

**Cuiavian University
in Wloclawek**

**Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs**

**JUVENILE POLICY AS A COMPONENT
OF SUPPORTING UKRAINE'S NATIONAL
SECURITY AND DEFENSE**

*(dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption
of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary
of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)*

Scientific monograph

2023

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 1 dated 31.01.2023;
by the Academic Council of Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs according to the Minutes
№ 5 dated 26.01.2023*

REVIEWERS:

dr **Wiesław Pędziak**, Cuiavian University in Włocławek;
dr **Elżbieta Nowakowska**, Cuiavian University in Włocławek;
dr **Mirosława Struś**, Cuiavian University in Włocławek.

Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 552 p.

CONTENTS

SECTION 1. Organizational-normative paradigm of juvenile prevention in the territorial community: the role of local self-government bodies in its formation and implementation in conditions of peace and martial law (Baimuratov M. O., Kofman B. Ya., Naumkina S. M.)	9
1. Territorial human community (community) as a sphere of manifestation of human interests, its self-organization, activities of its associations and activities of local self-government bodies	10
2. Local self-government as a space for socialization of a person and a space for the formation of his individual, group and collective habitus	16
3. Local self-government as a sphere of formation and implementation of the constitutional and legal status of a person and the sphere of protection of his rights	20
4. Local self-government and its bodies in the formation of the paradigm of juvenile prevention in the territorial community	25
5. Factors affecting the peculiarities of the implementation of juvenile prevention in the territorial community under martial law	30
SECTION 2. Protecting the rights of children and ensuring their safety in the context of war crimes, genocide, aggression and crimes against humanity (Basysta I. V., Nazar Yu. S., Khatniuk Yu. A.)	42
1. War crimes, genocide, aggression and crimes against humanity. Children are among the victims	44
2. Crimes committed against children and prosecution for their commission	48
SECTION 3. Criminological aspects of tortious behavior of children in Ukraine (Berezniak V. S., Shablysty V. V., Katorkin R. A.)	79
1. Determinants of tortious behavior of children	80
2. Prevention of tortious behavior of children by bodies and units of the National Police of Ukraine	92
SECTION 4. National model of juvenile justice of Ukraine in the context of foreign experience (Harasymiv O. I., Riashko O. V., Stetsyk B. V.)	103
1. International experience of restorative justice	104
2. Prospects and problems of implementation in Ukraine	108

SECTION 5. Social and economic significance of juvenile policy implementation (Deviatkina N. M., Molchanov R. Yu.).....	116
1. The social significance of implementing juvenile policy	116
2. The economic significance of juvenile policy implementation	125
SECTION 6. Specifics of the administrative activity of the units of the National Police of Ukraine in the field of juvenile prevention (Dzhafarova O. V., Ishchenko I. V., Shatrava S. O.).....	139
1. The National Police of Ukraine in the system of juvenile prevention subjects	139
2. Administrative and legal instruments of the activities of the units of the National Police of Ukraine regarding the implementation of juvenile prevention.....	153
SECTION 7. Protection of children’s rights in the health care sphere: domestic and international standards (Lohvynenko B. O., Uvarova N. V.)	163
1. The national dimension of the protection of children’s rights in the health care sphere	164
2. International standards for the protection of children’s rights in the health care sphere	169
3. Legal regulation of the protection of children’s rights in the health care sphere in Ukraine: certain aspects	172
SECTION 8. International standards for the protection of the rights and freedoms of children during armed conflicts, as the most vulnerable category of persons (Manuilova K. V.)	183
1. Development of protection of children’s rights at the international legal level.....	184
2. Protection of children’s rights during armed conflict, as the most unprotected category of the population: formation and features	187
SECTION 9. Legal principles of combating violence against children, types of violence against children, system of child violence prevention bodies (Myroniuk R. V., Myroniuk S. A.).....	197
1. Types of violence against children	198
2. Legal principles of combating violence against children	202
3. System of child abuse prevention bodies.....	206

SECTION 10. Legal regulation of the child’s right to protection from violence: domestic practice and international experience (Nalyvaiko L. R., Lukianenko T. V.).....	215
1. Problems of regulatory and legal support children’s rights to protection against violence in Ukraine.....	216
2. Legal regulation of the child’s right to protection from violence: experience of foreign countries.....	227
SECTION 11. Biometric systems in forensic expert activity in the investigating international criminal offenses against children (Nehrebetskyi V. V.).....	239
1. Biometrics as a set of methods of automatic identification and confirmation of a person’s identity.....	240
2. Biometrics in the system of mechanisms to combat trafficking in children and other international crimes against children.....	244
3. The use of biometry in a forensic expert activity.....	248
SECTION 12. State and legal policy of combating juvenile delinquency in Ukraine in the 1920s (Omarova Aisel Azad kyzy).....	254
1. Legislation to combat juvenile delinquency in the 1920s.....	255
2. Bodies that combated juvenile delinquency in the 1920s.....	263
SECTION 13. Historical and foreign experience of juvenile policy implementation (Opatsky R. N.).....	275
1. Retrospective analysis of the emergence and development of the issue of protection of children’s rights.....	275
2. Foreign experience of juvenile policy implementation.....	281
SECTION 14. Forensic characteristics of the involvement of minors in illegal activities (Pyrih I. V., Chaplynska Yu. A.).....	294
1. Ways of involving minors in illegal activities.....	296
2. The situation and trace pattern of the involvement of minors in illegal activities.....	301
3. Characteristics of the person of the minor victim and the offender.....	305

SECTION 15. Forms and methods of administrative activity of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine (Pisotska K. O.)	318
1. The method of persuasion in the activities of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine	318
2. Administrative coercion in the activities of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine	326
 SECTION 16. Legal framework of police activities to combat sexual abuse of children: international legal prerequisites for the prohibition of sexual violence against children and national legislation (Pokaichuk V. Ya., Polyvaniuk V. D., Fursa V. V.).....	352
1. International legal acts of combating sexual violence against children.....	353
2. Ukrainian legislation of combating sexual violence against children.....	361
 SECTION 17. Violence against children during armed conflict: theoretical legal problems of criminal responsibility (Politova A. S.).....	376
1. Violence against children during armed conflict: definition and types	377
2. Criminal responsibility for violence against children during armed conflict	388
 SECTION 18. Experience of foreign countries in the field of administrative and legal protection of children against violence and the way of its implementation in Ukraine (Sobakar A. O., Nestertsova-Sobakar O. V.).....	399
1. The current state of compliance with the rights of children in Ukraine and the prerequisites for the use of foreign practice for the formation of a mechanism for their administrative and legal protection	400
2. The experience of the countries of the world in ensuring the safety of children in the information space.....	408
3. The experience of the countries of the world in countering bullying by means of an administrative and legal nature	412

SECTION 19. Violence against children: causes, consequences and prevention measures (Fomenko A. Ye., Sydorova E. O.)	423
1. Causes and consequences of violence against children in the family	424
2. Measures to prevent violence against children and directions for improving their application	433
 SECTION 20. Peculiarities of use of special knowledge in the investigation of involvement of minors in prostitution and procuring (Chaplinsky K. O., Pletenets V. M.)	443
1. The use of special knowledge of specialists in the investigation of involvement of minors in prostitution and procuring	444
2. Peculiarities of appointment of judicial experts in the investigation of involvement of minors in prostitution and procuring	455
 SECTION 21. Public administration in the mechanism of implementation of juvenile policy (Shevchenko S. I., Bobrishova L. V.).....	472
1. Concept and content of public administration in the mechanism of juvenile policy implementation	473
2. Formation of effective measures of public administration in the field of juvenile policy	480
 SECTION 22. Criminal analysis of the legal support of juvenile prevention: national, international and foreign dimensions (Yuzikova N. S., Khomiachenko S. I.).....	494
1. Peculiarities and trends of the indicators of juvenile delinquency	495
2. Legal regulation in the juvenile prevention field at the national level	503
3. International rules and standards of the formation of appropriate approaches, principles of humane, constructive and adequate responses of juvenile crime	509
4. Foreign experience in the formation of program measures for the correction and prevention of criminal behavior of minors	517

SECTION 23. Violence against children in educational institutions (bullying): causes, consequences, prevention measures and responsibility (Yunin A. S., Yunina M. P., Rezvorovych K. R.....	528
1. Concepts, signs, forms, types and participants of bullying.....	528
2. Causes and consequences of violence against children in educational institutions.....	531
3. Distinguishing bullying from domestic violence.....	534
4. Measures to prevent bullying and effectiveness of measures of administrative responsibility for teaching bullying	539

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-НОРМАТИВНА ПАРАДИГМА
ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ:
РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В ЇЇ ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ МИРУ
ТА ВОЄННОГО СТАНУ**

Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Наумкіна С. М.

ВСТУП

Конституційно-правова легалізація, становлення та розвиток в Україні системи локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування (далі – МСВ) стали одним з важливих факторів формування та розвитку феноменології демократичної правової державності, скерованої на підвищення потенціальних можливостей людини та її асоціації, в тому числі і територіальних людських спільнот, в сфері самоорганізації та самоідентифікації своїх екзистенційних інтересів, формування та реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина на рівні локального соціуму, прояву, реалізації, охорони, захисту, гарантування прав і свобод людини.

Наведені тенденції фактично сприяють створенню на локальному рівні існування та функціонування соціуму в межах територіальної громади (далі – ТГ) локальної системи захисту прав і свобод людини. Отже, можна стверджувати, що в сфері МСВ за допомогою органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) та інших правоохоронних структур державної публічної влади на місцях здійснюється правозахисна діяльність, яка скерована на належне організаційне-правове супроводження та нормативно-правове забезпечення реалізації прав і свобод людини та їх захист. Невід’ємною частиною такої діяльності МСВ, його органів та суб’єктів виступає ювенальна превенція.

Питанням правоохоронної діяльності, правоохоронної системи та правоохоронних органів присвячені низка наукових робіт вітчизняних і зарубіжних правознавців різних історичних періодів. Так, осмисленню історико-правових і теоретико-правових аспектів правоохоронної діяльності присвячено наукові праці М. Ю. Бурдіна, Є. В. Білозьорова, Є. О. Гіди, С. Д. Гусарева, В. А. Довбні, Є. С. Дурнова, А. М. Завального, А. М. Кучука, О. В. Нестерцової-Собакарь, П. В. Онопенка, В. М. Петровського, Т. О. Пікуля, О. О. Самойленко, О. Д. Тихомирова, О. В. Тюріної, В. Г. Фатхутдінова, Р. Я. Шай та ін. Вивчення конституційно-правових засад реалізації правоохоронної і правозахисної функцій ОМСВ, муніципальних форм і механізмів

забезпечення та підтримки правопорядку здійснено в роботах М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, О. В. Безпалової, В. Б. Дубовика, Т. І. Гудзь, Б. В. Калиновського, Н. В. Камінської, В. В. Кравченка, А. М. Колодія, Б. Я. Кофмана, А. Є. Шевченка та ін. Разом з тим, необхідно наголосити, що наведені вчені проводили свої дослідження фрагментарно, частково торкаючись здійснення органами місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) правоохоронної функції. В 2020 році в Україні В. В. Сметаною вперше була захищена кандидатська дисертація на тему: «Конституційно-правове забезпечення правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування: вітчизняний та світовий досвід»¹. Більшість з наукових робіт вітчизняних вчених була присвячена дослідженню статусу муніципальної поліції, завданням, функціям, формам та методам її діяльності, особливостям співробітництва з правоохоронними органами – це дослідження В. О. Басс, В. Б. Дубовика, І. В. Зозулі, А. І. Камінського, Я. М. Когута, Ю. С. Назара, А. С. Поклонського, О. С. Проневича, А. В. Сергєєва, К. В. Сесемка та ін.

Своєю чергою, дослідження щодо участі ОМСВ в реалізації ювенальної превенції практично не проводились, що враховуючи на особливу важливість цього напрямку правоохоронної та правозахисної діяльності, що здійснюється в рамках ТГ, об'єктивує та актуалізує наведену проблематику.

1. Територіальна людська спільнота (громада) як сфера прояву інтересів людини, її самоорганізації, діяльності її асоціацій та діяльності органів місцевого самоврядування

Конституційно-правова регламентація, регулювання та легалізація інституту локальної демократії у вигляді МСВ, тобто самоорганізації сукупності людей-жителів відповідних територій держави, що була вперше в історії вітчизняного конституціоналізму реалізована Конституцією України 1996 року², – сприяли здійсненню та усвідомленню об'єктивізації, суттєвій соціальній актуалізації та функціонально-діяльнісній контекстуалізації проблематики формування, значення і ролі правового простору локальної демократії, більш поглибленим і фундаментальним дослідженням його функціонування, нормативно-

¹ Сметана В. В. Конституційно-правове забезпечення правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування: вітчизняний та світовий досвід : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.02. – конституційне право; муніципальне право. Київ : ІДП імені В. М. Корещького НАНУ України, 2020. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:r5cQM4-41n0J:dpnan.org.ua/files/2020/smetana-v.v.-konstitutsiynopravove-_d_.doc&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

² Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

правового регулювання, побудови парадигми його подальшого розвитку, модифікації та вдосконалення.

На наш погляд, у вузькому розумінні правовий простір МСВ може бути визначений як сфера регламентації юридичними нормами моделей:

- а) самоорганізації членів територіальної громади,
- б) реалізації жителями-членами ТГ своїм прав, свобод і обов'язків;
- в) компетенції та діяльності ОМСВ,
- г) повноважень і діяльності інших його суб'єктів та органів у межах території функціонування ТГ й конкретного історичного часу (територіально-хронологічний чинник – *авт.*).

Своєю чергою, правовий простір МСВ в широкому розумінні може бути визначений як:

- а) сфера нормативної регламентації і регулювання правового статусу ТГ, груп і асоціацій її членів – жителів,
- б) сфера нормативної регламентації і регулювання органів МСВ, інших суб'єктів системи МСВ, сформованих безпосередньо самою ТГ (представницькі органи МСВ, інститут голів громад, включаючи і інститут голів об'єднаних ТГ) та від її імені (виконавчі органи МСВ),
- в) з метою виникнення, існування, функціонування та реалізації системи екзистенційних локальних інтересів та потреб на відповідній території держави, в межах існування конкретної ТГ,
- г) при цьому така система екзистенційних локальних інтересів та потреб ТГ та її членів-жителів, – не суперечить інтересам та законодавству держави.

Отже, обґрунтовано вважаємо, що такий підхід до розуміння та визначення правового простору МСВ дає змогу визначити останній як складний соціальний, політико-правовий феномен, – який виникає внаслідок *синергічно* скерованої телеологічно-обґрунтованої діяльності як держави (державна муніципальна правова політика – *авт.*), так й суб'єктів локального соціуму (програми становлення і розвитку ТГ, в тому числі і об'єднаних – *авт.*), шляхом формування його нормативно-суб'єктної, нормативно-об'єктної і нормативно-просторової бази (обов'язково ще треба додати – нормативно-технологічну, нормативно-діяльнісну і нормативно-логістичну бази – *авт.*), з метою вирішення екзистенційних питань існування та функціонування ТГ³ (у колективному розумінні – *авт.*), а також індивідуальних екзистенційних питань конкретної людини-жителя і одночасно члена ТГ, що реалізує в межах цієї територіальної людської спільноти свій життєвий

³ Баймуратов М. О., Кравець О. О. Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового простору локальної демократії : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. С. 24.

цикл, які проявляються також в інтересах груп та асоціацій членів ТГ – жителів відповідної території.

На нашу думку, проблематика простору у юридичній теорії, який фактично виступає правовим простором, а враховуючи на предмет нашого дослідження, – конституційно-правовим простором, – практично не розглядається в широкому, власне науково-доктринальному сенсі, бо зазвичай діяльність державно-правових інститутів переважно і розглядається, і досліджується у статичному стані, і лише тільки в процесі дослідження реалізації їх компетенційних повноважень або позакомпетенційних діянь, а також при виникненні метаюридичних або параяридичних явищ, що пов'язані з їх діяльністю, – профільна феноменологія аналізується в контексті динамічно-діяльнісного підходу.

Звідсіля можна сміливо стверджувати, що на фундаментальному рівні ця проблема не тільки є недостатньо розробленою у онтологічному розумінні, аксіологічній оцінці і методологічному супроводженні і забезпеченні, – але й її дослідження об'єктивно гальмуються суттєвими недоліками в практичному застосуванні демократичних принципів управлінської діяльності, які вже забезпечені низкою міжнародних правових стандартів, – що фактично є проявом і результатом глибоких кризових явищ в державному та суспільному житті, які супроводжуються конституційно-правовими конфліктами та явищами, що несуть в собі високий рівень конфліктогенності – низький рівень нормопроектної та законопроектної діяльності, внутрішні протиріччя та колізії в законодавстві, дублювання повноважень, конкуруюча компетенція, компетенційні суперечки тощо⁴, а також феноменологія бурхливої, але безсистемної законотворчості («законодавчий турборежим»), що використовується в наш час владними політичними елітами.

Разом з тим, проблематика загальнотеоретичних досліджень просторового виміру держави і права у юриспруденції значно актуалізується, причому не тільки з наведених вище причин – найважливішу роль тут починають грати т. зв. «зовнішні» фактори, що пов'язані з правовою глобалізацією – новою формою цього глобального явища, що скерована на нормування, нормативізацію та уніфікацію найбільш важливих суспільно-державних відносин, що мають істотне значення не тільки для національної держави, а й для всієї міжнародної спільноти держав – в коло таких пріоритетно-найважливіших відносин входить й МСВ. Більш того, саме МСВ виступає одним з найважливіших елементів глобального конституціоналізму та глобального

⁴ Баймуратов М. О., Кравець О. О. Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового простору локальної демократії: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. С. 15–16.

конституційного права, причому не стільки завдяки його генетичній демократичності, скільки: а) широкій регламентації і легалізації в конституційних актах держав світу; б) своїй істотній гуманітарно-гуманістичній сутності; в) своїй неперевершеній ролі у процесі самоідентифікації, самоорганізації, самопрояву, самодіяльності, самоорганізації територіальних людських спільнот як природних асоціацій для існування та функціонування людини та всієї людської популяції; г) своїй людиноцентричності в контексті процесів державотворення і правотворення; г) своїй приналежності к особливо важливим конституційним цінностям; д) своїй міжнародно-правової об'єктивізації в рамках загального міжнародного права; е) своїй застосовності в рамках міжнародного договірної права; є) своїй видатній конституційно-правовій ролі в процесі соціалізації людини та формуванню конституційно-правового статусу людини і громадянина тощо.

Відносно особливого значення наведених глобальних та державно-визначальних тенденцій треба зазначити, що вони не тільки суттєво розширюють загальний правовий простір національних держав, включаючи і їх конституційно-правовий простір, – але і роблять його наднаціональним і глобальним, розробляють якісно нові параметральні ознаки існування і функціонування права, як універсального феномена, що супроводжує і забезпечує процеси глобалізації та інтеграційної співпраці членів європейської та світової співдружності, зближуючи держави на основі стандартизованих та уніфікованих підходів до розуміння та застосування національного і глобального права, що мають вже не тільки однакові принципи (основоположні) засади, а й однакові нормативні системи, що зливаються в єдиний універсально-регіональний чи універсально-глобальний правовий простір⁵. Отже, можна обґрунтовано стверджувати, що до виникнення єдиного міждержавного та національного правового простору, включаючи й правовий простір МСВ, ведуть суттєві глобальні тенденції, що формуються та проявляються в межах феноменології правової глобалізації, які:

а) сприяють знаходженню нових, нетрадиційних і нетривіальних підходів до розуміння ролі і значення права в соціумі, державі, міжнародній спільноті, – що є відображенням глобальних колективістських зусиль не тільки акторів міжнародних та міждержавних відносин, але й суб'єктів внутрішньодержавного права, скерованих на стабілізацію феноменології державності та формування громадянського суспільства через запровадження його широкої інституційної

⁵ Баймуратов М. О., Кравець О. О. Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового простору локальної демократії : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. С. 15–16.

основи – шляхом розробки, міжнародної легалізації міжнародних правових стандартів та механізмів їх наступного запозичення і легалізації в національному законодавстві держав-членів міжнародної спільноти (онтологічно-визначальний дискурс – *авт.*);

б) є відображенням складної психічно-психологічної зміни в масовій свідомості населення, включаючи і представників правової і політологічної доктрини щодо можливості формування, наявності і функціонування загального глобального, регіонального, субрегіонального, національного і локального правових просторів, що взаємодіють між собою за рахунок пошуку і знаходження загальних правових цінностей, загальних предметів та об'єктів правового регулювання (права людини, МСВ, виборче право, інформаційні відносини тощо), розробки на основі такого регулювання міжнародних правових стандартів в конкретній сфері соціального буття людини в рамках ТГ та в умовах МСВ, створення рекомендаційних настанов типу “soft law” з перспективою їх наступної легалізації, широкої активізації правової конвергенції, уніфікації, адаптації національних правових систем до настанов загального міжнародного права та інтеграційного права міжнародних міждержавних об'єднань тощо, – через створення багаторівневої системи горизонтально-вертикальних зв'язків, що створюють типізовані та стереотипні глобально-управлінські відносини, які включають до себе у вигляді управлінської «мотрійки» інші рівні відносин (предметно-об'єктний дискурс – *авт.*);

в) виникають на основі зазначених вище нових складних багатосуб'єктних та багаторівневих горизонтально-вертикальних управлінських зв'язків (поведінково-діяльнісний дискурс – *авт.*), що:

– будують на основі зазначених зв'язків стійку та сталу систему комунікативної взаємодії, що характеризується ознаками колабораційності, інтерсуб'єктивності, єдності телеологічного навантаження тощо (комунікативний критерій – *авт.*);

– набувають силу сучасних тенденцій та мегатрендів правового розвитку (глобально-структурний критерій – *авт.*);

– вимагають виходу за межі звичних та апробованих на практиці поведінково-діяльнісних настанов та устояних організаційних рамок через суттєве організаційне та нормативне посилення їх типізації на основі загальнолюдських та конституційних цінностей (аксіологічно-типізований критерій – *авт.*);

– детермінують до залучення у зазначені процеси якісно нових суб'єктів, що раніше не тільки не визнавались державами (наприклад, неурядові (некомерційні) організації національного та міжнародного рівнів), але ї не існували до періоду сучасної глобалізації (наднаціональні міжнародні структури) (якісно-суб'єктний критерій – *авт.*);

– детермінують активний пошук нових інтерпретацій міжлюдських та міжвладних відносин, – особливо у суміжних з устояною правовою сферою інших або метаюридичних та синтетично-юридичних (пара-юридичних) сферах (філософії, соціології, політології, геополітиці, загальному міжнародному праві, міжнародному конституційному праві, європейському інтеграційному праві, міжнародному муніципальному праві тощо) (предметно-комплексний критерій – *авт.*);

– формують якісно нові приклади багаторівневої інтегративної нормативної взаємодії держав між собою на різних рівнях з застосуванням нових форм і методів такої взаємодії (починаючи від двостороннього рівня та закінчуючи розширенням сфери впливу міжнародного договірного права та міжнародного глобального права в контексті формування феноменології глобального конституціоналізму (парадигмально-інтегративний критерій – *авт.*);

– збагачують методологію права і наповнюють новим змістом сучасне бачення розвитку держави і права, причому не тільки в ординарних умовах існування людської цивілізації, але і з врахуванням екстраординарних сценаріїв такого існування враховуючи на екологічний, кліматичний, продовольчий, міграційний та інші види кризисних станів (змістовно-світоглядний критерій – *авт.*);

г) сприяють суттєвому оновленню методологічного та інструментально-технологічного арсеналу сприйняття юридичної доктрини та практики, що спирається на новітні досягнення теорій біологізації, штучного інтелекту, діджиталізації, антропологізації, настанов глобального управління, включаючи міжнародну договірну нормотворчість, – що напряду мають виходи та суттєвий вплив на локальний рівень функціонування соціуму, тобто на інститут МСВ, що знаходить свій прояв у появі доктринальних настанов щодо зростання глобалістського потенціалу ТГ⁶ в його реалізації, вибудовуючи процесуальний ланцюжок взаємодії «від громади – до міжнародної спільноти держав» (методологічно-технологічний дискурс – *авт.*).

Отже, конституційна легалізація інституту МСВ, що є фактично інститутом локальної демократії, що заснована на самоорганізації територіальних людських спільнот (ТГ) стала революційною подією на теренах пострадянської тоталітарної держави ще і тому, що вона знаменувала собою новий етап в становленні та розвитку демократичної правової держави.

⁶ Бобровник Д. О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 79–85.

2. Місцеве самоврядування як простір соціалізації людини та простір формування її індивідуального, групового і колективного габітусу

Досліджуючи феноменологію МСВ як сферу самоорганізації населення на локальному рівні функціонування соціуму, неможливо обійти увагою складні та суперечливі процеси, що відбуваються на рівні локальної демократії в межах ТГ та в ординарних умовах повсякденності щодо здійснення людиною соціалізації, набуття габітусу, формування та реалізації свого конституційно-правового статусу.

Отже, в наведеному контексті необхідно акцентувати увагу на низку положень, що носять не тільки методологічний характер, але напрямку сприяють вирішенню найважливіших завдань буття людини в локальному соціумі, до яких відносяться наступні:

А) людина в рамках локального соціуму – територіальної людської спільноти (ТГ) в умовах МСВ реалізує свій життєвий цикл (екзистенційна домінанта – *авт.*);

Б) людина в процесі свого функціонування в межах ТГ в умовах МСВ та в ординарному стані повсякденності формує, продукує, проявляє свої інтенції, життєві устремління та потреби, інтереси, що знаходять свій прояв в атитюдах (соціальних настановах), які визначають її поведінково-діяльнісну характерологію в локальному соціумі (біхевіористсько-прагматична складова – *авт.*);

В) в процесі здійснення свого життєвого циклу людина в межах ТГ та в умовах МСВ вступає в систему комунікативної взаємодії з іншими членами ТГ – жителями відповідної території держави з метою реалізації наведених вище устремлень, потреб, інтересів екзистенційного характеру, через реалізацію атитюдів, що вже сформовані, з метою їх реалізації (комунікативна складова – *авт.*);

Г) в процесі такої комунікативної взаємодії в рамках ТГ та в умовах МСВ людина проходить процес відповідної соціалізації, – тобто, процес освоєння людиною культури (норм, цінностей, ідей, правил, поведінки і стереотипів розуміння) спільноти. Отже, соціалізація не тільки пов'язана з розвитком особистості, а й є своєрідним духовним кодуванням людини, виробляючи у неї типові (тобто такі, що добре розпізнаються і прогнозовані) соціальні реакції і форми активності. На думку вітчизняного дослідника Б. Я. Кофмана, функціональне значення такої ситуативної сепарації, міститься в тому, що формування здібностей, навичок і знань індивіда дає можливість підготувати людей до контактів з іншими членами локального соціуму, їх тісного співіснування, забезпечити їх майбутню комунікативну взаємодію та взаєморозуміння⁷. Отже,

⁷ Кофман Б. Я. Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні. *Держава і право*. 2019. Вип. 83. С. 121.

результатом соціалізації людини в ТГ є формування відповідного «древа контактів» в людській спільноті, що проходить паралельно з набуттям відповідного «набору» знань, вмінь, навичок щодо подальшого безбар'єрного, неконфліктного, позитивного, конструктивного, продуктивного, оптимального існування і функціонування людини в умовах колективної взаємодії в рамках локального соціуму;

Г) стратегічно важливою та іманентною частиною соціалізації людини в межах ТГ та в умовах МСВ виступає процес правової соціалізації, що відіграє важливу конституюючу та прогностичну роль у становленні правової свідомості та правової поведінки особистості, який реалізується через засвоєння людиною системи правових знань, цінностей і норм, завдяки якому відбувається її успішна адаптація до суспільно-правового життя⁸.

Дійсно, у праксеологічному розумінні цей процес може бути виражений як процес включення індивіда в систему правовідносин даного суспільства на основі засвоєння всієї правової культури даного суспільства. Основу правової соціалізації, на думку В. М. Сирих⁹, складають:

а) засвоєння правових норм і заняття певної позиції по відношенню до цих норм (отже, індивід виступає, одночасно, і як суб'єкт, і як об'єкт правової культури суспільства, з одночасною реалізацією процесу формування відповідних розумових нормативних і поведінково-діяльнісних стереотипів – *авт.*);

б) оцінка безпосередньої реалізації норм в юридичній практиці, вироблення ставлення до правових інститутів і установ (індивід виступає як суб'єкт правової реальності та учасник комунікативної взаємодії в рамках локального соціуму, що веде до формування відповідної поведінко-діяльнісної системи особистості, що базується на його евристичному досвіді – *авт.*);

в) засвоєння правової ідеології як системного науково обґрунтованого відображення правової дійсності в ідеалах, поняттях, принципах (отже, спостерігається складний і суперечливий процес формування правової свідомості особистості, де індивід виступає не тільки як її носій, соціальний бенефіціар, але і як її активний усвідомлено-обтяжливий продуцент і, одночасно, репродуцент – *авт.*).

Звідси телеологічні доміанти правової соціалізації, як зазначає цей вчений, виявляються досягнутими тоді, коли індивіди досягають такого типу поведінки, при якому вони хочуть діяти так, як вони

⁸ Кофман Б. Я. Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні. *Держава і право*. 2019. Вип. 83. С. 118.

⁹ Сырых В. М., Лазарев В. В. *Социология права*. М., 2001. С. 112–113.

повинні діяти як члени даного суспільства. Вони повинні бажати робити те, що необхідно для суспільства¹⁰, тобто, фактично апіорі, вже бути соціально мотивованими та телеологічно орієнтованими для належного існування та функціонування у локальному соціумі (ТГ).

Отже, можна стверджувати, що результатом правової соціалізації, що здійснюється в межах ТГ умовах МСВ та в ординарному стані повсякденності, – є системний комплекс наслідків, що, на слухну думку Б. Я. Кофмана¹¹, безпосередньо впливають на людину та роблять її свідомим членом територіальної людської спільноти, а саме:

а) сприйняття індивідом частини культурно-правової спадщини, яка актуальна не тільки для його соціальних інтересів, а й в цілому для суспільно-історичного процесу, суб'єктом якого він є (індивід як суб'єкт сприйняття історико-правового досвіду і доробку людської цивілізації);

б) залучення індивіда до регламенту життєдіяльності своєї соціальної групи (індивід як суб'єкт-об'єкт відповідного суспільного порядку та його цілеспрямованого впливу);

в) поява т. зв. «правового передчуття», коли людина починає проявляти негативне ставлення до будь-яких відхилень від діючих соціально-правових установок і бере участь в протистоянні деструктивним силам, дії яких спрямовані проти сформованого громадського порядку (індивід як суб'єкт-сепаратор суспільних відносин і оцінювач соціальної дійсності);

г) отримавши необхідні правові вміння і навички врегулювання відносин з іншими членами суспільства, людина може не тільки продуктивно взаємодіяти з ними, а й закріплювати, змінювати або навіть підвищувати свій соціальний (в тому числі й правовий) статус, модус, стан, – успішно виконуючи вказану їй соціальну роль (індивід як суб'єкт комунікації та активний суб'єкт створення, зміни та реалізації свого соціального статусу, модусу, стану через формування своєї індивідуальної правової свідомості);

г) наявність уявлень про право веде до пізнання права особистістю та виникнення у неї можливості користуватися відповідними правовими нормами для реалізації своїх інтересів, життєвих устремлінь, настанов і потреб, тобто до реалізації свого правового статусу – комплексу прав, свобод і обов'язків, що встановлені в законодавстві (індивід як суб'єкт-активний користувач свого правового статусу).

¹⁰ Сырых В. М., Лазарев В. В. *Социология права*. М., 2001. С. 112–113.

¹¹ Кофман Б. Я. *Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні. Держава і право*. 2019. Вип. 83. С. 120–121.

На наш погляд, наведені висновки володіють суттєвим методологічним потенціалом, що мають свій вихід і на формування правової поведінки людини (особистості) в межах ТГ і на процеси запобігання і превенції правопорушень з її боку в процесі життєдіяльності людини в локальному соціумі.

Можна обґрунтовано стверджувати, що процес правової соціалізації виступає предикатом впливу права на особистість (причому не тільки в загальнофілософському, але і в праксеологічному аспекті – *авт.*), функціональною складовою, організаційно-нормативним компонентом, важливим елементом правового регулювання (в нормативному аспекті – *авт.*), та викликає до життя відповідну зворотню реакцію людини на такий вплив шляхом, по-перше, відповідної моделі (позитивної, негативної, індивідуальної) правової поведінки, а, по-друге, шляхом функціональної реалізації наданих людині правом (законодавством) прав і обов'язків в рамках її правового статусу¹²;

Д) в процесі соціалізації, що проходить в межах ТГ та в умовах МСВ, людина набуває індивідуальний, груповий та колективний габітуси, що характеризуються формуванням у неї цілісної системи диспозицій сприйняття, оцінювання, класифікації і дій, стають результатом досвіду та інтеріоризації індивідом соціальних структур, що носить неусвідомлений характер¹³. Отже, результатом набуття людиною габітусу (габітусів різних рівнів та форм) стає формування сукупності її відповідних практик для вирішення життєвих ситуацій, що набувають типізованого та стереотипного характеру, та скеровані на вирішення екзистенційних питань існування людини в державно організованому соціумі в межах ТГ та в умовах МСВ.

На нашу думку, стратегічна, конституююча та інституційна роль габітусу в формуванні людської спільноти та кожної людини зокрема, як члена такої спільноти, найбільш яскраво проявляється через осмислення природи людини, її суті і призначення. Треба зазначити, що саме на цьому базується західна правова традиція, що звертається до феномену прав людини, які, своєю чергою, визначають і права громадянина, виступаючи фундаментальними і непорушними по відношенню до останніх¹⁴.

¹² Кофман Б. Я. Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні. *Держава і право*. 2019. Вип. 83. С. 121.

¹³ Батурчик М. В. Габітус. Социологическая энциклопедия. URL: <http://bourdieu.name/content/gabitus-enciklopedija-sociologii>.

¹⁴ Гигаури Д. И., Стульба И. А. Права человека как философский концепт с позиции представителей юснатурализма. *Манускрипт*. 2019. Т. 12. Вып. 1. С. 103.

Отже, такий підхід лежить в основі природно-правової концепції, що розглядає права людини як невідчужувані і властиві для неї за народженням. Як правило, права людини розглядаються з точки зору юридичної, політичної і рідше – соціологічної наук. Але, саме тут, даний предмет і концепт повинні стати міждисциплінарним об'єктом вивчення із залученням культурологічного, філософського і антропологічного аналізу, оскільки культурні рамки, багато в чому визначають не тільки наповнення даного явища, але і процес формування відповідного ціннісного комплексу. Звідси, можна стверджувати, що через габітуси, ТГ, феномен МСВ та компетенцію органів МСВ, що виступають від імені ТГ та діють в її інтересах, –спостерігається прямий зв'язок, а також примирення ідеї прав людини як міждисциплінарної концепції і державного, позитивного регулювання суспільних відносин, де суб'єкт прав (людина) активно реалізує свої природні права.

В цьому контексті методологічно важливим представляється доктринальна позиція канадського дослідника Б. Мелкевіка, який зазначає, що сьогодні суб'єктивістська концепція природного права інтерпретується в етнонаціональному ключі, і в цьому, на думку дослідника, її недолік на сучасному етапі. Тому він призиває захищати справжній сенс концепції природного права як захисту універсальних свобод людини, властивих їй від народження, а не приписування початкової політичної або духовної традиції конкретного культурного (етнічного) утворення, як властивого «по праву» або від природи представникам етнічної групи (він розглянув цю обставину на прикладі корінних жителів Америки – індіанців)¹⁵.

Отже, саме з цього витікає підтвердження нашої позиції, що природні права людини є основою не тільки людського соціуму, але і основою формування публічного порядку в ньому, – що і здійснюється через соціалізацію людини, набуття нею габітусів, діяльність ТГ, реалізацію настанов МСВ в діяльності його органів, що формуються самою громадою.

3. Місцеве самоврядування як сфера формування і реалізації конституційно-правового статусу людини і сфера захисту її прав

Отже, конституційна легалізація інституту МСВ, що є фактично інститутом локальної демократії, що заснована на самоорганізації територіальних людських спільнот (ТГ) стала революційною подією на теренах пострадянської тоталітарної держави ще і тому, що вона

¹⁵ Мелкевик Б. «Я есть естественное право»: критика интеллектуальной ловушки. *Труды Института государства и права Российской академии наук*. 2017. Т. 12. № 4. С. 18.

знаменувала собою новий етап в становленні та розвитку демократичної правової держави.

Вперше державою на конституційному рівні було визнано існування та важливість інтересів, що продукують ТГ та їх члени – жителі відповідних територій такої держави, які не співпадають з державними інтересами, в силу екзистенційно-локальної природи та сфери їх виникнення і застосування, – але і не суперечать ним.

Треба наголосити на тому, що такий крок законодавця призвів до наповнення глибоким онтологічним та аксіологічним змістом самого найменування «демократична правова державність» як телеологічної мети та феноменологічної побудови публічної влади в державі. І тут нам треба згадати давньо китайського філософа Конфуція, який так відповів на питання про те, щоб він зробив в першу чергу, якби став імператором Китаю: «Я б повернув словами їх первісне значення»¹⁶. Підемо ж його порадою і повернемо словами їх первісний зміст, – особливо в контексті уточнення дефінітивно-визначального семантично-етимологічного розуміння демократичної державності, як державності саме «демосу» – не народу, як найчастіше розуміють змістовне визначення цього терміну, а демосу – у його первинному, класичному розумінні – (грец. Δῆμος) – у Стародавній Греції терміном демос позначалися вільні громадяни, що були членами первісної общини міста-поліса, і які володіли цивільними правами, на відміну від рабів і інших категорій неповноправного населення¹⁷. Тобто, тут мова йшла про вільних членів територіальної громади, що і складала, причому, і в природному розумінні, і в історичному значенні основу державності як таку, і основу сучасної державності, зокрема. Отже, можна сміливо стверджувати, що говорячи про становлення демократичної правової державності, – треба:

- розуміти її як публічну владу територіальних людських спільнот – ТГ та їх членів – жителів відповідних територій держави,

- при цьому державність треба розглядати саме в такій якості, а не як владу саме «народу», який виступає: а) відповідною юридико-соціальною міфологемою, та, у відповідному розумінні, юридичною фікцією; б) синтетичним суб'єктом конституційного права (юридичною фікцією) на рівні держав, зважаючи на фактичну сукупність їх населення, що відрізняється різним правовим статусом, станами тощо; в) узагальнюючим суб'єктом конституційного права на рівні національного конституціоналізму як такого, але г) реально починає втрачати свої пріоритети на користь інших колективних

¹⁶ Конфуций: Биография, цитаты, афоризмы. М. : Эксмо, 2016. С. 47.

¹⁷ Комлев Н. Г. *Словарь иностранных слов русского языка*. М. : Эксмо-Пресс, 1999. С. 217.

суб'єктів права в умовах та на рівні правової глобалізації, що об'єктивує, активізує, контекстуалізує і нормативно позначає особливо важливих та перспективно-функціональних суб'єктів національного, регіонального і глобального конституційного права, – і серед них ТГ, враховуючи на можливість їх подальшого міжнародно-правового визнання, легалізації, охорони, захисту, гарантування їх правосуб'єктності тощо, а також міжнародно-правової персоніфікації в рамках міжнародного договірної права за допомогою активізації та цільового скерування процесів міжнародного нормопроєктування та міжнародної нормотворчості, – тобто, сучасне розуміння «народу» тлумачиться не у його класичному розумінні періоду Великої Французької революції та Громадянської війни в США, як сукупності громадян, що мають безпосередні прямі та взаємні зв'язки з патримоніальною державою, – але як сукупність людей-членів ТГ, що існують та функціонують на території відповідної держави.

Звідси, саме тут виникає: а) унікальна та системоутворююча роль людини, б) як особистості і в) в той же час члена територіальної людської спільноти (ТГ), г) що існує та функціонує на рівні локального соціуму, г) в умовах МСВ, д) в ординарному стані повсякденності, е) з акцентом на використання та вдосконалення принципів об'єктивної властивості, серед яких:

– *комунікативна взаємодія* – створення в рамках ТГ системи міжособистісної комунікації, що скерована на реалізацію кожним з суб'єктів взаємодії своїх індивідуальних, групових і колективних інтересів екзистенційної природи (функціонально-динамічний критерій – *авт.*);

– *колаборація* – створення і реалізація в процесі комунікативної взаємодії позитивної, конструктивної, оптимальної і результативної атмосфери співробітництва між її суб'єктами, що дозволяє, по-перше, сформувати належну позитивну атмосферу існування в одному локальному соціуму; по-друге, мирними засобами вирішувати спірні питання взаємодії; по-третє, досягати завдань по створенню в межах ТГ антиконфліктогенного соціально-нормативного простору (технологічний критерій – *авт.*);

– *інтерсуб'єктивність* – створення в процесі комунікативної взаємодії на тлі колаборації системи загальних цілей і задач з метою подальшого безконфліктного існування і функціонування територіальної людської спільноти (ТГ) на локальному рівні соціуму (телеологічний критерій – *авт.*);

– *набуття глобалістського потенціалу*¹⁸ – в умовах глобалізації територіальні людські спільноти не тільки опираються проявам її

¹⁸ Бобровник Д. О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 79–85.

тенденцій, захищаючи свою самобутність, але і стають активними «провідниками» таких глобалізаційних змін, використовуючи тенденції глобалізації на свою користь в контексті підвищення життєвого рівня жителів-членів ТГ та розширення можливостей функціонування ТГ в епоху карколомних змін.

Отже, завдяки формуванню та реалізації наведених принципів в умовах МСВ вирішуються низка стратегічно важливих завдань («стратегічна четвірка») і відносно стратегічних питань існування і формування людини як особистості в межах локального соціуму та формування і вдосконалення демократичної правової державності, а саме:

А) *соціалізація людини* – отже, МСВ виявляється оптимальною соціальною сферою, що наділена безліччю позитивних ідей, концептів, факторів, умов, настанов, – завдяки яким людина, що народжена у мікроколективі на локальному рівні функціонування соціуму, завдяки цьому соціуму виховується, формується у соціально активного суб'єкта, який набуває знань, вмінь і навичок щодо усвідомленого існування і телеологічно детермінованого функціонування в межах ТГ з метою реалізації своїх екзистенційних орієнтирів в процесі здійснення свого життєвого циклу (соціально-пріоритетна настанова – *авт.*);

Б) *формування габітусу людини* – отже, процес загальної соціалізації, в тому числі правової соціалізації людини, що здійснюється в умовах МСВ, своєю праксеологічною домінантою має формування у кожної конкретної людини-члена ТГ індивідуального, групового і колективного габітусу, тобто системного комплексу соціальних практик, що в своїй сукупності дають людині відповідні знання, вміння і навички, які дозволяють їй безконфліктно існувати в локальному соціумі, приймати активну участь в системній комунікативній взаємодії з іншими суб'єктами-членами ТГ з метою свого повсякденного існування та вирішення стратегічних завдань свого життєвого циклу (соціально-праксеологічна настанова – *авт.*);

В) *формування і реалізація конституційно-правового статусу людини* – в умовах МСВ проходять: 1) складні та суперечливі процеси реалізації людиною своїх екзистенційних інтенцій, життєвих устремлінь, потреб, інтересів, формування життєво важливих настанов (атитюдів), формування відповідних патернів, що 2) демонструють процеси нормування, нормативізації, правової легалізації, 3) які досягає конституційно-правового рівня в умовах державно організованого соціуму і 4) завершуються формуванням, конституційною легалізацією і наступною соціальною легітимацією у вигляді конституційно-правового статусу людини і громадянина (тобто, формуванням системи прав, свобод і обов'язків людини і громадянина),

5) який, – не зважаючи на свій вищий нормативний рівень регламентації і регулювання, на практиці реалізується на рівні ТГ в процесі ординарного існування людини в умовах повсякденності та локальної демократії (соціально-нормативна настанова – *авт.*);

Г) *формування і реалізація конституційно-правової свідомості та конституційно-правової психології* – реалізуючи на рівні ТГ та в умовах МСВ свій конституційно-правовий статус, людина в його рамках та під його перманентним впливом, починає формувати та вдосконалювати свою конституційно-правову свідомість, що безпосередньо впливає на процес формування, розвитку та вдосконалення її конституційно-правової психології, що є найважливішою частиною її загальної, і в тому числі, правової психології.

У розвиток наведених настанов, і особливо останньої, треба зазначити, що наведені ідентифікаційні орієнтири локальної демократії, що знайшли своє закріплення та наступний стратегічний розвиток через конституційно-правову легалізацією інституту МСВ, – здійснили свій безпосередній і суттєвіший вплив на формування не тільки конституюючих засад державотворення і правотворення, але і на формування *муніципально-правового статусу людини*, включає і формування в рамках конституційного процесу *муніципальної свідомості і правосвідомості людини*, а також її *муніципальної психології*, що є яскравим свідомством формування, розвитку і потенційно можливого вдосконалення *муніципального пророзуміння*.

Проаналізувавши наведені настанови, можна обґрунтовано вважати, що наведені зміни сформовані та детерміновані саме конституційно-правовою легалізацією інституту локальної демократії на національному рівні функціонування демократичної правової державності, призвело до створення конституційно-правового простору МСВ.

Системний аналіз нормативних положень Конституції України 1996 року¹⁹, що в основі створення такого правового простору лежать наступні настанови: а) визнання та легалізація МСВ як самостійного рівня публічної влади²⁰ (див. ст. 5 Конституції України); б) визнання та легалізація інституту МСВ в державі (див. ст. 7 Конституції України); в) визначення МСВ як однієї з основ конституційного ладу держави (див. Розділ I Конституції України); г) виключно законодавчий рівень визначення МСВ (див. ст. 92 Конституції України); г) закріплення інституту МСВ як конституційного, а також МСВ як об'єкта

¹⁹ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

²⁰ Баймуратов М. О. *Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні* / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. Одеса : БАХВА, 2003. 192 с.

конституційно-правової регламентації та регулювання (див. Розділ XI Конституції України); д) визнання територіальної громади первинним суб'єктом МСВ (див. ст. 140 Конституції України); е) виключний характер формування представницьких органів МСВ територіальною громадою (див. ст. 141 Конституції України); є) наявність у МСВ власної матеріально-фінансової та іншої ресурсної бази (див. ст. 142 Конституції України); ж) наявність у органів МСВ власної компетенції (див. ст. 143 Конституції України); з) обов'язковість рішень ОМСВ, що прийняті в межах їх повноважень (див. ст. 144 Конституції України); и) судовий захист прав МСВ (див. ст. 145 Конституції України).

Наведені конституційні положення у своїй сукупності не стільки складають нормативний конгломерат, стільки ідентифікують «опорні» точки зростання правового простору МСВ. Тут можна заперечити, що нормативний простір МСВ був закладений національним законодавством про МСВ, що було прийнято ще до прийняття чинної Конституції України (мається на увазі Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 року²¹), але внесення до нього змін та доповнень 14 новими законами України протягом майже 7 років його дії, свідчить про його низьку якість, недостатній нормативно-функціональний потенціал та внутрішні суперечності, – що у підсумку, об'єктивно змусило законодавця спочатку до його систематичної інтерпретації, а потім і до розробки нового тексту профільного законодавчого акту. Крім того, враховуючи на особливу важливість саме конституційного регулювання, – саме конституційна легалізація ідентифікаційних ознак інституту локальної демократії сприяла його втіленню в практику державного і соціального життя, трансформувало його в один з суттєвіших засобів демократизації суспільно-державних процесів та формування як «запускаючого» механізму в формуванні інституційної основи громадянського суспільства.

4. Місцеве самоврядування та його органи в формуванні парадигми ювенальної превенції в територіальній громаді

Системний аналіз феноменології та конституційно-правового інституту МСВ свідчить про те, що в рамках локальної демократії, в межах ТГ на локальному рівні існування та функціонування соціуму сформована природним шляхом та легалізована, завдяки нормопроектванню та нормотворчості – локальній, регіональній (нормативно-правові акти локальної та регіональної дії), загальнодержавній (нормативно-правові

²¹ Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування : Закон України від 7 грудня 1990 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 2. Ст. 5.

акти законодавчого та конституційного рівнів) – локальна система формування, реалізації, охорони і захисту прав людини²².

Звідси, можна зробити декілька висновків методологічної властивості: по-перше, про основоположну роль в формуванні прав людини в рамках ТГ законів природного права; по-друге, про основоположну роль в процесі реалізації, охорони і захисту прав людини в межах ТГ в умовах МСВ – саме ОМСВ, сформованих безпосередньо (представницькі органи) або опосередковано (виконавчі органи) самою ТГ; по-третє, про те, що саме права людини, що складають її конституційно-правовий статус сприяють формуванню та детермінуванню компетенції ОМСВ; по-четверте, діяльність щодо реалізації, охорони і захисту прав людини в межах ТГ може бути визначена як *право-захисна функція* МСВ та його ОМСВ.

Враховуючи, що правова охорона як функція МСВ та ОМСВ, тобто один з основних напрямків діяльності і самого конституційно-правового інституту і його органів, як система засобів, передбачених законодавством, що скеровані на охорону правових норм, регламентуючих та регулюючих відповідні суспільні відносини, – з метою їх визнання, охорони, захисту, відновлення уповноваженими органами публічної влади та їх посадовими особами, – у своєму онтологічному тлумаченні є досить складною, структуро-архітектонічною та комплексною терміносистемою, яку можна і треба розуміти у контексті: а) правозахисної, б) правопреventивної, в) правовиховної діяльності.

Враховуючи на наявність споріднених понять, що мають єдину парадигмальну сутність, вважаємо за потрібне визначити їх наступні визначення в юридичній літературі: а) захисна (охоронна) діяльність держави, що являє собою складову частину правоохоронної діяльності²³; б) охоронна діяльність суспільства в сфері права, тобто категорія, що містить всі правові явища, що функціонують у правовій системі, із забезпеченням його правомірного втілення в поведінці всіх соціальних суб'єктів²⁴; в) правоохоронні правовідносини, змістом яких є відносини, що виникають в результаті здійснення охоронних норм права²⁵;

²² Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава* : зб. наук. праць. Одеса.: Астропринт, 1997. С. 96–100.

²³ Колодій А. Охоронна діяльність держави. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* у 10-ти томах / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. І. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. Т. 1. С. 499–500.

²⁴ *Ibid.* С. 500.

²⁵ Бигич О. Охоронні правовідносини. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* у 10-ти томах / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. І. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. Т. 1. С. 500.

г) охоронна – дія за значенням «захищати», «захистити» – заступництво, підтримка²⁶.

Отже, аналізуючи наведене доктринально-дефінітивне розмаїття, можна зробити наступні висновки відносно того, що *правозахисна (правоохоронна) функція* МСВ та його ОМСВ є аналогічною правоохоронній функції держави, бо МСВ виступає як самостійний рівень публічної самоврядної (муніципальної) влади. В той же час вона може бути поглиненою охоронною діяльністю суспільства в сфері права, особливо в контексті забезпечення правомірного втілення соціальних нормативів (правових норм) в поведінці всіх соціальних суб'єктів, включаючи і жителів-членів ТГ. Не чужою для змістовного розуміння правоохоронної функції МСВ та його ОМСВ є визначення правоохоронних правовідносин, змістом яких є відносини, що виникають в результаті здійснення охоронних норм права. Отже, можна стверджувати, що *правозахисна (охоронна) функція* МСВ та його ОМСВ виступає як їх важлива, але в той же час ординарна функція, що є характерною для публічно-владного інституту та системи його органів, як структурних елементів, що скеровані на виконання його функцій, задач, реалізацію його компетенційних повноважень.

В цьому контексті необхідно погодитись з вітчизняним науковцем О. О. Боярським²⁷, який акцентує увагу на безпосередньому контекстуально-онтологічному, системно-причинному, функціонально-генетичному та аксіологічно-праксеологічному зв'язку між компетентними повноваженнями ОМСВ та інтересами ТГ, а точніше, між інтересами людини та її асоціаціями в МСВ. Більш того, він стверджує, що такий зв'язок існує, він об'єктивно присутній у всіх діях ОМСВ, він контекстуалізований та телеологічно навантажений, бо знаходить свій прояв в процесі реалізації ОМСВ своїх конституційно-законодавчих повноважень, бо кожне з них у своєму змістовному навантаженні: а) адекватне відображає природні права людини, що проявляються в конкретних формах її життєдіяльності (*природно-засаднича ознака – авт.*); б) вирішує відповідну екзистенційну проблему в процесі здійснення людиною свого життєвого циклу через наведені конкретні форми її життєдіяльності, що реалізуються в межах ТГ, в умовах МСВ, в стані повсякденності (*екзистенційна ознака – авт.*); в) надає

²⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун». 2001. С. 692.

²⁷ Боярський О. Компетенційні повноваження органів публічної самоврядної влади як відображення інтересів людини та її асоціацій в місцевому самоврядуванні: до визначення змістовного та алгоритмічного потенціалу. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. Vol. 8. Is. 3. P. 91–92.

можливості реалізації інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, атиюдів людини в локальному соціумі (*біхевіористсько-нормативна ознака – авт.*); г) фактично сприяє становленню, формуванню та розвитку локальної системи прав людини (*гуманістично-реалізаційна ознака – авт.*); г) посилює та детермінує тенденції формування простору локальної демократії (*самоврядно-стимулююча ознака – авт.*); д) в принципі реалізує настанови демократичної правової державності на локальному рівні державно організованого соціуму (*локально-державотворча ознака – авт.*); е) передбачає безконфліктну форму комунікації людини з публічною владою (*загальнокомунікативна ознака – авт.*); є) фактично створює в процесі реалізації повноважень ОМСВ систему комунікативної взаємодії між ними та ТГ, між ТГ та її членами, між членами ТГ на міжособистісному рівні тощо (*суб'єктно-комунікативна ознака – авт.*); ж) створює відповідний соціально-комфортний простір для існування, функціонування ТГ та діяльності в рамках локального соціуму для її членів – жителів відповідної території держави, на якій локалізується ТГ (*соціально-позитивна ознака – авт.*); з) детермінує формування, виникнення, використання людиною відповідних рольових позицій в локальному соціумі, що передбачені законодавством та ним заохочуються (глава родини, батьківство в родині та поза нею, участь в шлюбі, платник податків, учень, робітник, студент, пенсіонер тощо) (*територіально-рольова ознака – авт.*); и) обслуговує, супроводжує та забезпечує реалізацію людиною свого конституційно-правового статусу в межах ТГ та в умовах МСВ (*конституційно-статусна ознака – авт.*); і) стимулює формування на локальному рівні соціуму муніципальних прав людини в які трансформуються її конституційні права та додаються низка прав, пов'язаних з безпосередньою участю людини в МСВ (*муніципально-статусна ознака – авт.*); й) стимулює створення життєздатних та спроможних ТГ, забезпечуючи їх сталий та перманентний розвиток (*релятивістська складова – авт.*); к) демонструє предметно-об'єктний склад локального життя людини (*предметно-об'єктна складова – авт.*); л) стимулює формування та прояв мотивації людини до участі в МСВ (*мотиваційна ознака – авт.*).

Отже, можна стверджувати, що в процесі реалізації компетенційних повноважень ОМСВ практично виникає, формується та розвивається відповідна концепція прав людини з точки зору класичних і сучасних теорій природного права, локальної демократії, прав людини, демократичної правової державності. Одним з найважливіших аспектів цього процесу, безумовно, виступає об'єктивація, контекстуалізація, актуалізація ідеї прав людини як позитивного втілення права на людську гідність в рамках первинної територіальної людської спільноти, що є основоположною природною ланкою

людського суспільства. Звідси, дослідження зазначеної проблематики напряму пов'язане з концептом юснатуралізму²⁸.

Разом з тим, необхідно враховувати, що наведені природно-натуралістичні настанови вельми тісно поєднанні з комплексом питань і проблем, що продукує система інтересів, які знайшли своє становлення та розвиток саме в МСВ. До них відносяться наступні: а) інтереси МСВ; б) інтереси території, на якій таке МСВ здійснюється; в) інтереси ТГ, що функціонує на такій території²⁹.

Однак, в умовах глобалізації та міжнародної міждержавної інтеграції, коли формуються засади глобального конституціоналізму, заснованого на пріоритеті прав і свобод людини і громадянина перед правами держави, – наведена система інтересів, хоча і залишається, однак вона розростається, структурується, систематизується, набуває комплексного характеру, і відповідним чином глобалізується, враховуючи на зростання глобалістського потенціалу ТГ³⁰.

Тобто, йдеться про інтереси МСВ, що структуруються у системний комплекс його інтересів як самостійного рівня публічної влади – публічної самоврядної (муніципальної) влади, у відповідному ступені антиподу її іншому рівню – публічній державній владі, хоча синергізм взаємодії зазначених двох рівнів та їх взаємна детермінація залишається і з часом тільки посилюється. Але, враховуючи на зазначене, можна говорити про становлення і розвиток в державі феноменології муніципалізму та муніципальної влади, що є новітнім підходом до оцінки і розуміння системного розвитку демократичної правової державності.

Інтереси території ідентифікуються не тільки в контексті місцевого розвитку, що забезпечує її зростання у економічному та соціальному розумінні³¹, а і в контексті її ресурсного забезпечення – матеріального, фінансового, кадрового, промислового, торгівельного, наявністю системного комплексу соціальних послуг тощо. Саме це дозволяє аргументувати позицію щодо необхідності становлення «ресурсного та

²⁸ Боярський О. Компетенційні повноваження органів публічної самоврядної влади як відображення інтересів людини та її асоціацій в місцевому самоврядуванні: до визначення змістовного та алгоритмічного потенціалу. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. Vol. 8. Issue 3. P. 92.

²⁹ Баймуратов М. О. *Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування*: монографія (репринтне видання дисертаційного дослідження). Дніпро : Інновація. 2021. С. 20–50.

³⁰ Бобровник Д. О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 79–85.

³¹ Кожина А. В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 102–109.

інфраструктурного рівня розвитку території ТГ», що робить її спроможною до вирішення екзистенційних питань існування та функціонування з метою забезпечення реалізації життєвого циклу людини.

Своєю чергою, інтереси ТГ в сучасних умовах також трансформуються і структуруються в індивідуальні, групові, колективні інтереси кожного з членів такої громади, що є жителями відповідної території держави та володіють різним правовим станом, але практично ідентичним конституційно-правовим статусом за виключеннями, що встановлені законом або міжнародним договором України. Врахування та вирішення такого системного комплексу питань дає змогу стверджувати про формування феноменології муніципальної персонології в рамках локальної системи захисту прав людини в умовах МСВ та обґрунтовувати формування, існування та розвиток концепції муніципальної людини (*Homo municipalis*)³².

Отже, вважаємо за потрібне зазначити, що локальні характеристики процесу ювенальної превенції необхідно розглядати та досліджувати саме в наведеному вище контексті, бо в цій проблематиці, на нашу думку, проявляється складний та системний зв'язок між територіальним розвитком та соціалізацією людини, між ресурсозабезпеченням ТГ та рівнем муніципальної свідомості людини, між муніципальною персонологією та її ефективністю в профілактиці правопорушень в ТГ тощо.

5. Фактори, що впливають на особливості реалізації ювенальної превенції в територіальній громаді в умовах воєнного стану

У науковій літературі ювенальна юстиція визначається як система, заснована на розділі юриспруденції, пов'язаному зі справами неповнолітніх і захистом прав дітей і підлітків, розглядом справ про злочини, скоєних неповнолітніми. Сучасна ювенальна юстиція є складною системою, яка об'єднує особливе коло осіб (діти та молодь), спеціальні заходи впливу на них, а також заходи кримінально-правового реагування; особливі процедурні норми, що регламентують процес провадження у справах щодо неповнолітніх, спеціалізовані ювенальні суди, установи виконання покарань та примусових заходів, державні установи, громадські організації, які сприяють захисту прав дітей та молоді³³.

³² Боярський О. О. Становлення феноменології муніципальної людини в межах громадянського суспільства і держави. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 110–118.

³³ Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents>

За даними уповноваженого Президента України з прав дитини М. Кулеби, за роки незалежності країни, починаючи з 1991 року, дитяче населення зменшилося майже у два рази і сьогодні становить 7,6 млн дітей. Кожна третя дитина сьогодні живе за межею бідності. Як мінімум, кожна сьома дитина страждає від насильства в сім'ї. 150 тис. дітей мають інвалідність і не можуть ходити в школу або в садок. Кожна друга дитина живе з одним з батьків, зазвичай це мама. З народженням кожної другої дитини в сім'ї, 80 % сімей потрапляють за межу бідності. Україна в перших рейтингах по дитячій смертності. Вона нині посідає 186 місце у світі за показником народжуваності і 13 місце у світі – за показником вимирання нації. Кожна 50 дитина живе в спецзакладі по типу інтернату. Майже 106 тис. дітей, або 1,5 % усього дитячого населення країни, виховуються в інтернатах, але тільки 8 % з них є сиротами – решта 92 % мають батьків. Кожні три дні 250 дітей потрапляють до інтернатних закладів переважно через бідність і неспроможність надати необхідні послуги для дитини. Приблизно 600 тис. дітей перебуває на окупованих територіях. Майже 250 тис. дітей є переселеними. 100 тис. дітей живуть у зоні зіткнення. І це вже є питаннями національної безпеки!³⁴.

Отже, наведені фактологічні дані не тільки демонструють трагічний стан сучасного дитинства, але і об'єктивують, актуалізують, контекстуалізують та очевидно і фактично концептуалізують необхідність суттєвого посилення діяльності держави, органів її публічної влади, включаючи і діяльність ОМСВ щодо захисту дітей. Ефективним напрямом такого захисту виступає ювенальна превенція (далі – ЮП), що є органічною складовою ювенальної юстиції, але відрізняється від неї широким колом суб'єктів, що беруть участь у виховних та профілактичних діях щодо захисту дітей та попередження скоєння з їх боку правопорушень.

За висновком Ж. Зерматтена, Голови Комітету ООН із прав дитини, ювенальна юстиція є системою, і всі елементи цієї системи мають бути задіяні та функціонувати на рівні уряду. Вона є інструментом захисту, захищає права, підтримує дітей... Що стосується профілактики в ювенальній юстиції, то очевидно, що важлива не тільки підтримка родин, а й профілактика на всіх рівнях, не лише з боку фахівців. Адже це справа всіх – і батьків, і родин, і влади. Якщо роботу із запобігання правопорушенням доручити тільки фахівцям, то це буде помилкою, оскільки превенція, запобігання, попередження має відбуватися комплексно³⁵.

³⁴ Цит. по: Закірова С. *Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи*. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2734:yuvenalna-yustitsiya-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350

³⁵ Цит. по: Королюк І. М. *Ювенальна превенція як один із основних напрямків діяльності Національної поліції*. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/>

Серед наведених суб'єктів ЮП важливе місце займають ОМСВ, що: а) сформовані безпосередньо ТГ шляхом виборів (представницькі ОМСВ) або демократичних призначень (виконавчі ОМСВ), б) виступають від її імені, в) діють в її інтересах та г) реалізують в її межах управлінські функції.

Системний аналіз компетенційних повноважень ОМСВ в профільній сфері свідчить, по-перше, що їх виконавчі органи володіють відповідними власними (самоврядними) та делегованими повноваженнями у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, молодіжної політики, фізкультури і спорту (ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року³⁶); по-друге, дослідження таких повноважень дає змогу стверджувати:

1) про наявність у ОМСВ широких прав та обов'язків щодо охорони і захисту прав дитини та юнацтва, а також щодо проведення в цьому контексті ЮП;

2) однак, відносно більшості повноважень визначити таку роль не як основну, а як *допоміжну – організаційну, супроводжувальну, другорядну*, – тобто таку, що забезпечує створення належних умов для вирішення завдань виховання дітей, неповнолітніх, учнів, студентів через надання ним відповідної допомоги в межах ТГ щодо їх індивідуального, групового, колективного духовного, фізичного розвитку, захисту їх прав і свобод тощо, – за рахунок: а) здійснення управлінської діяльності; б) організації відповідної роботи; в) створення відповідних умов; г) сприяння відповідній діяльності; г) становлення відповідної профільної інфраструктури; д) надання допомоги конкретним суб'єктам; е) вирішення відповідних питань; є) забезпечення реалізації відповідних прав наведеного декретованого контингенту – на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, працевлаштування, надання пільг та ін.;

3) підтвердженням такої другорядної та допоміжної ролі ОМСВ у реалізації ЮП виступають відповідні положення наказу МВС України від 19 грудня 2017 року «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України»³⁷, що визначає основними завданнями підрозділів ЮП наступні: а) профілактична діяльність, що спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень,

123456789/3360/1/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D0%BA%20%D0%86.%D0%9C..pdf

³⁶ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

³⁷ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України № 1044 від 19 грудня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>

виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; б) ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; в) участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; г) вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; ґ) вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; д) провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти; е) взаємодія з іншими підрозділами НПУ, органами державної влади та МСВ з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей; є) здійснення у межах компетенції досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання;

4) системний аналіз наведених повноважень ОМСВ свідчить про те, що вони несуть відповідальність за: а) організацію обліку дітей дошкільного та шкільного віку та б) організацію роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх, – що напряму має відношення до їх участі в реалізації заходів ювенальної превенції та становить їх *первинну, ініціюючу та координуючу роль* у реалізації наведених повноважень;

5) системний аналіз наведених основних завдань підрозділів ЮП свідчить про їх прямиий обов'язок: а) налагодити взаємодію з органами державної влади та МСВ з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей; а також здійснювати реалізацію низки завдань, що перетинаються або є частково аналогічними повноваженням ОМСВ, що вони повинні організувати і реалізовувати в ТГ, а саме: б) *ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень* та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; в) *участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення* чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; г) *вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству*, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; ґ) *вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності*, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; д) *провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини* на здобуття загальної середньої освіти. Наведений перелік завдань та повноважень дає підстави зробити висновок про виникнення *координуючої та допоміжної ролі* ОМСВ в реалізації настанов ювенальної превенції. Однак, треба зазначити, що в

багатьох випадках ОМСВ за активної участі своїх спеціалізованих профільних структур та за допомогою інституцій громадянського суспільства, – в контексті становлення системи профілактики правопорушень серед дітей та підлітків та виконання власних (самоврядних) повноважень, – можуть проявляти *ініціюючу роль* щодо організації та реалізації задач та заходів ЮП.

Вважаємо, що модуляція та актуалізація уваги вітчизняного законодавця на становленні та пріоритетному здійсненні ОМСВ профільної діяльності у вигляді *первинної ініціюючої, координуючої, контролюючої ролі* в сфері ювенальної превенції в рамках ТГ, – обґрунтовується низкою об'єктивних факторів, причому не тільки конституюючого, але і формалізуючого локальну демократію характеру, – саме вони володіють суто локальною властивістю свого виникнення, формування, прояву та реалізації. До них відносяться наступні:

– діти та інші неповнолітні є майбутнім людської цивілізації та людським ресурсом для розвитку ТГ (гуманістично-проспективний фактор – *авт.*);

– діти та інші неповнолітні здійснюють в межах ТГ та в умовах МСВ свій життєвий цикл (екзистенційний фактор – *авт.*);

– діти та інші неповнолітні саме в межах ТГ та в умовах МСВ формують, продукують, проявляють свої інтенції, екзистенційні устремління, потреби та інтереси, формують та реалізують свої правові та неправові атитюди (біхевіористсько-настановочний фактор – *авт.*);

– діти та інші неповнолітні проходять в межах ТГ та в умовах МСВ соціалізацію, включаючи її правову форму, та набувають відповідних габітусів (соціалізаційно-габітусний фактор – *авт.*);

– діти та інші неповнолітні реалізують в межах ТГ та в умовах МСВ свій конституційно-правовий статус та фактично формують та реалізують через його реалізацію свій індивідуальний муніципально-правовий статус (статусно-реалізаційний фактор – *авт.*);

– діти та інші неповнолітні саме в межах ТГ та в умовах МСВ формують свою систему комунікативної взаємодії, яка і визначає їх соціальну активність та формує мотивацію до участі в локальній демократії (комунікаційний фактор – *авт.*);

– діти та інші неповнолітні в межах ТГ та в умовах МСВ формують свої повсякденні та перспективні рольові позиції та починають процес своєї майбутньої професіоналізації (соціально-рольовий фактор – *авт.*);

– насамкінець, ОМСВ володіють важливими повноваженнями щодо: а) організації обліку дітей дошкільного та шкільного віку та б) організації роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх, – що, фактично, виступає наріжним повноваженням щодо початку та становлення діяльності в ТГ відносно ювенальної превенції,

причому, як з боку ОМСВ, так і в контексті спільної діяльності з органами ювенальної превенції Національної поліції України.

На жаль, в умовах воєнного стану, а точніше в умовах повномасштабної агресії Росії проти України, реалізація наведених повноважень ОМСВ у профільній сфері стає не тільки проблематичною, а й фактично неможливою. Це детермінується насамперед тим, що Україна стикнулася в цій агресії з приголомшливими проявами з боку окупаційних військ дій прямого геноциду, лінгвоциду, екоциду, знищенням критичної інфраструктури ТГ та середовища існування і проживання їх жителів-членів, – через систематичні акти пограбування і крадіжок, ворожі артилерійські обстріли, ракетні атаки та руйнівні напади дронів (БПЛА) терористичного характеру.

Відповідно до повідомлення Офісу Генерального прокурора України станом на 18 вересня 2022 року внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації постраждали в Україні понад 1147 дітей. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів 390 дітей загинули та понад 757 отримали поранення різного ступеня тяжкості³⁸. Крім того, наша держава вперше стикнулася з масовою депортацією своїх громадян до Росії з їх наступним розселенням у її слабorozвинутих регіонах, включаючи дітей (останніх депортували більш ніж 180 тисяч, включаючи 2 тисячі дітей-сиріт³⁹, – причому останніх піддають дешифруванню їх національно-генетичного коду у родинах росіян⁴⁰).

Наведене, свідчить про створення найважчих умов для здійснення ОМСВ своїх загальних повноважень, і повноважень в сфері ЮП, зокрема. На наш погляд, для розуміння і спроб ефективного вирішення цієї проблеми треба враховувати правовий стан території, на якій функціонують ТГ та здійснюють свою діяльність ОМСВ. Ми пропонуємо виділяти чотири профільних правових стана⁴¹:

³⁸ Від початку повномасштабного вторгнення загинуло 390 дітей – Офіс генпрокурора. URL: <https://www.slovodilo.ua/2022/09/18/novuna/suspilstvo/pochatku-povnomashtabnoho-vtorhnnennya-zahynulo-390-ditej-ofis-henprokurora>

³⁹ РФ незаконно депортувала на тимчасово окуповані території понад 180 тисяч дітей. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/rf-nezakonno-deportovala-na-timchasovo-okupovani-teritoriji-ponad-180-tisjach-ditej.html>

⁴⁰ Росія заявила про усиновлення тисячі незаконно вивезених з Маріуполя дітей. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/rosija-zajavila-pro-usinovlennja-tisjachi-nezakonno-vivezenikh-z-mariupolja-ditej.html>

⁴¹ Баймуратов М., Кофман Б. Про роль органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Деокупація. Юридичний фронт* : матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.); упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг. екон. ун-т, 2022. С. 138–141. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/11896/1/Брюховецька%20%20M.pdf>

А) в умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, що не задіяні у воєнних діях – тобто, там де існують умови для відносно стабільного здійснення діяльності ОМСВ в контексті виконання ними своїх компетенційних повноважень з управління територіями і можливості для забезпечення відповідних умов для функціонування ТГ, – отже, з ординарними та стабільними умовами правового режиму реалізації та захисту прав людини, включаючи й реалізацію повноважень ОМСВ в сфері ЮП;

Б) в умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях де проходить воєнне протистояння з агресором – тобто, там де умови для відносно стабільного здійснення діяльності ОМСВ в контексті виконання ними своїх компетенційних повноважень з управління територіями і можливості для забезпечення відповідних умов для функціонування ТГ є фактично відсутні, – отже, правовий режим реалізації та захисту прав людини не може бути забезпечений, в тому числі й виконання повноважень ОМСВ в сфері ЮП;

В) в умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, що тимчасово опинились під контролем окупаційних військ – тобто, там де умови для відносно стабільного здійснення діяльності легітимних ОМСВ в контексті належного виконання ними своїх компетенційних повноважень з управління територіями і можливості для забезпечення відповідних умов для функціонування ТГ не існує, як результат або блокування таких дій з боку окупантів, або перешкоджання такій законній діяльності ОМСВ з боку окупантів без безперечного визнання їх окупаційної влади і колаборації з ними, – тут також ОМСВ не тільки вельми проблематично, а й фактично не може бути забезпечений правовий режим реалізації та захисту прав людини;

Г) в умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, що тимчасово були під контролем окупаційних військ та які повернулися під контроль (юрисдикцію) української влади – тобто, йдеться фактично про початок функціонування ОМСВ, відновлення їх повноважень, в тому числі й у сфері ЮП, що стає однією з найактуальніших, – у можливому об'ємі на територіях, що зазнали руйнування критичної інфраструктури та в межах ТГ, мешканці яких зазнали злочини окупаційної влади у всьому їх розмаїтті та зазнали втрат свого людського потенціалу, бо понесли суттєві людські жертви.

Вважаємо, що такий методологічний підхід буде сприяти обранню належної модальності в діяльності ОМСВ в сфері ювенальної превенції та нейтралізації негативного впливу воєнних дій на функціонування ТГ, відновлення їх людського та ресурсного потенціалів.

ВИСНОВКИ

Дослідження ролі органів місцевого самоврядування в формуванні організаційно-нормативної парадигми ювенальної превенції в територіальній громаді та її реалізації в умовах миру та воєнного стану дає можливість стверджувати, що:

а) зростання ролі ОМСВ в здійсненні ювенальної превенції, враховуючи наведені вище аспекти, має суттєві перспективи до свого розширення, наступної легалізації та соціально-публічної легітимізації;

б) звідси, саме тому ОМСВ у явочному порядку та за допомогою локального нормопроекування і локальної нормотворчості повноважень своїх представницьких та виконавчих органів можуть вже будувати не тільки локальну систему захисту прав і свобод людини (у передчутті перспективного законодавчого нормопроекування і нормотворчості – авт.), – що визначається об'єктивною необхідністю формування та реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості, громадянина) та процесами інституціоналізації її муніципально-правового статусу, – але і приймати активну участь у формуванні системи ЮП в рамках ТГ;

в) така локальна система ЮП, як органічної та складової частини такої локальної системи захисту прав людини, – посилюючи, каталізуючи та формуючи відповідний організаційний та організаційно-нормативний потенціал, особливо в контексті її побудови, – буде базуватись на використанні та реалізації складових елементів правової соціалізації людини в ТГ та набуття нею, як жителем-членом ТГ, різного виду нормативних габітусів, що суттєво підсилить, актуалізує та оптимізує профільний напрямок діяльності ОМСВ щодо становлення та розвитку ЮП;

г) процес діяльності ОМСВ щодо формування організаційно-нормативної парадигми ювенальної превенції в ТГ та її реалізації в умовах миру та воєнного стану може бути відображений у вигляді відповідного процесуального ланцюжка до якого входять такі складові: «людина-член ТГ» – «екзистенційні інтереси, що продукуються людиною в процесі здійснення життєвого циклу» – «ТГ» – «процес соціалізації людини-члена ТГ в її межах» – «процес формування правових атитюдів людини» – «процес формування правових габітусів людини» – «процес створення ОМСВ в межах ТГ локальну систему охорони і захисту прав людини» – «ювенальна превенція в межах ТГ, що здійснюється ОМСВ» – «локальна ювенальна політика, що формується і здійснюється ОМСВ в ТГ та є відображенням настанов державної ювенальної політики» – «державна ювенальна політика»;

г) особливості реалізації ювенальної превенції, що здійснюється ОМСВ в межах ТГ, в період воєнного стану детерміновані, по-перше, злочинними формами ведення агресивних воєнних дій з боку

окупаційних військ Росії, що порушують основоположні норми і принципи міжнародного публічного права та основоположні настанови міжнародного гуманітарного права відносно дотримання прав і свобод людини, а також, по-друге, залежать від правового стану території на якій існує та функціонує ТГ (територія, що знаходиться під контролем Української держави; територія на якій відбуваються воєнні дії; територія, що окупована державою-загарбником; деокупована територія).

АНОТАЦІЯ

Становлення та розвиток системи місцевого самоврядування в Україні детермінує зростання правосуб'єктності територіальних громад, що функціонують на локальному рівні соціуму в умовах повсякденності, тобто там, де жителі-члени таких громад здійснюють свій життєвий цикл. В таких умовах об'єктивно зростає роль і значення правоохоронної функції, бо саме в межах територіальної громади на рівні місцевого самоврядування формується локальна система захисту прав людини. Одним з найважливіших напрямів діяльності органів місцевого самоврядування виступає ювенальна превенція як системна і багатогранна діяльність самоврядних структур і членів локального громадянського суспільства, що функціонує на базі територіальної громади у охороні і захисті прав і свобод дитини.

Досліджуються і розкриваються конституційно-правові, законодавчі та нормативно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування у сфері формування на рівні територіальної громади локальної системи захисту прав людини, в тому числі й системи ювенальної превенції. Розкриваються основні труднощі та напрямки реалізації ювенальної юстиції в територіальній громаді органами місцевого самоврядування в період воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сметана В. В. *Конституційно-правове забезпечення право-захисної діяльності у сфері місцевого самоврядування: вітчизняний та світовий досвід* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ : ІДП імені В. М. Корецького НАНУ України, 2020. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:r5cQMY-41n0J:idpnan.org.ua/files/2020/smetana-v.v.-konstitutsiyno-pravove-_d_.doc&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Баймуратов М. О., Кравець О. О. Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового

простору локальної демократії: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 326 с.

4. Бобровник Д. О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 79–85. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.13).

5. Кофман Б. Я. Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні. *Держава і право*. 2019. Вип. 83. С. 118–136.

6. Сырых В. М., Лазарев В. В. *Социология права*. М., 2001. 276 с.

7. Батурчик М. В. Габитус. Социологическая энциклопедия. URL: <http://bourdieu.name/content/gabitus-enciklopedija-sociologii>

8. Гигаури Д. И., Стульба И. А. Права человека как философский концепт с позиции представителей юснатурализма. *Manuscript*. 2019. Том 12. Выпуск 1. С. 102–107. DOI: <https://doi.org/10.30853/manuscript.2019.1.22>).

9. Мелкевик Б. «Я есть естественное право»: критика интеллектуальной ловушки. *Труды Института государства и права Российской академии наук*. 2017. Т. 12. № 4. С. 11–34.

10. Конфуций: Биография, цитаты, афоризмы. М.: Эксмо, 2016. 288 с.

11. Комлев Н. Г. *Словарь иностранных слов русского языка*. М.: Эксмо-Пресс, 1999. 671 с.

12. Баймуратов М. О. *Муниципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні* / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. Одеса: БАХВА, 2003. 192 с.

13. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон України від 7 грудня 1990 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 2. Ст. 5.

14. Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава: зб. наук. праць*. Одеса: Астропринт, 1997. С. 96–100.

15. Колодій А. Охоронна діяльність держави. *Міжнародна поліцейська енциклопедія у 10-ти томах* / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. І. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. Т. 1. С. 499–500.

16. Бигич О. Охоронні правовідносини. *Міжнародна поліцейська енциклопедія у 10-ти томах* / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. І. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. Т. 1. С. 500–501.

17. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун». 2001. 1440 с.

18. Боярський О. Компетенційні повноваження органів публічної самоврядної влади як відображення інтересів людини та її асоціацій в

місцевому самоврядуванні: до визначення змістовного та алгоритмічного потенціалу. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. Vol. 8. Issue 3. P. 90–102. DOI: 10.46340/epd.2021.8.3

19. Баймуратов М. О. *Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування* : монографія (репринтне видання дисертаційного дослідження). Дніпро : Інновація, 2021. 314 с.

20. Кожина А. В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 102–109. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.102

21. Боярский О. О. Становлення феноменології муніципальної людини в межах громадянського суспільства і держави. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 110–118. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.18

22. Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents>

23. Цит. по: Закірова С. *Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи*. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2734:yuvenalna-yustitsiya-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350

24. Цит. по: Королук І. М. *Ювенальна превенція як один із основних напрямків діяльності Національної поліції*. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/3360/1/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D0%BA%20%D0%86.%D0%9C..pdf>

25. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

26. *Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України*: наказ МВС України № 1044 від 19 грудня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>

27. *Від початку повномасштабного вторгнення загинуло 390 дітей – Офіс генпрокурора*. URL: <https://www.slovoudilo.ua/2022/09/18/novyna/suspilstvo/pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhnnennya-zahynulo-390-ditej-ofis-henprokurora>.

28. *РФ незаконно депортувала на тимчасово окуповані території понад 180 тисяч дітей*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/rf-nezakonno-deportovala-na-timchasovo-okupovani-teritoriji-ponad-180-tisjach-ditej.html>

29. *Росія заявила про усиновлення тисячі незаконно вивезених з Маріуполя дітей*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/rosija-zajavila-pro-usinovlennja-tisjachi-nezakonno-vivezenikh-z-mariupolja-ditej.html>

30. Баймуратов М., Кофман Б. Про роль органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Деокупація. Юридичний*

фронт : матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р. / упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг. екон. ун-т, 2022. С. 138–141. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/11896/1/%D0%91%D1%80%D1%8E%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%20%D0%9C.pdf>

Information about the authors:

Baimuratov Mykhailo Oleksandrovych,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor of the Department of Political Sciences and Law
Southern Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinskogo
26, Staroportofrankivska str., Odesa, 65020, Ukraine

Kofman Borys Yakovych,

Doctor of Law, Senior Researcher,
Professor of the Law Department
Alfred Nobel University
18, Sicheslavska Naberezhna str., Dnipro, 49000, Ukraine

Naumkina Svitlana Mykhaylivna,

Doctor of Political Sciences,
Head of the Department of Political Sciences and Law
Southern Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinskogo
26, Staroportofrankivska str., Odesa, 65020, Ukraine

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ БЕЗПЕКИ ЗА УМОВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ГЕНОЦИДУ, АГРЕСІЇ ТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Басиста І. В., Назар Ю. С., Хатнюк Ю. А.

ВСТУП

У попередніх публікаціях¹ вже наводилися офіційні дані, що ще станом на 23.05.2022 року кількість підтверджених жертв серед мирного населення від російської збройної агресії досягла 4600 осіб (дані з тимчасово окупованих територій не включені)², а вже 13 червня з'явилося повідомлення, що Національна поліція України розслідує кримінальні провадження за фактами загибелі понад 12 тисяч наших громадян; 1200 тіл, у тому числі, котрі знайдені в братських могилах, ще не ідентифіковані³. Управління Верховного комісара ООН із прав людини підтвердило 6557 випадків загибелі і 10 074 випадки поранення цивільних людей в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення Росії (дані організації від 24 лютого до 13 листопада). Наголошують, що реальне число загиблих є значно вищим, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається із затримкою, і багато повідомлень все ще потребують підтвердження⁴.

Щодня на території України вчиняються аналогічні нові злочини⁵. Вже станом на 29 червня було задокументовано 20 243 воєнних

¹ Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 17–18. URL: <https://www.l.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

² Росіяни вбили 4600 цивільних українців. Дані без урахування окупованих територій, – Венедіктова. Як передає Цензор.НЕТ, про це повідомляє Interfax з посиланням на промову Генерального прокурора Ірини Венедіктової у Давосі. 23.05.2022. URL: <https://censor.net/ua/n3343209>

³ Голова Нацполіції: 1200 тіл загиблих українців ще не ідентифіковані. 13.06.2022. URL: <https://interfax.com.ua>; Поліція порушила справи про загибель у війні 12 тис. цивільних. 13.06.2022. URL: <https://realist.online/ukr/news/politsija-porushila-spravi-pro-zahibel-u-vijni-12-tis-tsvilnikh>

⁴ Війна Росії проти України: в ООН підтвердили загибель 6557 цивільних. *Радіо Свобода*. 14.11.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-zahybliviyina/32130569.html>

⁵ Як ЄС та МКС допомагають Україні в розслідуванні воєнних злочинів РФ. *DW.COM*. 7.06.22. <https://www.dw.com/uk/yak-yes-ta-mks-dopomahaiut-ukraini-v->

злочини та 10 071 злочин проти національної безпеки України⁶. На початку жовтня 2022 року Генеральний прокурор України заявив про те, що 176 військовим російської армії повідомили про підозру за вчинення воєнних злочинів в Україні. Щодо 44 направили обвинувальні акти до суду, 10 військових рф уже отримали вироки⁷. Станом на 6 жовтня поліція розпочала понад 36 тисяч 200 кримінальних проваджень за фактами вчинення воєнних злочинів військово-службовцями російської федерації та їх пособниками в Україні. Про це сказала речниця Національної поліції України на пресконференції, під час якої презентували результати дослідження «Оцінка шкоди, завданої воєнними злочинами росії в Україні», повідомляє кореспондент Укрінформу⁸. Починаючи з вересня і до початку листопада у засобах масової інформації з'являлися різні цифри зі звільнених населених пунктів Харківської області. І станом на сьогодні, по мірі звільнення українських територій Збройними Силами України, збільшується кількість виявлених та зареєстрованих воєнних злочинів Росії в Україні. Так, ще 18 вересня 2022 року Національною поліцією України було зареєстровано 241 воєнний злочин російських військових⁹. А вже станом на початок листопада правоохоронці зареєстрували 2530 воєнних злочинів на територіях, які були звільнені від російських окупантів у Харківській області. Більшість злочинів це порушення законів та звичаїв війни¹⁰.

Зрозуміло, що за таких реалій різностороння допомога та підтримка міжнародної спільноти, у тому числі і при документуванні означених кримінальних правопорушень, є неоціненною. У цьому ключі відвідування України закордонними партнерами лише скріплює нашу

rozsliduvanni-voiennykh-zlochyniv-rf/a-62051363?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml

⁶ URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginuulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-15720>

⁷ Ірина Гамалій Про підозру у вчиненні воєнних злочинів в Україні повідомили 176 військовим РФ, – Офіс генпрокурора. *LB.UA*. 5.10.2022. https://lb.ua/society/2022/10/05/531572_pro_pidozru_vchinenni_voiennih.html

⁸ Воєнні злочини рф: Поліція розпочала понад 36 тисяч кримінальних проваджень. *INTERNET.UA*. 6.10.2022. <https://internetua.com/voyenni-zlocsini-rf-policiya-rozpocsala-ponad-36-tisyacs-kriminalnih-provadjen>

⁹ На звільнених територіях Харківщини вже зареєстровано 241 воєнний злочин військ РФ, – поліція. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 18.09.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3367900/na_zvilnennyh_terytoriyah_harkivschny_vje_zareyestrovano_241_voyennyi_zlochyn_viyisk_rf_politsiya

¹⁰ Понад 2,5 тис. воєнних злочинів зареєстрували на деокупованих територіях Харківської області – деталі. *FREEДОМ*. 6.11.2022. URL: <https://uatv.ua/uk/bolee-2-5-tys-voennyh-prestupenyj-zaregystryrovaly-na-deokupyrovannyh-terrytoryyah-harkovskoj-oblasty-detaly/>

віру у невідворотність перемоги добра і неминучість покарання зла. Стратегія України, що направлена на роботу по збору доказів воєнних злочинів країни-агресора триває, про що свідченням є й постійні взаємні візити у продовж яких, серед іншого, закордонні колеги можуть на власні очі побачити масштаби шкоди, що завдана Україні та людям. Делегації ПАРС також здійснювали такі візити¹¹, що очевидно, серед іншого, сприяло Парламентській асамблеї Ради Європи 13.10.2022 проголосувати за резолюцію, що визнає російський режим терористичним. Це перша міжнародна організація, яка прийняла таке рішення, зауважують оглядачі¹². 14.11.2022 року депутатка Європарламенту Раса Юкнявічене заявила про те, що Європейський парламент на наступному тижні розгляне резолюцію щоб Російську Федерацію визнати терористичною державою¹³.

За такої загальної ситуації найбільш вразливі верстви населення, серед яких діти, зазнають непоправних негативних впливів, поряд із тим, що країна-агресор краде їхнє щасливе і безтурботне дитинство під мирним небом України, діти стають потерпілими від злочинних дій окупантів та у результаті їх дій.

1. Воснні злочини, геноцид, агресія та злочини проти людяності.

Діти серед потерпілих

Що ж стосується нещодавніх реакцій міжнародної спільноти та закордонних партнерів на події в Україні, то, серед інших, Державний секретар США Ентоні Блінкен назвав «воєнними злочинами» виявлення 440 тіл у масових похованнях у нещодавно звільненому місті Ізюм¹⁴. Президент Естонії Алар Каріс також назвав такі факти доказом воєнних злочинів росії, «...наш обов'язок – забезпечити відповідальність, ми не заспокоїмося, доки винні не постануть перед судом», – зауважив

¹¹ Делегация ПАСЕ посетит Украину для изучения военных преступлений России. «Хвиля» з посиланням на УКРІНФОРМ. 22.06.2022. URL: <https://hvylya.net/news/254630-delegaciya-pase-posetit-ukrainu-dlya-izucheniya-voennyh-prestupleniy-rossii>

¹² ПАРС визнала російський режим терористичним. Голос Америки. 13.10.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/parlamentska-asambleja/6788080.html>

¹³ Європарламент наступного тижня розгляне визнання Росії терористичною державою. *Європейська правда*. 14.11.2022. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/11/14/7150597/>; *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 14.11.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3380438/evroparlament_nastupnogo_tyjnya_rozglyane_vyznannya_rosiyi_terorystychnoyu_derjavoyu

¹⁴ США назвали знайдене масове поховання в Ізюмі «воєнним злочином». *THE EPOCH TIMES*. 18.09.2022. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/politychni-novyny/ssha-nazvaly-znaydene-masove-pohovannya-v-izyumi-voyennym-zlochynom-146204>

Естонський Президент¹⁵. Також в Естонському парламенті (Рійгікогу) було представлено проєкт резолюції з різким засудженням дій росії в Україні. Документ містить визнання Естонським парламентом росії «країною-спонсором тероризму» та закликає до «створення спеціального міжнародного трибуналу для суду над винними у військових злочинах в Україні» та позбавлення рф статусу постійного члена Ради Безпеки ООН. Також запрошують міжнародну спільноту ухвалити аналогічні декларації¹⁶. Як вже вище контекстно зазначалося, Парламентська асамблея Ради Європи проголосувала за резолюцію, що визнає Росію терористичним режимом¹⁷. Цю поправку до тексту резолюції «Подальша ескаляція агресії російської федерації проти України» було ухвалено під час дебатів асамблеї 13 жовтня у Страсбурзі. У тексті резолюції, серед іншого, вказано на те, що росія незаконно перебуває в Раді Безпеки ООН, оскільки «привласнила місце колишнього счср без формальних юридичних процедур». Як наголосив автор резолюції литовський депутат від Європейської народної партії Еммануеліс Зінгеріс, саме така резолюція – гідна реакція ПАРЕ на звірства і жорстокість російської армії в Україні. ПАРЕ закликає держави-члени створити «комплексну систему відповідальності за серйозні порушення міжнародного права», яка дасть змогу покарати за скоєнні воєнні злочини в Україні всіх причетних представників російської влади¹⁸. Також і Сенат Республіки Польща визнав російську владу терористичним режимом, резолюцію з цього питання підтримали всі присутні в залі сенатори, повідомляє wPolityse, пише УНН¹⁹. Й Комітет у закордонних справах Палати депутатів Парламенту Чехії ухвалив резолюцію про визнання російського режиму терористичним. Про це повідомляє «Європейська правда» з посиланням на Ceske Noviny. Комітет також підтримує зусилля міністра закордонних справ Яна Ліпавського щодо створення

¹⁵ Президент Естонії: масове поховання в Ізюмі доводить воєнні злочини рф. *UA.NEWS*. 16.09.2022. URL: <https://ua.news/ua/world/prezident-estonii-massovoe-zahoronenie-v-izyume-dokazyvaet-voennye-prestupleniya-rf>

¹⁶ Естонський парламент готується оголосити росію «країною-спонсором тероризму». *СПРОТИВ* (за повідомленням EADaily). 11.10.2022. URL: <https://sprotyv.info/politica/estonskij-parlament-gotuetsya-ogolositi-rosiyu-krainoyu-sponsorom-terorizmu/>

¹⁷ ПАРЕ визнала російський режим терористичним. Голос Америки. 13.10.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/parlamentska-asambleja/6788080.html>

¹⁸ ПАРЕ визнала терористичним путінський режим. Урядовий Кур'єр. 14.10.2022. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/parye-viznala-teroristichnim-putins-kij-rezhim/>

¹⁹ Сенат Польщі визнав російську владу терористичним режимом. 26.10. 2022. Українські національні новини. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2000299-senat-polschi-viznav-rosiysku-vladu-teroristichnim-rezhimom>

спеціального трибуналу для переслідування злочину агресії, а також розслідування МКС, що призведе до переслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності²⁰, а вже 16.11.2022 з'явилося повідомлення (чеське видання Novinky. cz, інформує Цензор.НЕТ), що Нижня палата парламенту Чехії визнала нинішній російський режим терористичним²¹. Отож, на сьогодні схожі рішення ухвалили Естонія, Латвія, Литва, ПАРС²².

Не залишилися поза увагою закордонних партнерів і заяви та дії країни-агресора упродовж останніх вихідних днів жовтня 2022 року (коли фактично нею штучно створено передумови (нібито через «теракт» проти її кораблів у Чорному морі) для виходу із «Зернової угоди» (22 липня 2022 року в Туреччині відбулося підписання угод про морський експорт українського зерна. Україна підписала документ із Туреччиною та ООН, Росія дзеркально зробила те саме), про що розлоге йдеться у статті редактора «Європейської правди» Сергія Сидоренка)²³. Держсекретарем США Ентоні Блінкеном акцентовано, що зірвання критично важливого експорту зерна лише посилює важкі гуманітарні кризи, а Росія знову перетворює продовольство на зброю у війні, яку вона розв'язала проти України. 29 жовтня із засудженням рішення РФ виступав також президент США Джо Байден. Він назвав зупинення участі РФ в угоді «обурливим», заявивши, що вона посилює голод у світі²⁴. Також у Білому домі вказали, що Росія такими діями лише посилює відсутність продовольчої безпеки²⁵.

Своєю чергою, удари російської армії по об'єктах критичної та енергетичної інфраструктури в Україні закордонними колегами розцінюються, як військові злочини та, можливо, формою геноциду українського народу. Усі докази таких злочинів мають бути задокументовані

²⁰ Комітет у закордонних справах парламенту Чехії визнав російський режим терористичним. *Європейська правда*. 3.11.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/11/3/7149955/>

²¹ Парламент Чехії визнав терористичним режим в рф. 16.11.2022. URL: <https://sprotyv.info/terms-of-service/>

²² Сенат Польщі визнав російську владу терористичним режимом. 26.10.2022. *Українські національні новини*. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2000299-senat-polschi-viznav-rosiysku-vladu-teroristichnim-rezhimom>

²³ «Зернова угода» може працювати навіть без Росії, і цей сценарій почав діяти – журналіст. *ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАВДА*. 31.10.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/10/31/7149696/>

²⁴ Зупинивши участь у «зерновій угоді», РФ знову перетворює продовольство на зброю – Блінкен ГОРДОН. 30.10.2022. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/zupinivshi-uchast-u-zernovij-ugodi-rf-znovu-peretvorjuje-prodovolstvo-na-zbroju-blinken-1633562.html>

²⁵ Байден відреагував на вихід рф із «зернової угоди». 30.10.2022. URL: <https://sprotyv.info/news/bajden-vidreaguav-na-vihid-rf-iz-zernovoї-ugodi/>

та передані до Гааги – до Міжнародного кримінального суду або до Міжнародного суду ООН. Про це в коментарі Guildhall заявив депутат Національної Асамблеї Франції, член комітету з оборони Жан-Шарль Ларссоньє. Раніше Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба на брифінгу для іноземних ЗМІ виступив із закликом до світової спільноти розглядати атаки на енергетичну інфраструктуру нашої країни, як частину російського геноциду українського народу. Із заявою про те, що удари Росії по об'єктах української критичної інфраструктури є військовими злочинами і мають стати предметом розгляду у Міжнародному кримінальному трибуналі, виступив також член комітету з оборони та міжнародних відносин Сенату Франції Гійом Гонтар. Міжнародному співтовариству варто направити своїх представників для збирання доказів таких військових злочинів та передачі їх до МКС²⁶. Представниця США при ООН посол Лінда Томас-Грінфілд, сере іншого, і після зустрічей з жертвами воєнних злочинів та їх сім'ями запевнила, що російську армію притягнуть до відповідальності за її воєнні злочини²⁷.

Як не боляче, але необхідно констатувати, що не дивлячись на таку промовисту підтримку України та її людей закордонними партнерами, все ж таки кількість потерпілих від злочинів окупанта не зменшується, а навпаки – щоденно збільшується, і гірко, що діти входять до числа цих потерпілих.

У відповідь на обсяги наявної проблематики у цій царині, закордонні партнери, намагаючись запобігти й гуманітарній катастрофі в Україні, серед іншого, постійно дбають про нові кроки для надання гуманітарної допомоги, в котрій, найбільше потребуючими є незахищені верстви населення, і серед їх числа, у значній мірі, й діти. Комісар ЄС з питань гуманітарної допомоги та управління кризовими ситуаціями Янез Ленарчич під час свого візиту в Україну з метою допомогти координувати одну з наймасштабніших операцій ЄС з реагування на надзвичайні ситуації, вказав, що Європейська Комісія запускає нову програму надання екстреного прихистку у зимовий період для України, оскільки війна, яку веде Росія, продовжує руйнувати цивільну інфраструктуру. Крім того, Єврокомісія надасть додаткові 175 мільйонів євро гуманітарної допомоги для підтримки

²⁶ Антоніна Соловійова Депутат Нацасамблеї Франції закликав розслідувати удари РФ по інфраструктурі в Гаазі як військові злочини. Українські новини. 9.11.2022. URL: <https://ukranews.com/ua/news/893837-deputat-natsasambleyi-frantsiyi-zaklykav-rozsliduvaty-udary-rf-po-infrastrukturi-v-gaazi-yak>

²⁷ «Ми притягнемо російських військових до відповідальності за воєнні злочини», – постпред США при ООН Томас-Грінфілд. ЦЕНЗОР.НЕТ. 8.11.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3379224/my_prytyagnemo_rosiyiskyh_viyiskovyh_do_vidpovidalnosti_za_voyenni_zlochyny_postpred_ssha_pry_oon_tomasgrinfeld

внутрішньо переміщених осіб в Україні. Головним пріоритетом є забезпечення прихистку у зимовий період. Інші пріоритети включають освіту в надзвичайних ситуаціях, охорону здоров'я та допомогу в захисті. Триває робота щодо приєднання України до Механізму цивільного захисту ЄС²⁸. Країни спрощують і правила в'їзду дітям-біженцям, що рятуються від російської окупації²⁹, але небезпека для дітей все ж таки наявна та масштабна.

2. Злочини щодо дітей та притягнення до відповідальності за їх вчинення

Розповіді про загиблих на війні дітей збирати дуже важко. *«Це гірше за Стівена Кінга. Це реальні історії. На війні кожна жертва чітко знає, хто ворог. І всі кажуть, що ворог – Росія, а російські солдати вбивали»*³⁰. У попередніх публікаціях³¹ вже наводилися дані про те, що станом на середину квітня 2022 року значилося, що більше 563 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації, зокрема 202 дитини загинуло та більше 361 поранено. Звісно, що ці цифри не остаточні та щодня змінюються у гіршу сторону³². Так вже станом на ранок 3 листопада 2022 року офіційна кількість дітей-жертв – 430, кількість поранених – понад 826. Більше ніж 1257 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації³³. Станом на

²⁸ ЄС запускає програму надання екстреного прихистку у зимовий період для України. *BORG.EXPERT*. 21.10.2022. URL: <https://borgexpert.com/news/ies-zapuskaie-prohramu-nadannia-ekstrenoho-prykhystku-u-zymovuj-period-dlia-ukrainy>

²⁹ Британія спростить в'їзд до країни для неповнолітніх українців, – *The Times*. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 20.06.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3349092/brytaniya_sprostyt_vyizd_do_krayiny_dlya_nepovnolitnih_ukrayintiv_the_times

³⁰ «Це гірше за книги Стівена Кінга»: журналістка «Меморіалу» розповіла про збір інформації щодо загиблих дітей. *Українська літературна газета*. 30.10.2022. URL: <https://litgazeta.com.ua/news/tse-hirshe-za-knyhy-stivena-kinha-zhurnalistka-memorialu-rozpovila-pro-zbir-informatsii-shchodo-zahyblykh-ditej/>

³¹ Басиста І. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми провадження слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчинені щодо жінок та дітей в умовах воєнного стану. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану (електронне видання. Львів, Київ, Дніпро, 20 квітня 2022 року). ЛьвДУВС ; НАВС, ЛугДУВС ім. Е. О. Дідоренка, ДДУВС. С. 53–59.

³² Ювенальні прокурори: 202 дитини загинули через збройну агресію РФ в Україні. *Офіс Генерального прокурора*. 17.04.2022. URL: <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/351985193630987>

³³ URL: <https://www.gp.gov.ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-uf-v-ukrayini-15720>

3 листопада 2022 року найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 420, Харківській – 263, Київській – 116, Миколаївській – 77, Запорізькій – 70, Чернігівській – 68, Луганській – 64, Херсонській – 58, Дніпропетровській – 31. Але ці цифри не є остаточними, оскільки йде робота щодо їх встановлення у місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях. Крім того, внаслідок бомбардувань та обстрілів збройними силами РФ пошкоджено 2719 навчальних закладів, 332 з них зруйновано повністю³⁴. Лише у Запоріжжі та Запорізькому районі через 202 ракетні удари налічується 242 загиблі цивільні людини, серед яких 10 дітей. 39 дітей поранено із числа 713 поранених цивільних людей. Об'єктами обстрілів стали об'єкти цивільної інфраструктури, зокрема і навчальні заклади³⁵.

Навіть страшно цитувати фразу про те, що «...українські дівчата коротко стрижуться, сподіваючись уникнути зґвалтування військовими РФ»³⁶. За липневими повідомленнями українських засобів масової інформації, котрі цитують, спецпредставника генсека ООН з питань сексуального насильства в умовах конфлікту Прамили Паттен, вже тоді було зафіксовано 124 випадки сексуального насильства під час війни. Найявні дані це лише верхівка айсберга і реальні масштаби сексуального насильства в умовах війни росії проти України ще невідомі³⁷. Цинізмом вражають факти зґвалтувань дітей³⁸. Зґвалтування та сексуальне насильство, до яких вдаються російські військовики в Україні, є частиною «воєнної стратегії» РФ, про це в інтерв'ю агенції AFP заявила спеціальна представниця генсека ООН з питань сексуального насильства у конфліктах. За її словами, у росіян це «навмисна тактика з дегуманізації жертв». На запитання журналіста, чи використовується зґвалтування як інструмент зброї під час війни в Україні, вона відповіла: «Там є усі ознаки цього. Коли жінок

³⁴ Збільшилася кількість дітей, які постраждали через агресію РФ. *СЛОВО І ДІЛО*. URL: 3.11.2022. <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/03/novyna/suspilstvo/zbilshylasya-kilkist-ditej-yaki-postrazhdaly-cherez-ahresiyu-rf>

³⁵ В Запорожье от ракетных ударов РФ погибли более 240 человек. *ХВИЛЯ*. 12.10.2022. URL: <https://hvylya.net/news/260745-v-zaporozhe-ot-raketnyh-udarov-rf-pogibli-bole-240-chelovek>

³⁶ Ірина Соломко «Українські дівчата коротко стрижуться, сподіваючись уникнути зґвалтування військовими РФ», – посолка США при ООН про повідомлення з України. 11.04.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/6524907.html>

³⁷ Сергій Дага в ООН зафіксували понад 100 сексуальних злочинів росіян в Україні. *Бізнес*. 11.07.2022. URL: <https://www.bagnet.org/news/accidents/1334541/v-onn-zafiksuvani-ponad-100-seksualnih-zlochiviv-rosiyan-v-ukrayini>

³⁸ Україна установила личность оккупанта, изнасиловавшего младенца – Зеленский. 12.04.2022. URL: <https://www.ostro.org/general/society/news/632726/>

утримують цілими днями і гвалтують, коли починають гвалтувати маленьких хлопчиків і чоловіків, коли ти бачиш генітальні обрізання, коли чуєш, як жінки свідчать про російських солдатів, які мають із собою віагру, це явно воєнна стратегія», – сказала представниця ООН. «І коли жертви розповідають, що було сказано (військовиками – ред.) під час згвалтування, це явно навмисна тактика дегуманізації жертви», – додала Праміла Паттен. За словами Паттен, «згідно із зібраними свідченнями, вік жертв сексуального насильства складає від 4 до 82 років». Вона додала, що жертвами є здебільшого жінки та дівчата, але також гвалтують чоловіків та хлопчиків. Голова слідчого органу, уповноваженого ООН, заявив, що Росія вчиняє дії, що «можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини». Зокрема, він назвав позасудові страти, згвалтування, тортури, відсутність їжі, води та медичної допомоги, а також ув'язнення дітей на окупованих територіях в Україні³⁹. Комісія з розслідування, створена за мандатом ООН, заявила, що на підставі зібраних доказів вона дійшла висновку, що в Україні були скоєні воєнні злочини. Дітей гвалтували, катували та незаконно утримували в ув'язненні (пов. РБК-Україна з посиланням на Sky News). Комісія ООН розгляне передбачувані випадки примусового переміщення та усиновлення дітей⁴⁰. Ще станом на 1 червня 2022 року, за даними Офісу Генпрокурора, Україна проводила розслідування 551 воєнного злочину проти дітей, у котрих вже 11 військовослужбовцям РФ повідомлено про підозру⁴¹.

Всього за шість тижнів війни майже дві третини всіх українських дітей було переміщено – заявив Мануель Фонтейн, директор з надзвичайних ситуацій ЮНІСЕФ, а близько 3,2 млн. дітей залишились вдома, однак половина з них зіткнулася з ризиком нестачі їжі⁴². За даними Державного порталу розшуку дітей «Діти війни»⁴³ станом на 11 листопада 2022 року 281 дитина вважалася зниклою, а 11028 дітей вважалися депортованими⁴⁴ (повернуто 96 дітей, із яких 69 – із

³⁹ Згвалтування – це «явно воєнна стратегія» Росії в Україні – представниця ООН. 14.10.2022. *Голос Америки*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/zgvaltu-vannya-rosiyanamy-yak-instrument-zbroi/6789973.html>

⁴⁰ Валерія Поліщук Росія вчинила військові злочини в Україні, – комісія ООН. *РБК-Україна*. 23.09.2022. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/rosiya-vchinila-viyskovizlochini-ukrayini-1663927889.html>

⁴¹ Офис Генпрокурора Украины расследует более полутысячи военных преступлений России против детей. 1.06.2022. URL: <https://ru.krymr.com/a/news-prokuratura-prestupleniya-rossii-protiv-detey/31878828.html>

⁴² Майже дві третини дітей залишили свої домівки через війну з Росією, – ЮНІСЕФ. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 11.04.2022. URL: <https://censor.net/ua/n3333276>

⁴³ URL: <https://childrenofwar.gov.ua>

⁴⁴ Ibid.

території росії та 27 – із тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей – Глава Мінреінтеграції Ірина Вершук⁴⁵). Точну кількість постраждалих дітей наразі встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України⁴⁶. Керівник Офісу Президента України заявив, що Україна самостійно та у співпраці з міжнародними партнерами намагається отримати вичерпну інформацію щодо українських дітей. Лише через портал «Діти війни» надходять тисячі повідомлень про примусове переміщення чи депортацію неповнолітніх громадян України. Заплановано провести засідання Координаційної ради з питань захисту та безпеки дітей за участю Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша, послів доброї волі цієї організації, послів країн «Великої двадцятки», омбудсменів тощо. Питання повернення додому дітей потрібно порушувати «на найвищих рівнях», зокрема необхідно ініціювати його обговорення на майданчику саміту G20. Запрошують телефонувати до Національного інформаційного бюро на цілодобову гарячу лінію 16-48 і до Департаменту кризового реагування Мінреінтеграції: 050-562-03-13 тих осіб, котрі мають будь-яку інформацію про незаконне вивезення дітей⁴⁷.

У «Голосі Америки» 9 листопада вийшла публікація під заголовком, котрий «кричить», а саме: «Не пощадили навіть дітей...». Зокрема Міжнародна правозахисна організація Amnesty International (далі по тексту – AI) стверджує, що російська влада примусово переміщує та депортує цивільних осіб з окупованих територій України, включно з дітьми, людьми похилого віку та людьми з обмеженими можливостями. Звіт AI, опублікований у четвер, 10 листопада, називає ці дії «рівнозначними воєнним злочинам і, ймовірно, злочинам проти людства». У звіті під назвою «Ніби тюремний конвой»: незаконне переміщення Росією цивільних осіб в Україні та зловживання під час «фільтрації» міжнародні правозахисники задокументували, «як російські сили та контрольовані Росією сили насильно переміщували цивільних осіб з окупованої України далі на території, контрольовані Росією, або в Росію». «Огидна тактика Росії щодо примусового

⁴⁵ Ірина Сітнікова Єрмак розкритикував МКЧХ за пасивну позицію щодо викрадення окупантами українських дітей. 9.11.2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/yermak-rozkritikuvav-mkchh-za-pasivnu-poziciyu-shodo-vikradennya-okupantami-ukrayinskih-ditej>

⁴⁶ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroynoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-15720>

⁴⁷ Ірина Сітнікова Єрмак розкритикував МКЧХ за пасивну позицію щодо викрадення окупантами українських дітей. 9.11.2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/yermak-rozkritikuvav-mkchh-za-pasivnu-poziciyu-shodo-vikradennya-okupantami-ukrayinskih-ditej>

переміщення та депортації є воєнним злочином»⁴⁸. Під час депортацій до Росії діти були розлучені зі своїми родинами, що є порушенням міжнародного гуманітарного права. «Не пощадили нікого, навіть дітей», – сказала Аньєс Каллмар, генеральний секретар АІ, представляючи звіт, в якому описуються випадки відокремлення дітей від батьків, зокрема, 11-літнього хлопчика від його матері, яку захопили в Маріуполі і продовжують утримувати російські війська. Відокремлення дітей від їхніх сімей і примусове перевезення людей за сотні кілометрів від їхніх домівок є «ще одним доказом тяжких страждань цивільному населенню України, яких завдало вторгнення Росії». «З початку загарбницької війни проти України, яка сама по собі є міжнародним злочином, російські сили безладно нападали та незаконно вбивали мирних жителів, знищували незліченну кількість життів і розривали сім'ї», – сказала керівниця правозахисної організації. «Дітей, які перебувають під опікою Росії, необхідно воз'єднати зі своїми сім'ями, і необхідно сприяти їх поверненню на території, контрольовані українським урядом», – вимагає АІ⁴⁹.

Жахливими і нечуваної зухвалості та цинізму є нещодавні заклики російського пропагандиста на контрольованому кремлівським режимом телеканалі RT. Один із керівників цього каналу Антон Красовський під час ефіру закликав топити й спалювати українських дітей... Раніше він закликав до ліквідації української державності та знищення українців. Як результат, Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба закликав уряди всіх країн заборонити мовлення російського пропагандистського телеканалу RT (russia today). Як передає власний кореспондент Укрінформу у Нью-Йорку, речник Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй Стефан Дюжаррік, відповідаючи на запитання Укрінформу про те, якою має бути реакція керівництва ООН на означені заклики російського пропагандиста зазначив: «Це не те відображення світу, яке б ми хотіли бачити»⁵⁰.

⁴⁸ «Не пощадили навіть дітей». Amnesty International вимагає покарання винних у воєнних злочинах примусового переміщення українців. *Голос Америки*. 9.11.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/amnesty-international-vymahaje-mozhlyvosti-povernennia-deportovanykh-ukrajintsiv/6825640.html>

⁴⁹ «Не пощадили навіть дітей». Amnesty International вимагає покарання винних у воєнних злочинах примусового переміщення українців. *Голос Америки*. 9.11.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/amnesty-international-vymahaje-mozhlyvosti-povernennia-deportovanykh-ukrajintsiv/6825640.html>

⁵⁰ В ООН прокоментували заклик російського пропагандиста вбивати українських дітей. *Урядовий Кур'єр*. 25.10.2022. <https://ukurier.gov.ua/uk/news/v-oon-prokomentovali-zaklik-rosijskogo-propagandis/>; В ООН прокоментували заклик російського пропагандиста вбивати українських дітей. *УКРІНФОРМ*. 24.10.2022.

І ці жахливі заклики, як принаймні доводять ситуації із звільнених територій, на жаль, мали і мають свою реалізацію. Зокрема, визволення від російських військових Херсонщини відкрило нові факти воєнних злочинів рашистів. «На території Херсонської області вперше були встановлені факти (зі свідчення людей, які перебували в цих катівнях), що одночасно в камерах катівень тижнями цілодобово тримали чоловіків і жінок разом. У кожній камері були встановлені відеокамери для спостереження. Тут була окрема камера, де тримали підлітків. Люди розповідають, що деякі хлопці виглядали приблизно на років 14. «З точки зору Міжнародного гуманітарного права, ми спостерігаємо погіршення поводження з цивільними громадянами України. Це найгірші і найцинічніші прояви порушення Женевських конвенцій», – зазначив український омбудсмен⁵¹.

Згідно національного кримінального процесуального законодавства, розроблених криміналістичних та науково-практичних рекомендацій, розслідуванню кримінальних правопорушень, що вчинені щодо неповнолітніх та малолітніх притаманна власна специфіка. Вже зазначалося, що серед низки з них, це й використання методики «Зелена кімната» при збиранні та оцінці фактичних даних. Зокрема дослідники вірно рекомендують «...депонування показань неповнолітнього потерпілого та свідка, котре корелюється із міжнародними стандартами опитування дітей у аспекті мінімізації кількості таких опитувань», «дослідження доказу – відеозапису допиту малолітнього свідка й прийняття таких відеосвідчень як доказу у суді, що дозволяє уникнути необхідності повторних викликів та ревіктимізації»⁵². Вважала б прийнятною таку ж рекомендацію по відношенні й щодо малолітніх⁵³. Іншими науковцями також висловлювалися обґрунтовані

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3600202-v-oon-prokomentuvali-zaklik-rsijjskogo-propagandista-vbivati-ukrainskih-ditej.html>

⁵¹ Омбудсмен показав катівню рашистів на Херсонщині, в якій утримували навіть підлітків. *ВІДЕО*. Информационное сопротивление. 19.11.2022. URL: <https://sprotyv.info/video/ombudmen-pokazav-kativnyu-rashitiv-na-hersonshhini-v-yakij-utrimovali-navit-pidlitkiv-video/>

⁵² Гловок І. В. Використання методики «Зелена кімната» при збиранні та оцінці фактичних даних: судова практика. Інформаційний бюлетень з проблем діяльності підрозділів Національної поліції. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. С. 5–12. URL: <https://www.academia.edu/7635869/>

⁵³ Басиста І. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми провадження слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчинені щодо жінок та дітей в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання. Львів, Київ, Дніпро, 20 квітня 2022 року). ЛьвДУВС ; НАВС ; ЛугДУВС ім. Е. О. Дідоренка ; ДДУВС. С. 53–59.

процесуальні поради щодо допиту малолітніх та неповнолітніх свідків⁵⁴. Своєю чергою, напрацьовано не лише методику установлення психологічного контакту, а й рекомендації щодо тактики допиту (його робочого етапу) малолітніх та неповнолітніх, формулювання питань з урахуванням особливостей психіки неповнолітнього, здатності об'єктивного сприйняття подій тощо⁵⁵. Отож, завдання наявних методик – зведення до мінімуму негативного впливу на малолітнього, неповнолітнього свідка та/чи потерпілого у процесі досудового розслідування та судового розгляду (уникнення ревіктимізації), зменшення кількісно та покращення якісно процесуальної комунікації з таким малолітнім, неповнолітнім⁵⁶. Загалом, в комплексі, ці організаційні, криміналістичні та процесуальні питання є складовими предмету дослідження в ювенальній юстиції. Але ж, що стосується загалом проблематики ювенальної юстиції в Україні, то вона є глибокою та не вирішеною в корені, бо не розуміння складових проблематики⁵⁷ і породжує негативні, неправильні шляхи її вирішення, та й без належної фахової підготовки слідчих, прокурорів, суддів тощо в один день створити ювенальну юстицію в Україні навряд чи вдасться⁵⁸.

⁵⁴ Oksana V. Kaplina, Oksana P. Kuchynska, Oksana M. Krukevych Interrogation of minor and juvenile witnesses in criminal proceedings: current state and prospects for improvement. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, № 3. P. 268–276. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/article/dopit-malolitnikh-ta-nerovnolitnikh-svidkiv-u-kriminalnomu-provadhenni-aktualny-stand-ta-perspektivi-udoskonalennya>

⁵⁵ Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений : учебник для студентов юридических вузов и факультетов / В. Ю. Шепитько. Харків : ООО «Одиссей», 2001. 528 с.

⁵⁶ Басиста І. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми провадження слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчинені щодо жінок та дітей в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання. Львів, Київ, Дніпро, 20 квітня 2022 року). ЛьвДУВС ; НАВС ; ЛуГДУВС ім. Е. О. Дідоренка ; ДДУВС. С. 53–59.

⁵⁷ Oksana Nadybska, Hanna Fedotova, Serhii Shcherbuna, Yulia Chornous, Iryna Basysta Children's rights ombudsman: experience of Ukraine and foreign countries. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, Is. 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/childrens-rights-ombudsman-experience-of-ukraine-and-foreign-countries-9134.html>

⁵⁸ Басиста І. В., Розкошинська С. О., Палійчук І. В. Ювенальна юстиція в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. Івано-Франківськ*: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2017. № 4 (16). С. 143–153. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/выпуск-журналу-№16/ювенальна-юстиція-в-україні-окремі-пр/>

Що ж стосується спільних розслідувань, то у раніше здійсненому огляді⁵⁹ вже розлоге вказувалося про стан справ у цій царині, зокрема, що ще у квітні 2022 року Єврокомісією було запропоновано розширити мандат Євроюсту із розслідування воєнних злочинів в Україні (тобто створювалися передумови для участі європейських фахівців у розслідуваннях воєнних злочинів, скоєних на території України під час повномасштабного російського вторгнення, а також у накопиченні доказової бази). Передбачено, що агентство матиме право обробляти бази даних, включаючи відео- й аудіозаписи, супутникові знімки, та обмінюватися цими даними з національними та міжнародними органами, а також органами влади України із суворим дотриманням заходів захисту даних⁶⁰. А вже 19 травня Європарламент дав згоду на розширення мандату Євроюсту, аби це агентство ЄС могло допомогти у розслідуванні воєнних злочинів, скоєних під час агресії Росії проти України⁶¹. Отож, не лише слідчі групи у складі Національної поліції та прокурорів ретельно документують злочини проти цивільного населення з боку російських військових⁶², а й, як зазначив 14 квітня 2022 року під час брифінгу з Генеральною прокуроркою України Прокурор Міжнародного кримінального суду Karim A. A. Khan QC, перебуваючи в місті Києві, розслідування воєнних злочинів РФ Україна здійснюватиме спільно з Євроюстом, спільними міжнародними групами слідчих та Міжнародним кримінальним судом^{63, 64}.

⁵⁹ Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни*: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 17–44. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

⁶⁰ Міжнародний кримінальний суд долучився до розслідування воєнних злочинів рф в Україні. 25.04.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3467098-miznarodnij-kriminalnij-sud-dolucivsa-do-rozsliduvanna-voennih-zlociniv-rf-v-ukraini.html>

⁶¹ Європарламент погодив мандат Євроюсту щодо розслідування воєнних злочинів в Україні. 19.05.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/yep-pohodyv-mandat-yevroiustu-shchodo-voiennykh-zlochyniv-v-ukraini/a-61854007?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>

⁶² Шмигаль обговорив із прокурором МКС Ханом злочини Росії в Україні. 14.04.2022. *Інформаційне агентство Interfax – Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/824133.html>

⁶³ Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан заявив, що спільно з колегами з України та Європейського Союзу робитиме все можливе для притягнення до відповідальності винних у злочинах Росії на українській території. 14 квітня 2022 року. Брифінг з Генеральною прокуроркою України Іриною

Варто зазначити, що у червні 2022 року було оголошено про нову ініціативу щодо розслідування воєнних злочинів Росії. Про неї зазначив Генеральний прокурор США, відвідавши Україну з неоголошеним візитом. Генеральний прокурор Меррік Гарланд у перебігу зустрічі з Генеральним прокурором України розповів про групу експертів, котра відома як the War Crimes Accountability team, яка займатиметься збиранням доказів, наданням технічної допомоги та проведенням відповідного юридичного аналізу. «Ця група також відіграватиме важливу роль у проведеному Департаментом розслідування потенційних воєнних злочинів, щодо яких США мають юрисдикцію, таких як вбивства та поранення американських журналістів, які висвітлюють неспровоковану російську агресію в Україні», – йдеться в заяві Міністерства юстиції. Гарланд доручив Елі Розенбауму, який раніше керував розслідуваннями з виявлення нацистських воєнних злочинців, очолити нову ініціативу⁶⁵.

Поряд із тими спільними розслідуваннями, участю у Спільній слідчій групі, котрі вже аналізувалися раніше⁶⁶, варто зацентувати увагу на тому, що за повідомленням прес-служби Офісу Генерального прокурора України Республіка Польща готує нову місію експертів, які разом з українськими правоохоронцями займатимуться фіксацією воєнних злочинів російських військових в Україні. Про прибуття польських фахівців до України під час зустрічі домовилися Генеральний прокурор України та Міністр юстиції Польщі Збігнев Зьбро. «Для нас надзвичайно цінна підтримка Польщі, яка разом з Литвою стала співзасновницею Спільної слідчої групи (ЖТ) для забезпечення скоординованого розслідування злочину агресії та інших

Венедіктовою. URL: <https://suspilne.media/228779-mi-povinni-zrobiti-vse-sob-nastala-vidpovidalnist-prokuror-mks-pro-rozsliduvanna-zlociniv-rf/>

⁶⁴ Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 30–32. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

⁶⁵ Нову ініціативу США щодо розслідування воєнних злочинів очолить експерт з виявлення злочинів нацистів. *MIND*. 21.06.2022. за матеріалами джерела: CNBC. URL: <https://mind.ua/news/20243438-novu-iniciativu-ssha-shchodo-rozsliduvannya-voennih-zlociniv-ocholit-ekspert-z-viyavleniya-zlociniv-nacisti>

⁶⁶ Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 17–44. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

воєнних злочинів на території України, вчинених у ході збройної агресії РФ», – сказав Андрій Костін. Генеральний прокурор України подякував за роботу місії експертів з Польщі, які упродовж десяти діб разом з українськими колегами розслідували воєнні злочини окупаційної армії РФ у Бородянці, Києві та Миколаєві. Польські фахівці допомогли зафіксувати пошкодження у містах за допомогою 3D-сканерів. Експертна місія, яку Польща готує зараз, допомагатиме українським прокурорам і слідчим на нових деокупованих територіях. Офіс генерального прокурора не уточнив, коли місія прибуде в Україну, зазначивши лише, що «найближчим часом». Сторони також обговорили необхідність створення міжнародного трибуналу для притягнення до відповідальності вищого керівництва РФ за злочин агресії⁶⁷.

Проблемною залишається така ситуація, що в Україні налічується понад 2000 неідентифікованих загиблих внаслідок російського вторгнення, що підтвердила заступниця міністра внутрішніх справ України Мері Акоюн на брифінгу в Military Media Center 10 листопада 2022 року. За її словами, величезну увагу приділяють ДНК-експертизам та розвитку криміналістичних лабораторій. Американський уряд надав першу й єдину мобільну лабораторію, яка дає змогу виїжджати на місця масових поховань, наприклад на Харківщині. На місці проводяться експертизи та ДНК-аналізи. Україна потребує ще кілька десятків таких лабораторій. Німеччина надала 80 тисяч зразків реагентів і хімікатів на майже два мільйони євро, які використовуються для проведення ДНК-експертиз⁶⁸.

У попередніх публікаціях вже здійснювалося узагальнення щодо наявних звернень України до міжнародних судів та перспективи створення Міжнародного трибуналу ad hoc⁶⁹. На сьогодні варто додати до вже проаналізованого, що Міністерство юстиції України подало ще один позов проти Росії до Європейського суду з прав людини. У позові Україна звинувачує російську владу в порушеннях

⁶⁷ Польща готує місію експертів для допомоги українським правоохоронцям у фіксації воєнних злочинів РФ в Україні. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 4.10.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3371333/polscha_gotuye_misiyu_ekspertivdlya_dopomogy_u_krayinskym_pravoohorontsyam_u_fiksatsiyi_voennyh_zlochynivrf

⁶⁸ Тетяна Лозовенко В Україні не можуть ідентифікувати понад дві тисячі загиблих – МВС. *УКРАЇНСЬКА ПРАВДА*. 10.11.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/10/7375828/>

⁶⁹ Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни*: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 23–28 та ін. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

Європейської конвенції з прав людини (порушення права на життя (стаття 2), заборони катувань (стаття 3), права на свободу і недоторканність (стаття 5), права на повагу до приватного та сімейного життя (стаття 8), права на свободу думки та вираження (статті 9 і 10), свободу зібрань та асоціацій (стаття 11) та право на захист власності (ст. 1 Протоколу 1)) у зв'язку з незаконним вторгненням на суверенну територію України. «Заява України спрямована на якнайшвидше припинення жажливих та масових порушень прав людини, яке здійснює Росія, та подана в інтересах і фізичних, і юридичних осіб, які постраждали внаслідок загарбницьких дій Росії в Україні», – наводить слова Малюськи пресслужба Мін'юсту⁷⁰. Україна очікує перших процесуальних рішень Європейського суду з прав людини у позові проти Російської Федерації вже восени. «...громадяни можуть подати позов до ЄСПЛ до 16 вересня – Росія вийшла з Ради Європи, тому обмежені строки такого позову», – сказала заступниця Міністра юстиції України. Україна в особі Міністерства закордонних справ також подала позов до Міжнародного суду ООН по Конвенції проти геноциду. «В обох судових інстанціях вимагатимемо від Росії повної компенсації завданої шкоди»⁷¹.

Крім цього, фахівці у цій царині працюють над тим, щоб за поданими заявами Україна все ж таки отримувала забезпечувальні заходи, однак, як і значну кількість інших рішень міжнародних інстанцій, Росія їх не виконує. Але, як зазначив заступник міністра юстиції України – Уповноважений у справах ЄСПЛ у 2016–2021 роках Іван Ліщина «...у нас є чітка позиція щодо такого невиконання вимог Європейського суду. Збираємо відповідні матеріали, зокрема і про факти атак РФ на цивільні об'єкти і відправляємо до Суду, бо ж саме це він і заборонив. Розуміємо, що Росія і в подальшому не виконуватиме забезпечувальних заходів, як і інших зобов'язань за рішеннями, але це відкріє шлях, по-перше, для індивідуальних заяв. По-друге, це надасть можливість у інших протектах (Міжнародному кримінальному суді чи/та окремому міжнародному кримінальному трибуналі), зокрема буде можливість спиратися на рішення ЄСПЛ, як на вже встановлені факти, преюдицію»⁷².

⁷⁰ Україна подала ще один позов проти РФ до ЄСПЛ. *Інформаційне агентство Interfax – Україна*. 23.06.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/841151.html>

⁷¹ Позов проти Росії: коли очікувати перших рішень. *GAZETA.UA*. 17.08.2022. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_pозov-proti-rosiyi-koli-ochikuvati-pershhi-rishen/1106638

⁷² «Україна проти росії»: Ліщина розповів, що наразі відбувається із позовами проти рф до ЄСПЛ. 12.04. 2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1972090-ukrayina-proti-rosiyi-lischina-rozpoviv-scho-narazi-vidbuvayetsya-iz-pozovami-proti-rosiyi-do-yespl>

Що ж стосується створення Міжнародного трибуналу *ad hoc* (латинський вислів, що означає спрямованість на конкретний випадок, розв'язок конкретної проблеми, а не на широке застосування чи впровадження⁷³), то необхідність у ньому є беззаперечною⁷⁴. Зокрема, не дивлячись на те, що воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та злочини агресії перебувають у юрисдикції Міжнародного Кримінального Суду (далі по тексту – МКС), до якого свого часу було подано дві Заяви Верховної Ради України про визнання Україною його юрисдикції (щодо ймовірних злочинів, скоєних на території України з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. Друга декларація подовжила цей період на відкритій основі, щоб охопити ймовірні злочини, вчинені на території України протягом усього періоду, починаючи з 20 лютого 2014 року⁷⁵), а також наявними були й звернення, отримані попередньо від 39 держав-учасниць, то це дало змогу Прокурору МКС розпочати розслідування ситуації в Україні з 21 листопада 2013 року, охоплюючи поточні звинувачення лише у воєнних злочинах, злочинах проти людяності, геноциді, скоєних на будь-якій частині території України, будь-якою особою. Однак таке розслідування не включатиме агресію⁷⁶, так як Статут МКС визначає, що суд не здійснює свою юрисдикцію щодо злочину агресії, скоєного громадянами або на території держави, яка не є стороною Статуту. Навіть якби обидві держави стали державами-сторонами МКС, їх ратифікації не мали б зворотної сили. Заява за статтею 12(3) може мати зворотну силу, але вона не робить державу, яка робить заяву,

⁷³ URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ad_hoc

⁷⁴ Як ЄС та МКС допомагають Україні в розслідуванні воєнних злочинів РФ. *DW.COM*. 7.06.22. URL: <https://www.dw.com/uk/yak-yes-ta-mks-dopomahaiut-ukraini-v-rozsliduvanni-voiennykhzlochyniv-rf/a-62051363?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-x>

⁷⁵ Statement of ICC Prosecutor, Karim A. A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: “I have decided to proceed with opening an investigation” / Заява Прокурора Міжнародного кримінального суду, пана Каріма А. А. Хана, Королівського радника, щодо Ситуації в Україні: «Я вирішив розпочати розслідування». 28.02.2022. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutorkarim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>

⁷⁶ Dannenbaum T. (Assistant Professor of International Law at the Fletcher School of Law and Diplomacy, Former Lecturer in Human Rights and Director of the MA in Human Rights at University College London, Author of “Why Aggression is a Crime and Why It Matters”). Mechanisms for criminal prosecution of Russia’s aggression against Ukraine / Механізми кримінального переслідування агресії Росії проти України (переклад статті здійснений завдяки Мар’яні Антонович та Саратову Володимирі). URL: <https://www.justsecurity.org/80626/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggressionagainst-ukraine/>

державою-стороною⁷⁷. Отож саме для розслідування агресії нагальним є створення Міжнародного трибуналу ad hoc, хоча поряд із його перевагою дослідники розглядають й інші можливі альтернативні варіанти⁷⁸, про що вже розлоге зазначалося попередньо⁷⁹.

Не дивлячись на те, що за вчинення злочину агресії станом на початок жовтня 2022 року за положеннями національного кримінального та кримінального процесуального законодавства вже повідомили про підозру 626 росіянам (мова йде про вище політичне та воєнне керівництво РФ), Генеральним прокурором України констатовано, що все ж таки «...нам потрібна міжнародна підтримка у питанні пошуку механізму покарання за злочин агресії»⁸⁰. Вже раніше зазначалося, що агресія заборонена статтею 437 Кримінального кодексу України, але на перешкоді реальному притягненню до кримінальної відповідальності можуть стати імунітети⁸¹ та пов'язаний із цим принцип *par in parem imperium non habet*, що держави не можуть судити одна одну⁸². Ще влітку у Гаазі учасники Ukraine Accountability Conference (конференції з притягнення до відповідальності за злочини РФ під час війни в Україні) створили Групу діалогу з відповідальності для України (як передає Цензор.НЕТ, про це повідомляється в телеграм-каналі Офісу генерального прокурора України). 45 країн-учасників погодили Політичну декларацію про співпрацю для досягнення

⁷⁷ Dannenbaum T. Mechanisms for criminal prosecution of Russia's aggression against Ukraine / Механізми кримінального переслідування агресії Росії проти України. URL: <https://www.justsecurity.org/80626/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine/>

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 24–28 та ін. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

⁸⁰ Ірина Гамалій Про підозру у вчиненні воєнних злочинів в Україні повідомили 176 військовим РФ, – Офіс генпрокурора. *ЛБ.UA*. 5.10.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/10/05/531572_pro_pidozru_vchinenni_voieniinh.html

⁸¹ Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 26 та ін. <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

⁸² Dannenbaum T. Mechanisms for criminal prosecution of Russia's aggression against Ukraine / Механізми кримінального переслідування агресії Росії проти України. URL: <https://www.justsecurity.org/80626/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine/>

спільного результату. Група Діалогу, заснована на цьому заході, має об'єднати національні, європейські та міжнародні ініціативи для документування та правосуддя для міжнародних злочинів. Робота групи з підтримки України керуватиметься Офісом генерального прокурора⁸³. Також ще в липні 2022 року заступник керівника Офісу Президента України Андрій Смирнов і посол з особливих доручень Міністерства закордонних справ Антон Кориневич провели зустріч з представниками іноземних ЗМІ, під час якої розповіли про проект створення міжнародного трибуналу, який розглядатиме злочин агресії Росії проти нашої країни. Проект може отримати назву Tribunal for Russia. «Якщо ми говоримо про індивідуальну відповідальність, то насамперед це відповідальність за найтяжчий первісний злочин – злочин агресії. Злочин агресії дуже часто називають матір'ю всіх злочинів, або the supreme international crime. Тому мета України – притягнення до відповідальності політичного й військового керівництва Росії за вчинення злочину агресії проти нашої держави», – наголосив Антон Кориневич. Андрій Смирнов звернув увагу на те, що востаннє за злочин агресії, який тоді називали злочином проти миру, окремих осіб судили Нюрнберзький і Токійський військові трибунали. Це мало великий розголос, результат і значення для історії загалом⁸⁴. Також і Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба закликав створити Міжнародний спеціальний кримінальний ad hoc трибунал для розгляду збройної агресії Росії проти України. Глава МЗС України нагадав, що ініціативу його створення станом на липень 2022 року вже підтримали Парламентська асамблея Ради Європи, Європейський парламент, Парламентська асамблея НАТО, Парламентська асамблея ОБСЄ, Сейм Литовської Республіки. «Україна закликає міжнародних партнерів розглянути можливість укладення угоди про створення Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України. Я закликаю всі сторони невідкладно приступити до реалізації ініціативи», – заявив глава українського зовнішньополітичного відомства⁸⁵.

⁸³ У Гаазі створили групу діалогу для притягнення РФ до відповідальності за злочини. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 14.07.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3354198/u_gaazi_stvorily_grupu_dialogu_dlya_prytyagnennya_rf_do_vidpovidalnosti_za_zlochyny

⁸⁴ Україна притягне до відповідальності за злочин агресії вище політичне та військове керівництво РФ, – в ОП розповіли про проект міжнародного суду. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 21.07.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3355672/ukrayina_prytyagne_do_vidpovidalnosti_za_zlochyn_agresiyi_vyshe_politychne_ta_viyiskove_kerivnytstvo

⁸⁵ Кулеба в Гаазі назвав п'ять параметрів спецтрибуналу для покарання керівництва РФ за агресію проти України. *Інформаційне агентство АСПІ*. 14.07.2022. URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/kuleba-v-gaazi-nazvav-pyat-parametriv-spectribunalu-dlya-pokarannya-kerivnictva-rf-za#gsc.tab=0>

«На сьогодні не існує міжнародного суду або трибуналу, який міг би виконати цю функцію. Створення спеціального трибуналу закрие прогалину», – зазначив дипломат, тепер слово за урядами⁸⁶. «Європа може відіграти історичну роль у створенні спеціального трибуналу щодо злочину агресії росії проти України. Давайте це зробимо! Це буде найкращий шлях для захисту принципів міжнародного права», – зазначив Президент України на сесії ПАРС, повідомляє кореспондент Укрінформу. «Ми маємо створити компенсаційний механізм і пропонуємо, як його створити. Відповідний проєкт вже підготований Україною, я прошу вас підтримати його і на рівні Європи і на рівні Генасамблеї ООН», – сказав Зеленський. Президент України переконаний, що притягнення агресора до відповідальності стане однією з потужних гарантій миру в світі⁸⁷. Про те, що Київ опрацьовує кілька варіантів створення Спеціального трибуналу щодо притягнення до відповідальності винних в агресії проти України, мандат якого стосуватиметься злочину, який почався ще з тимчасової окупації росією Криму наприкінці лютого 2014 року, заявляв і посол із особливих доручень Міністерства закордонних справ України Антон Кориневич під час дискусійної програма в рамках першого парламентського саміту Міжнародної Кримської платформи, повідомляє кореспондент Укрінформу. «Перший варіант – це створення Спеціального трибуналу на основі багатосторонньої угоди між країнами. Це означає, що Україна та уряди інших держав можуть підписати і ратифікувати угоду про створення такого Трибуналу і його статут, який буде додатком до цієї угоди», – зазначив Кориневич. «Окрім того, Спецтрибунал може бути створений на основі угоди між Україною та міжнародними організаціями, наприклад, ООН, яка може ухвалити відповідну резолюцію. Або Україна може укласти відповідну угоду з регіональними європейськими організаціями, наприклад, ЄС чи Радою Європи, оскільки нинішня російська агресія спричинила в Європі війну, найбільшу з часів Другої світової. Ці проєкти розробляються так, щоб, незалежно від того, який варіант буде вибраний, ми могли підкоригувати ці документи і розпочати створення Трибуналу», –

⁸⁶ Саша Картер «Земля горітиме під ногами росіян»: Кулеба відвітував про кроки до створення спеціального трибуналу над рф. *Українські Національні Новини: інформаційне агентство*. 13.07.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1985500-zemlya-goritime-pid-nogami-rosiyan-kuleba-vidzvituvav-pro-kroki-do-stvorenniya-spetsialnogo-tribunalu-dlya-rf>

⁸⁷ Європа може відіграти історичну роль у створенні спеціального міжнародного трибуналу для притягнення росії до відповідальності за злочини в Україні та механізму виплати росіянами компенсацій. *УКРІНФОРМ*. 13.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3592416-zelenskij-u-pare-zaklikav-pidtrimati-stvo-renna-tribunalu-dla-rosii.html>

резюмував посол із особливих доручень МЗС⁸⁸. Вже станом на 22 вересня 2022 року Президентом України було утворено робочу групу, яка займатиметься опрацюванням питання створення спеціального міжнародного трибуналу щодо притягнення до відповідальності винних в агресії проти України. Відповідний указ № 661/2022 опублікований на сайті глави держави, повідомляє Укрінформ⁸⁹. Наприкінці жовтня Міністри закордонних справ України та Естонії Дмитро Кулеба й Урмас Рейнсалу провели телефонну розмову, де, серед іншого, обговорили «...наступні кроки на шляху відповідного спеціального трибуналу...»⁹⁰, а вже 12 листопада Дмитро Кулеба в Твіттер повідомив, що «...із Міністром закордонних справ Естонії Урмасом Рейнсалу узгодили кроки щодо створення спеціального трибуналу у справі про агресію росії проти України»⁹¹.

Що стосується співробітництва із Міжнародним кримінальним судом, то до вже оприлюднених раніше даних⁹² вважали б за належне додати, що така співпраця для України є вкрай важливою, адже вироки МКСу дозволять не враховувати навіть дипломатичний захист, якщо підсудний потрапить на територію країни, яка визнає юрисдикцію МКС⁹³. При цьому, внутрішні механізми роботи МКС є специфічними, витратними та тривалими. Наявні два «часові виміри» у рамках МКС, а саме: «вимір ситуації» та «вимір справи». На сьогодні Україна із

⁸⁸ Україна опрацює кілька варіантів створення спецтрибуналу для росії – МЗС. *УКРІНФОРМ*. 24.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3599834-ukraina-opracovue-kilka-variantiv-stvorennja-spectribunalu-dla-rosii-mzs.html>

⁸⁹ Покарати росію: Зеленський утворив робочу групу щодо створення трибуналу. *УКРІНФОРМ*. 22.09.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3577435-pokarati-rosiu-zelenskij-utvoriv-robocu-grupu-sodo-stvorennja-tribunalu.html>

⁹⁰ Обговорили кроки для створення спецтрибуналу для російських воєнних злочинців, – Кулеба провів розмову з естонським колегою Рейнсалу. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 23.10.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3375741/obgovoryly_kroky_dlya_stvo_rennja_spetstrybunalu_dlya_rosiyvskih_voyennyh_zlochynsiv_kuleba_proviv_rozmovu

⁹¹ Міністри МЗС України та Естонії узгодили кроки щодо створення спецтрибуналу у справі російської агресії. *MIND*. 12.11.2022. URL: <https://mind.ua/news/20249454-ministri-mzs-ukrayini-ta-estoniyi-uzgodili-kroki-shchodo-stvorennja-spectribunalu-u-spravi-rosijskoyi-agre>

⁹² Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни*: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 30–34, 37–44 та ін. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

⁹³ Міністр Малюська спрогнозував, коли будуть перші вироки щодо військових злочинів Росії в Україні. *Інформаційне агентство АСПІ*. 30.04.2022. <https://aspi.com.ua/news/politika/ministr-malyuska-sprognozuvav-koli-budut-pershii-viroki-schodo-viyskovikh-zlochyniv#gsc.tab=0>

сучасними подіями підпадає під «вимір ситуації», а МКС щодо цього перебуває на етапі розслідування, але ще немає справ у яких й відбувається активне спілкування з потерпілими⁹⁴. Видання Bloomberg із посиланням на джерела зазначає, що МКС має намір почати розглядати першу справу про воєнні злочини РФ в Україні вже цієї зими. Точної дати початку розгляду справи поки не встановлено, а сам процес може затягнутися. МКС веде переговори з Києвом про передачу до Гааги щонайменше одного полоненого російського чиновника. Сполучені Штати не мають наміру офіційно приєднатися до слідчої групи суду, проте розглядають варіанти, в яких вони зможуть співпрацювати з МКС⁹⁵.

Своєю чергою, у червні прокурор МКС Karim A. A. Khan QC втретє, з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, прибув в Україну та відвідав найбільш постраждалі райони Харкова. В інтерв'ю Укрінформу він відмовився коментувати розслідування, які ще тривають, але зазначив, що «...ми маємо постійну повну присутність в Україні, відкриваємо офіс у Києві, вже узгодили місце розташування. Працюємо і з Генеральною прокуратурою України, і з національними органами, і зі спільною слідчою групою (ЖТ), і з Євроюстом. Працюємо незалежно і співпрацюємо, щоб докопатися до істини. Судове засідання розпочнеться, коли про це скажуть судді. Щоб я мав змогу звернутися до суду, потрібні докази. Не збираюся цього робити, доки в мене не буде якісних беззаперечних доказів. Водночас не збираюся зволікати чи тягнути час, доки триває конфлікт. Це баланс. Я, звичайно, зосереджений на тому, щоб розслідування було ефективним, а не повільним. Утім, воно триватиме, доки ми не зможемо зібрати докази. І про це важливо знати не лише команді, яка цим займається. У цей момент Україна нічого не платить за судову підтримку. Звісно, під час війни це важко. Але ми намагаємося отримати ці ресурси від інших країн. Нам потрібно бути відвертими з потерпілими та свідками стосовно того, що може зробити міжнародне право, а що – ні. На жаль, потрібно набратися терпіння. Та я сподіваюся, що ми зможемо рухатися швидше. Час покаже⁹⁶.

⁹⁴ У перебігу вебінару “Osoby pokrzywdzone przed MTK: sytuacja Ukraina” представник МКС Dr. Philipp Ambach (Chief, Victims Participation and Reparations Section at the International Criminal Court) відзначив про ці особливості.

⁹⁵ Гаага візьметься за справу про воєнні злочини РФ в Україні вже цієї зими, – Bloomberg. ФОКУС. 20.07.2022. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/522841-gaaga-vozmetsya-za-delo-o-voennykh-prestupleniyah-rf-v-ukraine-uzhe-etoj-zimoy-bloomberg>

⁹⁶ Ірина Драбок Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан: «Я зосереджений на тому, щоб розслідування було ефективним, а не повільним»

«Дорога до справедливості починається з волі, бажання не просто йти вперед, а робити це разом», – сказав Міністр закордонних справ Нідерландів Вопке Гукстра, відкриваючи в Гаазі організовану його країною Міжнародну конференцію щодо координації зусиль, спрямованих на досягнення справедливості через ситуацію в Україні (у заході також взяли участь прокурор МКС Karim A. A. Khan QC, єврокомісар з питань юстиції Дідьє Рейндерс, Президент України Володимир Зеленський та міністр закордонних справ Дмитро Кулеба (у режимі онлайн), а загалом понад 20 міністрів закордонних справ, міністрів юстиції, генеральних прокурорів із різних країн). Міністр зазначив, що й судово-слідча група МКС була задіяна в розслідуванні потенційних воєнних злочинів. «Багато в чому їх місія була унікальною. Ніколи раніше МКС не надсилав команду такого масштабу. Ніколи раніше так інтенсивно не співпрацювали», – підкреслив він⁹⁷.

Своєю чергою, Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки робить чергові спроби удосконалити національне законодавство. «Зараз у Комітеті ВР з питань національної безпеки, оборони та розвідки на експертному рівні обговорюється ще одна дуже цікава ідея – передбачити в національному законодавстві можливість доправляти в Україну всіх воєнних злочинців, тобто злочинців, які представляють країну-агресора та інші країни, які воюють на боці країни-агресора, які вчиняли воєнні злочини на території України без строку давності, і передавати їх у руки українського правосуддя», – повідомив на брифінгу в Медіа-центрі Україна – Укрінформ член комітету, представник Президента у парламенті Федір Веніславський⁹⁸.

При цьому, варто зважити й на масштабну активність слідчого комітету РФ, зокрема у Херсоні та Маріуполі, котра спрямована й на майбутню дискредитацію справжніх міжнародних механізмів розслідування воєнних злочинів. На кожну ініціативу з розслідування воєнних злочинів вони видаватимуть томи своїх «розслідувань» і

Укрінформ, Гаага. Урядовий Кур'єр. 29.07.2022. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/prokurator-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu-karim-han/>

⁹⁷ Міністр закордонних справ Нідерландів Вопке Гукстра подякував Міжнародному кримінальному суду та Європейській комісії за проведення заходу щодо війни в Україні та наголосив, що для досягнення справедливості треба об'єднати зусилля. *УКРІНФОРМ*. 14.07.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3528738-gukstra-na-konferencii-v-gaazi-sodo-zlociniv-rf-nam-potribna-strategia-pidzvitnosti.html>

⁹⁸ Воєнні злочини: у Раді напрацьовують законодавство щодо застосування українського правосуддя. *УКРІНФОРМ*. 6.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3587183-voenni-zlocini-u-radi-napracovuut-zakonodavstvo-sodo-zastosuvanna-ukrainskogo-pravosudda.html>

вкладатимуть ресурси у пропагування цих «доказів» у Європі та США, вказують аналітики громадянської мережі «ОПОРА». Росії не потрібно, щоб їй вірили, вона хоче в очах світового співтовариства урівняти агресора і жертву. Зокрема прикрившись «необхідністю» забезпечити «всебічне розслідування трагічних подій»⁹⁹.

*Розробка дієвого механізму з виплати репарацій триває*¹⁰⁰, серед іншого, створено спеціальну робочу групу, яка й його розробляє спільно з представниками країн-партнерів (аналізувався кейс Кувейту проти Іраку, хоча фактично бойові дії тоді тривали лише два дні, а комісія була створена при Раді Безпеки ООН. «На жаль, росія має там право вето, а отже цей шлях для нас закритий. З інших організацій країну-агресора або виключили, або вона не визнає їхніх рішень»). Тому ми маємо з нуля створити практику, яка одночасно дозволить розпочати виплати, а з іншого – буде підтримана країнами-партнерами. Наш метод полягає в тому, щоб діяти через заарештовані активи росії та її громадян, які потрапили під санкції». Наразі мільярди залишаються замороженими, але не використовуються¹⁰¹. Також Верховній Раді України пропонують затвердити механізм стягнення з російської федерації компенсації за завдану шкоду Україні через судові процеси. Відповідний законопроект було зареєстровано під номером 7520-1, передає УНН¹⁰². 16.11.2022 Президент України підписав Закон (пр. № 8027), що передбачає створення фонду ліквідації наслідків збройної агресії у складі спецфонду держбюджету, який наповнюватиметься коштами від примусового вилучення об'єктів росії та її резидентів¹⁰³.

⁹⁹ Ірина Знаєть Росія знайшла спосіб дискредитувати міжнародний трибунал щодо її нападу на Україну – ОПОРА. *ZN.UA*. 27.07.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/rosija-znajshla-sposib-diskredituvati-mizhnarodnij-tribunal-shchodo-jiji-napadu-na-ukrajinu-opora.html>

¹⁰⁰ Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 28–30 та ін. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

¹⁰¹ Ірина Мудра Механізм відплати: Україна готує базу для репарацій. *УКРАЇНСЬКА ПРАВДА*. 22.06.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/7353977/>

¹⁰² Єлизавета Калітвенцева Раді пропонують затвердити механізм стягнення з росії компенсації за завдану шкоду Україні через суд. *UNN*. 18.07.2022. <https://www.unn.com.ua/uk/news/1986169-radi-proponuyut-zatverditi-mekhanizm-styagnennya-z-rosiyi-kompensatsiyi-za-zavdanu-shkodu-ukrayini-cherez-sud>

¹⁰³ Анна Мурашко Зеленський підписав закон про створення фонду ліквідації наслідків збройної агресії рф. *Українські національні новини*. 16.11.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2003301-zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-stvorennya-fondu-likvidatsiyi-naslidkiv-zbroynoyi-agresiyi-rf>

Свою чергою, Єврокомісія вперше запропонувала створити міжнародну платформу з відновлення України 18 травня поточного року. Ця ідея була підтримана урядом Німеччини, яка наразі головує в «Групі семи». 25 жовтня в Берліні під егідою німецького головування G7 та Європейської комісії відбулася міжнародна конференція експертів з відновлення України¹⁰⁴. На засіданні одинадцятої надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН було представлено документ під назвою «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», підготовлений Україною за співавторства майже пів сотні країн. 14.11.2022 постійний представник України при ООН Сергій Кислиця на сесії представив проєкт резолюції щодо створення механізму компенсації Україні збитків, спричинених розв'язаною росією війною¹⁰⁵ і цього ж дня ввечері з'явилося повідомлення Укрінформу, що Генеральна Асамблея ООН більшістю голосів («за» проголосували 94 країн, проти – 13, утрималося – 74) ухвалила резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України»¹⁰⁶.

І наостанок, погоджуюся, що *очевидно назріла необхідність нової системи міжнародної безпеки*, зокрема і в руслі пошуку умов, що дозволять країнам долати недоторканність державної власності, розташованої на території іноземної держави. Справа в тому, що державні активи росії в інших країнах могли б стати джерелом для виплат, проте вони захищені міжнародним правом (суверенним імунітетом). Так, принцип державного імунітету заснований на концепції суверенної рівності, закріпленої в Статуті ООН (1945) та розкритої в Декларації принципів міжнародного права (1970). Крім того, він закріплений у Європейській конвенції про імунітет держав, ухвалену Радою Європи (1972)¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Єврокомісія анонсувала Берлінську конференцію експертів з відновлення України. *УКРІНФОРМ*. 24.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3600031-evrokomisia-anonsuvala-berlinsku-konferenciu-ekspertiv-z-vidnovlennja-ukraini.html>

¹⁰⁵ Репарації Україні за агресію рф: Кислиця представив на Генасамблеї ООН проєкт резолюції. *УКРІНФОРМ*. 14.11.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3614224-reparacii-ukraini-za-agresiu-rf-kislica-predstaviv-na-genasamblei-oon-proekt-rezolucii.html>

¹⁰⁶ Генасамблея ООН ухвалила резолюцію щодо репарацій Україні від росії. *УКРІНФОРМ*. 14.11.2022. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3614341-genasamblea-oon-uhvalila-rezoluciu-sodo-reparacij-ukraini-vid-rosii.html>

¹⁰⁷ Ірина Мудра Механізм відплати: Україна готує базу для репарацій. *УКРАЇНЬСКА ПРАВДА*. 22.06.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/7353977/>

ВИСНОВКИ

Отже, за умов воєнного стану в Україні, діти, котрі є однією з найвразливіших категорій населення, особливим чином страждають від наслідків воєнних дій, стають потерпілими від злочинних дій окупантів. Агресором навіть продовольство використовується, як зброя, у тому числі й щодо дітей. Тому й різностороння підтримка міжнародної спільноти, надання гуманітарної, фінансової та іншої допомоги є надважливими. З огляду юридичних реалій, допомога при документуванні кримінальних правопорушень загалом та злочинів щодо дітей зокрема є неоціненною, та запорукою невідворотності притягнення винних до відповідальності.

Проаналізовано, що стратегія України, що направлена на роботу по збору доказів воєнних та інших злочинів Росії триває, а активна участь у цих процесах закордонних партнерів лише скріплює нашу віру у неминучість покарання зла. Доведено, що саме для розслідування агресії нагальним є запуск Міжнародного трибуналу ad hoc над проектами створення якого вже працює, як Україна, так і закордонні партнери. Створення комплексної системи відповідальності за порушення міжнародного права дасть змогу покарати за скоєнні воєнні та інші злочини в Україні, зокрема і вчинені злочини щодо дітей. Спільні розслідування із Міжнародним кримінальним судом, Євроюстом, міжнародними групами слідчих та експертів, а також неоціненна підтримка Республіки Польща, яка разом з Литвою стала співзасновницею Спільної слідчої групи (ЛІТ) – це далеко не повний перелік того, що вже спільно зроблено для забезпечення скоординованого розслідування злочинів на території України. Дяка всім міжнародним інституціям та закордонним партнерам, котрі, серед іншого, й вживають заходів задля невідворотності покарання країни-агресора.

Констатовано, що ціла низка заходів України самостійно та у співпраці із закордонними партнерами та міжнародними інституціями направлені на захист прав дітей та забезпечення їх безпеки за умов воєнних злочинів, агресії та злочинів проти людяності. Не дивлячись на таку промовисту підтримку України, все ж таки кількість потерпілих від злочинів окупанта не зменшується, а навпаки – щоденно збільшується, і особливо гірко, що діти в значній кількості входять до числа цих потерпілих.

Доведено, що досі практично не вирішеним залишається питання повернення додому дітей (станом на 14.11.2022. 11 129 дітей є депортованими (повернуто 103 дітей) і ці цифри далеко не точні¹⁰⁸ з наявних об'єктивних причин. За даними з відкритих джерел,

¹⁰⁸ URL: <https://childrenofwar.gov.ua>

озвучуваних рф депортовано 705 тис. дітей¹⁰⁹), тому й цю проблему потрібно негайно вирішувати, як на рівні держави Україна, так із залученням найширшого кола міжнародних інституцій.

АНОТАЦІЯ

У даній публікації зроблено спробу відобразити стан справ із злочинами щодо дітей, за умов повномасштабного вторгнення Росії на українську територію, та означити можливі шляхи притягнення до відповідальності за вчинення злочинів щодо дітей з огляду наявної загальної ситуації.

Захист прав дітей та забезпечення їх безпеки за умов воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності вимагають спільних, із закордонними партнерами та міжнародними інституціями, рішень, кроків та негайних узгоджених дій.

Акцентовано увагу на важливості співпраці із Міжнародним кримінальним судом, зі спільною слідчою групою (ЖТ), і з Євроюстом. Підтримано позицію, що варто працювати, як незалежно, де це можливо, та в рамках чинного національного кримінального та кримінального процесуального законодавства, так і співпрацювати, проводити спільні розслідування щоб докопатися до істини.

Продовжено узагальнення щодо наявних звернень України до міжнародних судів та наведено наявні позиції перспектив створення Міжнародного трибуналу *ad hoc*.

Аргументовано, що досі практично не вирішеним залишається питання повернення додому примусово депортованих українських дітей. Доведено, що за наявних реалій різностороння допомога та підтримка міжнародної спільноти, у тому числі і при документуванні означених та інших кримінальних правопорушень, є неоціненною.

Стратегія України, що направлена на роботу по збору доказів злочинів Росії триває. Констатовано, що ціла низка заходів України самостійно та у співпраці із закордонними партнерами та міжнародними інституціями направлені на захист прав дітей та забезпечення їх безпеки за умов воєнних злочинів, агресії та злочинів проти людяності. При цьому, завдань та викликів теж ще ціла низка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kaplina O. V., Kuchynska O. P., Krukevych O. M. Interrogation of minor and juvenile witnesses in criminal proceedings: current state and prospects for improvement. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. № 3. Vol. 28, P. 268–276. URL: <http://>

¹⁰⁹ URL: <https://childrenofwar.gov.ua>

visnyk.kh.ua/uk/article/dopit-malolitnikh-ta-nepovnolitnikh-svidkiv-u-kriminalnomu-provadhenni-aktualny-stan-ta-perspektivi-udoskonalennya

2. Nadybska O., Fedotova H., Shcherbyna S., Chornous Yu., Basysta I. Children's rights ombudsman: experience of Ukraine and foreign countries. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Is. 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/childrens-rights-ombudsman-experience-of-ukraine-and-foreign-countries-9134.html>

3. Statement of ICC Prosecutor, Karim A. A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: "I have decided to proceed with opening an investigation". 28.02.2022. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>

4. Dannenbaum T. Mechanisms for criminal prosecution of Russia's aggression against Ukraine / Механізми кримінального переслідування агресії Росії проти України (переклад статті здійснений завдяки Мар'яні Антонович та Саратову Володимирі). URL: <https://www.justsecurity.org/80626/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggressionagainst-ukraine/>

5. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ad_hoc

6. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-15720>

7. URL: <https://childrenofwar.gov.ua>

8. Мурашко А. Зеленський підписав закон про створення фонду ліквідації наслідків збройної агресії рф. Українські національні новини. 16.11.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2003301-zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-stvorennya-fondu-likvidatsiyi-naslidkiv-zbroinoyi-agresiyi-rf>

9. Соловйова А. Депутат Нацасамблеї Франції закликав розслідувати удари РФ по інфраструктурі в Гаазі як військові злочини. Українські новини. 9.11.2022. URL: <https://ukranews.com/ua/news/893837-deputat-natsasambleyi-frantsiyi-zaklykav-rozsliduvaty-udary-rf-po-infrastrukturi-v-gaazi-yak>

10. Байден відреагував на вихід рф із «зернової угоди». 30.10.2022. URL: <https://sprotyv.info/news/bajden-vidreaguav-na-vihid-rf-iz-zernovoї-ugodi/>

11. Басиста І. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми провадження слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчинені щодо жінок та дітей в умовах воєнного стану. *Мат. Всеукр. наук.-прак. конференції «Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану»* (електронне видання. Львів, Київ, Дніпро, 20 квітня 2022 року). ЛьвДУВС, НАВС, ЛугДУВС ім. Е. О. Дідоренка, ДДУВС. С. 53–59.

12. Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни*: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 17–44. URL: <https://www.l.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

13. Басиста І. В., Розкошинська С. О., Палійчук І. В. Ювенальна юстиція в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2017. № 4 (16). С. 143–153. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/випуск-журналу-№16/ювенальна-юстиція-в-україні-окремі-пр/>

14. Британія спростить в'їзд до країни для неповнолітніх українців, – *The Times*. *Цензор.Нет*. 20.06.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3349092/brytaniya_sprostyt_vyizd_do_krayiny_dlya_nepovnolitnih_ukrayintsiv_the_times

15. В Запорозжє от ракетных ударов РФ погибли более 240 человек. *ХВИЛЯ*. 12.10.2022. URL: <https://hvylya.net/news/260745-v-zaporozhe-ot-raketnyh-udarov-rf-pogibli-bolee-240-chelovek>

16. В ООН прокоментували заклик російського пропагандиста вбивати українських дітей. *Урядовий Кур'єр*. 25.10.2022. URL: <https://ukuri.gov.ua/uk/news/v-oon-prokomentovali-zaklik-rosijskogo-propagandis/>

17. В ООН прокоментували заклик російського пропагандиста вбивати українських дітей. *УКРІНФОРМ*. 24.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3600202-v-oon-prokomentovali-zaklik-rosijskogo-propagandista-vbivati-ukrainskih-ditej.html>

18. Валерія Поліщук Росія вчинила військові злочини в Україні, – комісія ООН. *РБК-Україна*. 23.09.2022. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/rosiya-vchinita-viyskovi-zlochiny-ukrayini-1663927889.html>

19. Війна Росії проти України: в ООН підтвердили загибель 6557 цивільних. *Радіо Свобода*. 14.11.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-zahyibli-viyna/32130569.html>

20. Воєнні злочини рф: Поліція розпочала понад 36 тисяч кримінальних проваджень. *INTERNET.UA*. 6.10.2022. URL: <https://internetua.com/voynni-zlocsini-rf-policiya-rozpocsala-ponad-36-tisyacs-kriminalnih-provadjen>

21. Воєнні злочини: у Раді напрацьовують законодавство щодо застосування українського правосуддя. *УКРІНФОРМ*. 6.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3587183-voynni-zlocini-u-radi-napracovuut-zakonodavstvo-sodo-zastosuvanna-ukrainskogo-pravosudda.html>

22. Гаага візьметься за справу про воєнні злочини РФ в Україні вже цієї зими, – Bloomberg. *ФОКУС*. 20.07.2022. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/522841-gaaga-vozmetsya-za-delo-o-voennykh-prestupleniyah-rf-v-ukraine-uzhe-eto-y-zimoy-bloomberg>

23. Генасамблея ООН ухвалила резолюцію щодо репарацій Україні від росії. *УКРІНФОРМ*. 14.11.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3614341-genasamblea-onn-uhvalila-rezoluciu-sodo-reparacij-ukraini-vid-rosii.html>

24. Гловюк І. В. Використання методики «Зелена кімната» при збиранні та оцінці фактичних даних: судова практика. *Інформаційний бюлетень з проблем діяльності підрозділів Національної поліції*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. С. 5–12. URL: <https://www.academia.edu/76358696/>

25. Голова Нацполіції: 1200 тіл загиблих українців ще не ідентифіковані. *Interfax*. 13.06.2022. URL: <https://interfax.com.ua>

26. Делегация ПАСЕ посетит Украину для изучения военных преступлений России. *«Хвиля» з посиланням на УКРІНФОРМ*. 22.06.2022. URL: <https://hvylya.net/news/254630-delegaciya-pase-posetit-ukrainu-dlya-izucheniya-voennykh-prestupleniy-rossii>

27. Естонський парламент готується оголосити росію «країною-спонсором тероризму». *СПРОТИВ* (за повідомленням EADaily). 11.10.2022. URL: <https://sprotyv.info/politica/estonskij-parlament-gotuet-sya-ogolositi-rosiyu-krajinoju-sponsorom-terorizmu/>

28. Єврокомісія аносувала Берлінську конференцію експертів з відновлення України. *УКРІНФОРМ*. 24.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3600031-evrokomisia-anonsovala-berlinsku-konferenciu-ekspertiv-z-vidnovlenna-ukraini.html>

29. Європа може відіграти історичну роль у створенні спеціального міжнародного трибуналу для притягнення росії до відповідальності за злочини в Україні та механізму виплати росіянами компенсацій. *УКРІНФОРМ*. 13.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3592416-zelenskij-u-pare-zaklikav-pidtrimati-stvorennja-tribunalu-dla-rosii.html>

30. Європарламент наступного тижня розгляне визнання Росії терористичною державою. *Європейська правда*. 14.11.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/11/14/7150597/>

31. Європарламент наступного тижня розгляне визнання Росії терористичною державою. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 14.11.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3380438/yevroparlament_nastupnogo_tyjnya_rozglyane_vyznannya_rosiyi_terorystychnoy_derjavoyu

32. Європарламент погодив мандат Євроюсту щодо розслідування воєнних злочинів в Україні. 19.05.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/yep-pohodyv-mandat-yevroiustu-shchodo-voienykh-zlochyniv-v-ukraini/a-61854007?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>

33. Калітвенцева Є. Раді пропонують затвердити механізм стягнення з росії компенсації за завдану шкоду Україні через суд. *UNN*. 18.07.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1986169-radi-proponuyut-zatverditi-mekhanizm-styagnennya-z-rosiyi-kompensatsiyi-za-zavdanu-shkodu-ukrayini-cherez-sud>

34. ЄС запускає програму надання екстреного прихистку у зимовий період для України. *BORG.EXPERT*. 21.10.2022. URL: <https://borgexpert.com/news/ies-zapuskaie-prohramu-nadannia-ekstrenoho-prykhystku-u-zymovuj-period-dlia-ukrainy>

35. Збільшилася кількість дітей, які постраждали через агресію рф. *СЛОВО І ДІЛО*. 3.11.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/03/novyna/suspilstvo/zbilshylasya-kilkist-ditej-yaki-postrazhdaly-cherez-ahresiyu-rf>

36. Згвалтування – це «явно воєнна стратегія» Росії в Україні – представниця ООН. 14.10.2022. *Голос Америки*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/zgvaltuvannya-rosiyanamy-yak-instrument-zbroi/6789973.html>

37. «Зернова угода» може працювати навіть без Росії, і цей сценарій почав діяти – журналіст. *ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАВДА*. 31.10.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/10/31/7149696/>

38. Зупинивши участь у «зерновій угоді», РФ знову перетворює продовольство на зброю – Блінкен. *ГОРДОН*. 30.10.2022. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/zupinivshi-uchast-u-zernovij-ugodi-rf-znovu-peretvorjuje-prodovolstvo-na-zbroju-blinken-1633562.html>

39. Гамалій І. Про підозру у вчиненні воєнних злочинів в Україні повідомили 176 військовим РФ, – Офіс генпрокурора. *LB.UA*. 5.10.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/10/05/531572_pro_pidozru_vchinenni_voiennih.html

40. Драбок І. Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан: «Я зосереджений на тому, щоб розслідування було ефективним, а не повільним» *Укрінформ, Гаага. Урядовий Кур'єр*. 29.07.2022. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/prokuror-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu-karim-han/>

41. Знась І. Росія знайшла спосіб дискредитувати міжнародний трибунал щодо її нападу на Україну – ОПОРА. *ZN.UA*. 27.07.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/rosija-znajshla-sposib-diskredituvati-mizhnarodnij-tribunal-shchodo-jiji-napadu-na-ukrajinu-opora.html>

42. *Мудра І.* Механізм відплати: Україна готує базу для репарацій. *Українська Правда*. 22.06.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/7353977/>

43. Сітнікова І. Єрмак розкритикував МКЧХ за пасивну позицію щодо викрадення окупантами українських дітей. 9.11.2022. URL:

<https://hromadske.ua/posts/yermak-rozkritikovav-mkchh-za-pasivnu-poziciyu-shodo-vikradennya-okupantami-ukrayinskih-ditej>

44. Соломко І. «Українські дівчата коротко стрижуться, сподіваючись уникнути зґвалтування військовими РФ», – посолка США при ООН про повідомлення з України. 11.04.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/6524907.html>

45. Комітет у закордонних справах парламенту Чехії визнав російський режим терористичним. *Європейська правда*. 3.11.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/11/3/7149955/>

46. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений: учебник для студентов юридических вузов и факультетов / В. Ю. Шепитько. Харків : ООО «Одиссей», 2001. 528 с.

47. Кулеба в Гаазі назвав п'ять параметрів спецтрибуналу для покарання керівництва РФ за агресію проти України. *Інформаційне агентство ASPI*. 14.07.2022. URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/kuleba-v-gaazi-nazvav-pyat-parametriv-spectribunalu-dlya-pokarannya-kerivnictva-rf-za#gsc.tab=0>

48. Майже дві третини дітей залишили свої домівки через війну з Росією, – ЮНІСЕФ. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 11.04.2022. URL: <https://censor.net/ua/n3333276>

49. Міжнародний кримінальний суд долучився до розслідування воєнних злочинів РФ в Україні. 25.04.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3467098-miznarodnij-kriminalnij-sud-dolucivsa-do-rozsliduvanna-voennih-zlociniv-rf-v-ukraini.html>

50. Міністр закордонних справ Нідерландів Вопке Гукстра подякував Міжнародному Кримінальному Суду та Європейській комісії за проведення заходу щодо війни в Україні та наголосив, що для досягнення справедливості треба об'єднати зусилля. *УКРІНФОРМ*. 14.07.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3528738-gukstra-na-konferencii-v-gaazi-sodo-zlociniv-rf-nam-potribna-strategia-pidzvitnosti.html>

51. Міністр Малюська спрогнозував, коли будуть перші вироки щодо військових злочинів Росії в Україні. *Інформаційне агентство ASPI*. 30.04.2022. URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/ministr-malyuska-sprognozuvav-koli-budut-pershi-viroki-schodo-viyskovikh-zlociniv#gsc.tab=0>

52. Міністри МЗС України та Естонії узгодили кроки щодо створення спецтрибуналу у справі російської агресії. *MIND*. 12.11.2022. URL: <https://mind.ua/news/20249454-ministri-mzs-ukrayini-ta-estoniyi-uzgodili-kroki-shchodo-stvorennya-spectribunalu-u-spravi-rosij-skoji-agre>

53. «Ми притягнемо російських військових до відповідальності за воєнні злочини», – постпред США при ООН Томас-Грінфілд.

ЦЕНЗОР.НЕТ. 8.11.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3379224/my_prytyagnemo_rosiyiskyh_viyiskovyh_do_vidpovidnosti_za_voyenni_zlochyny_postpred_ssha_pry_oon_tomasgrinfild

54. На звільнених територіях Харківщини вже зареєстровано 241 військовий злочин РФ, – поліція. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 18.09.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3367900/na_zvilnennyh_terytoriyah_harkiv_schyny_vje_zareyestrovano_241_voyennyi_zlochyn_viyisk_rf_politsiya

55. «Не пощадили навіть дітей». Amnesty International вимагає покарання винних у військових злочинах примусового переміщення українців. *Голос Америки*. 9.11.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/amnesty-international-vumahaje-mozhlyvosti-povnennia-deportovanykh-ukrajintiv/6825640.html>

56. Нову ініціативу США щодо розслідування військових злочинів очолює експерт з виявлення злочинів нацистів. *MIND*. 21.06.2022. за матеріалами джерела: CNBC. URL: <https://mind.ua/news/20243438-novu-inicijativu-ssha-shchodo-rozsliduvannya-voennih-zlochyniv-ocholiti-ekspert-z-viyavlennya-zlochyniv-nacisti>

57. Обговорили кроки для створення спецтрибуналу для російських військових злочинців, – Кулеба провів розмову з естонським колегою Рейнсалу. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 23.10.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3375741/obgovoryly_kroky_dlya_stvorennya_spetstrybunalu_dlya_rosiyiskyh_voyennyh_zlochynstiv_kuleba_proviv_rozmovu

58. Омбудсмен показав катівню рашистів на Херсонщині, в якій утримували навіть підлітків. *ВІДЕО. Інформаційне опорування*. 19.11.2022. URL: <https://sprotyv.info/video/ombudmen-pokazav-kativnyu-rashistiv-na-hersonshini-v-yakij-utrimovali-navit-pidlitkiv-video/>

59. Офіс Генпрокурора України розслідує більше півмільйона військових злочинів Росії проти дітей. 1.06.2022. URL: <https://ru.krymr.com/a/news-prokuratura-prestupleniya-rossii-protiv-detey/31878828.html>

60. ПАРЄ визнала російський режим терористичним. *Голос Америки*. 13.10.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/parlamentska-asambleja/6788080.html>

61. ПАРЄ визнала терористичним путінський режим. *Урядовий Кур'єр*. 14.10.2022. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/parye-viznala-terroristichnim-putinskij-rezhim/>

62. Парламент Чехії визнав терористичним режим в РФ. *SPROTYV.INFO*. 16.11.2022. URL: <https://sprotyv.info/terms-of-service/>

63. Позов проти Росії: коли очікувати перших рішень. *GAZETA.UA*. 17.08.2022. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_povov-proti-rosiyi-koli-ochikuvati-pershih-rishen/1106638

64. Покарати росію: Зеленський утворив робочу групу щодо створення трибуналу. *УКРІНФОРМ*. 22.09.2022. URL: <https://>

www.ukrinform.ua/rubric-ato/3577435-pokarati-rosiu-zelenskij-utvoriv-robocu-grupu-sodo-stvorennia-tribunalu.html

65. Поліція порушила справи про загибель у війні 12 тис. цивільних. 13.06.2022. URL: <https://realist.online/ukr/news/politsija-porushila-spravi-pro-zahibel-u-vijni-12-tis-tsvilnikh>

66. Польща готує місію експертів для допомоги українським правоохоронцям у фіксації воєнних злочинів РФ в Україні. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 4.10.2022. URL: <https://censor.net/ua/news/3371333/polscha-gotuye-misiyu-ekspertivdlya-dopomogy-ukrayinskym-pravoohorontsyam-u-fiksatsiyi-voyennyh-zlochynivrf>

67. Понад 2,5 тис. воєнних злочинів зареєстрували на деокупованих територіях Харківської області – деталі. *FREEDOM*. 6.11.2022. URL: <https://uatv.ua/uk/bole-2-5-tys-voennyh-prestuplenyj-zaregistryrovaly-na-deokuprovannyh-terrytoryyah-harkovskoj-oblasty-detaly/>

68. Президент Естонії: масове поховання в Ізюмі доводить воєнні злочини рф. *UA.NEWS*. 16.09.2022. URL: <https://ua.news.ua/world/prezident-estonii-massovoe-zahoronenie-v-izyume-dokazyvaet-voennye-prestupleniya-rf>

69. Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан заявив, що спільно з колегами з України та Європейського Союзу робитиме все можливе для притягнення до відповідальності винних у злочинах Росії на українській території. 14 квітня 2022 року. Брифінг з Генеральною прокуратурою України Іриною Венедіктовою. URL: <https://suspilne.media/228779-mi-povinni-zrobiti-vse-sob-nastala-vidpovidalnist-prokuror-mks-pro-rozsliduvanna-zlochiniv-rf/>

70. Репарації Україні за агресію рф: Кислиця представив на Генасамблеї ООН проєкт резолюції. *УКРІНФОРМ*. 14.11.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3614224-reparacii-ukraini-za-agresiu-rf-kislica-predstaviv-na-genasamblei-oon-proekt-rezolucii.html>

71. Росіяни вбили 4600 цивільних українців. Дані без урахування окупованих територій, – Венедіктова. Як передає Цензор.НЕТ, про це повідомляє Interfax з посиланням на промову Генерального прокурора Ірини Венедіктової у Давосі. 23.05.2022. URL: <https://censor.net/ua/n3343209>

72. Саша Картер «Земля горітиме під ногами росіян»: Кулеба відзвітував про кроки до створення спеціального трибуналу над рф. *Українські Національні Новини: інформаційне агентство*. 13.07.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1985500-zemlya-goritime-pid-nogami-rosiyan-kuleba-vidzvituvav-pro-kroki-do-stvorennya-spetsialnogo-tribunalu-dlya-rf>

73. Сенат Польщі визнав російську владу терористичним режимом. 26.10. 2022. *Українські національні новини*. URL: <https://www.unn.com.ua/>

uk/news/2000299-senat-polschi-viznav-rosiysku-vladu-teroristichnim-rezhimom

74. Сергій Дага В ООН зафіксували понад 100 сексуальних злочинів росіян в Україні. *БАГНЕТ*. 11.07.2022. URL: <https://www.bagnet.org/news/accidents/1334541/v-oon-zafiksuvali-ponad-100-seksualnih-zlochiviv-rosiyan-v-ukrayini>

75. США назвали знайдене масове поховання в Ізюмі «воєнним злочином». *THE EPOCH TIMES*. 18.09.2022. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/politychni-novyny/ssha-nazvaly-znaydene-masove-pohovannya-v-izyumi-voynnym-zlochynom-146204>

76. Тетяна Лозовенко В Україні не можуть ідентифікувати понад дві тисячі загиблих – МВС. *Українська правда*. 10.11.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/10/7375828/>

77. У Гаазі створили групу діалогу для притягнення РФ до відповідальності за злочини. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 14.07.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3354198/u_gaazi_stvoryly_grupu_dialogu_dlya_prytya_gnennya_rf_do_vidpovidalnosti_za_zlochyny

78. Україна установила личність окупанта, изнасиловавшего младенца – Зеленский. 12.04.2022. URL: <https://www.ostro.org/general/society/news/632726/>

79. Україна опрацює кілька варіантів створення спецтрибуналу для росії – МЗС. *УКРІНФОРМ*. 24.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3599834-ukraina-opracovue-kilka-variantiv-stvorennja-spectribunalu-dla-rosii-mzs.html>

80. Україна подала ще один позов проти РФ до ЄСПЛ: *Інформаційне агентство Interfax – Україна*. 23.06.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/841151.html>

81. Україна притягне до відповідальності за злочин агресії вище політичне та військове керівництво РФ, – в ОП розповіли про проект міжнародного суду. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 21.07.2022. URL: https://censor.net/ua/news/3355672/ukrayina_prytyagne_do_vidpovidalnosti_za_zlochyn_agresiyi_vyshe_politychne_ta_viyiskove_kerivnytstvo

82. «Україна проти росії»: Ліщина розповів, що наразі відбувається із позовами проти рф до ЄСПЛ. 12.04.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1972090-ukrayina-proti-rosiyi-lischina-rozpoviv-scho-narazi-vidbuvayetsya-iz-pozovami-proti-rosiyi-do-yespl>

83. «Це гірше за книги Стівена Кінга»: журналістка «Меморіалу» розповіла про збір інформації щодо загиблих дітей. *Українська літературна газета*. 30.10.2022. URL: <https://litgazeta.com.ua/news/tse-hirshe-za-knyhy-stivena-kinha-zhurnalistka-memorialu-rozpovila-pro-zbir-informatsii-shchodo-zahyblykh-ditej/>

84. Шмигаль обговорив із прокурором МКС Ханом злочини Росії в Україні. 14.04.2022. *Інформаційне агентство Interfax – Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/824133.html>

85. Ювенальні прокурори: 202 дитини загинули через збройну агресію РФ в Україні. *Офіс Генерального прокурора*. 17.04.2022. URL: <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/351985193630987>

86. Як ЄС та МКС допомагають Україні в розслідуванні воєнних злочинів РФ. *DW.COM*. 7.06.22. URL: <https://www.dw.com/uk/yak-yes-ta-mks-dopomahaiut-ukraini-v-rozsliduvanni-voiennykh-zlochyniv-rf/a-62051363?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>

Information about the authors:

Basysta Iryna Volodymyrivna,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor at the Department of the Criminal Procedure and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs,
Member of the Academic Advisory Council under the Supreme Court
26, Horodotska str., Lviv, 79007, Ukraine

Nazar Yurii Stepanovych,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor
at the Department of Administrative Law and Administrative Procedure
Lviv State University of Internal Affairs
26, Horodotska str., Lviv, 79007, Ukraine

Khatniuk Yurii Anatoliiovych,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Head of the Department
of Administrative Law and Administrative Process
Lviv State University of Internal Affairs
26, Horodotska str., Lviv, 79007, Ukraine

КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Березняк В. С., Шаблистий В. В., Каторкін Р. А.

ВСТУП

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.) материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом¹. Дане положення, що знаходить своє відображення у ст. 51 Конституції України (в якій, нагадаємо, зазначається, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою²), свідчить про необхідність створення особливих додаткових умов, спрямованих на забезпечення гарантій захисту прав та свобод дітей.

Особлива опіка такої категорії населення з боку держави та суспільства пояснюється цілою низкою причин, серед яких основну роль відіграють наступні:

- 1) діти – найменш соціально захищена категорія населення;
- 2) діти – майбутнє будь-якої держави, фундамент нації.

Останній фактор демонструє просту формулу: здоровий розвиток молодого покоління дорівнює створенню сучасної правової розвиненої держави. Для того, щоб ця формула функціонувала на практиці, важливо створити сприятливі умови для цього: забезпечити додаткові гарантії (соціальні, правові тощо), усунути детермінанти деліктної поведінки або нейтралізувати їх, створити механізм адекватного реагування на факти вчинення даною категорією осіб суспільно небезпечних діянь.

На сьогоднішній день кримінально протиправна модель поведінки з боку дітей, на превеликий жаль, явище доволі розповсюджене. Так, лише за період з січня по жовтень 2022 року на території України виявлено 1025 осіб у віці до 18 років, які вчинили суспільно небезпечні діяння (при цьому варто зазначити, що з них 53 особи – у віці до

¹ Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 № 214 А (III). База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

14 років, які відповідно до чинного законодавства не можуть виступати суб'єктами кримінальних правопорушень)³. Дана невтішна статистика демонструє нагальну потребу активізації діяльності з профілактики дитячої злочинності.

Проблемам деліктної поведінки дітей (у кримінально-правовому аспекті) приділяли свою увагу ряд вчених, серед яких варто відзначити роботи Ю. В. Александрова, М. І. Бажанова, І. О. Бандурки, В. І. Борисова, А. А. Вознюка, В. К. Грищука, С. Ф. Денисова, О. О. Дудорова, М. Й. Коржанського, І. І. Митрофанова, Є. С. Назимка, М. І. Панова, В. Ф. Примаченка, В. В. Топчія, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, О. С. Юніна, О. Н. Ярмиша та ін.

Не дивлячись на це, дослідження проблеми деліктної поведінки дітей в Україні в кримінологічному аспекті, а також питань профілактики злочинності неповнолітніх органами та підрозділами Національної поліції України залишаються недостатньо розробленими, що і зумовило вибір даної теми.

1. Детермінанти деліктної поведінки дітей

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. У свою чергу дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття⁴.

Зауважимо, що вказана вище норма базується на ст. 1 Конвенції про права дитини, схваленою резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 року № 50/155, в якій зазначається, що для цілей Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше⁵.

Таким чином, за загальним правилом дитиною визнається людина у віці до 18 років.

³ Єдиний звіт про осіб які вчинили кримінальні правопорушення за жовтень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора*: офіційний вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=223336

⁴ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁵ Конвенція про права дитини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 № 50/155. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

У ст. 6 Сімейного кодексу України⁶ законодавець диференціює дітей на дві категорії:

- 1) малолітні (особи у віці до 14 років);
- 2) неповнолітні (особи у віці від 14 до 18 років).

Що стосується питання кримінальної відповідальності, то відповідно до чинного законодавства до неї може бути притягнута особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Крім того, у випадках, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, до кримінальної відповідальності притягаються особи, що вчинили кримінальне правопорушення у віці від 14 років⁷.

З викладеного слідує, що суб'єктом кримінального правопорушення може виступати виключно така категорія дітей, як неповнолітні⁸. Малолітня особа відповідно до чинного законодавства не підлягає кримінальній відповідальності.

На сьогоднішній день спостерігається тривожна картина щодо вчинення особами у віці від 14 до 16 років актів делінквентної поведінки. Так, у 2017 році за вчинення злочинів та кримінальних проступків (до липня 2020 року – виключно злочинів, адже категорії «кримінальний проступок» та «кримінальне правопорушення» включені до КК України з 01.07.2020 року) було засуджено 870 дітей цієї вікової категорії, у 2018 – 824, у 2019 – 744, у 2020 – 632, у 2021 – 548. Всього за вказаний період часу було засуджено 3618 осіб у віці від 14 до 16 років.

Що стосується кримінальних правопорушників у віці від 16 до 18 років, то у 2017 році було засуджено 2218 осіб, у 2018 – 1974, у 2019 – 1662, у 2020 – 1416 та у 2021 – 1147. Всього за вказаний період часу засуджено 8417 осіб даної вікової групи.

Отже, не дивлячись на в цілому позитивну динаміку (з кожним роком кількість засуджених дітей поступово скорочувалась: у 2018 році – на 9 %, у 2019 – на 14 %, у 2020 – на 15 %, у 2021 – на 17 %), кількість засуджених за вчинення кримінальних правопорушень дітей залишається вагомою (загалом за вказаний п'ятирічний період засуджено 12035 осіб у віці від 14 до 18 років).

⁶ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

⁸ Каторгін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica* : науково-практичний журнал Республіки Молдова. 2017. № 6 (28). С. 105.

Окремо зауважимо, що за гендерною приналежністю картина із засудженими з числа дітей наступна: у 2017 році: 2777 осіб чоловічої статі та 311 – жіночої, у 2018: 2522 – чоловічої та 276 – жіночої, у 2019: 2118 – чоловічої та 288 – жіночої, у 2020: 1850 – чоловічої та 198 – жіночої, у 2021: 1569 – чоловічої та 126 – жіночої. Загалом за названий період часу за вчинення кримінальних правопорушень було засуджено 10836 осіб чоловічої статі та 1199 – жіночої.

Таким чином, у 90 % випадків суб'єктами кримінальних правопорушень з числа дітей виступають особи чоловічої статі. Запропонований статистичний факт має бути врахований правоохоронними органами (у тому числі органами та підрозділами Національної поліції України) в ході проведення профілактичної роботи.

Перш ніж проаналізувати основні напрями профілактики дитячої злочинності, доречно встановити детермінанти вчинення кримінальних правопорушень з боку цієї вікової категорії населення.

Поняття «детермінація» є похідним від слів «детермінант» (визначник), «детермінувати» (визначати, обумовлювати). Детермінація – процес обумовлювання, визначення. У кримінологічній літературі для позначення вказаних процесів і явищ нерідко використовуються також терміни «причини та умови» або «обставини», які використовуються як взаємозамінні та є синонімами⁹.

Отже, детермінанти вчинення кримінальних правопорушень диференціюються на причини та умови. Крім того, до їх числа, як правило, додають третій елемент – корелянти. Розглянемо детальніше перелічені категорії.

Причини злочинності являють собою такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, підтримують її існування, викликають її зростання або зниження. Сфера дії причин – це насамперед стадії мотивації й ухвалення рішення, коли йдеться про формування мотиву, мети, визначення шляхів її досягнення саме як злочинних¹⁰.

Таким чином, причини злочинності – це ті обставини, які безпосередньо підштовхують суб'єкта кримінального правопорушення на вчинення суспільно небезпечних діянь. Причина – головний чинник прийняття рішення про вчинення акту деліктної поведінки.

Умови злочинності – це явища, які безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але у певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи або не перешкоджаючи породженню злочинності. Умови злочинності, як правило, поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Такий розподіл дає можливість у кожному конкретному

⁹ Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. С. 45.

¹⁰ Ibid. С. 46.

випадку встановити умови впливу на поведінку людини як зовні, так і вплив внутрішніх особливостей індивіда на його вчинки¹¹.

Умова, це той чинник, що створює сприятливе середовище, підґрунтя до розвитку суспільно небезпечної поведінки. Варто зазначити, що однією з потужних умов вчинення дітьми кримінальних правопорушень виступає війна, яку Російська Федерація підступно розв'язала проти України, а також сукупність варварських дій російських військових, колаборантів та найманців.

На практиці причини та умови перебувають у взаємозв'язку між собою. Дані детермінанти настільки пов'язані між собою, що вони не можуть існувати окремо один від одного. Ба більше, у різних випадках одна і та сама обставина може виступати і як причина вчинення кримінального правопорушення, і як умова. Роль обставини (в якості причини або умови) залежить від конкретної ситуації.

Причини й умови кримінального правопорушення за своїм значенням і змістом є хоч і не рівнозначними, але тісно пов'язаними категоріями, складаючись із сукупності взаємодіючих між собою обставин, до яких належать: 1) особливості об'єкта посягання та наявність криміногенних факторів (делінквентна поведінка жертви тощо); 2) антисуспільна установка особистості обвинуваченого та причини її формування; 3) конкретні життєві ситуації, які у взаємодії з внутрішніми якостями особистості обвинуваченого спричинили злочин та сприяли його вчиненню¹².

Такий тісний взаємозв'язок причин та умов вчинення кримінального правопорушення призводить до того, що відмежувати ці категорії одну від одної часом доволі складно, а інколи навіть неможливо. Через це поширеною є практика комплексного розгляду причин та умов злочинності. У такому випадку причини та умови називають єдиною категорією «детермінанти» (або «фактори», «обставини» тощо) вчинення злочинів та кримінальних проступків.

Як було сказано вище, до числа детермінантів вчинення кримінальних правопорушень (окрім причин та умов) відносять і корелянти. Корелянти – їх зв'язок з наслідком – кореляція, під час якої синтезується: необхідність і випадковість, можливість і дійсність,

¹¹ Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. С. 63.

¹² Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми : практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 6.

причини та наслідки, визначеність і невизначеність, однозначність і неоднозначність¹³.

Отже, встановивши зміст категорії «детермінанти» та її складові елементи, проаналізуємо детермінанти деліктної поведінки дітей.

Кримінологи виділяють такі негативні обставини, що відіграють вирішальну роль у формуванні особистісних рис неповнолітніх, здатних у певній ситуації вчинити кримінальне правопорушення:

1. Незадовільні умови виховання в сім'ї. Істотні дефекти сімейного виховання мають місце в більшості випадків негативного формування особи і подальшого переходу її на злочинний шлях. У 30–40 % випадків злочинів неповнолітніх спостерігався негативний вплив з боку батьків та інших старших членів сім'ї¹⁴.

Сім'я – це фортеця кожної людини, яка допомагає їй розвиватись, досягати успіху та долати перешкоди. Саме найближче оточення – члени сім'ї закладають базис особистості дитини: прививають норми моралі; формують основні уявлення про зміст таких категорій, як добро, зло, дружба, любов, справедливість тощо; розвивають інтелектуальні здібності та комунікативні навички.

Сім'я здійснює найбільший вплив на психоемоційний розвиток дитини. Так, дитина, яка зростає у сім'ї, в якій процвітає домашнє насильство, постійні суперечки та скандали, отримує сильні душевні травми, які в подальшому здатні призвести до формування певних комплексів або хибних уявлень щодо змісту «правильної (допустимої) поведінки» та, як наслідок, до реалізації її деліктної форми.

Вплив сім'ї на дитину та молодю особу сильніше впливу школи, навчального закладу, суспільства в цілому, а виховання вищих людських цінностей пов'язане з рівнем культури сім'ї, з формуванням різних інтересів, професійною й суспільною діяльністю¹⁵.

Як демонструє практика, майже у половині випадків дитина, яка вчинила кримінальне правопорушення, виховувалась у сім'ї, що складається з одного з батьків (батько або мати). Даний фактор заслуговує на окрему увагу, адже лише кожна п'ята родина в Україні виховує дитину без другого партнера (при цьому майже у 100 %

¹³ Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. С. 92.

¹⁴ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми : практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

¹⁵ Березняк В. С., Грицай Ю. В., Плачков О. В., Юхимчук О. В. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді : методичні рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 5.

випадків мова йде про одиноких матерів)¹⁶. Так, у 2017 р. така картина (коли суб'єктом кримінального правопорушення виступала дитина, що виховувалась одним з батьків) спостерігалась у 43 % випадків, у 2018 – у 42 % випадків, у 2019 – 44 % випадків, у 2020 – у 40 % випадків та у 2021 – у 43 % випадків.

Таким чином, вказаний показник щороку є стабільним (40–44 %). Зрозуміло, що факт виховання дитини у родині, що складається з одного із батьків, зовсім не свідчить про те, що вона отримує недостатній багаж знань та вмінь або неналежний рівень виховання (як і не свідчить про те, що дитина, яка виховується двома батьками обов'язково виростить у правослухняного громадянина). Кожна ситуація є індивідуальною та залежить від поведінки осіб, які виховують дитину.

Натомість згадана вище тенденція пояснюється наступними основними причинами:

1) недостатня увага з боку одинокої матері (батька) до дитини, що у багатьох випадках пов'язано із:

а) необхідністю багато працювати – на превеликий жаль, на сьогоднішній день соціальна допомога з боку держави одиноким матерям (батькам) є недостатньою для повноцінного виховання дитини, тому останні змушені приділяти багато уваги та часу заробітку коштів;

б) пошуком партнера та спробами налагодження особистого життя.

2) формування у дитини певного психологічного дискомфорту – дитина в процесі свого розвитку спостерігає за тим, що більшість її однолітків зростає у сім'ях, що складаються із двох батьків. Крім того, у масовій культурі нерідко поширюється парадигма про те, що «здорова родина – це сім'я із дітей, батька та матері». У такому випадку важливо своєчасно пояснити дитині, що кожна родина є унікальною та неповторною, а відповідні «стандарти» жодним чином не можна розглядати в якості певної оцінки.

У контексті розгляду незадовільних умов виховання в сім'ї в якості одного з найбільш вагомих детермінантів вчинення кримінальних правопорушень доречно навести умовивід О. В. Іваницького, який диференціює батьків, діти яких схильні до деліктної поведінки, на наступні категорії:

1) «соціально неблагополучні» родини, які своєю поведінкою демонструють недостатню соціалізацію і які не можуть внаслідок

¹⁶ Оніщенко А. Брак грошей, вільного часу та суспільна ізоляція. Самотні батьки розповідають, через що проходять у повсякденному житті. *Форум права*. 2016. № 1. С. 30–36. URL: <https://zaborona.com/brak-groshej-vilnogo-chasu-ta-suspiilna-izolyacziya-samotni-batki-rozpovidayut-cherez-scho-prohodyat-u-povsyakden-nomu-zhitti/#:~:text=В%20Україні%20близько%20195%20тисяч,у%20свідоцтві%20про%20народження%20дитини>

морально-вольових якостей займатися вихованням дітей. Як результат, відбувається викривлення уявлень дитини про соціальні ролі. Тобто, ці родини демонструють явища відсутності і волі, і розуміння добра¹⁷.

Ще раз зауважимо, що саме даний чинник виступає в якості найбільш незадовільної умови виховання в сім'ї, який в подальшому підштовхує дитину до антисоціальної поведінки.

2) батьки, які в силу морально-вольових якостей хотіли б і могли б виховувати своїх дітей, однак за браком часу, через спрямування на кар'єрне зростання, а інколи і просто на елементарне заробітчанство заради виживання родини, вони практично позбавлені можливості приділяти час своїм дітям і давати їм належне виховання. У таких батьків при сильних вольових якостях відсутнє розуміння пріоритетності цілей родини¹⁸.

Питання браку часу було проаналізовано нами вище в контексті поширеної проблеми виховання дітей у сім'ях, які складаються з одного з батьків. При цьому варто зауважити, що вона (проблема) хоча і є більш типовою з ряду причин для вказаної категорії родин, проте не обмежується нею (наприклад, нерідко, коли кожен з батьків приділяє занадто багато уваги роботі та кар'єрі, створюючи тим самим для дитини дефіцит уваги).

3) родини, де діти відчують брак уваги з боку батьків внаслідок небажання останніх спілкуватися з дітьми, бо вони надто переймаються власними особистими інтересами¹⁹.

Таким чином, незадовільні умови виховання в сім'ї – це найбільш поширений та потужний детермінант вчинення кримінальних правопорушень дітьми.

2. Відсутність (тимчасова чи тривала) у батьків можливості забезпечувати мінімально необхідні потреби дітей. Близько 30 млн громадян України мають прибутки, нижчі за прожитковий мінімум. У таких родинах виникають настрої безнадійності, соціальної заздрості й озлобленості через важке матеріальне становище. За відсутності соціальної підтримки ці обставини формують мотивацію злочинів – крадіжок, хуліганства тощо²⁰.

¹⁷ Іваницький О. В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники виникнення та державні заходи подолання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 5. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdy_2008_2_12.pdf

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

Даний детермінант тісно пов'язаний з попереднім. Дитина у силу не сформованості особистості, як правило, недостатньо розуміє фінансові проблеми, що можуть виникати у її батьків. Зростаючи у колективі вона цілком природно бажає займати гідне місце у ньому, натомість у такому середовищі важливу роль відіграють певні ознаки фінансового добробуту: наявність нових речей, іграшок, гаджетів тощо. Відсутність подібних «обов'язкових атрибутів» робить з дитини «білу ворону», яку уникає (або навіть з якої глузує) колектив. Крім того, існують також випадки, коли в силу відсутності достатніх коштів у батьків дитина навіть не отримує достатнього харчування.

Отже, з метою самоствердитись у колективі (а інколи навіть банально з метою вижити), дитина може обрати деліктну модель поведінки. Названий детермінант також відіграє центральну роль у процесі вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень. Дана теза підтверджується статистичними даними. Так, щороку найбільша частка кримінальних правопорушень, що вчинюються дітьми, випадає на злочини та кримінальні проступки проти власності. Так, за вчинення даної групи кримінальних правопорушень у 2017 році засуджено 2453 дітей (що становить 79 % із загального числа засуджених даної вікової групи); у 2018 – 2269 (що становить 81 % із загального числа засуджених даної вікової групи), у 2019 – 1936 (що становить 80 % із загального числа засуджених даної вікової групи), у 2020 – 1561 (що становить 76 % із загального числа засуджених даної вікової групи), у 2021 – 1210 (що становить 76 % із загального числа засуджених даної вікової групи).

3. Негативний вплив у найближчому оточенні – побутовому, навчальному, виробничому – з боку однолітків чи дорослих. Негативно вплинути на поведінку підлітка можуть також і певні ситуації, які формують неправильне уявлення про допустимість і безкарність злочинних дій, свідчать про розрив між словами і вчинками самих вихователів тощо²¹.

У даному випадку, на нашу думку, доречно диференціювати негативний вплив у найближчому оточенні на:

- 1) вплив однолітків у побуті та навчанні;
- 2) вплив дорослих в процесі навчання.

Перший вид впливу відіграє одну з найбільш важливих ролей в процесі обрання дитиною деліктної моделі поведінки. Як було сказано вище, у підлітковому віці дітей хвилює проблема самоствердження,

²¹ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

що вирішується у процесі взаємодії з іншими підлітками. Бажання підвищити свій авторитет у середовищі однолітків, прагнення до матеріальної незалежності вікове легкодумство нерідко сприяє здійсненню насилля.

Як правило, діти не люблять тих однолітків, які стоять осторонь колективу та не сприяють досягненню загальної групової мети – єдності, гармонії та розвитку. Агресивні та просто відчужені (через певні риси індивідуальності) діти частіше бувають уразливими, через що їх карають, а діти та молодь, яка схильна до вчинення насилля, є лише виконавцями групової волі, що є великою соціально-педагогічною проблемою²².

Значний вплив однолітків на формування у дитини деліктної поведінки підтверджується статистичними даними. Зокрема, у 2017 за вчинення кримінальних правопорушень засуджено 797 дітей, які вчинили злочини та кримінальні проступки у складі групи, члени якої були неповнолітніми (26 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік), у 2018 – 764 дитини (26 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік), у 2019 – 557 (23 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік), у 2020 – 518 (25 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік) та у 2021 – 456 (25 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік).

Частіше за все «співучасниками» ініціаторів вчинення актів деліктної поведінки є діти, які: дорожать своїми відносинами з ним; бояться бути на місці жертви; піддаються впливу сильних у класі або аудиторії; особи, які не бажають виділятися з натовпу однолітків; діти, які не вміють співчувати іншим дітям; приймають цькування за розвагу; особи без власної ініціативи; діти з неблагополучних сімей, які відчували страх покарання; діти жорстоких батьків; озлоблені однолітки, які бажають взяти реванш за свої приниження в минулому²³.

Таким чином, кожний четвертий засуджений з числа дітей вчинив кримінальне правопорушення у складі групи, членами якої були неповнолітні.

Усунути названий негативний фактор можуть дорослі: батьки, вихователі, вчителі, тренери тощо. Для цього важливо виступати в якості прикладу правослухняного громадянина та своєчасно впливати на поведінку дітей (наприклад, батьки можуть ізолювати дитину від шкідливого середовища; вчителі – своєчасно виявити дітей, схильних до вчинення суспільно небезпечних діянь та вжити відповідних заходів; тренер гуртка (секції) – поставити дисципліну у колективі тощо).

²² Березняк В. С., Грицай Ю. В., Плачков О. В., Юхимчук О. В. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді: методичні рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 8.

²³ Ibid. С. 11.

З викладеного слідує, що вплив дорослих в процесі навчання та розвитку дитини (школи, спортивні секції тощо), як і власне сам процес навчання та розвитку, на формулювання у неї антисоціальної моделі поведінки доволі значний.

Особливо важливий вплив на формування особистості дитини здійснює система громадського виховання, що включає дошкільні установи, загальноосвітні школи тощо. Дана система покликана компенсувати недоліки сімейного виховання, забезпечити корекцію стосунків особистості. Школа як головна ланка цієї системи, що володіє науково обґрунтованою методикою, сьогодні не завжди забезпечена висококваліфікованими і мотивованими педагогічними кадрами, необхідною матеріальною базою²⁴.

При цьому школа реалізує бінарний вплив на формування особистості дитини:

1) закладає певний рівень знань – у випадку, якщо вчителі недостатньо якісно виконували свою роботу та не заклали в дитину достатній фундамент знань – вірогідність вчинення нею суспільно небезпечного діяння суттєво збільшується, адже встановлено, що у переважній більшості випадків діти, які вчиняють кримінальні правопорушення, мають нижчий рівень інтелекту, ніж їх однолітки;

2) здійснює виховний вплив – вчитель – це не тільки особа, яка проводить заняття за темою, визначеною у навчальному плані, але і, в першу чергу, педагог, який має розвивати базис, закладений у дітей батьками (норми моралі, рівень культури тощо).

Таким чином, неефективне функціонування системи громадського виховання також здатне створити підґрунтя до обрання дитиною антисоціального напрямку розвитку.

4. Тривала незайнятість неповнолітніх, що залишили навчання, також обумовлює виникнення антигромадських поглядів і звичок, що можуть реалізуватися в ситуативних злочинах чи спричинити входження до злочинної групи²⁵.

У контексті аналізу названого детермінанта цікавими виглядають дані щодо роду занять засуджених з числа осіб названої категорії на момент вчинення злочину або кримінального проступку. Так, за період з 2017 по 2021 рр. 47 % засуджених виявились учнями шкіл, ліцеїв, коледжів та гімназій, 20 % – студентами закладів освіти, 26 % – не працювали і не навчались, дані про ще 7 % у звітах Державної судової

²⁴ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 44–45.

²⁵ Ibid. С. 13.

адміністрації не розкриваються²⁶. При цьому 3 % засуджених з числа дітей мали професійно-технічну освіту; 20 % – повну загальну середню; 61 % – базову загальну середню; 14 % – початкову загальну; 2 % – не мали жодної освіти.

Отже, кожний четвертий суб'єкт кримінального правопорушення на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не навчався та не працював. Пояснити таку тенденцію можна наступним:

1) дитина перестає отримувати необхідний для нормального розвитку рівень знань та вмій, деградує;

2) така дитина не задіяна у суспільно корисних заняттях та проєктах, не витрачає свій час на саморозвиток та навчання. Як наслідок, з метою заповнення свого дозвілля вона може обрати вектор, направлений на реалізацію деліктної моделі поведінки, що переростає у певну «розвагу».

5. Підбурювання з боку дорослих кримінальних правопорушників, що має місце в 30 % випадків. Воно часто пов'язано з попереднім втягненням у пияцтво, азартні ігри, інші форми злочинної антигромадської поведінки в поєднанні з пропагандою хибних «переваг» життя злочинців²⁷.

Як було вказано вище – дитина в силу несформованості особистості піддається навіюванню чужих ідей, переконань, поглядів. Крім того, нерідко діти намагаються переконати себе та оточуючих у тому, що вони вже сформовані дорослі члени суспільства. Повнолітні ж кримінальні правопорушники користуються цим та зтягають дітей у анти-суспільну діяльність. Так, за період з 2017 по 2021 рр. (включно) 2005 дітей із числа засуджених за вчинення злочинів та кримінальних проступків діяли у складі кримінально протиправної групи в якій брали участь дорослі.

Нерідко поширення впливу на дітей супроводжується втягненням їх у наркотичну або алкогольну залежність. Відповідно до офіційних статистичних даних Державної судової адміністрації України²⁸, у 2017 році 168 засуджених з числа дітей на момент вчинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, у 2018 – 123, у 2019 – 111, у 2020 – 91 та у 2021 – 92.

²⁶ Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

²⁷ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

²⁸ Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

6. Проникнення в середовище молоді стандартів повсякденної поведінки, не сумісних із ціннісними орієнтаціями нашого суспільства (культ сили, жорстокості, наркотиків, сексу тощо)²⁹. Даний детермінант за своєю природою тісно пов'язаний із попереднім, адже базується на тому, що діти легко піддаються навіюванню чужих ідей, переконань, поглядів.

Розвиток науково-технічного прогресу призвів до того, що майже кожна людина має доступ до мережі Інтернет, яка являє собою сукупність безмежної кількості інформації. Зрозуміло, що під пильним наглядом дорослих дана інформація може бути використана у навчальних цілях, сприяючи розвитку дитини. Втім, наявність значної частини негативного антиморального контенту рано чи пізно потрапляє у поле зору неповнолітнього та може негативно вплинути на його життєву позицію, переконання вчинки.

Окрему негативну роль відіграє вплив на свідомість дитини ЗМІ та масової культури, які у погоні за рейтингами подекуди вдаються до пропаганди зброї, насильства тощо. Як наслідок, бути порядною законослухняною людиною стає «не модним», що підштовхує дітей до вчинення актів деліктної поведінки.

7. Воєнна агресія з боку Російської Федерації – у 2014 році Російська Федерація незаконно анексувала АР Крим та окупувала значну територію Донецької та Луганської областей (що супроводжувалось воєнними злочинами з боку російських військових та їх найманців). У лютому 2022 року названа сусідня країна пішла далі та розпочала повномасштабне вторгнення в Україну.

Підступна та варварська війна, яку розв'язала Російська Федерація, так чи інакше зачепила кожного українця: хтось втратив найдорожче – життя, хтось – рідних та близьких, хтось – дім, гроші або інше рухоме чи нерухоме майно, грошові кошти... Крім того, майже кожен громадянин нашої держави, на превеликий жаль, дізнався, що являють собою звуки вибухів, сигнали повітряних тривог тощо.

Дана війна не залишила осторонь нікого, у тому числі і дітей. Щоденний стрес, без сумніву, накладає негативних відбиток на фізичне та психологічне здоров'я молодого покоління українців, що значно підвищує ризик обрання ними в майбутньому деліктної моделі поведінки.

Зрозуміло, що ліквідувати або повністю нейтралізувати цей детермінант дитячої злочинності можливо лише після повної перемоги

²⁹ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

нашої держави над окупантом (що, впевнені, невдовзі станеться). До того часу важливо, щоб кожен суб'єкт запобігання та протидії злочинності (правоохоронні органи, неурядові організації тощо) зосередив свої сили на тому, щоб знизити рівень впливу цього фактора на дітей.

Отже, з викладеного вище слідує, що на сьогоднішній день існує цілий комплекс детермінантів деліктної поведінки дітей. Провідну роль у профілактиці дитячої злочинності займають органи та підрозділи Національної України³⁰. З огляду на це далі ми розглянемо детальніше роботу цього правоохоронного органу у названому напрямку.

2. Профілактика деліктної поведінки дітей органами та підрозділами Національної поліції України

Відповідно до чинного законодавства Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку³¹.

Традиційно саме цей правоохоронний орган розглядається в якості центрального суб'єкта протидії та профілактики злочинності в Україні. Даний факт підтверджується положеннями низки нормативно-правових актів. Зокрема, у ч. 1 ст. 23 Закону України від 02.07.2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію» зазначається, що поліція відповідно до покладених на неї завдань:

- здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;
- здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

³⁰ Шевченко С. І. Окремі аспекти правового регулювання забезпечення публічного порядку в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 70.

³¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

– здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

– вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях тощо³².

Перелічені напрямки роботи свідчать про виняткову роль Національної поліції України в питаннях протидії та запобігання злочинності. При цьому варто зауважити, що законодавець зазначив функцію зі здійснення превентивної та профілактичної діяльності першою, що вказує на її пріоритетність³³.

Дійсно, ефективна робота з профілактики кримінальних правопорушень – один з найважливіших чинників у побудові правової держави. Саме від цього напрямку роботи залежить динаміка злочинності у відповідній місцевості³⁴.

Важливим напрямком реалізації цих функцій поліцією є профілактика деліктної поведінки серед дітей. Даний факт підтверджується положеннями п. 17 ч. 1 ст. 23 згаданого нормативно-правового акта, в якому задекларовано, що поліція у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі³⁵.

Таким чином, на сьогоднішній день саме поліцію можна розглядати в якості одного з головних суб'єктів профілактики деліктної поведінки серед дітей.

Перш ніж проаналізувати основні напрями профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей зауважимо, що під цим поняттям розуміється діяльність підрозділів Національної поліції України, спрямована на виявлення та усунення причин і умов,

³² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

³³ Шаблістий В. В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 113.

³⁴ Юнін О. С. Щодо проблем кадрової роботи в органах внутрішніх справ України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 130.

³⁵ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень³⁶.

У ст. 5 Закону України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» зазначається, що уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані: проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; розглядати у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей; розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво; виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей тощо³⁷.

Окремі з цих обов'язків можна розглядати в якості напрямків загальної або індивідуальної профілактики деліктної поведінки дітей. Проаналізуємо їх детальніше. Розпочнемо з напрямків індивідуальної профілактики дитячої кримінально протиправної поведінки.

Як зазначалося вище, на законодавчому рівні на Національну поліцію покладено обов'язок ведення обліку неповнолітніх, які вчинили акти деліктної поведінки, з метою проведення комплексу профілактичних заходів.

Відповідно до вимог Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 19.12.2017 № 1044, взяттю на профілактичний облік підлягають наступні категорії дітей:

³⁶ Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

³⁷ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) звільнені за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;
- 3) звільнені зі спеціальних виховних установ;
- 4) які вчинили домашнє насильство в будь-якій формі (діти-кривдники), передбачені ст. 173² КУпАП, а також щодо яких винесено термінові заборонні приписи чи видані обмежувальні приписи;
- 5) які впродовж року два і більше разів були притягнуті до адміністративної відповідальності;
- 6) які впродовж року два і більше разів самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;
- 7) які вчинили булінг (цькування) учасника освітнього процесу³⁸.

Таким чином, взяттю на профілактичний облік підлягають діти, які схильні до вчинення суспільно шкідливих або суспільно небезпечних діянь. З боку представників цієї категорії неповнолітніх вже були помічені акти деліктної поведінки, тому для зниження вірогідності повторення таких випадків у майбутньому працівникам поліції важливо здійснити комплекс необхідних та достатніх роз'яснювально-виховних заходів.

Для досягнення відповідної мети поліцейські проводять індивідуальну профілактичну роботу, яка передбачає:

- 1) проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дитиною за місцем проживання, навчання або роботи не рідше одного разу на місяць;
- 2) проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;
- 3) складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- 4) відвідування за місцем проживання дитини для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;

³⁸ Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

5) вжиття інших профілактичних заходів, передбачених законодавством України³⁹.

Перший з названих заходів спрямований на безпосередній вплив поліцейським на свідомість неповнолітнього. В ході проведення таких бесід важливо встановити інтереси дитини, її погляди, проблеми тощо⁴⁰. На підставі цієї інформації (та матеріалів характеристик) поліцейський складає план заходів з індивідуальної профілактики, що передбачає алгоритм дій, спрямованих на коригування поведінки дитини в сторону соціально допустимої. При цьому варто пам'ятати, що неповнолітня особа – це ще не сформована особистість, тому кожен профілактичний крок має бути продуманим та враховувати індивідуальні особливості розвитку дитини.

Важливим напрямком індивідуальної профілактики деліктної поведінки дитини також є відвідування її за місцем проживання та проведення систематичних бесід з її батьками (законними представниками, членами родини). Як було вказано вище, у більшості випадків саме недоліки у сімейному вихованні виступають в якості найбільш потужних детермінантів злочинності серед дітей. Своєчасне виявлення даного фактору дозволяє поліцейському правильно скоригувати план заходів з індивідуальної профілактики та, як наслідок, виробити правильну профілактичну стратегію⁴¹.

В ході проведення індивідуальної профілактичної роботи важливо встановити, чи не виступає дитина в ролі жертви домашнього насильства. За такими зовнішніми ознаками можна розпізнати чи піддавалася дитина фізичному насильству: 1) синці, садна, рани, сліди від ударів, укусів, припікання гарячими предметами, сигаретами на шиї, тілі, кінцівках; 2) ушкодження й переломи кісток, припухлість і хворобливість суглобів; 3) вибиті й розхитані зуби, розриви або порізи в роті, на губах; 4) ділянки облісіння, синці на голові; 5) пошкодження внутрішніх органів.

Що стосується емоційного (психологічного) насильства, то це може бути: 1) затримка в психічному розвитку; 2) труднощі концентрації,

³⁹ Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

⁴⁰ Березняк В. С. Роль наставництва у підготовці працівників Національної поліції. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 330–331.

⁴¹ Шаблістий В. В. Спроба критичного переосмислення суспільної небезпечності злочину, проступку, правопорушення. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 225–230.

погана успішність; 3) низька самооцінка; 4) емоційні порушення у вигляді агресії, гніву, пригнічений стан; 5) збільшена потреба в увазі; 6) депресія, спроба суїциду; 7) невміння спілкуватися з однолітками (занадто увічливе поводження, надмірна поступливість або агресивність); 8) обман, крадіжка, девіації в поведінці (вживання алкоголю, наркотиків); 9) насильство стосовно більш слабкого; 10) нервово-психічні, психосоматичні захворювання: неврози, розлади сну, порушення апетиту, ожиріння, шкірні захворювання, астма⁴².

У випадку виявлення ознак домашнього насильства по відношенню до дитини, поліцейські повинні діяти в межах повноважень, передбачених у ст. 10 Закону України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁴³.

Таким чином, органи та підрозділи Національної поліції України проводять ряд заходів індивідуальної профілактики деліктної поведінки серед дітей. Саме індивідуальна профілактика спрямована на недопущення випадків повторення правопорушень (адміністративних, кримінальних) з боку даної категорії населення.

Що стосується загальної профілактики деліктної поведінки серед дітей, то до основних заходів такої роботи можна віднести:

1. Виявлення детермінантів вчинення правопорушень дітьми, їх усунення або нейтралізація. Як було вказано вище, будь-який акт суспільно небезпечної поведінки зумовлений існуванням певних причин та умов, що вплинули на вибір суб'єкта кримінального правопорушення деліктної моделі поведінки.

Для профілактики дитячої злочинності поліцейським важливо встановити відповідні детермінанти (нагадаємо, основними з них є недоліки у сімейному вихованні; наявність певних соціальних проблем (зокрема, фінансових), негативний вплив масової культури тощо) та розробити комплекс заходів, спрямованих на їх усунення або нейтралізацію.

2. Виявлення повнолітніх осіб, які займаються втягуванням дітей у кримінально протиправну діяльність, та притягнення їх до юридичної відповідальності.

Нагадаємо, дорослі нерідко втягують дітей у протиправну діяльність за допомогою алкогольних та наркотичних речовин, тому в ході реалізації названого напрямку загальної профілактики важливо також встановити місця продажу неповнолітнім алкогольних напоїв, тютюнових виробів; місця збуту наркотичних речовин тощо та притягнути до відповідальності винних у вчиненні перелічених діянь.

⁴² Бухтіярова Т. М., Березняк В. С. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування та профілактики втягнення неповнолітніх у злочинну та антигромадську діяльність. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. С. 17–18.

⁴³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

3. Проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії, яка включає у себе:

- створення документальних та науково-популярних фільмів, видання художньої та публіцистичної літератури з вказаної тематики;
- здійснення правової пропаганди в загальноосвітніх закладах з роз'ясненням правових наслідків вчинення кримінальних правопорушень та інших антигромадських діянь;
- проведення соціальної реклами на телебаченні, радіо із залученням ЗМІ; за допомогою мобільних операторів (повідомлення SMS);
- проведення культурно-спортивних заходів, а також інших акцій;
- проведення у закладах освіти лекцій та практичних занять, спрямованих на формування у дітей правомірної, відповідальної поведінки, навичок до здорового способу життя тощо⁴⁴.

Таким чином, Національна поліція України виступає в якості одного з головних суб'єктів профілактики деліктної поведінки серед дітей. Для ефективної боротьби з явищем дитячої злочинності важливо реалізувати комплекс заходів індивідуальної та загальної профілактики.

ВИСНОВКИ

Діти – це майбутнє будь-якої держави, тому питання профілактики дитячої злочинності посідає одне з провідних місць у кримінології. Ефективне вирішення цієї проблеми дозволить закласти надійний фундамент у побудові сучасної розвиненої демократичної держави.

На сьогоднішній день існує цілий комплекс детермінантів деліктної поведінки дітей. Основними з них виступають: 1) недоліки у сімейному вихованні – найвпливовіша група детермінантів; 2) соціальні проблеми (у 75 % випадків неповнолітні вчиняють кримінальні правопорушення проти власності); 3) негативний вплив оточення та недоліки в роботі закладів освіти; 4) тривала незайнятість неповнолітніх; 4) негативний вплив інформаційного простору (ЗМІ, мережа Інтернет) та масової культури на свідомість дітей; 5) підбурювання з боку дорослих кримінальних правопорушників; 6) воєнна агресія з боку Російської Федерації та ін.

Важливим напрямком у подоланні явища дитячої злочинності виступає профілактика (загальна та індивідуальна). Відповідно до чинного законодавства одним з головних суб'єктів профілактики деліктної поведінки серед дітей виступає Національна поліція України.

Основними заходами індивідуальної профілактики деліктної поведінки серед дітей є: систематичне проведення бесід (ознайомлювальних, попереджувальних, виховних) з дітьми, що перебувають на

⁴⁴ Березняк В. С., Грицай Ю. В., Плачков О. В., Юхимчук О. В. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді: методичні рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 22–23.

профілактичному обліку та їх батьками, вивчення характеристик на цих дітей, відвідування місць їхнього проживання та навчання, складання та реалізація плану індивідуальної профілактики.

До основних заходів загальної профілактики відноситься: проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній, виявлення та притягнення до відповідальності дорослих, винних у втягненні неповнолітніх у протиправну діяльність, встановлення, усунення (або нейтралізація) детермінантів вчинення правопорушень дітьми тощо.

Для ефективної боротьби з явищем деліктної поведінки серед дітей важливе комплексне застосування заходів індивідуальної та загальної профілактики працівниками Національної поліції України.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено аналізу кримінологічних аспектів деліктної поведінки дітей в Україні. Зазначається, що на сьогоднішній день на території України спостерігається тривожна ситуація щодо вчинення кримінальних правопорушень дітьми. Наголошено на тому, що цей вид злочинності має ряд особливостей, які необхідно враховувати під час проведення профілактичної роботи.

Встановлені основні детермінанти деліктної поведінки серед дітей: недоліки у сімейному вихованні, наявність певних соціальних проблем, негативний вплив оточення та недоліки в роботі закладів освіти, воєнна агресія з боку Російської Федерації тощо.

Доведено, що основним суб'єктом профілактики деліктної поведінки серед дітей виступає Національна поліція України. Виокремлені основні напрямки профілактики дитячої злочинності (індивідуальні бесіди, інформаційно-роз'яснювальні кампанії тощо). Наголошено на необхідності поєднання в роботі поліції індивідуальних та загальних заходів профілактики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 295 с.

2. Березняк В. С. Роль наставництва у підготовці працівників Національної поліції. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 330–331.

3. Березняк В. С., Грицай Ю. В., Плачков О. В., Юхимчук О. В. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді: методичні рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 26 с.

4. Бухтіярова Т. М., Березняк В. С. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування та профілактики втягнення неповнолітніх у злочинну та антигромадську діяльність. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 73 с.

5. Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми : практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 147 с.

6. Єдиний звіт про осіб які вчинили кримінальні правопорушення за жовтень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=223336

7. Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 № 214 А (III). *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

8. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посіб. / кол. авт.; ред. А. Є. Фоменко. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 236 с.

9. Іваницький О. В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники виникнення та державні заходи подолання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 1–8. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdy_2008_2_12.pdf

10. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

11. Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: nauково-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 104–107.

12. Конвенція про права дитини : резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 № 50/155. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

13. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

15. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.

16. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

17. Куп'янський М. Г., Сусідко І. О. Організація та напрями профілактики органами внутрішніх справ Донецької області правопорушень у молодіжному середовищі. *Боротьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід* : матер. Міжнарод. науково-практ. конф. (м. Донецьк, 2 червня 2010 р.). Донецьк, 2010. С. 57–63.

18. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування та профілактики втягнення неповнолітніх у злочинну та антигромадську діяльність / Т. М. Бухтіарова, В. С. Березняк. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 73 с.

19. Оніщенко А. Брак грошей, вільного часу та суспільна ізоляція. Самотні батьки розповідають, через що проходять у повсякденному житті. *Форум права*. 2016. № 1. С. 30–36. URL: <https://zaborona.com/brak-groshej-vilnogo-chasu-ta-suspilna-izolyacziya-samotni-batki-rozpovi-dayut-cherez-scho-prohodyat-u-povsyakdennomu-zhitti/#:~:text=В%20Україні%20близько%20195%20тисяч,у%20свідоцтві%20про%20народження%20дитини>

20. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

21. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

22. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

23. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

24. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

25. Судова статистика. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

26. Шаблистий В. В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112–115.

27. Шаблистий В. В. Морально-етичні аспекти запобігання злочинності щодо дітей. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 228–236.

28. Шаблистий В. В. Спроба критичного переосмислення суспільної небезпечності злочину, проступку, правопорушення. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 225–230.

29. Шевченко С. І. Окремі аспекти правового регулювання забезпечення публічного порядку в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 68–71.

30. Юнін О. С. Щодо проблем кадрової роботи в органах внутрішніх справ України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 129–131.

31. Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

32. Tertyshnik V., Fomenko A. Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, no. 2, 2021. P. 123–133.

Information about the authors:

Berezniak Vasyl Serhiiovych,

Doctor of Law Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department of Criminal Law and Criminology
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Shablustyi Volodymyr Viktorovych,

Doctor of Law Sciences, Professor,
Head of the Department of Criminal Law Disciplines
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Katorkin Roman Anatoliiovych,

Doctor of Philosophy Degree
Senior Researcher of the Scientific Laboratory
of Sociological and Criminal Law Research
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

НАЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Гарасимів О. І., Ряшко О. В., Стецик Б. В.

ВСТУП

Сучасне суспільство, на жаль, є досить нетолерантним та упередженим по відношенню до підростаючого покоління. Дійсно, права дитини, визначені в Конвенції ООН, визнаються усіма державами, але змушені зауважити, що за відсутності вдалих механізмів їх реалізації усі політичні, економічні та суспільні негаразди стають на заваді втілення цих ідей та є причиною виникнення гострих питань, що стосуються прав дітей. Необхідно відзначити, що протягом тривалого часу світ намагається відшукати різні способи захисту прав молоді. Одним із таких шляхів стало започаткування ювенальної юстиції як одного із інструментів впливу на формування суспільних відносин саме у цій сфері.

На наше переконання, важливим складником кримінальної політики України є впровадження ювенальної юстиції у контексті відповідності потребам громадянського суспільства та демократичним стандартам, основною метою якої має бути соціальна реінтеграція дитини.

У світі сформувалося дві основні моделі ювенальної юстиції: автономна і загальна. Автономна модель передбачає існування ювенального суду як окремої інституції, а загальна модель передбачає розгляд справ про неповнолітніх судьями судів загальної юрисдикції. На перших етапах існування автономна модель ювенального суду формувалася в США, Канаді, Англії, Бельгії, Франції, Греції, Голландії, Польщі, Угорщині, Єгипті, Японії (варіант), Австралії, Новій Зеландії (варіант), кантонах французької Швейцарії.

В свою чергу, у Німеччині, Австрії, Іспанії, Португалії, кантонах німецької Швейцарії функції ювенальної юстиції виконувалися судами у справах неповнолітніх, що висунуло на перший план їх діяльності завдання судового захисту прав неповнолітніх. У другій половині ХХ століття у багатьох державах світу сформувалося сучасне законодавство про ювенальну юстицію: у США такою основою є «Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх» 1974 року, у Польщі – Закон «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» 1982 року, у Канаді – Закон «Про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх» 2003 року¹.

¹ Опацький Р. М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції. Юридична наука. 2012. № 2. С. 148. 6. Foster Child Bill of Rights. *The Official Website*

Абсолютно ясно, що ставити знак рівності між дорослими та дітьми не можна в жодному разі, оскільки апіорі вони не можуть бути рівними ні у сенсі фізичному, ні тим більше у психічному. Саме тому, з давніх часів приділялася особлива увага питанню щодо принципів відмінностей в покаранні злочинців різного віку. З часом, у такого підходу з'явилася й власна назва – ювенальна юстиція.

Складність дитячого правосуддя полягає у тому, що в його площині лежать специфічні та суб'єктивні особливості вікового, фізичного та психічного спрямування окремо взятої особистості. В силу свого юного віку та сукупності інших факторів, дитина часто не в змозі у повному обсязі усвідомити усю тяжкість вчиненого, не заглиблюється у зміст та розуміння законів, піддається впливу однолітків та свого безпосереднього оточення. Саме тому, кримінальна юстиція спрямована на профілактику та превентивність, як основні напрями своєї діяльності. У цих випадках слід використовувати певні новітні методи, обирати індивідуальний підхід, особливо щодо дітей зі складною життєвою ситуацією. Такі діти, їх батьки або опікуни мають отримувати доступ до безоплатної правової допомоги, спілкування з адвокатами, цілодобових центрів екстреної допомоги.

Міжнародна система протидії злочинності серед неповнолітніх – це система заходів по притягненню неповнолітніх осіб, які вчинили правопорушення до юридичної відповідальності, процес перевиховання та ресоціалізації таких осіб, а також комплексні заходи по запобіганню вчинення неповнолітніми особами правопорушень, що можуть потягти за собою несприятливі наслідки, яка побудована на принципах найбільшого сприяння інтересам неповнолітніх осіб. Система принципів ювенальної відповідальності – це квінтесенція інституту ювенальної юстиції.

В основу ювенальної юстиції зарубіжних держав покладена доктрина “*parens patrie*”, яка передбачає, що держава веде себе як піклувальник або відповідальна особа за неповнолітнього і забезпечує його від небезпечної поведінки і шкідливого оточення².

1. Міжнародний досвід відновного правосуддя

Відповідно до національного законодавства різних країн, існують дві основні моделі відновного правосуддя. Саме вони визначають на

of the Executive Office of Health and Human Services (EOHHS). URL: <https://www.mass.gov/foster-care> (дата звернення: 18.03.2019).

² Навроцький О. О. Ювенальна юстиція в системі чинників забезпечення безпеки, прав і свобод дітей: зарубіжний досвід. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 берез. 2018 р.). Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 73.

якому етапі кримінального судочинства використовуються програми відновного правосуддя – медіація між потерпілими та правопорушниками, конференції та кола примирення. На основі «Основних принципів використання відновного правосуддя у кримінальних справах», прийнятих ООН, програми відновного правосуддя можуть використовуватися на будь-якому етапі кримінального судочинства відповідно до національного законодавства. Втім, законодавства різних країн мають свої відмінності, а тому відновне правосуддя може використовуватися як альтернатива, або ж як істотний компонент кримінального судочинства. Це обумовлюється різницею у законодавстві, системі кримінального судочинства, зокрема, різницею між англосаксонською системою та континентальною системою, повноваженнями поліції, прокурорів, суддів та загальним рівнем впровадження відновного правосуддя у певній країні³.

Як бачимо, для сучасного періоду функціонування ювенальної юстиції характерне впровадження нових форм та методів боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх. Цікаві з наукової точки зору тенденції розвитку ювенальної юстиції простежуються у США. Суть ювенального правосуддя у США полягає не в покаранні винної особи, а в забезпеченні піклування, охорони і захисту. Вважаючи належне поведіння з дитиною своєю метою, доктрина «батьківської турботи» не завжди передбачала покарання, яке було би пропорційним здійсненому правопорушенню, а тому не визнавала необхідність проведення належної процедури правосуддя в ювенальних судах. Основоположні ідеї американської доктрини «батьківської турботи», яка виникла у 70–80-х роках минулого століття, втілені сьогодні у системі ювенальної юстиції⁴.

Характерною особливістю ювенальної юстиції у США є різний підхід до застосування програм реабілітації в окремих штатах. Якщо для деяких штатів характерним є активне впровадження реабілітаційних програм, спеціально розроблених фахівцями та застосування індивідуального підходу щодо роботи з неповнолітніми злочинцями та функціонуванням спеціального суду присяжних, то для інших штатів повсякденною практикою є попередній, так би мовити неформальний розгляд справи, з подальшою її передачею до загального суду, до того ж протягом усього часу неповнолітньому надається необхідна психологічна допомога.

³ Ювенальна юстиція: український дискурс : колективна моногр. / М. О. Баймуратов, Є. О. Бутирін та ін.; за заг. ред. О. Ф. Долженкова, М. В. Корнієнка. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. С. 147.

⁴ Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 212.

Служби пробації з метою надання максимальної допомоги розробляють план роботи з підлітком, виходячи з конкретної ситуації та потреб конкретної дитини. План намагається охопити увесь спектр проблем, потреб підлітка та можливі шляхи їх вирішення, лише після цього план передається судді, який приймає рішення.

Так, еволюція ювенальної юстиції в США в області організації її діяльності відбувалася шляхом взаємодії піклувальної діяльності, участі державних інститутів і громадянського суспільства з одного боку і судової влади з іншого. При цьому, сучасний рівень розвитку ювенальної юстиції США говорить про різні підходи в різних штатах. В одних штатах можна зустріти реабілітаційні програми для неповнолітніх злочинців, що розроблені спеціалізованими державними органами, спеціальні суди за участю присяжних, в яких також передбачається розробка службою пробації та затвердження суддею індивідуального плану роботи з молодими злочинцями. В інших же можлива передача справ неповнолітніх в загальний суд при попередньому неформальному розгляді матеріалів кримінальної справи. При цьому, до фактичної передачі справи в суд термін пробації конкретно не визначено, і на цьому етапі акцент робиться на спеціальні програми психосоціальної допомоги підлітку⁵.

Незвичними, у широкому розумінні цього слова, але досить прогресивними є так звані «молодіжні суди». Це програми, у яких молодь переймає на себе функцію суддів щодо своїх однолітків, які вчинили певні незначні правопорушення. Сутність полягає у залученні молодого покоління до розгляду справ, пов'язаних із протиправною поведінкою та ознайомленням про саму систему та побудову правової та судової моделі. Окрім цього, людям одного віку та одного покоління легше зрозуміти причини та наслідки проблем, які їх турбують та разом спробувати знайти шляхи їх вирішення.

Ми абсолютно згодні із думкою, що втручання на ранніх стадіях вчинення правопорушень неповнолітніми дозволяє запобігати зростанню рівня злочинності серед дорослого населення. З іншої сторони, більшість науковців та експертів США підкреслюють важливість пошуків ефективних шляхів та подальшого удосконалення системи ювенальної юстиції задля підвищення її результативності у практичній реалізації.

Разом із тим, слід зазначити, що ставлення американської громадськості до Служби у справах дітей є неоднозначним. На тлі жвавої підтримки діяльності служби населенням певна частина суспільства вважає її діяльність упередженою і такою, що порушує права батьків на виховання дитини. У результаті цього на території США наразі

⁵ Терещук Г. Зарубіжний досвід функціонування основних моделей ювенальної юстиції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2 (10). С. 117.

сформувалися цілі громадські рухи, що виступають за заборону діяльності Служби захисту дітей. У порівнянні з іншими державами світу, США витрачають найбільше коштів на забезпечення прав дитини⁶.

Щодо ювенального суду у Великобританії, то основними його особливостями є менш формальне ставлення, ніж для дорослих громадян та заборона допущення громадськості до суду, що є цілком зрозумілим. У разі встановлення факту зацікавленності потерпілого та його бажання особисто брати активну участь у провадженні, він зобов'язаний звернутися до суду з письмовою заявою. В юрисдикції ювенальних судів, як правило, знаходяться справи щодо вчинення крадіжок та пограбувань та злочини у сфері обігу наркотичних речовин.

Якщо мова йде про неповнолітнього правопорушника віком до 16 років, то закон вимагає обов'язкову присутність батьків, опікунів або піклувальників у суді під час розгляду справи. У разі визнання своєї провини та щирого каяття, дітям віком від 10 до 17 років може бути призначена умовна судимість.

Як і у Великобританії, так і у Франції основна робота з важкими підлітками, головним чином, спрямована на профілактику злочинів. Оскільки сім'я є основою та гарантією подальшого нормального життя та ефективної соціалізації, саме тому відповідні служби намагаються реалізувати програми реабілітації підлітків із максимальним залученням близьких. Досить гнучка система заходів кримінального правового впливу, яка залежить від віку та тяжкості вчиненого дозволяє французькій моделі ювенальної юстиції бути досить непогано інтегрованою в реальне життя.

Ювенальна юстиція Німеччини заснована на гуманному ставленні до дитини, на пріоритеті заходів виховного характеру, застосуванні позбавлення волі лише у виняткових випадках. Новий Закон про ювенальну юстицію 1990 року закріпив багаторічну практику застосування альтернативних форм покарання (переговори між потерпілою стороною і злочинцем, відшкодування шкоди, поєднання різних корекційних процедур). Важливо відзначити, що лише суддя або прокурор наділялися повноваженнями щодо прийняття рішення про запобіжні заходи щодо підлітків і молодих людей⁷.

⁶ Загуменна Ю. О. Зарубіжна практика функціонування ювенальної юстиції. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності національної поліції України* : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. С. 109.

⁷ Мірошніченко В. І., Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Окремі проблеми становлення ювенального права в Україні. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 25.

В Італії перші ювенальні суди з'явилися ще у 1934 році та ще протягом довгого періоду не були спрямовані на особливий підхід щодо неповнолітніх. В подальшому ситуація змінювалася на краще у зв'язку з початком реформування судової системи та врахування міжнародних принципів захисту дітей. Відповідно до Кодексу кримінального судочинства щодо неповнолітніх, судове розслідування проводиться з ініціативи ювенального прокурора, а суд у ході розслідування може призначити чотири заходи впливу, три з яких – альтернативні позбавленню волі. Згадані заходи впливу такі: 1) визнання правопорушення неповнолітнього незначної тяжкості (від кримінальної відповідальності підліток звільняється, але виховні заходи з ним проводяться); 2) судове прощення (правопорушення визнається більш серйозним, ніж в першому випадку, і тому виховна робота більш ґрунтовна, але покарання не призначається, оскільки є підстави вважати, що рецидиву не буде); 3) досудова пробація; 4) позбавлення волі, якщо неможливо застосувати попередні заходи.

Зрозуміло, що кримінальний процес сьогодення має широкий спектр можливостей щодо надання психологічної допомоги, індивідуальних особливостей неповнолітнього злочинця, надання безумовної конфіденційності, практичних можливостей на отримання інформації щодо проведеного розслідування.

Обсяг конституційних прав і свобод, спеціальними суб'єктами яких вис тупають діти, неоднаковий у різних зарубіжних країнах. Й хоча діти є носіями більшості конституційних прав і свобод, гарантованих людині, водночас встановлені певні обмеження щодо реалізації окремих видів прав. Так, конституційна практика більшості країн встановлює політичну правосуб'єктність особи з досягненням 18 років (виборче право), водночас реалізація інших політичних прав дитини (свобода слова, мирних зборів, об'єднань тощо) носить, на нашу думку, соціальний, а не політичний характер. Особливу увагу приділено реалізації дитиною соціальних, культурних прав і свобод – права на освіту, розвиток особистості, права на працю. Зауважимо, що суб'єктом даних видів прав і свобод можуть виступати не лише діти, а й інші особи, проте у конституціях багатьох сучасних держав для дітей передбачено особливий механізм реалізації⁸

2. Перспективи та проблеми впровадження в Україні

Незважаючи на задекларовані у Конституції України правові норми (ст. 24, 51, 52), а також тенденції щодо формування в Україні нової

⁸ Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти / О. А. Шульц. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 93.

галузі ювенального права, діти, як одна з найбільш вразливих у соціальному плані верств населення, потребують усебічного правового захисту як з боку держави, так і інститутів громадянського суспільства. На нашу думку, вирішенню багатьох проблем, що виникають у правовідносинах за участю дітей, сприятиме вивчення позитивного зарубіжного досвіду та врахування його у конституційній практиці України.

Найвагоміший контраргумент полягає в тому, що держава отримає механізм «законного вилучення дітей із сімей та розширення свавілля низки державних інституцій у напрямку незаконних позбавлень батьківських прав тощо». Ми можемо прослідкувати у юридичній літературі та інтернет-джерелах, що дійсно певні негативні сторони ювенальної юстиції мають місце, для прикладу у Швеції та інших країнах, де домінуючою є соціальна служба, організована за територіальним принципом, діяльність якої піддається нищівній критиці тощо. Але ж позитивні риси ювенальної юстиції переважають, тому варто запозичувати саме їх⁹

В Україні відбувається переосмислення проблеми протидії злочинності в середовищі неповнолітніх, як і на рівні суспільства, так і держави, а саме відхід від авторитарних радянських методів подолання проблеми злочинів неповнолітніх та звернення до сучасних міжнародних, європейських концепцій захисту прав дитини. Україна, як й інші європейські держави, поступово відмовляється від виключної репресії за девіантну поведінку неповнолітнього, наближаючись до створення дієвої ювенальної превенції, тобто запобігання вчиненню дітьми кримінальних правопорушень.

На превеликий жаль, злочинність є явищем універсальним, в незалежності від соціальних, політичних або релігійних передумов, що сприяють її виникненню. Найбільше занепокоєння викликає саме злочинність неповнолітніх, зростання якої має досить негативну тенденцію з року в рік.

В Україні уявлення про ювенальну юстицію наповнено певними стереотипами щодо її негативного впливу та підрив авторитету дорослих, а саме батьків, хоча насправду у самій її моделі закладена ідея захисту дитини та максимального убезпечення від негативного впливу. Питання про те, чи потрібна ювенальна юстиція, попри її існування залишається гострим та неоднозначним у всьому світі. Її противники стверджують: рівень підліткової злочинності в країнах, де

⁹ Басиста І. В., Розкошинська С. О., Палійчук І. В. Ювенальна юстиція в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія: Право.* № 4 (16), 2017. С. 146.

існують ювенальні суди, все одно залишається доволі високим. З іншої сторони зрозуміло, що лише каральний підхід позбавляє дитину нормального майбутнього та призводить до рецидивів.

Найгостріше проблеми відчуваються та проживаються саме у підлітковому віці, коли в житті настає абсолютно новий етап розвитку та подальшої соціалізації, на фоні якої зростає внутрішнє напруження, що проявляє себе у демонстративній поведінці, посилюється негативізм, непоодинокими стають випадки проявів агресії.

Варто погодитися з думкою Т. Шевчук про те що в Україні обов'язково необхідно запроваджувати інститут ювенальної юстиції, однак це має бути не копія «західної моделі», яка передбачає окрему систему правосуддя для дітей і сімей, а особлива система допомоги дітям, у тому числі і тим, що вчинили правопорушення чи стали його жертвою. Причому найважливішим завданням цього державного інституту має стати саме захист, допомога і підтримка дітей, створення умов для їх розвитку і розкриття здібностей, визнання цінності та унікальності кожної дитини¹⁰.

Державна політика у сфері формування ювенальної юстиції в Україні повинна включати і розробку загальнонаціональних програм, що сприятимуть підтримці родин з дітьми, збереженню традиційних сімейних цінностей, розвитку дитячої соціальної інфраструктури тощо. Ефективним результатом такого напряму діяльності держави має стати створення дієвої системи співпраці всіх органів і служб, які працюють із дітьми¹¹.

Нам необхідно змінити своє ставлення до дітей, наслідуючи приклад більшості розвинених країн, в яких відношення до дитини таке, що якщо дитина переступила закон – її не поспішають карати, а вважають за краще виховувати, вважаючи, що рецидивіст, який виріс із малолітнього правопорушника, обійдеться державі дорожче¹²

Правопорушення неповнолітніх та пов'язані з ними інші негативні явища у дитячому середовищі набули характеру соціального явища, що у свою чергу зумовлює необхідність активізації діяльності із запобігання правопорушенням у дитячому середовищі та вжиттю необхідних заходів.

Внаслідок недостатньої координації у діяльності державних органів, установ та закладів, недержавних організацій, що здійснюють заходи з профілактики правопорушень серед дітей, неповнолітніми

¹⁰ Т. А. Шевчук. Питання впровадження ювенальної юстиції в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 142–150.

¹¹ С. Закірова. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи. URL: <https://cutt.ly/GEdt1sH> (дата звернення 01.05.2021).

¹² Гусак А. Ювенальна юстиція як необхідний засіб захисту основних прав неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2 (12). С. 128.

вчиняються правопорушення (повторні правопорушення), у тому числі до досягнення ними віку кримінальної відповідальності.

З 2019 року в Україні успішно реалізовується пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». У межах цієї програми за умов вчинення неповнолітньою особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, наявності потерпілого, визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального правопорушення та надання згоди неповнолітньою особою та потерпілим на участь у програмі, неповнолітню особу можуть звільнити від кримінальної відповідальності на підставі статей 45, 46, 48 Кримінального кодексу України або закрити кримінальне провадження на підставі частини четвертої статті 56, пункту 7 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України. Під час програми неповнолітній та потерпілий беруть участь у медіації, внаслідок якої укладається угода.

Механізм застосування полягає у наступному: прокурор інформує сторону кримінального провадження про можливість участі у Програмі відновлення та за згодою сторін направляє інформацію до регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Для надання можливості сторонам кримінального провадження дійти згоди регіональний центр надання БВПД призначає спеціально навченого посередника з числа адвокатів, які включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, а також організовує проведення зустрічей між сторонами та посередником.

Посередники проводять зустрічі зі сторонами для обговорення ситуації, що склалася, та врегулювання конфлікту, роз'яснюють сторонам наслідки участі у Програмі, надають їм можливість дійти згоди щодо умов угоди про застосування Програми. Такі посередники залучаються на підставі укладених договорів та доручення центру для проведення медіації.

У разі досягнення згоди в процедурі медіації між сторонами кримінального провадження укладається відповідна угода про застосування Програми. З урахуванням виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, сторони констатують, що на час укладання угоди неповнолітній зобов'язується вжити заходів щодо повного відшкодування завданої шкоди та брати участь у рекомендованих органом пробації, іншими установами та організаціями заходах ресоціалізації.

З урахуванням участі у програмі неповнолітнього судом виносяться відповідне рішення по справі. Переваги для неповнолітніх правопорушників полягають у відновленні соціальних зв'язків з суспільством, участь правопорушника у заходах з ресоціалізації (це можуть

бути індивідуальні заняття і тренінги з психологом, спрямовані на формування у неповнолітнього відповідних навичок – подолання стресу, підвищення самооцінки, розширення світогляду, курси психологічної корекції, робота в психологічних групах, спортивні секції, індивідуальна робота з психологом. Такі заходи тривають від одного до чотирьох місяців, у середньому це два місяці), можливість окрім отримання більш м'якого покарання або звільнення від кримінальної відповідальності-впливу на ситуацію, відновлення почуття гідності та поваги до себе, профілактика правопорушень.

Разом з тим діючому законодавству України не вистачає системних норм щодо роботи з дітьми у конфлікті з законом, яка б базувалася на концепції відновного правосуддя, створення умов для швидкої реінтеграції неповнолітньої особи до суспільства, а також щодо ефективної діяльності усіх суб'єктів юстиції стосовно дітей із запобігання перебуванню дитини у групі ризику та правопорушенням у дитячому середовищі.

Наразі у багатьох країнах сформувалися й успішно функціонують різноманітні за формами системи ювенальної юстиції. За загальним правилом вони діють на підставі окремих законодавчих актів, які визначають гарантії дотримання прав та найкращих інтересів неповнолітньої особи під час здійснення правосуддя, особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх, правове регулювання профілактики правопорушень тощо.

Завдяки сприянню міжнародних (іноземних) інституцій, ювенальна юстиція в уявленні українського суспільства все більше постає як система діагностування та превенції (профілактики) проблем ювенальної девіації. Це зумовлює розширення кола суб'єктів ювенальної юстиції, форм та методів їхньої діяльності, необхідність координації спільних дій. З урахуванням цього, можемо стверджувати, що значну частину такого соціально-правового інституту, як ювенальна юстиція на сьогодні утворює ювенальна превенція¹³.

Чинне законодавство України в його теперішньому форматі не відповідає міжнародним стандартам, враховуючи повномасштабну війну. Наприклад, якщо подивитись на українські родини через призму європейських законів, то виявиться, що більшість з них – недостатньо забезпечені і це є підставою позбавити батьків їх прав, а дитину відправити до дитячого будинку. Проте й умови виховання та проживання в українських дитячих будинках не відповідають рівню аналогічних європейських установ.

¹³ Веселов М. Ю. Ювенальна превенція в системі ювенальної юстиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 101.

Тому експерти пропонують не копіювати для України «західну модель» ювенальної юстиції, як спеціальну систему правосуддя для дітей, а формувати унікальну систему допомоги як юним правопорушникам, так і дітям, що стали жертвою злочину. Важливішим завданням цієї системи має стати саме підтримка, допомога та захист дітей, створення умов для розкриття їх здібностей та визнання цінності кожної дитини.

ВИСНОВКИ

Ювенальна юстиція виходить з того, що права дитини потребують особливого захисту з боку держави, що передбачено міжнародними документами і національним законодавством. Проблеми, що стосуються дотримання прав дитини, особливо дитини, яка перебуває у складній життєвій ситуації, посилюються, насамперед, через відсутність системного підходу до створення дієвих процедур захисту прав дитини. У цьому контексті ювенальну юстицію можна також розглядати як систему заходів щодо впливу судових та інших інституцій на безпосереднє оточення неповнолітніх, які перебувають у ситуації загрози порушення їхніх прав.

По-перше, вона має захищати неповнолітнього в суді, в якій би ролі він не виступав: як підсудний, потерпілий, засуджений тощо. Захищати таку дитину можна через закриття кримінальної справи про злочин неповнолітнього, замінювати примусове покарання на виховний вплив, відновлювати стосунки та приміряти, а не карати.

Відновний принцип – друга функція та база ювенальної юстиції, що наголошує: правосуддя має відновлювати порушені права потерпілого або жертви злочину, а юному правопорушнику допомагає усвідомлювати відповідальність за свої вчинки. Щоб залагодити конфлікти та вирішити ситуації, що стали причинами та наслідками правопорушень, необхідно досягти порозуміння між сторонами судового процесу. Для цього залучаються представники місцевої громади.

Третя функція – реабілітація дитини, як тієї, що потерпіла від жорстокості чи недбалого піклування, так і малолітнього правопорушника. Для цього центром і координатором програм будь-яких інституцій має стати ювенальний суд. За конвенцією ООН про права дитини, кожний юний правопорушник має право на поведження, що сприяє розвитку поваги до прав і свобод людей та почуття гідності, при цьому береться до уваги вік дитини та можливості її подальшої інтеграції в суспільство.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу однієї з найбільш гострих та дискусійних тем сьогодення – системі ювенальної політики, її

проблемам та практичної реалізації з урахуванням успішного досвіду зарубіжних країн.

Зосереджено увагу на необхідності подальшого вдосконалення системи ювенальної юстиції як кроку до розбудови української державності в контексті євроінтеграційних процесів, на жаль сучасні реалії нашого життя не дають змогу повноцінно будувати та втілювати максимально оптимальні умови для реалізації європейської системи захисту прав дитини. Ювенальна юстиція виникла саме як правосуддя в кримінальних провадженнях, тому норми кримінального права та процесу лежать в площині її практичної реалізації.

Підкреслено, що важливим елементом державної політики України у сфері захисту прав дитини є розвиток і вдосконалення законодавчої бази, яка включає втілення міжнародних стандартів, запозичення зарубіжного досвіду та приведення його до норм національного законодавства, з урахуванням специфіки власного досвіду та потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Опацький Р. М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції. Юридична наука. 2012. № 2. С. 146–152. 6. Foster Child Bill of Rights. *The Official Website of the Executive Office of Health and Human Services (EOHHS)*. URL: <https://www.mass.gov/foster-care> (дата звернення: 18.03.2019).

2. Навроцький О. О. Ювенальна юстиція в системі чинників забезпечення безпеки, прав і свобод дітей: зарубіжний досвід. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 берез. 2018 р.). Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 73–75.

3. Ювенальна юстиція: український дискурс : колективна моногр. / М. О. Баймуратов, Є. О. Бутирін та ін.; за заг. ред. Долженкова О. Ф., Корнієнка М. В. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. 320 с.

4. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 210–219.

5. Терещук Г. Зарубіжний досвід функціонування основних моделей ювенальної юстиції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2 (10). С. 116–120.

6. Загуменна Ю. О. Зарубіжна практика функціонування ювенальної юстиції / Юлія Олександрівна Загуменна. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності національної поліції України* : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. С. 108–110.

7. Мірошніченко В. І., Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Окремі проблеми становлення ювенального права в Україні. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С 20–33.

8. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти / О. А. Шульц. Порівняльно-правові дослідження. 2009. № 2. С. 91–96.

9. Басиста І. В., Розкошинська С. О., Палійчук І. В. Ювенальна юстиція в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. № 4(16), 2017. С. 143–152.

10. Т. А. Шевчук. Питання впровадження ювенальної юстиції в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 142–150.

11. С. Закірова. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи. URL: <https://cutt.ly/GEdt1sH> (дата звернення 01.05.2021).

12. Гусак А. Ювенальна юстиція як необхідний засіб захисту основних прав неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2. (12). С. 127–131.

13. Веселов М. Ю. Ювенальна превенція в системі ювенальної юстиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 98–104.

Information about authors:

Harasymiv Olena Ivanivna,

Candidate of Law Scienses, Docent,

Associate Professor

at the Department of Criminal Procedure and Criminalistics

Lviv State University of Internal Affairs

26, Gorodok str., Lviv, 79000, Ukraine

Riashko Olena Vasylivna,

Candidate of Law Scienses, Docent,

Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and

Criminalistics, Lviv State University of Internal Affairs

26, Gorodok str., Lviv, 79000, Ukraine

Stetsyk Bohdana Vasylivna,

Candidate of Law Scienses,

Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and

Criminalistics, Lviv State University of Internal Affairs

26, Gorodok str., Lviv, 79000, Ukraine

СОЦІАЛЬНЕ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Дев'яткіна Н. М., Молчанов Р. Ю.

ВСТУП

На сучасному етапі ринкових перетворень в Україні створено та закріплено правову базу для подальшого розвитку ринкових відносин, здійснюється лібералізація економіки та зовнішньоекономічної діяльності, розпочато приватизацію, вживаються заходи щодо широкої демократизації трудових відносин. Окрім цього, запроваджуються заходи щодо встановлення мінімальних соціальних гарантій та створення адресної системи підтримки малозабезпечених громадян.

Зниження доходів до бюджету загострило проблему фінансування заходів із соціального захисту населення, що погіршило соціальний захист найуразливіших верств населення: дітей, пенсіонерів, інвалідів, самотніх людей похилого віку, безробітних, багатодітних сімей.

Реформа соціального захисту населення зумовлена відсутністю єдиних принципів визначення критеріїв необхідності надання соціальних виплат та пільг, взаємоповторюваністю окремих видів соціальних виплат, відсутністю чіткої спрямованості соціальних виплат для підтримки малозабезпечених сімей, недостатністю узгодженості соціальних виплат з іншими державними витратами в соціальній сфері, відсутністю механізмів регулювання бюджетів соціальних фондів тощо.

Необхідно також вдосконалити і структуру та порядок формування видатків бюджету на соціальні потреби на основі системи мінімальних державних соціальних стандартів.

1. Соціальне значення здійснення ювенальної політики

На сучасному етапі ринкових перетворень в Україні створено та закріплено правову базу для подальшого розвитку ринкових відносин, здійснюється лібералізація економіки та зовнішньоекономічної діяльності, розпочато приватизацію, вживаються заходи щодо широкої демократизації трудових відносин. Окрім цього, запроваджуються заходи щодо встановлення мінімальних соціальних гарантій та створення адресної системи підтримки малозабезпечених громадян.

Зниження доходів до бюджету загострило проблему фінансування заходів із соціального захисту населення, що погіршило соціальний захист найуразливіших верств населення: дітей, пенсіонерів, інвалідів, самотніх людей похилого віку, безробітних, багатодітних сімей.

Реформа соціального захисту населення зумовлена відсутністю єдиних принципів визначення критеріїв необхідності надання соціальних виплат та пільг, взаємоповторюваністю окремих видів соціальних виплат, відсутністю чіткої спрямованості соціальних виплат для підтримки малозабезпечених сімей, недостатністю узгодженості соціальних виплат з іншими державними витратами в соціальній сфері, відсутністю механізмів регулювання бюджетів соціальних фондів тощо.

Необхідно також вдосконалити і структуру та порядок формування видатків бюджету на соціальні потреби на основі системи мінімальних державних соціальних стандартів.

В Україні прийнято низку нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері соціального захисту населення. Основні форми та методи соціального захисту населення визначаються Конституцією України, основами законодавства України про обов'язкове державне соціальне страхування, іншими законами та актами Президента України. Існує необхідність щодо розробки та прийняття комплексу нормативних та розпорядчих актів з окремих видів соціальної допомоги та послуг. Ці норми мають ґрунтуватися на науково обґрунтованих правових та фінансових засадах.

Удосконалення нормативно-правових та законодавчих актів у галузі соціального захисту населення на науково обґрунтованій правовій та фінансовій основі потребує ретельної підготовки та розробки їх проєктів. Даним питанням мають займатися кваліфіковані вчені і науковці. Проте, варто зазначити, що практично ніхто зі вчених в Україні не займається створенням науково обґрунтованих фінансово-правових засад соціального захисту населення. Але, на наш погляд, питання науково обґрунтованих фінансово-правових основ соціального захисту населення пов'язані з удосконаленням змісту законів та підзаконних актів, які приймає Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів. України¹.

На мій погляд, заходи щодо соціального захисту населення мають фінансуватися двома способами:

- насамперед, за рахунок виділення коштів із державного бюджету, тобто за рахунок коштів платників податків;
- через соціальні платежі на користь системи соціального захисту (соціальні внески).

Довгострокова перспектива України щодо економічного розвитку полягає у проведенні масштабних реформ, спрямованих на створення якісно нової системи. Ці реформи мають забезпечити комплексний розвиток усіх складових ринкової економіки. Однією з них є система соціального захисту населення. У ширшому розумінні поняття

¹ Лісовий А. В. Механізм фінансування соціальної складової економічної безпеки. *Фінанси України*. 2008. № 4. С. 32–37.

«соціальний захист населення» може бути визначено як систему економічних, політичних та правових заходів, спрямованих на створення оптимальних умов для забезпечення реальних можливостей реалізації населенням своїх прав та свобод, які забезпечують матеріальний добробут².

Оснoву системи соціального захисту населення складає сукупність державних, економічних, соціальних та правових гарантій: право на працю та отримання винагороди за працю відповідно до її кількості та якості, право на вибір професії та сфери використання праці, здобуття загальної та професійної та вищої освіти, право на матеріальну підтримку у старості та у разі непрацездатності у працездатному віці, право на соціальне страхування та ін. Близько 20–25 % державного бюджету України іде лише на соціальний захист населення.

На думку В. В. Вітвіцької, кризові явища соціально-економічного розвитку України, насамперед, впливають на становище дітей³. Наше суспільство ще не має необхідних соціально-економічних умов для їх повноцінного фізичного та морального розвитку. У таких умовах поширені різні порушення прав підростаючого покоління. Це загострює актуальність питання захисту дітей від протиправних дій та визначає особливості реалізації державної ювенальної політики. Її актуальність визначається певними обставинами, а саме: більшою вразливістю даної категорії з урахуванням особистісних рис, величиною та характером шкоди, що завдається фізичному та моральному здоров'ю підростаючого покоління; поширенням таких протиправних дій; високим рівнем латентності.

Соціальний захист населення забезпечується за рахунок коштів держави, громадських та приватних організацій. Згідно з офіційними даними Держкомстату, у 2021 році витрати на соціально-культурні заходи становили 13 455,5 млн грн, з них (у відсотках):

- на освіту – 35,1;
- на сферу охорони здоров'я – 32,7;
- соціальний захист та соціальне забезпечення – 30,8;
- культуру та мистецтво – 3,1;
- фізичну культуру і спорт – 1,5.

Таким чином, економічна категорія «соціальний захист» є системою розподільчих відносин, в ході яких за рахунок частини національного доходу формуються та використовуються соціальні фонди для матеріального забезпечення та обслуговування окремих категорій населення України.

² Опарін В. *Фінанси: (Загальна теорія)* : навч. посібник / Валерій Опарін ; МОН України ; Київ. нац. економічний ун-т. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : КНЕУ. 2002. 238 с.

³ Вітвіцька В. В. Проблема захисту прав дитини / В. В. Вітвіцька. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1997. № 2. С. 29–35.

Тісний зв'язок між соціальною допомогою та соціальним страхуванням став наслідком того, що у країнах із ринковою системою економіки категорія «соціальний бюджет» як видатки, держави, бізнесу та окремих осіб на соціальний захист та доходи, необхідні для фінансування системи соціального захисту, використовується для аналізу та коригування державної соціальної політики в цілому.

За даними перепису 2020 року, в Україні понад 103 тисячі дітей-сиріт, з них 30 тисяч (29 %) перебувають в закладах-інтернатах. За загальної чисельності дітей в Україні в 10,8 млн., діти-сироти становлять майже 1 %. За неофіційними даними, кількість дітей-сиріт може сягати і 300 тисяч, або близько 3 % від загальної кількості. Попри вражаючі дані, спеціального законодавства щодо регулювання цього питання розроблено не було.

З метою упорядкування державної молодіжної політики та створення необхідних умов для широкої участі молоді у всіх сферах життя суспільства та держави, Президент України видав Указ Про Національну раду з питань молодіжної політики. Крім того, Указом Президента України затверджено Положення про Національну раду з питань молодіжної політики при Президентові України, в якій встановлюються основні права, завдання та обов'язки Ради, організаційні питання її роботи тощо.

Враховуючи соціально-економічну значимість реалізації ювенальної політики, хотілося б детальніше розглянути: по-перше, стан соціально-економічного захисту дітей у державі та сім'ях, які мають дітей на утриманні; по-друге, витрати, які спрямовуються на здійснення ювенальної політики; і по-третє, соціальні протиріччя, які пов'язані із запровадженням ювенальної системи.

Становище дітей є відображенням реальної ситуації у державі. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, яких в Україні налічується майже 100 тисяч, мають право на особливий захист та допомогу з боку держави. Законодавство України гарантує їм ряд пільг та надання заходів з допомоги та підтримки. У 2006 році запроваджено нові соціальні виплати та допомоги на дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, які перебувають під опікою або у відповідних установах, за принципом «гроші слідують за дитиною». Забезпечення оптимальних умов для життя і розвитку цієї категорії дітей є обов'язком директорів та керівників установ, у яких вони утримуються та виховуються. Для влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків, останнім часом перевага надається дитячим будинкам сімейного типу та прийомним сім'ям. Для підтримки нових форм сімейного виховання дітей в Україні запроваджено низку грошових виплат, які фінансуються за рахунок коштів, які надходять у місцеві бюджети.

Особливу увагу слід приділяти дітям з інвалідністю, утримання яких, через їх стан здоров'я, потребує додаткових коштів. Завдання держави – створити належні та гідні умови для життєдіяльності та розвитку понад 160 тисяч дітей з обмеженими фізичними можливостями. Для цього, законодавством України передбачено понад 10 різних видів виплат, у тому числі пенсій та державних субсидій.

В останні роки соціально-економічна ситуація в Україні повністю змінила стиль та умови життя населення. Перебудова економічних відносин призвела до зниження рівня життя окремих категорій громадян. З цієї причини державна політика, в основі своїй, спрямована на забезпечення соціального захисту населення, особливо його пільгових груп, у тому числі сімей, у яких на виховані перебувають неповнолітні. Про це свідчить низка нормативних правових актів, які спрямовані на соціальний захист сімей з дітьми та сімей, які потрапили у скрутне фінансове становище.

Конституцією України, зокрема, статтею 46, громадянам України гарантується право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Законом України «Про охорону дитинства», а саме статтею 13, встановлено, що держава надає соціальну допомогу батькам або особам, які їх замінюють, передбачену Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та іншими нормативними актами з метою створення належних матеріальних умов виховання дітей у сім'ях. При цьому, згідно з Конституцією, соціальні виплати та соціальна допомога, що є основним джерелом коштів для існування, повинні забезпечувати рівень життя не нижче встановленого законом прожиткового мінімуму.

Аналіз структури грошових доходів населення України показав, що питома вага заробітної плати не завжди є настільки великою, щоб забезпечити обсяг споживання матеріальних благ, достатніх для відновлення фізичної та розумової працездатності.

Про це свідчить той факт, що останніми роками постійно збільшується кількість одержувачів певних соціальних виплат, а також збільшується сума цих виплат.

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» може бути призначено одразу кілька видів державної підтримки, а розподіл кожного з них має певні відмінності, які потребують особливої уваги під час перевірки⁴.

⁴ Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

Відповідно до вимог Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811 та зі змінами постанов Кабінету Міністрів України № 1751 від 27 грудня 2001 р. «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» та № 13 від 11 січня 2007 «Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми» державна допомога сім'ям, які мають дітей, призначається та виплачується органами з праці та соціального захисту населення за місцем проживання батьків, усиновлювачів, опікуна (-ів), піклувальника (-ів).

Необхідні документи для надання допомоги сім'ям з дітьми подаються виключно особою, яка претендує на надання допомоги, та розглядаються протягом 10 днів з дня подання заяви. Одночасно з цим, за наявності письмового звернення особи, яка має намір отримати зазначену допомогу, але не може отримати лише необхідні документи за станом здоров'я або інших поважних причин, збирання цих документів покладається на органи, що надають допомогу.

Уповноважені виконавчими комітетами сільських та селищних рад особи приймають заяви з необхідними документами для надання державної допомоги сім'ям, які мають дітей, та направляють їх до відповідних органів праці та соціального захисту населення у сільській місцевості.

Орган з визначення та виплати допомоги повинен видати або надіслати заявнику письмове повідомлення про призначення або відмову у допомозі із зазначенням причини відмови та порядку оскарження протягом 5 днів з дня ухвалення відповідного рішення. У випадку, якщо до заяви не буде додано всі необхідні документи, заявник буде проінформований про те, які додаткові документи необхідно надати. У разі їх подання у строк не пізніше ніж 1 місяць з дня отримання зазначеного повідомлення. Днем (місяцем) звернення з проханням про надання допомоги вважається день (місяць) прийняття або відправлення запиту.

При усиновленні, або встановленні опіки над двома та більше дітьми, допомога надається на кожну дитину.

Орган, який призначає та виплачує цю допомогу, повинен надавати заявнику роз'яснення з питань, пов'язаних із призначенням та наданням державної допомоги сім'ям з дітьми, а також допомогу в отриманні необхідних документів.

У разі виникнення обставин, які можуть призвести до припинення виплати зазначеної допомоги, одержувачі зобов'язані повідомити про це протягом 10-ти днів. Виплата компенсації закінчується за відповідним рішенням із місяця, наступного за місяцем, у якому настали такі обставини.

На кожного одержувача державної допомоги сім'ям, які мають дітей, а також на одержувачів державної соціальної допомоги сім'ям, які потрапили у скрутне становище органом праці та соціального захисту населення заводиться особова справа, яка містить документи, на підставі яких була надана допомога, виділяється, а також її розрахунки її розміру.

Зазначені особові справи мають вестись відповідно до Інструкції щодо порядку оформлення та ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги, затвердженої наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.09.2006 р. № 345.

Суми державної допомоги, не отримані у строк з вини органу, який призначає або сплачує зазначену допомогу, виплачуються у будь-який час без обмежень. Виплата здійснюється виходячи з прожиткового мінімуму, визначеного на день її призначення.

Допомога, не одержана вчасно через невиконання встановлених законом умов її отримувачами, виплачується за час, що минув з моменту призначення, але не більше ніж за 3 місяці з місяця звернення про її одержання.

Органи, які призначають та здійснюють виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, мають право, за необхідності, перевіряти обґрунтованість видачі та достовірність документів, що подаються для надання державної допомоги, матеріальне становище сімей.

Вищі державні соціальні інспектори та державні соціальні інспектори органів зайнятості та соціального захисту спільно з представниками органів опіки та піклування несуть відповідальність за контроль за цільовим використанням допомоги та створення належних умов для утримання та всебічного виховання дітей шляхом точкового моніторингу та спостереженням за виплатами і їх використанням окремими сім'ями.

Крім того, головні державні соціальні інспектори та державні соціальні інспектори органів праці та соціального захисту населення повинні обмінюватися інформацією, шляхом подання запитів, з органами державної податкової інспекції, органами Державтоінспекції, бюротехнічної інвентаризації, органами КРУ, службами у справах дітей та центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управліннями у справах сім'ї та молоді та іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, з метою проведення перевірок на достовірність відомостей, отриманих від осіб, які звернулися із заявою про призначення державної соціальної допомоги.

Підприємства, установи та організації несуть відповідальність за шкоду, заподіяну сім'ям з дітьми або державі внаслідок несвоечасної видачі документів, або надання недостовірних відомостей та відшкодовують їх у порядку встановленому законодавством.

Рішення органу про призначення та виплату державної допомоги може бути оскаржене до вищестоящего органу або до суду, що стоїть нижче. Посадові особи установ, які замовляють та виплачують державну допомогу сім'ям з дітьми, винні у порушенні закону несуть відповідальність, встановлену законом.

У ході дослідження було наголошено, що наразі органи влади мають забезпечити дотримання державними органами, підприємствами, установами та організаціями, а також їхніми посадовими особами вимог Закону України «Про звернення громадян» при розгляді скарг щодо порушень прав дітей на отримання державної допомоги.

На наш погляд, особливої уваги потребує питання щодо надання державної допомоги при народженні дитини.

Так, слід зазначити, що допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини, опікуну, який постійно проживає разом з дитиною, з метою створення відповідних умов для її повного утримання та виховання, що звернення про призначення надійшло не пізніше 12 календарних місяців після народження дитини.

Така допомога не надається при народженні мертвої дитини.

Особливу увагу слід також приділити розміру допомоги, що надається. Так, відповідно до пункту 13 Порядку допомога при народженні дитини призначається у розмірі, встановленому на день народження дитини: тобто допомога при народженні дитини, яка народилася після 31 грудня 2007 р., надається на суму 12 240 грн. – на першу дитину, 25 000 грн. – на другу, 50 000 грн. – на третю і наступну дитину. Допомога виплачується одноразово при народженні першої дитини у розмірі 4800 грн., другої – 4840 грн, третьої та наступних дітей – 5000 грн.. Залишок на першу дитину виплачується протягом наступних 12 місяців (грн. 620 гривень на місяць), на другу дитину – 24 місяців (840 гривень на місяць), на третю та наступну дитину – 36 місяців (1250 гривень на місяць).

Що ж стосується виплат у 2022 році, то розмір допомоги становить 41 280 гривень. Виплата здійснюється одноразово в розмірі 10 320 гривень, решта суми виплачується протягом 36 місяців рівними частинами (по 860 гривень щомісяця). Сума виплат незмінна та не залежить від того, чи це перша чи, наприклад, третя дитина.

Контроль за цільовим використанням допомоги та створенням належних умов для повноцінного утримання і виховання дітей здійснюють головні державні соціальні інспектори та державні соціальні інспектори органів праці та соціального захисту населення спільно з управліннями у справах сім'ї та молоді, службами у справах дітей та органів опіки і піклування за допомогою моніторингу та вибіркового спостереження за виплатами і використанням допомоги окремими сім'ями.

Якщо буде доведено факт нецільового використання коштів, посадові особи таких органів подають керівнику організації, яка надає допомогу, щодо припинення виплат допомоги такій сім'ї.

Державні органи реєстрації актів цивільного стану у строк до 10 днів після реєстрації факту смерті дитини передають відповідні відомості до органів з праці та соціального захисту населення за формою, встановленою законодавством.

У разі неявки матері (батька, опікуна) до дільничного педіатра (сімейного лікаря), під наглядом якого перебуває дитина віком до одного року, адміністрація лікувально-профілактичного закладу інформує про це орган праці та соціального захисту населення за місцем проживання дитини. Витрати на виплату допомоги при народженні дитини (зокрема військовослужбовцям) покриваються рахунок коштів державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевого бюджету.

Нажаль, але слід зазначити, що для певних категорій людей народження дитини стало своєрідною формою доходу. Недобросовісні батьки, вбачають в нормах чинного законодавства матеріальну вигоду та розглядають народження дитини як можливість «заробити».

Після народження дитини та отримання ними допомоги, ці батьки використовують державні кошти на задоволення власних потреб. Таке становище не є правильним, особливо для дитини-громадянина, оскільки він не отримує коштів, передбачених законодавцем, для свого нормального розвитку. Така дитина важлива для своїх батьків доти, доки вона представляє для них матеріальний інтерес. Після досягнення дитиною трирічного віку вона стає тягарем. У кращому випадку батьки позбавляються її, відправляючи в дитячий будинок, у гіршому – позбавляють її життя. Для такої дитини є й інший шлях: до його виховання батьки навіть не приділяють бодай мінімальних зусиль. Дитина залежить від друзів, сусідів чи родичів, і після досягнення мінімального працездатного віку починає заробляти собі на життя сама. Це призводить до незаконного використання дитячої праці, такі діти стають жертвами збоченців та різноманітних злочинців. У міру дорослішання доля такої дитини не покращується. Позбавлений нормального виховання та якісної освіти, підліток виростає психічно, навіть часто, фізично деформованим.

Як показує досвід, така дитина часто веде антисоціальний спосіб життя, не отримує мінімальної освіти та, відповідно, і роботи. Щоб задовольнити хоча б мінімальні власні потреби, особа із таким майбутнім вступає на злочинний шлях.

На закінчення слід наголосити, що значну частину державних коштів, наданих в рамках допомоги при народженні дитини для її

нормального забезпечення мінімально необхідними речами, недобросовісні батьки витрачають на власні розваги.

Можливо, комусь цікаво, яке значення це має для держави? Кошти надають, а кожна сім'я сама може вирішувати, як їх використовувати. Проте ситуація набагато складніша. Сім'ї, які використовують кошти не за їх прямим призначенням, порушують передбачене чинним законодавством природне право дитини на нормальний розвиток. Більше того, такі батьки посягають на державний суверенітет України. Збільшення числа неблагополучних дітей автоматично збільшує кількість злочинців. Це призводить: по-перше, до майбутніх витрат на утримання виправних установ; по-друге, на жаль, наша країна втрачає обороноздатність (країна втрачає придатних до військової служби молодих людей).

2. Економічне значення здійснення ювенальної політики

У нашій країні, на жаль, не проводилися дослідження в галузі економіки, спрямовані на розрахунок вигоди для держави при здійсненні ювенальної юстиції та пробації (заміни покарання у вигляді позбавлення волі на заходи, спрямовані на виховний вплив), для неповнолітніх правопорушників.

Для розкриття цієї економічної проблеми, на наш погляд, варто вдатися до робіт зарубіжних дослідників.

Зокрема, дослідження Стіва Еоса на прикладі штату Вашингтон «Переваги та витрати програм профілактики та раннього втручання у відношенні до неповнолітніх правопорушників»⁵, яке показує, що коли неповнолітніх засуджують до позбавлення волі з суворим режимом ізоляції, іноді їх відправляють до виправних установ штату, і округ несе відносно невеликі витрати. Утримання під вартою в державній установі суворого режиму обходиться дорожче, іноді перевищуючи 60 000 доларів США на рік, порівняно зі 100 000 доларів або і менше за місцем проживання під наглядом і охороною поліції. Тому владі деяких штатів іноді дешевше направити неповнолітнього до установи штату, ніж організувати і розвивати виховну роботу з підлітками за місцем проживання.

Таке фінансування може спричинити небажані результати. Округам часто не вистачає ресурсів чи стимулів для розширення місцевих програм чи послуг, внаслідок чого залишається менше альтернативних

⁵ Выгоды и затраты программ профилактики и раннего вмешательства в отношении несовершеннолетних преступников Стив Эос, Роксанн Либ, Джим Мэйфилд, Марна Миллер, Анни Пеннуччи Институт общественного порядка штат Вашингтон, США Серия «Работа с детьми группы риска». *Демографические и экономические аспекты ювенальной юстиции*. 2008. Вып. № 16. С. 298–332.

молодіжних програм, ніж того потребує суспільство. Без місцевих програм або послуг у суддів не буде іншого вибору, окрім як направляти неповнолітніх осіб, засуджених за дрібні злочини, у віддалені та закриті установи. В результаті діти утримуються у в'язницях штату просто тому, що округу нема де їх розмістити, а сплатити ці послуги тим паче непросто.

Декілька штатів змінили спосіб фінансування ювенальної юстиції, щоб знизити марне витрачання коштів на і так економічно невігдну систему штатів, через які неповнолітніх правопорушників відправляють у виправні установи штату із суворим режимом ізоляції. Деякі штати відшкодовують округам витрати, понесені округами за утримання на місці неповнолітніх правопорушників, і вимагають, щоб округи сплачували частину вартості утримання неповнолітніх до установи штату. Інші штати просто збільшили плату, яку округи платять за направлення молоді в установи штату, і, як не дивно, розпочали програми в областях, де раніше не було стимулів для їх розвитку. Треті (штати) пішли обома шляхами, створивши спеціальні програми фінансування на рівні штатів або дозволивши федеральним фондам фінансувати місцеві програми ювенальної юстиції. Окремі штати продемонстрували, що перегляд моделей фінансування їхніх систем судів у справах неповнолітніх може утримати більше дітей удома, скоротити кількість дітей у в'язницях та покращити наслідки для осіб, які проходять через установи/заклади системи ювенальної юстиції.

Чому так важливо, скільки неповнолітніх потрапляє до виправних установ штату?

«У виправних установах молодь більше дізнається про те, як стати злочинцями, ніж про виправлення», – говорить Керол Л. Адамс, Секретар управління соціального забезпечення штату Іллінойс⁶.

Фінансовий стимул, який змушує направляти неповнолітніх до виправних установ штату може не являтися проблемою, якщо неповнолітніх утримувати у суворій ізоляції, яка коштує державі дешевше, ніж суспільні послуги та програми. Також режим суворої ізоляції у перспективі збільшує рівень громадської безпеки, так як дає наслідком зниження кількості рецидивних правопорушень

Велика кількість молодих людей, які потрапили до системи ювенальної юстиції, можуть обійтися і без режиму ізоляції. Більшість неповнолітніх, які потрапили до установ системи ювенальної юстиції, становлять мінімальну загрозу громадській безпеці, часто вимагаючи незначного втручання, а то і зовсім лише моральної підтримки. Лише 4% осіб молодших 18 років, заарештованих у 2003 р., було

⁶ Управление социального обеспечения штата Иллинойс (весна/лето 2004 г.). *Информационный бюллетень* (Solutions Newsletter).

заарештовано за тяжкі злочини⁷. За пагони заарештовують у 109 разів більше молодих людей, ніж за вбивство. Лише 24 % неповнолітніх ув'язнених було засуджено за злочини, які віднесені до категорії тяжких насильницьких злочинів⁸.

Утримання у в'язницях штату коштує дорого, а відправляти неповнолітніх, яким не потрібно там перебувати, до виправних установ штату – тим паче не вигідно. Щороку капітальні витрати на будівництво нових об'єктів становлять приблизно 100 000 доларів США на камеру, а експлуатаційні витрати перевищують 60 000 доларів на камеру⁹. У порівнянні з комунальними послугами, такі як медикаментозне лікування або консультації, а також комплексні послуги, створені для забезпечення нормального функціонування людини та її вчасного прибуття до шкіл, ЗВО та на роботу, і сума яких на рік рідко перевищує 15 000 доларів США (а часто коштує і менше 5000 доларів США), фінансування таких установ здається ще більш не вигідним. Загальна картина така, що фінансування виправних програм за місцем проживання заощаджує гроші платників податків. У 1998 році, в своєму дослідженні професор Марк А. Коен (Університет Вандербільта) оцінив, у скільки обходиться відсутність необхідного нагляду та виправного впливу для проблемних підлітків. Як показує дослідження, кожен неповнолітній, якому не дозволили розпочати злочинне життя (включно з майбутніми дорослими злочинами), міг заощадити країні від 1,7 до 2,3 мільйонів доларів¹⁰.

Утримання ув'язненого підлітка у в'язниці знижує шанси на те, що цей проблемний неповнолітній успішно перейде у доросле життя. Нові дослідження, що ведуться в рамках реформи політики в галузі ювенальної юстиції у США на місцевому рівні та на рівні штатів показує, що так рішення щодо ув'язнення не тільки з більшою ймовірністю закріпить злочинну поведінку серед молоді з груп ризику, але й дозволить їм освоїти більше кримінальних навичок, ніж якби вони пройшли індивідуальну корекційну програму. Групове утримання в режимі ізоляції посилює у підлітка відчуття, що він не є частиною нормального суспільства і ще більше віддаляє його від нього. Дослідження неповнолітніх, відправлених до державних установ, показало, що позбавлення волі збільшує ризик злочинної

⁷ Snyder H. "Juvenile Arrests 2003". Washington, D. C. : Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2005.

⁸ Sickmund M., Sladky T. J., and Kang, Wei. "Census of Juveniles in Residential Placement Databook" Washington, D. C. : Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2005.

⁹ Donziger S. A. (Ed). *The Real War on Crime: The Report of the National Criminal Justice Commission*. New York : Perennial, 1996.

¹⁰ Cohen Mark A. "The Monetary Value of Saving a High Risk Youth". *The Journal of Qualitative Criminology*. 1998. № 14 (1). P. 5–33.

поведінки в майбутньому більше, ніж такі фактори, як членство у групі неповнолітніх правопорушників, володіння зброєю чи сімейне неблагополуччя. Як показують дослідження заарештованих підлітків: а) вони частіше визнаються винними та відправлені до державних виправних установ; б) неповнолітні, які були ув'язнені, гірше навчаються у й частіше працюють на нелегальних роботах, ніж їхні однолітки, які не перебувають у в'язниці¹¹. Витрати та вплив виправних установ штату неоднаково переносяться молоддю або жителями районів. Неповнолітні, що належить до расових та етнічних меншин, становить приблизно одну третину від загальної чисельності молоді США, проте вони становлять дві третини від загальної кількості молодих людей, які перебувають у висновку в штатних та місцевих виправних установах. Цю нерівність можна пояснити різним рівнем неправомірної поведінки. Одне дослідження показало, що молодь із меншин (афроамериканці), серед усієї молоді, що не мала судимості за одні і ті ж злочини, у шість разів частіше була засуджена до позбавлення волі, ніж біла молодь. У латиноамериканській молоді втричі більше шансів потрапити до в'язниці у порівнянні з білими¹².

Наступною та, наразі, найактуальнішою темою є соціальне питання впровадження ювенальної політики в Україні.

Незважаючи на розповсюджену пропаганду в ЗМІ та в програмах політичних сил, система ювенальної юстиції (як і ювенальна політика) зазнала шквалу критики. Чим активніше політичні сили намагаються захищати ювенальне питання, тим активніше її опоненти намагаються її спростувати. Не остання роль у розкритті цієї проблеми належить інтернет-ресурсам. Близько 70 % інформації, яку видає за запитом «ювенальна політика», є негативними¹³.

Мимоволі виникає питання, чому така прогресивна і демократична тема викликає такий супротив у суспільстві?

Зіткнувшись із цим питанням, ми приходимо до висновку, що варто виділити два основні стовпи, які ускладнюють розуміння і, отже,

¹¹ Holman B. and Jason Ziedenberg. (Forthcoming). *The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Congregate Facilities*. Baltimore, Maryland : Annie E. Casey Foundation.

¹² Dishion T. J., McCord J., Poulin F. "When Interventions Harm: Peer Groups and Problem Behavior". *American Psychologist*. 1999. № 54 (9). P. 755–764; Holman B., Ziedenberg J. (Forthcoming). *The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Congregate Facilities*. Baltimore, Maryland : Annie E. Casey Foundation.

¹³ Ювенальна політика. URL: http://www.google.com.ua/#hl=ru&output=search&client=psy-ab&q=%=hp.3..0.797.4166.1.5179.18.10.0.7.7.0.203.1010.5j4j1.10.0...0.0...1c.Wafk_qE_u58&psj=1&bav=on.2.or.r_gc.r_pw.r_qf.&fp=88c1fffa69396b5b&biw=1024&bih=653

застосування цього прогресивного інституту в нашій національній правовій системі.

Насамперед, важливо наголосити на суб'єктивному факторі, властивому нашій ще недостатньо нерозвиненій політичній системі: це опір будь-якій ініціативі правлячої політичної влади.

Вирішення цієї проблеми не є предметом нашого дослідження, більш того, її вирішення стане можливим лише після часу, коли остаточно сформується українська політична система.

Другою проблемою впровадження ювенальної юстиції у національну правову систему є спотворене сприйняття цього інституту суспільством.

За більш детального розкриття цього питання ми повністю згодні з думкою поважної Наталії Крестовської.

Професор Крестовська Н. продемонструвала у своєму дослідженні, що в преамбулі Конвенції ООН про права дитини (далі – КПД) наголошується, що сім'я є найважливішим центром суспільства та природним середовищем для зростання та процвітання. Для того щоб дитина повноцінно і гармонійно розвивалася як особистість, вона повинна рости в сімейному середовищі, в атмосфері радості, кохання та розуміння.

Із сорока однієї статті КПД, присвяченої безпосередньо правам дитини, третина так чи інакше пов'язує благополуччя дитини з сімейним середовищем, і не лише посягає на батьківські права, а й сприяє їх реалізації. Зокрема, статті 5 і 14 закріплюють право батьків і законних опікунів дитини належним чином керувати дитиною і спрямовувати її з урахуванням здібностей, що розвиваються. Статті 9 і 10 зобов'язують державу забезпечувати, щоб дитина не розлучалася зі своїми батьками проти їх волі. При цьому дитина має право на регулярні особисті стосунки та прямий контакт із обома батьками, навіть якщо вони проживають у різних країнах. Стаття 29, присвячена праву дитини на освіту, і свідчить, що «освіта дитини має бути спрямована на виховання поваги до своїх батьків».

Батьківські права займають належне місце і в міжнародних стандартах ювенальної юстиції, зокрема, у Мінімальних правилах здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)¹⁴ та в Керівних принципах ООН щодо запобігання злочинності неповнолітніх (Ер-Ріядські принципи)¹⁵ [пункти 12, 13, 14]. Права та обов'язки

¹⁴ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) : утверждены резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 10/33 от 10 декабря 1985 г. *Юстиция*. 1991. № 12–14.

¹⁵ Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие

батьків у сфері ювенальної юстиції також викладені у Рекомендації СМ/РЕС (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (зокрема Україні) «Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів» від 5 листопада 2008 року¹⁶ [Статті 14, 25, 29, 34, 102 та ін].

Більшість закордонних правових актів, що визначають правове становище дитини, містять статті про обов'язки дитини, у тому числі щодо батьків. Можна лише шкодувати, що у Законі України «Про Охорону дитинства»¹⁷ такої норми немає, але вся глава 13 Сімейного кодексу України¹⁸ ґрунтується на принципі взаємних прав та обов'язків батьків та дітей.

На жаль, наші громадяни, побоюючись жорсткої заборони примусу щодо дитини за умов впровадження дитячої юстиції. Проте, вони просто плутають примус, насильство і покарання, та повністю ототожнюють їх. Насправді, жоден із законів чи інших правових актів щодо ювенальної юстиції не ставить під сумнів необхідність поєднання переконання та примусу у процесі виховання дитини. Батьківське насильство заборонено, а виконання покарань покладено на органи державної влади, а примус (без, зрозуміло, побоїв) був і є одним із методів виховання.

Отже, сучасне міжнародне ювенальне право, закордонне та національне законодавство створюють правові основи для зміцнення дитячо-батьківських відносин, що ґрунтуються на взаємній повазі, любові та відповідальності дітей та батьків.

Крім того, варто відстоювати позицію про те, що ювенальна політика та ювенальна юстиція, як її похідна, є світовим трендом, спрямованим на захист прав дітей та забезпечення їх нормального фізичного та психічного розвитку. Конвенція про права дитини не лише підписана та ратифікована більшістю країн світу (винятками є Сомалі, де тридцять років не було стабільного уряду, і Сполучені Штати, які тільки зараз представляють його до Сенату для ратифікації). Сьогодні стандарти Конвенції про права дитини відтворені в багатьох регіональних правових документах, включаючи Африканську декларацію та План дій 2001 р., Марракешську декларацію «Дівчата:

принципи): прийняты резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года. URL: http://www.un.org/russian/documen/convents/juveniles_deinquency_prevention.html

¹⁶ Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 3–4. С. 48–62.

¹⁷ Про Охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

¹⁸ Сімейного кодексу України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

глобальний рух» 2001 р., Рабатську декларацію 2005 р. з питань дітей, прийнята ісламськими країнами, Європейська конвенція про здійснення прав дитини (ратифікована Україною 3 серпня 2006 р.).

Різні форми ювенальної юстиції нині існують у не тільки в країнах Європи, а й Азії, Латинської Америки, Австралії та Нової Зеландії та деяких країнах Африки.

В Індії, наприклад, у 2000 році було прийнято Закон «Про ювенальну юстицію (опіку та захист дітей)», який зачіпає дві категорії дітей: 1) тих які перебувають у конфлікті із законом; 2) тих, хто перебуває у складній життєвій ситуації та потребує допомоги (правопорушники, втікачі з дому, сироти, жебраки та ін.). Відповідно до цих двох завдань законом було створено дві установи: Комісія ювенальної юстиції та Комітет із благополуччя дітей. Комісія з ювенальної юстиції складається з магістратського судді та двох соціальних працівників, одним з яких обов'язково має бути жінкою. Обов'язковою умовою щодо усіх членів суду є спеціальні професійні знання, які необхідні для роботи з дітьми¹⁹.

Ювенальна юстиція також існує в Японії, Китаї, Кореї, поступово створюється в країнах Центральної Азії. Зокрема, указом президента Казахстану у 2008 році затверджено Концепцію розвитку системи ювенальної юстиції в Республіці Казахстан на 2009–2011 роки. Зокрема, у ній передбачається, що спеціалізований ювенальний суд має стати найважливішою одиницею в системі ювенальної юстиції²⁰.

Крім того, наступним кроком влади є переконання населення в тому, що направленість ювенальної юстиції не на умовну, а на реальну відповідальність неповнолітніх правопорушників. Тобто необхідно створити систему, що сприятиме перевихованню правопорушника, а не, по-перше: формалізації юридичної відповідальності (що, у свою чергу, може створити враження про відворотність покарання); друге: покарання має переслідувати мету виховання позитивних якостей особистості, а чи не «гніву» на пенітенціарну систему та державний апарат.

У нашій країні існуюча система кримінально-адміністративного реагування на злочини та дрібні правопорушення не є достатньо розвиненою, оскільки в більшості випадків дитина за вчинення злочину, відбувається «легким переляком». У разі її засудження звичай, неповнолітнього звільняють від відбування покарання з

¹⁹ The Juvenile Justice (Care And Protection Of Children) Act, 2000. URL: <http://swd.kerala.gov.in/docs/adoption/jjact2000.pdf>

²⁰ О Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009–2011 годы: Указ Президента Республики Казахстан от 19 августа 2008 года № 646. *Казахстанская правда*. 2008. 28 авг.

випробувальним терміном. Найбільш поширеним примусовим заходом виховного характеру є передача дитини під нагляд батьків²¹.

Часто саме вони є причиною того недостатнього виховання дитини. Це означає, що система ювенальної юстиції реагує як на злочини, а й на «дозлочинні» правопорушення, скоєні дітьми, попереджаючи їх і сприяючи зміцненню правосвідомості.

Слід наголосити, що ювенальна політика аж ніяк не сприяє так званим «доносам» на батьків та розвитку синдрому «Павлика Морозова».

Так, щорічне зростання кількості кримінальних справ, які порушують правоохоронні органи щодо злочинів проти неповнолітніх. «Майже половина з них – це справи про порушення батьками чи законними опікунами своїх обов'язків щодо виховання та догляду за дітьми, близько 6 % – це справи про злочини, вчинені працівниками дитячих установ (порушення права дитини на опіку та відповідальність з боку батьків – ст. 18).

У 2019 році серед неповнолітніх було скоєно на 22 % більше злочинів, дві третини з яких склали крадіжки. Співучасниками скоєних злочинів були 9800 неповнолітніх, кожний третій із них є студентом чи учнем навчального закладу. Крім того, не викоренено жорстоке поводження з дітьми (стаття 19 Конвенції), особливо у неблагополучних сім'ях, втягнення неповнолітніх у протиправні дії.

Останніми роками і нині жертвами злочинів стали понад 15 000 неповнолітніх.

Можливо, якби неповнолітні були проінформовані про можливість захисту своїх прав або якби вони могли хоча б проконсультуватися з психологом по «гарячій лінії», ці цифри були б набагато меншими²².

Крім того, на шляху до євроінтеграції не слід забувати, що Європейська конвенція про здійснення прав дітей²³ [статті 3, 10] надає дитині певні процесуальні права, зокрема, право на отримання інформації та на висловлювання власної думки при розгляді справи. З одного боку, ці статті не суперечать Сімейному кодексу України і аж ніяк не заохочують до написання доносів. З іншого боку, з причин, указаних вище, діти часто звертаються за допомогою надто пізно

²¹ Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність (Узагальнення Верховного Суду України). URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/E4CA91BA11B60773C2257607003A0640?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=E4CA91BA11B60773C2257607003A0640&Count=500&>

²² Права дитини в Україні vs ювенальна юстиція? URL: <http://zapad.r-u.org.ua/news/337-news.html>

²³ Європейська конвенція про здійснення прав дітей : ратифікована із заявою Законом України № 69-V (69–16) від 3 серпня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 41. Ст. 354.

(відомо, що дитячий суїцид, як і раніше, залишається на досить високому рівні, а статистика щодо дітей-жертв злочинів у нас не ведеться).

Державні органи також мають зробити чимало кроків, щоб «зламати» стереотип про те, що ювенальна політика – це «втручання держави в життя сім'ї та жорстоке відділення дітей від батьків за найменшу їх провинку».

Однак ніхто не заперечує, що втручання держави необхідне і у випадках насильства у сім'ї, особливо щодо дітей. Хоча в Україні немає ювенальної системи, норми та практика втручання у сімейні справи, включаючи позбавлення батьківських прав, існують уже багато років.

Зокрема, згідно зі статтею 164 Сімейного кодексу України, батьки можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо: 1) не забрали дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли стосовно неї батьківського піклування; 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини; 3) жорстоко поводяться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Як бачимо, батьки не можуть бути позбавлені права на дитину з економічних причин, навіть якщо бідність сім'ї призводить до недостатнього харчування, відсутності одягу відповідно до сезону та антисанітарних умов проживання дитини.

За правилами Всесвітньої організації охорони здоров'я це слід трактувати як жорстоке поводження, але з погляду національного законодавства та Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини така ситуація не є підставою для позбавлення батьківських прав. Типовим прикладом є «Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіні проти України»²⁴.

Слід також зазначити, що позбавлення батьківських прав є прерогативою судів загальної юрисдикції та не має жодного відношення до системи ювенальної юстиції.

Переглядаючи та аналізуючи інтернет-ресурси, важко не помітити, що значна частина критики ювенальної політики походить від різних релігійних організацій та рухів.

Ми не беремося сперечатися з усіма релігійними течіями, а звернемося лише до Православ'я як до найбільшої релігійної конфесії в Україні.

²⁴ Справа «Савіні проти України» (Заява № 39948/06). *Офіційний вісник України*. 2009. № 84. Ст. 2852.

Україна, як і більшість країн СНД, мають свої традиції ювенальної юстиції, що ґрунтуються на християнських цінностях.

Перший ювенальний суд Російської імперії було відкрито у Санкт-Петербурзі у 1910 році. З 1915 року більшість (п'ять із семи) російських ювенальних судів (судів у справах малолітніх або судів для малолітніх) функціонували в українських містах: у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі та Миколаєві. Компетенція Київського суду у справах неповнолітніх була комплексною: розглядалися як злочини, вчинені малолітніми, так і злочини проти них. Така версія підсудності ювенальних судів нині вважається найкращою серед фахівців пострадянського простору. Така конфігурація підсудності дозволяє вирішити одночасно кілька завдань кримінологічного та організаційного характеру: притягнути неповнолітнього правопорушника до відповідальності та забезпечити захист прав потерпілої дитини.

Вже у 20-х роках минулого століття російські та українські юристи порушували питання про формування «дитячого права», а також кодифікацію його нормативних джерел. І для них необхідність особливого реагування на дитячу злочинність, яка кардинально відрізняється від «дорослої» юстиції, була аксіомою.

Отже, ювенальна юстиція не є дивним і новим явищем для нашої правової культури. Вітчизняна правова традиція спирається як на досвід створення норм ювенальної юстиції та інституцій ювенальної юстиції, так і на досвід їх реалізації та функціонування.

Соціально-економічне значення реалізації ювенальної політики має бути відображено у низці державних програм з так званої дитячої зайнятості.

Під дитячою зайнятістю ми розуміємо не запровадження трудової повинності, а відкриття мережі комунальних та приватних позашкільних закладів (спортивних секцій, прикладних гуртків тощо).

Ці заклади мають виконувати кілька основних функцій, зокрема: визнання та розвиток талантів здібних дітей; виховну, тобто сприяти розвитку позитивних духовних якостей у молодих громадян держави; і, нарешті, найактуальнішим для нашого часу є вилучення молоді, ще недостатньо психічно сформованої людини, з «вулиці», з так званої «дворової культури».

Не секрет, що останнім часом серед молоді набула поширення субкультура, яка пропагує культ вседозволеності, непослуху батькам, неповаги до норм суспільства та держави. Найбільш впливовими лідерами у цій культурі, як правило, є люди з кримінальним минулим або ті, хто мав проблеми із законом.

Схиляння перед такою культурою нерідко призводить дітей із порядних сімей до конфлікту із законом і навіть до кримінальної відповідальності.

Ми пропонуємо фінансувати діяльність цих установ за рахунок коштів державного та місцевого бюджету, пожертвувань фізичних осіб, коштів державних позабюджетних фондів, коштів громадських, некомерційних та комерційних організацій, благодійних фондів, рахунків домашніх господарств. та іншими способами, не забороненими законом.

ВИСНОВКИ

Таким чином, із аналізу соціально-економічної значущості реалізації ювенальної політики можемо констатувати наступне, що ювенальна політика – складне та багатогранне явище, що надає величезний вплив на демографічну та економічну ситуацію. Масштаби цих наслідків набагато перевершують наслідки міжнародного тероризму, стихійних лих чи збройних конфліктів.

Враховуючи величезну важливість захисту прав дітей, вона включена до списку найвищих політичних пріоритетів глобальних міжнародних структур та провідних країн світу.

Пріоритет проблем ювенальної політики знаходить свій відбиток у формуванні національних стратегій та прийнятті довгострокових цільових програм, спрямованих на стійке зниження рівня порушення прав дітей²⁵.

Кожна з цих програм є результатом складних розрахунків, точність яких безпосередньо залежить від повноти та об'єктивності інформації про соціально-економічні параметри захисту прав дітей.

Заходи щодо соціально-економічного захисту дітей мають фінансуватися двома способами:

- по-перше, шляхом виділення коштів із державного бюджету, тобто за рахунок коштів платників податків;
- по-друге, через соціальні платежі на користь системи соціального захисту (соціальні внески).

При фінансуванні заходів щодо соціального захисту дітей, і головне, при визначенні розміру соціальної допомоги необхідно дотримуватись норм, встановлених Конституцією України та законами України.

Для реалізації цих завдань необхідно:

- завершити формування правової бази, що гарантує реалізацію активної та ефективної ювенальної політики;
- забезпечити стабільне фінансування галузей соціальної сфери та регіональних та місцевих соціальних програм, змінити систему взаємовідносин між державним та місцевими бюджетами всіх рівнів, підвищити обґрунтованість визначення соціальних трансфертів виходячи з потреб та реальних можливостей регіонів;

²⁵ Stewart W. Road safety in modern society and global economy / W. Stewart. London : TSO, 2003. 140 p.

- підвищити фінансову стабільність та ефективність використання позабюджетних державних соціальних фондів;
- запровадити ювенальну експертизу проектів законів та інших нормативних правових актів силами недержавних організацій та наукових установ;
- вдосконалити організацію функціонування установ соціальної сфери з метою більш раціонального використання ресурсів, що їм надаються;
- заохочувати благодійні пожертви від громадських, некомерційних та комерційних організацій.

АНОТАЦІЯ

За результатами проведеного дослідження встановлено важливість впровадження ювенальної політики для соціального та економічного розвитку держави.

Загалом, вжиття заходів для належного виховання підростаючого покоління, захисту їх прав та законних інтересів створює в прямому розумінні майбутнє країни.

Саме належна та відповідальна турбота за підростаюче покоління слугує надійною запорукою процвітаючого майбутнього, оскільки сьогоднішні діти в наступному забезпечать робочі місця в економіці України. Саме виховані сьогодні діти стануть рушієм культури та мистецтва в найближчому майбутньому.

Для забезпечення соціально-економічної реалізації ювенальної політики необхідно:

- переглянути порядок та напрями фінансування відповідних проектів за рахунок державного бюджету із можливістю залучення коштів приватних осіб, громадських та міжнародних організацій;
- впровадити проведення «ювенальної експертизи» в законотворчій діяльності із широким залученням громадськості;
- всебічно сприяти активному залученню дітей до різноманітних форм зайнятості (гуртки, дитячі колективи тощо) шляхом надання пільг (в тому числі фінансових та податкових) організаторам.

Таким чином доречно констатувати, що сьогоднішні діти, це майбутні платники податків та гарант забезпечення існування країни в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лісовий А. В. Механізм фінансування соціальної складової економічної безпеки. Фінанси України. 2008. № 4. С. 32–37.
2. Опарін В. Фінанси: (Загальна теорія) : навч. посібник / Валерій Опарін, МОН України. Київ. нац. економічний ун-т. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : КНЕУ. 2002. 238 с.

3. Вітвіцька В. В. Проблема захисту прав дитини / В. В. Вітвіцька. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1997. № 2. С. 29–35.

4. Выгоды и затраты программ профилактики и раннего вмешательства в отношении несовершеннолетних преступников Стив Эос, Роксани Либ, Джима Мэйфилда, Марны Миллер, Анни Пеннуччи Института общественного порядка штата Вашингтон, США Серия «Работа с детьми группы риска». Выпуск № 16. Демографические и экономические аспекты ювенальной юстиции. 2008. С. 298–332.

5. Управление социального обеспечения штата Иллинойс (весна/лето 2004 г.). Информационный бюллетень (Solutions Newsletter).

6. Snyder H. *Juvenile Arrests 2003*. Washington, D. C. : Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2005.

7. Sickmund M., Sladky T. J., Kang Wei. *Census of Juveniles in Residential Placement Databook*. Washington, D. C. : Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2005.

8. Donziger Steven A. (Ed). *The Real War on Crime : The Report of the National Criminal Justice Commission*. New York : Perennial, 1996.

9. Cohen Mark A. The Monetary Value of Saving a High Risk Youth. *The Journal of Qualitative Criminology*. 1998. № 14 (1). P. 5–33.

10. Holman Barry and Jason Ziedenberg. (Forthcoming). *The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Congregate Facilities*. Baltimore, Maryland : Annie E. Casey Foundation.

11. Dishion T. J., McCord J., F. Poulin. When Interventions Harm: Peer Groups and Problem Behavior. *American Psychologist*. 1999. № 54 (9). P. 755–764; Holman B, Jason Z. (Forthcoming). *The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Congregate Facilities*. Baltimore, Maryland : Annie E. Casey Foundation.

12. Ювенальна політика. URL: http://www.google.com.ua/#hl=ru&output=search&scient=psy-ab&q=%=hp.3..0.797.4166.1.5179.18.10.0.7.7.0.203.1010.5j4j1.10.0...0.0...1c.Wafk_qE_u58&psj=1&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.r_qf.&fp=88c1fffa69396b5b&biw=1024&bih=653

13. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) : утверждены резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 10/33 от 10 декабря 1985 г. *Юстиция*. 1991. № 12–14.

14. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) : приняты резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года. URL: http://www.un.org/russian/document/convents/juveniles_deinquency_prevention.html

15. Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 3–4. С. 48–62.

16. Про Охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

17. Сімейного кодексу України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

18. The Juvenile Justice (Care And Protection Of Children) Act, 2000. URL: <http://swd.kerala.gov.in/docs/adoption/jjact2000.pdf>

19. О Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009–2011 годы : Указ Президента Республики Казахстан от 19 августа 2008 года № 646. *Казахстанская правда*. 2008. 28 авг.

20. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність (Узагальнення Верховного Суду України). URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/E4CA91BA11B60773C2257607003A0640?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=E4CA91BA11B60773C2257607003A0640&Count=500&>

21. Права дитини в Україні vs ювенальна юстиція? URL: <http://zapad.r-u.org.ua/news/337-news.html>

22. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Ратифікована із заявою Законом України № 69-V (69–16) від 3 серпня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 41. Ст. 354.

23. Справа «Савіни проти України» (Заява № 39948/06). *Офіційний вісник України*. 2009. № 84. Ст. 2852.

24. Stewart W. Road safety in modern society and global economy / W. Stewart. London : TSO, 2003. 140 p.

Information about the authors:

Deviatkina Nataliia Mykolaivna,

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pharmacology, Clinical
Pharmacology and Pharmacy
Poltava State Medical University
23, Shevchenko str., Poltava, 36011, Ukraine

Molchanov Rostyslav Yurievich,

PhD in Law,
Associate Professor at the Department of Administrative Law, Process
and Administrative Activity
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

СПЕЦИФІКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

Джафарова О. В., Іщенко І. В., Шатрава С. О.

ВСТУП

Сьогодні запобігання правопорушенням серед дітей та захист їх від різноманітних факторів небезпеки виконує ювенальна превенція, яка представлена системою відповідних суб'єктів публічного адміністрування та певною специфічною діяльністю цих органів. Це відносно новий соціально-правовий інститут для нашої країни, одним з провідних (спеціальних) суб'єктів якого є Національна поліція України, адміністративно-правові аспекти діяльності якої у зазначеній сфері на цей час недостатньо вивчені.

Відносини ювенальної превенції є одним із видів зовнішньо-організаційної адміністративної діяльності спеціально створених підрозділів Національної поліції України. До напрямків адміністративної діяльності спеціально створених підрозділів ювенальної превенції слід віднести: 1) адміністративно-правові відносини, пов'язані із запобіганням правопорушень з боку дітей; 2) адміністративно-правові відносини, пов'язані із припиненням правопорушень з боку дітей; 3) адміністративно-деліктні правовідносини, зміст яких передбачає розгляд та притягнення до адміністративної відповідальності правопорушників тощо.

Ювенальна превенція як об'єкт адміністративно-правового регулювання становить відносно новий самостійний напрямок, який потребує наукової уваги, а проблеми діяльності у цьому процесі Національної поліції вимагають скорішого їх розв'язання, яке неможливо зробити на основі раніше здійснених наукових досліджень, оскільки у більшості з них не враховано останні новели законодавства та правозастосовної діяльності.

1. Національна поліція України в системі суб'єктів ювенальної превенції

Захист дитини покладається на державу низкою міжнародних та національних правових актів, що обумовлює утворення та функціонування відповідних органів, з наділенням їх компетенцією необхідною для виконання поставлених завдань. Термін «ювенальна превенція» має декілька визначень: по-перше, це іменник, який

означає сукупність певних суб'єктів (переважно органів публічного адміністрування); по-друге, дієслово, що означає правореалізаційну превентивну чи протекційну (захисну) діяльність певного кола державних органів та органів місцевого самоврядування, громадськості. Відносно широкий спектр завдань, що включає ювенальна превенція (як діяльність у широкому сенсі цього поняття) обумовлює наявність певної системи суб'єктів. Втім просте поєднання окремих інституцій формує тільки структуру, і лише налагоджена взаємодія між цими суб'єктами в межах загальної мети, під час виконання кожним з них властивих цьому органу завдань, утворює систему. А. Ю. Коротких вирізняє такі характерні риси системи: є цілісною категорією, що уособлює функціонування її складових; передбачає взаємозалежність складових між собою, при цьому розташування елементів виключає інстанційну структурованість; відсутність одного з елементів унеможливує розгляд системи в цілому; єдина цільова спрямованість як окремих елементів, так і системи в цілому, яка полягає в дотриманні імперативних приписів у визначеній сфері правовідносин. З огляду на це, можна говорити, що система суб'єктів у будь-якій сфері утворює єдину цілісну будову, функціонування якої забезпечується її елементами – суб'єктами¹.

Наприклад, система ювенальної юстиції – це мережа установ і організацій, що спільно працюють із неповнолітніми правопорушниками й діють на основі законодавчих актів і процесуальних норм, що регламентують поведінку з неповнолітніми. Ці установи й організації повинні включати поліцію, суди, прокуратуру, пенітенціарні установи, службу в справах неповнолітніх і управління виправних установ для неповнолітніх². У Сполучених штатах кількість учасників ювенальної системи досить велика. Сюди, входять ювенальні суди, які відправляють правосуддя щодо неповнолітніх і соціальні служби, які з'ясовують причини агресивної поведінки дитини. Крім поліції і прокуратури, до цієї системи входять департаменти у справах молоді, центри здоров'я, школи і громадські організації, які здатні зробити істотний внесок в профілактику правопорушень³.

Якщо казати про суспільно-правові відносини у сфері ювенальної превенції, очевидно, що ми ще не маємо настільки організаційно

¹ Коротких А. Система суб'єктів адміністративної юрисдикції в Україні та перспективи її розвитку. *Публічне право*. 2013. № 3(11). С. 78.

² Радзівілл А. Покарання чи виховання? Введення ювенальної юстиції: за та проти. *Закон і Бізнес*. 2013. Вип. 26 (1116). URL: http://zib.com.ua/ua/33746-vvedennya_yuvenalnogo_pravosuddya_za_y_proti.html

³ Ювенальний суд: не наказувати, а исправлять. *Zakon.kz*. URL: <https://www.zakon.kz/105752-juvenalnyj-sud-ne-nakazyvat-a.html>

відокремленої та, нормативно окресленої системи державних органів, які б спеціалізувалися на цих питаннях, що обумовлено різноманітністю проявів діяльності у декількох сферах державного управління (охорона дитинства, усунення факторів, що детермінують будь-які прояви девіантної поведінки дитини тощо). Але ювенальну превенцію можна вважати окремим видом суспільно-правових відносин, оскільки вона має свій об'єкт правового впливу, а відповідно потребує і визначення власної системи суб'єктів. Формування стійкої системи суб'єктів ювенальної превенції вимагає окреслення її структури, з'ясування функціональних і комунікаційних зв'язків, правового статусу відповідних суб'єктів, чіткого визначення і розмежування їх завдань та компетенції.

Законодавство України не містить дефініції терміну «суб'єкт ювенальної превенції», та не надає переліку таких суб'єктів. У науковому колі ці категорії також не здобули ще достатньої уваги. Втім розуміння зазначених загальнотеоретичних питань має практичне значення для з'ясування проблем організаційно-правового характеру у діяльності державних та недержавних інституцій у сфері ювенальної превенції. Нарешті, місце та різноманітні аспекти діяльності підрозділів Національної поліції у сфері ювенальної превенції можна об'єктивно визначити і дослідити лише у масштабі цілісної системи суб'єктів, що функціонують у цій сфері у певній взаємодії. Ефективність діяльності кожного такого суб'єкта обумовлює ефективність ювенальної превенції в цілому. Враховуючи цільний взаємозв'язок ювенальної превенції з таким видом правових відносин, як попередження дитячої злочинності, ювенальною кримінальною юстицією можна визнати, що діяльність деяких суб'єктів ювенальної превенції має і кримінально-правовий характер.

Відповідно, для визначення суб'єкта ювенальної превенції доцільно розглянути поняття й ознаки суб'єкта адміністративного права. На думку В. К. Колпакова – це учасники суспільних відносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні (суб'єктивні) обов'язки, встановлені адміністративно-правовими нормами. На відміну від суб'єкта адміністративних правовідносин суб'єкт адміністративного права має лише потенційну здатність вступати у правовідносини. У конкретному випадку він може і не бути їх учасником⁴. На прикладі системи суб'єктів управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді В. О. Закриницька поділяє таких суб'єктів (залежно від їх місця в цій системі) на чотири групи: загальнополітичні (Верховна

⁴ Адміністративне право України: Академічний курс : підруч. : у 2 т. / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : «Юридична думка», 2004. Т 1. «Загальна частина». С. 189.

Рада України (далі – ВРУ), Президент України, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ)), які формують політику та вирішують стратегічні питання з управління у сфері соціального захисту сім’ї, дітей та молоді; органи, на яких покладений безпосередній обов’язок щодо реалізації політики держави щодо соціального захисту сім’ї, дітей та молоді; інші органи державного управління, які здійснюють управління окремими соціально-захисними напрямками державної соціальної політики з зазначеного напрямку; органи недержавного управління⁵.

Парламент України приймає закони з питань, які стосуються ювенальної превенції. Обов’язок чи ініціатива певного суб’єкта діяти в сфері ювенальної превенції виникають із його завдань та обумовлені повноваженнями, які закріплені у тому чи іншому законодавчому акті. Лише ВРУ у нормі закону встановлює мінімальний вік юридичної відповідальності і т. ін. Крім того, ВРУ приймає «соціальні закони», створюючи гарантії підтримання малозабезпечених сімей, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей, які вступили в «контакт» з законом, щорічні закони про державний бюджет, у яких може бути передбачене фінансування певних заходів профілактики дитячої бездоглядності, запобігання вчинення ними правопорушень тощо.

Бачення щодо переліку загальнополітичних суб’єктів ювенальної превенції слід доповнити ще такими інституціями як Уповноважений ВРУ з прав людини, та народні депутати України. Дотримання прав дитини є одним із пріоритетних напрямів роботи Уповноваженого з прав людини. У структурі Секретаріату Уповноваженого створено відповідний структурний підрозділ з питань дотримання прав дитини, до повноважень якого віднесені питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов’язань у цій сфері та підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню. Цей відділ має право за дорученням керівництва безперешкодно відвідувати органи державної влади та місцевого самоврядування, заклади охорони здоров’я, заклади соціального захисту, навчальні та інші дитячі заклади, приймальники-розподільники та інші установи, в яких перебувають діти, та отримувати інформацію щодо умов їх утримання та виховання; брати участь у нарадах та інших заходах з питань дотримання прав дитини, що проводяться у Секретаріаті, та за дорученням керівництва – у заходах, що проводяться в інших органах влади та

⁵ Закриницька В. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім’ї, дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2014. С. 19.

місцевого самоврядування тощо⁶. У свою чергу, крім участі у законодавчому процесі, кожного народного депутата України законодавство наділяє правом на депутатський запит, депутатське звернення, низкою прав у взаємовідносинах із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України та іноземних держав (ст.ст. 15–17 Закону України «Про статус народного депутата України»). Вказані заходи реалізації повноважень Уповноваженого ВРУ з прав людини та народних депутатів України можна розглядати, як складові елементи парламентського контролю, який може бути застосований у сфері ювенальної превенції. Зокрема, такі запити чи звернення можуть бути спрямовані і до підрозділів НПУ. Увага парламентарів може стосуватися як питань удосконалення діяльності відповідних суб'єктів в сфері ювенальної превенції взагалі, так і конкретних резонансних справ за участю дітей. При цьому механізм реалізації вказаних повноважень має адміністративно-правовий характер.

Іншим важливим суб'єктом правотворчого процесу у всіх сферах державної діяльності (складовою частиною якої є ювенальна превенція) є Голова держави. Президент України, зважаючи на юридичну природу, територіальний масштаб діяльності, склад і характер повноважень, є первинним, вищим, виборним одноосібним державним органом. Водночас він постає і суб'єктом публічної адміністрації, оскільки забезпечує додержання законів іншими державними органами та їх посадовими особами, а також має право видавати нормативно-правові акти, які мають обов'язковий для виконання характер⁷. Конституція України наділяє Голову держави широким колом повноважень. Зокрема на основі та на виконання Конституції і законів України він видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Можна навести значущий (з позиції регулювання питань що мають відношення до ювенальної превенції) правовий акт стратегічного характеру, а саме Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президенту України від 24.03.20121 № 119/2021.

Діяльність згаданих вище суб'єктів (ВРУ, Уповноважений ВРУ з прав людини та його апарат, народні депутати України, Президент України) має загальнополітичний характер, спрямована на створення правового режиму функціонування інших суб'єктів системи ювенальної превенції, гарантування міжнародних вимог дотримання прав людини та охорони дитинства.

⁶ Права дитини. Інформація про підрозділи. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/information.html>

⁷ Рибалка Н. О. Адміністративно-правові аспекти діяльності президента України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. С. 16.

Наступною ланкою системи ювенальної превенції є суб'єкти, які забезпечують формування та займаються реалізацією ювенально-превентивної політики держави – фактично це органи публічного адміністрування. В українському законодавстві також зустрічаємо термін «суб'єкт владних повноважень», яким згідно Кодексу адміністративного судочинства України є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг⁸. Діяльність цих органів щодо законодавчої влади має вторинний, підзаконний характер, оскільки вони здійснюють свої функції на підставі та на виконання закону⁹.

Кожен орган виконавчої влади (суб'єкт владних повноважень або публічного адміністрування), діючи від імені та за дорученням держави, має певний правовий статус, виступає носієм відповідних повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує йому досягнення мети виконавчо-розпорядчої діяльності. Такі органи наділено необхідною оперативною самостійністю, що виражається в їх компетенції – предметах відання, правах, обов'язках, територіальних межах діяльності кожного окремого органу¹⁰.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є КМУ. Уряд України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Крім КМУ до органів загальної компетенції суб'єктів ювенальної превенції слід також віднести представницькі органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст (обласні, районні ради), місцеві державні адміністрації (обласні, районні). Так Й. Стрмотіч, аналізуючи Національну стратегію превенції поведінкових розладів у дітей та молоді на 2009–2012 роки (Республіка Хорватія), звертає увагу на важливу роль органів місцевого самоврядування, громади у заходах щодо формування адаптованої та соціалізованої особистості через партнерство: «сім'я – школа – місцева спільнота». У стратегії згадується про регіональні та місцеві настанови щодо впровадження та

⁸ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

⁹ Адміністративне право України: навч. посіб. у 2 т. / за ред. В. В. Галуцько. Херсон: Грінь Д. С., 2015. Т. 1. С. 99.

¹⁰ Адміністративне право України: підруч. / за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. С. 70.

моніторингу загальнодержавних соціально-правових та поліцейсько-превентивних заходів та заходів на місцевому рівні¹¹.

Враховуючи загальний характер їх публічного адміністрування, питання ювенальної превенції у завданнях та компетенції цих суб'єктів можуть згадуватися опосередковано. Наприклад, серед завдань КМУ, які окреслені у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» передбачається вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості, вжиття заходів щодо боротьби із злочинністю. У ст. 5 Закону України «Про охорону дитинства» встановлюється, що проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері забезпечує КМУ. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом, забезпечують: проведення державної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та регіональних програм поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, вирішення інших питань у цій сфері; розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази і т. ін.¹². Подібні за змістом положення (у більш-менш конкретній чи узагальненій редакції) закріплені у нормах Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації». Така ситуація є типовою для нормативно-правового регулювання, оскільки спеціального закону про ювенальну превенцію в нашій країні поки що не існує.

Інших суб'єктів ювенальної превенції можна поділити на такі чотири групи: основні, додаткові, спеціальні та спеціалізовані. До їх числа належать центральні органи виконавчої влади та їх територіальні представництва (підрозділи), відокремлені служби, установи, заклади, центри, а також деякі інші інституції (такі як суд, прокуратура). Саме на них лягає основне навантаження щодо практичного забезпечення завдань та функцій ювенальної превенції. Ці суб'єкти

¹¹ Strmotić Josip. Nacionalna strategija prevencije poremećaja u ponasanju djece i mladih od 2009 do 2012 godine. *Časopis "Policijaisigurnost"* (Zagreb). 2011. godina 20., broj 2, str. 211–222. URL: <https://www.mup.hr/UserDocsImages/PA/onkd/2-2011/jstrmotić.pdf>

¹² Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

наділені широкими повноваженнями самостійної правотворчості, правозастосування, правоохорони та правосуддя.

Слід погодитися з тим, що превенція і соціальна робота взаємопов'язані. Про це кажуть у спільній публікації С. Ю. Сургова та Н. В. Столярчук¹³. Це підкреслює (на прикладі взаємодії між суб'єктами профілактики правопорушень серед дітей і суб'єктами соціального захисту дітей та соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах) у своєму дослідженні І. Г. Лубенець¹⁴. Вказане свідчить, що для з'ясування кола суб'єктів, що формують та реалізують ювенально-превентивну політику слід переглянути законодавчі акти з питань соціального забезпечення сім'ї та дитинства, запобігання соціальним деформаціям (бродяжництво, дитяча бездоглядність), насилля та правопорушень за участю або стосовно дітей. Відповідно до таких суб'єктів, діяльність яких пов'язана з питаннями ювенальної превенції пропонуємо віднести:

1) центральний орган виконавчої влади з питань формування державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, ведення боротьби із злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху (МВС України). Реалізацію у цьому напрямку державної політики здійснюють підрозділи НПУ, приймальники-розподільники для дітей;

2) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей (Міністерство соціальної політики України). Реалізацію у цьому напрямку державної політики здійснюють служби у справах дітей, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

3) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки (Міністерство освіти і науки України). До органів, що безпосередньо реалізують цю політику та приймають участь у ювенальній превенції належать територіальні органи управління освітою, навчальні заклади (незалежно від форми власності), школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації;

4) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я,

¹³ Сургова С. Ю., Столярчук Н. В. Превенція – актуальное направление в профессиональной подготовке социальных работников. *Studia Humanitatis*. 2015. № 1.

¹⁴ Лубенець І. Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кримінологічна характеристика та заходи запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2017. С. 207.

обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також забезпечує формування державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення (Міністерство охорони здоров'я України). До органів, що безпосередньо реалізують цю політику та приймають участь у ювенальній превенції належать центри медико-соціальної реабілітації дітей;

5) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. До органів, що безпосередньо реалізують цю політику та приймають участь у ювенальній превенції можна віднести спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України та сектори ювенальної пробації. Організація та діяльність спеціальних виховних установ регламентується кримінально-виконавчим законодавством. Разом з тим, сектори ювенальної пробації багато завдань вирішують в межах адміністративно-правових відносин, наприклад, виконання адміністративних стягнень щодо неповнолітніх осіб у вигляді громадських робіт та виправних робіт; сприяння залученню неповнолітніх до навчання та здобуттю ними повної загальної середньої освіти тощо¹⁵.

Що стосується притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та медико-соціальної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок), навчальних закладів, в тому числі шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації то, в цілому, вони не виконують управлінських функцій. Функції цих суб'єктів мають чітко окреслену спеціалізацію: освітня діяльність, виховання, соціальна реабілітація, соціальний захист, надання соціальної, педагогічної та психологічної допомоги тощо. Адміністративно-владні повноваження у таких установах мають лише відповідні адміністрації (дирекція), які здійснюють виконавчо-розпорядчі функції усередині даного об'єкта, видають індивідуальні та нормативні акти, які є обов'язковими до виконання працівниками цих підприємств, установ. Ураховуючи саме ці ознаки, О. В. Дьяченко відносить їх до органів державного управління, називаючи при цьому органами предметної компетенції¹⁶.

Крім наведених суб'єктів у ювенальній превенції, в окремих аспектах цієї діяльності (опосередковано) можуть брати участь й інші органи публічного адміністрування. До них слід віднести Міністерство

¹⁵ Типове положення про сектор ювенальної пробації : Наказ Мін. юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17>

¹⁶ Адміністративне право України : підруч. / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 72.

юстиції України, Міністерство фінансів України, Державна служба зайнятості України, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, органи доходів і зборів та/або органи, які видають ліцензії на право виробництва і торгівлі спиртом етиловим і т. ін. Наприклад, ст. 17 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» передбачає застосування до суб'єктів господарювання фінансових санкцій у вигляді штрафів у разі порушення вимог ст. 15-3 цього Закону (продаж пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових та тютюнових виробів особами, які не досягли 18 років і т. ін.). Рішення про стягнення такого штрафу приймаються органами доходів і зборів та/або органом, який видав ліцензію на право виробництва і торгівлі спиртом етиловим...

Окрему групу суб'єктів ювенальної превенції, на наш погляд, утворюють суди та органи прокуратури України. Центральним елементом системи ювенальної юстиції є суд, що розглядає в межах своїх повноважень кримінальні, цивільні й адміністративні справи, в яких однією зі сторін є неповнолітній. На сьогодні в багатьох країнах світу (США, Великій Британії, Канаді, Бельгії, Франції, Німеччині та ін.) подібні питання вирішують спеціалізовані ювенальні суди. До основних завдань ювенальних судів належать захист дітей та їх реабілітація. А. В. Радзівілл зауважує, що питання, які стосуються неповнолітніх, досить тонкі: судді треба знати не тільки положення закону, а й психологію дітей і підлітків, йому повинні бути зрозумілі питання виховання, психології, педагогіки. На думку цього фахівця судової системи до плюсів ювенальної юстиції слід віднести те, що при створенні системи спеціалізованих судів можливий детальніший розгляд різних категорій справ при меншій траті часу, професійніший розгляд справ у апеляційному й касаційному порядку. Це повинно допомогти розвантажити суддів інших судів і дати їм можливість детальніше розглядати категорії справ, вирішення яких належить до їх компетенції¹⁷. Український варіант кримінального судочинства щодо неповнолітніх характеризується як інтегрована в галузеву систему судочинства функціонально-спеціалізована модель (спеціальна підготовка органів та осіб, що мають справу із неповнолітніми)¹⁸.

¹⁷ Радзівілл А. Покарання чи виховання? Введення ювенальної юстиції: за та проти. *Закон і Бізнес*. 2013. Вип. 26 (1116). URL: http://zib.com.ua/ua/33746-vvedennya_yuvenalnogo_pravosuddya_za_y_proti.html

¹⁸ Веселов М. Ю., Коваленко П. О., Устименко А. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: порівняльний аналіз міжнародного і національного (українського) правового регулювання. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 3 С. 84.

Суди розглядають справи: щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення; щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років; про поміщення дітей віком від 11 років у приймальники-розподільники для дітей; про адміністративну відповідальність батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) неповнолітніх за невиконання ними своїх обов'язків щодо виховання і навчання дітей; про обмеження батьків у дієздатності, відібрання дітей та позбавлення батьківських прав, виселення осіб, позбавлених батьківських прав, якщо їх спільне проживання з дітьми, щодо яких вони позбавлені батьківських прав, неможливе; про поновлення батьківських прав і розв'язання спорів між батьками щодо місця проживання дітей; щодо інших питань, пов'язаних з особистими, житловими і майновими правами неповнолітніх (ч. 1 ст. 6)¹⁹; щодо видачі обмежувального припису стосовно кривдника (за фактами домашнього насильства) (ст. 26)²⁰. У Розпорядженні КМУ від 12.10.2011 р. № 1039-р Уряд країни пропонував судовій владі рекомендувати місцевим судам вживати заходів реагування, спрямованих на усунення причин та умов вчинення правопорушень неповнолітніми, зокрема шляхом винесення судами окремих ухвал. Згідно з ч. 2 ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» справи, стосовно неповнолітніх осіб, розглядаються спеціально уповноваженими на те суддями (складом суддів) за участю представників служб у справах дітей, крім випадків, передбачених законом. Але такий імператив, якщо вбачати в ньому ознаки ювенальної юстиції, не цілком знаходить втілення в інших чинних законодавчих актах.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачена спеціалізація суддів, уповноважених здійснювати лише кримінальне провадження щодо неповнолітніх (ст. 18). Так би мовити «ювенальним суддею» може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше 10 років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями²¹. Подібні вимоги дублюються у нормах КПК України. Але поза увагою законодавця залишаються інші види проваджень за участю неповнолітніх або справи, які стосуються їх інтересів. Втім Б. Решетар та Д. Рупіч, посилаючись на міжнародні норми та європейський досвід

¹⁹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>

²⁰ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

²¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

зосереджують увагу на необхідності впровадження спеціальних судів, ліцензійних адвокатів, що представляють дітей, створення спеціалістів судової служби центрів соціальної допомоги, які мають кваліфіковано захищати інтереси дитини у сімейних та адміністративних правовідносинах²². У першу чергу нас турбує відсутність додаткових вимог до суддів, які здійснюють розгляд справ про адміністративні правопорушення. У ст. 221 КУпАП лише зазначено, що судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від 16 до 18 років. Від так, можна впевнено казати, що на рівні адміністративного провадження аналогу ювенального суду в Україні не існує. З метою забезпечення спеціалізації та компетентності суддів у будь-яких видах проваджень, які стосуються інтересів та забезпечення прав дітей, пропонуємо внести зміни до таких законодавчих актів: 1) статтю 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (починаючи з частини третьої) викласти у новій редакції; 2) статтю 221 КУпАП доповнити другою частиною такого змісту: «Розгляд справ про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми, а також справ про адміністративні правопорушення передбачені статтею 184 цього Кодексу здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення провадження стосовно неповнолітніх».

Участь прокуратури в адміністративно-правових відносинах з приводу ювенальної превенції обумовлюється її завданнями, окресленими в Законі України «Про прокуратуру», а також нормах деяких інших правових актів. Прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»). Крім того, ст. 26 цього Закону наділяє прокурора повноваженнями щодо здійснення нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (до цього слід віднести поміщення неповнолітнього до приймачника-розподільника для дітей, затримання підрозділами НПУ і тримання у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без опіки та піклування тощо). Про відібрання дитини у батьків орган опіки та піклування того ж дня письмово

²² Rešetar B., Rupić D., (2016). Posebni Skrbnik Za Dijete U hrvatskom i njemačko mobitelj skopravnom sustavu. *Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij.* V. 37, br. 3, C. 1175–1176.

інформує прокуратуру за місцем проживання дитини та у семиденний строк після прийняття рішення звертається до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або відібрання дитини у матері, батька без позбавлення батьківських прав²³.

О. М. Макаренко зазначає, що суб'єкти профілактики правопорушень, загалом, виступають як система або сукупність державних органів, громадських організацій і окремих громадян, які цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях і в різних масштабах керівництво, планування заходів щодо попередження правопорушень, управління цими заходами, їх безпосереднє виконання чи забезпечення їх виконання, та відповідно до виконуваних завдань мають певні права і обов'язки, а також несуть відповідальність за досягнення суспільно-значимих цілей у сфері профілактичної діяльності²⁴.

Виникає також питання щодо визначення місця в системі суб'єктів ювенальної превенції такої категорії, як громадські організації (діячі), засоби масової інформації, приватні юридичні та фізичні особи. Попередньо були визначені ті суб'єкти ювенальної превенції, які є органами державної влади. Але С. М. Глазунова переконана, що у сучасних умовах держава, будучи основним генератором правотворчої політики, не повинна бути єдиним провідником її в життя. Тому, поряд з державно-владними суб'єктами, що формують і здійснюють правотворчу політику існують й інші учасники, які в певній мірі здатні впливати на вироблення та реалізацію, у нашому випадку ювенально-превентивної політики. До їх числа можна віднести недержавні структури та інші інститути громадянського суспільства²⁵. Зацікавленість викликає той статус, який авторка надає таким структурам та інститутам – «учасники». Можна визнати, що суб'єкти ювенальної превенції, які є суб'єктами владних повноважень та «учасники» ювенальної превенції є «нерівними» не лише за обсягом повноважень, але й за обсягом та характером відповідальності. Суб'єкти, які реалізують основні завдання ювенальної превенції несуть відповідальність (звітують) перед суб'єктами, які формують ювенально-превентивну політику, останні ж, у свою чергу, – перед суспільством (народом). Суб'єкти ж, що залучаються до цієї діяльності у якості учасників у разі

²³ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Каб. Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

²⁴ Макаренко О. М. Суб'єкти профілактики правопорушень. *Право і безпека*. 2004. № 3'3. С. 24.

²⁵ Глазунова С. М. Система суб'єктів і учасників правотворчої політики в Україні. *Наук.-інформ. вісник Івано-Франків. ун-ту права ім. Короля Д. Галицького*. 2012. № 6. С. 109.

порушення законодавства несуть відповідальність передбачену Законом (наприклад, ч.ч. 1–4 ст. 184 КУпАП тощо).

Повертаючись до питання систематизації, необхідно звернути увагу на ту обставину, що у суміжних з ювенальною превенцією правовідносинах (соціальний захист дітей і профілактика серед них правопорушень, запобігання та протидія домашньому насильству) єдиного підходу щодо визначення системи суб'єктів, що здійснюють таку діяльність у законодавстві не сформовано. У ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» суб'єктами, що здійснюють такі заходи, є: 1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; 4) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. При цьому закон окреслює перелік органів, які входять до тієї чи іншої групи. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» про фізичних осіб, участь громадськості взагалі не згадує, не приділяє належної уваги органам адміністрування та установам освіти.

Отже, суб'єктом ювенальної превенції слід визнати орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадову чи службову особу, іншу фізичну чи юридичну особу при здійсненні ними соціальних, економічних, виховних, психологічних та правових заходів впливу на суспільство, родину, окремих фізичних та юридичних осіб з метою усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких її негативних проявах.

Таким чином, виходячи із запропонованого визначення систему суб'єктів ювенальної превенції можна предстати у вигляді такої системи як: 1) загальнополітичні суб'єкти (Верховна Рада України, Уповноважений ВРУ з прав людини, та народні депутати України, Президент України, Уповноважений Президента України з прав дитини); 2) суб'єкти загальної компетенції (Кабінет Міністрів України, представницькі органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст (обласні, районні ради), місцеві державні адміністрації); 3) основні суб'єкти (МВС України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації); 4) спеціальні суб'єкти (підрозділи Національної поліції, служби у справах дітей, уповноважені органи з

питань пробації (сектори ювенальної пробації), суди, прокуратура); 5) додаткові суб'єкти (центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, інші центральні органи виконавчої влади, які опосередковано беруть участь у ювенальній превенції та їх територіальні підрозділи); 6) спеціалізовані суб'єкти (навчальні заклади, установи та організації системи освіти (зокрема, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації), центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), центри соціально-психологічної допомоги, центри медико-соціальної реабілітації дітей, приймальники-розподільники для дітей; 7) суб'єкти з повноваженнями учасника превентивно-виховних заходів (батьки, інші особи, що їх замінюють, педагоги та вихователі, психологи, громадські організації та окремі діячі, ЗМІ та окремі журналісти).

2. Адміністративно-правові інструменти діяльності підрозділів Національної поліції України щодо здійснення ювенальної превенції

Процес входження України в Європейський Союз передбачає імплементацію європейських стандартів і підходів до забезпечення прав дітей, основні напрями яких визначено Стратегією Ради Європи з прав дитини. Разом з тим, як зазначено у Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» система захисту прав та інтересів дитини, що існує в Україні є недосконалою та не повною мірою відповідає вимогам часу. Опосередковано на таке положення справ впливає й відсутність чіткого теоретичного уявлення про зміст та характер ювенальної превенції, а також суміжних інститутів (понять), які становлять комплексну систему соціалізації дитини та попередження девіантної поведінки з її боку. Покращення адміністративно-правового забезпечення діяльності суб'єктів ювенальної превенції потребує визначення форм такої діяльності, оскільки розуміння їх сутності та ознак може дати матеріал для визначення напрямів удосконалення суспільних відносин у досліджуваній сфері.

Різноманітність проявів девіантної поведінки дитини обумовлює наявність розгорнутого набору форм діяльності певного кола фахівців у галузі педагогіки, психології, юриспруденції, посадових осіб органів публічного адміністрування та громадськості. Як вже було зазначено ювенальна превенція одночасно є частиною ювенальної та

антидевантної політики держави. В основі цього поєднання знаходиться доктрина, згідно з якою держава відповідає за неповнолітніх, а саме: всіляко сприяє формуванню їх соціальної компетентності, соціалізації, захищає їх від небезпечної поведінки чи шкідливого оточення, усуває причини дитячої делінквентності тощо. Цей підхід ґрунтується на положеннях: а) відповідності міжнародним стандартам у сфері захисту прав дітей; б) державної підтримки сім'ї з метою забезпечення повноцінного виховання дітей, захисту їх прав, підготовки їх до повноцінного життя в суспільстві; в) відповідальності посадових осіб, громадян за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; г) врахування вікових психофізіологічних особливостей дитини – залежність її від дорослих членів соціуму, психологічна податливість (неповнолітні особи перебувають у такому віці, коли їх можна перевиховати, чим запобігти трансформації асоціально-деструктивної поведінки у протиправну або рецидиву правопорушень); д) презумпції недостатнього рівня правосвідомості та правових знань дитини – підлітки за своїм розвитком ще не здатні адекватно усвідомлювати свої вчинки і нести за них повну відповідальність тощо.

В кожній сфері відносин адміністративно-правові інститут (включаючи форми та методи) мають свої особливості. Наприклад, технології навчання, які спрямовані на підвищення рівня знань, умінь і навичок протидії негативним явищам і формування відповідальної поведінки базуються на таких формах роботи, як тренінг, рольові ігри, ситуаційні вправи, дискусії, бесіди, лекції, аналіз ситуацій тощо²⁶. На прикладі публікації С. Ю. Сургової та Н. В. Столярчук можна побачити наскільки відмінними є уявлення про форми превентивної діяльності у педагогічній та юридичній науках. Під формами превентивної діяльності (в навчально-педагогічному аспекті) вказані автори розуміють систему колективних, групових та індивідуальних форм роботи з клієнтом в поєднанні традиційних та інноваційних методів, спрямованих на вироблення системи поглядів на явища в навколишньому середовищі. Кожна з названих форм має перелік методів: методи, спрямовані на акумулювання ідей: «мозкова атака», створення карти інформації; методи, спрямовані на роботу з певною тематикою: тест-опитування, презентація, інтерактивний театр, гра-імпровізація і т. ін. Методи превентивної (тут слід розуміти – психолого-педагогічної) діяльності передбачають діагностичність ситуацій,

²⁶ Васильєва О. В. Інноваційні підходи до підготовки соціального педагога у ВНЗ. *Соціально-педагогічні проблеми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах* : мат-ли Міжнар. наук. практич. конф. (м. Ужгород, 25–26 лют. 2003 р.). Ужгород : Мистецька лінія, 2003. С. 14.

процесів, особистісних позицій, інтерактивність, діалогічність превентивного процесу, залучення молоді до соціально-превентивних програм державного та недержавного сектору тощо²⁷. Визначення форм певного виду діяльності в кожній конкретній сфері або ситуації пов'язано з проблемою співвіднесення цілей та засобів їх досягнення. Крім того А. Т. Комзюк додає, що цю роботу слід проводити з урахуванням чисто правових факторів, які в сукупності можуть становити критерій для більш детальної класифікації цих форм²⁸. В науковій літературі наголошують, що під формою діяльності органів державної влади, а в умовах сьогодення, органів публічної адміністрації, слід розуміти уніфікований за зовнішніми ознаками, формалізований вид результатів конкретних дій органу управління, його структурних підрозділів та службових осіб, спрямованих на досягнення поставленої мети. Стосовно видів форм такої діяльності виокремлюють: нормативно-правові; застосування норм права; організаційного регламентування внутрішньої роботи апарату органів влади; поза апаратної організаційної діяльності; матеріально-технічного забезпечення²⁹. Т. О. Коломоєць у своїй науковій праці звертає увагу, що форми діяльності органів публічної адміністрації становлять собою зовнішньо виражену дію останніх або їх посадових осіб, здійснена у межах компетенції з метою досягнення поставлених перед ними мети та завдань³⁰. У свою чергу В. Я. Даугуль під формою діяльності органу публічної адміністрації розуміє зовнішнє вираження (оформлення) конкретних правомірних дій публічно-правового характеру, яке є підставою для певних правових наслідків, здійснюваних органом публічної адміністрації (його посадовою особою) щодо реалізації своїх функцій та завдань у межах визначеної компетенції і відповідно до норм адміністративного права, що спричиняє певні юридичні наслідки, і спрямоване, передусім, на виконання поставленої перед ним мети у сфері публічного управління³¹. В цілому, правові форми діяльності органів публічної адміністрації спрямовані на врегулювання певного кола питань або сфери діяльності, які виходять за межі внутрішньо-організаційної діяльності останніх.

²⁷ Сургова С. Ю., Столярчук Н. В. Превенция – актуальное направление в профессиональной подготовке социальных работников. *Studia Humanitatis*. 2015. № 1.

²⁸ Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. С. 28.

²⁹ Публічне адміністрування в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Корженка, Н. М. Мельтюхової. Харків : Магістр, 2011. 306 с.

³⁰ Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. академічний курс : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 172.

³¹ Даугуль В. Я. Правові форми діяльності органів публічної адміністрації у сфері земельних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43. Т. 4. С. 95–99.

Щоб з'ясувати особливості та види форм діяльності суб'єктів ювенальної превенції (підрозділів поліції ювенальної превенції) необхідно враховувати, що це комплексний інститут, який покликаний вирішувати питання дитячої соціалізації та попередження девіантних проявів. Ювенальна превенція повністю чи частково вирішує завдання та включає ті заходи, які властиві іншим суміжним суспільно-правовим інститутам у цій сфері соціального управління: соціальний захист дітей, зокрема і безпритульних; превентивне виховання; попередження фактів жорстокого поводження з дітьми або загрози їх вчинення; профілактика правопорушень серед неповнолітніх; ювенальна юстиція. Законодавство подекуди розглядає їх як самостійні види правовідносин, які вирішують комплекс загальних та спеціальних завдань ювеналістики, проте окремі аспекти цих видів діяльності впевнено можна вважати складовою частиною ювенальної превенції. Безпосереднє управління здійснюється у таких традиційних формах державного управління як: встановлення норм права (видання нормативних актів управління, адміністративна правотворчість); застосування норм права (видання ненормативних актів управління, індивідуальних актів управління, актів застосування норм права, адміністративне розпорядництво); укладання адміністративних договорів між суб'єктами ювенальної превенції та юридичними особами, громадськими організаціями; здійснення реєстраційних та інших юридично значущих дій; провадження організаційних дій; виконання матеріально-технічних дій.

Необхідно визнати, що ювенальна превенція здійснюється широким набором форм такої діяльності. Покладаючи в основу їх класифікації доктринальні положення адміністративної науки та результати аналізу особливостей правового регулювання предмету ювенальної превенції, як комплексної системи заходів, можна окреслити наступні види форми ювенальної превенції. Форми ювенальної превенції, враховуючи їх розмаїття, доцільно згрупувати використовуючи доктринальний підхід поділу їх на 1) правові – такі, що пов'язані з встановленням або застосуванням норм права; 2) організаційні – проведення організаційних заходів і здійснення матеріальнотехнічних операцій чи інших управлінських дій, безпосередньо не пов'язаних з прийняттям юридичних актів управління. Отже, як правова, так і організаційна форма діяльності органів Національної поліції у сфері ювенальної превенції перетворюється на взірець (модель) державотворення, віддзеркалюють «працездатність» і функціонування країни на певному історичному етапі її розвитку. З'ясування та розподіл за видами форм ювенальної превенції дозволяє точніше окреслити зміст та особливості адміністративно-правового регулювання цієї діяльності безпосередньо, а також визначити взаємозв'язок та співвідношення з

іншими суміжними суспільно-правовими інститутами. В перспективі нашого дослідження, знання про форми допоможуть окреслити особливості застосування процесуальних заходів працівниками підрозділів поліції ювенальної превенції.

На підставі аналізу нормативно-правових актів, які регламентують діяльність підрозділів Національної поліції щодо здійснення ювенальної превенції, до правових форм діяльності останніх слід:

1) адміністративні нормативні акти. Серед даної групи актів варто вказати: Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р, Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року, Національну молодіжну стратегію до 2030 року, Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі, Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року.

Звернемо увагу, що Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. спрямована на вдосконалення механізмів юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їх прав шляхом виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, здійснення ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. У свою чергу, Стратегія буде сприяти подоланню прогалин у системі міжвідомчої взаємодії, забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи, спрямованої на ресоціалізацію неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення, а також на посилення захисту прав дітей, які потерпіли від правопорушень, зокрема насильницького характеру, та дітей, які є свідками правопорушень³².

2) адміністративні індивідуальні акти. Звернемо увагу, що адміністративний акт може бути видано у письмовій, усній, електронній або іншій формі. У переважній більшості випадків адміністративний акт видається у письмовій формі. Завдяки цьому забезпечується його юридична визначеність, однозначність сприйняття положень, зафіксованих у ньому, а також полегшується можлива наступна перевірка його законності. В контексті адміністративного індивідуального акту,

³² Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1027-2018-%D1%80>

варто назвати, винесення посадовою особою підрозділу ювенальної превенції Національної поліції України постанови про взяття на профілактичний облік дитини та заведення обліково-профілактичної справи, яку затверджує начальник територіального (відокремленого) підрозділу ГУНП; складання протоколу про адміністративні правопорушення вчиненого дитиною; складання протоколу про адміністративні правопорушення відносно батьків або осіб, що їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей³³;

3) адміністративні договори. В даному контексті варто назвати Угоду про партнерство між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством освіти і науки України від 29 лютого 2016 р., яка спрямована на реалізацію у навчальних закладах міст Івано-Франківська, Львова, Одеси та Києва експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції». Метою експериментальної моделі є сприяння діяльності навчальних закладів щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного навчального середовища. Поліцейські зосереджують свою роботу на проведенні просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція»; проведенні індивідуальних зустрічей з учнями та/або їхніми батьками (особами, які їх замінюють); забезпеченні вчасного та ефективного реагування на виклики керівників навчальних закладів; участі у батьківських зборах і педагогічних радах з метою проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед батьків та педагогічних працівників щодо попередження негативних явищ в дитячому середовищі³⁴;

4) інші юридично значущі дії (план заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року; план заходів з виконання Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»).

В цілому, варто констатувати, що завдяки реалізації форм адміністративної діяльності підрозділів Національної поліції щодо здійснення ювенальної превенції забезпечується посилення відповідальності держави та суспільства за розвиток дітей, підвищення рівня соціального та правового захисту дітей, які перебувають у конфлікті із

³³ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0686-18>

³⁴ Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції»: лист Міністерства освіти і науки України № 2/2-14-966-16 від 27.05.2016 URL: https://don.kyivcity.gov.ua/files/2016/6/7/list_mon.pdf

законом, зниження рівня вчинення правопорушень, а також виправлення та соціальна реабілітація неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

ВИСНОВКИ

Ювенальну превенцію доцільно розглядати як нову парадигму комплексної діяльності уповноважених суб'єктів, що раніше становили окремі напрямки ювенальної політики держави (профілактика правопорушень неповнолітніх, захист інтересів та прав дітей, запобігання дитячій бездоглядності, жорстокого поводження з дитиною тощо). Наголошено, що ювенальна превенція (у широкому сенсі) – це врегульована нормами права комплексна система соціальних, економічних, виховних, психологічних та правових заходів впливу певного кола уповноважених суб'єктів (органів публічного адміністрування) на суспільство, родину, окремих фізичних та юридичних осіб з метою усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких її негативних проявах.

Суб'єктом ювенальної превенції варто визнати орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадову чи службову особу, іншу фізичну чи юридичну особу при здійсненні ними соціальних, економічних, виховних, психологічних та правових заходів впливу на суспільство, родину, окремих фізичних та юридичних осіб з метою усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких її негативних проявах.

Отже, під адміністративною діяльністю Національної поліції у сфері ювенальної превенції доцільно розуміти організаційно-розпорядчу, підзаконну, публічно-владну діяльність, яка здійснюється спеціально створеними підрозділами Національної поліції та спрямована на запобігання, припинення, а також розгляд та притягнення до адміністративної відповідальності правопорушників (дітей та їх батьків) та зміну їхньої поведінки, шляхом застосування комплексу адміністративно-правових методів превентивного та примусового характеру;

АНОТАЦІЯ

Доведено, що законодавство України не містить дефініції терміну «суб'єкт ювенальної превенції», та не надає переліку таких суб'єктів. У науковому колі ці аспекти також не здобули ще достатньої уваги. Втім розуміння зазначених загальнотеоретичних питань має практичне значення для з'ясування проблем організаційно-правового характеру у діяльності державних та недержавних інституцій у сфері ювенальної превенції. Дослідження цих категорій здійснюється з урахуванням наявного теоретичного та нормативного матеріалу, що дає уявлення

про поняття суб'єкту адміністративного права, поняття та систему ювенальної юстиції, органів і служб у справах дітей та спеціальні установи для дітей, суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству тощо. Особливу увагу приділено дослідженню місця Національної поліції в системі суб'єктів ювенальної превенції, що дало змогу виокремити особливості її діяльності та визнати її спеціальним суб'єктом щодо запобігання та протидії правопорушенням з боку дітей.

На підставі наявних досягнень адміністративно-правової теорії та аналізу законодавства надано визначення формам адміністративної діяльності підрозділів Національної поліції України щодо здійснення ювенальної превенції, а також встановлено їх змістовне наповнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rešetar B., Rupić D. Posebni Skrbnik Za Dijete U hrvatskom i njemačko mobitelj skopravnom sustavu. *Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij.* 2016. V. 37, br. 3. S. 1175–1200.

2. Strmotić Josip, (2011). Nacionalna strategija prevencije poremećaja u ponasanju djece i mladih od 2009 do 2012 godine. *Časopis "Policijaisigurnost"* (Zagreb). godina 20., broj 2. S. 211–222. URL: <https://www.mup.hr/UserDocsImages/PA/onkd/2-2011/jstrmotic.pdf>.

3. Адміністративне право України: Академічний курс : підруч.: у 2 т. / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1. 584 с.

4. Адміністративне право України : навч. посіб. У 2 т. / за ред. В. В. Галуцько. Херсон : Гринь Д. С., 2015. Т. 1. 272 с.

5. Адміністративне право України : підруч. / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

6. Васильєва О. В. Інноваційні підходи до підготовки соціального педагога у ВНЗ. *Соціально-педагогічні проблеми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах* : матеріали Міжнар. наук. практич. конф. (м. Ужгород, 25–26 лют. 2003 р.). Ужгород: Мистецька лінія, 2003. С. 29–31.

7. Веселов М. Ю., Коваленко П. О., Устименко А. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: порівняльний аналіз міжнародного і національного (українського) правового регулювання. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 3 С. 83–87.

8. Глазунова С. М. Система суб'єктів і учасників правотворчої політики в Україні. *Наук.-інформ. вісник Івано-Франків. ун-ту права ім. Короля Д. Галицького*. 2012. № 6. С. 108–112.

9. Даугуль В. Я. Правові форми діяльності органів публічної адміністрації у сфері земельних правовідносин. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2017. Випуск 43. Том 4. С. 95–99.

10. Закриницька В. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2014. 26 с.

11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

12. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. академічний курс : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

13. Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 408 с.

14. Короткіх А. Система суб'єктів адміністративної юрисдикції в Україні та перспективи її розвитку. *Публічне право*. 2013. № 3(11). С. 77–84.

15. Лубенець І. Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кримінологічна характеристика та заходи запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 287 с.

16. Макаренко О. М. Суб'єкти профілактики правопорушень. *Право і безпека*. 2004. № 3'3. С. 68–70.

17. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>.

18. Права дитини. Інформація про підрозділ. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/information.html>.

19. Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції» : лист Міністерства освіти і науки України № 2/2-14-966-16 від 27.05.2016 URL: https://don.kyivcity.gov.ua/files/2016/6/7/list_mon.pdf.

20. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

21. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0686-18>.

22. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>.

23. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

24. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

25. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1027-2018-%D1%80>

26. Публічне адміністрування в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Корженка, Н. М. Мельтюхової. Харків : Магістр, 2011. 306 с.

27. Радзівілл А. Покарання чи виховання? Введення ювенальної юстиції: за та проти. *Закон і Бізнес*. 2013. Вип. 26 (1116). URL: http://zib.com.ua/ua/33746-vvedennya_yuvenalnogo_pravosuddya_zh_y_proti.html

28. Рибалка Н. О. Адміністративно-правові аспекти діяльності президента України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 18 с.

29. Сургова С. Ю., Столярчук Н. В. Превенция – актуальное направление в профессиональной подготовке социальных работников. *Studia Humanitatis*. 2015. № 1. С. 55–64.

30. Типове положення про сектор ювенальної пробації : наказ Мініюста від 18.08.2017 № 2649/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17>.

31. Ювенальный суд: не наказывать, а исправлять. *Zakon.kz*. URL: <https://www.zakon.kz/105752-juvenalnyj-sud-ne-nakazyvat-a.html>.

Information about the authors:

Dzhafarova Olena Viacheslavivna,

Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Police Activity and Public
Administration
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

Ishchenko Ivan Volodymyrovych,

Candidate of Law Science,
Head of the Main Directorate of the National Police
in Vinnytsia Region
10, Teatralna str., Vinnytsia, 21050, Ukraine

Shatrava Serhii Oleksandrovych,

Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory is from the
Problems of Providing of Activity of Police
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: ВІТЧИЗНЯНІ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Логвиненко Б. О., Уварова Н. В.

ВСТУП

Для будь-якої держави беззаперечною буде теза про те, що життя і здоров'я дітей виступають запорукою сталого розвитку та економічної стабільності. Діти є майбутнім, відправною точкою якого є сьогодні. Разом із тим, діти належать до уразливої групи населення, що додає важливості й відповідальності у забезпеченні їхніх прав у сфері охорони здоров'я.

Здоров'я є фундаментальною соціально-правовою категорією, яку не можна розглядати виключно у розрізі закріпленого статтею 49 Конституції України права¹. Під правом на охорону здоров'я потрібно розуміти можливість особи за необхідності отримати доступну медичну допомогу, якій кореспондує конституційно закріплений обов'язок держави створити умови, спрямовані на фінансування та організацію надання медичної допомоги, реалізацію програм медичних гарантій, профілактику захворювань, реабілітацію, санаторно-курортне лікування, паліативну допомогу тощо².

В уявленні про здоров'я поєднуються його індивідуальна та громадська складові, національна система охорони здоров'я та міжнародні стандарти, нормативно-правова основа та державні гарантії реалізації, фізичний і психічний компоненти. Так само потрібно зважати на те, що здоров'я тісно пов'язане з санітарно-епідемічним благополуччям, екологією та чистим довкіллям, охороною праці та навчання, безпекою харчової продукції, тощо.

Насамкінець, здоров'я не можна придбати, його можна лише зберегти та поліпшити. У цьому й полягає найвищий обов'язок держави, особливо тоді, коли йдеться про охорону здоров'я дітей.

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2022).

² Логвиненко Б. О. Провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я: навч. посіб./ Б. О. Логвиненко. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. С. 17.

1. Національний вимір захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я

Право на охорону здоров'я належить до фундаментальних прав людини, що зумовлює його належну репрезентацію у національному законодавстві. Враховуючи предмет нашого дослідження, нормативно-правова основа захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я в національному вимірі, буде представлена двома групами законодавства. По-перше, суто «медичним» законодавством, а по-друге – нормативно-правовими актами, що стосуються охорони дітей і дитинства в Україні.

Так, у статті 49 Конституції України Стаття проголошено право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя³.

Поряд із Конституцією України доцільно згадати титульний закон у сфері охорони здоров'я – Основи законодавства України про охорону здоров'я 1992 року, в яких визначено правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, врегульовано суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості⁴. Зауважимо, що Розділ VII вищезгаданих Основ (статті 57–66) цілком присвячений охороні здоров'я матері та дитини, тоді як право на охорону здоров'я визначене у статті 6. Згідно з ним, кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає: а) життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини; б) безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; в) санітарно-епідемічне благополуччя території

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2022).

⁴ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.10.2022).

і населеного пункту, де він проживає; г) безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; д) кваліфіковану медичну та реабілітаційну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря та фахівця з реабілітації, вибір методів лікування та реабілітації відповідно до рекомендацій лікаря та фахівця з реабілітації, вибір закладу охорони здоров'я; е) достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі і можливі фактори ризику та їх ступінь; є) участь в обговоренні проектів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в сфері охорони здоров'я; ж) участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань у порядку, передбаченому законодавством; з) можливість об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я; и) правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я; і) відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди; ї) оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я; й) можливість проведення незалежної медичної експертизи відповідного типу у разі незгоди громадянина з висновком державної медичної експертизи, застосування до нього запобіжного заходу як до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, примусової госпіталізації та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я порушуються права громадянина України на охорону здоров'я; к) право пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, на допуск до нього інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса та адвоката, а також священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду; л) інформування про доступні медичні та реабілітаційні послуги із застосуванням телемедицини і теле-реабілітації.

Цитованою статтею 6 основ також визначено, що Законами України можуть бути визначені й інші права громадян у сфері охорони здоров'я. Крім викладеного, громадянам України, які перебувають за кордоном, гарантується право на охорону здоров'я у формах і обсязі, передбачених міжнародними договорами, в яких бере участь Україна⁵.

Щодо інших актів законодавства, де можуть бути визначені інші права у сфері охорони здоров'я, потрібно вказати на Цивільний кодекс України, окремі статті безпосередньо стосуються прав у сфері охорони

⁵ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.10.2022).

здоров'я: стаття 282 «Право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю», стаття 283 «Право на охорону здоров'я», стаття 284 «Право на медичну допомогу», стаття 285 «Право на інформацію про стан свого здоров'я», стаття 286 «Право на таємницю про стан здоров'я» та стаття 287 «Права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я»⁶.

Сфера праці також безпосередньо пов'язана із охороною здоров'я, про що свідчить, наприклад стаття 169 «Обов'язкові медичні огляди працівників певних категорій» Кодексу законів про працю України. Згідно цієї статті роботодавець зобов'язаний за свої кошти організувати проведення попереднього (при прийнятті на роботу) і періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі, а також щорічного обов'язкового медичного огляду осіб віком до 21 року. Перелік професій, працівники яких підлягають медичному оглядові, термін і порядок його проведення встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці⁷.

До основних актів національного законодавства щодо охорони здоров'я дітей також потрібно віднести Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» 2017 року, в якому були втілені у життя положення щодо запровадження в Україні системи медичного страхування та програм медичних гарантій для фізичних осіб⁸.

Стосовно фармацевтичної складової права на охорону здоров'я, доцільно звернутися до Закону України «Про лікарські засоби» 1996 року. У статті 8 цього закону передбачено захист прав пацієнта (добровольця). Так, клінічні випробування лікарських засобів проводяться за участю повнолітньої дієздатної особи – пацієнта (добровольця) у разі наявності її письмової згоди на участь у проведенні таких випробувань. Клінічні випробування лікарських засобів за участю малолітньої або неповнолітньої особи можуть проводитися лише у разі, якщо відповідний лікарський засіб призначений для

⁶ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 15.10.2022).

⁷ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 15.10.2022).

⁸ Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 15.10.2022).

лікування дитячих захворювань або якщо метою клінічних випробувань є оптимізація дозування чи режиму застосування лікарського засобу відповідно для малолітніх або неповнолітніх осіб. Клінічні випробування лікарських засобів за участю малолітньої або неповнолітньої особи, метою яких є оптимізація дозування чи режиму застосування лікарського засобу для таких осіб, проводяться після завершення клінічних випробувань відповідних лікарських засобів за участю повнолітніх дієздатних осіб. Клінічні випробування лікарських засобів за участю малолітньої особи можуть проводитися у порядку, передбаченому законом, за наявності письмової згоди її батьків та за умови надання малолітній особі відповідної інформації в доступній для неї формі, а за участю неповнолітньої особи – у разі наявності її письмової згоди та письмової згоди її батьків. У разі проведення клінічних випробувань за участю малолітніх та неповнолітніх осіб відповідна інформація направляється до органів опіки та піклування за місцем постійного проживання таких осіб у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. При цьому, забороняється проведення клінічних випробувань лікарських засобів за участю малолітньої або неповнолітньої особи, яка позбавлена батьківського піклування, усиновленої дитини або дитини-сироти⁹.

До першої групи законодавства можна віднести Закони України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» 1994 року¹⁰ та «Про захист населення від інфекційних хвороб» 2000 року¹¹, актуальність яких зростає у зв'язку із зв'язку організацією протидії пандемії COVID-19 в Україні, зокрема, у частині введення карантинних обмежень та визначення мінімального віку особи, яка підлягає добровільній вакцинації.

Відмітимо, що в Україні діти від 12 років можуть щепитися від COVID-19 вакциною Comirnaty від Pfizer-BioNTech за умови наявності в них усіх обов'язкових рутинних щеплень (згідно з наказом МОЗ від 16.09.2011 № 595). Відповідні рекомендації розроблено Національною технічною групою експертів з імунопрофілактики та ухвалено наказом МОЗ від 13.10.2021 № 2234. Для того, щоби щепити від коронавірусної хвороби дитину віком від 12 років, необхідно надати довідку форми

⁹ Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2022).

¹⁰ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення 15.10.2022).

¹¹ Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 № 1645-ІІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення 15.10.2022).

063/о (карта профілактичних щеплень), що підтверджує наявність у неї всіх рутинних щеплень згідно з Національним календарем щеплень. Вакцинація дітей та підлітків відбувається: а) для дітей 12–13 років – за згодою батьків, відповідно до статті 43 Основ законодавства про охорону здоров'я; б) для дітей 14–17 років – на підставі власного рішення дитини про вакцинацію¹².

Насамкінець, зауважимо на Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002¹³.

До другої, умовно виділеної групи законодавства слід включити Сімейний кодекс України, згідно ч. 2 статті 150 якого, батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток¹⁴.

У свою чергу, Закон України «Про охорону дитинства» від 2001 року, визначає у статті 6 «Право на життя та охорону здоров'я». Відповідно до неї, кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя. З цією метою держава вживає заходів щодо: зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності; забезпечення надання необхідної медичної допомоги всім дітям; боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі шляхом надання дітям доступу до достатньої кількості якісних харчових продуктів та чистої питної води; створення безпечних і здорових умов праці; надання матерям належних послуг з охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди; забезпечення

¹² Як вакцинувати дітей віком 12+ проти Covid-19. Державна установа «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України». 20.12.2021. URL: <https://www.phc.org.ua/news/yak-vakcinuvati-ditey-vikom-12-proti-covid-19> (дата звернення 20.10.2022).

¹³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу): Рішення від 29.05.2002 № 10-рп/2002. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 3. С. 19.

¹⁴ Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 20.10.2022).

всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, інформацією щодо охорони здоров'я і здорового харчування дітей, переваг грудного вигодовування, гігієни, санітарних умов проживання дітей та запобігання нещасним випадкам; розвитку просвітницької роботи, послуг у галузі планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я; пільгового забезпечення дітей ліками та харчуванням у порядку, встановленому законодавством¹⁵.

Насамкінець, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» 2001 року, визначає у статті 6 однією зі сфер здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю – оздоровчу сферу¹⁶.

У цілому можна констатувати, що законодавство України на належному рівні регулює права дітей у сфері охорони здоров'я. До певних недоліків поточного стану правового регулювання слід віднести неузгодженість окремих положень та велику кількість підзаконних нормативно-правових актів, що ускладнюють правореалізацію у сфері охорони здоров'я. Вирішення цієї ситуації вбачається можливим за рахунок кодифікації медичного законодавства, а також приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу.

2. Міжнародні стандарти захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я

Як і на національному рівні, міжнародні стандарти захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я створюють правову основу для вироблення єдиних підходів у досліджуваному напрямку. Враховуючи розвиток України, спрямований на членство в Європейському Союзі, відповідність міжнародним стандартам набуває невідкладного значення.

Застосуємо умовний поділ міжнародного законодавства, залежно від спрямування дії нормативно-правового акту: на охорону здоров'я та на охорону прав дитини.

Отже, серед міжнародних документів, які визначають права людини у сфері охорони здоров'я можна вказати на Лісабонську декларацію з прав пацієнта, прийняту Всесвітньою медичною асоціацією 01.10.1981 в м. Лісабон (Португалія). Декларація закріплює наступні права пацієнта: а) право вільно вибрати свого лікаря; б) право отримувати допомогу від лікаря, який вільний від будь-яких

¹⁵ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 20.10.2022).

¹⁶ Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення 20.10.2022).

зовнішніх впливів при винесенні своїх клінічних або етичних рішень; в) право погодитися або відкинути лікування після отримання адекватної інформації; г) право очікувати, що його лікар буде поважати конфіденційний характер медичних і особистих відомостей про нього; д) право померти з гідністю; е) право прийняти або відхилити духовну і моральну підтримку, включаючи допомогу священнослужителя відповідної конфесії¹⁷.

Сюди ж слід віднести Конвенцію про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину) (ETS-164) із додатковими протоколами. Приміром, у статті 5 цієї Конвенції визначено загальне правило наступного змісту: «Будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики. Відповідна особа у будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду»¹⁸.

Конвенція про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби № 130 передбачає у статті 10 категорії осіб, на яких поширюється медичне забезпечення в разі настання страхових випадків, а саме: 1) або всі, хто працює за наймом, включаючи учнів, а також їхні дружини та діти; 2) або встановлені категорії економічно активного населення, які становлять в загальній кількості не менше ніж 75 % всього економічно активного населення, а також дружини та діти осіб, що належать до вищезгаданих категорій; 3) або встановлені категорії жителів, що становлять в загальній кількості не менше ніж 75 % усіх жителів¹⁹.

Стосовно рівного доступу до медичної допомоги варто вказати на Положення щодо доступності медичної допомоги, прийняте 40-ю Все-світньою медичною асамблеєю у Відні (Австрія) у вересні 1988 року²⁰.

¹⁷ Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта: Всесвітня медична асоціація: Міжнародний документ від 01.10.1981. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/Mijn_Stand_2.pdf (дата звернення 20.10.2022).

¹⁸ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину: Рада Європи: Міжнародний документ від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення 20.10.2022).

¹⁹ Конвенція про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби № 130. Міжнародна організація праці: Міжнародний документ від 25.06.1969 № 130. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_184#Text (дата звернення 20.10.2022).

²⁰ Положення щодо доступності медичної допомоги. Всесвітня медична асамблея: Міжнародний документ від 01.09.1988. URL: <https://xn--80aagahqwiybe8an.com/asotsiatsiya-medichna-vsesvitnya/polojenie-akademicheskikh-sanktsiyah-ili--20005.html> (дата звернення 20.10.2022).

Окремих аспектів охорони здоров'я стосується Рекомендація № R(88)7 Комітету міністрів Ради Європи «Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів». Так, до освіти з питань охорони здоров'я входить: 1) надання щонайповнішої інформації про фактори, які впливають на здоров'я; 2) роз'яснення взаємозв'язків, що існують між здоров'ям і фізичним, психічним та соціальним оточенням; 3) розвиток індивідуальної, сімейної та колективної обізнаності й почуття відповідальності за здоров'я; 4) заохочення відповідального ставлення і способів життя, що сприяють здоров'ю²¹.

Наступним документом слід зазначити Гельсінську декларацію Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження», як констатування етичних принципів медичних досліджень за участю людини в якості об'єкта дослідження, включаючи дослідження на людських матеріалах та даних, які можна ідентифікувати²².

Насамкінець, зауважимо на чотирьох найбільш відомих міжнародних документах, що стосуються поряд з іншим, питань захисту права на охорону здоров'я: Європейська соціальна хартія (переглянута), прийнята Радою Європи від 03.05.1996²³, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966²⁴, Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950²⁵ та Загальна декларація прав людини від 10.12.1948²⁶.

Переходячи до групи міжнародного законодавства, спрямованого на захист дитини та дитинства, варто згадати Декларацію прав дитини від 20.11.1959, відповідно до статті 24 якої, Держави-учасниці

²¹ Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів: Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи. Рада Європи: Міжнародний документ від 18.04.1988 № R(88)7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_722#Text (дата звернення 20.10.2022).

²² Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження»: Всесвітня медична асоціація: Міжнародний документ від 01.06.1964. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005#Text (дата звернення 20.10.2022).

²³ Європейська соціальна хартія (переглянута): Рада Європи: Міжнародний документ від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення 20.10.2022).

²⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ООН: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 20.10.2022).

²⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Рада Європи: Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 20.10.2022).

²⁶ Загальна декларація прав людини: ООН: Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 20.10.2022).

визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я і засобами лікування хвороб та відновлення здоров'я²⁷.

Права дитини визначені Конвенцією, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989. Зокрема, у ч. 1 статті 24 закріплено, що Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я²⁸.

Зауважимо, що акцент на підлітковому віці, як особливому періоду розвитку дитини відображений у Зауваженні загального порядку № 20, прийнятому у вересні 2016 року Комітетом ООН з прав дитини. З прийняттям цього Зауваження держави отримали доступ до докладних інструкцій про заходи, необхідні для забезпечення реалізації прав дітей у підлітковому віці. Зауваження загального порядку № 20 (2016) підкреслює важливість заснованого на правах людини підходу, який включає в себе: визнання і повагу до гідності та прав підлітків; сприяння забезпеченню оптимального здоров'я, благополуччя і розвитку; прихильність справі заохочення, захисту і здійснення прав людини, без дискримінації²⁹.

На підставі викладеного можна підсумувати, що міжнародні стандарти захисту прав дитини у сфері охорони здоров'я розглядають дитину як суб'єкта, що може зазнати додаткових ризиків в ході реалізації власних прав і свобод. Для належного правового врегулювання цього питання приймаються спеціалізовані міжнародні документи, або передбачаються окремі норми у міжнародних документах загальної дії, що стосуються захисту відповідних прав і свобод дітей, зокрема, підлітків.

3. Правове регулювання захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я в Україні: окремі аспекти

Належний захист прав дітей у сфері охорони здоров'я представляє собою складне завдання для будь-якої держави, що обумовлено комплексністю права на охорону здоров'я, а також розмаїттям складових медичної діяльності.

²⁷ Декларація прав дитини: ООН : Міжнародний документ від 20.11.1959. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU59001D> (дата звернення 20.10.2022).

²⁸ Конвенція про права дитини: ООН : Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 20.10.2022).

²⁹ Зауваження Загального порядку ООН № 20. URL: <https://knowledge.org.ua/zamechanie-obshhego-porjadka-20-2016/> (дата звернення 20.10.2022).

Враховуючи ці особливості та спираючись на ключовий документ у сфері охорони здоров'я в Україні – Основи законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи), зупинимось на окремих аспектах захисту таких прав дітей.

Піклування про зміцнення та охорону здоров'я дітей і підлітків. Зазначений аспект закріплений у статті 59 Основ³⁰. Обов'язок піклуватися про здоров'я своїх дітей, їх фізичний та духовний розвиток, ведення ними здорового способу життя покладається на батьків. У разі порушення цього обов'язку, якщо воно завдає істотної шкоди здоров'ю дитини, винні у встановленому порядку можуть бути позбавлені батьківських прав³¹.

Важливо відмітити, що відповідно до статті 164 Сімейного кодексу України, мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він: 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти; 3) жорстоко поводяться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини³².

Потрібно додати, що права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини визначені у ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» 2001 року³³.

Забезпечення дітей і підлітків медичною допомогою. Відповідно до статті 60 Основ³⁴, медична допомога дітям надається закладами охорони здоров'я та лікарями, що провадять господарську діяльність з медичної практики як фізичні особи – підприємці. До державних

³⁰ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.10.2022)

³¹ Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Борис Логвиненко. Київ: ВД «Дакор», 2021. 272 с. С. 201.

³² Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-ІІІ Відомості Верховної Ради України від 31.05.2002. 2002. № 21, ст. 135.

³³ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України* від 27.07.2001. 2001. № 30, ст. 142.

³⁴ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.10.2022)

дитячих санаторіїв путівки дітям надаються безплатно. Діти і підлітки перебувають під диспансерним наглядом³⁵.

Медична допомога як невід’ємна складова права на охорону здоров’я, передбачає можливість направлення дітей на санаторно-курортне лікування в санаторно-курортні заклади, що закріплено наказом МОЗ України від 12.01.2009 № 4³⁶. Виключення становлять санаторно-курортні заклади туберкульозного профілю.

Крім того, діти і підлітки перебувають під диспансерним наглядом, що означає проведення обов’язкових медичних профілактичних оглядів учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Це врегульовано наказом МОЗ України від 16.08.2010 № 682 «Про удосконалення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів (Форма 086-1/о)»³⁷. Слід наголосити на тому, що учням, у яких відсутні обов’язкові профілактичні щеплення згідно українського календаря щеплень, може бути відмовлено у видачі довідки за формою 086-1/о.

У свою чергу, відповідно до Порядку медичного обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2002 № 826, обов’язкові медичні огляди дітей дошкільного навчального закладу здійснюють медичні працівники (лікарі, молодші спеціалісти, які мають медичну освіту) у лікувально-профілактичному закладі за територіальним принципом або у дошкільному навчальному закладі за наявності відповідної матеріально-технічної бази у порядку і складі, встановлених Міністерством охорони здоров’я³⁸.

Державна допомога громадянам у здійсненні догляду за дітьми з дефектами фізичного або психічного розвитку. Згідно статті 63 Основ³⁹, діти з дефектами фізичного або психічного розвитку, які потребують медико-соціальної допомоги і спеціального догляду, за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють, можуть утримуватися в

³⁵ Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров’я» / Борис Логвиненко. Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с. С. 203.

³⁶ Про направлення дітей на санаторно-курортне лікування в санаторно-курортні заклади (крім туберкульозного профілю) : Наказ МОЗ України від 12.01.2009 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0100-09/print> (дата звернення 20.10.2022).

³⁷ Про удосконалення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів (Форма 086-1/о) : Наказ МОЗ України від 16.08.2010 № 682. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0794-10/print> (дата звернення 20.10.2022).

³⁸ Про затвердження Порядку медичного обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі : Постанова КМУ від 14.06.2002 № 826. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826-2002-%D0%BF/print> (дата звернення 20.10.2022).

³⁹ Основи законодавства України про охорону здоров’я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.10.2022)/

будинках дитини, дитячих будинках та інших спеціалізованих дитячих закладах за державний рахунок. Сім'ям або особам та закладам, на утриманні яких перебувають такі діти, надається медико-соціальна допомога у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України⁴⁰.

Варто наголосити, що відповідно до статті 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» 2000 року, право на державну соціальну допомогу мають особи з інвалідністю з дитинства і діти з інвалідністю віком до 18 років⁴¹. Влаштування до будинків-інтернатів дітей-інвалідів та інвалідів до молодіжного відділення дитячого будинку-інтернату здійснюється на підставі наказу Міністерства праці та соціальної політики України від 02.04.2008 № 173 «Про затвердження типових положень про дитячий будинок-інтернат, молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату системи праці та соціального захисту населення»⁴². При цьому до будинку-інтернату приймаються на державне утримання діти від 4 до 18 років з вадами фізичного або розумового розвитку та молоді віком від 18–35 – інваліди I та II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування та медичної допомоги за наявності медичного висновку⁴³.

Крім викладеного, Кабінетом міністрів України встановлено Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, що затверджено відповідною постановою від 03.02.2021 № 79, зазначеним Порядком визначено умови призначення і виплати, перелік документів, необхідних для призначення: а) державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства або дітям з інвалідністю віком до 18 років; б) надбавок на догляд за особами з інвалідністю з дитинства або дітьми з інвалідністю віком до 18 років; в) допомоги на поховання особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю віком до 18 років⁴⁴.

⁴⁰ Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Борис Логвиненко. Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с. С. 209.

⁴¹ Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 16.11.2000 № 2109-III. *Відомості Верховної Ради України*. 05.01.2001. 2001. № 1, ст. 2.

⁴² Типове положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату : Наказ Мінпраці України від 02.04.2008 № 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0676-08/print> (дата звернення 20.10.2022).

⁴³ Влаштування до будинків-інтернатів дітей-інвалідів та інвалідів до молодіжного відділення дитячого будинку-інтернату. URL: <https://pechersk.kyivcity.gov.ua/content/vlashtuvannya-do-budynkivinternativ-diteyinvalidiv-ta--invalidiv-do-molodizhnogo-viddilennya-dyuyachogo-budynkuinternatu.html> (дата звернення 20.10.2022).

⁴⁴ Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Постанова КМУ від 03.02.2021 № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-2021-p/print> (дата звернення 20.10.2022).

Безпосередньо пов'язане з охороною здоров'я дітей питання контролю за трудовим і виробничим навчанням та умовами праці підлітків, що передбачено статтею 65 Основ⁴⁵. Згідно законодавчої норми, виробниче навчання підлітків дозволяється відповідно до законодавства за тими професіями, які відповідають їх віку, фізичному і розумовому розвитку та стану здоров'я. Трудове та виробниче навчання здійснюється під систематичним медичним контролем. Контроль за умовами праці підлітків, а також проведенням спеціальних заходів, спрямованих на запобігання захворюванням підлітків, здійснюють органи і заклади охорони здоров'я разом з власниками підприємств, установ, організацій, а також органами управління освітою, громадськими організаціями⁴⁶.

Перш за все тут потрібно згадати статтю 43 Конституції України, якою проголошено право кожного на належні, безпечні і здорові умови праці. Причому у частині другій цієї статті закріплено заборону використання праці неповнолітніх осіб на небезпечних для їхнього здоров'я роботах⁴⁷.

Окрім цього, національним трудовим законодавством уточнено конституційні положення стосовно дитячої праці. Так, заборонено застосовувати працю неповнолітніх осіб на важких роботах та на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Це визначено статтею 190 Кодексу законів про працю України⁴⁸ та статтею 11 Закону України «Про охорону праці» 1992 року⁴⁹.

В цьому аспекті слід наголосити на тому, що за статтею 199 Кодексу законів про працю України «Розірвання трудового договору з неповнолітнім на вимогу його батьків або інших осіб», батьки, усиновителі і піклувальники неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли

⁴⁵ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.10.2022).

⁴⁶ Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Борис Логвиненко. Київ: ВД «Дакор», 2021. 272 с. С. 214.

⁴⁷ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2022).

⁴⁸ Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 17.12.1971. 1971. Додаток до № 50.

⁴⁹ Про охорону праці Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 08.12.1992. 1992. № 49, ст. 668.

продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси⁵⁰. Таким чином безпекові питання праці також враховують здоров'я особи, як надважливу соціальну цінність, що відображено у можливості припинити трудові відносини, якщо здоров'ю дитини загрожує небезпека.

Останнім, виокремленим нами аспектом правового регулювання захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я є *проведення обов'язкових медичних оглядів працюючих підлітків*, що закріплено статтею 66 Основ⁵¹.

Відповідно до зазначеної статті, медичний огляд підлітків є обов'язковим для вирішення питання про прийняття їх на роботу. Медичні огляди працюючих підлітків повинні проводитись регулярно, але не рідше одного разу на рік⁵².

Потрібно вказати на те, що медичні огляди працюючих підлітків передбачені Конвенцією про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах, підписаною Міжнародною організацією праці у 1946 році. У відповідності до статі 2 зазначеної Конвенції, діти і підлітки молодші за 18 років, не будуть прийматися на роботу або працювати на непромислових підприємствах, якщо внаслідок ретельного медичного огляду не буде встановлено, що вони придатні до такої роботи. Медичний огляд з метою з'ясування придатності до праці проводиться кваліфікованим лікарем, який діє з ухвали компетентної влади, і засвідчується або медичною посвідкою, або позначкою на дозволі про допуск до роботи, або записом у трудовій книжці⁵³.

Також, згідно статті 191 Кодексу законів про працю України, усі особи молодше 18 років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові⁵⁴. Так само, Закон України «Про охорону праці» 1992 року визначає особливості фінансування та організації проведення попередніх (при прийнятті на

⁵⁰ Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 17.12.1971. 1971. Додаток до № 50.

⁵¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.10.2022).

⁵² Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Борис Логвиненко. Київ: ВД «Дакор», 2021. 272 с. С. 217.

⁵³ Конвенція про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах № 78: Міжнародний документ. Міжнародна організація праці. від 09.10.1946 № 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_127/print (дата звернення 20.10.2022).

⁵⁴ Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 17.12.1971. 1971. Додаток до № 50.

роботу) та періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників⁵⁵.

ВИСНОВКИ

За результатами власного дослідження можна зробити висновок про те, що як на національному, так і на міжнародному рівнях утворено належні правові засади для забезпечення прав дітей у сфері охорони здоров'я. Певні складності тут обумовлені низкою чинників, що стосуються оновлення та приведення у відповідність до європейських стандартів національного законодавства. Також сюди слід віднести такі тимчасові дестабілізуючі чинники, як триваюча трансформація національної системи охорони здоров'я з її приведенням до моделі медичного страхування, а також збройна агресія проти України з боку російської федерації.

Права дітей у сфері охорони здоров'я не тільки повною мірою відповідають правам людини в зазначеній царині, але й передбачають додаткові правові інструменти для гарантування всебічної реалізації ними таких прав.

У підсумку можна погодитись із позицією К. Маркуш відносно того, що національне законодавство сьогодні не має офіційного визначення терміну «підліток». За національним законодавством всі особи до досягнення ними 18 річного віку є неповнолітніми, причому дітей до 14 років називають малолітніми, а з 14 до 18 років – безпосередньо неповнолітніми. Так само в Україні не уніфікований вік деліктоздатності для фізичних осіб. Наприклад, для адміністративної відповідальності він становить досягнення особою 16 років, тоді як для кримінальної відповідальності за певні види злочинів – 14 років. При цьому для міжнародного законодавства ключовими поняттями є «дитина» та «підліток», а не «неповнолітня особа». Внаслідок зазначеного термінологічного дисонансу між національними та міжнародними нормами, реалізація державної політики щодо підлітків в Україні дещо ускладнена⁵⁶. Втім, не можна не вказати на низку позитивних тенденцій, що стосуються активізації законопроектної роботи у цьому напрямку.

АНОТАЦІЯ

Проблема належного забезпечення прав дитини на національному та міжнародному рівнях не втрачає своєї актуальності у XXI столітті.

⁵⁵ Про охорону праці Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 08.12.1992. 1992. № 49, ст. 668.

⁵⁶ Маркуш Каталіна. Що таке підлітковий вік? Скільки він триває? URL: <https://nauka.ua/card/hto-taki-pidlitki> (дата звернення 20.10.2022).

Охорона прав дітей потребує системної роботи всіх уповноважених суб'єктів щодо формування та реалізації державної ювенальної політики. Діти належать до уразливих груп населення, що вимагає наявності додаткових правових інструментів для захисту і охорони їх прав у сфері охорони здоров'я. Захист прав дітей у сфері охорони здоров'я передбачає відповідність національним та міжнародним стандартам. Права дітей у сфері охорони здоров'я відображають різноманітні складові здоров'я, як комплексної соціально-правової категорії. Національні та міжнародні стандарти захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я закріплені у нормативно-правових актах, й умовно поділяються на ті, що стосуються права на охорону здоров'я, а також ті, що визначають права дітей та підлітків. Звернуто увагу на те, що окремі аспекти охорони прав дітей у сфері охорони здоров'я на національному рівні уточнені і деталізовані в підзаконних нормативно-правових актах. Вказано на необхідність оновлення національного законодавства щодо охорони прав дітей у сфері охорони здоров'я та його приведення у відповідність до міжнародних, зокрема, діючих в Європейському Союзі стандартів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2022).
2. Логвиненко Б. О. Провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я: навч. посіб. / Б. О. Логвиненко. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 106 с.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.10.2022).
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 15.10.2022).
5. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 15.10.2022)
6. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 15.10.2022)
7. Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2022)
8. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення 15.10.2022).

9. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 № 1645-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення 15.10.2022).

10. Як вакцинувати дітей віком 12+ проти Covid-19. Державна установа «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України». 20.12.2021. URL: <https://www.phc.org.ua/news/yak-vakcinuvati-ditey-vikom-12-proti-covid-19> (дата звернення 20.10.2022)

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) : Рішення від 29.05.2002 № 10-рп/2002. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 3.

12. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 20.10.2022).

13. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 20.10.2022).

14. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення 20.10.2022).

15. Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта: Всесвітня медична асоціація : Міжнародний документ від 01.10.1981. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/Mijn_Stand_2.pdf (дата звернення 20.10.2022).

16. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину: Рада Європи : Міжнародний документ від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення 20.10.2022).

17. Конвенція про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби № 130. Міжнародна організація праці : Міжнародний документ від 25.06.1969 № 130. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_184#Text (дата звернення 20.10.2022).

18. Положення щодо доступності медичної допомоги. Всесвітня медична асамблея : Міжнародний документ від 01.09.1988. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/asotsiatsiya-medichna-vseshvitnya/polozenie-akademicheskikh-sanktsiyah-ili--20005.html> (дата звернення 20.10.2022).

19. Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів: Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи.

Рада Європи : Міжнародний документ від 18.04.1988 № R(88)7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_722#Text (дата звернення 20.10.2022).

20. Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження»: Всесвітня медична асоціація : Міжнародний документ від 01.06.1964. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005#Text (дата звернення 20.10.2022).

21. Європейська соціальна хартія (переглянута): Рада Європи : Міжнародний документ від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення 20.10.2022).

22. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ООН : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 20.10.2022).

23. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Рада Європи : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 20.10.2022).

24. Загальна декларація прав людини: ООН : Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 20.10.2022).

25. Декларація прав дитини: ООН : Міжнародний документ від 20.11.1959. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU59001D> (дата звернення 20.10.2022).

26. Конвенція про права дитини: ООН : Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 20.10.2022).

27. Зауваження Загального порядку ООН № 20. URL: <https://knowledge.org.ua/zamechanie-obshhego-porjadka-20-2016/> (дата звернення 20.10.2022).

28. Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Борис Логвиненко. Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с.

29. Про направлення дітей на санаторно-курортне лікування в санаторно-курортні заклади (крім туберкульозного профілю) : Наказ МОЗ України від 12.01.2009 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0100-09/print> (дата звернення 20.10.2022).

30. Про удосконалення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів (Форма 086-1/о) : Наказ МОЗ України від 16.08.2010 № 682. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0794-10/print> (дата звернення 20.10.2022).

31. Про затвердження Порядку медичного обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі : Постанова КМУ від 14.06.2002

№ 826. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826-2002-%D0%BF/print> (дата звернення 20.10.2022).

32. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 16.11.2000 № 2109-III. Відомості Верховної Ради України від 05.01.2001. 2001. № 1, ст. 2.

33. Типове положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату : Наказ Мінпраці України від 02.04.2008 № 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0676-08/print> (дата звернення 20.10.2022).

34. Влаштування до будинків-інтернатів дітей-інвалідів та інвалідів до молодіжного відділення дитячого будинку-інтернату. URL: <https://pechersk.kyivcity.gov.ua/content/vlashtuvannya-do-budynkiv-internativ-diteyinvalidiv-ta--invalidiv-do-molodizhnogo-viddilennya-dytya-chogo-budynkuinternatu.html> (дата звернення 20.10.2022).

35. Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Постанова КМУ від 03.02.2021 № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-2021-p/print> (дата звернення 20.10.2022).

36. Про охорону праці Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 08.12.1992. 1992. № 49, ст. 668.

37. Конвенція про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах № 78 : Міжнародний документ. Міжнародна організація праці. від 09.10.1946 № 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_127/print (дата звернення 20.10.2022).

38. Маркуш Каталіна. Що таке підлітковий вік? Скільки він триває? URL: <https://nauka.ua/card/hto-taki-pidlitki> (дата звернення 20.10.2022).

Information about the authors:

Lohvynenko Borys Oleksiyovych,

Doctor of Law, Professor of the Department of Administrative Law,
Process and Administrative Activity
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Uvarova Nataliia Volodymyrivna,

Doctor of Law,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Process
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

**МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД
ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ
ЯК НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ**

Мануїлова К. В.

ВСТУП

Права та свободи людини і громадянина визначаються та є найвищою цінністю. Дане твердження знайшло своє відображення в міжнародних документах з прав людини, а також на національному рівні демократичними країнами. На сучасному етапі розвитку міжнародного права, захист прав людини та громадянина займає одне з найважливіших місць. Права дитини є невід'ємною складовою загальних прав людини. Діти потребують спеціального захисту, так як вони є найбільш вразливими верствами населення, тими, хто не може сам захистити свої права та основоположні свободи. Основні права та свободи дітей закріплено в низці міжнародно-правових документів, які направлені на їх захист.

Історія людства практично не знає періодів, коли б не було війн та збройних зіткнень, під час яких не страждало б мирне населення і насамперед діти. Як відомо, діти належать до найуразливішої групи людей. Вразливість означає відсутність спеціального захисту тих, чие існування чи самобутність наражається на небезпеку.

На жаль, за останні роки ми спостерігаємо багато збройних конфліктів, які порушують більшість міжнародно-правових норм і наносять шкоду правам та свободам людини, у тому числі дітям. Під час збройних конфліктів діти наражаються на величезну кількість ризиків. Деякі перебувають у неймовірно складному становищі. Серед основних небезпек, що підстерігають дітей, найбільш очевидними є небезпека залишитися сиротою, померти, отримати каліцтво, опинитися в числі вимушених переселенців або втратити зв'язок зі своїми рідними. Через втрату доступу до послуг медичної допомоги діти також підлягають величезній загрозі, оскільки це може призвести до їх загибелі або спричинити довгострокові наслідки, внаслідок того, що захворювання або навіть найпримітивніше каліцтво не було вчасно виліковано.

Діти, що залишилися без нагляду дорослих, наражаються на ризик стати жертвами різних форм неналежного та поганого поводження. Наприклад, діти легко можуть опинитися у полі підвищеної уваги озброєних угруповань чи озброєних загонів, які шукають нових

учасників для своїх формувань. Діти можуть бути предметом продажу. Крім цього, збройні конфлікти спричиняють розруху, внаслідок чого багатьом дітям не залишається іншого вибору, як поневірятися вулицями, жебракувати чи братися за будь-яку, часто важку та погано оплачувану роботу лише для того, щоб вижити. Звичайно, ступінь потенційного ризику залежить від віку та статі дітей. Старші діти мають більші шанси самостійно вижити, проте часто вони стикаються з великим ризиком стати жертвами поганого поводження.

Дитина особливо беззахисна перед руйнівною дією війни. Як йдеться у дослідженні Організації Об'єднаних Націй, присвяченому проблемі захисту дітей у ситуації збройного конфлікту: «Фізичне, сексуальне та емоційне насильство, якого діти зазнають, руйнує їхній світ. Війна підриває самі основи дитячого життя, знищуючи їхні будинки, розколюючи суспільство, в якому вони живуть, і руйнуючи їхню віру у дорослих».

За останні десятиліття ми можемо спостерігати тенденцію того, що захист прав дітей під час збройних конфліктів став невід'ємною та важливою частиною порядку денного міжнародно-правової спільноти. Для захисту основоположних прав та свобод дитини під час збройного конфлікту було розроблено низку норм та стандартів, які регулюють дану ситуацію, та які утворили нормативно-правову базу для захисту дітей в умовах збройних конфліктів.

На тлі війни в Україні, ми бачимо, що все частіше діти наражаються на небезпеку, оскільки російські війська завдають ударів по дедалі більшій кількості лікарень та шкіл. Повідомляється, що російські сили насильно депортували до Росії понад мільйон українських цивільних осіб шляхом так званої «фільтрації», зокрема понад 260 тисяч дітей.

1. Становлення захисту прав дітей на міжнародно-правовому рівні

Питання про відокремлення прав дитини від загальних прав людини виникло відносно нещодавно. Пагубні наслідки Першої світової війни по відношенню до мирного населення та зростаючий інтерес щодо проблеми захисту прав дітей в більшості країн Європи та Північної Америки викликав необхідність Ліги Націй, яка була заснована 1919 року, створити комітет, мета якого була розвиток співробітництва між народами та гарантії миру та безпеки, даний орган отримав назву – Комітет дитячого благополуччя. Його діяльність була направлена на надання допомоги безпритульним дітям, тобто, ми можемо спостерігати, що діяльність стосувалась дітей, що знаходились в соціально небезпечній ситуації. Також слід відзначити, що важливу

роль у розробці соціальних стандартів захисту прав дітей відіграли неурядові організації, зокрема – Міжнародний союз порятунку дітей, який був заснований по закінченню Першої світової війни британською вчителькою та правозахисницею Еглантайн Джебб. Саме вона сформувала Хартію прав дитини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю Ліги Націй 24 вересня 1924 року, та набула популярності під назвою Женевська декларація прав дитини. Це був перший документ міжнародно-правового характеру в галузі захисту прав та інтересів дитини.

В Декларації закріплювалось 5 принципів, які сформували цілі міжнародно-правового захисту дітей, а також підкреслювали, що турбота про дітей та їх захист є виключним обов'язком усього людства, а не тільки сім'ї та окремої держави. До даних п'яти принципів відносяться:

- 1) дитині повинна надаватись можливість нормального розвитку, як матеріального, так і духовного;
- 2) голодна дитина повинна бути нагодована, хворій дитині повинен надаватись догляд, сиротам та безпритульним дітям має бути дано укриття та все необхідне для їхнього існування;
- 3) дитина повинна бути першою, хто отримає допомогу при нещасті;
- 4) дитині має бути надана можливість заробляти кошти на існування, і вона має бути захищена від усіх форм експлуатації;
- 5) дитина повинна виховуватися з усвідомленням того, що її кращі якості будуть використані на благо наступного покоління.

Даний документ діяв до розпаду Ліги Націй 1946 року.

Однак остаточно система міжнародного захисту прав дитини, як складової частини прав людини склалася після Другої світової війни в рамках Організації Об'єднаних Націй, один із основоположних принципів якої було проголошення поваги до прав та свобод людини без будь-яких форм дискримінації.

Коректна та детальна розробка засобів по охороні прав дитини, через те, що дитина в силу своєї фізичної та моральної незрілості потребувала виокремлення міжнародного захисту прав дітей в особливому напрямку. На меті цього ООН в 1946 році створила надзвичайний фонд допомоги дітям ЮНІСЕФ, який в подальшому отримав назву Дитячий Фонд ООН. Дитячий Фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) вважає, що забезпечення прав дитини та догляд за дітьми у всьому світі є основою розвитку людини. Працюючи більш ніж у 190 країнах, ЮНІСЕФ використовує свій світовий авторитет для співпраці з партнерами на всіх рівнях, намагаючись забезпечити найбільш оптимальний початок життя для всіх дітей та їх процвітання в умовах, вільних від бідності, несправедливості, дискримінації та

хвороб¹. З того часу проблема захисту прав дітей вийшла на міжнародний рівень та набула реальних форм. На даний час ЮНІСЕФ є головним механізмом міжнародної допомоги дітям, які перебувають у важких життєвих умовах.

Як зазначалось вище на міжнародно-правовому рівні було прийнято низку міжнародних документів, які направлені на регулювання захисту прав дітей. Для початку розглянемо основні з них. Права дитини отримали своє закріплення в універсальних конвенціях та деклараціях з прав людини, таких, як Загальна декларація прав людини 1948 року, Пакт про громадянські та політичні права 1966 року², Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року³. Загальна декларація прав людини 1948 року наголосила: «що дитина в силу своєї фізичної та емоційної незрілості, потребує спеціальної охорони та захисту, включаючи і належну правову допомогу, як до, так і після її народження»⁴. В даних Пактах закріплюється право дитина на захист сім'єю, державою та суспільством, право на ім'я, громадянство та захист у разі розпаду сім'ї, а також в них закріплено заборону на дискримінацію дітей. Пункт 1 статті 24 Пакту про громадянські та політичні права вказує: «Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави». В Європейській конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року, а також в Женевській декларації прав дитини 1924 року, Декларації прав дитини 1959 року, Конвенції про права дитини 1989 року та трьох факультативних протоколах до неї, які стали основними нормативно-правовими актами, що регулюють питання про права людини та утворюють універсальний міжнародний інструмент з захисту прав дітей, які підлягають застосуванню по відношенню до всіх дітей та до будь-яких обставин.

Декларація прав дитини 1959 року включила в себе десять статей, які проголошували соціальні та правові принципи, що направлені на захист та охорону прав дітей, як на національному, так і на міжнародному рівні. Стаття 1 вказує: «що захист та охорона прав дітей

¹ Дитячий Фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ). URL: <https://www.unaids.org/en/aboutunaids/unaidscosponsors/unicef>

² Пакт про громадянські та політичні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

³ Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

⁴ Загальна декларація прав людини 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

здійснюється без відмінності або дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини, що стосується самої дитини чи її сім'ї». Найбільшим значенням даного документа вважається те, що саме він показав справжнє становище дітей у світі і вперше гостро поставив перед світовим співтовариством проблему захисту прав дітей, забезпечення їх виживання та гідного розвитку. Декларація привернула увагу до проблем захисту дітей державами та поставила їх перед необхідністю створення міжнародно-правового механізму регулювання захисту дітей. У подальшому вона вплинула на зміну політики багатьох держав стосовно захисту прав та свобод дітей, як найбільш незахищеної категорії.

Конвенція про права дитини 1989 року стала логічним продовженням Декларації прав дитини, істотно розширивши та конкретизувавши її принципи, які мали декларативний (рекомендаційний) характер. Вона звела в один міжнародний документ права дитини, які раніше можливо було знайти лише шляхом вивчення великої кількості документів, які регулювали різні обставини та галузі права і охопила практично всі сфери життєдіяльності дитини.

Конвенція про права дитини висунула нову концепцію, яка визнавала, що: «дитина є людською істотою, що являє собою самостійний суб'єкт права; дитина не є власністю своїх батьків; дитина є особистістю, що володіє усім комплексом прав, що встановлюються законодавством». Великим плюсом даної Конвенції є те, що вона створила механізми захисту дітей та забезпечення їх прав, враховуючи національні, культурні, економічні, соціальні та політичні умови розвитку різних країн. Це дає змогу державам виконувати зобов'язання за Конвенцією, не порушуючи своє національне право. Роль даної Конвенції на історичному рівні визначається тим, що вона возз'єднала в один документ все те, що розроблялось на протязі багатьох років в галузі прав дітей та стала головним документом у галузі захисту прав дітей.

2. Захист прав дітей під час збройного конфлікту, як найбільш незахищеної категорії населення: становлення та особливості

Однією з найбільших проблем, які виникають у разі збройного конфлікту є захист цивільного населення, зокрема дітей. Не дивлячись на те, що на міжнародній арені захист цивільного населення є загально-визнаним, дана проблема набула гострої актуальності. Як ми можемо зараз спостерігати з'являється все більше різновидів конфліктів та війн, де стираються межі між комбатантами та цивільним населенням,

як об'єктами та суб'єктами війни, використовується все більше нових різновидів зброї. В результаті сучасних збройних конфліктів основні втрати – це цивільне населення, в тому числі діти, як найбільш вразлива його частина.

Міжнародне гуманітарне право передбачає широкий спектр заходів щодо захисту дітей. У разі збройного конфлікту – міжнародного чи неміжнародного – діти користуються спільним захистом, який надається цивільним особам, які не беруть участі у збройних конфліктах. Цивільним особам, які не є комбатантами, гарантується гуманне поводження.

По відношенню захисту дітей під час збройних конфліктів існувало декілька основних проблем. По-перше те, що діти, як сама вразлива категорія має право на особливий захист, проте цей принцип не був чітко викладений ні в одній зі статей IV Женевської конвенції. По-друге, гостро постало питання участі дітей у збройних конфліктах. Саме тому, були прийняті два Додаткових протоколи до Женевських конвенцій 1949 року: Протокол I стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів⁵ та Протокол II стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру⁶.

Додатковий протокол I вперше чітко сформував принцип особливого захисту дітей під час міжнародних збройних конфліктів: «Діти користуються особливою повагою і їм забезпечується захист від будь-яких непристойних посягань. Сторони конфлікту, повинні забезпечувати захист та допомогу, яка їм необхідна в силу їх віку або з будь-якої іншої причини». Участь неповнолітніх дітей у тотальній війні, особливо на окупованій території, на жаль, факт, що давно вже відбувся. Тому Протокол I зобов'язує сторони, які перебувають у конфлікті, вживати всіх можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у збройних конфліктах. Якщо це все ж таки трапиться і такі діти потрапляють до влади протилежної сторони, вони продовжують користуватися особливим захистом, незалежно від того, чи вони є військовополоненими чи ні. У разі арешту, затримання або інтернування з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, діти утримуються у приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих, якщо вони не можуть бути розміщені разом зі своєю сім'єю. Стосовно осіб, які не досягли вісімнадцяти років у той час, коли ними скоєно

⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 21 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 21 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

правопорушення, смертний вирок за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом, не виконуються. До них застосовуються правові положення, що регулюють ведення воєнних дій. Враховуючи особливу вразливість дітей, Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи до них 1977 р. встановлюють ряд конкретних норм, що надають дітям особливий захист. Діти, які беруть безпосередню участь у збройних конфліктах, не втрачають цього захисту. Додаткові протоколи, Конвенція 1989 р. про права дитини та нещодавно прийнятий Факультативний протокол до неї встановлюють обмеження щодо участі дітей у збройних конфліктах⁷.

Додатковий протокол II присвячений питанням надання дітям необхідної турботи та допомоги. До них входить, зокрема, сприяння воз'єднанню тимчасово роз'єднаних сімей, заборона вербування дітей, що не досягли п'ятнадцяти років, у збройні сили або групи, особливий захист таких дітей, якщо вони все ж брали участь у збройних конфліктах і потрапили в полон, тимчасова евакуація дітей з району воєнних дій. Не обмежені Протоколом II і права осіб, позбавлених волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, незалежно від того, чи вони інтерновані, затримані чи піддані кримінальному переслідуванню.

Також слід згадати Факультативний протокол 2000 року до Конвенції про права дитини, який торкається участі дітей у збройних конфліктах⁸. Безумовно, він посилює дію Конвенції по цілому ряду напрямків, однак, також слід відзначити, що його не можна вважати повністю задовільним. Не дивлячись на те, що мінімальний вік добровільної участі дітей в збройному конфлікті був збільшений, однак відповідне зобов'язання, покладене на держави-учасниці полягає лише в необхідності вжити «всіх можливих заходів» – формулювання, що значною мірою збігається з тим, яке вже закріплювалося Додатковим протоколом I 1977 року. Крім того, ще один факт, який слід зазначити, це те, що дане зобов'язання розповсюджується тільки та пряму участь у збройних конфліктах, і в цьому твердженні, воно навіть слабше зобов'язання, яке було встановлено у Додатковому протоколі II, де йдеться мова про участь у збройних конфліктах загалом. Таким чином, Факультативний протокол не захищає дітей від непрямой участі у збройних конфліктах, більшість форм якого є не менш небезпечними, ніж пряма участь. Проте, одним з великих плюсів протоколу є збільшення мінімального віку обов'язкового призиву, оскільки аналогічні

⁷ Legal protection of Children in Armed Conflicts. International Committee of The Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/document/legal-protection-children-armed-conflict-factsheet>

⁸ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

положення Конвенції про права дитини та Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій говорять лише про те, що держави-учасники «намагаються віддавати перевагу особам старшого віку».

Не дивлячись, на ряд недоліків, які присутні в Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини, він є важливим кроком на шляху забезпечення дітей від участі у збройних конфліктах. Даний протокол покладає на держави зобов'язання забезпечувати не тільки ефективне здійснення передбачених ним положень, але й демобілізацію дітей, а також їх реабілітацію та інтеграцію у суспільство та зобов'язання співпрацювати один з одним в даних цілях. Щодо контролю за виконанням даних зобов'язань, то він покладений на Комітет з прав дитини, який є контрольним органом по відношенню до самої Конвенції про права дитини.

Ще одним не менш важливим міжнародним документом, що стосується захисту населення, в тому числі дітей є Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, яка прийнята 12 серпня 1949 року в Женеві. Аналіз даної Конвенції показує, що діти, як частина цивільного населення, підпадають під дію всіх положень даного міжнародного документу. Основні положення визначають загальний принцип гуманного поводження з людьми, включаючи повагу до життя, фізичну та психологічну недоторканність, повагу людської гідності, заборону зневаги та принизливого спілкування, заборону засудження та застосування покарання без суду. Також по відношенню до цивільного населення, включаючи дітей, забороняються тортури, тілесні покарання, медичні та наукові дослідження, колективні покарання, репресалії, міри залякування або тероризму, взяття в заручники, незаконне депортування тощо. Стаття 14 Конвенції визначає, що діти до 15 років та матері дітей до 7 років підпадають під категорію цивільного населення, для яких можуть створюватись спеціальні санітарні або безпечні зони. Також дана категорія повинна бути евакуйована з зон, які знаходяться під окупацією⁹.

Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 18 липня 1998 року визначає як військовий злочин набір або вербування дітей у віці до п'ятнадцяти років у склад збройних сил, груп або використання їх для активної участі у збройних конфліктах.

За останні десятиліття Рада Безпеки ООН прийняла ряд резолюцій про захист дітей, які потрапили в ситуацію збройного конфлікту. По сфері дії всі сучасні ефективні міжнародно-правові механізми можна розділити на дві групи:

⁹ Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

1. До воєнного конфлікту. На цій стадії сторони конфлікту зобов'язані застосовувати превентивні дії для віддалення осіб, які не досягли вісімнадцяти років від участі у збройних конфліктах. До таких мір відносяться:

- обмеження призовного віку;
- евакуація дітей;
- неприпустимість вербування дітей.

2. Після воєнного конфлікту. Під час цього етапу здійснюється захист та підтримка дітей, що постраждали у період збройного конфлікту. Цей етап є надзвичайно важливим, оскільки ті душевні та фізичні травми, які отримують діти в умовах збройного конфлікту дуже складно вилікувати. До таких мір відносяться:

- забезпечення повернення дітей в сім'ї після збройного конфлікту;
- право на захист та догляд після збройного конфлікту.

Одним з самих проблемних питань було та залишається те, як надати дітям належний захист саме під час збройного конфлікту, коли ймовірність порушення їх прав та свобод надзвичайно велика. Не дивлячись на те, що існують механізми захисту прав дітей під час активних збройних конфліктів, їх реальне функціонування та належне виконання знаходяться на недостатньому рівні.

Під час брифінгу Ради Безпеки ООН з питань дітей та збройних конфліктів 2020 року Генеральний Секретар ООН зазначив: «Діти не приймають участь у конфліктах». Проте, як сказала Граса Машел у своєму звіті 1996 року: «Мільйони дітей втягнені в конфлікти, в яких вони не просто спостерігачі, а їх жертви». Діти у віці до вісімнадцяти років складають більше 50 відсотків населення більшості країн, що постраждали від війни, та відносяться до числа найбільш вразливих, неспроможних захистити себе від її наслідків. Ці порушення наносять непоправну шкоду самим дітям, їх громадам та суспільствам. Вони можуть підживлювати образи та розчарування, які призводять до екстремізму, створюючи коло напруженості та насильства»¹⁰.

На тлі війни України та Російської Федерації Європейський Союз прийняв рішення про посилення захисту дітей в умовах збройних конфліктів. Зокрема мова йде про запобігання торгівлі дітьми, їх вербуванню військовими силами та віддалення від сім'ї. Дане твердження було зроблено з урахуванням систематичних та грубих порушень прав дитини з боку російських військових сил в Україні.

¹⁰ Remarks to Security Council Briefing on Children in Armed Conflict: Introducing Practical Guidance on the Integration of Child Protection Issues in Peace Processes 12/02/2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-02-12/remarks-security-council-briefing-children-armed-conflict>

Європейська Рада Європейського Союзу закликає держави-члени покращити захист дітей у надзвичайних ситуаціях, зокрема шляхом:

- встановлення процедур прийому, які забезпечують житло для захисту, адаптоване до потреб дитини, гарантують їх фізичне та психічне здоров'я та забезпечують їм доступ до основних послуг;

- надання допомоги дітям без супроводу батьків, в тому числі шляхом швидкого призначення законного опікуна або відповідного представника;

- посилення політики боротьби з торгівлею дітьми, визначення стратегій виявлення жертв торгівлі та підвищення обізнаності дітей та їхніх сімей щодо ризику експлуатації;

- забезпечення того, щоб надзвичайні ситуації не були інструментами для опіки над дітьми, і, зокрема, щоб усиновлення не відбувалося під час збройних конфліктів.

Висновки також охоплюють стратегію ЄС щодо прав дитини більш ширше. Зокрема, Рада закликає держави-члени розробити всеосяжну політику для реалізації прав усіх дітей без будь-якої дискримінації, активізувати зусилля для запобігання та боротьби з усіма формами насильства щодо дітей, зміцнити системи правосуддя, щоб вони відповідали правам дітей, а також збільшити можливості для дітей бути відповідальними та стійкими членами цифрового суспільства¹¹.

Під час війни в Україні, яку розв'язала Російська Федерація велика кількість дітей змушена була покинути свої домівки в пошуках безпечного місця перебування. Тому не менш важливим є застосування міжнародного гуманітарного права по відношенню до дітей-біженців. Відповідно до принципів і норм міжнародного гуманітарного права переміщена особа користується захистом як цивільна особа, порушена воєнними діями (міжнародного чи неміжнародного характеру) незалежно від причин зміни місця проживання, чи то переслідування, збройний конфлікт чи внутрішні заворушення. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни та Додаткові протоколи до неї мають на меті запобігання чи хоча б обмеження впливу конфліктів, у яких можуть опинитися цивільні особи. Стаття 44 наголошує: «не поводитися з біженцями, які фактично не користуються захистом жодного уряду, як з іноземцями, які є громадянами супротивника, в силу лише їх юридичної приналежності до ворожої держави». Також вона регламентує гарантії на притулок під час війни. Конвенція та протоколи до неї зобов'язують держави, що приймають участь у конфлікті, а також нейтральних держав надавати дітям

¹¹ European Council of the European Union. Council adopts conclusions on the rights of the child. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/09/council-adopts-conclusions-rights-child/>

спеціальний захист від наслідків війни, результатом чого, як правило, є великий потік біженців. Відповідно до статті 24 Конвенції гарантується, що «сторони, які знаходяться в конфлікті, вживатимуть необхідних заходів, щоб діти до п'ятнадцяти років, осиротілі або розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не були надані самим собі, і щоб полегшити за всіх обставин їх зміст, виконання обов'язків, пов'язаних з їх релігією, та виховання»¹².

Серед норм Конвенції про права дитини також є норми, які торкаються та регулюють права дітей-біженців. В першу чергу це положення про забезпечення найкращих інтересів дитини, яким необхідно керуватись у всіх діях, які виконуються по відношенню до дітей. Ще одне положення Конвенції стосується несупроводжуваних та розлучених дітей-біженців, які мають право не розлучатися зі своїми батьками, якщо це не суперечить найкращим інтересам дитини. У разі визначення найкращих інтересів дитини необхідно, якщо підставою вимушеної міграції служить жорстоке поводження батьків із дитиною. Діти страждають під час війни також від розлучення зі своїми сім'ями. Коли дитина втрачає батьків, підвищується не тільки ймовірність того, що вона не зможе сама вижити, знайти безпечне місце, а тим більше табір для біженців, а й ймовірність того, що вона візьме до рук зброю, буде чинити різні інші злочини. Тому захист несупроводжуваних дітей включає їхню ідентифікацію, тимчасове опікуєтво будь-якої організації або установи, яка могла б подбати про них, надання їм усіх необхідних засобів, пошуку батьків, відновлення зв'язку з родичами та підтримання контакту з ними доти, доки не буде знайдено хоча б один із батьків¹³. Якщо дитина розлучається з одним або обома батьками, то держава-учасниця поважає право дитини підтримувати стосунки з обома батьками та надавати інформацію щодо місцезнаходження відсутнього члена/членів сім'ї. Несупроводжувани та розлучені діти-біженці, будучи позбавленими сімейного оточення, відповідно до Конвенції можуть претендувати на особливий захист та допомогу, надані державою.

ВИСНОВКИ

Захист дітей – це попередження жорстокого поводження, зневажливого ставлення, експлуатації та насильства щодо дітей та реагування на ці явища. Поняття захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту охоплює дуже широкий спектр питань, які можуть змінюватись в залежності від конкретного контексту. Діти все частіше стають одними

¹² Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

¹³ Children and war. Special brochure. ICRC, Geneva, 1994. P. 3–7.

з головних жертв збройних конфліктів по всьому світу. На жаль по оцінкам, які були зроблені ЮНІСЕФ, в умовах війни сьогодні жертвами стають більше 250 мільйонів дітей, такого не було з часів Другої світової війни. Діти перетворюються на біженців, втрачають право на початкову освіту, багато шкіл стали об'єктами бомбардування або припинили своє існування, більшість дітей були вимушені покинути своїх рідних та свої домівки.

Забезпечення прав дітей відноситься до глобальних та основних проблем сучасності, які постають перед міжнародною спільнотою та у вирішенні яких зацікавлене все міжнародне співтовариство. Міжнародний захист прав дітей під час збройних конфліктів є системою взаємоузгоджених дій держав, міжнародних міжурядових та неурядових організацій, які спрямовані на розробку та забезпечення прав дитини з метою формування повноцінної та гармонійно розвиненої особистості, сприяння їх закріпленню в національному законодавстві та надання міжнародної допомоги дітям. Міжнародно-правове регулювання передбачає особливий захист дітей як осіб, які не беруть участі у збройних конфліктах, та особливий захист як найбільш уразливих осіб. Понад те, під захист підпадають і діти, що приймають участь у збройних конфліктах. У період міжнародних збройних конфліктів діти входять до категорії осіб, які перебувають під захистом IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Завдяки цьому вони підпадають під дію всіх положень, що стосуються поводження з особами, та визначають основний принцип гуманного поводження з людьми, що включає повагу до життя, фізичну та психічну недоторканність, а також забороняє серед іншого примус, тілесні покарання, тортури, колективні покарання та репресалії. Як частина цивільного населення діти підпадають під дію всіх норм міжнародного гуманітарного права, що належать до ведення війни.

Захист прав дітей під час збройних конфліктів не може бути забезпечений лише шляхом посилення їх правової самостійності. Він полягає та складається з пошуку зовнішніх механізмів захисту недоторканості дитини від посягань сімейного чи громадського оточення, жертвою яких вона є, і таким чином захист дітей покладає пряму відповідальність на всіх учасників життя, включаючи відповідальність представників гуманітарних організацій у надзвичайних ситуаціях.

У період збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право забезпечує дітям як загальний захист, що передбачений для цивільного населення, які не приймають участі у збройних конфліктах, так і спеціальний захист, враховуючи їх особливу незахищеність.

АНОТАЦІЯ

Аналіз останніх, а також історичних подій, що стосуються збройних конфліктів показує, що внаслідок війни основними жертвами стає цивільне населення, особливо діти, як найбільш вразлива категорія, яка не може захистити свої права та свободи. Діти у ситуаціях збройного конфлікту вкрай уразливі й не в непропорційно великій мірі страждають від наслідків воєн, які почалися не за їх вибором. Серйозні порушення щодо дітей, як і раніше, відбуваються в більшості конфліктних ситуацій. Якщо залишити ці порушення без уваги, вони можуть мати довгострокові негативні наслідки не тільки для дітей, а й для перспектив сталого світу, підживлюючи невдоволення та розчарування, які можуть призвести до збереження насильства та несправедливості на тривалий термін. Збройні конфлікти більшою мірою торкаються саме дітей. Будучи головними жертвами збройних конфліктів, багато дівчаток і хлопчиків стають об'єктами вбивств та інвалідами внаслідок нанесених їм каліцтв, їх вербують і використовують як дітей-солдат, вони піддаються сексуальному насильству, їх викрадають і їм відмовляють у доступі до гуманітарної допомоги. Крім того, вони все частіше стають жертвами нападів на школи та лікарні. Наразі гинуть та стають каліками діти, як ті, що приймали участь у конфліктах, так і ті, які не приймають безпосередньої участі у збройних конфліктах. Так, як діти будучи найбільш незахищеною верствою населення не можуть захистити себе самостійно від негативного впливу збройних конфліктів, тому захист їх прав та основних свобод та забезпечення їх безпеки визнається обов'язком держав, а також міжнародних організацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дитячий Фонд Організації Об'єднаних Націй. *ЮНІСЕФ*. URL: <https://www.unaids.org/en/aboutunaids/unaidscosponsors/unicef>
2. Пакт про громадянські та політичні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. Загальна декларація прав людини 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 21 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 21 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

7. Legal protection of Children in Armed Conflicts. *International Committee of The Red Cross*. URL: <https://www.icrc.org/en/document/legal-protection-children-armed-conflict-factsheet>

8. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

9. Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

10. Remarks to Security Council Briefing on Children in Armed Conflict: Introducing Practical Guidance on the Integration of Child Protection Issues in Peace Processes 12/02/2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-02-12/remarks-security-council-briefing-children-armed-conflict>

11. European Council of the European Union. Council adopts conclusions on the rights of the child. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/09/council-adopts-conclusions-rights-child>

12. Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

13. Children and war. Special brochure. ICRC, Geneva, 1994. P. 3–7.

Information about the author:

Manuilova Kateryna Viktorivna,

Candidate of Legal Science,

Associate Professor

at the Department of International and European Law

National University “Odesa Law Academy”

23, Fontanskaya road, Odesa, 65009, Ukraine

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ,
ВИДИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ, СИСТЕМА ОРГАНІВ
ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧОМУ НАСИЛЬСТВУ**

Миرونюк Р. В., Миرونюк С. А.

Вступ. По всьому світу проблема насильства (домашнього насильства, особливо по відношенню до дітей), а також виявлення та усення причин, які сприяють вчиненню насильницьких дій є нагальною, актуальною та такою, що потребує значної уваги суспільства та консолідації зусиль економічного, культурного, психологічного та організаційного характеру з метою її подолання або принаймі мінімізації. Найбільш вразливі від домашнього насильства та жорстокого поводження є діти. Попри те, що проблема насильства по відношенню до дітей є нагальною для всіх країн, з урахуванням їх культурних традицій, рівня життя, релігійних особливостей, останнім часом з урахуванням євроінтеграційних процесів, які відбуваються в Україні низка міжнародних інституцій звертаю увагу на стан цієї проблеми в Україні. Так, згідно з дослідженнями Ради Європи, кожна п'ята дитина в Україні зазнає різних форм сексуального насильства (від розбещення до звалтування); кожна третя дитина стає жертвою фізичного насильства, а кожна друга – психологічного¹. За переглянутими у вересні 2016 року даними, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) описує такий обсяг даної проблеми в Україні: кожен четвертий дорослий зізнається, що у дитинстві зазнавав фізичного насильства; одна з п'яти жінок і один із тринадцяти чоловіків зізнаються, що у дитинстві зазнали сексуального насильства; поширеним є емоційне насильство та нехтування; впродовж дитинства, 1 з 4 дітей переживають фізичне насильство; майже 1 з 4 дівчаток та 1 з 13 хлопчиків переживає сексуальне насильство². Ще більш вражаючими є показники порушених кримінальних справ, так тільки протягом 2020 року правоохоронці порушили 410 кримінальних справ щодо сексуального насильства над дітьми³. В той же час слід вказати, що такі дані в

¹ Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2 (276). С. 188–193.

² Індикатори фізичного, сексуального, психологічного насильства щодо дитини, а також нехтування потребами дитини / Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2020. 20 с.

³ Вікторія Рощина. У 2020 році в Україні відкрили понад 400 кримінальних справ щодо сексуального насильства над дітьми – омбудсмен. URL:

багатьох випадках не відповідають дійсності адже базуються на низці соціологічних досліджень, які не носять системного підходу: опитування проводиться вибірково і охоплює найбільш вразливі категорії опитуваних – респондентів, які виховуються в сім'ях з низьким освітнім, культурним рівнем низького матеріального достатку, в більшості воно не охоплює всю територію України, проводиться різними громадськими організаціями, які іноді перебільшують проблему, завищують статистичні дані з метою отримання міжнародних та державних грантів на протидію насильству по відношенню до дітей. Офіційна статистики щодо різних видів насильства щодо дітей не носить системний характер, окремо систематизуються показники кількості постраждалих від домашнього насильства дітей, окремо щодо жорстокого поводження з дітьми, окремо щодо дітей, які були вилучені з сім'ї у випадках позбавлення батьківських прав в результаті недбалого ставлення до дітей та неналежного виконання обов'язків батьків (опікувальників). Однак слід засвідчити, що проблема неналежного ставлення до дітей в результаті чого вони піддаються насильству з боку дорослих як в сім'ї так і в закладах освіти і в життєвому побутті дітей є актуальною та побребує вирішення в тому числі шляхом виявлення причин, підстав та чинників, які зумовлюють вчинення насильства щодо дітей; з'ясування засобів, способів та механізмів впливу, які унеможливають або значно знизять рівень насильницької загрози щодо дітей, які наявні як сімейному так і освітньому просторі їх життя та виховання.

У зв'язку з цим нижче в межах підрозділу монографії ми ставимо та плануємо забезпечити реалізації ряду завдань: визначити стан насильства по відношенню до дітей в Україні; з'ясувати законодавчі механізми та організаційно-матеріальні ресурси спрямовані на запобігання насильству по відношенню до дітей.

1. Види насильства стосовно дітей

Фізичне насильство – нанесення дитині батьками чи особами, що їх замінюють, вихователями чи іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що завдають збиток здоров'ю дитини, порушують її розвиток або й позбавляють життя. Ці дії можуть здійснюватися у формі побиття, катування, штовхань, у вигляді ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими цигарками, у вигляді укусів та використання різноманітних предметів як знаряддя насильства. *Фізичне насильство* – це також і залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних

речовин або медичних препаратів, які викликають одурманювання (наприклад, снодійного, не виписаного лікарем), а також спроби удушення чи втоплення дитини, в тому числі новонародженої, через небажану вагітність матері або емоційний та післяродовий стрес.

Необхідно усвідомлювати, що фізичне насильство – це фізичний напад (катування), воно майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою. У деяких родин як дисциплінарну міру використовують різні види фізичного покарання – від потиличників та ляпасів до побиття ременем чи сторонніми предметами.

Ознаки фізичного насильства щодо дітей:

синяки або поламани кістки;

відбитки предметів/предмета; синець або поріз, якому немає пояснень; наявність записини на окремих ділянках голови, рубці на окремих ділянках шкіри; боязнь дорослих, особливо батьків; агресія; боязнь фізичного контакту, такого як рукостискання, обійми, будь-якого дотику.

Сексуальне насильство – це будь-які сексуальні стосунки/взаємодія з дитиною, в яких дитина використовується дорослим або іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб.

Видами сексуального насильства щодо дітей є: статеві зносини (коїтус), оральний і анальний секс, взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти із статевими органами; оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли дитина цього не підозрює: під час роздягання, відправлення природних потреб. Такий вид насильства може здійснюватися тим, кому дитина довіряє, включаючи батька, брата/сестру, далекого родича, друга, вчителя, старшого керівника або-будь якого піклувальника; будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю над дитиною; використання дитини для сексуальної стимуляції дорослого; сексуальна експлуатація для виготовлення дитячої порнографії або роботи в проституції; розбещення, тобто залучення до спостереження за статевим актом, перегляду порнографії, відправлення текстових повідомлень сексуального характеру; демонстрація статевих органів, у тому числі, коли мама проходить у ванну без одягу або ж дорослий відправляє дитині оголені фото/відео; еротизована ласка і турбота; як варіанти елементи такої турботи: поцілунки з дитиною у губи або коли батьки миють досить дорослих дітей чи сплять з ними в одному ліжку.

Згідно з різними дослідженнями, в середньому до 80 % випадків насильства здійснюють добре відомі дитині дорослі, з них близько 40 % – дуже близькі до дитини родичі чи батьки. Про 90 % злочинів ніколи не повідомляють в поліцію. Причини мовчання найрізноманітніші: страх та/або сором дитини; недовіра батьків до слів дитини; страх дитини втратити близького дорослого, який дає увагу, турботу і

часто подарунки; небажання мами відмовлятися від стосунків із чоловіком; залежність сім'ї від педофіла (наприклад, батька та чоловіка)⁴.

Ознаки сексуального насильства щодо дітей: таємність; надмірна зацікавленість чи обізнаність у сексуальній темі та предметах, що з нею пов'язані; надмірний прояв уваги до всього, що пов'язане з сексуальною темою; побоювання певної людини чи члена сім'ї; надмірна піддатливість агресія; біль при сечовипусканні; ускладнення при ходьбі чи сидінні; нетримання сечі; анальний чи вагінальний свербіж, висипи, синці, кровотечі, біль.

Психологічне насильство щодо дітей – постійна, систематична чи періодична словесна образа дитини; погрози, приниження її людського достоїнства з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів, сторонніх людей; демонстрація нелюбові, ворожості до дитини; обвинувачення її в тому, у чому вона не винна. До цього виду насильства належать також постійна неправда, обман дитини у результаті чого вона втрачає довіру до дорослого, а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям.

Психологічне насильство визначається як одноразовий або систематичний вплив на дитину, вороже або байдуже ставлення до неї, що призводить до зниження самооцінки, втрати віри в себе, формування патологічних рис характеру, що викликає порушення соціалізації; може призводити до формування хворобливої прив'язаності чи прихильності, схильності жертв звинувачувати себе в скоєному щодо них насильстві, вивченої безпорадності і надмірно пасивній поведінці. До цього виду насильства відносяться, зокрема, гучний крик на дитину, грубе та образливе поводження, неувага, різка критика, обзивання, висміювання, приниження, погрози, знищення особистих речей дитини, тортури або вбивство домашньої тварини. Реакція дітей на психологічне насильство може виражатися в дистанціюванні від насильника, інтеріоризації образливих оцінок або опору шляхом образи насильника.

Ознаки психологічного (емоційного) насильства щодо дітей: відставання у порівнянні з однолітками у фізичному та соціальному розвитку; порушення мови, сну, прийому їжі; систематичне повторювання дій, зокрема – розкачування, смоктання пальців, кусання; відсутність зосередження та уваги; відсутність інтересу чи емоцій; депресія або віддаленість; агресія.

Економічне насильство щодо дітей – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні,

⁴ Стромилло А. П. Насильство над дітьми та його наслідки. *Вісник Черкаського університету*. 2010. № 121. С. 140–143.

медичній допомозі з боку батьків чи осіб, їх що заміняють, у силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруєнь та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків.

Ознаки економічного насильства щодо дітей: брудний та пошкоджений одяг, невідповідний до сезону; безсоння; недотримання гігієнічних норм; медичні проблеми, які не піддаються лікуванню; ховання або крадіжка їжі; відсутність або низький рівень соціальних навичок; бездоглядність; нездатність до навчання, невідповідність розумових здібностей віковим нормам.

Відсутність турботи (як різновид економічного насильства щодо дитини) – це нехтування основними потребами дитини (в їжі, одязі, житлі, медичній допомозі або нагляду) з боку батьків або інших причетних людей, що несе відповідальність за дитину, в результаті чого здоров'я, безпека та благополуччя дитини виявляються під загрозою. До ознак відсутності піклування відноситься постійне невідвідування дитиною школи, жебрацтво, крадіжки дитиною грошей або їжі, брудна шкіра або одяг, відсутність сезонного одягу. Зневага інтересами і потребами дитини (нехтування) – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, що їх заміняють, у силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруєнь та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків⁵.

Ознаки фізичної занедбаності (незадоволення основних фізичних потреб дитини в їжі, одязі, гігієні, житлі): брудний та пошкоджений одяг, невідповідний до сезону; безсоння; недотримання гігієнічних норм; медичні проблеми, які не піддаються лікуванню; ховання або крадіжка їжі; відсутність або низький рівень соціальних навичок; бездоглядність; нездатність до навчання, невідповідність розумових здібностей віковим нормам.

Занедбані та недоглянуті діти можуть страждати затримками фізичного та психосоціального розвитку, що може стати причиною психопатологій та порушення нейропсихологічних функцій, в тому числі виконавчих функцій, уваги, мови, пам'яті та соціальних навичок. За даними досліджень, діти, які пережили відсутність турботи, як правило, згодом не сприймають дорослих як джерело безпеки і демонструють підвищену агресивність та гіперактивність, що може

⁵ Гордієнко, Б. П. Насильство як складова жорстокого поводження з дітьми. *Український психолого педагогічний науковий збірник*. 2018. № 13. С. 18–21.

перешкодити формуванню здорової та міцної прихильності до рідних і прийомних батьків чи сторонніх людей в цілому. Адаптуючись до насильницького або неухважного батьківства або опікунства, такі діти стають настороженими і недовірливими; часто відзначають їх нещирість та схильність до маніпуляцій. Жертви відсутності піклування згодом можуть зазнавати труднощів при зав'язуванні та підтримці дружніх і романтичних стосунків в результаті нестачі прив'язаностей в дитинстві.

2. Правові засади протидії насильству щодо дітей

Правові відносини щодо захисту прав дітей від злочинного посягання, в тому числі насильства щодо дітей, його запобігання та протидії урегульовані на рівні наступних правових актів:

Конституція України. У статті 52 Конституції вказано, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом⁶.

Сімейний кодекс України. Сімейний кодекс України визначає основні засади шлюбу, права та обов'язки батьків, дітей та інших членів сім'ї, а також окреслює правові наслідки щодо невиконання ними цих обов'язків та порушення прав. Основні обов'язки батьків щодо виховання дітей визначені у статті 150 даного кодексу. Відповідно до вимог цієї статті батьки, зокрема, зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, а також її поважати. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання, та застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Відповідно до норм сімейного законодавства сама дитина, у разі порушення її прав та інтересів, може звернутися за їх захистом до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а у разі досягнення чотирнадцятиліття – безпосередньо до суду. Порушення прав та інтересів дитини та жорстоке поводження з нею, за сімейним законодавством може бути підставою для позбавлення батьківських прав (стаття 164 дає вичерпний перелік таких підстав). Слід зауважити, що коли судом при розгляді справ про позбавлення батьківських прав буде виявлено у діях батьків або одного з них ознаки злочину, правовідносини переходять з ініціативи суду у сферу кримінального законодавства⁷.

⁶ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст.141.

⁷ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради.* 2002. № 21–22. Ст. 135.

Кримінальний кодекс України. Так, Кримінальним кодексом України (далі – ККУ) визначаються види злочинів, які пов’язані із жорстоким поведінням з дітьми, зокрема: домашнє насильство (стаття 126-1 ККУ), побої й мордування (стаття 126 ККУ), катування (стаття 127 ККУ), доведення до самогубства (стаття 120 ККУ), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121 ККУ), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122 ККУ), погроза вбивством (стаття 129 ККУ), неналежне виконання обов’язків щодо охорони життя та здоров’я дітей (стаття 137 ККУ), експлуатація дітей (стаття 150 ККУ), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (стаття 150-1 ККУ), звалтування (стаття 152 ККУ), сексуальне насильство (стаття 153 ККУ), примушування до вступу в статевий зв’язок (стаття 154 ККУ), статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (стаття 155 ККУ), розбещення неповнолітніх (стаття 156 ККУ), злісне невиконання обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (стаття 166 ККУ), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (стаття 304 ККУ), схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 315 ККУ), спонування неповнолітніх до застосування допінгу (стаття 323 ККУ), схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (стаття 324 ККУ)⁸.

Кодекс України про адміністративні правопорушення. Так, Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУАП) визначаються види правопорушень, які пов’язані із вчиненням насильства щодо дітей – стаття 173-2. Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування); вчинення цькування (булінгу) – стаття 173-4. Булінг (цькування) учасника освітнього процесу; та щодо невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов’язків щодо виховання дітей – ст. 184 КУАП⁹.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-П. В Законі визначено загальнонаціональні пріоритети щодо розвитку державної політики, спрямованої на належне забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров’я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні, в тому числі захисту від протиправних посягань щодо дитини. Законом

⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради.* 2001. № 25. Ст. 131.

⁹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради.* 1984, додаток до № 51. Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).

урегульовано наступні правові категорії (поняття): дитина, дитинство, охорона дитинства, права та обов'язки дитини, способи забезпечення найкращих інтересів дитини, жорстоке поводження з дитиною, та ін. В Законі урегульовані питання захисту прав та інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; захисту дітей, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідками (очевидцями); в тому числі окремо визначено правові гарантії захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів¹⁰.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Закон є основним нормативним актом, який регулює організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства (в тому числі захист прав та інтересів дітей). Законом урегульовано наступні правові категорії (поняття): домашнє насильство, види домашнього насильства, «дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина)», – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства; «протидія домашньому насильству» – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки¹¹;

Конвенція ООН про права дитини. Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Постановою Верховної Ради України 27.02.1991 р. є основним міжнародним правовим документом спрямованим на подолання насильства над дітьми та покликаним захищати їхні права. Статтею 19 цієї Конвенції передбачено, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань,

¹⁰ Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради.* 2001. № 30. Ст. 142.

¹¹ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2018. № 5. Ст. 35.

відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури¹².

Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей». Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» (від 03.08.2006 р) є важливим документом, який спрямований на подальший розвиток умов для захисту прав та інтересів дитини. Ратифікація Конвенції є свідченням про готовність України дотримуватись міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав дітей, зокрема дітей, що постраждали від насилля. Національне законодавство України також містить положення, які покликані захищати дитину від насильства в сім'ї та регламентують діяльність державних органів щодо попередження і припинення насильства в сім'ї. Також прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» (від 10.07.2006 р. № 952) дає можливість долучитися до міжнародно-правового механізму впорядкованого повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують за кордоном¹³.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі». Даним підзаконним нормативним актом визначено визначено механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі (далі – суб'єкти), спрямованої на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства (далі – постраждалі особи), шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти

¹² Конвенція ООН про права дитини 20 листопада 1989 року : ратифікована Постановою Верховної Ради України 27.02.1991 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990–1990 р. № 1. Стор. 205.

¹³ . Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей : Закон України від 3 серпня 2006 року № 69-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 41. Ст. 354.

насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності. Окремо слід зауважити, що п. 36 цього Порядку визначено алгоритм дій уповноваженого підрозділу органу Національної поліції особи щодо розгляд заяв про вчинення відносно особи насильства в сім'ї¹⁴.

3. Система органів запобігання дитячому насильству

Органи державної (публічної) влади, які вживають заходів щодо запобігання дитячому насильству можна поділити на дві групи: *органи безпосередньої компетенції*; *органи, які сприяють запобіганню дитячому насильству*.

Перелік органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії дитячому насильству визначений в статті 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

До органів та установ, на які покладаються основні функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії дитячому насильству належать:

Служби у справах дітей

Уповноважені підрозділи органів Національної поліції України

Служба у справах дітей є структурним підрозділом районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, який утворюється головою районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, підзвітний та підконтрольний голові районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації.

Діє на підставі Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР¹⁵.

До повноважень служб у справах дітей у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей належать:

- розроблення та виконання заходів із захисту прав та законних інтересів постраждалої дитини;
- розроблення та виконання заходів із захисту прав та законних інтересів дитини-кривдника;

¹⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.08.2022).

¹⁵ Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1995. № 6. Ст. 35.

- прийом та розгляд заяв і повідомлень про домашнє насильство стосовно дітей та за участю дітей, у тому числі повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;
- інформування постраждалої дитини, її батьків, інших законних представників, якщо вони не є кривдниками дитини, про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися;
- інформування дитини-кривдника, її батьків, інших законних представників про права дитини, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися;
- влаштування дитини в центр соціально-психологічної реабілітації дітей, притулок для дітей служби у справах дітей, інші установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб, а також здійснення контролю за умовами її перебування та надання допомоги у разі неможливості проживання дитини із своїми батьками, іншими законними представниками у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно цієї дитини або за її участі;
- проведення профілактичної роботи з батьками, іншими законними представниками дитини із запобігання домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей;
- порушення перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про притягнення до відповідальності згідно із законом посадових осіб у разі невиконання або неналежного виконання ними обов'язків під час виявлення фактів домашнього насильства, роботи з постраждалою дитиною, дитиною-кривдником;
- взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей;
- здійснення інших передбачених законодавством заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей чи за участю дітей;
- звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Уповноважені підрозділи органів Національної поліції України

До уповноважених підрозділів органів Національної поліції України належать підрозділи ювенальної превенції (далі – підрозділи ЮП), які діють на підставі Інструкції з організації роботи підрозділів

ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044¹⁶.

До повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- виявлення фактів домашнього насильства щодо дітей та своєчасне реагування на них;

- прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства щодо дітей, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей, вжиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим від насильства дітям з урахуванням результатів оцінки ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;

- інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;

- винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;

- взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;

- здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству щодо дітей протягом строку їх дії;

- взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей.

До органів, які сприяють запобіганню дитячому насильству можна віднести:

- органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти

- органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;

- центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

- уповноважені органи з питань пробації;

- центри соціальних служб;

- притулки для дітей;

- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка);

¹⁶ Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Стр. 116. Ст. 1589.

- центри соціально-психологічної допомоги;
- територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг);
- інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам¹⁷.

До повноважень органів управління освітою у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей відповідно до компетенції належать:

- забезпечення впровадження в навчально-виховний процес на всіх освітніх рівнях, у тому числі включення до навчальних програм і планів, питань запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей;
- забезпечення включення до освітньо-професійних програм під час встановлення державних стандартів освіти питань запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей;
- участь у підготовці (перепідготовці, підвищенні кваліфікації) фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей;
- забезпечення включення до навчальних та виховних програм питань запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей;
- методичне забезпечення навчальних закладів з питань запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей.

До функцій навчальних закладів та установ системи освіти під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей можна віднести:

- проводять з учасниками навчально-виховного процесу виховну роботу із запобігання та протидії домашньому насильству;
- повідомляють не пізніше однієї доби службу у справах дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції України у разі виявлення фактів домашнього насильства стосовно дітей або отримання відповідних заяв чи повідомлень;
- проводять інформаційно-просвітницькі заходи з учасниками навчально-виховного процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, приділяючи особливу увагу формуванню небайдужого ставлення учнів до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування вчителів про випадки домашнього насильства, що стали їм відомі, повідомлення про такі випадки до кол-центру з питань

¹⁷ Лист МОН України «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» № 1/11-5480. URL: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view> (дата звернення 30.08.2022).

запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;

- організують роботу практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми;
- взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству¹⁸.

До повноважень органів охорони здоров'я у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей належать:

- розроблення та затвердження стандарту надання медичної допомоги постраждалим дітям, які постраждали від домашнього насильства;
- затвердження порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих дітей.

Установи і заклади охорони здоров'я під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей:

- повідомляють уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про виявлення ушкоджень, що могли виникнути внаслідок вчинення домашнього насильства щодо дітей, а в разі виявлення ушкоджень у дитини – також службу у справах дітей;
- у разі виявлення тілесних ушкоджень у дитини забезпечують в установленому порядку проведення медичного обстеження постраждалих осіб;
- у разі виявлення ушкоджень сексуального характеру направляють дитину на тестування на ВІЛ-інфекцію;
- надають медичну допомогу дитині з урахуванням індивідуальних потреб;
- взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей¹⁹.

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих від насильства дітей належать:

- притулки для постраждалих дітей;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей;
- кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей;
- заклади та установи, призначені виключно для дітей, які постраждали від насильства.

¹⁸ Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / Андрєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

¹⁹ Попередження домашнього насильства : навчальний посібник для консультантів «гарячих» ліній / упорядники: Краснова О. В., Калашник О. А. Київ, 2016. 90 с.

Контактні дані спеціалізованих служб підтримки постраждалих від насильства дітей

Урядовий центр з протидії насильству – 15–47;

Ла Страда «Гаряча лінія» для дітей: 0-800-500-225, 116-111 (з мобільного);

«Гаряча лінія» безоплатної правової допомоги: 0-800-213-103²⁰;

Дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центру соціальних служб, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

ВИСНОВКИ

Внаслідок домашнього насильства у дітей відбуваються не лише серйозні викривлення психосексуального розвитку дитини, а й порушується розвиток базового почуття самостійної та здорової ідентичності, адекватного оцінювання реальності. В результаті насильства дитині завдаються тяжкі травми, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я, при чому хлопці страждають не менше за дівчат. Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя. У суспільстві росте потенційний агресор або жертва – людина, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а «за необхідності» й бити²¹. Статистичні дані діяльності Національної поліції за останні 5 років свідчать, що із 100 випадків викликів поліції за фактом домашнього насильства 30 % з них пов'язані з вчиненням насильства щодо дітей, що вказує на досить високий ризик завдання невідвортної шкоди дитині, яка може в подальшому призвести до важких наслідків – вчинення суєцидів, залишення дитиною сім'ї та зайняттям бродяжництвом, втягнення дитини в протиправну (в тому числі злочинну діяльність). У зв'язку з цим на загальнодержавному рівні мають бути розроблені, а більше ефективно впроваджуватись програми реабілітації дітей, які стали жертвами насильства в сім'ї.

²⁰ Кучинський М. С. Методичні рекомендації щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами / М. С. Кучинський, К. Б. Мірошниченко. *Безпека життєдіяльності*. 2019, лютий. № 2. С. 2–6.

²¹ Lidija Kalenichenko Borys Lohvynenko, Roman Myroniuk, Olexander Svitlychnyy, Aleksey Prokopenko. The Way the Health Care System in Ukraine Looks Like: international practices within national realities. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. № 4. P. 685–691.

АНОТАЦІЯ

В межах підрозділу монографії ми ставимо та плануємо забезпечити реалізації ряду завдань: визначити стан насильства по відношенню до дітей в Україні; з'ясувати законодавчі механізми та організаційно-матеріальні ресурси спрямовані на запобігання насильству по відношенню до дітей.

З'ясовано, що внаслідок домашнього насильства у дітей відбуваються не лише серйозні викривлення психосексуального розвитку дитини, а й порушується розвиток базового почуття самостійної та здорової ідентичності, адекватного оцінювання реальності. В результаті насильства дитині завдаються тяжкі травми, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я, при чому хлопці страждають не менше за дівчат. Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя. У суспільстві росте потенційний агресор або жертва – людина, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а «за необхідності» й бити. Статистичні дані діяльності Національної поліції за останні 5 років свідчать, що із 100 випадків викликів поліції за фактом домашнього насильства 30 % з них пов'язані з вчиненням насильства щодо дітей, що вказує на досить високий ризик завдання невідвортної шкоди дитині, яка може в подальшому призвести до важких наслідків – вчинення суєцидів, залишення дитиною сім'ї та зайняттям бродяжництвом, втягнення дитини в протиправну (в тому числі злочинну діяльність). У зв'язку з цим на загальнодержавному рівні мають бути розроблені, а більше ефективно впроваджуватись програми реабілітації дітей, які стали жертвами насильства в сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2 (276). С. 188–193.
2. Індикатори фізичного, сексуального, психологічного насильства щодо дитини, а також нехтування потребами дитини / Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2020. 20 с.
3. Вікторія Рощина. У 2020 році в Україні відкрили понад 400 кримінальних справ щодо сексуального насильства над дітьми – омбудсмен. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-ugorskomu-pidruchniku-z-geografiyi-poshiruyut-antiukrayinsku-propagandu-v-mzs-vidreaguvali-nasituaciyu/> (дата звернення 30.10.2022).
4. Строміло А. П. Насильство над дітьми та його наслідки. *Вісник Черкаського університету*. 2010. № 121. С. 140–143.

5. Гордієнко Б. П. Насильство як складова жорстокого поводження з дітьми. *Український психолого педагогічний науковий збірник*. 2018. № 13. С. 18–21.
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
7. Сімейний кодекс України : Закон України від від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25. Ст. 131.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради*. 1984, додаток до № 51.Ст.1122 (з наступними змінами та доповненнями).
10. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 142.
11. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. Ст.35.
12. Конвенція ООН про права дитини 20 листопада 1989 року : ратифікована Постановою Верховної Ради України 27.02.1991 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990–1990 р. № 1. С. 205.
13. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей : Закон України від 3 серпня 2006 року № 69-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 41. Ст. 354.
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.10.2022).
15. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1995. № 6. Ст. 35.
16. Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. С. 116. Ст. 1589.
17. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : лист МОН України від 18.05.2018 року № 1/11-5480. URL: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MwD7mf2AFVaeGFF5/view> (дата звернення 30.10.2022).
18. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / Андреевкова В. Л.,

Байдик В. В., Войсях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічого С. О. 2020. 196 с.

19. Попередження домашнього насильства. Навчальний посібник для консультантів «гарячих» ліній / упорядники: Краснова О. В., Калашник О. А. Київ, 2016. 90 с.

20. Кучинський М. С. Методичні рекомендації щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами / М. С. Кучинський, К. Б. Мірошниченко. *Безпека життєдіяльності*. 2019. № 2, лютий. С. 2–6.

21. Lidija Kalenichenko Borys Lohvynenko, Roman Myroniuk, Olexander Svitlychnyy, Aleksey Prokopenko. The Way the Health Care System in Ukraine Looks Like: international practices within national realities. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. № 4. P. 685–691.

Information about authors:

Myroniuk Roman Victorovich,

<https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Administrative Law, Process and

Administrative Activity

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Myroniuk Stanislava Anatolievna,

<https://orcid.org/000-0001-6462-217>

Candidate of Law,

Senior Lecturer of the Department of Tactical and Special Training

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД НАСИЛЬСТВА: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Наливайко Л. Р., Лук'яненко Т. В.

ВСТУП

Україна як суб'єкт міжнародного права має міжнародно-правові зобов'язання, що зумовлені підписанням Конвенції ООН про права дитини та пов'язані із забезпеченням надійного захисту дітей від будь-яких форм насильства та експлуатації. Ефективне впровадження і застосування у національних правовідносинах міжнародних стандартів у сфері прав дитини є вагомим аргументом при взаємодії з міжнародними організаціями у питаннях євроатлантичної інтеграції. Сьогодні реформи в Україні об'єктивно супроводжуються труднощами в економічному, політичному, соціальному житті, що стає причиною збільшення випадків насильства щодо дітей. Гостро стоять питання забезпечення права дитини на захист від насильства в сім'ї, навчальних закладах та особливо у зоні воєнних дій й на тимчасово окупованих територіях України. У цьому зв'язку неможливо не навести дані щодо постраждалих дітей в Україні.

Так, за інформацією Офісу Генпрокурора України більше ніж 1258 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Офіційне число дітей, які загинули становить 430 осіб, понад 828 дітей отримали поранення різного ступеня тяжкості (інформація станом на 9 листопада 2022 р.)¹. Важливо звернути увагу, що наведені дані стосуються подій після 24 лютого 2022 р., проте велика кількість жертв серед дітей (вбитих чи поранених) була і до цього часу й стосувалася у більшій мірі східної частини нашої держави.

Політиці протидії насильству щодо дітей в Україні нині приділяють значну увагу². Однак залишається багато невирішених питань у правовому регулюванні права дитини на захист від усіх форм насильства, потребує комплексного і системного підходу визначення теоретичних основ реалізації права дитини на захист від насильства, правового

¹ Понад 1258 дітей постраждали в Україні через війну, найбільше – у Донецькій області. URL: <https://espresso.tv/zrosla-kilkist-postrazhdalikh-cherez-viynu-ditey-vzheponad-1250#>

² Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 188.

аналізу стану усіх елементів, що складають політику попередження насильства щодо дітей в Україні, практики захисту дітей від насильства на тлі посилення євроатлантичної інтеграції.

Безпосередньо питання попередження насильства щодо дітей з різних галузей права досліджували М. Веселов, П. Зеленьяк, О. Коломоєць, Л. Левицька, Н. Лесько, О. Шевченко-Бітенська та ін. Окремі аспекти вказаної проблеми аналізували С. Бобровник, К. Волинка, І. Грицай, С. Гусарев, Л. Дубчак, О. Зайчук, А. Засць, Р. Калюжний, В. Копейчиков, А. Кучук, С. Лисенков, О. Наливайко, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Хавронюк, Ю. Шемшученко та інші вчені. Забезпечення прав дитини є однією з найгостріших соціально-економічних і політичних проблем, у вирішенні якої має бути зацікавлене усе світове співтовариство. Роль зростаючого покоління реалізується не тільки на національному рівні – потенціал дітей стане корисним при вирішенні глобальних проблем, що постають перед людством. В умовах становлення і розвитку України як правової держави право дитини на захист від насильства потребує глибокого теоретичного аналізу, зокрема комплексного вивчення правового регулювання права дитини на захист від насильства.

1. Проблеми нормативно-правового забезпечення права дитини на захист насильства в Україні

Нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від насильства в Україні має враховувати розвиток та вдосконалення двох головних напрямів: 1) утвердження ідеології протидії усім формам насильства щодо дитини, та 2) розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Ідеологія протидії насильству щодо дитини у правовій державі має трансформуватися у відповідну *правову політику*. Ця категорія використовується для позначення процесів формування та визначення цілеспрямованих, підкріплених інтелектуальним, організаторським та фінансовим ресурсом заходів з реалізації певної стратегічної мети із використанням системи правових засобів, а також її здійснення у межах права і відповідно до принципів правової держави.

Отже, правова політика протидії усім формам насильства щодо дитини в Україні може розглядатися як науково обґрунтована, системна і послідовна діяльність органів публічної влади загальнонаціонального і місцевого рівнів із створення ефективного механізму правового регулювання відносин в цій сфері, із використанням сучасних правових засобів, а також її здійснення в рамках права і відповідно

до принципів правової держави, з метою забезпечення вільного існування кожної дитини в Україні незалежно від її іманентних ознак, створення атмосфери несприйняття насильства щодо дитини, залучення до цього процесу суб'єктів громадянського суспільства.

Правова політика протидії насильству щодо дітей в Україні виробляється парламентом, Президентом, урядом, органами місцевого самоврядування, науковими установами та ін. У формуванні цієї політики беруть участь політичні партії, громадські об'єднання, а також громадяни, але не безпосередньо, а через офіційні канали та інститути, через пресу³. Перераховані суб'єкти формування правової політики протидії насильства щодо дитини в Україні виступають також і суб'єктами її здійснення⁴. В цьому випадку діяльність самих розробників і виконавців збігається, являючи собою єдине ціле.

Цілі і принципи правової політики України у сфері захисту прав дітей сформульовані у Законі України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини⁵. Тобто йдеться про державну політику в інтересах дітей, оскільки державна політика, скоріше, показує оперативні діяльні заходи державних органів щодо реалізації стратегічної правової політики. Цілями державної політики в інтересах дітей є: 1) охорона та сприяння реалізації прав дітей, передбачених Конституцією, недопущення їх дискримінації, зміцнення основних гарантій прав і законних інтересів дітей, а також відновлення їх прав у випадках порушень; 2) формування правових основ гарантій прав дитини; 3) сприяння фізичному, інтелектуальному, психічному, духовному і моральному розвитку дітей, виховання в них патріотизму і громадянськості, а також реалізації особистості дитини в інтересах суспільства.

Державна політика протидії насильству щодо дітей в Україні є пріоритетним напрямом діяльності суб'єктів публічної влади, вона має

³ Петік М. «Поліція і школи часто демонструють бездіяльність»: як в Україні працює закон про боулінг. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/navit-nezajmana-a-moglo-buti-i-girshe.htm?obozrevatellang=uk>

⁴ Nalyvaiko L. R., Hrytsai I. O. Gender budgeting as a means of ensuring the gender equality principle / Publishing House "Baltija Publishing", 2021. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-571-83-1-14>

⁵ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 14.

бути заснована на наступних принципах: 1) законодавче забезпечення права дитини від насильства; 2) державна підтримка сім'ї з метою попередження усіх форм насильства щодо дитини, захисту її прав, підготовки до повноцінного життя в суспільстві; 3) відповідальність посадових осіб, громадян за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; 4) державна підтримка органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та інших організацій, що здійснюють діяльність із захисту прав дитини від усіх форм насильства.

Розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні відбувається за усталеною формою систематизації нормативно-правових актів, спрямованих на здійснення правового регулювання суспільних відносин у цій сфері⁶. В Україні діє понад трьохсот нормативних актів із захисту прав дітей, серед яких законодавчі акти, акти Президента України та постанови Кабінету Міністрів України, якими регулюються відповідні суспільні відносини в цій сфері. Наявна сукупність нормативно-правових актів, що регулюють питання захисту дітей від насильства, складає самостійну підсистему у загальній системі національного права⁷.

Загальні правові засадничі положення щодо гарантування прав дитини визначає Декларація про державний суверенітет України. Зокрема розділ X Декларації підтверджує «визнання переваги загальнонолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноєвропейських норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права»⁸. В основі системи національних нормативно-правових актів щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства лежить Конституція України. Так, ст. 3 Основного Закону закріплює положення про те, що « <...> людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Ст. 28 Конституції України гарантує дитині право на повагу до її гідності. Важливим для ідеології попередження

⁶ Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4. (48). P. 413–419.

⁷ Nalyvaiko L., Marchenko O., Pkov V. Conceptualisation of the phenomenon of corruption: international practices and Ukrainian experience. *Economic annals-XXI*. 2018. № 172. P. 33.

⁸ Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.

насильства щодо дітей є положення ст. 52: «<...> будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом»⁹.

Положення Конституції України щодо прав дитини деталізуються у відповідних законах України. Так, право дитини на захист від усіх форм насильства безпосередньо установлюється Законом України «Про охорону дитинства» (ст. 10). Зокрема, кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини. Разом із тим визначено, що держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання тощо¹⁰.

До законодавчих джерел щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід віднести низку законів, положення яких створюють умови для попередження насильницьких дій через соціальний захист дітей, їх виховання та освіти, охорону здоров'я тощо. Наприклад, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», виходячи з Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку¹¹. Ст. 26 Закону України «Про освіту» зобов'язує власника або уповноважений ним орган, керівника навчального закладу, створювати забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання, праці та виховання у навчальних закладах¹². Прийнятий у 2011 р. Закон України «Про протидію торгівлі людьми»¹³ передбачає захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми, в тому числі дітей.

У сучасному національному праві права людини, зокрема право дитини на вільний, без усілякого насильства розвиток, відносяться до об'єктів національної безпеки, а їх ефективне забезпечення є запорукою успішності євроінтеграційної політики нашої держави.

⁹ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змін.).

¹⁰ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 14.

¹¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

¹² Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

¹³ Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173.

Механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід визначати у невідривному зв'язку із практикою захисту цього виду прав дитини європейськими країнами, що входять в ЄС.

Такі тенденції позначаються на характері законотворчості останніх років – багато норм національних актів різного рівня спрямовані на нормативно-правове врегулювання питань забезпечення прав людини, зокрема це стосується і права дитини на захист від насильства. Так, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» (ст. 3), державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності¹⁴. У Стратегії національної безпеки України зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки» (п. 1)¹⁵. Важливо, що Стратегія національної безпеки України спрямована на реалізацію Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Як зазначено в Указі, цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України¹⁶, що створює міцне підґрунті для реалізації правової політики протидії насильству щодо дитини в Україні¹⁷.

До кодифікованих нормативно-правових актів щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства відносяться Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Житловий кодекс України, Кодекс законів про працю України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та ін.

Важливою є дія норм кримінального законодавства, що визначає високу ступінь суспільної небезпеки та встановлює кримінальну відповідальність за злочини проти дітей (ст.ст. 115, 117, 120, 121–129, 135, 146, 150 тощо КК України). У 2018 р. було прийнято Закон

¹⁴ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

¹⁵ Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.

¹⁶ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019.

¹⁷ Симоненко Т. В. Теоретико-правова характеристика інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 56(1). С. 30–33.

України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», яким, зокрема було посилено кримінальну відповідальність за сексуальне насильство, вчинене групою осіб, або сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи (п. 3 ст. 153 КК України).

Одним із дієвих видів джерел в системі законодавства, що регулює правовідносини у сфері забезпечення права дитини на захист від насильства в Україні, є укази Президента України. Зокрема, Указом Президента України від 11.08.2011 р. № 811¹⁸ було затверджено таку важливу спеціалізовану правозахисну інституцію як Уповноважений Президента України з прав дитини, який згодом трансформувався у Радника – уповноваженого президента України з прав дитини та дитячої реабілітації. Концептуальні засади розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх закладаються Указом Президента від 24.05.2011 р. № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»¹⁹.

У затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 Національній стратегії у сфері прав людини зазначено, що поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної та екологічної кризи, реформування державного управління забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризових ситуаціях ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства²⁰.

До правових джерел у сфері забезпечення права дитини від усіх форм насильства в Україні можна віднести і окремі акти Кабінету Міністрів України. Так, забезпечення захисту дітей від насильства визначено одним із пріоритетів Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, схваленої Постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453²¹. Важливими є Постанова Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 р. № 905 «Про затвердження

¹⁸ Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011р. № 811.

¹⁹ Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента від 24.05.2011 р. № 597/2011.

²⁰ Національна стратегія у сфері прав людини : затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021.

²¹ Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453.

Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»²²; Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 р. № 783 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми»²³ тощо.

Безумовно, до системи національних правових джерел забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід зараховувати судові рішення²⁴. Останні роки у правовій науці дискутується питання щодо судової нормотворчості, окремі вчені небезпідставно визнають за органами судової влади не лише правозастосовну, а й правотворчу функцію.

В системі міжнародно-правового захисту прав людини особливе місце займає Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Конвенція не містить статей, що безпосередньо регулюють і захищають права дітей, однак ст. ст. 5, 6 Європейської конвенції, ст. 5 Протоколу № 7 до неї можуть бути застосовані також до дитини, яка є суб'єктом міжнародного права нарівні з іншими учасниками міжнародних правовідносин.

З огляду на сформовану практику Європейського суду з питань, що стосуються захисту прав дітей, слід зазначити, що зазвичай інтереси неповнолітніх в Європейському суді представляють їх батьки. Проте, дитина має право скористатися допомогою адвоката (ст. 6 Європейської конвенції) або громадської організації відповідно до національного законодавства, якщо з яких-небудь причин визначити батьків представниками дитини неможливо. Подібний підхід особливо актуальний, коли інтереси дитини вступають у протиріччя з інтересами її батьків або опікунів.

Крім стандартів, розроблених безпосередньо самим Європейським судом, при обґрунтуванні порушення права дитини на захист від усіх форм насильства допускаються і заохочуються посилання і на інші міжнародно-правові акти, в яких закріплюються права дитини, мова йде, насамперед, про Загальну декларацію прав людини та Конвенцію ООН про права дитини.

²² Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 р. № 905.

²³ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 р. № 783.

²⁴ Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. Is. 22 (6). P. 1–6.

Україна як незалежна держава Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (п. 1) визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. На підтвердження обов'язку держави виконати рішення Європейського суду у справах проти України Верховна Рада прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У п. 1 ст. 2 цього Закону підтверджено обов'язковість виконання Україною рішення Європейського суду відповідно до ст. 46 Конвенції.

Вагоме місце в системі нормативно-правових актів щодо забезпечення права дитини на захист від насильства в Україні займають *норми міжнародних угод* у сфері прав людини. Україна є учасником міжнародних договорів, які своїми положеннями так чи інакше регулюють питання захисту дітей від насильства. Зокрема, це Конвенція про права дитини; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Міжнародна конвенція про захист прав усіх працівників-мігрантів і членів їхніх сімей; Конвенція про права інвалідів; Конвенція про заборону та прийняття негайних заходів для усунення найгірших форм дитячої праці; Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу; Додатковий протокол до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, та ін.

Поряд з універсальними міжнародними договорами, Україна здійснює активне впровадження у національне право європейських актів у сфері захисту прав дитини. Серед них можна виділити договори, укладені в рамках Організації з безпеки і співпраці в Європі, Ради Європи, Європейського Союзу²⁵. Для більш якісного правового забезпечення права дитини від усіх форм насильства, Україна підписала низку документів Ради Європи: Європейську соціальну хартію та

²⁵ Наливайко І. О. Теоретико-правові проблеми імплементації в Україні ст. 37 Стамбульської конвенції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 25–29.

Європейську соціальну хартію (переглянуту); Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення; Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми; Конвенцію про контакт з дітьми; Конвенцію про кіберзлочинність; Європейську конвенцію про здійснення прав дітей; Гаазьку конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей; Гаазьку конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей та ін.

Незважаючи на те, що більшість міжнародних договорів у сфері захисту дітей від насильства ратифіковані Україною²⁶, а їх норми формально визначають зміст стратегічних документів Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, практика захисту дітей від усіх форм насильства в нашій країні є вкрай незадовільною. Як ми вже зазначали, це відбувається, здебільшого, через недостатню реєстрацію положень міжнародного права в частині протидії насильству щодо дітей. На думку О. Шевченко-Бітенської, яку ми розділяємо, практика застосування міжнародних угод у галузі прав дитини залишається формальною або не відповідає зобов'язанням держави²⁷²⁸.

Для об'єктивності слід сказати, проблема захисту дітей від насильства є достатньо складною навіть для країн з високими правовими та економічними стандартами.

За довгі роки подолання проблеми насильства щодо дітей міжнародна спільнота сформувала широкий каталог універсальних та регіональних актів різного політичного та юридичного значення. Зважаючи на те, що Україна є активним учасником зазначених міжнародних угод, для вітчизняної науки права та суб'єктів законодавчої творчості постає актуальне та практичне завдання коректного впровадження міжнародних норм в цій сфері у національне законодавство. Імплементация в національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства є загальною теоретичною проблемою розуміння вітчизняною наукою права механізмів впровадження у національне законодавство норм

²⁶ Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 71. P. 334–349.

²⁷ Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. С. 170.

²⁸ Nalyvaiko I. The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 28.

міжнародного права. В Україні цій проблемі присвячено чимало наукових публікацій, але так чи інакше усі вони розвивають міжнародно-правову доктрину, відповідно до якої механізм впровадження у національне законодавство норм міжнародного права реалізується в межах найбільш поширених концепцій трансформації, імплементації та інкорпорації, де концепція імплементації виступає альтернативною концепціям трансформації та інкорпорації і передбачає здійснення норм міжнародного права через національний організаційно-правовий механізм.

Необхідність впровадження в національне право норм міжнародного права, що стосуються забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, вимагає дотримання *двох принципових позицій*. По-перше, не має значення, в якій спосіб буде впроваджено в національне право норми міжнародного права у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, цей спір між прихильниками тієї чи іншої концепції в даному випадку непродуктивний – головним завданням для України є досягнення бажаної мети створення для дитини безпечних умов життя та розвитку власного потенціалу. По-друге, слід змінити акценти під час вирішення цієї проблеми з теоретичних на практичні²⁹.

На початковій стадії процесу імплементації в національне право норм міжнародного права, що регулюють питання забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, передбачається кореспондування прав і обов'язків за міжнародним договором і нормам міжнародного права від держав-адресатів до суб'єктів внутрішньодержавного права.

Іншою проблемою, що не дозволяє вважати нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства задовільним, полягає у тому, що в сучасному українському праві спостерігається певна «розірваність» міжгалузевих і міжпредметних зв'язків, що, в свою чергу, перешкоджає вдосконаленню правового регулювання в цій сфері, заповненню прогалів і подолання колізій, реалізації на практиці визначених в законодавстві норм. За часів незалежності в різних галузях вітчизняного права (конституційного, цивільного, сімейного, адміністративного та ін.) сформувався величезний масив нормативних актів, так чи інакше пов'язаних із регулюванням прав дитини, накопичений великий обсяг знань, що містять рекомендації щодо реалізації прав неповнолітніх. Говорячи про право дитини на захист від насильства як про правову конструкцію,

²⁹ Симоненко Т. В. Правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правові питання. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 165.

необхідно визначити місце цієї норми права в системі нормативних актів, що регулюють правовідносини за участі неповнолітніх. Збільшення випадків насильства щодо дітей в Україні та світі, розширення форм насильства та застарілість правових інструментів боротьби із цим явищем говорить про те, що право дитини на захист від усіх форм насильства є вкрай важливим об'єктом правового регулювання, який необхідно вивчати в межах *комплексного міжгалузевого інституту прав людини*.

Комплексність у вирішенні цих проблем є фактором, що об'єднує право та політику, у нашому випадку – державну правову політику протидії насильству щодо дитини; також цей підхід співвідноситься із позицією Ради Європи, яка викладена у Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021 рр.), щодо заохочення *комплексного* підходу до захисту від насильства (п. 3.1). Тільки за таких умов можливо у правовий спосіб вирішити проблеми нормативно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, створити більш сучасні, адаптовані під рухливі соціальні процеси, правові механізми захисту суб'єктами публічної влади України дитини від насильства в усіх його проявах.

Що ж стосується юридичних норм, що закріплюють права дитини, то вони, без сумніву, теж поступово стають окремим інститутом. Зміст норм з питань захисту прав дитини, які містяться в інших правових інститутах, викликає на практиці незручності в їх застосуванні. Тому право дитини на захист від усіх форм насильства слід визнати частиною комплексного *міжгалузевого* інституту прав людини, і в межах цієї окремої галузі воно повинно вивчатися і вдосконалюватися у майбутньому.

Права дитини, зокрема право на захист від насильства, досліджується в межах загальної теорії прав людини – нової галузі знань, що з'явилася наприкінці ХХ ст. в західних університетах. Теорія держави і права як наука високого рівня узагальнення державної дійсності, наука, що досліджує загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ, звичайно, досліджує і тематику прав людини. З приводу цієї галузі, її структури та змісту, і надалі відбуваються дискусії, проте щодо прав дитини, включаючи право на захист від насильства, теорія права вивчає їх крізь призму соціально-юридичної категорії; принципів права; нормативної форми взаємодії індивідів суспільства і держави; принципів діяльності суб'єктів публічної влади; політичної, моральної, правової свідомості і культури; концепції суб'єктивного права.

2. Правове регулювання права дитини на захист від насильства: досвід зарубіжних країн

Усвідомлення проблеми подолання насильства щодо дитини спричинило активізацію правового регулювання цих питань в державах сучасного світу. Як наслідок, досвід зарубіжних країн у подоланні насильницьких проявів щодо дитини стає предметом вивчення вітчизняними авторами. При здійсненні теоретико-правової характеристики права дитини на захист від насильства визначальними критеріями правового регулювання цього процесу на міжнародному рівні є: різновид політичного устрою, тобто загальне відношення країни до прав людини як до певної цінності, та характер національної правової системи. При цьому найбільш релевантними видаються результати при вивченні правового регулювання права дитини на захист від насильства в демократичних країнах світу, насамперед тих, які відносяться до європейського регіону.

Найчастіше насильство щодо дитини карається за кримінальним законодавством. Так, на початку століття у Чехії, Румунії, Словенії, інших країнах Центральної та Східної Європи, прийняті нові закони або внесені поправки до існуючих законів для того, щоб ввести кримінальну відповідальність за види жорстокого поводження з дітьми, які не включені в старе законодавство, або посилити покарання за такі злочини. Більшість західноєвропейських країн також прийняли нове законодавство з цього питання. Так, деякі поправки були внесені у шведське законодавство, зокрема стосовно жорстокого поводження з дітьми та відсутності турботи про дітей. У 1998 р. обов'язок повідомляти про факти, які вказують, що дитина потребує захисту, було поширено зі спеціалістів на широкий загал, також був встановлений граничний чотиримісячний термін для розслідування таких справ.

У Франції в 1989 р. прийнято закон, який зміцнює систему розгляду справ, пов'язаних із жорстоким поводженням з дітьми та відсутністю турботи. У Великобританії Законом про дітей 1989 р. введено деякі важливі нові заходи, що стосуються жорстокого поводження і відсутності турботи про дітей. Проте, на жаль, як констатують фахівці, ініціативи того часу мають програмний, а не законодавчий характер.

Найбільшою детальністю та конкретикою вирізняється законодавство з питань протидії такій формі насильства, як домашнє насильство^{30, 31}. У світовій практиці правового регулювання з цього

³⁰ Наливайко І. О. Стандарти Ради Європи та правові позиції ЄСПЛ у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: теоретико-правова характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7.

³¹ Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Економічне насильство як вид домашнього насильства: національне законодавство та судова практика. *Стан та*

приводу існує *два основних підходи*: 1) ресторативний, спрямований на збереження сім'ї шляхом врегулювання внутрішньосімейного конфлікту, та 2) каральний, спрямований на руйнування циклу насильства шляхом розірвання відносин між конфліктуючими сторонами. Основою для національної законотворчості, спрямованої на попередження сімейного насильства, стало Модельне законодавство ООН про насильство в сім'ї 1996 р. У документі визначено основні цілі закону про насильство в сім'ї, розкрито механізм подачі скарг потерпілими. Крім того, передбачені права жертв, алгоритм дій державних органів, в тому числі поліції, з реагування на факти насильства в сім'ї та подальшого захисту прав жертв насильства, обов'язки поліцейських, службовців юстиції і суду, описана процедура звернення та видачі охоронного ордеру, відображені заходи, спрямовані на надання екстреної допомоги і допомоги неекстренного характеру. Багато новел з Модельного законодавства про насильство в сім'ї ООН отримали своє закріплення у нормах українського законодавства, зокрема у Законах України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та «Про охорону дитинства», а також деяких підзаконних актах.

Слід зазначити, що спеціальні закони про захист від домашнього насильства діють у більш ніж 126 країнах, у тому числі у пострадянських країнах (Грузія, Азербайджан, Литва, Киргизстан, Казахстан, Молдова, Таджикистан та ін.). Практика свідчить, що національні закони про протидію домашньому насильству довели свою ефективність. Після прийняття відповідних актів, у Молдові та Киргизстані випадки внутрішньосімейного насильства скоротилися на третину, а в США число внутрішньосімейних вбивств скоротилося у 4 рази.

Національне законодавство зарубіжних країн в даній сфері має певну специфіку, обумовлену загальною культурою відношення до прав певних категорій осіб. У переважній більшості країн, коло осіб, що охороняються відповідними законами, складають гетеросексуальні сімейні пари та інші члени сім'ї. Однак деякі країни забезпечують законодавчий захист також партнерів і колишнього подружжя (Азербайджан), співмешканців і колишніх співмешканців (Болгарія), сусідів, які проживають спільно в межах житлового приміщення (Казахстан), інтимних партнерів (Бельгія). В окремих країнах коло осіб, які підпадають під захист, ще більш розширено. Так, в Іспанії сімейні відносини, що охороняються законом, визначаються як

перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству в умовах глобальних викликів сьогодення: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 08 липня 2022 р., м. Одеса. Одеса : Гельветика, 2022. С. 191–195.

відносини з чоловіком або колишнім чоловіком, або неподружні романтичні і сексуальні відносини осіб, які проживають окремо, так само як і відносини між членами сім'ї або домогосподарства – старшими і молодшими поколіннями, кровними родичами, особами, які проживають разом, а також неповнолітніми або особами з обмеженими можливостями, які перебувають під опікою. Цікавим є досвід Індонезії. Так, індонезійський закон «Про ліквідацію насильства в домогосподарстві» в 2004 р. поширює свою дію, поряд з домогосподарцями, і на домашніх працівників.

Корисним для України у світлі євроатлантичної інтеграції є досвід правового регулювання питань боротьби з домашнім насильством в країнах ЄС. Так, в Іспанії насильство щодо дитини місцеве законодавство кваліфікує як злочин та передбачає за нього тюремне ув'язнення від одного до п'яти років. У цій країні основними методами реагування на насилля є здійснення систематичного контролю³² за сімейними правопорушниками та практика обов'язкового реагування на всі насильницькі дії щодо неповнолітнього, відповідно до якої в разі вчинення правопорушення застосовується обов'язковий арешт, обов'язкове судове провадження, обов'язкове інформування громадськості про такий факт³³. Профілактика насильства в останні роки перебуває серед пріоритетів соціальної політики Болгарії. Відповідно до закону 2005 р. домашнє насильство визначається як «будь-який акт фізичного, психічного і сексуального насильства, а також спроба зробити його, примусове обмеження особистої свободи і особистого життя щодо осіб, які перебувають або перебували в сімейних чи родинних стосунках, у фактичному подружньому співжитті, або які живуть в одному будинку»³⁴.

Практика вирішення проблем насильства в Болгарії умовно поділяється на превентивну і кризову інтервенцію. Превентивна робота орієнтована на подолання причин, що породжують насильство в сім'ї, а кризова – на обмеження і усунення його наслідків. У Законі про захист від насильства в сім'ї передбачаються наступні заходи захисту: зобов'язання насильника утримуватися від вчинення домашнього насильства; наказ кривдникові покинути будинок на термін, визначений судом; заборона кривдникові наблизитися до будинку, місця роботи і місцях соціальних контактів з потерпілою особою на умовах і термін, визначений судом; визначення на час місце проживання

³² Наливайко О. І. Державний контроль у системі місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 22–28.

³³ Джилліген Дж. Запобігання насильству / пер. з англ. В. В. Штенгелов. Київ : Сфера, 2004. С. 103–104.

³⁴ Закон за защита срещу домашното насилие. *Държавен вестник*. 2005. Бр. 27, изм. *Държавен вестник*. 2006. Бр. 82, изм. *Държавен вестник*. 2009. Бр. 102.

дитини у потерпілого батька (або у батьків), який не здійснював насильства, якщо це не суперечить інтересам дитини; зобов'язання кривдника відвідувати спеціалізовані програми розвитку належної поведінки; направлення постраждалих осіб відвідувати відновлювальні програми (чл. 5, ал. 1)³⁵.

Серед держав-членів ЄС Німеччина демонструє різноплановий підхід до подолання насильства щодо дітей. Забезпечення прав дітей та молоді є найбільшим пріоритетом в діяльності органів влади та громадянського сектору. Захист прав дитини забезпечується у будь-якому віці і у будь-якій життєвій ситуації, однак кожен рік статистика фіксує значну кількість проявів насильства щодо дітей. Так, за даними Федерального міністерства у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді, в Німеччині понад 80 % дітей зазнають легких форм насильства (ляпаси) в сім'ї, і понад 1,3 млн дітей страждають від фізичного насильства³⁶. За даними поліції у 2015 р. було зафіксовано 130 випадків вбивства дітей, 80 % яких були у віці менше 6 років; 52 випадки спроби вбивства; 3900 дітей стали жертвою різних форм насильства, а також 14000 жертвами сексуального насильства³⁷. Незважаючи на те, що випадки домашнього та інших форм насильства щодо дітей і в даний час є для Німеччини розповсюдженим явищем, країна демонструє значний прогрес у вирішенні цієї проблеми.

Німеччина ратифікувала Конвенцію про права дитини у 1992 р. У поданій у 2013 р. доповіді в Комітет ООН з прав дитини Німеччина вказала на чинний в державі Закон про засудження застосування насильства при вихованні дітей, прийнятий 2 листопада 2000 р., за допомогою якого були внесені зміни до чинного законодавства (зокрема, у Громадянське укладення 1896 р.), і який забороняє застосування щодо дітей фізичні форми покарання, нанесення психологічних травм та інших таких, що принижують гідність, заходів. Закон передбачає низку попереджувальних заходів у разі порушення його норм. Також Німеччина у доповіді в Комітет вказала на те, що на державному рівні робляться конкретні заходи, спрямовані на боротьбу з насильством в школах та інших освітніх установах³⁸.

³⁵ Закон за защита срещу домашното насилие. *Държавен вестник*. 2005. Бр. 27, изм. *Държавен вестник*. 2006. Бр. 82, изм. *Държавен вестник*. 2009. Бр. 102.

³⁶ Schleicher H. Recht auf gewaltfreie Erziehung. Artikel in: Fachzentrum für Pflegekinderwesen Sachsen-Anhalt. URL: <http://www.fzpsa.de/Recht/Fachartikel/familienrecht/gewaltfrei/gewaltfreischleicher>

³⁷ Gewalt gegen Kinder ist Alltag. Polizeiliche Kriminalstatistik 2015. Artikel, 02.06.2016. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/kindstoetungen-103.html>

³⁸ List of issues in relation to the third and fourth periodic reports of Germany. Addendum. Replies of Germany to the list of issues. Committee on the Rights of the Child. UN Doc: CRC/C/DEU/Q/3-4/Add.1, 23 December 2013. URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fQ%2f3-4%2fAdd.1&Lang=en

З 2002 р в Німеччині діє Закон «Про захист від насильства в сім'ї», який містить багато норм, спрямованих на поліпшення ситуації в цьому напрямі. Так, законом передбачені суттєві обмежувальні заходи щодо особи, яка вчинила насильство, механізм негайного повідомлення поліції про факти вчинення насильства щодо дитини, посилено компетенцію поліції щодо реагування на такі випадки. Крім того, в Німеччині діють програми електронного спостереження, спрямовані на агресорів і жертв домашнього насильства, здійснюється робота консультативних центрів, які надають послуги психотерапії та психологічної допомоги особам, які вчинили насильницькі дії³⁹.

Одним з визнаних світових лідерів в області боротьби з домашнім насильством є Канада. Після ратифікації Конвенції ООН про права дитини у 1991 році, було складено Національний план дій Канади «Канада, придатна для життя дітей»⁴⁰ розроблений за участю канадців з усіх верств суспільства і всіх рівнів державного управління, а також дітей. У ньому відбиваються питання, що зачіпають дітей, які, на думку канадців, є ключовими, і пропонуються дії, які можна зробити, щоб поліпшити життя дітей в Канаді і в усьому світі. Цей досвід залучення дітей, які досягли певного віку, до розробки програм із забезпечення їх прав, у тому числі щодо попередження насильства, вважаємо корисним і для України.

Правове регулювання попередження насильства щодо дітей в Канаді відбувається і на місцевому рівні шляхом прийняття провінційними та територіальними законодавчими органами нормативно-правових актів в межах своєї компетенції. Так, починаючи з 1998 р. практично всі провінції і території прийняли закони про захист від домашнього насильства в додаток до Кримінального кодексу. Положення цих законів розширюють перелік засобів правового захисту жертв домашнього насильства, в тому числі дітей. В даний час в шести провінціях і трьох територіях діють закони про захист від насильства в сім'ї⁴¹. Засоби щодо попередження насильства в сім'ї, як і порядок їх застосування, регулюються не тільки кримінальним законодавством. Наприклад, в Британській Колумбії винесення заборонних судових наказів передбачено сімейним законодавством⁴².

³⁹ Мазніченко Д. О. Аналіз досвіду адміністративної діяльності поліції ряду країн-членів Європейського Союзу у сфері захисту дітей від насильства та умови його використання в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Т. 3, вип. 2. С. 124.

⁴⁰ A Canada Fit for Children. URL: http://canadiancrc.com/Canadian_govements_plan_2004_en.aspx

⁴¹ Protection Against Family Violence Act, RSA 2000, c P-27. URL: <http://www.canlii.org/en/ab/laws/stat/rsa-2000-c-p-27/latest/rsa-2000-c-p-27.html>

⁴² Family Law Act. SBC 2011. C. 25. 2021-10-05. URL: <http://www.canlii.org/en/bc/laws/stat/sbc-2011-c-25/latest/sbc-2011-c-25.html>

Каральний підхід, що визначає характер правового регулювання права дитини на захист від домашнього насильства, передбачає дію спеціальних органів, які за законом мають право застосувати відповідні засоби, спрямовані на припинення насильницьких дій щодо дітей. Одним із таких засобів є інститут *охоронного ордеру*, що часто застосовується у практиці багатьох країн світу. Цей засіб юридичного захисту включає комплекс заходів превентивного і силового характеру, спрямованих на безпосередній захист особи від насильства і погроз насильством. Поряд з дефініціями «тимчасовий охоронний ордер» і «судовий ордер», передбаченими Модельним законодавством ООН, застосовуються і інші поняття. Так, в Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та насильством у сім'ї застосовується термін «охоронне розпорядження»⁴³.

До особливостей національного законодавства слід віднести також різний термін дії згаданих засобів юридичного захисту, характер компетенції поліції, органів юстиції та суду з видачі охоронних ордерів і, в цілому, із запобігання насильства в сім'ї. Закони одних країн обмежують домашніх агресорів цивільно-правовими заходами, забезпечуючи захист постраждалих лише на перших етапах (Фінляндія, Великобританія). Інші – зв'язали воедино цивільно-процесуальні та кримінально-процесуальні заходи (Кіпр, Нікарагуа, Мексика). Треті – розширили можливості для застосування охоронних ордерів і повноваження органів внутрішніх справ (Австрія, Нова Зеландія, Швеція). Позитивним для впровадження цього інституту є досвід Латвії, в якій запроваджено практику охоронних ордерів, що обмежують права батьків: спілкування з дитиною, доступу до місць, в яких часто перебуває дитина⁴⁴.

Широкий комплекс правових заходів застосовується зарубіжними країнами для боротьби із *сексуальним насильством* щодо дітей. У статті 19 Конвенції визнається право дітей на захист від сексуального розбещення та експлуатації, коли вони знаходяться вдома або під опікою інших осіб, які відповідають за них. Це положення доповнюється статтею 34, яка забороняє всі форми сексуальної експлуатації та розбещення, і прямо зобов'язує держави запобігати дитячій проституції і порнографії. Зарубіжне законодавство, що стосується злочинів на сексуальному ґрунті, часто містить значні розбіжності щодо визначення злочину щодо дітей, змісту дискримінаційних дій за

⁴³ Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>

⁴⁴ Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброна Д. Г. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курс. вищ. навч. закл. МВС України. Київ, 2012. С. 108.

ознакою статі. Тут знову вступає у дію чинник загального відношення до прав людини: якщо в країнах ісламського світу законодавство щодо захисту дітей від сексуального насильства або відсутнє або «розмите», у зв'язку із чим діти часто стають жертвами нападу, то закони європейських країн (Франції, Італії, Швеції, Великобританії та ін.) демонструють тенденцію до посилення відповідальності за вчинення такого роду насильства.

Показовим в цьому плані є досвід попередження сексуального насильства щодо дітей в Німеччині. Кримінально-правове законодавство Німеччини в сфері захисту дітей і молоді від сексуальних злочинів керується рішеннями міжнародних конгресів, присвячених цій тематиці. Відповідно до рішень Всесвітнього конгресу (м. Стокгольм, 1996 р.) у Німеччині з 1998 р. випадки сексуального насильства над дітьми почали кваліфікуватися як злочин, а не як правопорушення, як це було раніше. Залежно від тяжкості, сексуальні злочини стали каратися позбавленням волі на строк до п'ятнадцяти років, а у особливо тяжких випадках – довічним ув'язненням.

У серпні 2002 р. вступив в силу закон, який передбачає примусове лікування осіб, які вчинили сексуальний злочин і відбули термін покарання. Ця міра повинна була поліпшити захист людей від рецидивістів. У період з 1986 по 2002 рік приймалися і вдосконалювалися закони, що гарантують права і відшкодування шкоди жертвам сексуальних злочинів⁴⁵.

Відповідно до положень Конвенції про права дитини в ФРН були прийняті 2 федеральні закони: Закон про захист дітей (Bundeskinderschutzesetz), який вступив в силу 01.01.2012 р. і Закон про захист молоді (Jugendschutzgesetz), що діє з 2003 р. Крім цього, у 2010 році в рамках Федерального уряду була заснована посада незалежного Комісара з розслідування актів сексуального насильства щодо дітей⁴⁶. Також держава проводить конференції, круглі столи, присвячені проблемі протидії сексуальному насильству щодо дітей, фінансує наукові дослідження в даній сфері. Вважаємо, що такі заходи, а саме прийняття закону про захист дітей та введення посади незалежного експерта з розслідування актів сексуального насильства, можуть бути прикладом для наслідування Україною, особливо зважаючи на невтішну статистику вчинення щодо дітей актів сексуального насильства.

⁴⁵ КПК ФРН. Ст. 46а «Відшкодування шкоди». URL: <http://www.wiete-strafrecht.de/User/Darstellung/StGB/46a%20StGB.html>

⁴⁶ List of issues in relation to the third and fourth periodic reports of Germany. Addendum. Replies of Germany to the list of issues. Committee on the Rights of the Child. UN Doc: CRC/C/DEU/Q/3-4/Add.1, 23 December 2013. URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fQ%2f3-4%2fAdd.1&Lang=en

ВИСНОВКИ

1. Складнощі у нормативно-правовому забезпеченні права дитини на захист від насильства в Україні утворюються внаслідок недостатньої реєстрації положень міжнародних угод, предметом яких є протидія насильству щодо дітей, або ж формальної їх імплементації без подальшої розробки механізму правозастосування на національному рівні. Звідси нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від насильства в Україні має враховувати розвиток та вдосконалення двох головних напрямів: 1) утвердження ідеології протидії усім формам насильства щодо дитини, та 2) розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

2. В сучасних умовах розвитку міжнародного і національного права виявляється доцільним здійснення глобальної стратегії, яка передбачає створення однакової внутрішньодержавної соціально-правової бази нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії насильству щодо дитини. Особливо важливим слід вважати розвиток міжнародного співробітництва в сфері захисту прав дітей, підвищення рівня праворозуміння та правореалізації суб'єктами публічної влади міжнародних стандартів в цій сфері. Основними в системі нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії насильству щодо дитини в Україні, є Конституція України, закони Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні угоди та інші правові акти.

3. Головна увага у правовому регулюванні права дитини на захист від насильства в країнах сучасного світу приділяється захисту дітей від домашнього та сексуального насильства, а основні правові механізми попередження насильства щодо дітей зосереджені переважно у кримінальному законодавстві. Основні ефективні практики забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства вироблені у правових системах континентального права країнами, які входять до європейських спільнот (Франція, Німеччина, Великобританія, Болгарія та ін.). В той же час ми можемо бачити якісну співпрацю в цих питаннях країн англосаксонської правової системи, зокрема Федерального уряду Канади і урядів провінцій і територій, що говорить про можливість вирішення цієї проблеми при високому рівні децентралізації. Досить якісний підхід до правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства демонструє Німеччина, де захист права дітей від насильства відбувається на двох рівнях: 1) врахування міжнародних чи європейських (якщо мова йде про країни Європи) правових механізмів в цій галузі, та 2) формування національних механізмів щодо попередження насильства. У сфері захисту дітей від

насильства в зарубіжних країнах застосовується інститут охоронного ордеру, який є зручним правовим інструментом, що має достатню ефективність при боротьбі із домашнім насильством. В Україні інститут охоронного ордеру має вираз у нормах національного закону про протидію домашньому насильству, однак практика його застосування потребує вдосконалення.

АНОТАЦІЯ

В Україні політиці протидії насильству щодо дітей приділяють значну увагу. Однак залишається багато невирішених питань у правовому регулюванні права дитини на захист від насильства. Нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від насильства в Україні має враховувати розвиток та вдосконалення двох головних напрямів: 1) утвердження ідеології протидії усім формам насильства щодо дитини; 2) розвиток джерел права для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від насильства. Основні ефективні практики забезпечення права дитини на захист від насильства вироблені у правових системах континентального права країнами, які входять до європейських спільнот. Разом із тим відзначено якісну співпрацю в цих питаннях країн англосаксонської правової системи, зокрема Федерального уряду Канади і урядів провінцій і територій. Досить якісний підхід до правового регулювання права дитини на захист від насильства демонструє Німеччина. У сфері захисту дітей від насильства в зарубіжних країнах застосовується інститут охоронного ордеру. В Україні інститут охоронного ордеру має вираз у нормах національного закону про протидію домашньому насильству, однак практика його застосування потребує вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 2. С. 188–193.
2. Понад 1258 дітей постраждали в Україні через війну, найбільше – у Донецькій області. URL: <https://espresso.tv/zroslo-kilkist-postrazhdalikh-cherez-viynu-ditey-vzhe-ponad-1250#>
3. Петік М. «Поліція і школи часто демонструють бездіяльність»: як в Україні працює закон про булінг. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/navit-nezajmana-a-moglo-buti-i-girshe.htm?obozrevatellang=uk>
4. Nalyvaiko L. R., Hrytsai I. O. Gender budgeting as a means of ensuring the gender equality principle. Publishing House “Baltija Publishing”, 2021. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-571-83-1-14>

5. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 14.
6. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4. (48). P. 413–419. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.65>
7. Nalyvaiko L., Marchenko O., Ilkov V. Conceptualisation of the phenomenon of corruption: international practices and Ukrainian experience. *Economic annals-XXI*. 2018. №. 172. P. 32–38.
8. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
10. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
11. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
12. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173.
13. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
14. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.
15. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019.
16. Симоненко Т. В. Теоретико-правова характеристика інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 56 (1). С. 30–33.
17. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011р. № 811.
18. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента від 24.05.2011 р. № 597/2011.
19. Національна стратегія у сфері прав людини : затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021.
20. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453.

21. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 р. № 905.

22. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 р. № 783.

23. Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. Issue, 22(6). P. 1–6.

24. Наливайко І. О. Теоретико-правові проблеми імплементації в Україні ст. 37 Стамбульської конвенції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 25–29.

25. Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 71. P. 334–349.

26. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 210 с.

27. Nalyvaiko I. The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 27–30.

28. Симоненко Т. В. Правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правові питання. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 162–166.

29. Наливайко І. О. Стандарти Ради Європи та правові позиції ЄСПЛ у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: теоретико-правова характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7.

30. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Економічне насильство як вид домашнього насильства: національне законодавство та судова практика. *Стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству в умовах глобальних викликів сьогодення* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 08 липня 2022 р., м. Одеса. Одеса : Гельветика, 2022. С. 191–195.

31. Наливайко О. І. Державний контроль у системі місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 22–28.

32. Джилліген Дж. Запобігання насильству / пер. з англ. В. В. Штенгелов. Київ : Сфера, 2004. 168 с.

33. Закон за защита срещу домашното насилие. *Държавен вестник*. 2005. Бр. 27, изм. Държавен вестник. 2006. Бр. 82, изм. Държавен вестник. 2009. Бр. 102.

34. Schleicher H. Recht auf gewaltfreie Erziehung. Artikel in: Fachzentrum für Pflegekinderwesen SachsenAnhalt. URL: <http://www.fzpsa.de/Recht/Fachartikel/famili-enrecht/gewaltfrei/gewaltfreischleicher>.

35. Gewalt gegen Kinder ist Alltag. Polizeiliche Kriminalstatistik 2015. Artikel, 02.06.2016. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/kindstoe-tungen-103.html>.

36. List of issues in relation to the third and fourth periodic reports of Germany. Addendum. Replies of Germany to the list of issues. Committee on the Rights of the Child. UN Doc: CRC/C/DEU/Q/3-4/Add.1, 23 December 2013. URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fQ%2f3-4%2fAdd.1&Lang=en.

37. Мазніченко Д. О. Аналіз досвіду адміністративної діяльності поліції ряду країн-членів Європейського Союзу у сфері захисту дітей від насильства та умови його використання в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Т. 3, вип. 2. С. 122–126.

38. A Canada Fit for Children. URL: http://canadiancrc.com/Canadian_govemments_plan_2004_en.aspx.

39. Protection Against Family Violence Act, RSA 2000, с P-27. URL: <http://www.canlii.org/en/ab/laws/stat/rsa-2000-c-p-27/latest/rsa-2000-c-p-27.html>

40. Family Law Act, SBC 2011. 2021-10-05. URL: <http://www.canlii.org/en/bc/laws/stat/sbc-2011-c-25/latest/sbc-2011-c-25.html>.

41. Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>

42. Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброда Д. Г. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курс. вищ. навч. закл. МВС України. Київ, 2012. 246 с.

43. КПК ФРН. Ст. 46а «Відшкодування шкоди». URL: <http://www.wiete-strafrecht.de/User/Darstellung/StGB/46a%20StGB.html>

Information about the authors:

Nalyvaiko Larysa Romanivna,

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Vice-Rector of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarina Ave., 49005, Dnipro, Ukraine

Lukianenko Tetiana Volodymyrivna,

PhD Law, Associate Professor of the Department of General Legal
Disciplines Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarina Ave., 49005, Dnipro, Ukraine

БІОМЕТРИЧНІ СИСТЕМИ В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДІТЕЙ

Негребецький В. В.

ВСТУП

Сучасні інформаційні системи й обчислювальні засоби, доступ до яких є у більш ніж однієї людини, як правило, мають систему захисту. Вона необхідна для забезпечення схоронності інформації, надійної працездатності й запобігання несанкціонованого доступу в систему. Для виконання покладених функцій система безпеки виконує ідентифікацію користувачів, перевіряє особу й визначає їхні повноваження.

Найдавніші методи ідентифікації особи мали механічний характер, ґрунтувалися переважно на використанні певних технічних значень. Цей же принцип ліг в основу новітніх технологій з використанням пластикових бейджів, магнітних смарт-карток з електронним чи оптичним пристроєм запам'ятовування. В цих системах передбачений досить високий рівень захисту від підробок, копіювання і фальсифікації. Разом з тим технічним системам притаманна одна дуже суттєва вада: орієнтування на верифікацію самого предмета авторизації – картку, бейдж, посвідчення, а не на саму персону-власника. Система контрольно доступу в даному разі відстежує проходження карток без підтвердження ідентичності персони, що скористалась ними. Іншими словами, картка може бути загублена, викрадена, передана і використана іншою особою.

Для більш точного й однозначного визначення користувача інформаційної системи застосовують біометричну ідентифікацію, яка охоплює збір і аналіз поведінкових і фізіологічних особливостей людини. У якості біометричних характеристик людини можуть виступати: райдужна оболонка й сітківка ока, відбитки пальців, геометрія руки, геометрія зовнішності людини, голос, хода, почерк і т. д. На відміну від традиційних систем ідентифікації, біометричні методи мають ряд переваг – немає необхідності намагатися не забути або не втратити ключ доступу, пароль і т. і. Крім того, біометричні пристрої відрізняються зручністю використання, наприклад, приклад палець до сканера – і вільний.

Ідея створення біометричних систем була пов'язана з необхідністю створення систем безпеки до стратегічних об'єктів. Така технологія потрібна для того, щоб в автоматичному режимі розпізнати конкретну особу, якій у випадку підтвердження особи буде наданий доступ до об'єкта.

Окремі аспекти використання біометричних технологій в розслідуванні кримінальних правопорушень вже були розглянуто в криміналістичній літературі¹. Зокрема, визначено такі напрямки використання біометричних технологій у процесі розслідування злочинів: 1) боротьба з тероризмом і злочинністю – організованою, транскордонною, пов'язаною з викраденнями людей, новими формами роботи торгівлі (дорослими і дітьми), тощо; 2) протидія нелегальній міграції; 3) припинення шахрайств у сфері електронної комерції та зловживань із кредитними картами (так званих «крадіжок особи» – розкрадання і/або привласнення шляхом обману повноважень законного користувача з розпорядження грошовими коштами). Слід відзначити, що стосовно розслідування кримінальних правопорушень біометричним технологіям в основному відводиться роль ефективних і надійних засобів і систем масової ідентифікації. Разом із тим, специфіка використання біометрії саме в системі механізмів протидії торгівлі дітьми та іншим міжнародним злочинам проти дітей, у процесі провадження судових експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень залишається недостатньо висвітленою.

Метою цієї статті є з'ясування можливостей використання біометричних технологій в системі механізмів протидії торгівлі дітьми та іншим міжнародним злочинам проти дітей, та розробка на цій основі практичних рекомендацій правоохоронним органам.

1. Біометрія як сукупність методів автоматичної ідентифікації й підтвердження особи людини

Біометричні системи розповсюджені й широко використовуються в різних сферах життя людини. Завдяки автоматизації та швидкості роботи розпізнавання особи біометричні технології є дуже корисними в будь-якій галузі діяльності людини, де необхідно перевірити і підтвердити особу за її біометричними характеристиками. Це може бути безпека, оборона, міграційні процеси, банківська сфера та моніторинг, та ін. Причому дати вичерпний перелік сфер застосування біометричних технологій на сьогодні вже є неможливим, оскільки сама ідея перевірки й підтвердження особи людини вже більше і більше стає привабливою і асоціюється з безпекою.

Історично розробка й провадження біометричних систем було пов'язано з необхідністю створення систем безпеки до важливих об'єктів. Така технологія потрібна для того, щоб в автоматичному

¹ Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами : посібник. 2-ге вид., доп. / В. П. Захаров, В. І. Рудешко. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 492 с.

режимі розпізнати конкретну особу, якій у випадку підтвердження особи буде наданий доступ до об'єкта².

Біометрична технологія – це автоматизовані методи розпізнавання особи людини, засновані на фізіологічних або поведінкових характеристиках³. Прикладами розпізнавання за фізіологічними характеристиками є ідентифікація людини за формою обличчя, термограмою обличчя, за відбитком пальця, за формою кисті руки, за розташуванням вен на лицьовій стороні долоні, за сітківкою ока, за райдужною оболонкою ока. До поведінкових характеристик належать особливості або характерні риси, такі що їй притаманні від природи або були придбані в процесі навчання: динаміка підпису, ідентифікація голосу, динаміка натискання на клавіші.

Для того, щоб технологія була біометричною, необхідно, щоб вона була придатна для використання автоматизованими засобами, тобто без участі людини – контролера, швидко в реальному часі.

Немаловажною характеристикою біометричної технології є здатність одержання так званого біометричного зразка (або вибірки) з наданих для аналізу ознак об'єкта. Наприклад, в автоматизованих системах дактилоскопічної реєстрації спочатку отримують дактилокарту, яка далі перетворюється в цифровий графічний файл. Далі система в автоматичному режимі аналізує й розпізнає ідентифікаційні ознаки будови папілярних ліній. У результаті на екрані комп'ютера відображається дактилокарта з розпізнаними ознаками. Далі оператор має можливість підкорегувати розміщення ідентифікаційної ознаки на графічному зображенні, якщо відбулася помилка розпізнавання. Після підтвердження оператором правильності дій програма зберігає біометричний зразок.

Якщо технологія біометрична, то до зразка пред'являються такі вимоги: він не повинен займати багато місця. Згідно з існуючими у світі стандартами для різних біометричних технологій – це декілька кілобайт. Це пов'язане з тим, що біометричний зразок може бути переданий по каналах зв'язку, і важлива швидкодія такої системи. Чим менше місця займає зразок у біометричній базі, тем менше сама база й швидше проводиться пошук.

Необхідною характеристикою біометричної системи є ступінь стійкості до помилок⁴. Це означає низький відсоток помилок, які

² Мороз А. О. Біометричні технології ідентифікації людини: огляд систем. *Математичні машини і системи*. 2011. № 1. С. 39–45.

³ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 50.

⁴ Швець В. А., Фесенко А. А. Основные биометрические характеристики, современные системы и технологии биометрической аутентификации. *Безпека інформації (Ukrainian Scientific Journal of Information Security)*. 2013. № 2. С. 102.

можуть бути допущені при розпізнаванні. Причому мова йде про два різновиди помилок: 1) помилка неправильної відмови (FRR – False Reject Rate); 2) помилка неправильного пропуску (FAR – False Accept Rate). Помилка неправильної відмови виникає у випадку, якщо система не розпізнала об'єкт по наявному зразку, а помилка неправильного пропуску – у випадку, якщо система розпізнала об'єкт, який не відповідає зразку. Біометрична система допускає лише невеликий відсоток помилок, тому характеризується підвищеною точністю.

На даний час наука біометрія, як сукупність методів і технологій автоматичної ідентифікації й підтвердження особи людини, активно розвивається. В наукових дослідженнях біометрії активну участь беруть десятки наукових центрів при університетах, деякі наукові організації, Biometrics Research Group (Michigan State University, USA)⁵, Biometrics Institute⁶ та комерційні фірми Biometrics⁷.

Відповідно в розслідуванні кримінальних правопорушень поширене використання біометричних технологій. Однак на сьогодні вже навіть така розповсюджена слідча (розшукова) дія, як допит в разі наявності у допитуваної особи біометричного паспорту (ID-card) передбачає використання біометричної технології для перевірки і підтвердження особи допитуваного. Істотно, що такі біометричні документи вже розповсюджені, і існують готові технічні розв'язання для реалізації цього завдання. Так, продовж довгого часу широке розповсюдження набули автоматизовані дактилоскопічні ідентифікаційні системи (АДІС), що використовуються в кримінальній реєстрації. В Харкові в 2002 році була введена в експлуатацію АДІС «Дакто-2000». Перевага такої системи, стало очевидним, коли в період із серпня 2002 р. по березень 2010 р. завдяки використанню цієї системи було встановлено 988 осіб, причетних до нерозкритих злочинів, установлені особи 629 невідомих трупів, 164 випадку приховання особами своїх анкетних даних, об'єднано 27 кримінальних проваджень⁸. Взагалі в експертній службі МВС України за роки існування функціонувало біля 10 різних видів і версій АДІС («Папілон», «Дактомат», «Монна Ліза», «Сонда», «Сонда+», «DEX», «УкрDEX» та ін.)⁹

Так, АДІС «Дакто-2000» використовується для встановлення особи невідомого трупа. За допомогою дактилоскопічного сканеру

⁵ Biometrics Research Group. URL: <https://biometrics.cse.msu.edu>

⁶ Biometrics Institute. URL: <https://biometricsinstitute.org>

⁷ Biometrics. URL: <https://biometrics.com/>

⁸ Удовиченко О. А. Функціонування регіонального дактилоскопічного обліку в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в Харківській області. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2. С. 142.

⁹ Хахановський В. Г. Автоматизація експертних дактилоскопічних досліджень. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1081.

отримують зображення папілярних візерунків пальців, придатних для ідентифікації. Отримання зразків дактилоскопічної інформації зі сканера “Кожак 10 print roll scanner” зайняло 17 хвилин, відбитки мають необхідний розмір та розширення файлів bmp, png, що завантажуються в робочу програму АДІС «Дакто-2000», після цього спеціаліст отримує якість зображення достатню для розставлення інтегральних характеристик, встановлення загальних та індивідуальних ознак папілярних візерунків (ліній). Після подальшого програмного кодування та здійснення пошуку у базі даних за дактилоскопічним масивом інформації регіонального та, за необхідності, центрального рівнів АДІС «Дакто-2000» буде отримано перелік кандидатів для порівняння. Загальний час на отримання зразків, завантаження, опрацювання та перевірку за автоматизованим дактилоскопічним масивом АДІС складає до 30 хвилин [7, с. 174].

З метою розшуку підозрюваних осіб використовуються біометричні системи. Так, у 2018 р. співробітники поліції в Чжэнчжоу, Китай одержали для роботи незвичайні сонцезахисні окуляри, оснащені програмним забезпеченням для розпізнавання осіб [8]. Ці устрої поліція Китаю досить успішно застосовує для піймання розшукуваних злочинців.

На Україні компанією Техносерв Україна ще в 2011 році було запропоновано «Каскад-Потік» – система автоматичної ідентифікації особи по відеозображенню обличчя в потоці людей, що дозволяє виконувати пошук на транспортних об'єктах, в місцях масового скупчення людей і в пунктах пропуску [9].

Столичне комунальне підприємство «Інформатіка» впроваджено новий аналітичний модуль відеоспостереження в рамках проекту «Безпечне місто» (Kyiv Smart Safe City)¹⁰. Унікальний модуль дозволяє шукати злочинців не тільки завдяки спеціалізованим камерам розпізнавання особи. Він фіксує зображення з будь-якої камери, установлені в рамках мережі й порівнює їх з наявною базою правопорушників. Якщо система виявляє подібність, оператор відразу одержує тривожний сигнал. Отже, правоохоронці зможуть швидше відслідковувати небезпечних злочинців. До складу нового аналітичного модуля розпізнавання осіб входить аналітична система й база даних, що полягає зі списку розшукуваних людей.

¹⁰ У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitic_hniy_modul_videosposterezhennya_scho_priskorit_poshuk_pravoporushnikov/

2. Біометрія в системі механізмів протидії торгівлі дітьми та іншим міжнародним злочинам проти дітей

В криміналістичній літературі біометричні технології розглядають в основному як автоматизовані засоби безпеки в різних галузях життя суспільства. Але стосовно процесу розслідування злочинів, в літературних джерелах розглянуто лише окремі можливості використання біометричних систем і технологій, причому в основному йдеться про боротьбу з тероризмом. Але місце і роль цих технологій в самому процесі розслідування міжнародних кримінальних правопорушень проти дітей й під час провадження судових експертиз залишаються недостатньо висвітлені.

Торгівля дітьми як кримінальне правопорушення має транснаціональний характер і створює загрозу Національній безпеці і оборони України, при цьому суттєво впливає на демографічні, міграційні, та інші процеси. Україна у глобальній системі торгівлі дітьми розглядається як країна походження «живого товару». Неповнолітніх в основному вивозять до країн Європи, Росії, країн Східної Азії. Дітей, якими торгують всередині країни, в основному використовують у сільському господарстві, на будівництві, ринках, у жебракуванні, злочинній діяльності та проституції. Так Мінсоцполітики України оприлюднило таку статистику за 2019 рік: 185 громадянам було встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, з яких 184 громадянина України та 1 іноземець (громадянин Російської Федерації)¹¹. Серед осіб, яким встановлено зазначений статус, 53 жінок, 119 чоловіків та 13 дітей (3 хлопчиків та 10 дівчаток). Протягом 2019 року: 65 осіб постраждало від торгівлі людьми в Україні, 120 осіб – від торгівлі людьми за кордоном. За видами експлуатації 85 осіб постраждало від трудової експлуатації, 40 осіб втягнуто у злочинну діяльність, 37 осіб від сексуальної експлуатації, 17 осіб використано у збройних конфліктах, 3 осіб використано у порнобізнесі, 1 особу залучено до жебракування, 1 особа постраждала від змішаної експлуатації (трудова та сексуальна експлуатації), 1 дитину було продано третім особам. Основними країнами призначення були: Російська Федерація – 65 осіб, Україна – 65 осіб, Республіка Польща – 11 осіб, Німеччина – 10 осіб, Чеська Республіка – 6 осіб, Турецька Республіка – 5 осіб, Республіка Білорусь – 4 особи, Китайська Народна Республіка – 4 особи, Італійська Республіка – 3 осіб, Словацька Республіка – 2 особи, Королівство Бельгія – 2 особи, Об'єднані Арабські Емірати – 1 особа, Республіка Словенія – 1 особа,

¹¹ Мінсоцполітики відвітувалося ГРЕТА про проведені у 2019 році Урядом України заходи щодо протидії торгівлі людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18685.html>

Республіка Казахстан – 1 особа, Федеративна Республіка Бразилія – 1 особа, Французька Республіка – 1 особа, Угорщина – 1 особа, Держава Ізраїль – 1 особа, Арабська Республіка Єгипет – 1 особа.

Біометричні технології успішно використовуються в діяльності міграційних служб майже у всіх країнах світу. Ідея перевірки й підтвердження особи людини при перетинанні державного кордону вже більше і більше стає привабливою і асоціюється з безпекою.

Біометричними називають документи, що посвідчують особу та містять електронний носій інформації, на якому записано інформацію про біометричні дані власника документу з метою його ідентифікації. Передбачається, що такі документи найбільш захищені від підробок та виключають можливість користування ними будь-якою особою, окрім власника. Головна ідея впровадження більш захищених документів, які забезпечують ідентифікацію особи – це суттєве підвищення захищеності суспільства від проявів злочинності та міжнародного тероризму.

Біометричні паспорти набувають все більшого поширення у світі¹². Відповідно до інформації всесвітньої організації цивільної авіації (ІСАО) більше 90 країн з 193 держав-членів ООН в даний час видають такі документи, при цьому ще більше двадцяти держав готові до впровадження таких документів в найближчі роки.

Близько 45 країн з числа тих, які видають біометричні документи, зберігають на документах одночасно і відбитки пальців, і зображення особи, в той же час більше 30 країн використовують лише оцифроване фото власника документа. Решта країн в даний час використовують тільки зображення обличчя, але найближчим часом планують використовувати і дані дактилоскопії.

За даними ІСАО, більше 15 країн в даний час використовують автоматизовані контрольно-пропускні системи для власників електронних паспортів. Для того, щоб пройти процедуру паспортного контролю, мандрівник може скористатися «електронними воротами», які в автоматичному режимі звіряють його біометричні дані з інформацією, що зберігається на чипі документа. Серед країн, які читають (сканують) е-паспорта в аеропортах і на кордонах США, Великобританія, Сінгапур, Португалія, Нова Зеландія, Японія, Індонезія і Німеччина.

Ініціатором впровадження біометричних паспортів на державному рівні були США: в 2002 р. Конгрес США прийняв Закон про безпеку державних кордонів, відповідно до якого громадяни країн, які мали

¹² Держприкордонслужба презентувала систему фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Derzhprikordonsluzhba-prezentuvala-sistemu-fiksacii-biometrichnih-danih-inozemciv-ta-osib-bez-gromadyanstva/>

угоди зі США про безвізовий режим, могли безперешкодно в'їжджати на територію США строком до 90 днів тільки за умови наявності в них біометричних документів¹³.

З 2004 р. у США розпочато програму US-Visit, що передбачала введення системи зняття відбитків пальців і фотографування всіх, що прибувають в Америку іноземців (115 аеропортів, 14 морських портів, 104 контрольно-пропускних пункти, біометрична база даних більш ніж на 5 млн осіб). Більш 80 країн миру (включаючи Афганістан, Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівську Аравію й ОАЕ) використовують програми електронних ID-card, у яких утримуються біометричні дані¹⁴.

Найбільшою у світі системою біометричної ідентифікації в цей час є Aadhaar (Індія). Aadhaar-це індійський онлайн-сервіс ідентифікації, що надається державним агентством UIDAI. Станом на кінець березень 2021 р., у системі зареєстроване більш 1,28 млрд людей, що становить близько 90 % громадян Індії¹⁵.

З березня 2018 року посольство Саудівської Аравії в Україні запровадило обов'язкову процедуру зняття відбитків пальців у всіх бажаючих отримати візу до країни¹⁶. Процедура проводиться після подачі документів в попередньо призначений день і час.

На Україні 20.11.2012 р. було прийнято Закон «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» № 5492-VI, відповідно до якого передбачено введення документів з електронним носієм, на якому передбачається розміщення біометричних даних про особу¹⁷. В 2017 році Уряд України затвердив Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства¹⁸. Документом визначено, що це автоматизована система, створена в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, за допомогою якої забезпечується встановлення особи іноземця та особи без громадянства, які в'їджають в Україну,

¹³ Homeland Security Act of 2002. URL: <https://www.govinfo.gov/link/plaw/107/public/296?link-type=html>

¹⁴ United States Visitor and Immigrant Status Indicator Technology (US-VISIT). URL: <https://www.epic.org/privacy/us-visit/>

¹⁵ Unique Identification Authority Of India. URL: <https://uidai.gov.in>

¹⁶ Візу до Саудівської Аравії українцям необхідно отримати перед поїздкою. URL: <https://tourpoint.com.ua/ua/vizy/asia/saudi-arabia>

¹⁷ Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5492-17>

¹⁸ Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства : Постанова КМУ від 27.12.2017 № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-n#Text>

виїжджають з України, здійснення контролю за додержанням ними правил перебування на території нашої держави.

Державна прикордонна служба у грудні 2017 р. презентувала систему фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства¹⁹. Демонстрація роботи системи відбулася в столичному аеропорту «Київ». Ця система фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства розгортається прикордонним відомством на виконання Указу Президента України від 30 серпня 2017 року № 256 «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 10 липня 2017 року «Про посилення контролю за в'їздом в Україну, виїздом з України іноземців та осіб без громадянства, додержання ними правил перебування на території України». Вона є однією з підсистем відомчої автоматизованої системи прикордонного контролю. Держприкордонслужба активно працює над вдосконаленням безпекової складової на кордонах України. Сьогодні технічні засоби Держприкордонслужби дозволяють зчитувати виготовлені за міжнародними стандартами ІКАО закордонні паспорти, в тому числі з вбудованим чіпом, ID-картки та водійські посвідчення. При цьому постійно вивчається досвід передових країн світу, європейських та американських партнерів щодо побудови систем автоматизації паспортного контролю. Кращі зразки обладнання впроваджуються у відомчу інформаційно-телекомунікаційну систему. 157 діючих пунктів пропуску обладнано засобами для зчитування інформації з біометричних документів, а 126 пунктів пропуску підключено до баз даних Інтерполу. З серпня 2017 року інформаційна система прикордонного відомства автоматично підраховує кількість дозволених днів перебування іноземців в Україні.

Запуск системи фіксації біометричних даних Держприкордонслужби – це ще один крок щодо покращення безпекової складової при перетинанні кордону та вдосконалення системи прикордонного контролю. під час паспортного контролю інспектори Держприкордонслужби здійснюватимуть перевірку паспортних документів іноземців, в тому числі за базами Інтерполу. Також відбуватиметься зчитування інформації (відбитки пальців) за допомогою рідерів, яка надходитиме до підсистеми обробки біометричних даних відомства. Крім того, через міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему «Аркан» вона надходитиме до Національної системи біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства

¹⁹ Держприкордонслужба презентувала систему фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства. URL: <https://dpsu.gov.ua/news/Derzhprikordonsluzhba-prezentovala-sistemu-fiksacii-biometrichnih-danih-inozemciv-ta-osib-bez-gromadyanstva/>

Державної міграційної служби. При повторному перетині особою кордону здійснюватиметься процес ідентифікації особи. При цьому інспектор бачитиме чи здавала людина свої біометричні дані і здійснюватиме їх перевірку. У разі не співпадіння даних особу буде направлено на додатковий контроль для з'ясування обставин.

3. Використання біометрії в діяльності судового експерта

На сьогодні вже навіть під час проведення розповсюдженого різновиду криміналістичної експертизи, як дактилоскопічної, доцільне використання автоматизованої дактилоскопічної інформаційної системи (АДІС) на основі біометричної технології. Такі біометричні інформаційні судово-експертні системи на сьогодні розповсюджені в роботі судових експертів.

При провадженні судових експертиз з метою ідентифікації причетних осіб використовуються методи біометричної ідентифікації. Зокрема, яскравим прикладом є судово-фоноскопична експертиза (експертиза відеозвукозапису).

Ідентифікація за голосом заснована на акустичних особливостях вимовляння, які у кожної людини унікальні. Голос відбиває як низку анатомічних особливостей (наприклад, розмір і форму горла та рота), так і звички, що набуваються людиною упродовж життя (гучність голосу, манера розмови).

Сучасна голосова біометрична технологія розбиває кожне вимовлене слово на низку сегментів. Записаний голосовий «відбиток» перетворюється на біометричний зразок, який зберігається в спеціальному банку даних. Для проведення ідентифікації індивідуума його просять відповісти на декілька питань здебільшого їх кількість не перевищує трьох), відповіді на які легко запам'ятовуються. Наприклад, повідомити прізвище, ім'я, по батькові та дату народження. Сучасні комп'ютерні системи автоматично створюють цифрову модель («відбиток») голосу, що надалі може зіставлятись із будь-якою фразою, вимовленою людиною²⁰.

За аналогічним алгоритмом працює голосова біометрія в банківській сфері. Так, на весні 2022 року Приватбанк впровадив технологію голосової авторизації, і вже станом на середину осені кількість користувачів, які скористалися функцією, перевищила мільйон людей²¹. Механізм роботи наступний:

²⁰ Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами : посібник. 2-ге вид., доп. / В. П. Захаров, В. І. Рудешко. Львів : ЛьвДУВС, 2015. С. 149.

²¹ Що таке голосова біометрія: як працює і в чому переваги. URL: <https://psm7.com/uk/technology/chto-takoe-golosovaya-biometriya-kak-rabotaet-i-v-chem-preimushhestva.html>.

- клієнт дзвонить у службу підтримки та починає пояснювати роботу (віртуальному асистенту) причину звернення;
- у цей час технологія робить зліпок голосу і порівнює його з наявними у базі даних варіантами;
- вже через кілька секунд клієнт ідентифікований, що суттєво прискорює та спрощує процес взаємодії.

Процедура біометричної ідентифікації за голосом дозволяє користувачеві позбутися тривалого і для багатьох заплутаного процесу підтвердження ризикованих операцій.

Яскравим прикладом використання біометричної технології в діяльності судового експерта є генотипоскопічна експертиза, або ДНК-аналіз, тобто дослідження мікрослідів на клітинному рівні. Це дозволяє ідентифікувати злочинця по слідах біологічного походження: крові, слини, (сперми), клітинах епітелію, частинах тканин і органів людини, волоссю.

Судова молекулярно-генетична експертиза розв'язує завдання ідентифікації особи методом ДНК-аналізу, в т. ч.: встановлення приналежності об'єктів біологічного походження (кров, сперма, слина, волосся, м'язова та кісткова тканини) певній особі, встановлення слідів біологічного походження конкретної особи у змішаних слідах, встановлення ідентичності останків у випадках розчленування трупа та ідентифікації жертв катастроф, коли живі близькі родичі, визначення спадковості певних генетичних ознак людини (біологічна спорідненість) – встановлення батьків дитини у випадках спірного батьківства, дітовбивства, крадіжки, підміни дітей²².

Ідентифікація за ДНК ґрунтується на унікальності послідовності дезоксирибонуклеїнової кислоти у кожної людини. Процес починається з підготовки зразка ДНК індивідуума (що звичайно називається «контрольним зразком»). Для відібрання зразків використовується щічний мазок, а також кров, слина, інші виділення організму людини, тканини. Контрольний зразок з використанням спеціальної біометричної технології і обладнання аналізується для створення ДНК-профілю людини. Такий профіль потім можна порівняти з іншим зразком, щоб визначити, чи є генетична тотожність. Процес отримання ДНК-профілю займає певний час. Тому сам метод для автоматичної ідентифікації особи в реальному часі ще не є придатним. Але для проведення судово-експертних досліджень метод ДНК-аналізу став поширеним. Метод використовується при провадженні судових

²² Види судових експертиз, які проводяться у лабораторії біологічних досліджень та питання які вони вирішують : Інформаційний лист. ДНДЕКЦ МВС України, Київський НДЕКЦ МВС України, 2017. URL: https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/Інф.лист_ДНК-2017.pdf

експертиз, наприклад за кримінальними провадженнями при розслідуванні умисних вбивств²³.

Істотною особливістю є тісна інтеграція криміналістичних обліків та інформаційних біометричних систем. Так, актуальним аспектом використання судової генетики в системі кримінального правосуддя є створення та розширення централізованих національних баз даних. Такі бази містять генетичні профілі, які встановлюються і зберігаються відповідно до критеріїв, визначених у законодавстві кожної країни використання криміналістичних обліків генетичних ознак людини з інформаційно-пошуковими автоматизованими системами²⁴. Автоматизовані обліки призначені для накопичування та зберігання отриманих в процесі дослідження даних, з метою подальшої перевірки шляхом порівняння їх з тими даними, що вже зберігаються в базі. Автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує на центральному та обласних рівнях. Створення криміналістичних обліків генетичних ознак людини сприяло проведенню генетичного аналізу отриманих на місці злочину біологічних зразків, що багато в чому спростило роботу слідчих. Вони отримали надійний інструмент, що дозволяє ідентифікувати злочинця або його жертву, добувати незаперечні докази і розкривати злочини.

ВИСНОВКИ

Використання біометричних систем в системі механізмів протидії торгівлі дітьми та іншим міжнародним злочинам проти дітей є край доцільним. Проведене дослідження дозволяє визначити напрями використання біометричних систем:

1. В системі механізмів Національної безпеки і оборони України;
2. В автоматизованих системах кримінальної реєстрації з метою накопичення криміналістично значущої інформації для використання її в майбутньому, в тому числі як матеріалів для судової експертизи;
3. В автоматизованих системах, що забезпечують використання біометричних документів для посвідчення особи (наприклад, біометричний паспорт);
4. В автоматизованих системах, що забезпечують використання біометричних ознак людини для розшуку осіб.
5. При проведенні деяких видів ідентифікаційних судово-експертних досліджень (судово-фоноскопична експертиза, ДНК-аналіз);

Використання біометричних систем є необхідною умовою підвищення ефективності Національної безпеки і оборони України.

²³ Вирок Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області від 22.12.2021 р. База даних «Єдиний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102204614>

²⁴ Спринцева І. Актуальні питання криміналістичних обліків генетичних ознак людини. *Молодий вчений*. 2020. № 9 (85). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/703/679>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню можливостей використання біометричних технологій в системі механізмів протидії торгівлі дітьми та іншим міжнародним злочинам проти дітей. Розглянуто можливості таких технологій в діяльності як в процесі превентивної діяльності поліції та інших державних органів, так і під час досудового розслідування. Досліджується історія розвитку біометрії як науки. Наведено співвідношення біометрії як науки та біометричних технологій ідентифікації особи за допомогою програмно-апаратних засобів. Акцентується увага на тісний зв'язку біометричних і інформаційних технологій. Біометричні технології є різновидом інформаційних технологій криміналістичної спрямованості і тому мають застосовуватись в роботі правоохоронців, судових експертів. Завдяки високому рівню автоматизації вони підвищують ефективність проведення дослідження та використання спеціальних знань, економить час роботи судового експерта. Поширюються можливості ідентифікаційних експертних досліджень. Особливістю застосування інформаційних біометричних систем при провадженні судових експертиз є високий рівень технічної оснащеності лабораторій і відповідно вимог до кваліфікації персоналу. Іншою істотною особливістю є тісна інтеграція криміналістичних обліків та інформаційних біометричних систем. Завдяки цьому поширюються можливості доступу до криміналістично значущої інформації не тільки судового експерта, але й інших правоохоронців, які мають відповідне право доступу до неї. Підвищується швидкість і ефективність роботи криміналістичних обліків. Розширюються можливості розшуку і ідентифікації осіб, в тому числі причетних до вчинення правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами: посібник. 2-ге вид., доп. / В. П. Захаров, В. І. Рудешко. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 492 с.
2. Мороз А. О. Біометричні технології ідентифікації людини: огляд систем. *Математичні машини і системи*. 2011. № 1. С. 39–45.
3. Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. 952 с.
4. Швець В. А., Фесенко А. А. Основные биометрические характеристики, современные системы и технологии биометрической аутентификации. *Безпека інформації* (Ukrainian Scientific Journal of Information Security). 2013. № 2. С. 99–111.
5. *Biometrics Research Group*. URL: <https://biometrics.cse.msu.edu>
6. *Biometrics Institute*.. URL: <https://biometricsinstitute.org>

7. *Biometrics*. URL: <https://biometrics.com/>

8. Удовиченко О. А. Функціонування регіонального дактилоскопічного обліку в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в Харківській області. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2. С. 140–144.

9. Хахановський В. Г. Автоматизація експертних дактилоскопічних досліджень. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1078–1084.

10. У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitchniy_modul_vidosposterezheniya_scho_priskorit_poshuk_pravoporushnikov/

11. Мінсоцполітики відзвітувалося ГРЕТА про проведені у 2019 році Урядом України заходи щодо протидії торгівлі людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18685.html>

12. Держприкордонслужба презентувала систему фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Derzhprikordonsluzhba-prezentovala-sistemu-fiksacii-biometrichnih-danih-inozemciv-ta-osib-bez-gromadyanstva/>.

13. Homeland Security Act of 2002. URL: <https://www.govinfo.gov/link/plaw/107/public/296?link-type=html>

14. United States Visitor and Immigrant Status Indicator Technology (US-VISIT). URL: <https://www.epic.org/privacy/us-visit/>.

15. Unique Identification Authority Of India. URL: <https://uidai.gov.in>.

16. Візу до Саудівської Аравії українцям необхідно отримати перед поїздкою. URL: <https://tourpoint.com.ua/ua/vizy/asia/saudi-arabia>.

17. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5492-17>

18. Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства : Постанова КМУ від 27.12.2017 № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-p#Text>.

19. Що таке голосова біометрія: як працює і в чому переваги. URL: <https://psm7.com/uk/technology/chto-takoe-golosovaya-biometriya-kak-rabotaet-i-v-chem-preimushhestva.html>.

20. Види судових експертиз, які проводяться у лабораторії біологічних досліджень та питання які вони вирішують : Інформаційний лист. ДНДЕКЦ МВС України, Київський НДЕКЦ МВС України, 2017. URL: https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/Інф.лист_ДНК-2017.pdf

21. Вирок Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області від 22.12.2021 р. *База даних «Єдиний реєстр судових рішень»*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102204614>

22. Спринцева І. Актуальні питання криміналістичних обліків генетичних ознак людини. *Молодий вчений*. № 9 (85) (2020). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/703/679>. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-50>.

Information about the author:

Nehrebetskyi Vladyslav Valerevych,

Ph. D. in Law,

Associate Professor at the Department of Criminalistics

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Pushkinska str., Kharkiv, 61024, Ukraine

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ДИТЯЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У 1920-Х РР.

Омарова А. А.

ВСТУП

Питання дитячої злочинності було і залишається одним із важливих, з огляду на це до нього прикута увага науковців, влади сучасної України. Пояснюється вказане тим, що, враховуючи умови сьогодення, йдеться про економічну ситуацію, соціальні й життєві обставини, в яких опинилися неповнолітні в нашій країні після повномасштабного вторгнення Росії на територію України, унаслідок чого створюється сприятливе підґрунтя для підвищення рівня дитячої злочинності, кількість правопорушень неповнолітніх у найближчому майбутньому може зрости. Отже, існує необхідність в удосконаленні системи розгляду справ щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення. Звісно, беручи до уваги актуальність і значущість окресленої проблеми, вона неодноразово ставала предметом вивчення і до лютого 2022 року, навколо неї точилися дискусії, особливо у зв'язку з тим, що чинне законодавство не задовольняє вимоги часу. Так, дитячу злочинність в Україні, у тому числі й історичний аспект, досліджувала низка сучасних вітчизняних науковців, серед яких О. І. Анатольєва, Т. Б. Букреєв, А. В. Волошинова, М. М. Гуренко, А. Г. Зінченко, Н. М. Крестовська, М. Лакійчук, О. Овсянюк та ін.

Наведене видається цілком логічним, бо для ефективного проведення політики держави у цій сфері треба вивчити передусім накопичений (навіть негативний для уникнення помилок) досвід. Вважаємо, що з точки зору історичних подій, що відбувалися (післяреволюційна й повоенна Україна, голодомор 1921–1923 рр., зростання дитячої безпритульності й бездоглядності, епідемія тифу й іспанки тощо), економічного становища держави та заходів, вжитих для врегулювання проблеми дитячої злочинності, саме 1920-ті роки – це той проміжок часу, який передусім заслуговує на увагу. Проте в даному дослідженні дитяча злочинність усе-таки розглядатиметься окремо від дитячої безпритульності й бездоглядності, аби сфокусуватися саме на ситуації із дитячими правопорушеннями і правопорушеннями, де однією зі сторін виступала дитина.

Для повного висвітлення окресленої проблеми окремо увага буде приділена законодавству, спираючись на приписи якого врегулювалося питання вчинення неповнолітніми правопорушень, а також

тих із них, де однією зі сторін виступала дитина, й органам, що займалися веденням справ неповнолітніх правопорушників і захистом прав неповнолітніх.

1. Законодавство щодо протидії дитячій злочинності у 1920-х рр.

Після утворення Української СРР було прийнято низку нормативно-правових актів, що забезпечували проведення державно-правової політики протидії дитячій злочинності. Одним із перших серед них був Декрет РНК РСФРР «Про комісії для неповнолітніх» від 14 січня 1918 р., який передбачав ліквідацію нечисленних тоді ювенальних судів. Замість цього згідно з Декретом справи неповнолітніх обох статей до 17 років переходили до відання комісій по справах неповнолітніх. Цим же документом закріплювався її склад і регламентувалися інші основні питання її діяльності. Дія згаданого Декрету мала поширюватися і на територію Української СРР. Згодом був прийнятий Декрет «Про відповідальність неповнолітніх» від 12 червня 1920 р.¹, розроблений вже українською радянською владою. Ним закріплювалося, що всі справи неповнолітніх, які не досягли 18 р., розглядаються комісіями у справах неповнолітніх, а також передбачався порядок розгляду справ різних категорій неповнолітніх. Так, якщо злочин було вчинено неповнолітнім разом із особою, яка досягла 18 років, то справа залишалася у віданні судових органів, проте про кожну таку справу необхідно було повідомляти відповідну комісію по справах неповнолітніх. Що стосується морально-дефективних неповнолітніх (*прим. автора* – визначення взято із законодавства), які обвинувачувалися у вчиненні злочинів, то питання їх виховання, навчання і піклування про них належало до сфери відання Народного комісаріату освіти й Народного комісаріату здоров'я. Неповнолітні цієї категорії направлялися комісією у справах неповнолітніх до відповідних лікарсько-виховних (або лікарняних чи медичних) закладів. За потреби до них міг бути застосований особливо пильний режим, як наслідок, їх можна було відправити до спеціальних лікарських закладів Народного комісаріату здоров'я. Іншою була ситуація з неповнолітніми, які не досягли 14-річного віку. Так, у випадку їх засудження до відокремлення від осередка, в якому вони знаходилися, такі неповнолітні поміщалися до спеціальних дитячих установ, які перебували у віданні Народного комісаріату освіти. Проте неповнолітні у віці від 14 до 18 років, якщо комісією встановлено, що

¹ Про відповідальність неповнолітніх (декрет РНК УРСР від 12.06.20). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281.

обмежитися щодо них засобами медично-педагогічного впливу недостатньо, могли бути віддані до реформаторів, які знаходилися в розпорядженні Народного комісаріату юстиції. Неповнолітні, поміщені до однієї з таких установ, могли бути достроково звільнені ухвалою комісії по справах неповнолітніх.

На підтвердження наведемо дані, вказані Т. Б. Букресвою². Так, науковець зауважує, що кількість справ, розглянутих упродовж 1921 року в губернських комісіях в Україні, складала 15 тис., з них 10 тис. у містах. Згідно зі звітом про роботу Всеукраїнської комісії у справах неповнолітніх, найбільша кількість справ надійшла з Одеської губернії – 2670. Уже в першій половині 1922 р. в Україні було розглянуто 5512 справ, зокрема, Одеською губернською комісією 1137 справ, а Миколаївською – 420. Ці дві губернії були серед рекордсменів за кількістю правопорушень неповнолітніх.

Незважаючи на те, що нами питання порушення закону безпритульними не висвітлюватиметься, наголосимо, що саме представниками цієї категорії вчинялися злочини. Вважаємо за доцільне зупинитися на тому, що Рада Народних Комісарів Української СРР видала Постанову³, яка наводила вичерпний перелік випадків, коли дитина могла бути визнана безпритульною, що, на наш погляд, стало важливою і своєчасною подією. Так, у Постанові зазначалося, що неповнолітні у віці до 18 років вважалися безпритульними у випадках:

- а) залишення їх батьками або особами, які їх замінують, без всякого нагляду і піклування;
- б) жорстокого поводження з ними осіб, зазначених у пункті а;
- в) ненадання їм необхідного мінімуму виховання і навчання, передбаченого чинним законодавством;
- г) впливу домашньої обстановки, що розбещує;
- д) ведення самими неповнолітніми порочного способу життя, а так само жебрацтва або бродяжництва;
- е) заняття всякого роду торгівлею.

Не можна оминати того, що одним із заходів боротьби з бездоглядністю було розміщення дітей серед міського й сільського населення на засадах добровільної угоди органів охорони дитинства з громадянами, які дали на це свою згоду. Однак такий захід використовувався як тимчасовий і до покращення становища з продовольством та іншим постачанням. Також передбачалося забезпечення підлітків від

² Букресов Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. С. 136.

³ О мерах борьбы с детской беспризорностью (постановление СНК УССР от 11.06.21). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 11. Ст. 293.

14 років і старше роботою в радянських установах, органах профспілок, радгоспах, робітничій, сільськогосподарській кооперації, але вона мала відповідати силам і здібностям дітей та не суперечити законам про охорону праці малолітніх⁴.

У період нової економічної політики (далі – неп) прийнято нові кодекси, в яких також закріплювалися права дітей. Із переходом до нормотворчості на засадах неп довелося внести зміни до законодавства про дітей, зокрема, пом'якшити його декларативність і вивести на перший план можливість реалізації на практиці⁵. Примітно, у цей період до осіб, які не досягли повноліття, арешт як спосіб адміністративної та дисциплінарної відповідальності не застосовувався відповідно до ст. 9 Постанови ВУЦВК «Про невжиття до неповнолітніх арешту як способу дисциплінарної і адміністративної кари»⁶ від 04.01.1922 р. За необхідності такий вид покарання для них змінювався на інший. Усі неповнолітні, які на момент виходу цієї Постанови перебували у місцях позбавлення волі, звільнялися. Проте в ній не уточнювалося, на який саме вид покарання можна було замінити арешт.

Питання відповідальності неповнолітніх також регулювалося Кримінальним кодексом Української СРР 1922 р.⁷ Зокрема, у ньому фіксувалося, що до малолітніх віком до 14 років, а також усіх неповнолітніх віком від 14 до 16 років, щодо яких визнано можливим обмежитися заходами медико-педагогічного впливу, покарання не застосовувалися. Також у разі не досягнення особою 18-річного віку на момент вчинення злочину до неї не могла бути застосована вища міра покарання – розстріл. Аналізуючи наведені положення Кодексу, Г. Д. Риндзюньський та Т. М. Савінська⁸, розрізняли вік безумовної неосудності (до 14 років), вік умовної осудності (14–16 років) і вік пом'якшеної відповідальності (16–18 років).

Кодекс також передбачав кримінальну відповідальність за низку злочинів проти дітей:

- сприяння або підмова до самогубства неповнолітнього, якщо самогубство або замах на нього відбулися;
- викрадення;

⁴ О беспризорных детях (постановление СНК УСРР от 14.10.21). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 20. Ст. 591.

⁵ Люблинский П. И. Охрана детства и борьба с беспризорностью за 10 лет. *Право и жизнь*. 1927. № 8. С. 31.

⁶ Про невжиток до неповнолітніх арешту, як дисциплінарної і адміністративної кари (постанова ВУЦВК від 04.01.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 1. Ст. 9.

⁷ Уголовный Кодекс УССР. *Сборник постановлений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 36. Ст. 553.

⁸ Риндзюньский Г. Д., Савинская Т. М. *Детское право*. Москва, 1923. С. 57.

- приховування або підміна чужої дитини;
- залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості самозбереження через малолітство, старість, хвороби або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, був зобов'язаний турбуватися про таку особу;
- статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості;
- статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, поєднане з розбещенням або задоволення статевої пристрасті у збочених формах;
- розбещення малолітніх або неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій щодо них;
- залучення до проституції осіб, які знаходилися під опікою або в підпорядкуванні обвинуваченого, або не досягли повноліття.

Також певним чином гарантувалося право на життя ще ненародженої дитини. Так, найвища міра покарання не могла бути призначена або вжита до вагітних жінок, коли вагітність була встановлена лікарським освідченням⁹.

Варто зупинитися ще й на тому, що середньостатистичний вік неповнолітнього правопорушника у 1921–1922 рр. коливався від 16 до 18 років, саме представниками цієї вікової групи у 1921 р. вчинено 48,6 % правопорушень, у 1922 р. – 45 %. У 1923 р він знизився до 13–16 років, саме такі особи вчинили 87 % правопорушень. Нижня вікова планка неповнолітнього правопорушника становила 7 років, хоча траплялися випадки вчинення злочинів дітьми віком 5–6 років¹⁰.

Крім того, і Кримінально-процесуальний кодекс містив деякі положення щодо неповнолітніх. Так, особи, молодші 14 років, до зали судового засідання не допускалися. Стаття 40 закріплювала, що за наявності у справі кількох обвинувачених, з яких один або кілька неповнолітніх (менше 16 років), справа щодо останніх виділялася й передавалася до комісії по справах неповнолітніх. Встановлення віку обвинуваченого, за відсутності належних документів, здійснюється шляхом медичного огляду, у тих випадках, коли є підстави вважати, що обвинувачений неповнолітній¹¹. У 1929 р. внесенні зміни й

⁹ Про нежиття найвищої кари до вагітних (постанова ВУЦВК УСРР від 25.10.1922). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 46. Ст. 674.

¹⁰ Букреєв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. С. 139.

¹¹ О введеніи в действе Уголовно-процесуального кодекса УССР (Постановление ВУЦИК УССР от 13.09.1922). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 41. Ст. 598.

доповнення до Кримінально-процесуального кодексу¹², які передбачали обов'язкову наявність захисника у справах неповнолітніх. Дізнання у справах, в яких досудове слідство не обов'язкове, закривається за постановою органу дізнання, коли притягуваний до відповідальності не досяг 14 років.

Достатньо широкий спектр питань ювенальних правопорушень були врегульовані Кодексом законів про народну освіту¹³. Так, у Кодекс називалися органи, які займалися справами неповнолітніх правопорушників, заклади для них, заклади у справі вивчення й розподілу неповнолітніх. Закладами для неповнолітніх правопорушників були: основний дитячий будинок для правопорушників, допоміжний дитячий будинок для правопорушників, трудова колонія для неповнолітніх правопорушників і трудовий будинок для дівчат. До основного дитячого будинку для правопорушників приймалися неповнолітні до 15 років, які вирізнялися антисоціальними нахилами й звичками. Максимальна кількість дітей становила 30, із розрахунку 10 неповнолітніх на 1 вихователя. В основному дитячому будинку для неповнолітніх могли бути використані примусові заходи, при цьому дисциплінарні покарання використовувати було заборонено. Ті діти, які продемонстрували здатність до виправлення, переводилися до звичайних дитячих будинків. Ті ж із них, які не підлягали виправленню, доправлялися до допоміжного дитячого будинку для правопорушників, які організовувалися відокремлено, у них здійснювався постійний нагляд задля унеможливлення втечі і встановлювався особливий суворо регламентований порядок денний. До вперто неслухняних дітей вживалися наступні заходи впливу: відокремлення, залишення в ліжку, лікарські заходи й обмеження волі. Діти, які довели, що без вжиття до них протягом трьох місяців заходів примусового впливу здатні до виправлення, переводилися до основного будинку для правопорушників. Діти, які не піддавалися впливу, переводилися до реформаторіїв Народного комісаріату юстиції, а діти з очевидним нервовим розладом, епілепсією тощо – до відповідних установ Народного комісаріату здоров'я. Для соціального виховання неповнолітніх правопорушників від 15 до 18 років утворювалися трудові колонії за містом. Основним завданням трудової колонії було виправлення й розвиток соціально-корисних інстинктів вихованців, для чого вводилася основна професійна освіта у вигляді навчання

¹² Про зміну і доповнення до Кримінально-Процесуального Кодексу УСРР (Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 6–13 лютого 1929 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929 р. № 7. Ст. 57.

¹³ Про надання чинності Кодексу законів про народну освіту (Постанова ВУЦВК УСРР від 22.11.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 49. Ст. 729.

городництву, садівництву, рільництву, або ж індустріально-технічна підготовка. Ті неповнолітні, які проявили себе соціально корисними, віддавалися кривим родичам, влаштовувалися на працю тощо. Неповнолітні, які не піддавалися впливу, могли бути переведені до реформаторіїв. Максимальний вік, до якого неповнолітній правопорушник міг перебувати в трудовій колонії, становив 18 років. Про всі вищепераховані випадки переведення неповнолітніх правопорушників обов'язково повідомлялися комісії у справах неповнолітніх. Для соціального виховання дівчат віком до 15 років, які вчинили правопорушення, безпритульних, або ж тих, які займалися проституцією, утворювалися трудові будинки. Обов'язковим його елементом була професійно-технічна підготовка. Неповнолітні дівчата-правопорушниці могли перебувати в такому будинку до досягнення 18-ти років. Дівчата, які були нормальними фізично й розумово (*прим. автора* – словосполучення взято із законодавства) й виявили здатність до виправлення, переводилися, залежно від віку, до нормального дитячого будинку, закладів професійної освіти або влаштовувалися на працю. Розумово відсталі дівчата переводилися до соціальних будинків для соціально-відсталих дітей.

Як зазначає А. В. Волошинова, працівники мережі будинків для дітей-правопорушників і «дефективних» дітей мали головним завданням перевиховання маргінального контингенту і перетворення їх на повноцінних членів суспільства. Проте невідповідне матеріальне забезпечення часто ставало цьому на заваді. Аварійний стан будівель і брак устаткування, недостатня кількість мануфактури, шкільного приладдя, продуктів харчування – усе це перешкоджало навчальному й виховному процесу¹⁴.

До закладів із вивчення й розподілу неповнолітніх належали прийомники (*прим. автора* – визначення взято із законодавства) і колектори-розподільники. У разі затримання неповнолітнього, котрий на момент вчинення правопорушення не досяг 15 років, його направляли у прийомник, де він перебував до 3 днів. Після цього його направляли до комісії у справах неповнолітніх, колектору-розподільника або ж передавали батькам чи особам, які їх заміщували. Хлопці й дівчата утримувалися окремо.

Для проведення попереднього вивчення неповнолітнього й вирішення питання про його подальше направлення утворювалися колектори-розподільники на 50 дітей, в яких правопорушники цієї вікової групи перебували 2–3 тижні, а вже потім направлялися до комісії у

¹⁴ Волошинова А. В. Повсякденне життя вихованців закладів для дітей з девіантною поведінкою в Радянській Україні в першій половині 1920-х рр. *Гілея*. 2014. Вип. 85. С. 21.

справах неповнолітніх. Відповідно до Постанови Народного комісаріату освіти Української СРР «Про колектори»¹⁵ на 6 дітей передбачався 1 керівник, який спільно з лікарями-педіатрами і невропатологами провадили індивідуальне вивчення дітей за допомогою ведення особливих індивідуальних карток, щоденників і журналів. Як зауважує С. В. Несинова¹⁶, колектори стали для комісії специфічними кримінологічними лабораторіями з дослідження криміногенних факторів, особистості неповнолітніх правопорушників, розробки найефективніших заходів захисту прав неповнолітніх, попередження їх бездоглядності й правопорушень.

Крім того, із метою запобігання дитячим правопорушенням утворювалися дитячі інспекції, що здійснювали вартування на вокзалах, базарах, майданах та в інших місцях скупчення людей, задля виявлення безпритульних і неповнолітніх правопорушників та їх супроводу до прийомників, колекторів-розподільників і комісії у справах неповнолітніх. Для боротьби з безпритульністю й правопорушеннями також засновано інститут патронату. Патрунування доручалося громадянам, які задовольняли вимоги, що висувалися до осіб, бажаючих взяти на патрунування неповнолітніх. Однак патрунування провадилося під доглядом особливих піклувальників, які призначалися відповідними органами Народного комісаріату освіти.

Для неповнолітніх правопорушників від 14 до 18 років, які важко піддавалися виправленню, створювалися реформаторії¹⁷, в яких діяв принцип об'єднання примусового режиму й обмеження волі з культурно-освітньою роботою. Мета – надати неповнолітнім правопорушникам кваліфікацію, тобто навчити працювати за певним фахом, розширити їх світогляд, розумові здібності шляхом загальної і професійної освіти, сприяти їх фізичному вихованню і зробити їх здоровими за допомогою гімнастики, спорту й гігієни. Облаштування реформаторіїв потребувало значних першочергових витрат, проте саме зміст, при добре організованій праці, обходився дешевше утримання виправно-виховних закладів¹⁸. У них до неповнолітніх

¹⁵ Про колектори (Постанова Народного комісаріату освіти УСРР від 23.07.1920). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 21. Ст. 410.

¹⁶ Несинова С. В. Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-ті – поч. 80-х рр. XX ст.): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. С. 148.

¹⁷ Поправно-Трудовий Кодекс (постанова 2-ої Сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету IX скликання від 23.10.1925 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 94–95. Ст. 524.

¹⁸ Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки). Москва, 1923. С. 298.

правопорушників застосовувалися наступні заходи дисциплінарного впливу:

- 1) догана віч-на-віч;
- 2) догана у присутності інших товаришів;
- 3) заборона забав і розваг на строк до одного тижня;
- 4) позбавлення або обмеження права побачень, листування, передачі й відпусток на строк до одного місяця;
- 5) ізоляція до трьох днів в окремії кімнаті під наглядом лікаря з відвідуванням школи і майстерень;
- 6) ізоляція до трьох днів в окремії кімнаті під наглядом лікаря без права ходити до школи і майстерень;
- 7) продовження строку перебування в реформаторії;
- 8) обмеження права користуватися грішми, що рахуються за неповнолітнім правопорушником.

Примітно, що перелік заходів дисциплінарного впливу був вичерпний.

Станом на липень 1923 р. в УСРР діяло два реформаторії – у Харкові й Одесі, а у 1925 р. їх було шість, а саме у Києві, Одесі, Миколаєві, Чернігові, Полтаві й Харкові¹⁹. Упродовж 1924–1928 рр. під категорію «рецидивіст» потрапило 3 699 неповнолітніх. На жаль, кількість представників цього віку, які відступали від закону, незважаючи на постійні заяви влади, що ситуація із правопорушеннями неповнолітніх під контролем, із кожним роком збільшувалася. Так, за звітні 1925–1926 рр. приводи в міліцію мали 12 369 (із них до 15 років – 3145) підлітків, за 1926–1927 рр. – 18 640 (до 15 років – 3989), а за 1927–1928 рр. – 22 733 осіб (з них до 15 років – 3875)²⁰.

Діяльність районних та округових (*прим. авт.* – визначення взяті із законодавства) комісії у справах неповнолітніх регулювалися відповідними інструкціями²¹. Так, у них зазначалися склад і повноваження

¹⁹ Букреев Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. С. 143.

²⁰ Там само. С. 144.

²¹ Інструкція районним комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомвнусправ та Наркомздоровя УСРР від 15.03.1928 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 94; Інструкція округовим комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомздоровя та Наркомвнусправ УСРР від 25.02.1929). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929. № 5. Ст. 18; Інструкція про відповідальний та піклувальний догляд над недолітками (постанова Наркомосвіти УСРР від 19.03.1928). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 95; Інструкція про юридичну допомогу в справі застосування законодавства про дітей (постанова Наркомюсту і Наркомосвіти УСРР від 03.09.1926). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 96.

комісії, порядок порушення й ведення справ, заходи впливу на неповнолітніх правопорушників, оскарження постанов комісії у справах неповнолітніх тощо. Більш детально комісії у справах неповнолітніх будуть розглянуті в наступному параграфі.

2. Органи, що протидіяли дитячій злочинності у 1920-х рр.

Як уже було наголошено в попередньому параграфі, згідно з постановою РНК РСФРР у 1918 р. утворено комісії у справах неповнолітніх, положення документа поширювалися й на територію Української СРР. Як зауважує П. І. Люблінський, правила ведення справ у комісіях були викладені достатньо стисло, скоріше у вигляді загальних побажань, аніж точних настанов²². Проте більш детально діяльність цих комісій регламентована Декретом РНК Української СРР «Про відповідальність неповнолітніх» від 12 червня 1920 р.²³. Відповідно до нього комісії заміняли ювенальні суди. Нагадаємо, у дореволюційний період, точніше ще до Першої світової війни, в Україні були утворені ювенальні суди у Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Миколаєві. Це узгоджувалося із світовою тенденцією розглядати справи щодо неповнолітніх окремими судами, спеціально створеними для цих цілей²⁴. Після прийняття Декрету такі суди були ліквідовані, а їх функції передані комісіям у справах неповнолітніх. Виходячи з положень вищезгаданого документа, слідство у справі неповнолітнього провадила окрема особа, яка знаходилася при комісії. Під час проведення слідства постановою судово-слідчих органів або комісії підліток міг бути поміщений до колектору при місцевих комісіях у справах неповнолітніх у складі лікаря-психіатра та педагогів-спеціалістів у виховуванні «дефективних» дітей (*прим. авт.* – словосполучення взято із законодавства). У цих закладах неповнолітні не лише утримувалися, а й вивчалися їх медичний й моральний стани, а за їх результатами надавалися висновки про неповнолітніх тим установам, які розглядають їх справу. На думку О. І. Анатольєвої, яка позитивно оцінює створення комісій у справах неповнолітніх, вони запроваджувалися як міжвідомчі органи, і це дозволяло комплексно

²² Люблінский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки). Москва, 1923. С. 172.

²³ Про відповідальність неповнолітніх (декрет РНК УРСР від 12.06.20). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281.

²⁴ D. Shygal, A. Omarova 'Evaluation of the Results of the Historical and Legal Comparison of the Juvenile Justice of Ukraine and Poland in the 1920s'. 2021, 2(10), Access to Justice in Eastern Europe 67–85. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4-2-a000060> С. 77.

вирішувати проблеми боротьби з правопорушеннями неповнолітніх²⁵. Проте з цією точкою зору ми не погоджуємося, оскільки суттєвим недоліком на даному етапі діяльності комісій була відсутність у їх складі юриста, який міг би правильно кваліфікувати правопорушення, вчинене неповнолітнім, також здійснити нагляд за вірним використанням нормативно-правових актів, що стосувалися правопорушень неповнолітніх.

Як зазначав П. І. Люблінський²⁶, комісії у справах неповнолітніх дуже часто ставилися до питань безпритульності з формальним мірилом тяжкості проступку й обмежувалися простими навіюваннями або доганами там, де потрібні були заходи соціальної допомоги й виховання. Через те, що діяльність комісії мала чисто педагогічний характер, виникало кілька проблем, а саме:

1) незважаючи на те, що законодавством передбачалося право й обов'язок комісій притягати до відповідальності перед судом винуватих у порушенні прав та інтересів малолітніх, вони не мали права накладати стягнення самостійно. Проте таке право й обов'язок мали будь-які офіційні органи влади;

2) постанови комісій не мали формального характеру, що було притаманне судовим рішенням, не зачитувалися неповнолітнім або їх батькам, їм не надавалися копії цих постанов, вони не могли бути оскаржені. Щоправда, постанови могли переглядатися, але лише самими комісіями за власним рішенням, за заявою осіб або закладів, що брали участь у справі, і за клопотанням близьких неповнолітнього;

3) комісії не мали права постановляти рішення про відшкодування збитків, завданих неповнолітнім. Із цим питанням постраждалий мав звертатися до народного суду в порядку цивільного позову, в якому неповнолітній виступав як відповідач;

4) постанови комісій не підлягали оскарженню й перегляду вищими інстанціями.

Відповідно до Положення «Про Центральну Раду захисту дітей»²⁷ вона також ставала органом, що займався правопорушеннями неповнолітніх. Так, Рада забезпечувала охорону материнства й дитинства; дитині – нормальні умови народження, психічного, розумового й духовного розвитку; поліпшення умов життя й харчування; захист від сваволі батьків; боротьбу з дитячою безпритульністю, проституцією,

²⁵ Анатольєва О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. С. 79–80.

²⁶ Люблінский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки). Москва, 1923. С. 84, 179–181.

²⁷ Положення про Центральну Раду захисту дітей : Декрет РНК України від 16 березня 1921. ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 75.

жебрацтвом, злочинністю; турботу про «дефективних» дітей; охорону праці неповнолітніх; залучення широких пролетарських мас до роботи з охорони життя, здоров'я й розвитку дитини.

Крім того, правопорушеннями неповнолітніх також займалися Народний комісаріат внутрішніх справ і Державне політичне управління Української СРР. Так, за постановою ВУЦВК і РНК Української СРР від 23 листопада 1927 р. «Положення про заходи в боротьбі з дитячою безпритульністю» названі два органи здійснювали боротьбу із правопорушеннями неповнолітніх. Також НКВС відігравала важливу роль у таких справах, оскільки всі реформаторії були підпорядковані саме йому.

У 1922 р. відповідно до Кодексу законів про народну освіту Головному комітету соціального виховання дітей при Народному комісаріаті освіти, крім інших питань, доручалося розроблення заходів із запобігання безпритульності й правопорушенням неповнолітніх, боротьба з цими явищами, а також порушення справи щодо органів й осіб, які порушують закони про неповнолітніх.

Цим же Кодексом більш детально регламентувалася діяльність комісій у справах неповнолітніх, що розглядали правопорушення неповнолітніх до 16 років. Згідно з приписами акта утворювалася така їх система: Центральна Всеукраїнська комісія та місцеві – губерніальні (*прим. авт.* – термін взято із законодавства) й повітові. Центральна Всеукраїнська комісія складалася з голови (педагога), його заступника, головного інспектора із соціально-правового захисту дитинства, а також двох членів, а саме лікаря і правника, які призначалися Народним комісаріатом освіти за погодженням із Народним комісаріатом юстиції й Народним комісаріатом здоров'я. До повноважень Центральної комісії входило визначення порядку розгляду справ у місцевих комісіях, нагляд і керівництво їх діяльністю, перегляд, в порядку нагляду, вирішених місцевими комісіями справ.

До складу місцевих комісій входили голова (педагог) і два члени – лікар й правник, які призначалися місцевими органами Народного комісаріату освіти й затверджувалися Центральною Всеукраїнською комісією. При призначенні лікаря і правника необхідна була згода місцевих органів Народного комісаріату здоров'я і Народного комісаріату юстиції. До правопорушників місцеві комісії могли вживати наступні заходи:

- 1) вмовляння;
- 2) віддання кривим родичам;
- 3) відсилання на батьківщину;
- 4) влаштування на роботу;
- 5) патрунування;
- 6) передача до спеціальних закладів для правопорушників;
- 7) передача до реформаторіїв Народного комісаріату юстиції.

Варто додати, що до ухвали комісії у всіх випадках діти обов'язково мали проходити через колектор.

До повноважень місцевих комісій також входило надання індивідуальної юридичної допомоги дітям, а також дорослим із питань прав дітей. Достатньо цікавим було введення інституту вихователя-обслідувача, який мав не тільки проводити попереднє слідство, а й здійснювати піклувальний нагляд за неповнолітнім.

Позитивним аспектом можна визнати й включення до складу як Всеукраїнської, так і місцевих комісій правника, що перетворювало роботу комісій з суто педагогічної на юридично кваліфіковану. Проте слід наголосити, що сутність комісій визначалася законодавством як суто педагогічна, оскільки очолювали комісії у справах неповнолітніх педагоги. Отже, можна зробити висновок, що правники виступали як експерти.

Однією з важливих змін щодо діяльності комісій стало закріплення нагляду Народного комісаріату юстиції за організацією й діяльністю комісій у справах неповнолітніх²⁸, що дало поштовх до висунення пропозиції на Всеукраїнському з'їзді працівників юстиції стосовно утворення спеціальних сесій народного суду для розгляду справ неповнолітніх²⁹. Наділення судовими функціями комісій у справах неповнолітніх унеможливило відновлення ювенальних судів.

Із зміною адміністративно-територіального поділу Української СРР були внесені зміни й до структури комісій. Відповідно до спільної постанови ВУЦВК і РНК Української СРР від 27 березня 1925 р.³⁰ структура комісій була наступна: Центральна Всеукраїнська комісія й місцеві: губерніальні й округові. Також суттєвої зміни зазнав склад комісій. Місцеві комісії відтепер склалися із голови, що призначався місцевим органом Народного комісаріату освіти та представників губерніального суду, що призначалися його пленумом, а також Народного комісаріату охорони здоров'я, призначуваного губерніальними й округовими інспектурами охорони здоров'я. Отже, відтепер у складі місцевих комісій був не просто правник, а представник губерніального суду, що, на наш погляд, було, безперечно, позитивною зміною. Крім того, виклик комісіями свідків й експертів мав обов'язкову силу, адже у разі неявки такі комісії мали право виносити

²⁸ Про порядок догляду за організацією та діяльністю комісій в справах про недолітніх (постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 21.01.1924). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1924. № 4–5. Ст. 25.

²⁹ Второй Всеукраинский съезд работников юстиции : тезисы. Харьков, 1924. С. 27–28.

³⁰ . Про доповнення і зміну відділу шостого, розділу 4-го, частини 2-ої, книги другої Кодексу законів про народну освіту УСРР (постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 27.03.1925). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 16. Ст. 118.

постанови про привід через міліцію. Юридичний компонент комісій був посилений Положенням про судоустрій від 25 жовтня 1925 р., згідно з яким комісії у справах неповнолітніх були віднесені до спеціальних судів³¹. Це в певному сенсі означало відновлення ювенальних судів у вигляді комісій у справах неповнолітніх, проте фактичного визнання комісій судовими органами так і не відбулося. Більш того, сучасники комісій у справах неповнолітніх не підтримували ідеї наділення комісій судовими функціями. Так, Е. Веккер³² однозначно виказував своє негативне ставлення до наділення комісій судовими функціями. Причинами цього слугували відсутність, по-перше, у комісіях «народного елементу», а саме народних засідателів, по-друге, інстанції оскарження рішень комісій, і, по-третє, «небезпека переродження та відриву від соціально-виховних традицій».

Окремо зупинимося на діяльності районних й округових комісій у справах неповнолітніх, яка в 1928 р. регулювалася відповідними інструкціями. Зокрема, в інструкції щодо районних комісій у справах недолітків³³ наступні новації: до її складу, крім голови й районного лікаря, входив народний суддя району. Справи в районних комісіях могли бути порушені на підставі:

- 1) заяв окремих громадян, організацій та об'єднань;
- 2) заяв самих недолітків;
- 3) з ініціативи районної комісії;
- 4) матеріалів органів дізнання, слідства й суду;
- 5) повідомлення урядових установ і службових осіб;
- 6) пропозиції прокуратури.

Заходами попереднього впливу на неповнолітнього визнавалися: 1) зобов'язання про періодичну явку до комісії за відміткою; 2) відповідальний догляд батьків, опікунів або інших осіб; 3) відправлення до загальних дитячих установ або до лікарні, останнє здійснювалося обов'язково з призначення лікаря; 4) поміщення до колектору; 5) надіслання до реформатоірів, а в разі їх відсутності 6) до будинку примусових робіт, проте цей захід міг бути використаний лише щодо неповнолітніх від 14 років в на строк не більше одного місяця.

³¹ Положення про судоустрій УСРР (Постанова 2-ої Сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету IX скликання від 25.10.1925). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 92–93. Ст. 522.

³² Веккер Е. Вопросы детского права. *Вестник советской юстиции*. 1925. № 2. С. 69.

³³ Інструкція районним комісіям у справах недолітків (постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомвнущправ та Наркомздоровя УСРР від 15.03.1928). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 94.

Застосування того чи іншого заходу залежало від низки обставин. Так, відправлення до колектору призначалося у виключних випадках і за призначенням лікаря, коли неповнолітній був безпритульний, соціально занедбаним, коли його не можна було залишити в родині або коли родина правопорушника позитивно на нього не впливала. До реформаторіїв або будинку примусової праці підлітки також поміщалися як виняток, коли неповнолітній був рецидивістом, що втік з установ комісії й знов вчинив тяжкий злочин.

Особливо важливим моментом у всіх справах неповнолітніх було встановлення віку. Необхідною була наявність офіційної довідки про вік. За її відсутності вік встановлювався лікарем – членом комісії. Усі справи розглядалися в закритому судовому засіданні. Причому участь самого неповнолітнього на ньому передбачалася як виняток.

У своєму рішенні комісія могла вживати таких заходів: 1) умовляння; 2) надання під відповідальний догляд батькам, родичам або іншим особам, установам й організаціям; 3) віддання під піклувальний догляд обслідувачам – вихователям районової комісії; 4) відправлення на батьківщину; 5) влаштування на роботу й віддання на патронат; 6) примусове лікування у спеціальних лікарняних установах; 7) поміщення до дитячих установ Народного комісаріату освіти й до спеціальних установ для неповнолітніх правопорушників; 8) поміщення до реформаторіїв. Ці заходи могли бути скомбіновані.

Додамо, що другий та третій заходи комісії регулювалися інструкціями про відповідальний та піклувальний догляд за неповнолітніми³⁴. Так, відповідальний догляд призначався в тому разі, коли неповнолітній був не дуже зіпсований і не потребував застосування будь-яких спеціальних методів виховання, а тільки догляду, а також жив в міцній родині, а його батьки (особи, які про нього піклуються) заслуговували на довіру і, за вказівками комісії, могли виховати неповнолітнього. Піклувальний догляд признався у разі, коли батьки неповнолітнього не могли впливати на нього. У такому випадку комісія здійснювала виховання неповнолітнього за допомогою безпосереднього втручання обслідувача-вихователя чи особи, якій було доручено піклувальний догляд, в життя неповнолітнього: встановлення денного режиму, щоб неповнолітній мав відповідну працю, налагодження його взаємин із батьками, допомога батькам у вихованні, їх відповідальність за поведінку неповнолітнього.

Окремо зауважимо, що районна комісія не лише займалася справами, правопорушником був неповнолітній, але й справами, де

³⁴ Інструкція про відповідальний та піклувальний догляд над неолітками (постанова Наркомосвіти УСРР від 19.03.1928). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 95.

неповнолітній був постраждалою стороною. Так, коли батьки, треті особи або установи порушували права неповнолітнього, то районна комісія відновлювала права неповнолітнього з добровільної на це згоди особи, яка порушила цивільні права неповнолітнього, або ж (у разі відмови) завдяки поданню позову до відповідного суду. Також у разі порушення особистих права неповнолітнього районна комісія порушувала проти певної особи кримінальну справу. Аналізуючи даний документ, М. Набок зазначав, що можливість оскарження постанов районних комісій до Всеукраїнської комісії у справах неповнолітніх була зрозумілим фактом, оскільки комісії були спеціальними судами, що й передбачало можливість оскарження їх постанов до суду вищої інстанції (тобто до Всеукраїнської комісії)³⁵.

Як було вказано вище, комісії також надавали юридичну допомогу неповнолітнім, їх батькам у питаннях, що стосуються їх дітей. Відповідно до спільної Постанови Народного комісаріату юстиції та Народного комісаріату освіти Української СРР від 3 вересня 1926 р.³⁶ юридична допомога полягала в наданні порад, складанні паперів на прохання відвідувачів, призначенні представників для провадження справ. Для вчинення таких дій утворювалися спеціальні консультації при районних та окружних комісії, загальне керівництво якими здійснювалося членом комісії – представником органів юстиції.

Відповідна інструкція³⁷ існувала і щодо окружних комісій. Так, згідно з положеннями документа до їх компетенції належало: 1) вирішення як першою інстанцією справи про неповнолітніх правопорушників віком до 16 років включно, затриманих на території окружного центру; 2) розгляд у порядку нагляду, а так само за скаргами і протестами щодо тих справ, що нею вирішувалися; 3) нагляд за діяльністю районних комісій у справах неповнолітніх, їх інструктаж і реалізація права відводу голів і членів цих комісій; 4) запобігання правопорушенням неповнолітніх в окрузі, коли були достатні загрози дані; 5) надання дітям юридичної допомоги в окружному центрі з усіх питань права, а дорослим – з питань права щодо дітей, спеціальних юридичних консультацій при самій окружній комісії, а також захист інтересів неповнолітніх у судових й адміністративних

³⁵ Набок М. О проекте новой инструкции комиссиям по делам несовершеннолетних. *Вестник советской юстиции*. 1926. № 10. С. 393.

³⁶ Інструкція про юридичну допомогу в справі застосування законодавства про дітей (постанова Наркомюсту і Наркомосвіти УСРР від 03.09.1926). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 96.

³⁷ Інструкція окружним комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомздоровя та Наркомвнусправ УСРР від 25.02.1929). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929. № 5. Ст. 18.

установах, організовуючи, за погодженням із президією колегії, захисників.

Склад комісії був таким саме, як і районних: голова (педагог) і 2 члени – лікар та член округового суду. Заходи запобіжного впливу й ті, що комісія могла вживати у своєму рішенні, були аналогічними заходам районних комісій. У цілому інструкція для окружних комісій дублювала положення інструкції для районних. Як слушно наголошує Н. М. Крестовська, система заходів, застосовуваних комісіями у справах неповнолітніх, свідчила про повернення до деяких дореволюційних правил ювенальної юстиції. Проте декрети, що становили основу діяльності цих комісій, не мали на меті відновлення автономної ювенальної юстиції, навпаки, вони зберігали юрисдикцію комісій у справах неповнолітніх, які проіснували до 1935 р. Судове втручання відбувалося тільки у випадках вчинення неповнолітніми тяжких злочинів. Ці справи були віднесені до компетенції загальних народних судів, де були організовані спеціальні їх склади судів³⁸.

Достатньо цікавою, на наш погляд, була роль обслідувача-інструктора у районних та окружних комісіях. При детальному аналізі положень відповідних інструкцій можна зробити висновок, що обслідувач-інструктор був не тільки членом комісії, який здійснював допит неповнолітнього, надав свої рекомендації щодо запобіжних заходів впливу тощо, а й виступав свого роду ментором для неповнолітнього правопорушника. Так, до його обов'язків також входило: заохочувати й допомагати неповнолітньому розвивати власні спеціальні здібності, сприяти підвищенню зацікавленості в наукових чи суспільних питаннях шляхом відповідного добору книжок, надання пояснень і порад, забезпечення можливості відвідувати відповідні лекції, збори тощо, зацікавити неповнолітнього професійною роботою, керувати читанням неповнолітнього, вести розмови з ним про прочитане, прищепити йому елементарні правила гігієни, дбати, щоб неповнолітній відвідував клуб «Юний піонер», дитячі виставки, кіно й театри тощо. На нашу думку, досвід інституту обслідувача-інструктора є позитивним в історії боротьби з правопорушеннями неповнолітніх. Введення подібного інституту в сучасній Україні може принести користь і стати у нагоді як спосіб превенції здійснення повторних правопорушень неповнолітніми.

Після завершення зміни адміністративно-територіального поділу Української РСР у 1929 р. структура комісій у справах неповнолітніх була наступною: Всеукраїнська комісія у справах неповнолітніх, міські й районні. У сільській місцевості і містах, що не мали районного

³⁸ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-правове дослідження. Одеса, 2008. С. 132.

поділу, розгляд справ про правопорушення неповнолітніх покладалася на культурно-соціальні секції місцевих рад³⁹.

Підсумовуючи, вкажемо, що органами, які займалися правопорушеннями неповнолітніх, були НКВС, Державне політичне управління, Головний комітет соціального виховання дітей при Народному комісаріаті освіти, Центральна Рада захисту дітей та комісії у справах неповнолітніх. Проте основним органом була комісія у справах неповнолітніх, структура й повноваження якої змінювалися із самого початку їх утворення і аж до кінця 1920-х рр.

ВИСНОВКИ

Із моменту утворення Української СРР почалося активне формування законодавства у всіх сферах, у тому числі й у сфері правопорушення неповнолітніх. Це питання було нагальним, враховуючи жакливу статистику дитячої безпритульності, бездоглядності й правопорушень. Законодавство, що регулювало питання дитячої злочинності, було достатньо об'ємним і передбачало утворення не тільки органів, до функцій яких належала протидія дитячій злочинності, а й закладів для неповнолітніх правопорушників. Система цих закладів була логічно побудована і відповідала реаліям того часу, хоча з точки зору сучасного світосприйняття деякі визначення в законодавстві щодо цих закладів були доволі дискримінаційними щодо дітей. Так, достатньо поширеним було поняття «дефективна» дитина і «нормальна» дитина. І хоча законодавство передбачало створення цілої низки спеціальних закладів, недостатність фінансування призводила або до недостатньої їх кількості, або ж до жакливих умов утримання неповнолітніх. Як наголошує Т. Б. Букрєєв, недовість і недосконалість самої політичної системи, відсутність фахівців і коштів на фінансування державних програм, загострення соціально-економічних і політичних протиріч після відходу від політики НЕПу суттєво вплинули на злочинність неповнолітніх⁴⁰.

Стосовно спеціальних органів зауважимо, що за наявності кількох органів, які опікувалися питаннями правопорушень неповнолітніх, основним все ж таки була комісія у справах неповнолітніх. Вони прийшли на зміну ювенальних судів, що існували в Україні до революції. І хоча робилися певні спроби наділити комісії судовими функціями, проте ювенальні суди у вигляді комісій так і не були відновлені. Більш того, навіть спеціального складу суду для розгляду справ неповнолітніх не передбачалося. До кінця 1920-х років зазнавали змін склад і повноваження комісій. Щоправда, чітко визначалася їх структура і склад. Вони відігравали провідну роль у розгляді справ неповнолітніх правопорушників.

³⁹ Барило Т. С. Комиссии по делам несовершеннолетних. Киев, 1976. С. 21.

⁴⁰ Букрєєв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. С. 146.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні розглянуто питання боротьби з правопорушенням неповнолітніх і правопорушеннями, де вони були постраждалою стороною. У першій частині проаналізовано законодавство з питань правопорушень неповнолітніх та щодо них. Надана характеристика закладів для неповнолітніх правопорушників, встановлені особливості утримання в них неповнолітніх й основні заходи впливу (перевиховання). Друга частина присвячена органам, які здійснювали захист порушених прав неповнолітніх і ведення справ неповнолітніх правопорушників. Проаналізовано повноваження вказаних органів, а також наголошено на провідній ролі комісій у справах неповнолітніх. Прослідковано зміни у структурі, складі й повноваженнях комісій у справах неповнолітніх. Акцентовано на позитивному досвіді обслідувача-інструктора у справах неповнолітніх правопорушників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про відповідальність неповнолітніх (декрет РНК УСРР від 12.06.20). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281.

2. Букресв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. 329 с.

3. О мерах борьбы с детской беспризорностью (постановление СНК УССР от 11.06.21). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 11. Ст. 293.

4. О беспризорных детях (постановление СНК УСРР от 14.10.21). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 20. Ст. 591.

5. Люблинский П. И. Охрана детства и борьба с беспризорностью за 10 лет. *Право и жизнь*. 1927. № 8. С. 27–36.

6. Про невжиток до неповнолітніх арешту, як дисциплінарної і адміністративної кари (постанова ВУЦВК від 04.01.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 1. Ст. 9.

7. Уголовный Кодекс УССР. *Сборник постановлений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 36. Ст. 553.

8. Рынзюнский Г.Д., Савинская Т. М. Детское право. Москва, 1923. 78 с.

9. Про невжиття найвищої кари до вагітних (постанова ВУЦВК УСРР від 25.10.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 46. Ст. 674.

10. О введении в действие Уголовно-процессуального кодекса УССР (Постановление ВУЦИК УССР от 13.09.1922). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 41. Ст. 598.

11. Про зміну і доповнення до Кримінально-Процесуального Кодексу УСРР (Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 6–13 лютого 1929 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929 р. № 7. Ст. 57.

12. Про надання чинності Кодексу законів про народну освіту (Постанова ВУЦВК УСРР від 22.11.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 49. Ст. 729.

13. Волошинова А. В. Повсякденне життя вихованців закладів для дітей з девіантною поведінкою в Радянській Україні в першій половині 1920-х рр. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 85. С. 18–22.

14. Про колектори (Постанова Народного комісаріату освіти УСРР від 23.07.1920). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 21. Ст. 410.

15. Несинова С. В. Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-і – поч. 80-х рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 230 с.

16. Поправно-Трудовий Кодекс (постанова 2-ої Сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету ІХ скликання від 23.10.1925 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 94–95. Ст. 524.

17. Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки). Москва, 1923. 302 с.

18. Інструкція районним комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомвнусправ та Наркомздоровя УСРР від 15.03.1928 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 94.

19. Інструкція округовим комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомздоровя та Наркомвнусправ УСРР від 25.02.1929). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929. № 5. Ст. 18.

20. Інструкція про відповідальний та піклувальний догляд над недолітками (Постанова Наркомосвіти УСРР від 19.03.1928). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 95.

21. Інструкція про юридичну допомогу в справі застосування законодавства про дітей (постанова Наркомюсту і Наркомосвіти УСРР від 03.09.1926). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 96.

22. Про відповідальність неповнолітніх (декрет РНК УРСР від 12.06.20). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281.

23. D. Shygal, A. Omarova 'Evaluation of the Results of the Historical and Legal Comparison of the Juvenile Justice of Ukraine and Poland in the 1920s', 2021, 2(10), Access to Justice in Eastern Europe 67–85. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.2-a000060> (с. 77)

24. Анатолюева О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 216 с.

25. Положення про Центральну Раду захисту дітей : Декрет РНК України від 16 березня 1921). ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 75.

26. Про порядок догляду за організацією та діяльністю комісій в справах про недолітніх (постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 21.01.1924). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1924. № 4–5. Ст. 25.

27. Второй Всеукраинский съезд работников юстиции. Харьков, 1924. С. 27–28.

28. Про доповнення і зміну відділу шостого, розділу 4-го, частини 2-ої, книги другої Кодексу законів про народну освіту УСРР (Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 27.03.1925). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 16. Ст. 118.

29. Положення про судоустрій УСРР (Постанова 2-ої Сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету IX скликання від 25.10.1925). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 92–93. Ст. 522.

30. Веккер Е. Вопросы детского права. *Вестник советской юстиции*. 1925. № 2. С. 68–70.

31. Набок М. О проекте новой инструкции комиссиям по делам несовершеннолетних. *Вестник советской юстиции*. 1926. № 10. С. 391–394.

32. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-правове дослідження. Одеса, 2008. 328 с.

33. Барило Т. С. Комиссии по делам несовершеннолетних. Киев, 1976. 90 с.

Information about the author:

Omarova Aisel Azad kyzy,

Candidate of Science of Law,

Associate Professor at the Department of History of State and Law
of Ukraine and Foreign Countries

Yaroslav Mudryi National Law University
77, Pushkinska str., Kharkiv, 61024, Ukraine

ІСТОРИЧНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Опацький Р. М.

ВСТУП

Аналізуючи причини зростання злочинності неповнолітніх та шукаючи шляхи виходу України з такої ситуації, найважливішим є пояснити сутність і роль держави в регулюванні судового розгляду справ дітей.

Факторами, які вплинули на вибір даного напрямку у сфері захисту прав дитини – у разі конфлікту із законом – були: різке падіння виробництва, зростання безробіття, зменшення сімейного рівня доходу, знищення, обмеження доступу до медичних послуг, погіршення екологічних умов тощо. Ці обставини призвели до погіршення демографічних показників, зростання дитячої безпритульності та зростання дитячої злочинності. У нових умовах держава має запровадити більш прогресивну систему реабілітації дітей, які потрапили в конфлікт із законом, що відповідає сучасним вимогам.

Міжнародна та національна практика показує, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє розширенню можливостей місцевих громад. Програми відновного правосуддя є дієвим компонентом ювенальної юстиції: вони виховують кривдника, запобігають рецидивним злочинам, сприяють соціальній адаптації та реінтеграції злочинців у суспільство.

Знання історії об'єкта дослідження є запорукою розкриття його сутності та перспектив розвитку. Це особливо важливо у сфері ювенальної юстиції. Не знаючи його історії, дуже важко відчутти його специфіку: чому не існувало правосуддя для неповнолітніх і для чого воно створювалося.

1. Ретроспективний аналіз виникнення та становлення проблематики захисту прав дітей

Історичне минуле неповнолітніх злочинців можна назвати жорстоким і несправедливим. Ця оцінка стосується різних періодів життя людини, починаючи з античного і середньовічного світу і закінчуючи серединою XIX ст. Меч правосуддя карав неповнолітніх, про це можна судити зі змісту деяких історико-правових джерел і з таких пунктів загального плану:

- у тогочасній юридичній науці відсутнє правове поняття дитинства як особливо охоронюваного періоду життя людини;

- як наслідок, нормативно-правові документи не розкривають правових норм щодо особливого захисту дітей та молоді в суді та після їх звільнення. Можна також припустити, що прихильників античності, середньовіччя та «первісного» капіталізму не цікавили діти-злочинці як самостійна демографічна група.

- як наслідок, жорстокість суду по відношенню до неповнолітніх виявлялася в тому, що в разі вчинення ними делікту їх правове становище порівнювалося до дорослих злочинців.

Проблема людини та її прав стала однією з головних ідей грецької філософії, в основному з педагогічних і філософських концепцій Платона й Арістотеля. За Платоном, дитина є власністю держави, тому батьківський обов'язок щодо виховання дитини виконується як обов'язок держави¹.

У ідеальному стані Платона освітні функції аж ніяк не є сімейною справою і здійснюються безпосередньо державними установами. За Арістотелем, який, на відміну від свого великого вчителя, не був затятим прихильником колективізму, син є власністю свого батька².

Римська доктрина *patria potestas* передбачала повноту влади батька над дитиною від народження дитини до смерті одного з учасників сімейних відносин. «Немає людей, які мають таку владу над своїми дітьми, як ми» - сказав Гай³.

Зміст цієї доктрини включав такі батьківські розділи:

- 1) право розпоряджатися життям дитини (воно поступово обмежувалося як протягом третього року життя дитини, так і за згодою сімейної ради). Тіто Лівіо, Сенека та інші автори писали про це як про звичайну практику;

- 2) право залишити дитину без нагляду. «Зайвих» дітей вивезли на Фруктово-овочевий ринок і розмістили біля т. зв. Молочна колона⁴;

- 3) право (водночас – обов'язок) на відповідальність за злочини, вчинені неповнолітніми. Так, Закони Дванадцяти таблиць проголошували: «Злочини, вчинені підданими або рабами, дають підстави для вимоги про компенсацію; Відповідно до цих процесів, господар дому

¹ Платон. Законы. Платон. Соч. в 3 т. М. : Мысль, 1971. (Философское наследие). Т. 3. Ч. 2. С. 85–631.

² Аристотель. Никомахова этика. Аристотель. Соч. в 4 т. / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура. М. : Мысль, 1983. Т. 4. (Философское наследие. Т. 90). С. 53–293.

³ Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М. : Зерцало, 1997. 608 с. (Памятники римского права).

⁴ Сергиенко М. Е. Жизнь древнего Рима / М. Е. Сергиенко. : Издательско-торговый дом «Летний сад» ; Журнал «Нева», 2000. 368 с.

або господар раба повинні були відшкодувати заподіяну шкоду або видати винного»⁵;

4) право продати дитину в рабство. Про домінування цієї практики свідчить приписуваний Нумі Помпілію указ, який забороняв продаж одруженої дитини в рабство, якщо шлюб був укладений нею за згодою батька⁶. У законах XII таблиць згадувалося про продаж сина в рабство, а трирічний продаж звільняв дитину від влади батька;

5) право віддати дитину на усиновлення. До таких заходів часто вдавалися бідні, але знатні родини, які бажали, щоб дитина отримала хорошу освіту, освіту, що відповідає її стану⁷;

6) право на відібрання дитини в особи, яка її утримує;

7) право на будь-яке майно, набуто неповнолітньою особою.

Отже, доктрина батьківської відповідальності не передбачала юрисдикції юридичної особи щодо дитини. Дитина позбавлена прав, а отже, і обов'язків, оскільки останні можуть бути побудовані лише згідно з чинним законодавством, відповідно до загального правового принципу єдності прав і обов'язків. Слід зазначити, що сьогодні жоден серйозний науковець не захищає теорію *patria potestas*, але деякі її зачатки можна знайти, наприклад, у Р. Нозіка, який розглядає дитину як продовження особистості батьків, як «продовження особистості батьків» вашої особистості»⁸.

У Дигестах імператора Юстиніана (VI ст. н. е.) у книзі четвертій є титул IV під назвою «Про людей, які не досягли 25 років». Параграф 1 назви містить заяву Доменіко Ульпіано, римського юриста, префекта преторію: «Претор, керуючись природною справедливістю, запровадив цей едикт, який захищає молодь, тому що всі знають, що розсудливість цього століття нестійка і слабка, схильна піддаватися обману. цим едиктом претор обіцяв і допомогу, і захист від шахрайства...»⁹.

В указі зазначено, що захист неповнолітніх до 25 років здійснюється їх опікунами і стосується в основному операцій з майном. У Розділі IV є багато інших пунктів, які детально описують різні типи контрактів, які укладають ці люди, і вказують, коли вони повинні бути

⁵ Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М. : Зерцало, 1997. 608 с. (Памятники римского права).

⁶ Плутарх. Нума Помпилий. Плутарх. Избранные жизнеописания : в 2 т. / пер. с древнегреч. М. : Правда, 1987. Т. 1. С. 125–151.

⁷ Бобровникова Т. А. Повседневная жизнь римского патриция в эпоху разрушения Карфагена / Т. А. Бобровникова. М. : Молодая гвардия, 2001. 493 с. (Живая история: Повседневная жизнь человечества)

⁸ The Moral and Political Status of Children / Ed. D. Archard, C. M. Macleod. University of Victoria (Canada), 2002. 250 p.

⁹ Дигесты Юстиниана: Избр. фрагменты / пер. и примеч. И. С. Перетерского. М., 1984. С. 89.

захищені, а коли ні. Говорять і про злочини. Можливо, ближчим до сучасного розуміння буде вислів самого Ульпіана, в якому він відповідає на питання, чи потрібно допомагати неповнолітньому, якщо він навмисно вчинив злочин. «І треба визнати, – відповідає Ульпіано, – що неповнолітні не повинні приходити на допомогу неповнолітнім у разі порушення, яке не виглядає таким». Бо якщо ти вчинив крадіжку чи протиправно завдав шкоди, допомоги не надають.

Римське право залишило нам ще один доказ державного захисту дітей: це вчення про батьківську державу (*parens patriae*). Вищим опікуном дитини проголошується держава. В історії ювенальної юстиції вона встановлювалася (декларувалася) неодноразово.

Якщо говорити про те, що залишили нам стародавній світ і середньовіччя щодо злочинів неповнолітніх та їх відповідальності в суді, то закони були призначені лише для покарання дітей і підлітків. Стан судового процесу привернув увагу юристів значно пізніше.

Принцип прощення покарання вперше сформувався в законах XII таблиць. В основному це стосувалося неповнолітніх, а в деяких пізніших тлумачних творах зміст згаданого діяння формулювався як виправдання дій неповнолітніх.

У законах XII таблиць було зазначено, що жодні санкції не повинні накладатися, якщо виконуються такі дві умови:

- 1) при вчиненні злочину він не розумів складу злочину;
- 2) коли сама заборонена дія не вчинена.

Цей принцип здавна був поширеним у країнах, що прийняли римське право. Жорстокість, ігнорування дитинства як природного стану людської особистості є найхарактернішою рисою середньовічних правових актів.

Відомі швейцарські дослідники злочинності неповнолітніх Моріс і Енріке Вейлард-Цибульські, спираючись на результати своїх багаторічних досліджень історії боротьби зі злочинністю неповнолітніх, свідчать, що смертна кара часто застосовувалася до маленьких дітей. До них застосовувалися всі інші види покарань, наприклад, для дорослих злочинців, ув'язнення в тих же в'язницях, судові дії, незрозумілі дітям (лайка) і неприпустимі (катування). І хоча в багатьох законодавчих актах того часу («Швабське зеркало» – збірник німецьких законів XII ст.; «Кароліна» – карно-судова угода короля Карла V, XVI ст.) згадана благодать засудження була відображені в цьому ж законі, були застереження, які обходять це правило.

Каральний нюанс виявлено в статті CL-XIV «Кароліна», де про юних злодіїв говорилося: «Якщо злодієві менше чотирнадцяти років, він не засуджується до смерті. і повинен бути підданим тілесним покаранням на свій розсуд, а також повинен прийняти вічну клятву не вчиняти подібних дій. Здавалось би, що дитина захищена законом

від смертної кари. Але ні, після тексту йде продовження: «Але якщо злодієві виповнюється чотирнадцять і крадіжка має значення, або обтяжуючі обставини (поєднана з насильницькими діями або повторна крадіжка) настільки небезпечні, що злий умисел може заповнити вікову прогалину, тоді суддя та начальники повинні запитати чи піддавати цього дрібного злодія фінансовій, тілесній чи смертній карі)^{10, 11}.

Подальший розвиток кримінального права і судочинства призводив до все більш частих винятків із принципу прощення покарання у контактах з неповнолітніми.

Це було відображено в темних віках середньовічного правосуддя. Відсутність спеціального правового захисту неповнолітніх можна знайти в законодавстві багатьох країн на початку і навіть середині XIX ст. Чинні норми встановлюють однакову відповідальність і покарання для дітей і дорослих, а також однаковий судовий порядок для всіх осіб, які постають перед судом.

Узагальнюючи знання про важке історичне минуле неповнолітніх в орбіті правосуддя, звертаємо увагу на найважливіше.

Історичні попередники-юристи не врахували того, що діти та підлітки в силу свого віку потребують більшого правового захисту своїх прав. Ігнорування цього важливого чинника призвело до появи римського права та наступних середньовічних історичних та правових пам'яток і навіть законів Нового часу, які забезпечували дітям дуже обмежений захист від суду та закону. Це тому, що діти в усі часи, до створення ювенальної юстиції, вважалися фізично і психічно неповноцінними, аніж дорослі.

Друга половина XIX ст. почала поступову, але постійну зміну вже згаданого традиційного підходу до неповнолітніх правопорушників. Поворот у відправленні правосуддя не був випадковим, він був підготовлений самою історією ювенальної юстиції. Проте потрібен був особливий імпульс, щоб пояснити, що без спеціальної ювенальної юстиції, боротьба з неповнолітніми та підлітковою злочинністю приречена на провал. Поштовхом стало безпрецедентне зростання підліткової злочинності наприкінці 1800-х років. Досягнення технічного прогресу породили певні нововведення в економічній сфері, які змінили нормальні умови життя суспільства. Європа з кінця 19 до початку 20 століття. Була буквально заповнена натовпами молодих бродяг і бандитів. Існуючі на той час заходи боротьби зі злочинністю

¹⁰ Саксонское зеркало : памятник, комментарии, исследования / отв. ред. В. М. Корешкий ; ред. кол.: Г. А. Аксенов и др. М. : Наука, 1985. 271 с.

¹¹ Каролина: Уголовно-судебное уложение Карла V / отв. ред.: С. З. Зиманов ; пер., предисловие и прим. проф. С. Я. Булатова. Алма-Ата : Наука, 1967. 156 с.

можна оцінити як неефективні, а щодо неповнолітніх провокаторів нових злочинів.

2 липня 1899 року в Чикаго, штат Іллінойс, було засновано перший у світі суд у справах неповнолітніх на основі «Закону про покинутих, бездомних і пов'язаних із правопорушниками дітей та про нагляд».

Прийняття закону та створення суду у справах неповнолітніх ініціювали реформатори Люсі Флауер з Чиказького жіночого клубу та Джулія Летроп з громадської організації Hull House.

Слід зазначити, що назва Закону досить точно відображає той переворот у розумінні проблеми злочинності неповнолітніх, який стався наприкінці XIX ст.

Цьому передувала тривала історія роботи з молоддю: у 19 ст. були організовані святилища, а потім т. зв «Реформатори» (дитячі колонії). Паралельно розвивалася система опікунського нагляду, яка поступово стала пріоритетною у роботі з дітьми-злочинцями та дітьми з груп ризику. Дев'ятнадцяте століття було часом великих соціальних і промислових змін у Сполучених Штатах. Була створена велика промисловість, сільське населення вливалось в міста. «У відповідь на пов'язані з цим проблеми бідності, злочинності, безпритульності та безробіття був створений Рух за дітей, який зосередив свої зусилля на захисті дітей від нездорового та некерованого впливу міського життя... На початковому етапі учасники руху «Врятуйте дітей» поставили перед собою завдання встановити в американському суспільстві своєрідну світську мораль ... Своєю місією вони бачили в покаранні злочинців, а також взялися за навчання бездомних, бродяг і п'яниць». В результаті цієї місії були створені притулки. Їх створення стало реакцією на безпритульність дітей, на певні відхилення в їхньому житті та поведінці (жебрацтво, безпритульність).

Перші притулки були побудовані в 1920-х роках у трьох великих містах: Нью-Йорку, Філадельфії та Бостоні. Ці заклади були розроблені, щоб ізолювати дітей групи ризику від корумпованого середовища і частково замінити їх сім'ю та соціальні умови ». Проте швидко виявилася неефективність притулків і навчальних закладів. Скоріше вони виявилися тимчасовим притулком для дітей в екстремальних життєвих ситуаціях, ніж постійним місцем проживання.

У 1870-х роках з ініціативи жителів Бостона Кука і Августа була створена система догляду. Кук і Август були присутні на суді у справах неповнолітніх і, якщо виявлялося, що дитину можна виправити, вони просили суддю не виносити вирок, а поставити винного під нагляд¹². Система піклування – особистий догляд за дитиною –

¹² Тарасова Е. П. Детские суды за границей. Дети-преступники / под ред. М. Н. Гернета. М., 1912. С. 430.

поступово набуває найбільшого значення як засіб зміни дитини та її оточення.

2. Зарубіжний досвід реалізації ювенальної політики

Перші суди у справах неповнолітніх перейняли положення дев'ятого століття в кількох штатах США і почали застосовувати його на основі нового правового статусу дітей (злочинців). Що стосується молоді, яка належала до цих груп, суд отримав місію їх соціалізації, а також широкі повноваження, і з цих позицій регулював оскарження та нагляд за залежними, бездоглядними дітьми та злочинцями. Виховний (соціально-реабілітаційний) підхід системи ювенальної юстиції визначив три основні правила, що регулюють її діяльність: 1) над кривдниками встановлюється опіка та піклування, 2) суд бере на себе керівництво процесом, 3) розглядається «судове провадження»¹³.

Державні та громадські судді та офіцери пробації стали головними фігурами в суді у справах неповнолітніх. Водночас на суд покладено керівництво службами опікунського нагляду. Обов'язки офіційних довірених осіб були обмежені до: 1) обстеження стану та оточення кожної дитини, представленій до суду; 2) сприяння суду у доставленні неповнолітнього та захист його інтересів; 3) підготовка окремих розслідувань за ухвалою суду; 4) захист дитини до і після суду.

Ювенальним суддею за доповіддю службового офіцера пробації прийнято необхідні адміністративно-правові рішення. Його діяльність якісно відрізнялася від діяльності судді у звичайному кримінальному процесі. Заходи, які зазвичай застосовуються до підлітків, були такими:

- лікування;
- ізоляція дитини від несприятливого оточення (супутників, батьків тощо);
- компенсація кишенькових грошей неповнолітньому, якщо він завдав комусь матеріальної шкоди;
- щодо дітей молодшого віку може бути призначений той чи інший захід виправлення (наприклад, суддя може наказати дитині скопіювати ту чи іншу книгу, через деякий час правопорушник повинен з'явитися до судді та показати скопійовану книгу);
- тимчасове проживання в гуртожитку;
- серйозна корупція може призвести до ув'язнення. Роботою з дітьми роль судді не обмежувалася. Важливу роль відводила робота з батьками.

¹³ Люблинский П. И. Суды для несовершеннолетними в Америке как воспитательные и социальные центры. *Вестник воспитания*. Кн. III. М., 1911. С. 98.

Тут суддя міг скористатися шансом опікунів і суспільства, накласти штраф на батьків, змусити їх заплатити гроші за утримання дитини в притулку, а також вжити інших заходів, спрямованих насамперед на створення нормальних умов для життя. Суддя мав можливість керувати двома офіційними опікунами, що оплачуються державою. Нестачу доглядальників частково компенсували за рахунок участі благодійних організацій.

Тому особистий і зацікавлений підхід до дитини, особлива організація приміщення, особливий порядок дій, акцент на допомогу, а не на покарання (застосування різних заходів, їх вибір і поєднання продиктовані конкретною ситуацією), довіра до реалізації правові заходи щодо державних опікунів та суспільства, бесіди з вихователями та батьками, встановлені виховні та лікувальні заходи – ось основні принципи та умови діяльності ювенального судді.

Найважливіша роль відводилася способу взаємодії судді з дитиною. Перший гуманітарний конгрес, присвячений аналізу багаторічного досвіду ювенальної юстиції в Сполучених Штатах, зазначив у своїй резолюції, що органи, відповідальні за розгляд справ щодо них [неповнолітніх], у тому числі органи, які розслідують такі справи, повинні бути обрані насамперед на основі їх здатності розуміти дітей і співчувати їм, а також повинні мати спеціальні знання з соціальних і психологічних наук.

Інститути ювенальної юстиції як альтернативакримінальним підходам, як способ реагування на масові соціальні проблеми молоді викликали фурор на початку ХХ століття і швидко здобули прихильників у всьому світі. У перші двадцять років після заснування Чиказького суду національні системи ювенальної юстиції виникли в Канаді (20 липня 1908 р.), Англії та Уельсі (серпень 1905 р.), Німеччині (1907–1908 рр.), Франції (22 липня 1912 р., яка увійшла до набрав чинності в березні 1914 р.), Бельгія, Австрія, Іспанія, Італія, Росія, Угорщина, Румунія, Польща тощо¹⁴.

Сьогодні система ювенальної юстиції за кордоном має два напрямки розвитку за кордоном. Зокрема, деякі країни світового співтовариства вирішили створити спеціалізовані суди для розгляду справ про злочини та правопорушення, вчинені неповнолітніми.

Інші країни, зокрема Румунія, Словенія, Латвія та багато інших країн, відмовилися від спеціалізованих «ювенальних судів», але створили ширшу правову базу для захисту прав дітей і пішли шляхом використання «слова» як альтернативи кримінальній відповідальності неповнолітніх. за злочинні дії. Звертаючись до аналізу зарубіжного

¹⁴ Тарасова Е. П. Детские суды за границей. Дети-преступники / под ред. М. Н. Гернета. М., 1912. С. 12.

досвіду, слід зазначити, що ефективність системи ювенальної юстиції США в період з кінця XIX до початку XX століття багато в чому визначалася постаттю судді.

«Особистість судді, – зазначив відомий суддя у справах неповнолітніх Бейзмор Х., – є дуже важливим елементом успіху будь-якого «дитячого» суду. Такий розріз не може поставлятися з автоматичними або механічними моделями. Для цієї діяльності потрібна людина тверда і людяна, з тактом, великим особистим впливом і знанням закону, яка знає дітей і вміє завоювати їхню довіру»¹⁵.

Неформальний контакт судді з дитиною став найважливішою частиною процесу, оскільки необхідно свідомо залучати дитину до процесу реабілітації. Крім того, ці ж навчальні заклади під час діяльності перших ювенальних судів перебували під патронатом благодійних організацій. І успіх перших судів визначається такими чинниками: особистим характером роботи судді та залученням до реабілітації численних громадських (благодійних) організацій. Соціально-реабілітаційна робота будувалася як форма особистої участі представників різних організацій та громадян у пошуку виходу дитини зі складної життєвої ситуації. Ці заходи включали затримання, неформальний контакт між суддею та дитиною, нагляд за опікою та роботу з родичами. Водночас сфера ювенальної юстиції охоплювала низку важливих ситуацій підлітків: пропуски та порушення шкільного режиму, сімейні конфлікти, бездомність, злочини та дрібні правопорушення¹⁶.

Таким чином, на початку становлення ювенальної юстиції США з позитивної соціалізації почали проростати паростки державно-суспільної системи роботи з дітьми. Пізніше, однак, ці мотиви особистої участі та неофіційної опіки були втрачені, і Трибунал у справах неповнолітніх не зміг подолати деякі негативні тенденції, які зрештою призвели до кризи ювенальної юстиції в США.

Творців соціальної системи, прийомних сімей і реформаторів (закритих навчальних закладів для молоді) не могло не хвилювати ключове питання про вплив соціальної реабілітації на молодь: як змінити характер і поведінку, які природним чином переросли в певний соціальний контекст, середовища і фактично стати основою людської особистості? Проте досвід перших судів, практика взаємодії суспільства і держави не була технологічно налагоджена. Масова практика йшла паралельно зі спрощенням способів роботи зі

¹⁵ Бейзмор Г. Три парадигми ювенальної юстиції. *Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития*. Вып. 1. М. : МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2004.

¹⁶ Ювенальшная юстиция или ювенальная диктатура? Беседа с актрисой Натальей Захаровой. URL: <http://www.pravoslavie.ru/guest/080131143826.htm>

злочинцями, закриті навчальні заклади почали замінювати участь місцевих громад. Нагляд за правопорушеннями неповнолітніх, який був створений і включений в роботу органів ювенальної юстиції США, призвів до широкого використання «організаційного примусу» як засобу боротьби з молоддю. Ізоляція від суспільства, жорсткий контроль і дисциплінарні стягнення – ось передумови для відповідної зміни поведінки неповнолітніх правопорушників.

Тенденція приймати та поміщати неповнолітніх та неповнолітніх груп ризику в закриті навчальні заклади без дотримання гарантій належного процесу піддається різкій критиці. У цьому контексті громадський рух «Врятуймо дітей» звинуватили у «сприянні поширенню державного контролю над низкою явищ, з якими не борються неформальними методами, а саме з вини бідних дітей: лінь, бродяжництво», сексуальна розбещеність, нечутливість до їжі, пияцтво. Багато в чому ця критика відштовхнула систему ювенальної юстиції, оскільки не було враховано її реабілітаційну місію. Ця критика, власне, укупі з вимогами гарантувати захист суспільства та покарати злочинців призвела до повернення до форм звичайного (дорослого) кримінального судочинства, необхідності організації змагального публічного суду.

Ці фактори спонукали багато штатів за останні 20 років прийняти закони, які спрощують передачу неповнолітніх до судів для дорослих. На думку деяких дослідників, це стало наслідком розчарування як фахівців, так і громадськості вченням про реабілітацію.

Сучасні дослідники (наприклад, Гордон Бейзмор) зазначають, що місія ювенальної юстиції з самого початку була зосереджена на піклуванні про дітей та підлітків у сенсі реагування на їхні специфічні проблеми та потреби, а не на їх вирішення. проблеми суспільства та громадян, які самі несуть наслідки злочинності неповнолітніх. Ця обмежена орієнтація закріплена в парадигмі, яка характеризує перший етап в історії ювенальної юстиції, відомий як парадигма реабілітації (або парадигма «індивідуалізації лікування»): «... Доступ до цих судів [для неповнолітніх] ґрунтувався на медичній моделі, яка якимось чином пояснювала причини злочинної поведінки: вона розглядалася як симптом прихованого розладу, причому характер і тяжкість розладу були відносно менш важливими ... надання терапевтичних послуг для лікування цих передбачуваних порушень ... Сам злочин не розглядався, він був ознакою порушених процесів соціалізації. Втручання (з боку компетентних органів) намагалося виправити це соціальне відхилення шляхом застосування методів, що відповідають особистим проблемам і потребам неповнолітнього злочинця.

У цьому контексті в рамках ювенальної юстиції розроблено соціальну службу та індивідуальний підхід. Завдання формування

позитивного та гідного довіри члена суспільства нерідко пов'язане з компенсацією нестачі соціальних навичок, корекцією поведінки тощо в сім'ї та школі з тих чи інших причин.

Тому одним із уроків історії ювенальної юстиції в США є те, що побудова ювенальної юстиції на основі домінування парадигми соціальної реабілітації призводить до глибокого соціального розчарування цією системою, оскільки сама парадигма має обмежений характер.

Форми соціального контролю за поведінкою дітей, реалізовані в американській системі ювенальної юстиції, послабили участь сім'ї, найближчого соціального оточення і місцевої громади в процесі реабілітації підлітків.

У другій половині ХХ століття в ряді країн відбувся якісний перегляд місії та правил ювенальної юстиції, яка склалася наприкінці ХІХ століття під впливом реабілітаційної парадигми. Це пристосування проявилось в реформах і прийнятті нових законів. Вперше в своїй історії принципи ювенальної юстиції включали необхідність забезпечення захисту суспільства від правопорушень з боку молоді та відповідальності злочинців. Ці акценти чітко контрастували з існуючою філософією, згідно з якою кривдник розглядався лише як дитина, жертва поганого ставлення та життєвих помилок, дитина, яка потребує допомоги, заохочення та підтримки. Сьогодні, всупереч цьому тлумаченню, наприклад, модель суду у справах неповнолітніх у Новій Зеландії базується на наступній правовій меті: забезпечити, щоб неповнолітній правопорушник «взяв на себе відповідальність за свою поведінку... щоб усі його потреби були визнані». і отримав можливість, щоб розвиватися в майбутньому як відповідальна людина, яка приносить користь собі та суспільству. «Так само в Канаді Закон про неповнолітніх злочинців говорить:

а) підлітків ні в якому разі не можна прирівнювати до дорослих за рівнем відповідальності та наслідками їхніх дій, однак неповнолітні правопорушники мають нести відповідальність за скоєні злочини;

б) хоча громадськість повинна вживати розумних заходів для запобігання злочинній поведінці молодих людей, вона повинна мати можливість захистити себе від будь-якої незаконної поведінки;

в) становище неповнолітніх правопорушників вимагає пильності, дисципліни та турботи; водночас, враховуючи стан залежності, у якому вони перебувають, ступінь розвитку та зрілості вони відчувають специфічні потреби та потребують допомоги та поради; в. по можливості реабілітація неповнолітнього правопорушника спрямована на захист суспільства, що є однією з головних цілей ювенального кримінального права; проводити реабілітацію можна лише з урахуванням

потреб молоді людини та обставин, якими можна пояснити її поведінку;

г) у разі прийняття рішення про притягнення неповнолітніх до відповідальності розглянути можливість заміни судового провадження, передбаченого цим Законом, з метою захисту суспільства альтернативними заходами...»¹⁷.

Проголошення цих принципів аж ніяк не було кроком назад від кримінального підходу: саме виправлення було здійснено на новій основі з моменту виникнення та поширення практики відновного правосуддя.

Відповідальність винного тут розуміється як обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок правопорушення, а не як неустойка. Протиріччя, яке почало виникати у сфері ювенальної юстиції – між принципом мінімізації контактів з правосуддям і необхідністю притягнення неповнолітнього до відповідальності – було вирішено в програмах відновного правосуддя.

Вивчення досвіду застосування санкцій без свободи в багатьох розвинених демократіях свідчить про їх високий стримуючий ефект. Нині значна частина досліджень спрямована на пошук непенітенціарних форм покарання та шляхів полегшення становища засуджених, прийнято низку національних та міжнародних правових актів. В якості одного з головних аргументів на захист нетюремних санкцій їх прихильники називають те, що вони не тільки не заважають адаптуватися в суспільстві, але можуть прискорити цей процес. Відомо, що підготовка до довічного ув'язнення дуже складна через ізоляваність установ від суспільства. Єдиним способом оцінки успішності реабілітації злочинця є перевірка рівня рецидиву.

Іншим способом вимірювання ефективності нетюремних санкцій є рівень «успішного виконання програми». Це твердження ґрунтується на припущенні, що успішна реалізація програми відновлення свідчить про досягнення її цілей, у тому числі реабілітації. Таким чином, у Сполучених Штатах деякі програми електронного моніторингу виявилися досить успішними. В Австралії домашній арешт був успішним у 85 % випадків.

У Великій Британії наприкінці 1990-х років середня вартість утримання ув'язненого становила: у в'язниці – 2190 на місяць (1 фунт – 1,7 долара США); в дитячій для дітей до 21 року – 120 фунтів; при умовно-достроковому звільненні – 105 фунтів; на громадських роботах – 100 фунтів; під наглядом – 80 фунтів.

¹⁷ Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика и перспективы развития. Вып. 2. В 2 кн. Кн. II. / под ред. М. Г. Флямера. МОО «Центр судебно-правовая реформа». 2000. С. 10.

У Швеції, в'язнична система якої вважається найдосконалішою в Європі (завдяки сприятливим умовам ув'язнення та різноманітним послугам), витрати на утримання одного ув'язненого на день складають: в закритій в'язниці – 180 доларів США; у відкритому – 120; у вигляді запобіжного заходу 235; підсудних – 12.

Однак, щоб оцінити переваги санкцій, не пов'язаних з позбавленням волі, було б недоцільно зосереджуватися лише на фінансових показниках.

У Болгарії за соціальну допомогу неповнолітнім правопорушникам у Болгарії відповідають інспектори Управління з попередження злочинності серед неповнолітніх (UPZN), соціальні працівники та громадські наглядачі. Національна поліція здійснює керівництво та контроль за діяльністю Національної поліції. Відповідно до Закону, ці відділи створюються в структурі місцевих органів влади за поданням національної поліції та за погодженням з міністром внутрішніх справ. Інспектори УПЗН призначаються безпосередньо Міністром внутрішніх справ; є працівниками національної поліції та повинні мати педагогічну освіту.

Також інспектори УПЗН з'ясовують обставини вчинення злочинів неповнолітніми та подають повідомлення до компетентних органів – судів, прокуратури, міліції тощо. Контроль за роботою УПЗН здійснює прокуратура¹⁸.

У спеціальні центри муніципальних соціальних служб призначаються соціальні працівники для: надання допомоги та соціальної підтримки неповнолітнім, які вчинили злочини, а також їх сім'ям; надання підтримки молодим людям, які закінчили юридичну школу або спеціальні коледжі, які шукають роботу, житло тощо; гарантувати соціальне виховання дітей у спеціалізованих коледжах.

Громадські опікуни також працюють з неповнолітніми правопорушниками та їхніми родинами, щоб реабілітувати неповнолітніх правопорушників. Вони входять до структури Регіональних комісій із запобігання злочинності серед неповнолітніх (РКЗЗН) і отримують за свою роботу місячну зарплату близько 40 євро, яка покривається з міського бюджету¹⁹.

РКЗЗН створюються в структурі місцевого самоврядування, їх штат налічує від 7 до 15 осіб. Місцеву комісію очолює мер гміни, до її складу можуть входити працівники місцевого самоврядування, які займаються питаннями освіти та охорони здоров'я, а також

¹⁸ Штыкова Н. Н. Ювенальная юстиция в США, Англии и России XIX–XX века (историко-правовой анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2001.

¹⁹ Обзор зарубежного и российского законодательства и практика в области защиты прав несовершеннолетних. *Защити меня!* 1999. № 1. С. 14.

поліцейські, працівники соціальних служб, представники неурядових організацій, юристи, лікарі та громадські діячі. На засіданнях комісії присутній представник прокурора району. Районні комісії з питань профілактики злочинності серед неповнолітніх спільно з відділами з питань профілактики злочинності серед неповнолітніх, школами, громадськими організаціями та іншими представниками громади здійснюють такі заходи: профілактика правопорушень; кураторський нагляд; робота зі злочинцями, які закінчили офісні школи; рекомендації щодо дострокового звільнення з місць несвободи; допомога сім'ям у навчанні дітей; застосування заходів виправлення за дрібні правопорушення; перевірка причин та обставин злочину, вчиненого неповнолітнім; рекомендації відповідним державним органам та громадським організаціям. Вони також подають щорічні звіти про свою роботу до Центральної комісії з питань запобігання злочинності неповнолітніх (КПК). Цей комітет координує роботу всіх відповідних інституцій, які займаються проблемами злочинності неповнолітніх, проводить дослідження у цій сфері, дає рекомендації щодо змін законодавства та підвищення обізнаності населення.

Словенія не має окремої системи ювенальної юстиції та спеціального кримінально-процесуального кодексу щодо неповнолітніх чи кримінального процесу; але обидва кодекси містять розділи про неповнолітніх, а в звичайних судах існують відділи суддів у справах неповнолітніх і суддів у справах неповнолітніх.

Процедури у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх дещо відрізняються від процедур щодо повнолітніх. Особлива увага приділяється особистості, фізичному та розумовому розвитку, освіті, поведінці, а також родині та сімейному становищу дитини. Ця інформація має велике значення при прийнятті рішення про порушення справи щодо неповнолітнього, а також при винесенні вироку; має таку ж вагу, як і факт вчинення неповнолітнім злочину.

Виховні та профілактичні заходи можуть бути застосовані як до неповнолітніх, так і до повнолітніх, але санкції (штраф, позбавлення волі в колонії для неповнолітніх, позбавлення права керування транспортними засобами, видворення іноземців) можуть бути застосовані лише до неповнолітніх і потрібні лише у виняткових випадках. Система кримінального судочинства розрізняє дітей віком до 16 років і дітей віком 16–18 років. Для молодшої групи доступні такі варіанти закриття корпусу: Попередження (ст. 76 КК), приписи та заборони (ст. 77 КК) 1. Суддя може дати неповнолітньому одне або декілька вказівок чи заборон, а саме: особисто попросити вибачення у скривдженого (потерпілого); досягти примирення з потерпілим шляхом виплати грошей, виконання певних робіт чи іншим способом з метою відшкодування шкоди, завданої вчиненням злочину (при цьому суд

визначає розмір, вид і форму відшкодування шкоди, а також робота, виконана винним протягом трьох місяців; регулярно відвідувати школу; розпочати професійне навчання або влаштуватися на роботу з урахуванням знань, умінь і навичок правопорушника; жити в певній сім'ї чи в певному закладі тощо; повні громадські або благодійні роботи (не більше 120 годин на півроку); проходити лікування у відповідному медичному закладі; отримати консультації з питань освіти, професійно-технічної підготовки, консультації психолога; відвідувати громадські тренінги (не менше чотирьох годин на тиждень); скласти іспит на Правила дорожнього руху; позбавлення права водіння може бути застосовано на умовах, що стосуються дорослих порушників. Нагляд за соціальними службами (ст. 78 Кримінального кодексу Італії).

Переведення до навчального закладу (ст. 79 Кримінального кодексу Італії) на термін не менше шести місяців і не більше трьох років. Переведення до колонії для неповнолітніх (ст. 80 Кримінально-виконавчого кодексу) на строк не менше одного року і не більше трьох років. Передача неповнолітнього винного з порушенням психічного або розумового розвитку в дитячий заклад для неповнолітніх (ст. 81 Кримінального кодексу). Злочинець повинен перебувати в цьому закладі протягом часу, необхідного для його підготовки, лікування або затримання, але не більше трьох років.

Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу Румунії, процедура розслідування та судового розгляду справ, коли обвинувачений є неповнолітнім, така ж, як і для дорослих, за деякими винятками. Відповідно до ст. 99 Кримінального кодексу Італії «неповнолітні віком до 14 років не підлягають кримінальній відповідальності. Неповнолітні віком від 14 до 16 років підлягають кримінальній відповідальності лише у випадку, якщо буде доведено, що злочин було вчинено умисно. Кримінальній відповідальності підлягає неповнолітній, який досяг 16 років». Якщо підлітку не виповнилося 16 років і орган, який веде провадження, визнає за необхідне, в судове засідання можуть бути викликані представники органу опіки та піклування або батьки. Крім того, орган опіки та піклування повинен скласти акт соціального дослідження дитини

Справи неповнолітніх розглядаються за закритими дверима, для розгляду таких справ голова суду призначає спеціальних суддів. До неповнолітніх можуть бути застосовані стягнення та заходи виховного характеру. Покарання включають ув'язнення та штрафи. Єдина відмінність полягає в тому, що за правопорушення, вчинене неповнолітнім, покарання у вигляді позбавлення волі зменшуються вдвічі порівняно з покараннями за такі ж злочини, вчинені дорослими. Заходи виховного характеру передбачають попередження, введення нагляду, відвідування навчального центру, тримання в спецлікарні. Постанова про

нагляд видається строком на один рік під наглядом батьків дитини, прийомних батьків або педагога залежно від обставин. Якщо такі особи не можуть забезпечити задовільний нагляд, суд може вимагати тимчасового призначення довіреної особи, бажано близького родича, на прохання близького родича або органу, уповноваженого за законом наглядати за дітьми. Суд може зобов'язати дитину відповідати одній або декільком із таких вимог: бути подалі від певних місць; не спілкуватися з деякими людьми; виконувати 50–200 годин громадських робіт, не більше 3 годин на день, після школи, у вихідні та святкові дні. Для повторного навчання дитини може бути оформлений наказ про відвідування навчального закладу: дитина має можливість навчатися та пройти професійну підготовку відповідно до своїх можливостей²⁰.

Голландська система ювенальної юстиції є досить прозорою та легітимною, хоча й не має відповідного законодавства. Ключовими елементами цієї системи є: суддя у справах неповнолітніх, прокурор у справах неповнолітніх, адвокат у справах неповнолітніх, Рада із захисту дітей Міністерства юстиції Нідерландів (це включає підготовку соціально-психологічного профілю правопорушника, надання інформації судді у справах неповнолітніх, і нагляд за дотриманням прав дитини під час кримінального провадження), центри пробації (переважно державні органи, такі як Holt). Відновне правосуддя довірено спеціально підготовленим ювенальним поліцейським та громадським організаціям²¹.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження доречно констатувати, що ювенальна юстиція пройшла доволі великий та складний шлях становлення. Шлях був складний та зазнавав впливу домінуючої ідеології в суспільстві.

В період новітнього часу та з утвердженням четвертого покоління прав людини, права дитини почали виокремлюватися в окрему категорію.

Самі діти, як одна із найнезахищеніших верств населення, почали розглядатися як окрема категорія що потребує спеціального посиленого захисту.

Країни почали шукати кожна свій шлях вирішення зазначеної проблематики, але загальним залишився підхід, направлений на

²⁰ Беца О. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції. Відновне правосуддя в Україні № 1–2, вересень. 2005. С. 134–146.

²¹ Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчиков. Київ : Юрінком. 2002. 375 с.

профілактику та перевиховання дітей, які допустили правопорушення, без застосування кримінальних покарань.

В той же час, суспільство та держава приходять до спільної думки про необхідність створення спеціалізованої судової системи – ювенальних судів, з огляду на специфіку розгляду судових справ.

В Україні виникла крайня необхідність створення спеціалізованої системи захисту прав дитини. Досвід показує, що реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті із законом, є ефективним соціальним механізмом, здатним відновити фізичний, психічний та соціальний стан дитини зі значною економією коштів.

Враховуючи складність демографічної ситуації в Україні, тенденцію до зростання рівня підліткової злочинності та необхідність покращення ситуації у цій сфері, реабілітація дітей цієї категорії сприятиме відновленню їх повноцінного соціального статусу, що в кінцевому підсумку призведе до зниження соціального рівня напруги в суспільстві та покращення здоров'я нації.

АНОТАЦІЯ

Проблематика визначення місця та ролі дитини в суспільстві хвилювали вчених ще з часів Давньої Греції до сьогодення. В залежності від домінування ідеології в суспільстві, статус дитини варіювався фактично від речі (антична епоха) до спеціального суб'єкта, який потребує посиленої уваги та захисту (новітній час).

Автором зроблено висновок, що значний період розвитку ювенальної юстиції характеризується глибоким пошуком шляхів вирішення зазначеної проблематики, але загальним залишився підхід, направлений на профілактику та перевиховання дітей, які допустили правопорушення, без застосування кримінальних покарань.

На сьогоденнішньому етапі розвитку в Україні назріла нагальна необхідність створення спеціалізованої системи захисту прав дитини. Зазначена чичтема повинна включати себе низку спеціалізованих органів: ювенальну поліцію, ювенальну прокуратуру, низку державних та громадських організацій, а також ювенальні суди.

Доведено, що для реабілітації дітей, які перебувають у конфлікті із законом, є ефективний соціальний механізм, здатним відновити фізичний, психічний та соціальний стан дитини зі значною економією коштів.

Враховуючи складність демографічної ситуації в Україні, тенденцію до зростання рівня підліткової злочинності та необхідність покращення ситуації у цій сфері, реабілітація дітей цієї категорії сприятиме відновленню їх повноцінного соціального статусу, що в кінцевому підсумку призведе до зниження соціального рівня напруги в суспільстві та покращення здоров'я нації.

ЛИТЕРАТУРА

1. Платон. Законы. Платон. Соч. в 3 т. Київ : Мысль, 1971. (Философское наследие). Т. 3. Ч. 2. С. 85–631.
2. Аристотель. Никомахова этика. Аристотель. Соч. в 4 т. / пер. с древнегреч. общ. ред. А. И. Доватура. М. : Мысль, 1983. Т. 4. (Философское наследие. Т. 90). С. 53–293.
3. Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М. : Зерцало, 1997. 608 с. (Памятники римского права).
4. Сергиенко М. Е. Жизнь древнего Рима / М. Е. Сергиенко. Издательско-торговый дом «Летний сад» ; Журнал «Нева», 2000. 368 с.
5. Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М. : Зерцало, 1997. 608 с. (Памятники римского права).
6. Плутарх. Нума Помпилий. Плутарх. Избранные жизнеописания : в 2 т. / пер. с древнегреч. М. : Правда, 1987. Т. 1. С. 125–151.
7. Бобровникова Т. А. Повседневная жизнь римского патриция в эпоху разрушения Карфагена / Т. А. Бобровникова. М. : Молодая гвардия, 2001. 493 с. (Живая история: Повседневная жизнь человечества)
8. The Moral and Political Status of Children / Ed. D. Archard, C. M. Macleod. University of Victoria (Canada), 2002. 250 p.
9. Дигесты Юстиниана: Избр. фрагменты / пер. и примеч. И. С. Перетерского. М., 1984. С. 89.
10. Саксонское зеркало : памятник, комментарии, исследования / отв. ред. В. М. Корецкий ; ред. кол. : Г. А. Аксененко и др. М. : Наука, 1985. 271 с.
11. Каролина: Уголовно-судебное уложение Карла V / отв. ред.: Зиманов С. З. ; пер., предисловие и прим. проф. С. Я. Булатова. Алма-Ата : Наука, 1967. 156 с.
12. Тарасова Е. П. Детские суды за границей. Дети-преступники / под ред. М. Н. Гернета. М., 1912. С. 430.
13. Люблинский П. И. Суды для несовершеннолетних в Америке как воспитательные и социальные центры. Вестник воспитания. Кн. III. М., 1911. С. 98.
14. Тарасова Е. П. Детские суды за границей. Дети-преступники / под ред. М. Н. Гернета. М., 1912. С. 12.
15. Бэйзмор Г. Три парадигмы ювенальной юстиции. Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития. Вып. 1: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2004.
16. Ювенальщина юстиция или ювенальная диктатура? Беседа с актрисой Натальей Захаровой. URL: <http://www.pravoslavie.ru/guest/080131143826.htm>
17. Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика и перспективы развития. Вып. 2. В 2 кн. Кн. II. / под ред. М. Г. Флямера. МОО «Центр судебно-правовая реформа». 2000. С. 10.

18. Штыкова Н. Н. Ювенальная юстиция в США, Англии и России XIX–XX века (историко-правовой анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2001.

19. Обзор зарубежного и российского законодательства и практика в области защиты прав несовершеннолетних. *Защити меня!* 1999. № 1. С. 14.

20. Беца О. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1–2, вересень. С. 134–146.

21. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчиков. Київ : Юрінком. 2002. 375 с.

22. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ. 2020. 520 с.

Information about the author:

Opatsky Roman Nikolaevich,

Doctor of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of administrative Law, Process
and Administrative Activity

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Пиріг І. В., Чаплинська Ю. А.

ВСТУП

Важливим елементом, притаманним будь-якому сучасному суспільству є моральні цінності, а також їх належної реалізації громадянами. Одним з небезпечних кримінальних правопорушень у сфері моральності є втягнення неповнолітніх в протиправну діяльність. Поряд з такими видами антиморальної поведінки як зайняття жебрацтвом, азартними іграми, пияцтвом, вживання наркотиків, у які втягують неповнолітніх можна виділити безпосереднє вчинення ними протиправної діяльності. Серед найбільш поширених протиправних проявів, в які втягуються неповнолітні, слід зазначити крадіжки, грабежі, розбої, незаконний обіг наркотиків, хуліганство. З огляду на те, що розглядувана категорія кримінальних правопорушень вчиняється ще до досягнення особами повноліття, зазначене обумовлює негативні зміни у свідомості неповнолітніх, стає так званою «початковою школою» правопорушників, що у подальшому призводить до їх рецидивів.

Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України, у 2015 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 501 факт втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у той час як обвинувальний акт було складено у 461 провадженнях; 2016 р. – 322, обвинувальний акт складено у 285 випадках; 2017 р. – 275, обвинувальний акт складено у 249 випадках; 2018 р. – 223, обвинувальний акт складено у 205 випадках; 2019 р. – 135, обвинувальний акт складено у 120 випадках; 2020 р. – 160, з яких обвинувальний акт складено у 156 випадках; 2021 р. – 122, з яких обвинувальний акт складено у 116 випадках. Аналіз наведених даних свідчить про позитивну динаміку розкриття вказаних правопорушень. Однак аналіз практики розслідування, а також даних опитування працівників правоохоронних органів свідчить, що низькі показники реєстрації самих правопорушень та їх розкриття зумовлена різними факторами, у тому числі, відсутності бажання працівників правоохоронних органів реєструвати відомості щодо їх вчинення (94 % опитаних). Вказаний фактор обумовлює проведення додаткових слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, та не сприяє притягненню до кримінальної відповідальності правопорушників під час судового розгляду. Наведені

статистичні дані демонструють, що втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є вельми поширеним видом кримінальних правопорушень, що характеризується високою латентністю, а їх вчинення кожного року залишається на високому рівні.

Наведені дані також підтверджують недосконалість криміналістичної методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Необхідність створення такої методики визнали 96 % респондентів. Серед причин низької ефективності розслідування протиправних діянь зазначеної категорії було виділено такі: недостатня взаємодія суб'єктів розслідування між собою та громадськими організаціями (74 %), неналежний рівень наукових розробок щодо способів і методів діяльності дізнавача, слідчого, прокурора та інших уповноважених осіб у досліджуваних кримінальних провадженнях (68 %), невчасне проведення організаційних, слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (72 %), відсутність систематичності та планування початкового етапу розслідування (57 %). Зазначене свідчить про низьку ефективність існуючих засобів і методів протидії втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність. Саме тому важливого значення набуває удосконалення діяльності з розслідування таких правопорушень, а саме підвищення організаційних основ слідчої діяльності ефективності проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Науковим розробкам методики розслідування різного роду кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягуванням неповнолітніх у протиправну діяльність приділялась увага з боку вчених-криміналістів. Зокрема, потрібно відмітити наукові праці, що розроблені на рівні дисертаційних досліджень останніми роками, а саме: Д. С. Паляничко «Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією» (Одеса, 2013 р.), В. В. Загамула «Методика розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією» (м. Київ, 2019 р.), В. О. Лазарев «Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства» (м. Дніпро, 2019 р.), А. І. Довгань «Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом» (м. Львів, 2019 р.), А. Р. Ікаєв «Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» (м. Київ, 2020 р.). Означені праці є суттєвим вкладом у теорію криміналістики та практику розслідування кримінальних правопорушень, однак окремі аспекти криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, саме: способи та засоби вчинення таких правопорушень, обстановка та слідова картина, характеристика особи правопорушників і неповнолітніх, залишились поза увагою, що обумовлює потребу у підготовці та викладенні зазначених розробок у даній публікації.

1. Способи втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність

Криміналістична характеристика є однією зі складових методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Вона містить у собі інформацію щодо кримінального правопорушення в цілому та окремих його елементів. На відміну від інших характеристик (кримінально-правової, кримінологічної) вона являє собою, по-перше, систему тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки конкретного виду правопорушення, а не однакових для всіх їх видів. По-друге, відомості про ознаки елементів правопорушення описуються на якісно-кількісному рівні. Таким чином підвищується практичне значення даної категорії криміналістики¹. Тобто зазначена наукова категорія використовується як у практиці з розслідування кримінальних правопорушень, так і у науковій сфері. На сьогодні не досить розробленою залишається сучасна криміналістична характеристика досліджуваного виду протиправних діянь, кожного з її складових та кореляційних зв'язків між елементами.

В. О. Малярова вказує на те, що ані кримінально-правова, ні кримінологічна або інші характеристики не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. До таких ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо. Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Вони призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі².

На неефективність розслідування окремих видів кримінальних правопорушень в зв'язку з відсутністю науково структурованих криміналістичних характеристик, наголошує А. В. Старушкевич. Науковець зазначає, що однією з причин неефективної протидії окремим видам правопорушень є недостатнє дослідження саме криміналістичного аспекту пошуково-пізнавальної діяльності слідчого. Останні одностайно зазначають, що наявні у їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вміщують у достатньому

¹ Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 32.

² Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 114.

обсязі інформації, що необхідна для їх практичної реалізації. Все це висуває вказану багатопланову проблему в коло актуальних напрямків, як теоретичних, так і прикладних криміналістичних досліджень. До вказаних досліджень і слід віднести роботи, пов'язані з розробкою теоретичних засад криміналістичної характеристики; формуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і їх використання для оптимізації попереднього слідства, підвищення його ефективності³.

Щодо визначення криміналістичної характеристики, то ми дотримуємось думки В. П. Бахіна та Б. Є Лук'янчикова, які, дослідивши велику кількість наукових джерел дійшли висновку, що криміналістичну характеристику розуміють наступним чином: інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) злочинів; вірогідну модель події; систему даних (відомостей) про злочин, які допомагають розкриттю та розслідуванню; систему узагальнених фактичних даних, знання яких необхідне для організації розкриття та розслідування злочинів; систему особливостей виду злочинів, які мають значення для розслідування; систему опису криміналістично значущих ознак злочинів з метою забезпечення їх розкриття, розслідування та запобігання; склад події даного виду злочину, який вказує на його стійкі ознаки, що проявляються зовні як визначена за змістом, чітко вибудована система матеріальних та інтелектуальних слідів тощо⁴.

Стосовно елементів криміналістичної характеристик також існує низка думок, однак переважна кількість науковців наводить чотиринадцять елементів досліджуваної наукової категорії, зокрема: спосіб вчинення, сліди злочину, предмет злочинного посягання, обстановку вчинення правопорушення, особистість правопорушника та потерпілого⁵. М. В. Салтєвський зазначає, що елементи можна звести до чотирьох: «предмет безпосереднього замаху; спосіб учинення злочину в його широкому розумінні; типова обстановка – «слідова картина» в її широкій інтерпретації; особа злочинця»⁶. Підтримуючи зазначені позиції зазначимо, що інформативне наповнення криміналістичної характеристики багато в чому залежить і від самого складу кримінального правопорушення. Тому вважаємо за необхідне розглянути позиції науковців з приводу суміжних складів протиправних діянь.

³ Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : НВТ «Правник» НАВСУ, 1997. С. 3–4.

⁴ Бахін В. П., Лук'янчиков Б. Є. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39.

⁵ Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-ге вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 350.

⁶ Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 456.

Досліджуючи розслідування кримінальних правопорушень проти моральності М. М. Єфімов виділяє ній наступні елементи криміналістичної характеристики: спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина, особа потерпілого, особа злочинця. Автор наголошує на тому, що особа потерпілого в досліджуваних характеристиках буде в будь-якому випадку, адже вони вчинюються стосовно осіб, які не досягли повноліття⁷. Ми підтримуємо думку вченого, адже при розслідуванні втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність вказаний елемент має значення.

Важливою та суттєвою для нашого дослідження вважаємо позицію В. О. Лазарева, який при дослідженні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства виділяв такі елементи криміналістичної характеристики: як спосіб вчинення злочину; засоби втягнення неповнолітнього в заняття проституцією; особа злочинця (сутенера); обстановка злочину; слідова картина; особа неповнолітнього потерпілого⁸. Помітно, що автор додав до вище визначених елементів засоби втягнення неповнолітнього в заняття проституцією. Ми вважаємо це також вагомим для досліджуваної категорії діянь, тому що втягнення неповнолітніх в заняття протиправною діяльністю має специфічні та характерні засобами вчинення правопорушення. На думку І. В. Пирога та Р. В. Карпенка структура криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, має такі складові: особа правопорушника; особа потерпілого; мотиви; способи підготовки, вчинення та приховування; час, місце та обстановка; сліди кримінального правопорушення⁹.

На основі вищевикладеного й аналізу матеріалів кримінальних проваджень виділимо наступні елементи криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність: спосіб, засоби та обстановка учинення кримінального правопорушення; слідова картина; особа неповнолітнього потерпілого; особа правопорушника.

Слід зосередити увагу на тому, що способи втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність ми будемо вважати центральними у

⁷ Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 58.

⁸ Лазарев В. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства : дис. ... к-та юр. наук : 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. С. 20–21.

⁹ Пирог І. В., Карпенко Р. В. Теорія і практика заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 60.

структурі криміналістичної характеристики розглядуваної категорії кримінальних правопорушень, що пояснюється низкою факторів, зокрема тим, що конкретні способи втягнення обумовлюють відповідну слідову картину. Крім цього, певні способи дії притаманні визначеним групам правопорушників та направлені на певні віктимологічні групи неповнолітніх потерпілих. Саме тому, ми вважаємо за необхідне дослідити зазначені елементи криміналістичної характеристики.

Щодо визначення способу вчинення кримінального правопорушення, С. М. Зав'ялов на основі проведеного дослідження акцентував увагу на тому, що означена категорія являє собою триаду способів готування, вчинення та приховання злочину. На думку автора, ними виступає різновид діяльності людини, якій притаманні соціально-психологічні якості, орієнтувальні, сенсомоторні особливості суб'єкта¹⁰. В. В. Тищенко розширив визначення даної наукової категорії, ввівши до її змісту комплекс діянь правопорушника з підготовки, вчинення та приховування злочину, обумовлених метою злочинного діяння, властивостями особи правопорушника й обстановкою (об'єктивними і суб'єктивними факторами), результати яких відбиваються на матеріальних та інтелектуальних слідах, що характеризують психічні й фізичні риси особи злочинця¹¹. На думку І. В. Пирога та М. М. Єфімова, «спосіб учинення є системою дій під час підготовки, вчинення та приховування протиправного діяння, детермінованих умовами зовнішнього середовища та психофізичними властивостями особи, що можуть бути пов'язані з вибором використання відповідних знарядь або засобів та умов, місця і часу»¹².

Інші автори вказують на те, що криміналістичне значення типового способу вчинення правопорушення визначається характерною для нього сукупністю різних слідів. У свою чергу, способи вчинення злочинів повторюються тому, що повторюються детермінуючі їх об'єктивні та суб'єктивні чинники, тобто злочинець, діючи в аналогічних умовах, використовує подібні знаряддя, тощо¹³.

Закцентуємо увагу на тому, що при розслідуванні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, найбільше значення мають повноструктурні способи, тобто такі, що включають в себе підготовку,

¹⁰ Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... к-та юр. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. С. 5.

¹¹ Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насиленницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 18.

¹² Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 18.

¹³ Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекции. Харьков : Харьков. юрид. ин-т, 1967. С. 11.

безпосередньо вчинення та приховування злочину. Ми підтримуємо позицію М. В. Салтевського, який наголошував на обов'язковому встановленні структурних елементів у способі вчиненні злочину, що дозволяє слідчому найбільш повно виявляти сліди, прогнозувати взаємозв'язок між ними, що веде до розкриття злочину¹⁴. При вчиненні досліджуваного правопорушення у більшості випадків (92 %) має місце повноструктурний склад способу, тобто мають місце такі елементи, як підготовка та приховування кримінального правопорушення.

Що підготовчих дій до втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність А. Р. Ікаєв зазначає наступні: 1) підбір неповнолітніх, яких можна залучити до вчинення злочину, передусім тих, які раніше вчиняли протиправні діяння (65,4 % кримінальних проваджень); 2) формування зацікавленості неповнолітнього в злочинній діяльності (фінансова винагорода, підвищення його авторитету) (62,5 %); 3) послаблення контролю неповнолітнього за власними діями (розпивання спиртних напоїв, уживання наркотичних засобів, психотропних речовин) (60,3 %); 4) ознайомлення неповнолітніх із способами вчинення злочинів, пошук об'єкта злочинного посягання, знарядь і засобів учинення злочинів, розподіл ролей між співучасниками, планування приховування слідів злочину та реалізації викраденого майна (52,2 %) ¹⁵.

Проведений нами аналіз судово-слідчої практики свідчить, що особи, які втягували неповнолітніх у протиправну діяльність застосовували такі підготовчі заходи: планування протиправного діяння – 93 %; вибір об'єкту протиправного посягання – 75 %; підбір неповнолітніх – 92 %; вибір засобів втягнення – 44 %; добір співучасників кримінального правопорушення – 32 %; розподіл ролей між співучасниками – 56 %; створення у неповнолітнього мотивації до заняття протиправною діяльністю – 65 %.

Способи безпосереднього втягнення неповнолітніх до вчинення злочину є різними за своєю суттю і ступенем суспільної небезпечності. Виходячи з останнього критерію їх можна розділити на дві основні групи: способи, пов'язані та не пов'язані зі застосуванням насильства або погрозою його застосування. Найпоширеним ненасильницьким способом втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є пропозиція та подальше переконання вчинити злочин. Одночасно з такою пропозицією неповнолітньому надаються різного роду обіцянки, що

¹⁴ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 425.

¹⁵ Ікаєв А. Р. Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність : автореф. дис. ... к-та юр. наук : 12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2020. С. 7.

дорослі зобов'язуються виконати за умови вчинення ним злочину, або долучають підлітків до вживання наркотиків чи дають їм в борг гроші, з подальшим вимаганням виконання певних умов за рахунок погашення боргу. Інша група способів втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність шляхом застосування фізичного насильства або загрози його застосування відрізняється підвищеною суспільною небезпекою та виражається у формі побоїв, нанесення легкої шкоди здоров'ю, катування. Застосування насильства пригнічує волю неповнолітнього та змушує його діяти всупереч особистим прагненням й бажанням.

З аналізу судово-слідчої практики нами було визначено наступні способи втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: використання або погроза використання фізичного насильства (завдання тілесних ушкоджень, побоїв) – 85 %; психічний примус (погроза завдати матеріальних збитків, залякування, погроза зганьбити в очах однолітків) – 76 %; зловживання матеріальною або іншою залежністю від неї неповнолітнього – 65 %; компрометація чи шантажування (погроза видати компрометуючу інформацію інтимного чи особистісного характеру) – 48 %; обіцянка винагороди за вчинене протиправне діяння – 45 %; розпалювання низьких почуттів (помсти, заздрості) – 35 %. Потрібно також зазначити, що у більшості випадків застосовувалась сукупність означених способів.

Щодо способів приховування, нами визначено наступні: знищення слідів кримінального правопорушення – 71 %, використання компрометуючих матеріалів – 31 %, висунення неправдивого алібі – 39 %, давання неправдивих показань – 63 %, відмова від дачі свідчень – 37 %, вплив на свідків, потерпілих – 41 %.

Підсумовуючи, можна зазначити, що спосіб втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, як основний елемент криміналістичної характеристики складається з пов'язаних між собою елементів, використання яких на початковому етапі розслідування відіграє значну роль у виявленні правопорушника та доказуванні його вини у подальшому.

2. Обстановка та слідча картина втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність

Обстановка вчинення кримінального правопорушення є неодмінною складовою криміналістичної характеристики. Розглядаючи обстановку вчинення злочину, науковці приділяють увагу її складовим. До них В. В. Тіщенко відносить такі елементи: «часову характеристику усіх етапів події злочину; їхню просторову характеристику; матеріальну обстановку місць підготовки, вчинення та приховування злочину (якщо вони не збіглися, здійснювались у різних місцях);

погодні та інші природно-кліматичні умови; поведінку учасників події; соціально-побутові та психологічні відносини між ними; умови загального характеру, на тлі яких відбувалась злочинна подія (громадські заходи, святкові події і т. п.); обставини, що сприяли або заважали підготовці, вчиненню та приховуванню злочину»¹⁶. Дослідження зазначених елементів дозволяє моделювати процес розслідування в залежності від слідчої ситуації, що склалась на даному етапі, планувати проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

Інші автори вказують на те, якщо місце конкретизує й індивідуалізує правопорушення, то час характеризує початок, тривалість і закінчення процесу вчинення злочину, уточнюючи ці найважливіші обставини. Встановлення місця вчинення кримінального правопорушення дозволяє, насамперед, локалізувати пошук слідів у просторі (територія, конкретне приміщення, транспортний засіб), а також висунути версії про механізм злочинного посягання й осіб, які могли його вчинити, перевірити алібі підозрюваних¹⁷. Зважаючи на це, ми підтримуємо позицію М. В. Куратченка, який зазначає, що місце вчинення кримінального правопорушення слід досліджувати з різних боків. Зокрема, як географічне поширення досліджуваного кримінально караного посягання, з іншої – конкретне місце його вчинення. Місце вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, автор вважає частиною події. Воно містить великий об'єм відомостей щодо способу вчинення кримінального правопорушення, певних даних про особу правопорушника¹⁸.

Аналізом матеріалів кримінальних проваджень та судової практики нами встановлено, що в основному втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність відбувається у таких місцях: 1) розважальні заклади (бари, нічні клуби, кафе, ресторани); 2) місця відпочинку (готелі, кемпінги, бази відпочинку); 3) місця проживання правопорушника або неповнолітнього (квартири, садибні будинки); 4) місця навчання неповнолітнього (школи, коледжі, технікуми, вищі заклади освіти).

Наступною складовою обстановки є час вчинення правопорушення. Вивчення часового чинника під час розслідування надає

¹⁶ Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини : криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юрид. літ-ра, 2002. С. 88.

¹⁷ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку і моральності : практ. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2007. С. 23.

¹⁸ Куратченко М. В. Криміналістичний аналіз обстановки учинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку у досудовому розслідуванні* : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 30 трав. 2017 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 82.

зможу: визначити час події злочину; встановити часові зв'язки між фактами; з'ясувати черговість подій, дій або фактів; обчислити тривалість різних подій та ін. Разом із цим дії правопорушників характеризуються певною вибірковістю в часі¹⁹.

Вивчення слідчої та судової практики свідчить, що більша кількість втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність за часом доби вчинюється ввечері (з 18 до 24 год.) – 52 %, 15 % – вночі (з 24 до 6 год.), 11 % – вранці (з 6 до 12 год.), 22 % – удень (з 12 до 18 год.). При цьому неповнолітні вчиняють протиправні дії переважно у суботу та неділю (71 %).

Дії злочинців з підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення являють собою динамічну систему взаємодії матеріальних об'єктів, в наслідок чого утворюються різного роду сліди, що є джерелами інформації щодо події злочину та її учасників. В криміналістиці поняття сліду розглядається в широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні слідами є будь-які зміни в навколишньому середовищі, причинно пов'язані з подією злочину. Такими слідами є: події, явища, матеріальні предмети або їх частини: труп, знаряддя зламу, недопалок, пляма крові, порція зерна, рідини, частка якої-небудь речовини та ін.; матеріальні копії – слід пальця, взуття, розрубу, розрізу тощо. Слідами в вузькому значенні є матеріальні утворення, що відображають зовнішню будову взаємодіючих об'єктів, тобто сліди-копії²⁰. Більшість науковців поділяють сліди на матеріальні, що виникають у результаті взаємодії різних об'єктів та ідеальні (уявний образ у пам'яті людини) відображення дій, явищ, предметів, тварин, людини²¹. Узагальнюючи думки вчених-криміналістів можна визначити «слідову» картину як сукупність особистісних та матеріальних слідов, що є наслідками способу вчинення протиправного діяння або будь-які зміни об'єктивної реальності, що мають криміналістично вагому інформацію.

¹⁹ Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2008. С. 277.

²⁰ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 85.

²¹ Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-ге вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 103; Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 19; Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1992. С. 420.

На підставі аналізу кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснювали за ст. 304 КК України, А. Р. Ікаєв виокремив шість груп слідів: а) сліди людини: ідеальні сліди (показання потерпілого, свідків, підозрюваного); матеріальні сліди (сліди-відображення, сліди-речовини); б) знаряддя вчинення злочину та їхні сліди; в)) речі, документи, привласнені злочинцем; г) речі, що сприяли вчиненню злочину (транспорт, вогнепальна чи холодна зброя, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори); д) електронні відображення; е) інші матеріальні сліди (застосування вогнепальної чи холодної зброї, транспортні засоби, волокна)²².

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що сліди втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність у 79 % випадків виявлялися на місці вчинення діяння. Поза місцем їх учинення сліди утворювалися внаслідок дій злочинців, що пов'язані з підготовкою і приховуванням протиправної діяльності.

Слід зазначити, що, наприклад, М. В. Салтевський радить класифікувати джерела інформації за таких підстав: філософською підставою є теорія відображення. Виходячи з цього, всі об'єкти поділяють на два класи: а) джерела ідеального (психічного) відображення (люди) і б) джерела матеріальних відображень (речі); підставою кримінально-процесуальної класифікації є поділ доказів на особистісні й речовинні. Особистісні джерела – це люди, що є суб'єктами злочину або мають інформацію, що стосується події злочину (потерпілий, свідки тощо); криміналістичною підставою класифікації джерел інформації є теорія криміналістичної ідентифікації й поняття криміналістичної тотожності. Будь-який об'єкт, що перебуває в межах кримінального судочинства, розглядається в аспекті його рівності, тотожності самому собі, тобто чи є він тим самим, що «був присутній» на місці події або «брав участь» у вчиненні злочину²³.

Вивчення нами судово-слідчої практики дозволило встановити, що найбільш характерними для розглядуваного виду правопорушень є сліди: рук – 39 %, крові та інших органічних речовин – 32 %, знарядь учинення злочину – 28 %. Також встановлено, що сліди рук виявлялися переважно при розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності; крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайства, а сліди крові та інших біологічних – при розслідуванні протиправних діянь проти громадського порядку, зокрема хуліганства. При цьому нами було визначено основні ділянки зосередження слідів кримінального

²² Ікаєв А. Р. Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність : автореф. дис. ... к-та юр. наук : 12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2020. С. 257.

²³ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 257.

правопорушення. Зокрема це місця: безпосереднього вчинення неповнолітніми протиправних діянь; проживання злочинця; проживання неповнолітнього; вчинення дій щодо втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність.

Підсумовуючи, зазначимо, що слідова картина є складовим елементом криміналістичної характеристики та науковою категорією, що має суттєве практичне значення при розслідуванні втягнення неповнолітніх в протиправну діяльність.

3. Характеристика особи неповнолітнього потерпілого та правопорушника

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики займають відомості щодо особи злочинця та потерпілого. Щодо значення вказаного елемента зазначимо, вважаємо, що він має практичне значення, перш за все під час висунення слідчих версій, планування початкового та подальшого етапів розслідування, розробки заходів криміналістичної профілактики.

У розрізі нашого дослідження доречною є думка В. О. Лазарева, який зазначає, що при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства актуальність введення означеної складової до цієї структури є просто неодмінною, що пояснюється необхідністю розширення можливостей слідчого стосовно проведення окремих слідчих (розшукових) дій та заходів. Крім того, автор наголошує, що зазначений елемент має сталі кореляційні зв'язки з іншими складовими криміналістичної характеристики, зокрема зі способом вчинення злочину та особою злочинця. Завдяки визначенню таких зв'язків працівники органів слідства на початковому етапі розслідування в змозі висувати версії та будувати план проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, інших заходів в кримінальному провадженні²⁴.

Заслуговує на увагу класифікація жертв правопорушень, що сформована О. Юрченко залежно від характеру взаємовідносин між потерпілим та злочинцем, які передували злочину: 1) ситуаційні жертви (вчинення правопорушення відбулося під впливом конкретної життєвої ситуації, що склалася; вибір жертви є випадковим; як правило, потерпілий і той, що спричинив шкоду не були знайомі та не мали ніяких стосунків. Це характерно, наприклад, при вбивстві або заподіянні тілесних ушкоджень з хуліганських мотивів); 2) імовірнісні жертви (вчинення протиправних діянь щодо цих осіб має імовірний

²⁴ Лазарев В. О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ.* 2017. № 4. С. 178.

характер. За таких обставин злочинний наслідок є випадковим щодо конкретної жертви); 3) заздалегідь визначені жертви злочинних діянь (шкоди зазнають особи, пов'язані зі злочинцем родинними, дружніми, інтимними чи іншими близькими стосунками. Найчастіше злочин є результатом несприятливої ситуації, що склалася ще задовго до його вчинення, напружених стосунків між учасниками конфлікту)²⁵. Ще раз зазначимо, що наведена класифікація обумовлена конкретними взаємовідносинами між потерпілим та злочинцем, що передували вчиненню кримінального правопорушення. У досліджуваній нами категорії кримінальних проваджень вивчення віктимних особливостей має вагоме значення не тільки для розслідування але й для їх профілактики.

Зазначимо, що особа в підлітковому віці характеризується підвищеною конформністю, схильністю до сугестивних впливів, унаслідок чого є достатньо вразливою, не захищеною від негативного впливу навколишнього середовища. До вікових особливостей розвитку зазначених якостей особистості, автори відносять: протиріччя підліткового віку, який вже не є дитиною, але ще й не дорослий; прагнення набути статусу самостійної людини, часто без обрання засобів; емоційну нестійкість, коливання настрою, схильність до поспішного прийняття рішень; пошук шляхів самоствердження; інтенсивне рефлексування щодо себе й інших, суспільства в цілому, критичне ставлення до оточуючих, що породжує відчуження від малих соціальних груп: друзів, однокласників, родини тощо); змінення або взагалі руйнування стосунків з близькими людьми; внесення змін до шкали цінностей тощо²⁶. В більшості випадків поведінка підлітків формується під впливом ряду факторів: а) об'єктивних (соціальних) – школа, сім'я, учбовий колектив, дворівні компанії, засоби масової інформації, спортивно-розважальні, комп'ютерні ігри; б) суб'єктивних (психологічних) рівень інтелекту, темперамент, характер, комунікативність²⁷.

Аналізом матеріалів судово-слідчої практики нами було встановлено, що значний рівень віктимності мають неповнолітні (98 %), інші 2 % є особами, які знаходились на межі 18-річного віку. Також під час дослідження встановлено окремі соціально-демографічні особливості

²⁵ Юрченко О. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. С. 11.

²⁶ Охрімченко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 182.

²⁷ Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх обвинувачуваних за агресивні злочини : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. С. 8.

неповнолітніх потерпілих: 97 % – навчалися, 3 % – на момент втягнення мали роботу.

На значенні формування належного колективу неповнолітніх у школі та інших закладах освіти вказує А. Р. Ікаєв, зазначаючи, що негативно впливає на провокування втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність таке явище, як булінг. Згідно з ч. 1 ст. 173-4 Кодексу про адміністративні правопорушення, булінгом (цькуванням) є діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Не вдаючись до детальної проблематики булінгу в Україні, зазначимо, що запобігання цього негативного соціального явища впливає на профілактику втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність²⁸.

Прагнення реалізувати себе, проявити самостійність, часто є однією з передумов втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або до вчинення ними правопорушень. Так, О. С. Майгур до особливих станів, що відіграють суттєву роль у залученні неповнолітніх у протиправну діяльність, відносить страх перед дорослим, можливість застосування ним фізичного насильства, бажання виправдати довіру дорослого. Усе це має вагоме значення для встановлення характеру і пояснення того, чи усвідомлював підліток, що має місце злочинна діяльність щодо нього самого, чи міг він передбачати можливі, іноді тяжкі, наслідки, що можуть настати в результаті подальших спільних дій із дорослим²⁹.

Аналізом матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що потерпілі неповнолітні у 24 % випадках мали схильність до вживання алкоголю, 8 % – наркотичних засобів, 12 % – мали різного роду психічні відхилення.

Ми підтримуємо думки науковців, які стверджують, що втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність найчастіше набуває таких форм: неконкретизоване втягнення, коли дії дорослої особи пропагують злочинний спосіб життя, відбувається вербування нових прихильників злочинного світу, що забезпечує свідоме поповнення злочинних лав, формування в неповнолітнього самостійного умислу

²⁸ Ікаєв А. Р. Особа злочинця та особа потерпілого у структурі криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5, том 2. С. 245.

²⁹ Майгур О. С. Психологічні та педагогічні проблеми роботи з делінквентами. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 231.

вчинити певне діяння; конкретизоване втягнення, що полягає в примушуванні (схилянні) підлітка до участі в замисленому дорослим злочині як співвиконавця чи посібника внаслідок правової некомпетентності, необізнаності, недосвідченості неповнолітнього, що не дає змоги йому сповна оцінити всю небезпечність таких дій. Тобто такий правопорушник належить до типу випадкових, а його дії суперечать загальній спрямованості його особистості³⁰.

Узагальнюючи думки науковців та результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами виділено віктимологічні групи неповнолітніх, яких втягнуто у протиправну діяльність: особи з неповних або неблагополучних сімей (діти, позбавлені батьківського піклування, сироти); діти, які проживають в родинях з низьким рівнем достатку; безпритульні; особи, які навчаються далеко від місця проживання батьків; особи з чітко вираженими нервовими розладами та патопсихологічними реакціями; підлітки з низьким рівнем інтелектуального розвитку, що обумовлює труднощі в спілкуванні з однолітками; особи, які мешкають на тимчасово окупованій території або у зоні бойових дій.

Узагальнюючи вищенаведене, можна визначити, що особа неповнолітнього потерпілого є важливим елементом криміналістичної характеристики втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність. Її взаємозв'язок з іншими елементами, зокрема з особою злочинця, дає можливість планувати розслідування в цілому.

Особа потерпілого тісно пов'язана з іншим елементом криміналістичної характеристики, а саме особою злочинця. Сама особа злочинця перебуває у певних стосунках з оточуючими людьми, що відображається у способі підготовки, вчинення та приховування злочину, залишаючи на об'єктах оточуючої обстановки індивідуальні сліди, які дозволяють зробити висновок про вчинення того чи іншого правопорушення конкретно особою. За залишеними злочинцем слідами можна охарактеризувати не лише його фізичні властивості та «професійні» навички, а й встановлювати психологічні, вольові та соціальні риси його особистості, пов'язані з досягненням злочинного результату. Зазначені особливості мають велике значення для розшуку та оптимізації процесу розслідування та складають зміст криміналістичної характеристики злочину. Слід зазначити, що інформація про індивідуальні ознаки злочинця має важливе значення для планування проведення окремих гласних та негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, направлених, перш за все, на розшук особи, яка вчинила злочин.

³⁰ Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 185.

Загалом, ми підтримуємо позицію вчених, що особа злочинця є сукупністю соціальних властивостей, ознак, зв'язків і відносин, що характеризують особу, яка порушує кримінальний закон, і в поєднанні з іншими (не особистісними) умовами й обставинами спонукають особу до антисуспільної поведінки³¹.

Ми погоджуємось з думкою І. М. Даньшина, який наголошував на тому, що особа злочинця має низку складових, тобто певну кількість різних ознак, властивостей, рис, особливостей, а саме: соціально-демографічні ознаки (відомості про стать, рівень освіти, вік, рід занять, стаж роботи, сімейний стан, місце проживання, інші дані про соціальний статус особи), що дають істотну інформацію про особу злочинців та може бути використана як із науковою, так і практичною метою, зокрема під час розробки та реалізації заходів запобігання злочинам; особистісно-рольові властивості (соціальні позиції, рольові особливості тощо); соціально-психологічні якості (особливості особи, які сформувалися на базі її психічних станів і процесів у ході власного соціального досвіду; спрямованість особистості, мотиваційна сфера, потреби, установки, інтереси тощо); риси правової й моральної свідомості; кримінально-правові ознаки (спрямованість злочинної поведінки суб'єкта на конкретні суспільні відносини, узяті під охорону законом; ступінь і характер суспільної небезпечності вчиненого злочину; способи, обрані для досягнення злочинної мети; мотив, яким керувався суб'єкт злочину; ставлення винного до вчиненого)³².

Ми приєднуємось до класифікації ознак особи злочинця, запропоновану В. В. Логіною та вважаємо її найбільш повною. Вчена визначила їх наступним чином: 1) біографічні дані: прізвище, ім'я, по-батькові; дата та місце народження; національність, громадянство, місце проживання, освіта, спеціальність, стаж роботи; сімейний стан, склад родини; попередня судимість; 2) дані про матеріальний стан: загальний дохід і житлові умови сім'ї (для неповнолітніх) тощо; відомості про стан здоров'я й психологічні особливості: загальний стан здоров'я; фізичні вади; наявність стійкої хвороби, групи інвалідності; дані про характер, темперамент, вольові та емоційні властивості; 3) суспільно-виробнича характеристика: термін роботи або навчання в певному місці; ставлення до такої діяльності, товаришів по роботі (навчанню); участь у громадському житті; наявність дисциплінарних або громадських стягнень та заохочень; 4) суспільно-політична

³¹ Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. С. 78.

³² Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. С. 37–40.

характеристика: членство у політичній партії, молодіжній, громадській організації; участь у виборчих кампаніях, збройних конфліктах; наявність нагород та почесних звань; 5) суспільно-побутова характеристика: взаємовідносини в родині; спосіб життя й коло знайомих; вживання алкоголю; відносини із сусідами; участь у громадській роботі за місцем проживання; наявність адміністративних або громадських стягнень; 6) ставлення до скоєного та поведінка в ході слідства; ціннісні орієнтири особистості; мотиви та мета скоєння злочину; наявність сп'яніння при вчиненні злочину тощо³³.

З огляду на зазначене, вважаємо слушною думку М. М. Єфімова, що відомості про фізичні та біологічні властивості особи правопорушника мають значення на початковому етапі розслідування у слідчій ситуації, коли відсутні свідки та очевидці й особа зникла з місця події. Саме в даний момент на використовуються такі відомості: ознаки одягу та зовнішності злочинця; його функціональні ознаки (хода, жестикуляція, міміка тощо); тембр голосу та ін. Однак не завжди можна визначити взаємозалежність між певними фізичними (наприклад, статурою) або біологічними (наприклад, голосом) властивостями та особою, яка вчинила злочини зазначеної категорії. Дійсно, іноді злочинцю для вчинення правопорушення потрібно мати відповідну фізичну силу (наприклад, при руйнуванні, пошкодженні майна або нанесенні тілесних ушкоджень) чи володіти певними біологічними ознаками. Разом з тим однозначно назвати дані ознаки постійними не можна³⁴.

Вивченням судово-слідчої практики нами встановлено, що втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність вчиняють в основному чоловіки (90 %). З'ясовано, що на момент учинення кримінального правопорушення злочинці мали вік: 18–25 років (31 %), 25–35 років (35 %), 35–45 (22 %), 45 років і старше (12 %). Як, бачимо, особи віком 25–35 років складають найбільш криміногенну групу. Щодо рівня освіти злочинців нами встановлено, що середню освіту має 12 %, середню спеціальну – 25 %, базову вищу – 41 %, вищу – 19 %, іншу – 3 %. Переважна більшість осіб (71 %) не перебувала у шлюбі.

Обґрунтовано, на нашу думку, класифікація злочинців за ступенем володіння злочинним досвідом, наведена І. О. Топольсковою. Авторка зазначає, що особа правопорушника у провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність може бути

³³ Логінова В. В. Поняття та значення особи злочинця в методиці розслідування тілесних ушкоджень. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 5 листоп. 2010 р.). у 2-х ч. Ч. 1. Запоріжжя : ЗЮІ ДДУВС. 2010. С. 116–118.

³⁴ Єфімов М. М. Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 48.

класифікована відповідно до таких груп: 1) Особа-втягувач до злочинної діяльності. На думку авторки, цю групу складають молоді люди віком 18–25 років, які групують навколо себе підлітків переважно спільного проведення часу, виконання дрібних доручень, розпиття спиртних напоїв, вживання наркотиків, вчинення дрібних корисливих злочинів, таких як крадіжки, хуліганство; 2) Втягувачі-рецидивісти – раніше судимі особи старше 25 років. Відбувши покарання, вони намагаються встановити втрачені соціальні зв'язки, що краще за все робити з неповнолітніми. Часом, на вигляд у безпечному спілкуванні з неповнолітніми втягувачі готують їх до вчинення майбутніх спільних злочинів, що, на відміну від зазначених вище, вчиняються більш професійно та часто не відразу розкриваються працівниками поліції, що дає змогу неодноразово їх вчинення разом із неповнолітніми. Такі злочини мають в основному корисливо-насильницький характер; 3) Втягувачі – організатори злочинних груп. Це теж раніше засуджені особи, в яких вже сформувались усталені антигромадські погляди. Неповнолітніх вони використовують як засіб для вчинення тяжких злочинів, головним чином розбійних нападів, убивств; 4) Втягувачі-утриманці – родичі (найчастіше батьки) неповнолітніх, які є деградованими особами, що живуть переважно за рахунок антисуспільних занять підлітків. При чому, якщо у вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніх втягують, в основному, особи чоловічої статі, то у заняття жебрацтвом – переважно матері³⁵.

Щодо втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність зазначимо негативні наслідки у розрізі можливих рецидивів протиправних проявів. У наш час, на думку окремих вчених, з рецидивістів активно формується нове покоління професіоналів кримінального світу. Статистичні дані є прямим свідченням того, що недоліки у роботі правоохоронних органів, зокрема іноді невиправдана гуманізація ставлення до певних груп злочинців, їх безкарність впливають на збільшення рецидивної злочинності. Недосконалою є також відомча система обліку рівня рецидиву серед осіб у реєстрах кримінально-виконавчих інспекцій. Зрозуміло, що стан рецидивної злочинності є одним із показників оцінки ефективності окремого виду покарання. Показники рівня рецидиву, що розраховуються за матеріалами статистичної звітності та використовуються в аналітичних матеріалах і офіційних документах, насправді не завжди відображають дійсну небезпечність осіб, які неодноразово відбувають альтернативні покарання. Наявність спеціальних видів статистичної звітності

³⁵ Топольськова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2003. С. 77–78.

показників стану рецидивної злочинності та характеристики особи злочинця-рецидивіста, засудженого до альтернативних видів покарань, дозволить здійснити аналіз рецидивної злочинності осіб, засуджених без ізоляції від суспільства, всебічно і науково обґрунтовано³⁶.

При аналізі матеріалів кримінальних проваджень та слідчої практики з'ясовано, що при втягненні у протиправну діяльність дорослі особи перебували у таких стосунках з неповнолітніми: родичі – у 23 %, близькі – у 17 %, знайомі – у 41 %, інші – у 14 %. Крім того встановлено, що правопорушники під час учинення злочинного діяння знаходились у стані алкогольного сп'яніння (15 %), під дією наркотичних чи психотропних засобів (5 %). При цьому раніше засудженими було 22 % осіб.

Підсумовуючи, зазначимо, що типовий портрет злочинця у розглядуваній категорії правопорушень є наступним: чоловіки у віці від 25 до 35 років, які мають базову вищу освіту, не мають постійного місця роботи, не знаходяться у шлюбі, схильні до вживання алкоголю або наркотичних засобів, були раніше ймовірно раніше засуджені за вчинення таких кримінальних правопорушень, як порушення громадського порядку, хуліганство, проти власності (крадіжка, грабіж), у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного нами дослідження криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність встановлено, що вона складається з наступних елементів: способу, засобів та обстановки учинення кримінального правопорушення; слідової картини; характеристики особи неповнолітнього потерпілого та особи правопорушника.

Встановлено, що спосіб вчинення досліджуваного правопорушення складається з підготовки, вчинення та приховування злочину, тобто є повноструктурним. Підготовка до вчинення правопорушення складається з таких дій: планування протиправного діяння; вибір об'єкту протиправного посягання; підбір неповнолітніх; вибір засобів втягнення; добір співучасників кримінального правопорушення; розподіл ролей між співучасниками; створення у неповнолітнього мотивації до заняття протиправною діяльністю. Безпосередньо способами втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність є такими: використання або погроза використання фізичного насильства (завдання тілесних ушкоджень, побої); психічний примус (погроза завдати матеріальних

³⁶ Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. С. 68.

збитків, залякування, погроза зганьбити в очах однолітків); зловживання матеріальною або іншою залежністю від неї неповнолітнього; компрометація чи шантажування (погроза видати компрометуючу інформацію інтимного чи особистісного характеру); обіцянка винагороди за вчинене протиправне діяння; розпалювання низьких почуттів (помсти, заздрості). У більшості випадків застосовується сукупність означених способів. Щодо способів приховування злочину, нами визначено наступні: знищення слідів кримінального правопорушення, використання компрометуючих матеріалів, висунення неправдивого алібі, давання неправдивих показань, відмова від дачі свідчень, вплив на свідків, потерпілих.

Проведеним дослідженням нами виділено віктимологічні групи неповнолітніх, яких втягнуто у протиправну діяльність: особи з неповних або неблагополучних сімей (діти, позбавлені батьківського піклування, сироти); діти, які проживають в родинях з низьким рівнем достатку; безпритульні; особи, які навчаються далеко від місця проживання батьків; особи з чітко вираженими нервовими розладами та патопсихологічними реакціями; підлітки з низьким рівнем інтелектуального розвитку, що обумовлює труднощі в спілкуванні з однолітками; особи, які мешкають на тимчасово окупованій території або у зоні бойових дій.

Складено типовий портрет особи, який втягує неповнолітніх протиправну діяльність: чоловіки у віці від 25 до 35 років, які мають базову вищу освіту, не мають постійного місця роботи, не знаходяться у шлюбі, схильні до вживання алкоголю або наркотичних засобів, були раніше ймовірно раніше засуджені за вчинення таких кримінальних правопорушень, як порушення громадського порядку, хуліганство, проти власності (крадіжка, грабіж), у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Розроблені нами елементи криміналістичної характеристики будуть корисними як для теорії криміналістики, так і для використання у практичній діяльності правоохоронних органів для висунення версій на початковому та подальшому етапах розслідування, для підготовки та планування слідчих (розшукових) дій.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто елементи криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність та розроблено змістовне їх наповнення. Визначено елементи обстановки (час, місце, соціально-побутові умови), у якій вчиняється даний злочин та способи його вчинення. Встановлено, що спосіб вчинення втягування неповнолітніх у протиправну діяльність складається з підготовки, безпосередньо вчинення та приховування злочину. Відповідно до способу виникають

описані у публікації сліди. На основі аналізу матеріалів судово-слідчої практики встановлено риси особи неповнолітнього потерпілого. Встановлено зв'язок цього елемента криміналістичної характеристики іншими, зокрема з особою злочинця. Встановлено основні характеристики особи правопорушника за соціально-демографічними (освіта, сімейний стан тощо); морально-психологічними (риса характеру, світогляд, переконання, звички, емоції, темперамент тощо) та соціально-побутовими ознаками. Зроблено висновок про необхідність використання розроблених елементів криміналістичної характеристики у практиці розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К: МАУП, 2002. 296 с.
2. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика : курс лекцій (ч. 1). Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. 466 с.
3. Бахін В. П., Лук'янчиков Б. Є. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39–43.
4. Біленчук П. Д., Клименко Н. І., Лисиченко В. К. Криміналістика : підручник [2-ге вид., випр. і доп.]. К. : Атіка, 2001. 544 с.
5. Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 26–37.
6. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Киев., 1992. 20 с.
7. Єфімов М. М., Лазарев В. О. Теоретичні засади методики розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 232 с.
8. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.
9. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 278 с.
10. Єфімов М. М. Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 125 с.
11. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ...

к-та юр. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 20 с.

12. Ікаєв А. Р. Особа злочинця та особа потерпілого у структурі криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 5, том 2. С. 241–246. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-2.43>.

13. Ікаєв А. Р. Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність : автореф. дис. ... канд юрид. наук : 12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2020. 20 с.

14. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекции. Харьков : Харьков. юрид. ин-т, 1967. 28 с.

15. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2008. 464 с.

16. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

17. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 20.08.2022)/

18. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.

19. Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку і моральності : практ. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. 160 с.

20. Куратченко М. В. Криміналістичний аналіз обстановки учинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку у досудовому розслідуванні* : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 30 трав. 2017 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 81–84.

21. Лазарєв В. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 251 с.

22. Лазарєв В. О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2017. № 4. С. 178–185.

23. Логінова В. В. Поняття та значення особи злочинця в методиці розслідування тілесних ушкоджень. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 5 листоп. 2010 р.). у 2-х ч. Ч. 1. Запоріжжя : ЗЮІ ДДУВС. 2010. С. 115–118.

24. Майгур О. С. Психологічні та педагогічні проблеми роботи з делінквентами. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 227–233.

25. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 111–113.

26. Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 179–188.

27. Пиріг І. В., Карпенко Р. В. Теорія і практика заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 188 с.

28. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 558 с.

29. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : НВТ «Правник» НАВСУ, 1997. 42 с.

30. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 34 с.

31. Тищенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини : криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юрид. літ-ра, 2002. 360 с.

32. Топольскова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Луганськ, 2003. 184 с.

33. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Одеса, 2005. 245 с.

34. Юрченко О. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 18 с.

35. Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх обвинувачуваних за агресивні злочини : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.06. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 20 с.

Information about the authors:

Pyrih Ihor Volodymirovich,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor of the Department of Criminalistics and Pre-Medical Training
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Chaplynska Yuliia Anatoliivna,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Prosecutor of the Left Bank District Prosecutor's Office
the city of Dnipro, Dnipropetrovsk region
4, Sofia Kovalevska street, Dnipro, 49000, Ukraine

ФОРМИ ТА МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Пісоцька К. О.

ВСТУП

Сьогодні реалії поліцейської діяльності констатують той факт, що суспільство все більш негативно реагує на використання примусових заходів поліцією до осіб під час забезпечення правопорядку. Окрім цього, діяльність поліції знаходиться «під пильним прицілом» ЗМІ, захисників та членів громадських організацій, волонтерів, анти-громадських угруповань, міжнародних експертів. Експерти та фахівці з даного питання зазначають, що показником ефективності роботи правоохоронних органів у сфері захисту прав, свобод та недоторканності людини, є рівень довіри населення до таких органів. Тому саме він є вектором для розвитку діяльності поліції в цілому. Звичайно ж, Україна, як демократична країна, вже зробила крок вперед для посилення захисту прав людини та здійснила правоохоронну реформу у 2016 році, змінивши акценти в сфері призначення поліції з карального на сервісний орган. Це в свою чергу вимагає застосування таких методів адміністративного впливу, які будуть дозволяти поглиблювати довіру до поліції, зменшувати кількість правопорушень, а також підвищувати правосвідомість громадян.

Дана проблематика також стосується підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, які безпосередньо стикаються з правопорушеннями, вчиненими дітьми та відносно дітей. Тому для забезпечення ефективної адміністративної діяльності ювенальної превенції вважаємо за необхідне визначити поняття та охарактеризувати методи діяльності поліції в сфері захисту прав дитини спеціально уповноваженими підрозділами Національної поліції.

1. Метод переконання в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України

Проблематикою адміністративно-правових методів, що застосовуються підрозділами Національної поліції України у сфері захисту прав дітей, досліджували О. М. Дручек, М. В. Дуженков, Л. В. Могілевська, А. В. Рум'янцева-Козовник, Н. В. Коломоєць, І. В. Іщенко, Р. В. Миронюк, Р. М. Опацький. Однак питання щодо методів діяльності підрозділів ювенальної превенції в сучасних умовах серед науковців не вивчалися.

Адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції здійснюється за допомогою прямих та непрямих засобів впливу на волю об'єкта своєї діяльності в межах компетенції, що визначена законодавством. Такі засоби та прийоми впливу на об'єкта діяльності називають методами. Хочемо зазначити, що використання методів адміністративної діяльності підрозділами ювенальної превенції в порівнянні з іншими підрозділами, що здійснюють превентивну діяльність, є найспецифічною, адже об'єктом такого впливу є неповнолітня особа та її оточуюче середовище. Тому проблематика застосування методів до неповнолітнього полягає в тому щоб мета впливу на об'єкта, тобто дитину, була виправдана обраними засобами, що використовує суб'єкт, у даному випадку підрозділи ювенальної поліції.

Для визначення та надання характеристики поняттю «методи адміністративної діяльності ювенальної превенції Національної поліції України» проаналізуємо наукові погляди вчених, що досліджували дану проблематику.

У підручнику за загальною редакцією О. М. Бандурки поняття «методи адміністративної діяльності поліції» тлумачиться як передбачені адміністративно-правовими нормами засоби, прийоми і способи, за допомогою яких поліція здійснює вплив на суспільні відносини з метою реалізації своїх правоохоронних завдань та функцій¹.

Карась О. В. під методом адміністративної діяльності Національної поліції розуміє цілеспрямований спосіб поведінки, набір дій та засобів, які повторюються і ведуть до вирішення завдань із забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги².

Ю. П. Битяк під адміністративно-правовим методом розуміє способи та прийоми безпосереднього й цілеспрямованого впливу виконавчих органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції, у встановлених межах і відповідній формі на підпорядковані їм органи та громадян³.

¹ Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навч. посібн. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.

² Карась О. В. Особливості закріплення методів адміністративної діяльності Національної поліції в Законі України «Про Національну поліцію». *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. 114 с.

³ Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 158–159.

Зважаючи на викладене вище, констатуємо, що сутність методів, які застосовує у своїй діяльності поліція в сфері захисту прав дитини полягає у наступному: 1) вони є засобом досягнення поставленої мети, завдань та функцій підрозділів ювенальної превенції; 2) визначені адміністративно-правовим законодавством та застосовуються лише у межах компетенції; 3) характеризуються повторюваністю вчинених дій; 4) застосування методів носить комплексний характер 4) відображають волю держави, повноваження юридично-владного характеру⁴

Щодо методів адміністративної діяльності поліції в сфері захисту прав дитини, то О. М. Дручек зазначає, що це засоби реалізації цілей, задач і функцій превентивного характеру, що їх реалізують служби та підрозділи Національної поліції України з метою виконання покладених на них завдань у сфері забезпечення прав і свобод дитини⁵.

Ми лише частково погоджуємося із думкою науковця, адже інструментом реалізації цілей, задач і функцій підрозділів Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини виступає багатогранна система органів влади та недержавних організацій, а не лише вірно обрані методи превентивної діяльності, що з визначення вченої, стосовно даного поняття, трактується саме так.

Ще одна наукова позиція стосовно визначення поняття «методи діяльності Національної поліції» викладена Л. В. Могілевською у статті «До характеристики методів діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини». В ній вчена зазначає, що під методами діяльності Національної поліції необхідно розуміти всю сукупність способів, засобів та прийомів, які використовують працівники поліції задля досягнення єдиної мети, тобто забезпечення прав та свобод дитини в Україні⁶.

Слушною у даному контексті вважаємо наукову позицію І. В. Іщенка, який під адміністративно-правовими методами поліції у сфері ювенальної превенції пропонує вважати систему публічно-владних прийомів та способів здійснення поліцейськими, на підставі та у порядку, передбаченому правовими нормами, адміністративно-правового впливу на неповнолітню особу, суспільство, родину, окремих фізичних, юридичних та посадових осіб з метою усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких її негативних

⁴ Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 158–159.

⁵ Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 254 с.

⁶ Могілевська Л. В. *Форми діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. Підприємство, господарство і право.* 2020. С. 128–132.

проявах, відвернення можливих шкідливих наслідків, відновлення правового становища та, у разі необхідності, притягнення винних до відповідальності⁷. Науковець зазначив не тільки правові інструменти, за допомогою яких досягається попередження та запобігання дитячій злочинності, але й розширив коло об'єктів впливу. Лише доповнимо, що до прийомів та способів впливу, що здійснюються поліцейськими, на підставі та у порядку передбаченому правовими нормами, як зазначає автор, переважно відноситься лише метод примусу, який врегульований нормами адміністративного права. Інші ж методи, що застосовують підрозділи превенції під час забезпечення захисту прав та свобод дитини лише частково врегульовані на законодавчому рівні.

Таким чином, на основі вищевикладеного, під методами адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції пропонуємо розуміти сукупність засобів та способів впливу на дитину та її оточення, які здійснюють (застосовують) поліцейські підрозділів ювенальної поліції на підставі та у порядку, передбаченому правовими нормами, з метою усунення чинників, що можуть спонукати до протиправної поведінки у дітей або ж для припинення вже вчиненого дитиною правопорушення.

Загальноприйнятою класифікацією методів, які застосовує поліція у сфері забезпечення прав і свобод дитини серед науковців є їх поділ на загальні та спеціальні. До загальних методів адміністративної діяльності поліції відносять методи переконання, заохочення та примусу.

В юридичній літературі виокремлюють наступні спеціальні методи діяльності поліції в сфері захисту прав дітей: поліцейське піклування, збирання даних та їх аналіз, профілактичний облік дітей. Ці методи закріплені в «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України»⁸.

Щодо застосування певного методу в своїй діяльності, то одним із основних завдань адміністративної діяльності поліції в сфері захисту прав дітей є саме профілактична діяльність, що спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття, у межах своєї компетенції, заходів для їх усунення (п. 2 Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України).

⁷ Іщенко І. В. Види методів та форм діяльності суб'єктів ювенальної превенції. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1(81). С. 163–166.

⁸ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. С. 116.

Пріоритетним методом, який застосовує поліція у сфері забезпечення прав і свобод дитини, повинен бути метод переконання.

Так, В. Л. Ортинський наголошує, що метод переконання обумовлюється гуманістичним характером побудови правової держави, позаяк вона не може будувати відносини з громадянами будь-яким іншим чином, окрім переконання в правильній спрямованості своєї політики⁹. Карась О. В. підкреслює, що примус за всієї значущості та необхідності застосування до правопорушника має допоміжний характер і використовується у випадках, передбачених законом стосовно діяльності правоохоронних органів загалом і поліції зокрема¹⁰.

Погоджуючись із твердженням науковців додамо, що окрім зазначеного вище, коло суб'єктів впливу під час застосування поліцейськими такого методу як переконання є набагато більшим, ніж під час застосування методу примусу, а також систематичним та добровільним.

Л. В. Могілевська у своєму дослідженні зазначила, що методи діяльності поліції становлять систему, тобто цілісну, внутрішньо узгоджену сукупність, а тому мають застосовуватися комплексно та з урахуванням специфіки правового статусу неповнолітніх і зовнішніх факторів¹¹.

Доречною у даному контексті є і наукова думка О. В. Ткаля, який у своєму науковому дослідженні за темою «Переконання як сучасний метод адміністративно-правового впливу» наголошує, що механізм реалізації адміністративного впливу здійснюється особливими методами, тобто особливими способами дії на процеси (динаміку) та системи (статіку) управління, належну поведінку людей та спонукають їх до певних дій. Такими методами є переконання та адміністративний примус, що є універсальними методами публічного адміністрування. Але примус – це допоміжний метод впливу, що здійснюється в більшості випадків виключно після використання та на підставі переконання¹².

⁹ Ортинський В. Л. Реформування правоохоронної системи у контексті соціально-правового механізму забезпечення прав особистості. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2014. С. 38–42.

¹⁰ Карась О. В. Особливості закріплення методів адміністративної діяльності Національної поліції в Законі України «Про Національну поліцію». *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія.* 2019. 114 с.

¹¹ Могілевська Л. В. *Форми діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. Підприємство, господарство і право.* 2020. С. 128–132.

¹² Ткаля О. В. *Переконання як сучасний метод адміністративно-правового впливу. Право і суспільство.* 2018. С. 162–166.

Таким чином можемо стверджувати, що переважна більшість науковців дійшли висновку, що метод переконання має бути першочерговим (основним) методом в адміністративній діяльності поліції, адже такий метод охоплює більше коло суб'єктів впливу, ніж під час застосування примусу, систематично застосовується, є добровільним та обумовлюється гуманістичним характером побудови правової держави.

Проблеми визначення переконання як методу управління в загальному розумінні, так і його особливостей, займалися багато вітчизняних та зарубіжних учених. Так, Р. М. Опацький зазначає, що метод переконання полягає в формуванні у керованого суб'єкта впевненості у раціональності й законності прийнятого рішення і налаштуванні на добровільне його виконання¹³.

У підручнику з адміністративного права за редакцією Ю. П. Битяка переконання визначається як особливий засіб правового впливу, який полягає у тому, щоб суб'єкти державного управління додержувалися певних вимог унаслідок їхнього внутрішнього визначення, а не через сліпе підкорення велінням влади¹⁴.

Професорка Сілезького політехнічного університету (Польща) О. Гражина у своєму дослідженні «Загальна характеристика процесу переконання» акцентує увагу на тому, що метод переконання – це метод впливу суб'єкта, який полягає у тому, щоб спонукати об'єкта до прийняття необхідних поглядів і цілей на основі переконання, їх зацікавлення, розуміння та схвалення намірів»¹⁵.

Щодо вузького розуміння, то у науковій юридичній літературі багато досліджень присвячено визначенню поняття методу переконання. Так Н. В. Машніцька розглядає його як вплив на правосвідомість громадян, що здійснюється шляхом проведення заходів виховного, заохочувального, роз'яснювального та іншого характеру, з метою переконання громадян в обґрунтованості, доцільності та необхідності добровільного та сумлінного додержання встановлених державою норм і правил, а також заходів, що проводяться органами влади, з метою реалізації державної політики у сфері охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, запобігання та протидії правопорушенням¹⁶.

¹³ Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації: монографія. Дніпро : ДДУВС, 2020. 457 с.

¹⁴ Дудченко В. В. Діяльність владних структур у питаннях профілактики правопорушень у дитячому середовищі. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика. 2020. № 1. С. 306–311.

¹⁵ Grażyna O. Gólna charakterystyka URL: procesuperswazji, *Zeszyty Politechniki, Slaskie: Organizacja i Zarzadzanie*, z. 33, Gliwice 2005. S. 15–32.

¹⁶ Машніцька Н. В. Сутність переконання як методу адміністративної діяльності міліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. С. 204–210.

На думку Ткаля О. В., переконання – це метод адміністративного впливу правового та неправового характеру, що передбачає добровільне, усвідомлене застосування спеціальних заходів морального, психологічного та матеріального впливу на волю, поведінку, свідомість особи з метою формування правової свідомості, звички дотримуватись законів та профілактики правопорушень¹⁷.

В окремих випадках переконання розглядається, як комплекс різноманітних конкретних заходів і засобів впливу на свідомість і поведінку людей з метою формування у них правильних переконань, розуміння необхідності добровільно та сумлінно виконувати вимоги закону та інших правових норм¹⁸.

У підручнику за редакцією О. М. Бандурки переконання визначається «як система заходів виховного та заохочувального характеру, спрямованих на формування у об'єктів управління звички добровільно виконувати вимоги правових норм»¹⁹.

Деякі вчені виділяють такий окремий метод, як метод пропаганди та стимулювання, інші ж – отожднюють їх з методом переконання.

З даного дискусійного питання наша наукова позиція збігається з науковою позицією американських науковців, професорів психології в Університету Каліфорнії, Ентоні Пратканіс та Елліот Аронсон, які у своєму дослідженні «Епоха пропаганди пропозицій» наголошують на тому, що важливо розрізнити метод пропаганди від методу переконання. Вони зазначають, що метод пропаганди полягає у вмілому використанні гасел, символів, зображень, що впливають на наші упередження та емоції; це нав'язливе повідомлення про бажану поведінку, яка має на меті спонукати реципієнтам «добровільно» прийняти цю бажану поведінку та видавати як свою». Натомість, під час використання методу переконання, інструментом виступають аргументації, дискусії, обговорення, де об'єкт бажаного впливу може як підтримати, так заперечити бажану поведінку»²⁰.

Щодо методу переконання саме у діяльності поліції в сфері захисту прав дітей, то О. М. Дручек зазначає, що метод переконання у діяльності Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини – це здійснення виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів із метою формування у дитини та у її середовищі

¹⁷ Ткаля О. В. Переконання як сучасний метод адміністративно-правового впливу. *Право і суспільство*. 2018. С. 162–166.

¹⁸ Дембіцька С.Л. Переконання як психологічний метод застосування адміністративного примусу. *Право і суспільство*. 2015. С. 131–135.

¹⁹ Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. 584 с.

²⁰ Pratkanis A, Aronson E. 2003. *Age of propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. New York, 2001. 384 с.

законослухняної поведінки, дисциплінованості, розуміння необхідності чіткого виконання правових приписів²¹.

Отже, можемо сформуванати поняття методу переконання підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини наступним чином – це виконання заходів профілактичної спрямованості з метою формування у дитини внутрішньої свідомої потреби у законній поведінці.

Такими заходами можуть бути: виховна бесіда як з дітьми, так і особами з оточення дитини; обговорення та роз'яснення можливих негативних наслідків вчинення правопорушення; відвідування родин, які характеризуються як неблагополучні; надання інформаційно-правової допомоги дитині та особам з її оточення, зв'язок ювенального поліцейського з психологами та педагогами навчального закладу на предмет можливого вчинення дітьми правопорушень; залучення до наукових, пізнавальних та ігрових заходів; виступи поліцейського на телебаченні, надання інтерв'ю; інформаційні заходи; гаряча лінія для дітей.

Зауважимо, що за умов формування в українському суспільстві нових суспільних цінностей та збільшення ролі громади у побудові партнерських взаємовідносин з поліцією, значення методу переконання важко переоцінити, тим більше, якщо йдеться про роботу з дітьми. Адже саме в процесі роз'яснення, переконання відбувається сприйняття та усвідомлення майбутнім громадянином ідеї цінності права, набуваються правові знання та навички законослухняної поведінки.

Поділяємо думку про те, що водночас із переконанням, у системі методів управлінської діяльності важливу роль відіграє ще один «позитивний» метод, а саме – моральне чи матеріальне заохочення²². Щодо впровадження даного методу в діяльність поліцейських підрозділів ювенальної превенції то, для прикладу, він може застосовуватися у вигляді грамоти чи оголошення подяки від підрозділів поліції, надання путівки, проведення екскурсії по спеціальних полігонах чи підрозділах поліції, нагородження цінним подарунком тощо. Звичайно, даний метод частково застосовується поліцейськими і сьогодні, але це скоріше епізодичні випадки, ніж систематичні.

²¹ Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 254 с.

²² Ляшук Р. М. Методи переконання та примусу в адміністративній діяльності правоохоронних органів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. С. 148–150.

2. Адміністративний примус в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України

Адміністративний примус займає важливе місце в правозастосовній системі України, за допомогою його застосування реалізуються найважливіші правоохоронні функції органів поліції. Адміністративний примус є, насамперед, самостійним різновидом державного (правового) примусу. Правовий примус виявляється, перш за все, у різних формах відповідальності: кримінальній, адміністративній, дисциплінарній і майновій, які несуть громадяни, посадові і юридичні особи, що допустили правопорушення, а також у застосуванні уповноваженими державними органами та посадовими особами інших заходів примусового впливу щодо осіб, які добровільно не виконують вимоги правових норм²³.

Слушно у своєму дослідженні зазначає А. М. Іваницький про те, що державна влада, а також уповноважені суб'єкти органів державної влади здійснюють примус через норми права і вказаний примус є невід'ємною рисою права. Головна умова права в будь-якій державі – це легітимне вчинення примусу з боку особи, спеціально уповноваженої на його застосування. Є цілком логічним висновок про те, що норми права неможливо виконувати без спеціально уповноважених органів, які уповноважені захищати дотримання таких норм права, в тому числі і шляхом застосування заходів примусу²⁴.

За своєю соціально-правовою природою адміністративний примус є органічною складовою державного примусу²⁵. Найчастіше під примусом розуміють психологічний або фізичний вплив на певних осіб з метою спонукання, примусування їх виконувати правові норми²⁶.

Звичайно ж, державний примус має бути заходом крайньої необхідності, що використовується уповноваженою особою в межах, визначених законом.

В адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції метод адміністративного примусу також є одним із важливих методів діяльності. Та водночас серед усіх методів у діяльності ювенального

²³ Йосипів А. О. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні з маргінального середовища. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 381–392.

²⁴ Весельська Т. А. Адміністративне затримання за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій: особливості оскарження в адміністративному судочинстві. *Вибори і демократія*. 2009. № 2 (20). С. 34–39.

²⁵ Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації: монографія. Дніпро: ДДУВС, 2020. 457 с.

²⁶ Коломоєць Т. О., Гулевська Г. Ю. Адміністративне право України: навч. посібн., 2007. Київ. С. 55.

поліцейського, примус є правовим інструментом, що відноситься до найбільш жорстких засобів впливу.

На сьогодні кожна правова держава світу використовує примус як один із невід'ємних елементів у системі заходів управління, в тому числі і по відношенню до неповнолітніх. Але це не віднімає того, що в науковому середовищі існує проблематика застосування адміністративного примусу в діяльності ювенального поліцейського в сфері забезпечення прав і свобод дитини. Частина науковців вважають, що даний метод є недопустимим, адже здебільшого суб'єктом впливу виступає дитина, що буде характеризуватися як юридичне насильство по відношенню до неповнолітнього. Інша частина наукової спільноти переконана, що примус є допустимим і необхідним правовим знаряддям у забезпеченні правового порядку та захисті прав та інтересів громадян та дітей, зокрема.

Питанню застосування адміністративного примусу, зокрема і підрозділами Національної поліції, присвятили свої праці такі вітчизняні науковці: В. Авер'янов, О. Бандурка, Д. Бахрах, Є. Безсмертний, Ю. Битяк, О. Кобзар, С. Ківалов, А. Комзюк, Т. Коломоєць, Р. Миронюк, Р. Опацький, М. Пелех, В. Шакарупа та інші. На сьогодні таке поняття як «адміністративний примус» не зустрічається в жодному нормативно-правовому акті. Однак, як свідчить аналіз наукової літератури, незважаючи на велику кількість наукового доробку в сфері адміністративного примусу, з питання здійснення адміністративного примусу в адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України наразі практично відсутні будь-які дослідження.

Розглянемо наукові позиції на предмет визначення поняття адміністративного примусу. Так А. Л. Поліщук зазначає, що адміністративний примус – це різновид державного примусу (окремий інститут адміністративного права), який за своєю суттю є втручанням у сферу правових інтересів правопорушника, інших суб'єктів права. Йому, як і державному примусу в цілому, властиві характерні риси, сутність яких зводиться до використання державними органами способів примусового характеру з метою забезпечення належного поведіння людей²⁷.

М. І. Пелех вважає що адміністративний примус – це система засобів впливу (психологічного або фізичного) на поведінку та свідомість учасників суспільних відносин, який здійснюється уповноваженими особами органів державної влади на підставі правових норм, з метою превенції вчинення адміністративних правопорушень, а також

²⁷ Поліщук А. О. Забезпечення прав людини при застосуванні заходів адміністративного примусу поліцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : НДІ Публічного права, 2017. 178 с.

присічення їх вчинення та спонукання таких учасників суспільних відносин до правомірної поведінки²⁸.

Погоджуємося з даною науковою позицією авторів, адже встановлюючи співвідношення між поняттям адміністративного та державного примусу варто зазначити, що адміністративний примус є одним із видів державного примусу.

Цікавою є думка А. Т. Комзюка, який вважає, що примус (вимушене насильство) є контрнасильством, право на яке державі делегувало суспільство, і тому зазначене явище має моральне і правове обґрунтування²⁹.

На нашу думку дана позиція автора доволі нестандартна, частково ми з нею погоджуємося, та все ж таки науковцем не досить всебічно розкрито сутність адміністративного примусу, зокрема він не вказав об'єктів та суб'єктів адміністративного примусу, систему засобів або ж яким шляхом буде досягнуто дане поняття.

С. В. Ківалов та Л. Р. Біла зазначає, що адміністративний примус – це владне, здійснюване в односторонньому порядку і в передбачених правовими нормами випадках застосування від імені держави до суб'єктів правопорушень: по-перше, заходів попередження правопорушень; по-друге, запобіжних заходів щодо правопорушень; по-третє, заходів відповідальності за порушення нормативно-правових положень³⁰.

Частково погоджуємось з визначенням авторів, зокрема науковці вперше зазначають таку характерну особливість адміністративного примусу як застосування в односторонньому порядку.

Питанням визначення поняття адміністративного примусу займалися багато інших вчених. Так, на думку О. М. Дручек поняття адміністративного примусу слід визначити як застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного (фізичного) та іншого характеру з метою охорони відповідних

²⁸ Пелех М. І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07, Київ, 2021. 229 с.

²⁹ Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Націон. універс. внутр. справ, 2002. 345 с.

³⁰ Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посібник. 3 вид. Одеса, 2006. С. 116.

суспільних відносин шляхом попередження і припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення³¹.

Має місце точка зору, яка прагне об'єднати вищезазначені наукові позиції. Зокрема, Т. Коломоєць вважає, що адміністративний примус – це особливий різновид державно-правового примусу, тобто визначені нормами адміністративного права способи офіційного фізичного або психологічного впливу уповноважених державних органів, а у деяких випадках і громадських організацій, на фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами протиправних діянь (у сфері відносин публічного характеру) або в умовах надзвичайних обставин в межах окремого адміністративного провадження задля запобігання та припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, запобігання та локалізації наслідків надзвичайних ситуацій³².

Хочемо також зазначити, що безпосередньою метою застосування адміністративного примусу є превенція адміністративних правопорушень та припинення протиправної поведінки в момент її вчинення та опосередкованою метою – захист суспільних прав та інтересів всіх членів суспільства.

Що ж до визначення поняття адміністративного примусу у діяльності Національної поліції, зокрема в діяльності підрозділів ювенальної превенції, серед наукових досліджень не багато вчених, які б займалися вивченням цього питання. Деякі науковці зазначають, що адміністративний примус (у діяльності правоохоронних органів) – це визначений нормами публічного права спосіб офіційного фізичного чи психологічного впливу посадових осіб правоохоронних органів на свідомість та поведінку фізичних і юридичних осіб, навіть усупереч їх волі та бажанню, у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів, що здійснюється з метою охорони суспільних відносин, шляхом попередження і припинення правопорушень та притягнення винних до юридичної відповідальності³³.

³¹ Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 254 с.

³² Коломоєць Т. О. Адміністративне право України : підручник, 2012. 528 с.

³³ Максименко О. В. Окремі функції державних органів та установ з реалізації ювенальної політики в Україні. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. Управління видавничо-поліграфічної діяльності ГШ МВС України, 2010. С. 67–72.

М. І. Пелех розуміє адміністративний примус у діяльності Національної поліції України як застосування уповноваженими особами підрозділів Національної поліції України до учасників суспільних правовідносин, які порушують адміністративно-правові приписи, заходів адміністративного впливу, що мають на меті забезпечення публічної безпеки та порядку в суспільних відносинах, охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, шляхом превенції та припинення правопорушень³⁴. Цікавою є думка про те, що адміністративний примус – це застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері державного управління, шляхом попередження і припинення правопорушень, покарання за їх вчинення³⁵.

Щодо методу примусу в діяльності поліції відносно неповнолітнього то О. М. Дручек зазначає, що метод примусу у діяльності Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини – це застосування передбачених законодавством заходів впливу на правопорушника з метою охорони суспільних відносин у зазначеній сфері³⁶.

Важливим є розуміння того, що адміністративний примус, який застосовують підрозділи ювенальної превенції, здебільшого визначається тим, що основним об'єктом адміністративної діяльності підрозділу є неповнолітні, адже заходи примусу можуть застосовуватись як до дитини, що скоїла правопорушення, так і до інших, які вчинили правопорушення у відношенні до дитини. Для більш глибокого розуміння сутності адміністративного примусу, розглянемо його класифікацію.

Спроби вчених та дослідників щодо формування класифікації заходів примусу в адміністративній діяльності поліції призвело до великої кількості наукових позицій в цій сфері. Принциповою дилемою щодо класифікації заходів примусу виступає розподіл та віднесення тих чи інших заходів примусу до різних груп та категорій. Одні вчені обирають основним критерієм класифікації заходів

³⁴ Пелех М. І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07, Київ, 2021. 229 с.

³⁵ Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посібн. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.

³⁶ Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 254 с.

примусу суб'єкт чи об'єкт впливу³⁷, інші – мету їх застосування³⁸. Проблемою класифікації примусу є також те, що в законодавчій системі України у даному напрямі відсутній єдиний профільний закон. На сьогодні застосування заходів адміністративного примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України передбачено низкою нормативно-правових актів.

Так в Законі України «Про Національну поліцію» у Розділі V «Поліцейські заходи» передбачено заходи адміністративного примусу, які застосовуються поліцейськими, зокрема підрозділами ювенальної превенції, для виконання своїх повноважень.

Як бачимо, законодавець надав визначення адміністративного примусу в діяльності поліцейських, закріпивши його таким поняттям як «поліцейські заходи». Тому для більш глибокого розуміння чи є поняття «заходи адміністративного примусу, що відносяться до компетенції поліції» та «поліцейські заходи» тотожними в рамках адміністративної діяльності поліцейських, пропонуємо їх дослідити та порівняти.

Вперше законодавець дав визначення поняттю поліцейського заходу, розкрив вимоги, які висуваються до нього та передбачив чіткий перелік як самих поліцейських заходів, так і підстав їх застосування. Але запропонований поділ поліцейських заходів відрізняється від найбільш визнаної в теорії адміністративного права класифікації заходів адміністративного примусу, яка бере за основу мету застосування заходів і поділяє заходи адміністративного примусу на три види (групи): адміністративно-попереджувальні заходи; заходи адміністративного припинення (загального і спеціального призначення); заходи адміністративної відповідальності³⁹.

Однак в Законі України «Про Національну поліцію» поділу на групи чи види заходів примусу немає, натомість є перелік превентивних поліцейських заходів та поліцейських заходів примусу. Так, згідно ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський може застосувати такі превентивні заходи: 1) перевірка документів особи; 2) опитування особи; 3) поверхнева перевірка і огляд; 4) зупинення транспортного засобу; 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування

³⁷ Іщенко І. В. Види методів та форм діяльності суб'єктів ювенальної превенції. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. Вип. 1 (81) 2018. С. 163–166.

³⁸ Пелех М. І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07, Київ, 2021. 229 с.

³⁹ Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс. Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 11) поліцейське піклування. Окремою статтею законодавець виокремлює поліцейські заходи примусу. Так, згідно ст. 31, поліцейський під час виконання повноважень може застосовувати такі заходи примусу: 1) фізичний вплив (сила); 2) застосування спеціальних засобів; 3) застосування вогнепальної зброї⁴⁰.

Досліджуючи дану проблематику хочемо зауважити, що застосовуючи поліцейські заходи (превентивні заходи чи заходи примусу), уповноважені посадові особи керуються нормами адміністративно-правового законодавства.

Вивчаючи це питання К. В. Чишков та В. О. Іванцов також притримувались даної позиції. У своєму дослідженні вони зазначили, що застосування адміністративно-примусових заходів здійснюється на основі норм права. Виходячи зі змісту ст. 30 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейські заходи можуть передбачатися не лише зазначеним законом, Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також іншими, проте лише законодавчими актами. Отже, до переліку адміністративно-примусових заходів уявляється за можливе віднести лише ті, застосування яких урегульовано нормами адміністративного права⁴¹.

О. Ткаля також зазначає, що заходи адміністративно-правового примусу – це ефективний і розгалужений комплекс зовнішніх форм прояву адміністративно-примусової діяльності органів забезпечення правопорядку⁴².

Таким чином, можемо зробити висновок, що превентивні заходи та заходи примусу є заходами адміністративного примусу. В той же час

⁴⁰ Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58019>

⁴¹ Іванцов В. О., Чишков К. В. Співвідношення адміністративного примусу як методу адміністративної діяльності поліції та поліцейських заходів. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)* : збірник наукових статей і тез доповідей на науково-практичній конференції до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (Харків, 25 листопада 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 136–138.

⁴² Ткаля О. В., Стрельцова Є. Л., Козаченка О. В. Адміністративно-правовий вплив на неправомірну поведінку: теоретичний аспект. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 425–450.

хочемо наголосити на тому, що дані поняття не є тотожними, адже Закон України «Про Національну поліцію» не надає вичерпний перелік всіх заходів адміністративного примусу, які здійснюють поліцейські, в тому числі і поліцейські ювенальної превенції.

Так М. І. Пелех стверджує, що заходи адміністративного примусу також передбачено і в інших нормативно-правових актах, в тому числі і у главі 20 КУпАП. Таким чином, слід констатувати, що аналізовані поняття співвідносяться як ціле та частина, адже поняття «адміністративний примус у діяльності Національної поліції України» включає у себе поняття «поліцейські заходи»⁴³.

На основі вищевказаних наукових позицій, пропонуємо актуальне визначення в рамках нашого дослідження. Отже, заходи адміністративного примусу, які застосовуються уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції – це вчинення певних дій уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України з метою попередження, припинення та запобігання правопорушень, що вчиняються дітьми та відносно дітей, які урегульовані нормами адміністративного права та застосовуються в примусовому порядку.

Поліцейські заходи адміністративного примусу, які застосовуються уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, характеризуються такими особливостями:

- 1) застосовуються лише поліцейськими підрозділів ювенальної превенції Національної поліції;
- 2) здійснюються на підставі та у межах спеціально визначених норм (закони України «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України та іншими нормативно-правовими актами);
- 3) метою застосування є запобігання та припинення правопорушення в даний момент, тобто вимога певної дії та настання фактичного результату;
- 4) згідно чинного законодавства можуть мати превентивний або примусовий характер;
- 5) їх застосування характеризується обов'язковим процесуальним оформленням, що уможливає його оскарження у разі порушення правових норм поліцейськими під час застосування заходу примусу;
- 6) здійснюється за допомогою словесних та фізичних дій.

⁴³ Пелех М. І. Щодо співвідношення понять «заходи адміністративного примусу, які застосовуються національною поліцією» та «поліцейські заходи». *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–16 лютого 2019 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 56–59.

Підставами для застосування поліцейського заходу є юридичні та фактичні передумови. До юридичних передумов застосування поліцейського заходу слід віднести: 1) закріплення на рівні Закону України «Про Національну поліцію» (або Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів) покладених на поліцію повноважень щодо застосування певних поліцейських заходів; 2) законодавчо закріплені вимоги, порядок та процедура вчинення та оформлення поліцейських заходів; 3) законодавчо закріплені умови, за яких може застосовуватися той чи інший поліцейський захід⁴⁴.

Поліцейські заходи адміністративного примусу, які застосовуються уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції передбачені такими базовими нормативно-правовими актами: 1) Закон України «Про Національну поліцію»; 2) Кодекс України про адміністративні правопорушення; 3) Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України та інші.

Єдиного підходу щодо розподілу заходів адміністративного примусу за певними критеріями немає, хоча поступово в науковому середовищі (правовому полі) сформувались так звані доктринальні підходи щодо класифікації заходів адміністративного примусу.

В. К. Колпаков виділяє заходи адміністративного попередження, запобіжні адміністративні заходи й заходи відповідальності за порушення нормативно-правових положень⁴⁵.

С. М. Брайченко, розглядаючи види заходів адміністративного примусу, що вчиняються працівниками Національної поліції, зауважує, що заходи адміністративного примусу слід розглядати як комплекс заходів примусового характеру, що застосовуються в правоохоронній діяльності для профілактики, виявлення, недопущення правопорушення, забезпечення громадської безпеки і громадського порядку повсякденно та за різних надзвичайних обставин, а метою адміністративного припинення є примусове припинення порушень правових норм, забезпечення подальшого застосування заходів юридичної відповідальності до порушника; усунення шкідливих наслідків правопорушення; відновлення попереднього правомірного стану тощо⁴⁶.

⁴⁴ Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посібн. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.

⁴⁵ Колпаков В. К. Адміністративне право України : навч. посібн. Київ : Юрінком-Інтер, 2003. 544 с.

⁴⁶ Брайченко С. М. Оскарження в адміністративному судочинстві заходів адміністративного примусу, які застосовуються поліцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 20 с.

Власну класифікацію заходів адміністративного примусу запропонувала Т. О. Коломоєць. На першому етапі залежно від фактичних підстав вона виокремила такі її підсистеми: а) заходи адміністративного примусу, пов'язані з протиправними діяннями; б) заходи адміністративного примусу, застосування яких не пов'язане із протиправними діяннями. На другому етапі, залежно від мети застосування, заходи, пов'язані з протиправними діяннями, поділено на заходи: а) відповідальності за порушення приписів; б) адміністративного припинення. Примусові заходи, не пов'язані з протиправними діяннями, Т. О. Коломоєць поділяє на дві групи: а) пов'язані з надзвичайними ситуаціями; б) адміністративно-попереджувальні. На третьому етапі заходи адміністративного припинення, залежно від характеру дії, поділено на: а) власне заходи адміністративного припинення; б) заходи адміністративно процесуального примусу⁴⁷.

Дещо іншу класифікацію заходів адміністративного примусу пропонує Л. М. Розін. На думку автора, критерієм класифікації є мета, з якою відповідний захід застосовується, і саме вона визначає підстави і порядок застосування кожного заходу. Автор пропонує наступну класифікацію: 1) адміністративні стягнення, що застосовуються при притягненні до адміністративної відповідальності з метою покарання правопорушника; 2) заходи адміністративного припинення, які використовуються для припинення правопорушення, що вчиняється; 3) заходи процесуального примусу, які дають можливість встановити факт правопорушення, особу правопорушника, скласти документи, передбачені законом; 4) відновні заходи, призначені для поновлення порушеного правопорядку, прав громадян; 5) адміністративно-примусові заходи, що застосовуються з метою попередження правопорушення⁴⁸.

І. В. Іщенко пропонує поділяти заходи примусу, які властиві для ювенальної превенції, за такими критеріями:

1. Залежно від суб'єкта впливу примус поділяється на: а) судовий (розгляд справ щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років; відібрання дітей та позбавлення батьківських прав тощо) – такі засоби можуть застосовувати суди (судді); б) адміністративний (складання протоколів про адміністративні правопорушення дітей, а також їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які не виконують обов'язків щодо виховання й навчання дітей; унесення захисних приписів тощо) –

⁴⁷ Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 404 с.

⁴⁸ Розін Л. М. Проблеми класифікації мір адміністративного примусу. *Управління і право*. 1982. Вип. 7. С. 182–186.

результат реалізації державно-владних повноважень органами публічного адміністрування; в) громадський або суспільний (вимагання власниками закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноваженими ними особами у відвідувачів таких закладів документів, що підтверджують досягнення ними 16-річного віку) – такі заходи мають недержавний характер і можуть застосовуватися представниками громадських організацій, іншими юридичними або фізичними особами.

2. Залежно від об'єкта впливу примусові заходи поділяються на такі: а) що спрямовуються на дорослих осіб (направлення на медичне обстеження й лікування батьків або осіб, які їх замінюють, якщо хвороба перешкоджає виконанню ними батьківських обов'язків); б) що застосовуються лише до неповнолітніх, зокрема дітей певного віку (повернення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади до місця постійного проживання, навчання або направлення до спеціальних установ для дітей); в) можуть бути застосовані як до дорослих, так і до дітей (відвідування сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання).

3. Залежно від мети застосування адміністративний примус використовують для: а) запобігання вчиненню правопорушень та інших небезпечних подій (опитування особи; унесення офіційного попередження членам сім'ї про неприпустимість учинення насильства в сім'ї); б) припинення адміністративних проступків та забезпечення адміністративного провадження (складення протоколів про адміністративні правопорушення дітей); в) притягнення до адміністративної відповідальності (застосування до осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП; накладення адміністративних стягнень на батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які не виконують обов'язків щодо виховання й навчання дітей); г) адміністративно-правові відновлювальні заходи примусу (направлення осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми)⁴⁹.

Вважаємо думку правознавця такою, що найбільш влучно відображає заходи примусу в діяльності ювенальної превенції Національної поліції України. Науковець доречно зазначив, що примусові заходи залежать також і від об'єкта впливу, адже поліцейські ювенальної превенції можуть як проводити профілактичні бесіди з дитиною, так і складати протокол на батьків або осіб, що їх замінюють. Також хочемо

⁴⁹ Іщенко І. В. Види методів та форм діяльності суб'єктів ювенальної превенції. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. Вип. 1 (81) 2018. С. 163–166.

значити, що вчений вперше детально здійснив класифікацію заходів примусу, зокрема розподіливши їх залежно від суб'єкта впливу на громадський (суспільний), адміністративний, судовий.

Разом з тим, незважаючи на якісний аналіз, науковець здійснював класифікацію заходів примусу у сфері забезпечення прав і свобод дитини через призму всього адміністративно процесуального блоку, але предметом нашого дослідження є виключно адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції. Тому, пропонуємо наступну класифікацію заходів адміністративного примусу, які застосовуються уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції:

1. Заходи адміністративного примусу, пов'язані з вчиненням правопорушення дитиною: а) притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення (зауважимо, що згідно з чинним законодавством, до неповнолітніх застосовуються заходи впливу, що передбачені ст. 24-1 КУпАП); б) затримання і тримання не більше 8 годин у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без нагляду, на період до передання їх батькам, законним представникам або до влаштування їх до закладів відповідно до чинного законодавства (зазначимо, що під час затримання дитини, інформація про неї в обов'язковому порядку вноситься до відомостей журналу обліку доставлених, відвідувачів та запрошених відповідного органу поліції із зазначенням часу доставляння та вибуття); в) виклик дітей під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, учинене дитиною, тобто адміністративний привід дитини; г) вимога припинити протиправну поведінку; д) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; е) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; є) проникнення до житла чи іншого володіння особи; ж) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; з) особистий огляд дитини, речей та документів, які є при ній, а також транспортних засобів; и) доставляння до територіальних районних органів Національної поліції України дітей, які вчинили адміністративне правопорушення; і) взяття на профілактичний облік; і) застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї з обмеженням щодо застосування до неповнолітніх осіб.

2. Заходи адміністративного примусу, пов'язані з вчиненням правопорушення батьків або осіб, що їх замінюють: а) виклик батьків, інших законних представників під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, учинене дитиною; б) притягнення до адміністративної відповідальності батьків за невиконання ними або

особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей; в) виклик батьків, інших законних представників під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, учинене дитиною; г) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; д) виявлення осіб, що втягують дітей у злочинну діяльність; е) відвідування сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання; є) направлення осіб, які вчинили насильство в сім'ї на проходження програми для кривдників.

3. Заходи адміністративного попередження.

Заходи адміністративного попередження, що не пов'язані із вчиненням правопорушення дитиною, батьків або осіб, що їх замінюють: а) повертати до місця постійного проживання, навчання або направляти до спеціальних установ для дітей у термін не більше восьми годин з моменту виявлення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади; б) направлення на медичне обстеження й лікування батьків або осіб, які їх замінюють, якщо хвороба перешкоджає виконанню ними батьківських обов'язків; в) контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства щодо заборони продажу неповнолітнім особам алкогольних, слабоалкогольних напоїв і тютюнових виробів, а також щодо дотримання обмежень перебування дітей у нічний час у закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, та закладах громадського харчування; г) відвідування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, за місцем їх проживання разом із службою у справах дітей для з'ясування умов проживання; д) направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги; е) повернення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади до місця постійного проживання, навчання або направлення до спеціальних установ для дітей; є) перевірка документів; ж) поверхнева перевірка і огляд; з) зупинення транспортного засобу; и) поліцейське піклування.

Вищезазначена класифікація заходів адміністративного примусу, які застосовуються підрозділами ювенальної превенції, визначена наступними нормативно-правовими актами: Кодексом України про адміністративні правопорушення⁵⁰, законами України «Про Національну поліцію»⁵¹, «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні

⁵⁰ Офіційний сайт Національної поліції Данії. URL: <https://politi.dk/virksomheden>

⁵¹ Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58019>

установи»⁵², «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁵³, Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженою наказом МВС України⁵⁴.

Дослідження та аналіз правових норм, які визначають методи адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України свідчить про незавершеність стану її організаційного оформлення та потребують ефективних змін. На сьогодні методи примусу, які застосовуються підрозділами ювенальної превенції Національної поліції України, не закріплені чітко у відомчих наказах, а також відсутній їх вичерпний перелік. Суттєвим недоліком зазначеного регулювання є також відсутність профільного Закону у зазначеній сфері та викликана цією обставиною неузгодженість чинних нормативно-правових актів між собою. Зважаючи на це, необхідно розширити наявний перелік адміністративно-правових (примусових) заходів відносно неповнолітнього, а також нормативно закріпити його у законодавстві.

З цією метою вважаємо доцільним доповнити зміст ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» пунктом 12): поліція для виконання покладених на неї завдань (уповноважені посадові особи) може застосовувати такі заходи адміністративного примусу, що пов'язані з вчиненням правопорушення дитиною: 1) притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення (зауважимо, що згідно чинного законодавства до неповнолітніх застосовуються заходи впливу, що передбачені ст. 24-1 КУпАП); 2) затримування і тримання не більше 8 годин у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без нагляду, на період до передання їх батькам, законним представникам або до влаштування їх до закладів відповідно до чинного законодавства (зазначимо, що під час затримування дитини, інформація про неї в обов'язковому порядку вноситься до відомостей журналу обліку доставлених, відвідувачів та запрошених відповідного органу поліції із зазначенням часу доставлення та вибуття); 3) виклик дітей під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, учинене дитиною, тобто адміністративний привід дитини; 4) вимога припинити протиправну поведінку;

⁵² Про органи і служби у справах дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. С. 35.

⁵³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁵⁴ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. С. 116.

5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 9) особистий огляд дитини, речей та документів, які є при ній, а також транспортних засобів; 10) доставляння до територіальних органів Національної поліції України дітей, які вчинили адміністративне правопорушення; 11) взяття на профілактичний облік; 12) застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї з обмеженням щодо застосування до неповнолітніх осіб.

Дослідження заходів адміністративного примусу, пов'язані з вчиненням правопорушення дитиною у другому розділі дисертаційного дослідження, в тому числі спираючись на вивчений позитивний досвід зарубіжних країн, засвідчило необхідність перегляду віку, з якого настає адміністративна відповідальність.

Так, відповідно до звіту Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у період з 2018 по 2020 рік, поліцією зареєстровано злочинів, що вчиненні стосовно дітей у такій кількості: у 2018 році – 4380; у 2019 році – 4082; у 2020 році року майже 3400 злочинів, скоєних стосовно дітей⁵⁵.

Щодо вчинення дітьми правопорушень: у 2018 році – 5700, у 2019 році – 4900, у 2020 році скоєно майже 4400 злочинів⁵⁶. Можемо констатувати, що на сьогодні залишається актуальною проблема дитячої злочинності. Тому необхідним є пошук та якісні зміни як в законодавстві, так і в практичній його реалізації.

Такими рішеннями можуть стати внесення конкретних змін щодо діючого законодавства, наприклад встановлення адміністративної відповідальності з 15 років, а також подальше вивчення досвіду зарубіжних країн для можливості його імплементації у вітчизняне законодавство щодо профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми.

Отже, на сьогодні, згідно з чинним законодавством, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку⁵⁷. Опосередковано, через третіх осіб, законодавець також піддає

⁵⁵ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2018–2019 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf

⁵⁶ Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посібн. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.

⁵⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

адміністративному стягненню осіб віком від 14 до 16 років шляхом впливу на батьків у вигляді стягнення. Тобто держава використовує батьків у якості так званого «способу впливу» на дитину, якій виповнилося 14 років, але вона ще не підлягає особисто адміністративній відповідальності.

Більшість українських вчених-адміністративістів також дотримуються думки щодо необхідності зниження віку, з якого настає адміністративна відповідальність. Так, Є. Ю. Колосовський, досліджуючи наукові погляди правознавців щодо визначення віку адміністративної відповідальності осіб до 18 років, посилається на позицію І. Ю. Ковальчука, який вказує, що неповнолітні з 14 років повинні нести адміністративну відповідальність через те, що правопорушення, які ними вчиняються, характеризуються підвищеним ступенем суспільної шкоди та їх поширеністю в підлітковому середовищі. Тут же Є. Ю. Колосовський наголошує на доцільності думки Я. М. Шевченка, який також пропонує встановити вік адміністративної відповідальності для неповнолітніх з 14 років, акцентуючи при цьому увагу на загальному психофізіологічному та соціальному рівні розвитку неповнолітніх і співвідношенні з нормами кримінального права, за якими відповідальність настає з 14 років⁵⁸.

Як зазначають Ю. Р. Тріпак, та А. Є. Краковська, варто знизити адміністративну відповідальність неповнолітніх з 16 років до 14, оскільки така особа психічно готова і усвідомлює своє нею правопорушення та негативні наслідки свого діяння. До того ж, більшість правопорушень, скоєних особами до 16 років залишаються безкарними й породжують ще більше свавілля з боку підлітків. А враховуючи, що 14-річний вік фігурує у законодавстві України як найменший, то юридично вірним буде встановлення його і в адміністративному праві України⁵⁹.

Погоджуємося з думкою автора в частині того, що знизивши вік адміністративної відповідальності, дитина буде піддаватися соціальному виправленню та профілактиці особисто, спеціально уповноваженими на те посадовими особами від імені держави. Звичайно ж, при зниженні віку мають бути застосовані санкції не наказового, а виховного, відновного характеру.

Щодо встановлення віку відповідальності з 14 років за адміністративне правопорушення, що вчинене неповнолітнім, як наголошує Є. Ю. Колосовський, вважаємо не досить доцільним. Адже рівень соціальних наслідків та небезпеки при вчиненні кримінального

⁵⁸ Адміністративна діяльність Національної поліції. Загальна частина : навч. посібник / за ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг : ДЮО МВС України, 2017. 188 с.

⁵⁹ Ibid..

злочину неповнолітнім є набагато небезпечнішим, ніж при вчиненні адміністративного правопорушення. Тому настання відповідальності саме з 14 років за вчинення адміністративного правопорушення вважаємо необґрунтованим та недоцільним.

На нашу думку, адміністративна відповідальність неповнолітніх в Україні повинна забезпечувати як виховний характер на дитину у формі особливої правової реакції, що проявляється у визначених державою та закріплених в нормативно-правових актах держави заходів матеріального та процесуального характеру, а також бути важелем та механізмом гарантуванням державою, в особі державних органів та установ, захисту прав та інтересів дитини.

Саме тому вважаємо, що доцільно знизити загальний вік адміністративної відповідальності до 15 років щодо всіх видів складу адміністративних правопорушень, але за умови, що при вчиненні адміністративного правопорушення особою віком від 15 до 16 років судом мають застосовуватися лише заходи відновного та виховного характеру. Тому доцільно внести зміни до ст. 12, ст. 13 та ст. 184 КупАП України та викласти їх у наступній редакції: стаття 12 «Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення п'ятнадцятирічного віку»; ч. 1 стаття 13 «До осіб віком від п'ятнадцяти до шістнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються виключно заходи впливу, передбачені статтею 24⁻¹ цього Кодексу»; «Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою статті 173⁻⁴ цього Кодексу – тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Ще однією прогалиною в законодавстві є застосування ч. 5 ст. 184 КупАП. Згідно зі ст. 255 КУпАП, уповноваженні посадові особи на складання протоколу (ч. 5 і ч. 6 ст. 184 КУпАП) за невиконання рішення органу опіки і піклування є уповноважені посадові особи органів опіки та піклування. Але на практиці під час невиконання даного рішення тим із батьків, з ким дитина проживає спільно, інша сторона повідомляє про це в Національну поліцію на спецлінію «102», а не в органи опіки і піклування. Проаналізувавши судову практику з даної проблематики, можемо зробити висновки, що процедура фіксування правопорушень, вчинених одним із батьків, що виявляється в невиконанні рішення органу опіки і піклування, відсутня. Про це свідчить досить незначна кількість постанов суду. Переважна більшість містить висновки про необхідність повернення адміністративного матеріалу – для належного оформлення і виконання.

Так, яскравим прикладом є справа № 524/10508/21 Києво-Святошинського районного суду Київської області. Розглянувши матеріали, які надійшли від Києво-Святошинської районної державної адміністрації Київської області про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, українця, громадянина України, проживаючого за адресою: АДРЕСА_1, за ч. 5 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, суд встановив: відповідно до протоколу про адміністративне правопорушення від 02.10.2020 ОСОБА_1 не виконав розпорядження голови Києво-Святошинської РДА Київської області від 02.09.2020 № 577 «Про визначення способу участі матері ОСОБА_2 у вихованні малолітньої ОСОБА_3 та спілкуванні з нею», чим порушив ст. 141, 158 Сімейного кодексу України.

Суд, вивчивши матеріали справи про адміністративне правопорушення, а саме: протокол про адміністративне правопорушення серії № 5 від 02.10.2020, приходить до висновку, що дану справу про адміністративне правопорушення необхідно повернути до Києво-Святошинської районної державної адміністрації Київської області для доопрацювання.

Відповідно до вимог ст. 256 КУпАП, у протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі.

При підготовці справи про адміністративне правопорушення до розгляду, суддею встановлено, що головним спеціалістом при складанні протоколу про адміністративні правопорушення, даних вимог закону дотримано не було, а саме протокол про адміністративне правопорушення не містить дату та час вчинення ОСОБА_1 адміністративного правопорушення, а тому враховуючи те, що ст. 38 КУпАП передбачає строки накладення адміністративного стягнення, суд вважає що дані про дату та час вчинення адміністративного правопорушення є суттєвими для прийняти рішення відповідно до чинного законодавства.

Таким чином, суд приходить до висновку про необхідність повернення адміністративного матеріалу до Києво-Святошинської

районної державної адміністрації Київської області – для належного оформлення і виконання вищевказаних вимог суду в розумні строки⁶⁰.

Аналогічними є багато справ в судовому реєстрі.

З урахуванням вищевикладеного, вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 255 КупАП України у частині, що стосується надання повноважень уповноваженим посадовим особам Національної поліції на складання протоколу за невиконання рішення органу опіки та піклування, та викласти її у наступній редакції: «У справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, зазначеними в статтях 218–221 цього Кодексу, протоколи про правопорушення мають право складати: 1) уповноважені на те посадові особи: органів Національної поліції ... частини перша – п'ята, сьома статті 184, ... ».

ВИСНОВКИ

1. Форми адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України – це групи однорідних адміністративно-правових дій, які реалізуються в межах компетенції підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, що визначені державою, й спрямовані на забезпечення та охорону прав і свобод дитини, захист її законних інтересів, безпеку, припинення та профілактику правопорушень, надання адміністративних послуг та забезпечення адміністративної діяльності підрозділів поліції.

Аналіз норм законодавства та наукових досліджень в сфері форм та методів адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України вказує на недосконалість чинного законодавства у зазначеній сфері та потребує коригування відомчих нормативно-правових актів.

Форми адміністративної діяльності Національної поліції України характеризуються такими особливостями: застосування певної форми визначається виключно органами державної влади; характеризується переважно практичним вираженням діяльності органів і суб'єктів адміністративно-правових відносин; реалізується в межах адміністративно-правових норм, є найбільш розгалуженою та об'ємною формою діяльності.

2. Форми адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України доречно поділяти на юридичні та організаційні.

⁶⁰ Справа № 303/4980/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>

До юридичних форм адміністративної діяльності відносимо: видання актів управління; укладання адміністративних договорів; здійснення інших юридично-значущих дій.

Організаційну форму адміністративної діяльності складають: внутрішньо організаційна діяльність (контроль за діяльністю працівниками, інструктажі працівників, навчання особового складу підрозділу тощо); зовнішньо організаційна діяльність (роз'яснювальна робота серед дітей, батьків, педагогів; профорієнтаційна діяльність серед молоді тощо).

3. Нормативні акти в діяльності підрозділів ювенальної превенції – це акти, що характеризуються загальним призначенням, тобто вони не визначають певних осіб або ж підрозділ, на які поширюється (покладається) даний акт.

Запропоновано класифікувати акти управління підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України наступним чином: за сферою застосування; за юридичною ознакою; за порядком прийняття; за формою видання; за критерієм юридичної форми вираження; за дією у часі та просторі.

За сферою застосування адміністративні акти поділяються на внутрішньо організаційні та зовнішньо організаційні.

Внутрішньо організаційні акти підрозділів ювенальної превенції – це акти, які видаються з метою упорядкування, врегулювання та забезпечення організації діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, об'єктом яких є співробітники поліції підпорядкованих управлінь, підрозділів, секторів та ін., що здійснюють захист прав дітей.

Зовнішньо організаційні акти підрозділів ювенальної превенції – це акти, які безпосередньо спрямованні на реалізацію завдань підрозділів та забезпечують захист прав і свобод дітей, а також створення належних умов для їх нормального психофізичного розвитку. Об'єктами їх впливу є діти, батьки та особи, що їх заміщують, а також громадяни, організації, державні підприємства та установи, які забезпечують захист прав і свобод дітей.

За юридичною ознакою адміністративні акти підрозділів ювенальної превенції Національної поліції поділяються на індивідуальні та нормативні. За порядком прийняття виділяють такі акти в діяльності підрозділів ювенальної превенції: єдиноначальні, колегіальні, спільні (разом двома або більше суб'єктами), за узгодженістю з іншим органом чи відомством. За дією в просторі нормативно-правові акти поділяються на: загальні (нормативно-правові акти, дія яких розповсюджується на всі підрозділи ювенальної превенції на території всієї держави); спеціальні (нормативно-правові акти, дія яких розповсюджується на підрозділи територіальних органів або

територіальних підрозділів і т. д.). Акти адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції за формою видання прийнято поділяти на усні та письмові.

4. Аналіз методів адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції обумовив висновок про те, що використання методів адміністративної діяльності підрозділами ювенальної превенції в порівнянні з іншими підрозділами, що здійснюють превентивну діяльність, є найспецифічнішою, адже об'єктом такого впливу є неповнолітня особа та її оточуюче середовище. Тому проблематика застосування методів до неповнолітнього полягає в тому, щоб мета впливу на об'єкта, тобто дитину, була виправдана обраними засобами, що використовує суб'єкт, в даному випадку підрозділи ювенальної поліції.

5. Адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції здійснюється за допомогою прямих та непрямих засобів впливу на волю об'єкта своєї діяльності, в межах компетенції, що визначена законодавством. Такі засоби та прийоми впливу на об'єкта діяльності називають методами.

6. Під методами адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції пропонуємо розуміти сукупність засобів та способів впливу на дитину та її оточення, які здійснюють (застосовують) поліцейські підрозділи ювенальної поліції на підставі та у порядку, передбаченому правовими нормами, з метою усунення чинників, що можуть спонукати до протиправного поведінки у дітей або ж для припинення вже вчиненого дитиною правопорушення.

7. Загальноприйнятою класифікацією методів, які застосовує поліція у сфері забезпечення прав і свобод дитини, серед науковців, є їх поділ на загальні та спеціальні. До загальних методів адміністративної діяльності поліції відносять метод переконання, заохочення та примусу.

До профілактичних заходів відносять: виховна бесіда як з дітьми, так і особами з оточення дитини; обговорення та роз'яснення можливих негативних наслідків вчинення правопорушення; відвідування родин, які характеризуються як неблагополучні; надання інформаційно-правової допомоги дитині та особам з її оточення; зв'язок ювенального поліцейського з психологами та педагогами навчального закладу на предмет можливого вчинення дітьми правопорушень; залучення до наукових, пізнавальних ігрових заходів; виступи поліцейського на телебаченні, надання інтерв'ю, інформаційні заходи, гаряча лінія для дітей.

8. Метод адміністративного примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України – це застосування уповноваженими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України передбачених законодавством заходів

адміністративного впливу на правопорушника, з метою захисту прав та інтересів дитини, а також захисту суспільних інтересів та інтересів інших осіб від протиправних дій неповнолітніх осіб, шляхом превенції та припинення правопорушень. Заходи адміністративного примусу, які застосовуються уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції – це вчинення певних дій уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України з метою попередження, припинення та запобігання правопорушень, що вчиняється дітьми та відносно дітей, які урегульовані нормами адміністративного права та застосовуються в примусовому порядку.

Класифікація заходів адміністративного примусу, які застосовуються уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції: заходи адміністративного примусу, пов'язані з вчиненням правопорушення дитиною; заходи адміністративного примусу, пов'язані з вчиненням правопорушення батьків або осіб, що їх замінюють; заходи адміністративного попередження.

9. Визначено, що одним із напрямів удосконалення діяльності підрозділів ювенальної превенції є необхідність в нормативному закріпленні переліку адміністративно-правових (примусових) заходів, впровадження такого примусового заходу як оцінка ризиків вчинення повторного адміністративного правопорушення неповнолітніми, внесення доповнень до чинних відомчих нормативно-правових актів, а також внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, доцільно внести зміни до статей 12, 13, 184 КупАП України, та викласти їх у наступній редакції: стаття 12: «Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення п'ятнадцятирічного віку»; ч. 1 стаття 13: «До осіб віком від п'ятнадцяти до шістнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються виключно заходи впливу, передбачені статтею 24¹ цього Кодексу»; стаття 184: «Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою статті 173⁴ цього Кодексу, – тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

АНОТАЦІЯ

У розділі розглянуто форми адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Проаналізовано нормативно-правове забезпечення та досліджено стан наукової проблематики в сфері форм та методів адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції.

Визначено особливості форм адміністративної діяльності, запропоновано класифікацію методів та актів управління підрозділів ювенальної превенції Національної поліції.

Надано визначення поняттям «методами адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції», «метод адміністративного примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України».

Визначено напрямки удосконалення діяльності підрозділів ювенальної превенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: Золота миля, 2011. 584 с.

2. Grażyna O. Gólna charakterystyka URL: procesu superswazji, *Zeszyty Politechniki, Slaskie: Organizacja i Zarzadzanie*, z. 33, Gliwice 2005, s. 15–32.

3. Pratkanis A, Aronson E. 2003. Age of propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. New York, 2001. 384 с.

4. Адміністративна діяльність Національної поліції. Загальна частина : навч. посібник / за ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг : ДЮО МВС України, 2017. 188 с.

5. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навч. посібн. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.

6. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 158–159.

7. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 158–159.

8. Брайченко С. М. Оскарження в адміністративному судочинстві заходів адміністративного примусу, які застосовуються поліцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 20 с.

9. Весельська Т. А. Адміністративне затримання за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій: особливості оскарження в адміністративному судочинстві. *Вибори і демократія*. 2009. № 2 (20). С. 34–39.

10. Дембіцька С.Л. Переконавання як психологічний метод застосування адміністративного примусу. *Право і суспільство*. 2015. С. 131–135.

11. Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 254 с.

12. Дудченко В. В. Діяльність владних структур у питаннях профілактики правопорушень у дитячому середовищі. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика. 2020. № 1. С. 306–311.

13. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2018–2019 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf

14. Іванцов В. О., Чишков К. В. Співвідношення адміністративного примусу як методу адміністративної діяльності поліції та поліцейських заходів. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)* : збірник наукових статей і тез доповідей на науково-практичній конференції до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (Харків, 25 листопада 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 136–138.

15. Іщенко І. В. Види методів та форм діяльності суб'єктів ювенальної превенції. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1(81). С. 163–166.

16. Йосипів А. О. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні з маргінального середовища. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 381–392.

17. Карась О. В. Особливості закріплення методів адміністративної діяльності Національної поліції в Законі України «Про Національну поліцію». *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія*. 2019. 114 с.

18. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посібник. 3 вид. Одеса, 2006. С. 116.

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

20. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс. Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

21. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України : підручник, 2012. 528 с.

22. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 404 с.

23. Колпаков В. К. Адміністративне право України : навч. посібн. Київ : Юрінком-Інтер, 2003. 544 с.

24. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Націон. універс. внутр. справ, 2002. 345 с.

25. Ляшук Р. М. Методи переконання та примусу в адміністративній діяльності правоохоронних органів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. С. 148–150.

26. Максименко О. В. Окремі функції державних органів та установ з реалізації ювенальної політики в Україні. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. Управління видавничо-поліграфічної діяльності ГШ МВС України, 2010. С. 67–72.

27. Машніцька Н. В. Сутність переконання як методу адміністративної діяльності міліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. С. 204–210.

28. Могілевська Л. В. Форми діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Підприємство, господарство і право*. 2020. С. 128–132.

29. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2020. 457 с.

30. Ортинський В. Л. Реформування правоохоронної системи у контексті соціально-правового механізму забезпечення прав особистості. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2014. С. 38–42.

31. *Офіційний сайт Національної поліції Данії*. URL: <https://politi.dk/virksomheden>

32. Пелех М. І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07, Київ, 2021. 229 с.

33. Пелех М. І. Щодо співвідношення понять «заходи адміністративного примусу, які застосовуються національною поліцією» та «поліцейські заходи». *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 15–16 лютого 2019 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 56–59.

34. Поліщук А. О. Забезпечення прав людини при застосуванні заходів адміністративного примусу поліцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : НДІ Публічного права, 2017. 178 с.

35. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

36. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. С. 116.

37. Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58019>.

38. Про органи і служби у справах дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. С. 35.

39. Розин Л. М. Проблеми класифікації мір адміністративного примусу. *Управління і право*. 1982. Вип. 7. С. 182–186.
40. Справа № 241/4360/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
41. Справа № 303/4980/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
42. Справа № 524/10508/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
43. Ткаля О. В. Переконавання як сучасний метод адміністративно-правового впливу. *Право і суспільство*. 2018. С. 162–166.
44. Ткаля О. В., Стрельцова Є. Л., Козаченка О. В. Адміністративно-правовий вплив на неправомірну поведінку: теоретичний аспект. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 425–450.
45. Myroniuk R., Matviichuk A., Hrabynikova O., Marchenko O. Foreign Experience of Legal Support Privatization and the Possibility of its Use in Ukraine. *Jurnal Cita Hukum*. Т. 9, № 3 (2021). DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v9i3.22611>.
46. Valieiev R., Polyvaniuk V., Antonenko T., Rebkalo M., Sobakar A., Oliinyk V. (2019). The effects of gender, tenure and primary workplace on burnout of Ukrainian police officers. *Postmodern Openings*. V. 10(4). P. 116–131. URL: <https://doi.org/10.18662/po/97>.

Information about the author:

Pisotska Karina Oleksandrivna,

<https://orcid.org/0000-0002-9108-264>

Lecturer at the Department of Administrative Law,

Procedure and Administrative Activity

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

**ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ
ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАБОРОНИ
СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ
ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

Покайчук В. Я., Поливанюк В. Д., Фурса В. В.

ВСТУП

Тема статевих злочинів, а, зокрема, статевих злочинів проти дітей і нині залишається актуальною. Вони становлять підвищену суспільну небезпеку, а положення про те, що дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості потребує посиленої охорони й піклування, уже давно отримало загальне визнання. Внаслідок вчинення статевого злочину відносно особи, яка не досягла 18 років, нерідко порушується її подальший нормальний фізичний і психічний розвиток. У таких осіб можуть формуватися неправильні, з моральної точки зору, уявлення про статеві стосунки, а згодом не виключена й деформація особистості. Також слід мати на увазі, що статевим злочинам властива висока латентність, тому зареєстровані випадки цієї категорії злочинів не відображають реальної дійсності. Усестороння охорона прав та законних інтересів дітей, зокрема і захист дітей від сексуального насильства є одним із пріоритетних напрямків політики нашої держави. Ця політика реалізується через розгалужену систему державних органів, зокрема і через Національну поліцію України. Професійна діяльність поліції здійснюється у специфічних умовах. У відповідності до завдань, на поліцію покладено широке коло обов'язків щодо забезпечення та охорони прав і законних інтересів людини, забезпечення публічної безпеки та публічного порядку, профілактики, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі, тощо. Ефективність та якість виконання поставлених перед поліцією завдань з протидії сексуальному насильству щодо дітей завжди буде залежати від нормативно-правового забезпечення, саме тому наразі виникає необхідність провести аналіз міжнародно-правових передумов заборони сексуального насильства щодо дітей та проаналізувати національне законодавство, яке регламентує діяльність поліції у цій сфері.

У ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію» вказано, що поліція у своїй діяльності керується Конституцією України,

міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами. Безумовно, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. В той же час Конституція України містить ряд положень, ідей і принципів, які спрямовані на захист дитини від сексуального насильства, запозичені саме з норм міжнародного права. Саме тому наше дослідження ми розпочнемо з аналізу міжнародних нормативно-правових актів. Також додамо, що норми міжнародного права/міжнародні договори, які ратифіковані ВР України є джерелом права і є обов'язковими для виконання на всій території держави. Ратифікований міжнародний акт має вищу юридичну силу ніж локальний. Враховуючи прагнення України інтегруватися у європейську спільноту та останні зміни у національне законодавство щодо захисту неповнолітніх від сексуальних зловживань виникає необхідність в рамках дослідження проаналізувати міжнародні нормативні акти, які безпосередньо або опосередковано направлені на протидію сексуальному насильству щодо дітей.

1. Міжнародні нормативно-правові акти щодо протидії сексуальному насильству над дітьми

Першим міжнародним документом, який опосередковано закріплює право дитини на захист від сексуальної експлуатації є Женевська декларація 1924 р. Автором декларації є Еглантайн Джебб, яка побачивши жахи Першої світової війни, зрозуміла, що діти потребують особливого захисту. У 1919 р. Еглантайн Джебб за допомогою своєї сестри Дороті Бакстон Джебб заснувала в Лондоні «Фонд порятунку дітей». Основна мета діяльності Фонду – захист та надання допомоги дітям, які пережили війну. У 1920 році за підтримки Міжнародного комітету Червоного Хреста «Фонд порятунку дітей» був реорганізований у «Міжнародний союз порятунку дітей». 23 лютого 1923 р., на четвертих загальних зборах «Міжнародного союзу порятунку дітей» було прийнято першу версію Декларації прав дитини. 28 лютого 1924 р., на п'ятих загальних зборах «Міжнародного союзу порятунку дітей» проект Декларації був ратифікований. Еглантайн Джебб відправила цей документ до Ліги Націй, з вимогою про визнання певних прав для дітей. 26 вересня 1924 р. Ліга Націй

прийняла декларацію і назвала її Женевською декларацією¹. Текст Декларації було перекладено на 37 мов, а самі учасники Асамблеї відзначали цінність цього документу та відзначали його потенційний вплив на національне законодавство країн-учасниць Ліги Націй.

За своїм змістом зазначений документ закріплює не скільки права дитини скільки обов'язки дорослих перед дітьми. Так, у абзаці першому Декларації вказано, що чоловіки та жінки всіх націй, визнаючи, що людство зобов'язане Дитині найкращим, що воно може дати, проголошують і приймають як свій обов'язок наступне:

- надавати дитині кошти, які необхідні для її нормального матеріального та духовного розвитку;
- захищати та підтримувати дітей, які позбавлені батьківського піклування; допомагати дітям, які мають вади розвитку; виховувати дітей та забезпечувати їх належним харчуванням;
- у важкі хвилини першим кому повинна бути надана допомога – діти;
- створювати умови, щоб дитина була в змозі заробляти собі на життя, захищати дітей від будь-якої форми експлуатації;
- виховувати у свідомості дитини те що її таланти мають бути присвячені служінню ближнім².

Фактично документ закріплює добробут дітей та визнає їх право на розвиток, допомогу та захист. В рамках нашого дослідження зацікавлення викликає п. 4 Декларації, оскільки вважаємо, що ним, посеред іншого, встановлено також обов'язок захищати дітей від сексуальної експлуатації. Так, Женевська декларація є об'єктивною реакцією на події пережитої війни, а війна, як відомо, завжди супроводжується насильством, у тому числі і сексуальним, особливо по відношенню до беззбройного цивільного населення. Діти ж в умовах війни взагалі залишаються самою незахищеною та вразливою верствою населення, а тому саме діти у більшості випадків стають жертвами сексуального насильства.

В цілому, хоча Женевська декларація і наділяла дітей основними правами, вона була не обов'язковою до виконання.

У 1934 році Генеральна Асамблея Ліги Націй в черговий раз затвердила Женевську декларацію. 26 вересня 1934 року доктор Інґеборґ Аас (Норвегія), виступаючи в П'ятій комісії Ліги, зазначила, що цього року відзначаються десята річниця прийняття П'ятою асамблеєю Ліги Націй Женевської декларації, схваливши яку Ліга Націй та її

¹ Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. URL: <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/> (дата звернення: 28.10.2022).

² Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (дата звернення: 28.10.2022).

члени визнали цінність закладених у ній принципів та імпліцитно зобов'язалися втілювати ці принципи у життя. Десята річниця прийняття Женевської декларації має стати можливістю нагадати Асамблеї та державам-учасникам, що всі вони покликані втілювати в життя принципи цієї Декларації, підтримувати роботу Ліги у цій галузі, а також підтримувати та заохочувати зусилля державних та приватних організацій у цих напрямках³. В свою чергу учасники Генеральна Асамблея Ліги Націй ще раз пообіцяли включити принципи Декларації у свої національні закони, але вони не були зобов'язані це робити юридично.

У квітні 1946 року спеціально створена Соціальна комісія ООН надала звіт, в якому зазначала, що добробут дітей, їх фізичний, розумовий та духовний розвиток повинен забезпечуватися кожною нацією, особливо зважаючи на руйнівну дію двох світових воєн. Умови Женевської декларації повинні бути обов'язковими для виконання усіма народами світу. 11 грудня 1946 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй засновано Міжнародний надзвичайний дитячий фонд ЮНІСЕФ, який повинен захищати всі без виключення права та законні інтереси дітей у всьому світі. Наразі ЮНІСЕФ працює у більше ніж 190 країнах та територіях, забезпечуючи права дітей та допомагаючи їм реалізувати свій потенціал.

Подальшим документом який направлений на захист дітей від сексуальних зловживань є Загальна декларація прав людини 1948 р. Слід зазначити, що окремі положення цього документу, зокрема в частині захисту неповнолітніх від сексуальних посягань, своїм корінням сягають першоджерелу – Женевській декларації 1924 р. Так, у Загальній декларації прав людини зазначено, що материнство та дитинство мають право на особливу опіку та допомогу, а діти повинні мати доступ до речей, які їм потрібні для росту та розвитку. Також декларація описує сім'ю як природну та фундаментальну групову одиницю суспільства. І хоча діти рідко згадуються в тексті зазначеного документу, він все-таки здійснює вплив на всіх людей, включаючи дітей, оскільки права дітей ґрунтуються на правах людини⁴.

У 1959 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію прав дитини. Коли Конвенція про права дитини була винесена на розгляд Генеральній Асамблеї, деякі політики стверджували, що діти не потребують спеціального договору для захисту їхніх прав, оскільки існуючі міжнародні договори з прав людини вже захищають ці права.

³ Declaration of the Rights of the Child. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400013437a.pdf> (дата звернення: 28.10.2022).

⁴ Universal Declaration of Human Rights, 1948. URL: <https://www.humanium.org/en/universal-declaration/> (дата звернення: 28.10.2022).

Проте порівняння прав дитини, які закріплені в інших договорах з правами, які закріплені Конвенцією про права дитини чітко дають зрозуміти, що прихильники Конвенції мали рацію, стверджуючи, що існуючих міжнародних документів недостатньо для належного захисту прав та законних інтересів дітей. І хоча Конвенція про права дитини повторює багато прав, що містяться в інших договорах з прав людини, в ній вони адаптовані саме для дітей. Остаточний текст Конвенції виходить за рамки простого закріплення існуючого міжнародного права, що застосовується до дітей. Вона виокремлює низку прав дитини, які раніше не охоплювалися жодним міжнародним документом.

Декларація в 10 принципах описує права дітей, зокрема право на рівність, без розрізнення через расу, релігію чи національне походження; право на спеціальний захист фізичного, психічного та соціального розвитку дитини; право на ім'я та громадянство; право на належне харчування, житло та медичні послуги; право на спеціальну освіту та лікування, коли дитина зазнає фізично чи розумового розвитку; право на розуміння та любов з боку батьків та суспільства; право на відпочинок та безкоштовну освіту; право бути одними з перших, хто отримав допомогу за будь-яких обставин; право на захист від усіх форм зневаги, жорстокості та експлуатації; право виховуватися в дусі взаєморозуміння, толерантності, дружби між народами та загального братерства⁵. Також безпосередньо у преамбулі Декларації вказується, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження.

16 грудня 1966 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй у своїй резолюції прийняла два пакти: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Ці пакти є доповненням до Загальної декларації прав людини (1948), проте на відміну від Декларації вони охоплювали всі права людини (економічні, громадянські, політичні, соціальні та культурні) та гендерну рівність щодо використання цих прав.

Вищезазначені документи хоча і здійснили прорив у сфері наділення правами дітей, але в той же час вони лише опосередковано захищали дітей від сексуальних зловживань.

Першим Міжнародним документом, який безпосередньо захищає дітей від сексуальних зловживань з боку дорослих є Конвенція про права дитини 1989 р., яка ратифікована Україною 27 лютого 1991 року. Конвенція являє собою універсально узгоджений набір

⁵ Declaration of the Rights of the Child, 1959. URL: <https://www.humanium.org/en/declaration-rights-child-2/> (дата звернення: 28.10.2022).

зобов'язань і стандартів, які не підлягають обговоренню. Ці основні стандарти, які є правами людини, встановлюють мінімальні права та свободи для дітей. Ці права та свободи мають поважати уряди всіх країн. Вони ґрунтуються на повазі до гідності та цінності кожної дитини, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, поглядів, походження, багатства, стану народження чи здібностей, і тому стосуються кожної людини всюди. З цими правами виникає обов'язок як урядів, так і окремих осіб не порушувати права інших осіб.

Створення Конвенції розпочато у 1978 році. 7 лютого 1978 року Польща представила ідею Конвенції ООН про права дитини. Законопроект складався з дев'ятнадцяти статей, з яких десять є законодавчими, а дев'ять – процесуальними. На відміну від попередньої Женевської декларації, ця Конвенція мала бути обов'язковою для держав. Користуючись річницею Женевської декларації, Польща вважала, що така Конвенція про права дитини може бути прийнята у 1979 році. З метою підвищення обізнаності та заохочення держав до дій щодо захисту та забезпечення прав дитини, Організація Об'єднаних Націй оголосила 1979 рік «Міжнародним роком дитини». Цього ж року Комісія з прав людини вирішила створити робочу групу, якій буде доручено написати цю майбутню Конвенцію про права дитини. Особливістю цієї робочої групи було те, що вона складалася з необмеженої кількості членів, пов'язаних з організаціями, включаючи Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ, різні неурядові організації та сорок вісім держав-членів Комісії з прав людини. Ця робоча група збиралася раз на рік у Женеві, Швейцарія. Система, за якою був написаний законопроект, була системою консенсусу та політичного компромісу, щоб досягти однаковості. У 1988 році юридичне бюро Організації Об'єднаних Націй провело технічний перегляд запропонованої Конвенції, щоб представити свої зауваження робочій групі, щоб законопроект був сумісним з іншими міжнародними документами, що гарантують і захищають права людини.

20 листопада 1989 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Конвенцію про права дитини. Права дітей у цій Конвенції поділяються на чотири групи:

- забезпечення – право, що забезпечує ріст і розвиток дітей, включаючи право на достатнє житло, їжу та освіту, і це може включати догляд за дітьми та ігри, дозвілля, мистецтво та відпочинок, що надається службами позашкільного догляду;

- участь – права, які дають дітям можливість брати участь у прийнятті рішень, які їх стосуються чи впливають на них, а також право на власну думку;

- запобігання – введення систем для захисту дітей від насильства або порушення їхніх прав;

– захист – введення систем для захисту дітей від експлуатації та зловживань, дозвіл на втручання в особисте життя з метою попередження небезпечних ситуацій.

Саме останні дві групи прав і направлені на захист неповнолітніх від сексуальних посягань. Так, у ст. 19 Конвенції вказано, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину, а у ст. 34 – держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. Фактично Конвенція про права дитини 1989 р. є першим сучасним міжнародним документом направленим на боротьбу із сексуальним насильством щодо неповнолітніх.

Конвенція про права дитини 1989 р. у 2000 році доповнена Факультативним протоколом щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Протокол криміналізує певні дії, пов'язані з торгівлею дітьми, дитячою проституцією та дитячою порнографією, включаючи замах, пособництво та участь. Він не охоплює всебічно та детально такі питання, як дружні до дітей судові процедури, хоча і встановлює мінімальні стандарти щодо захисту дитини-жертви в процесі кримінального правосуддя. Протокол передбачає право потерпілих вимагати компенсації. Він заохочує посилення міжнародного співробітництва та допомоги та прийняття екстериторіального законодавства. Безпосередньо захисту дітей від сексуальних зловживань присвячені статті 3 та 10 протоколу.

У травні 2005 року було прийнято Конвенцію Ради Європи про протидію торгівлі людьми. Конвенція приділяє особливу увагу жертвам торгівлі людьми віком до 18 років. Вона включає декілька механізмів захисту для жертв торгівлі людьми, наприклад право на реабілітацію, право на роздуми, право на проживання, тощо. Конвенція містить конкретні положення щодо дітей-жертв торгівлі людьми, наприклад, право на доступ до освіти. Крім того, під час і після розслідування, а також під час судового розгляду потерпілим надається особливий захист.

Наступним міжнародним документом, який безпосередньо направлений на захист дітей від сексуального впливу є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 р – Лансаротська конвенція, яка ратифікована Україною 20 червня 2012 року. Ця Конвенція спрямована на запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству над дітьми та

боротьбу з ними; захист прав дітей-жертв сексуальної експлуатації та сексуального насильства та сприяння національному та міжнародному співробітництву проти сексуальної експлуатації та сексуального насильства над дітьми. Конвенція є першим інструментом, який визначає різні форми сексуального насильства над дітьми як кримінальні злочини, включаючи таке насильство, яке вчиняється вдома або в сім'ї із застосуванням сили, примусу чи погроз. Крім традиційно вчинених у цій сфері правопорушень – сексуального насильства, дитячої проституції, дитячої порнографії, примусової участі дітей у порнографічних виставах – у тексті також йдеться про таке поняття як «Грумінг» та «секс-туризм».

Конвенція передбачає, зокрема:

- превентивні заходи, включаючи програми втручання, навчання дітей, набір та навчання осіб, які працюють з дітьми та підвищення обізнаності серед широкої громадськості;
- захисні заходи та допомога жертвам, включаючи підтримку у створенні телефонів довіри та програм втручання;
- кримінальні злочини, у тому числі розбещення дітей та вимагання дітей у сексуальних цілях;
- заходи щодо захисту потерпілих під час слідства та кримінального переслідування;
- реєстрація та зберігання національних даних про засуджених сексуальних злочинців.

Зазначена Конвенція зобов'язує країни-учасниці здійснювати кримінальне переслідування будь-якої сексуальної активності відносно дитини, яка не досягла певного віку – віку сексуальної згоди. Зокрема у ст. 18 Конвенції вказано, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації такої умисної поведінки як:

а) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру;

б) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли: використовується примус, сила чи погрози або насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища.

Саме з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства Законом України від 14 березня 2018 року були внесені зміни у ст. 155 та 156 КК України.

Ще одним міжнародним документом, який направлений на захист у тому числі і неповнолітніх від сексуальних зловживань є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 р. – Стамбульська конвенція. Стамбульська конвенція є першим документом у Європі, який встановлює юридично обов'язкові стандарти, зокрема для запобігання гендерному насильству, захисту жертв насильства та покарання винних. Основною метою зазначеної Конвенції є захист від насильства жінок та захист від домашнього насильства. Також Конвенція спрямована на досягнення мети нульової толерантності до гендерного насильства та закладає основу для підвищення обізнаності та забезпечення безпеки життя жінок як у межах, так і за межами європейських кордонів.

Стамбульська конвенція містить детальний перелік гендерних злочинів, з якими сторони повинні боротися: психологічне насильство, переслідування та пов'язані з ними дії, фізичне насильство, сексуальне насильство, примусовий шлюб, каліцтво жіночих статевих органів, примусові аборти та примусова стерилізація, сексуальні домагання. Поряд з цим ряд статей Конвенції направлені і на захист неповнолітніх від сексуальних посягань. Зокрема у ст. 36 зазначається, що Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб були криміналізовані такі форми умисної поведінки:

а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;

б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;

с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою.

У ст. 40 вказано, що Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній відповідальності.

В той же час необхідно зазначити, що незважаючи на те, що Стамбульська конвенція до 20.06.2022 року не була ратифікована ВР України, вона здійснювала значний вплив на законодавство України в частині захисту особи від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації. Зокрема зміни, що базуються на положеннях Стамбульської конвенції, були вже внесені у КК України Законом України від

Об грудня 2017 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Ратифікація ж Стамбульської конвенції, на нашу думку, є новою відправною точкою щодо подальшого реформування національного законодавства, яке направлене на захист особи, зокрема і дітей, від різних форм сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань.

2. Законодавство України у сфері протидії сексуальному насильству над дітьми

Що стосується національного законодавства, то Основним Законом нашої держави є Конституція України. Норми, які закріплені в Конституції мають найвищу юридичну силу, а всі інші нормативні акти не можуть суперечити її положенням. Норми, положення та ідеї, які закріплені в Конституції основною своєю метою передбачають захист прав, свобод та інтересів людини і громадянина. Що стосується предмету нашого дослідження, то зазначимо, що саме в Конституції закріплено основні положення щодо захисту дітей від сексуальних посягань. Зокрема, у ст. 3 Конституції вказано, що людина (у тому числі і дитина – автори), її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У ст. 51 Конституції зазначено, що дитинство охороняється державою, а в ст. 52 – що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Також в Конституції України зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, який вона реалізує через систему державних органів. Одним із таких державних органів, діяльність якого безпосередньо направлена на протидію сексуальному насильству над дітьми є Національна поліція України.

Основні засади діяльності Національної поліції, зокрема і у сфері протидії сексуальному насильству над дітьми, закріплені у Законі України «Про Національну поліцію». Так, у ст. 1 цього Закону зазначено, що поліція служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. У ст. 2 цього Закону вказано, що завданнями поліції є охорона прав і свобод людини, а також надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. У відповідності із покладеними

завданнями поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі. У ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що поліція у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними нормативно-правовими актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законами України, підзаконними нормативними актами, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, а тому для належного розкриття теми дослідження необхідно проаналізувати інші нормативно-правові акти направлені на протидію сексуальному насильству над дітьми.

Ще одним з основних нормативних джерел, яке регламентує діяльність державних органів, у тому числі і діяльність поліції, спрямовану на протидію сексуальному насильству щодо дітей є Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року. У ст. 10 цього Закону вказано, що дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист її гідності. Фактично зазначене положення дублює положення, яке закріплене у ст. 3 Конституції України, проте стосується воно виключно дітей. Також у ч. 2 ст. 10 Закон України «Про охорону дитинства» зазначено, що держава здійснює захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють. В початковій редакції цього Закону вказаної частини норми не було. Вона з'явилася у 2017 році, коли наша країна активно розпочала приводити національне законодавство у сфері захисту дітей від сексуальних посягань та сексуальної експлуатації у відповідність із європейським. Також зазначена стаття передбачає можливість для дітей особисто захистити свої інтереси. Так, у ч. 3 ст. 10 Закон України «Про охорону дитинства» вказано, що дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству,

насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

У продовження реформ направлених на захист дітей від сексуальних посягань та сексуальної експлуатації у 2021 році Закон України «Про охорону дитинства» доповнено ст. 30-2 «Захист дітей, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідками (очевидцями)». Цією статтею частково дублюються положення ст. 10 Закон України «Про охорону дитинства», проте, на відміну від ст. 10 ст. 30-2 є значно вужчою і врегульовує відносини щодо захисту дітей саме від сексуального насильства. Також цією статтею встановлюється захист не тільки дитини, яка є потерпілою від статевих посягань, але і дитини яка є очевидцем чи свідком сексуального насильства. Поряд з цим ст. 30-2 закріплює ряд обов'язків центральних органів виконавчої влади у сфері захисту дітей від сексуального насильства. Зокрема, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ України, інші органи зобов'язані: розробити та затвердити порядок виявлення ознак сексуального насильства стосовно дітей; розробити та затвердити порядок проведення опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства або стала його свідком (очевидцем), із застосуванням дружньої до дитини методики; створити такі умови, які забезпечують надання належної медичної і психологічної допомоги, проведення необхідних і достатніх реабілітаційних заходів дітям, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідками чи очевидцями. Також ці органи зобов'язані створити спеціалізовані приміщення («кризова кімната, дружба до дитини» або «зелена кімната» – автори) для опитування чи допиту дитини, яка постраждала від сексуального насильства або стала його свідком чи очевидцем, із застосуванням дружньої до дитини методики та здійснити підготовку (перепідготовку) працівників, які будуть здійснювати опитування чи допит дітей, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідком чи очевидцем, інші поліцейські чи/та процесуальні дії, у цих кімнатах. «Кризова кімната, дружба до дитини» призначена для роботи з дітьми, які постраждали внаслідок кримінального правопорушення чи стали свідками сексуального насильства або експлуатації, або такими, які підозрюються в скоєнні кримінальних правопорушень, за допомогою спеціальних методик, дружніх до дитини. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з

урахуванням її віку та ступеня розвитку. Система роботи в «Кризових кімнатах, дружніх до дитини» враховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення⁶.

Наступним нормативним джерелом, яке направлене на захист дітей від сексуального насильства є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року. В преамбулі до цього Закону вказано, що він визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Також цей Закон слугував підґрунтям для доповнення Кримінального кодексу України ст. 91-1. «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство», ст. 126-1 «Домашнє насильство» та ст. 390-1 «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або не проходження програми для кривдників». Загалом Закон покликаний всіляко розширювати превентивний вплив Національної поліції та інших державних органів на потенційних кривдників, а також всіляко сприяти здійсненню адміністративного та кримінального судочинства у справах пов'язаних із домашнім насильством і сексуальним зокрема.

В той же час, проведений нами аналіз ст. 1 Закону країни «Про запобігання та протидію домашньому насильству» в частині аналізу поняття «сексуальне насильство» та кримінально-правових норм, які розміщено у Розділі IV та у Розділі XII дає підстави стверджувати, що Закон потребує нормативного узгодження з кримінальним законодавством України. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» «Сексуальне насильство» є формою домашнього насильства, і включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності. За всі діяння, вказані в ст. 1 цього Закону передбачено кримінальну відповідальність, зокрема Розділом IV КК України встановлено відповідальність за «Зґвалтування», «Сексуальне насильство», «Примушування до вступу в статевий зв'язок», «Вчинення дій

⁶ «Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства»: методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 5–6.

сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», «Розбещення неповнолітніх», «Домагання дитини для сексуальних цілей». В той же час Розділом XII КК України встановлено кримінальну відповідальність за «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів», «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження», «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», «Створення або утримання місць розпусти і звідництво», «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». Перераховані кримінальні правопорушення за своєю суттю є подібними до кримінальних правопорушень, які розміщені у Розділі IV КК України. Вони також зачіпають сферу статевої відносин, а потерпілими від таких дій є також і діти. Проте на відміну від Розділу IV Розділ XII КК України не містить кримінальних правопорушень, які посягають саме на статево-свободу та статево-недоторканість особи. В ньому зосереджені кримінально-правові норми, якими встановлено кримінальну відповідальність за посягання на громадський порядок та моральність. У визначенні ж запропонованому в ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» не вказано, що сексуальним насильством слід вважати «також і інші правопорушення проти моральності». З огляду на це можемо зробити висновок, що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» не відносить до сексуального насильства дії, які пов'язані із дитячою порнографією та проституцією неповнолітніх.

Також слід зазначити, що поняття «сексуальне насильство» у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та кримінально-правові норми, які містяться в Розділі IV та Розділі XII КК України мають різні підходи щодо захисту дітей від сексуальних посягань залежності від віку особи. Так, у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вживається термін «дитина». Відповідно до Конвенції про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше⁷. Таке ж визначення «дитини» міститься і у Законі України «Про охорону дитинства». У ст. 6 Сімейного кодексу України зазначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Згідно ст. 34 Цивільного кодексу України повноліття в Україні за загальним правилом настає у 18 років. В той же час КК України оперує такими віковими категоріями як: «малолітня особа», «неповнолітня особа», «неповнолітня особа, віком до 16 років», «особа,

⁷ Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.11.2022).

яка не досягла шістнадцятирічного віку», «особа, яка не досягла чотирнадцяти років». На основі викладеного, можемо зробити висновок, що наразі між поняттям «сексуальне насильство», яке закріплене в ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та юридичними складами кримінальних правопорушень, які містяться в Розділі IV та Розділі XII КК України виникла колізія. Така колізія норми Закону та норм КК України може створити умови, які унеможливають проведення належних організаційно-правових заходів захисту дітей від сексуального насильства, правильної кваліфікації «сексуального насильства» вчиненого щодо дітей, і як наслідок призведуть до уникнення кримінальної відповідальності винними особами. Для подолання такої колізії, вважаємо за необхідне замінити поняття «сексуальне насильство», яке закріплене ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» на нове, яке не втратить свою суть і в той же час не створюватиме колізію. Побудувати визначення пропонуємо за принципом «відсильної» норми права, а оскільки відповідальність за «сексуальне насильство» передбачена виключно Кримінальним кодексом, то і посилання у нормі необхідно зробити саме на КК України. Отже, «Сексуальне насильство» – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння, які визнані кримінальними правопорушеннями і закріплені в Розділі IV та Розділі XII КК України.

Продовжуючи далі аналіз Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначимо, що у ст. 10 Закону закріплені повноваження підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Так, до повноважень поліції відносяться: виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них; прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, вжиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінки ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України; інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися; винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників; взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством; здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії; анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також

вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством; взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. На нашу думку повноваження поліції, які закріплені у ст. 10 Закону не зовсім повно відображають діяльність поліції у сфері захисту від домашнього насильства та захисту дітей від сексуального насильства зокрема. Якщо проаналізувати побудову ч. 1 ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», то можна виокремити певний алгоритм діяльності поліції. Так, поліцейські спочатку виявляють та реагують на правопорушення, потім приймають та розглядають заяви про факти вчинення домашнього насильства, роз'яснюють потерпілим їх права, виносять термінові заборонні приписи стосовно кривдників та беруть їх на профілактичний облік, здійснюють безпосередню роботу з кривдниками, за необхідності взаємодіють з іншими державними органами, звітують центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері. Такий алгоритм є усталеним і прийнятним у випадку якщо особу-кривдника притягують до адміністративної відповідальності. У випадку ж якщо кривдник вчиняє діяння, яке містить ознаки кримінального правопорушення, зокрема сексуальне насильство щодо дитини, то у такому випадку поліцейській зобов'язаний відкрити кримінальне провадження, здійснити досудове розслідування та направити матеріали до суду. У зв'язку з цим, пропонуємо розширити перелік повноважень, які містяться у ч. 1 ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» закріпивши таке повноваження як «в разі виявлення ознак кримінального правопорушення, діяти згідно з вимогами КПК України». Ще одним аргументом на користь такого розширення повноважень поліції у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є те, що однією з підстав для поставлення кривдника на профілактичний облік, згідно з Порядком взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України⁸, є відкриття кримінального провадження стосовно

⁸ Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : Наказ МВС України від 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

кривдника у зв'язку з вчиненням ним домашнього насильства чи насильства за ознакою статі.

Крім повноважень поліції у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» закріплені повноваження інших державних органів, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана із захистом дітей від сексуальної експлуатації, а також закріплені процедурні аспекти взаємодії цих державних органів та органів Національної поліції.

Наступним нормативним джерелом, яке також направлене на захист дітей від сексуального насильства є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Також Законом здійснено нормативно-правове закріплення заходів із запобігання насильству за ознакою статі, зокрема захисту особи від сексуальних домагань, визначено суб'єктів, які здійснюють заходи у цій сфері, закріплено відповідальність за порушення законодавства України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Що стосується підзаконних нормативно-правових актів, то вони слугують своєрідним доповненням перерахованих законів та в більшій мірі врегульовують процедурні аспекти діяльності державних органів, зокрема і діяльності поліції у сфері протидії сексуальному шодо дітей.

Так, одним із таких підзаконних нормативно-правових актів є постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»⁹. У Загальній частині цього Порядку вказано, що ним визначається механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, спрямованої на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства, шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності. Також у Порядку визначені основні принципи діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії

⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

домашньому насильству і насильству за ознакою статі, виокремлені права постраждалих осіб, а також закріплений сам механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі та координації їх діяльності на всіх рівнях.

Наступним підзаконним нормативним актом на якому хотілося б зупинитися є Наказ Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству»¹⁰.

Цей Наказ регламентує діяльність прокуратури щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству. Зокрема Наказ передбачає створення ювенальних прокурорів, які будуть виконувати функції прокурорів кримінальних проваджень: у сфері охорони дитинства; у яких неповнолітня особа залучена до провадження як потерпілий або є особою, права та інтереси якої порушено чи може бути порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення; щодо неповнолітньої особи, у тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, стосовно особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

Також цей Наказ вимагає при допиті дитини, потерпілої від сексуального насильства, враховувати вимоги Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.

Всіляко зменшувати негативний психологічного впливу на дитину і вживати заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо- та/або відеофіксації слідчих дій; активно застосовувати визначену статтею 232 КПК України можливість здійснення дистанційного досудового розслідування, зокрема проведення допиту неповнолітнього потерпілого, свідка згідно з правилами, передбаченими статтями 225–227 КПК України; у всіх передбачених законом випадках для захисту прав неповнолітніх потерпілих чи свідків звертатись до суду з клопотанням про їх допит поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відео конференції згідно зі статтями 352 – 354 КПК України. Загалом, можемо зробити висновок положення цього Наказу дублюють вимоги Закону України «Про охорону дитинства» в частині проведення опитування чи допиту дитини у спеціалізованих кімнатах (Кризових кімнатах дружніх до дитини/Зелених кімнатах) і з використанням дружньої до дитини методики.

¹⁰ Наказ Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 року, № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

Також до підзаконних нормативно-правових актів, які направлені на захист дітей від сексуального насильства відносяться:

– спільний наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»¹¹;

– Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами»¹²;

– Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 № 278 «Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги»¹³;

– Наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 13.03.2019 № 369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства»¹⁴;

– Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234 «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до

¹¹ Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей і молоді, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386 «Інструкція щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді й органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів щодо попередження насильства в родині». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

¹² Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomen-dacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbami> (дата звернення: 10.11.2022).

¹³ . Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 № 278 «Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

¹⁴ Наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 13.03.2019 № 369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі»¹⁵;

– Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству»¹⁶.

Загалом перелік підзаконних нормативно-правових актів, які спрямовані на захист неповнолітніх від сексуальних посягань і які регламентують діяльність поліції щодо протидії сексуальному насильству щодо дітей, не є вичерпним.

ВИСНОВКИ

Як висновок зазначимо, що на запобігання сексуальній експлуатації дітей зорієнтована значна кількість міжнародних нормативних актів більшість із яких ратифіковано ВР України. Першим Міжнародним документом, який безпосередньо захищає дітей від сексуальних зловживань з боку дорослих є Конвенція про права дитини 1989 р., яка ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. Основним же документом, який спрямований на захист дітей від сексуального насильства є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 р – Лансаротська конвенція, яка ратифікована Україною 20 червня 2012 р. Ще одним фундаментальним міжнародним документом, який направлений на захист неповнолітніх від сексуальних проявів є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 р. – Стамбульська конвенція. Незважаючи на те, що Стамбульська конвенція була ратифікована лише 20.06.2022 року, вона здійснювала значний вплив на законодавство України в частині захисту особи від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації. Зокрема зміни, що базуються на положеннях Стамбульської конвенції, були вже внесені у КК України Законом України від 06 грудня 2017 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Також вважаємо, що ратифікація Стамбульської конвенції є новою відповідною

¹⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234 «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

¹⁶ Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

точкою щодо подальшого реформування національного законодавства, яке направлене на захист особи, зокрема і дітей, від різних форм сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань. А враховуючи, що майже у всіх розвинених країнах світу наразі відбувається вдосконалення законодавства спрямованого на захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, то можемо із впевненістю сказати, що подальші зміни національного законодавства у цій сфері є лише питанням часу.

Що ж стосується безпосередньо національного законодавства, зазначимо, що нормативно-правове забезпечення діяльності поліції у сфері протидії сексуальному насильству щодо дітей, представлено значною кількістю нормативних джерел. Детальний аналіз цих джерел дозволив виокремити низку правих колізій, які потребують негайного усунення, оскільки такі колізії можуть створити умови за яких неможливо буде здійснити захист дитини від сексуальних посягань. На останок додамо, що розгалужена система підзаконних нормативно правових актів, також не сприяє належному захисту дитини від сексуального насильства. Дублювання повноважень, відсутність чіткої координації та системи контролю, розгалужена система державних органів з однаковими функціями, все це у своїй сукупності створює умови для недобросовісного виконання державними службовцями, зокрема і поліцейським, покладених на них обов'язків із захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації. Вирішення означеної проблематики вимагає комплексного підходу і потребує залучення фахівців усіх сфер (законодавчої, правозастосовної, громадсько-політичної, науково-педагогічної, тощо).

АНОТАЦІЯ

Питання правового забезпечення діяльності поліції у сфері протидії сексуальному насильству над дітьми завжди залишаються актуальними. Статеві злочини проти дітей становлять підвищену суспільну небезпеку, а положення про те, що дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості потребує посиленої охорони й піклування, уже давно отримало загальне визнання. У відповідності до завдань, на поліцію покладено широке коло обов'язків щодо забезпечення та охорони прав і законних інтересів людини, забезпечення публічної безпеки та публічного порядку, профілактики, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі, тощо. Тому наше дослідження, зважаючи на ефективне та якісне виконання поставлених перед поліцією завдань з протидії сексуальному насильству щодо дітей, яке завжди буде залежати від нормативно-правового забезпечення, ґрунтується на необхідності проведення аналізу міжнародно-правових передумов заборони сексуального

наси́льства щодо ді́тей та національного законодавства, яке регламентує діяльність поліції у цій сфері. Такий аналіз дав змогу оцінити та визначити, що ратифікація міжнародних норм приводить до внесення змін у національне законодавство та сприяє розвитку системи забезпечення прав та інтересів дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Declaration of the Rights of the Child, 1959. URL: <https://www.humanium.org/en/declaration-rights-child-2/> (дата звернення: 28.10.2022).

2. Declaration of the Rights of the Child. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400013437a.pdf> (дата звернення: 28.10.2022)/

3. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (дата звернення: 28.10.2022).

4. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. URL: <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/> (дата звернення: 28.10.2022).

5. Valiev R., Pokaichuk Y., Zhbanchyk A., Polyvaniuk V., Nykyforova O., Nedria K. (2021). In the Search for the Golden Mean: Students' Satisfaction with Face-to-Face, Blended and Distance Learning. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. V. 13(1). P. 20–40. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/357>. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/3039> (дата звернення: 10.11.2022).

6. Universal Declaration of Human Rights, 1948. URL: <https://www.humanium.org/en/universal-declaration/> (дата звернення: 28.10.2022)

7. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020.138 с.

8. Інструкція щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді й органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів щодо попередження насильства в родині : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей і молоді, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

9. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.11.2022).

10. Конституцією України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

13. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

14. Миронюк С. А. Національна поліція в системі суб'єктів надання соціальних та сервісних публічних послуг. *Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 25 жовтня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 173–177. URL: <http://er.dduvs.in.ua/xmlui/handle/123456789/4794>

15. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

16. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

17. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами : Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2018 № 1047 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhбами> (дата звернення: 10.11.2022)

18. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

19. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : Наказ МВС України від 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

20. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : Наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 13.03.2019

№ 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

21. Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

22. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

23. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022)

24. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : Наказ Офісу Генерального прокурора України від 04.11.2020 року, № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

25. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2402-14#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

Information about the authors:

Pokaichuk Vitalii Yaroslavovich,

Candidate of Law, Associate Professor,
Head at the Special Police Tactics Department
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarina ave., Dnipro, 49005, Ukraine

Polyvaniuk Vasyl Dmytrovych,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Special Police Tactics Department
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarina ave., Dnipro, 49005, Ukraine

Fursa Vadym Viktorovich,

Candidate of Law,
Associate Professor at the Special Police Tactics Department
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarina ave., Dnipro, 49005, Ukraine

НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Політова А. С.

ВСТУП

В умовах сучасного життя насильство проникло у кожен сферу суспільних відносин. Воно властиве будь-якому суспільству, а його форми та рівень проявляються по-різному та мають різні наслідки. Це залежить від цілої низки факторів і протиріч, які існують. Відзначимо, що насильство є тим соціальним фактором існування суспільства, який не можна викоринити. Змінюються лише його форми та прояви. Ефективна реакція держави та суспільства на прояви насильства може лише знизити його рівень. І у цій діяльності значне місце посідають заходи кримінально-правової протидії¹.

Конституція України декларує, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом (ч. 2 ст. 52). Для забезпечення цього положення законодавець України імплементував у національне законодавство положення міжнародно-правових актів щодо протидії діянням стосовно дітей і, зокрема, посягання, обов'язковою ознакою яких є насильство. Разом з тим, повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України та численні факти застосування різних форм насильства щодо дітей в умовах збройного конфлікту вказують не тільки про порушення міжнародно-правових актів, а й створюють труднощі у кваліфікації таких посягань за Кримінальним кодексом (далі – КК) України. І з кожним днем зростає кількість таких облікованих кримінальних правопорушень на деокупованих територіях, що вчинилися щодо дітей.

Слід зазначити, що окремі питання охорони дітей від злочинних посягань розглянуто в юридичній, психологічній, педагогічній та соціальній літературі. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені: І. Бандурка, О. Беспалько, Ю. Воронова, Б. Головін, А. Джужа, В. Женунтій, О. Коломієць, С. Косенко, К. Кулік, А. Орлеан, Н. Юзікова та інші. Також протягом останніх років захищено низку дисертаційні дослідження щодо захисту дітей від посягань, зокрема: О. Беспаль «Кримінологічна характеристика та запобігання

¹ Храмцов, О. М.. Насильство як категорія загальної частини вчення про обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2019. № 27. С. 88. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-27-11>

злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї» (2019 р.); Н. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» (2019 р.); В. Омечинська «Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини» (2019 р.), Г. Собко «Кримінально-правові та кримінологічні основи протидії психічному насильству» (2020 р.), С. Кузьменко «Віктимологічні заходи запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини» (2021 р.). Проте, не дивлячись на таку значну розробку цієї проблеми, залишається малодослідженим питання щодо кримінальної відповідальності за насильство щодо дітей в умовах збройного конфлікту.

Відтак, на наш погляд, доцільно розглянути зміст поняття «насильство щодо дітей в умовах збройного конфлікту» та визначити особливості кримінальної відповідальності за насильницькі діяння щодо дітей. Це й буде метою нашого дослідження.

1. Насильства щодо дітей в умовах збройного конфлікту: поняття та види

Насильство можна назвати універсальним інструментом вирішення будь-якої проблеми, адже воно дозволяє розв'язати виникаючі протиріччя, самостверджуватися за рахунок інших людей, але, в деяких випадках воно дозволяє відстоювати та захищати свої цінності та ідеали.

Говорячи про насильство, ми можемо уявити такі його форми, як домашнє насильство, жорстоке ставлення до дітей, насильство у засобах масової інформації, застосування катувань щодо затриманих працівниками поліції, економічне насильство, рейдерство, насильство на вулицях і при вирішенні конфліктів тощо. Воно багатогранне та багатоліке, спостерігається на рівні життя та стосунків окремої людини, домінує в думках, словах, свідомості, щоденній поведінці. Насильство не має уявлення про жінок та чоловіків, дорослих та дітей, міських жителів та селян, про належність тієї чи іншої людини до багатих чи бідних.

Як відзначає Н. Лішук, насильство існує у відкритих або закамфльованих формах у всіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, духовній і сімейно-побутовій. Об'єктом його може бути будь-яка людина, незалежно від її соціального стану, рівня життя, місця проживання. В історії людства жорстокість завжди була актуально. Рівень насильства залежить від соціально-економічного стану суспільства, ступеня його політичної стабільності, соціально-психологічного самопочуття людей².

² Лішук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Заклад вищої освіти «Львівський

О. Гумін вважає, що «збройний конфлікт на Балканах, що ледве не перетворився у світові протистояння, міждержавний конфлікт на Близькому Сході,... збройні сутички та війна в Дагестані, Киргизії, Афганістані, Чечні, викрадення людей, численні убивства дітей їхніми однолітками у школах США, терор сепаратистів в Іспанії та Північній Ірландії ще раз підтвердили те, що останнє століття, поряд з його грандіозними технологічними досягненнями та винаходами, підкоренням космосу та атомної енергії, – це століття, яке було і залишається періодом найбільш кривавих, жорстоких насильницьких дій та терору, світових воєн, страждань та загибелі мільйонів людей, яке так і не знайшло засобів для подолання реальної загрози існування цивілізації – кримінального насильства»³.

24 лютого Російська Федерація вчинила повномасштабне вторгнення на територію України. Але підтримка цією країною збройного конфлікту на Сході України була беззаперечною і до цього, оскільки здійснювалась через підтримку організованих збройних формувань так званих «ДНР» і «ЛНР», направлення російських військовослужбовців та спецпризначенців, найманців із різних держав і це лише частина того, що вона робила і продовжує робити.

Події в окремих районах Донецької та Луганської областей, де органи державної влади не здійснювали своїх повноважень, відповідно до Закону України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» з 30 квітня 2018 р. були визнані місцем проведення операції Об'єднаних Сил (до цього – Антитерористичної операції – з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р.). Також Російською Федерацією були анексовані Автономна Республіка Крим та місто Севастополь (резолуції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Стан справ у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» від 19.12.2016 р. № 71/205 та від 19.12.2017 р. № 72/190, які визнають Автономну Республіку Крим та місто Севастополь територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією).

Проте, із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб території України було введено воєнний стан (Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»), який було продовжено Указами Президента України від 14 березня 2022 р. № 133/2022, від 18 квітня 2022 р. № 259/2022,

університет бізнесу та права), Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2020. С. 41.

³ Гумін О. М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. С. 11.

від 17 травня 2022 р. № 341/2022, від 12 серпня 2022 р. № 573/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні».

Під час збройного конфлікту обидві сторони зазнають втрат не тільки серед комбатантів і некомбатантів, а й серед цивільного населення. Існує й інший бік збройного конфлікту – це кримінальні правопорушення та відповідальність за них. Сьогодні беззаперечним є факт того, що російські військові вбивають, калічать і катують цивільне населення в Україні, гвалтують жінок і дітей, руйнують житлову інфраструктуру, вчиняють мародерство.

Станом на 25.11.2022 р. Офісом Генерального прокурора України обліковано 49203 злочинів агресії та воєнних злочинів, серед яких: порушень законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) – 47 529 кримінальних правопорушень; планування, підготовка або розв’язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України) – 73; пропаганда війни (ст. 436 КК України) – 40; інші кримінальні правопорушення – 1561. Також станом на 23 листопада понад 1279 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії держави-терориста: 438 дітей загинуло, понад 841 – отримали поранення різного ступеня тяжкості. Найбільше постраждалих дітей у Донецькій області (424 дитини), Харківській (266), Київській (117), Миколаївській (77), Запорізькій (76), Чернігівській (68), Херсонській (67), Луганській (64) та Дніпропетровській (32).

Захист дітей від насильства під час збройного конфлікту є однією з найбільш важливих прерогатив Ради Європи. У Раді Європи не ухвалено спеціального договору про захист дітей від насильства під час збройних конфліктів. Проте, у п. 16 Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) наголошено, що, як в умовах збройного конфлікту, так і в постконфліктний період насильство щодо дітей є неприпустимим⁴. Також у Резолюції Парламентської Асамблеї 1215 (2000 р.) підкреслюється, що обов’язок держави-членів Ради Європи реагувати, якщо вони не хочуть втратити загальні фундаментальні цінності та наголошується на необхідності ратифікувати:

- Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах;
- Римський статут (1998 р.), яким створено Міжнародний кримінальний суд для розслідування військових злочинів і злочинів проти людяності;
- два додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 р., що стосуються захисту жертв збройних конфліктів;

⁴ Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) (неофіційний переклад). URL: <http://surl.li/bwrvt>

– Женевську конвенцію про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1967 р.

Тому варто погодитися із О. Шевченко-Бітенською, в тому, що ті акти, які існують, унормовують окремі аспекти цієї проблеми⁵, але не в повному обсязі як нам би вбачається. Саме тому дитина не може бути цілком прирівняна до дорослої людини, у тому числі й у правовому аспекті, їй повинні бути гарантовані не тільки загальні, а й особливі права, що мають часовий критерій і спеціальне призначення. Невипадково ч. 1 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлює: «Кожна дитина без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану чи народження має право на такі заходи захисту, що потрібні в її становищі як малолітнього з боку її сім'ї, суспільства та держави»⁶. Ці положення закріплені і в Конвенції про права дитини 1989 р. (ч. 1 ст. 2) – найважливішому міжнародному договорі, норми якого охоплюють весь комплекс громадянських і соціально-політичних прав дитини. У даній Конвенції сформульовані положення про права та свободи дітей з урахуванням того, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист»⁷. Отже, захист прав дітей треба розглядати як особливий самостійний інститут у системі міжнародно-правового захисту прав людини, а права та свободи дітей – як самостійний об'єкт правового захисту, в тому числі кримінально-правового.

Але перш ніж визначити поняття «насильство в умовах збройного конфлікту щодо дитини», необхідно проаналізувати існуючі підходи щодо тлумачень понять «дитина» та «насильство».

Проведений нами аналіз міжнародно-правових актів свідчить про відсутність уніфікованого тлумачення поняття дитина. Так, наприклад, у Конвенції ООН про права дитини, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягла є повноліття раніше»⁸. У Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої

⁵ Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. С. 115.

⁶ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Київ : Укр. Правнич. Фундація ; Вид-во Право, 1995.

⁷ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Київ : Укр. Правнич. Фундація ; Вид-во Право, 1995. С. 4.

⁸ Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

праці № 182, дитина – особа віком до 18 років⁹. Деяко інше визначення терміну «дитина» наведено у Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, де означає дитину, яка не досягла віку закінчення шкільної освіти або не досягла 15-річного віку, як це може бути встановлено¹⁰.

Відповідно до Європейської конвенції про здійснення прав дітей, термін «дитина» застосовується до осіб віком до 18 років¹¹. Аналогічні за змістом положення щодо терміну «дитина» містяться у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства¹², Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми¹³, де термін «дитина» означає будь-яку особу віком до вісімнадцяти років. Також у Європейському кодексі соціального забезпечення (переглянутому) (ETS № 139) термін дитина означає «дитину шкільного віку або дитину, яка не досягла 16 років; відповідно до визначених умов, дитину, старшу за вік, вказаний у попередньому пункті, яка є учнем або студентом, або страждає хронічним захворюванням чи хворобливістю, що робить її непридатною до будь-якої професійної діяльності¹⁴.

Таким чином, можна відзначити, що більшість міжнародно-правових актів у сфері захисту прав дитини встановлює вік, з якого дитина вважається повнолітньою особою – 18 років. Однак, у деяких міжнародних документах встановлено інше вікове обмеження – дитина віком до 16-ти років. Проте в межах нашого дослідження, ми будемо вважати дитину віком до 16-ти років через особливості їх кримінально-правового захисту.

Неоднозначним також серед дослідників проблеми насильства є також підхід щодо його тлумачення. Як відзначають деякі науковці, у теорії кримінального права є ряд проблем, загальних для всіх насильницьких злочинів, які стосуються юридичної природи цих діянь та їх

⁹ Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 : Міжнародний документ № 182 від 17.06.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text

¹⁰ Конвенція про мінімальні норми соціального URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_0111/ed20160316#n17

¹¹ Європейська конвенція про здійснення URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

¹² Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Міжнародний документ від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

¹³ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text

¹⁴ Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139) : Міжнародний документ від 06.11.1990 р. № ETS № 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text

кваліфікації. Це свідчить про можливість і необхідність дослідження поняття та змісту насильства. В судовій і слідчій практиці часто виникають складнощі при кваліфікації злочинів стосовно насильства. Вони виникають при вирішенні питання про те, чи є вчинене діяння єдиним двооб'єктним злочином, або сукупністю двох однооб'єктних злочинів, або сукупністю двооб'єктного злочину і злочину проти особи¹⁵. Г. Гриценко вважає, що насильство в сучасній соціології і політичній філософії розглядається як системне явище, одне з джерел якого – суспільні відносини. Усі ці теоретичні підходи легко застосовуються до поняття патріархату і гендерно зумовленого насильства як його неодмінного складника. Подолати патріархат і перейти до феміністської утопії без насильства й дискримінації можливо, якщо усвідомлювати, як цю систему насильства сконструйовано¹⁶. Ю. Лисюк, розглядаючи насильство як соціальне явище, зазначає, що це умисна дія, що здійснюється соціальною групою чи індивідом, яка прямо пов'язана з нанесенням або загрозою нанесення фізичної, психологічної, майнової шкоди іншій особі¹⁷.

Всесвітня організація охорони здоров'я, під насильством розуміє навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення у розвитку або різного роду збиток. Натомість Міністерство освіти і науки України розробило методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству»¹⁸, де зазначається, що відповідно до рейтингу країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2016 рік, який опубліковано Міжнародним дослідницьким центром «Інститут економіки і миру», найбільш мирною у світі країною визначено Ісландію, друге місце займає Данія, Австралія – на третьому місці. Із 11 країн світу з високим рівнем безпеки 9 знаходяться в Європі. Індекс у черговий раз визначив Європу самим мирним регіоном світу. Проте і ця частина світу не застрахована від війни – Англія, Франція, Бельгія

¹⁵ Дітріх О. Поняття та зміст психічного насильства в кримінальному праві України: проблеми визначення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2007. 74–76. С. 77.

¹⁶ Гриценко Г. Розбираємося з насильством: соціологія і психологія явища. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/rozbraemosya-z-nasilstvom-sotsiologiya-i-psihologiya-yavisha-134066.html> (дата звернення 30.03.2017).

¹⁷ Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї. Одеса: Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. С. 35.

¹⁸ Методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству»: Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>

та інші країни активно беруть участь у конфлікті на Близькому Сході і зіштовхуються із зростаючою загрозою міжнародного тероризму. Разом з тим, самого тлумачення «насильство» не надано, а виділено лише його форми.

Відзначимо, що у Зауваженні загального порядку № 13 під «насильством» в контексті ст. 19 Конвенції про права дитини розуміються усі форми «фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання» відповідно до п. 1 ст. 19 Конвенції /.../. Зазвичай під поняттям «насильство» розуміється лише фізична й/або навмисна шкода. Однак Комітет наполегливо підкреслює, що вибір терміну насильство в жодній мірі не має трактуватись як зведення до мінімуму значення й необхідності розгляду нефізичних та/або ненавмисних форм шкоди (зокрема, таких, як відсутність турботи й негативне психологічне ставлення)¹⁹.

Також у вищезазначених зауваженнях у п. 17 надано тлумачення «усіх форм фізичного та психологічного насильства», зокрема:

«Відмова від винятків. Комітет послідовно дотримується позиції про те, що всі, навіть найлегші, форми насильства щодо дітей є неприйнятними. Висловлення «усіх форм фізичного та психологічного насильства» не залишає можливості для будь-якого легалізованого насильства щодо дітей. Частота, ступінь шкоди і намір завдати шкоди не входять у визначення насильства. Держави-учасниці можуть посылатись на такі фактори в стратегіях дій для забезпечення пропорційності відповіді у найкращих інтересах дитини, але ці визначення ні в якому разі не мають підривати абсолютне право на людську гідність, фізичну і психологічну недоторканість шляхом віднесення деяких форм насильства до прийнятних з юридичної та/або суспільної точки зору»²⁰.

Окрім того, у зауваженні загального порядку № 13 Комітет у з прав дитини ООН «Право дитини на свободу від усіх форм насильства (психологічне жорстоке поведіння, емоційне зловживання, образа словом або відсутність турботи) та фізичного насильства (смертельне і не смертельне насильство), але й визначаються його форми і види. Так, «психологічне насильство», згадане в Конвенції, може включити:

«а) всі форми постійних, таких, що завдають шкоди, відносин з дитиною, наприклад навіювання дітям, що вони марні, нелюбі,

¹⁹ OHCHR. General comment № 13 (2011) The right of the child to freedom from all forms of violence. URL: http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf

²⁰ Так само.

небажані, перебувають у небезпеці або мають значення для задоволення потреб інших людей;

б) нав'ювання жаху, тероризування і загрози; експлуатація і корумпування; зневага і знедолення; ізолювання, ігнорування і фаворитизм;

с) відмова від емоційного спілкування; відсутність турботи про психічне здоров'я, а також про медичні та освітні потреби;

д) образа, образливе поводження, приниження, засмучення, висміювання і зневага почуттів дитини;

е) застосування насильства в родині;

ф) розміщення в одиночній камері, ізоляція, принизливі умови утримання в ув'язненні;

г) психологічний тиск і «дідівщина» з боку дорослих або інших дітей, включаючи дії через засоби масової інформації та зв'язку, наприклад, мобільні телефони та мережу Інтернет (відомий як «кібервплив»).

Комітет вважає, що до фізичного насильства належать:

«а) всі види тілесних покарань і всі інші форми тортур, катувань, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання;

б) фізичне залякування і «дідівщина» з боку дорослих та інших дітей».

Значаються також особливі форми фізичного насильства, внаслідок якого діти можуть стати інвалідами:

«а) насильницька стерилізація (особливо дівчат);

б) насильство під приводом лікування (наприклад, електрошокове лікування і електричні розряди, використані як «засіб, що викликає огиду» з метою контролю поведінки дітей);

с) навмисне заподіяння інвалідності дітям з метою їх експлуатації для жебракування на вулицях чи в інших місцях»²¹.

Відзначимо, що у тексті Резолюції ПАРЄ 1852 (2011) від 25.11.2011 р. «Психологічне насильство» зазначено, що «запобігання психологічному насильству має першочергове значення не лише через те, що такі дії є однією із форм насильства та призводять до значної шкоди, але й через те, що часто вони переростають у фізичне насильство. /.../ Психологічне насильство в контексті близьких стосунків є поширеною формою насильства, яке передовсім зачіпає жінок як жертв і дітей, які стають свідками таких дій, але стосуються й чоловіків, хоча й меншою мірою»²².

²¹ OHCHR. Status of ratification interactive dashboard. Convention on the Rights of the Child. URL: <http://indicators.ohchr.org/>

²² Резолюція 1852 (2011) від 25 листопада 2011 р. «Психологічне насильство». *Реферативний огляд європейського права* / за заг. ред. В. О. Зайчука. Вип. 24. К., 2011. 84 с.

Аналізуючи дослідження, пов'язані з насильством, можна відзначити, що більшість з них стосується жінок. Так, зокрема, у 1993 р. Організація Об'єднаних Націй запропонувала перше офіційне визначення *насильства щодо жінок*, закріпивши це поняття в статті 1 Декларації щодо ліквідації насильства стосовно жінок як: «будь-який акт насильства за ознакою статті, який спричиняє або може привести до фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінок, включаючи загрози таких дій, примус або свавільне позбавлення свободи, незалежно від того, відбувається це в суспільному або приватному житті»²³. Також окрім безпосередньої шкоди для здоров'я та добробуту постраждалих, насильство має вагомі суспільні наслідки, які вимірюються грошовими, трудовими та нематеріальними втратами, виявляються у формі поточних, довготривалих або відкладених ефектів. Економічні втрати внаслідок насильства щодо жінок розподіляються між різними представниками суспільства, включаючи самих потерпілих, членів їхніх сімей та кривдників, роботодавців, які несуть збитки внаслідок непрацездатності працівників, державні та громадські організації, які надають послуги жертвам, страхові фонди та бюджети різного рівня, платників податків та економіку країни загалом. Непрямі втрати пов'язані з психологічними наслідками насильства, які можуть призводити до стресових розладів, впливати на дітей, які стали свідками подібних випадків, ускладнювати сімейні стосунки та погіршувати якість життя постраждалих, що наразі складно оцінити економічним еквівалентом²⁴.

Що ж стосується насильства в умовах збройного конфлікту, то у преамбулі Римського статуту Міжнародного кримінального суду зазначено, що за теперішнє століття мільйони *дітей*, жінок і чоловіків стали жертвами неймовірних зlodіань, які глибоко вразили свідомість людства та найбільш тяжкі злочини, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, не повинні залишатися непокараними та що їхнє ефективне переслідування повинно бути забезпечене як заходами на національному рівні, так і шляхом посилення міжнародного співробітництва²⁵.

Відповідно до ст. 7 (1) Злочини проти людяності Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Статут МКС), «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони

²³ Declaration on the Elimination of Violence against Women. New York, United Nations, 23 February 1994.

²⁴ Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Економічні%20наслідки%20насильства_2017_1.pdf

²⁵ Римський статут міжнародного уголовного суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) оборнення в рабство;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- f) катування;
- g) згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- i) насильницьке зникнення осіб;
- j) злочин апартеїду;
- k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю²⁶.

Також відповідно до ст. 7 (2) (f) Статуту МКС дано тлумачення лише терміну «примусова вагітність». Примусова вагітність – це «незаконне позбавлення волі будь-якої жінки, яка стала вагітною під примусом, з метою зміни етнічного складу населення або скоєння інших серйозних порушень міжнародного права. Це визначення в жодному разі не тлумачиться як таке, що впливає на національне законодавство, що стосується вагітності»²⁷.

Це вказує на виділення також у положеннях міжнародного права, окрім фізичного та психологічного, й сексуального насильства. Станом на листопад поточного року підрозділами Національної поліції України обліковано 46 кримінальних проваджень за фактами сексуального насильства російськими військовими.

Так, наприклад, Д. Москаль під сексуальним насильством розуміє протиправний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення потерпілого і вчиняється з метою задоволення статевого

²⁶ Римський статут міжнародного уголовного суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

²⁷ Ibid.

ваблення або завдання сексуальної травми. До останньої він відносить будь-які порушення психічної діяльності (страх, шок, хвилювання тощо), які настали у свідомості потерпілої особи внаслідок сексуального насильства, яке вона спостерігала та (або зазнала). Видами сексуального насильства, на його думку, є: фізичне (завдання тілесних ушкоджень, побоїв, обмежень волі) та психічне (гіпноз, погроза застосування насильства, знищення, пошкодження майна, розголошення відомостей, які ганьблять потерпілого, доведення до безпорадного стану через алкоголь та наркотики, інші дії – розпусні, добровільні статеві зносини, поширення порнографічної продукції²⁸.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сексуальне насильство як статевий акт, спробу вступити в статевий акт, небажані коментарі сексуального характеру, сексуальні домагання або інші дії проти сексуальності проти особи з використанням примусу будь-якою особою, незалежно від її ставлення до жертви, у будь-яких умовах. Така ознака, як наявність військового конфлікту, значно розширює поняття сексуального насильства, порівняно із цим поняттям за звичайних умов. Особливо слід звернути увагу на таку обставину, як «добровільність» вступу в сексуальні контакти. Оскільки слід розуміти, що цивільне населення в зоні конфлікту знаходиться в особливій ситуації та не може протистояти військовим. Така обставина робить цивільних вразливими та залежними. Що слід враховувати. Також особливістю є те, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, не має терміну давності. Вчинення таких злочинів під час воєнного стану є обтяжуючою обставиною²⁹.

Проте зазначені вище визначення сексуального насильства є дискусійними під час збройного конфлікту, адже сексуальне насильство охоплюється, але не обмежується таким:

- зґвалтування, зокрема вагінальне та анальне проникнення частиною тіла або об'єктом, або оральне проникнення статевим органом як порушника, так і жертви;
- погрози та спроби будь-якої форми зґвалтування або погрози та спроби інших сексуальних нападів;

²⁸ Москаль Д. П. Протидія сексуальному насильству: кримінально-правовий аспект. *Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства України: сучасний стан та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 вересня – 1 жовтня 2005 року). Івано-Франківськ, 2005. С. 83–84.

²⁹ Протидія сексуальному та гендерному насильству в умовах конфлікту в Україні. URL: <https://otg.mrada-baranivka.gov.ua/index.php/2018-04-16-21-36-28/3917-protydiia-seksualnomu-ta-hendernomu-nasyilstvu-v-umovakh-konfliktu-v-ukraini>

- каліцтво жіночих геніталій, зокрема каліцтво піхви, статевих губ, клітора, каліцтво грудей та сосків, каліцтво або відсікання чоловічих геніталій, або інші типи насильства проти статевих органів;
- сексуальне рабство, зокрема шлюбне рабство або позашлюбне співжиття;
- сексуальне катування, зокрема ураження геніталій електричним струмом або стискання сосків, або примус дивитися на сексуальну наругу над партнером чи дитиною;
- примусова проституція;
- примусова вагітність;
- примусова стерилізація та примусовий аборт;
- примусове оголення³⁰.

Окрім того, не можна виключати й того, що під час збройного конфлікту щодо дитини може бути застосовано й економічне насильство, яке може мати такі прояви: дитині доводиться знаходити гроші у сторонніх, самостійно заробляти замість навчатися у школі; чи красти, тому що не вистачає на необхідні речі чи їжу; дорослі примушують дитину до жебрацтва, крадіжок чи проституції тощо. Це лише незначна частина того, що може підпадати під економічне насильство.

Отже, підводячи підсумок, вважаємо, що насильство щодо дітей під час збройного конфлікту – це протиправна поведінка відносно осіб, які досягли 16 років, та полягає у вчиненні різних діянь направлених на спричинення психологічного, фізичного, сексуального та економічного насильства всупереч міжнародно-правовим актам, що захищають права дитини та нормам міжнародного гуманітарного права.

2. Кримінальна відповідальність за насильство щодо дітей в умовах збройного конфлікту

Вітчизняний законодавець приділяє значну увагу кримінально-правовому захисту дітей. У КК України внесено значну кількість змін та доповнень до норм, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти дітей. Так, чинний КК України передбачає відповідальність за такі кримінально протиправні діяння вчинені щодо дітей:

- Розділ II. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи: ст. 115. Умисне вбивство (п. 2 ч. 2 – умисне вбивство малолітньої дитини); ст. 117. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; ст. 120. Доведення до самогубства (ч. 3 – вчинене щодо неповнолітнього); ст. 130. Зараження вірусом імунодефіциту людини

³⁰ Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. 2-ге видання. Березень 2017. URL: https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf

чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 3 – вчинені щодо ... неповнолітнього); ст. 135. Залишення в небезпеці (ч. 2 – вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані); ст. 136. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ч. 2 – Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам); ст. 137. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; ст. 140. Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ч. 2 – спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому); ст. 141. Порушення прав пацієнта (... стосовно неповнолітнього); ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною (ч. 2 – вчинені щодо неповнолітнього); ст. 144. Насильницьке донорство (ч. 2 – вчинені щодо неповнолітнього);

– Розділ III. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи: ст. 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 2 – вчинені щодо малолітнього); ст. 147. Захоплення заручників (ч. 2 – вчинені щодо неповнолітнього); ст. 148. Підміна дитини; ст. 149. Торгівля людьми (ч. 2, ч. 3 – вчинені щодо неповнолітнього); ст. 150. Експлуатація дітей; ст. 150-1. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом; ст. 151-2. Примушування до шлюбу (ч. 2 – щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством);

– Розділ IV. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: ст. 152. Зґвалтування (ч. 3 – зґвалтування неповнолітньої особи; ч. 4 – вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди); ст. 153. Сексуальне насильство (ч. 3 – сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи; ч. 4 – вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди); ст. 155. Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку; ст. 156. Розбещення неповнолітніх; ст. 156-1. Домагання дитини для сексуальних цілей;

– Розділ V. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: ст. 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; ст. 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування; ст. 167. Зловживання опікунськими правами; ст. 168. Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння); ст. 169. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); ст. 172. Грубе порушення законодавства про працю (ч. 2 – вчинені ... щодо неповнолітнього); ст. 175. Невиплата заробітної плати, стипендії,

пенсії чи інших установлених законом виплат; ст. 181. Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ч. 2 – втягуванням в діяльність групи неповнолітніх); ст. 183. Порушення права на отримання освіти;

– Розділ XII. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності: ст. 299. Жорстоке поводження з тваринами (ч. 2 – вчинені у присутності малолітнього чи неповнолітнього); ст. 300. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ч. 2 – збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; ч. 3 – примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію); ст. 301. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ч. 2 – збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру); ст. 301-1. Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження; ст. 301-2. Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи; ст. 302. Створення або утримання місць розпусти і звідництво (ч. 3 – вчинені із залученням неповнолітнього; ч. 4 – вчинені із залученням малолітньої особи); ст. 303. Сугенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ч. 3 – вчинені щодо неповнолітнього; ч. 4 – вчинені щодо малолітнього); ст. 304. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Відзначимо, що у ст. 38 Конвенції ООН про права дитини 1989 р. визначено, що Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання. Також у Конвенції зазначено, що держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб осіб, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які не досягли 15-річного віку, але яким не виповнилося 18 років, Держави-учасниці прагнуть віддати перевагу особам більш старшого віку.

У першому підрозділі ми відзначали окремі положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Окрім того, у ст. 5 Статуту МКС вказується, що юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного спів-

товариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії.

Відповідно до п.п. “g” п. 1 ст. 7 Статуту МКС злочином проти людяності є зґвалтування, звернення до сексуального рабства, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-які інші форми сексуального насильства. Стаття 8 Статуту МКС містить перелік військових злочинів, якими, серед іншого є:

- умисне вбивство;
- катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;
- умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров’ю;
- незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;
- взяття заручників;
- умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
- переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;
- заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров’ю такої особи чи осіб;
- посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;
- зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій;
- набір або вербування дітей віком до п’ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях.

У вищезазначених нами окремих положеннях Римського статуту Міжнародного кримінального суду можна виділити такі форми насильства як: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне, яке на нашу думку, є найбільш небезпечним в умовах збройного конфлікту.

На міжнародному рівні вже визнано, що під час всіх без виключення збройних конфліктів, трапляється безліч випадків сексуальної експлуатації, сексуального насильства, примусової проституції та зґвалтування. Зокрема, у 1975–1979 рр. в Камбоджі червоні кхмери практично знищили 2 млн. власного населення, у тому числі, це відображалось через звірства, вчинені щодо жінок і дітей на сексуальному ґрунті. В 1994 р. у Руанді, під час геноциду тутсі, було знищено майже 1 млн. людей, при цьому скалічених і зґвалтованих десятки тисяч жінок. У 1991–2001 рр. під час югославських воєн, де загинуло близько 100 тис. людей, було зафіксовано сотні випадків сексуальних злочинів. Завдяки тому, що після війни в Боснії, саме боснійські жінки почали говорити про сексуальне насильство. Що ж стосується нашої держави, то станом на 20.05.2022 р. загальної кількості випадків сексуального насильства, вчинених російськими військовослужбовцями, точно не відомо, проте станом на кінець квітня 2022 р. зареєстровано 103 звернення про випадки гендерного та сексуального насильства на звільнених від російських загарбників територіях. Серед осіб, яких було зґвалтовано, близько 30 % – неповнолітні дівчата, 12 з яких зараз вагітні. Протягом 1 березня – 12 квітня 2022 р. до *Abortion Dream Team* – організації, яка належить до мережі правозахисних організацій *Abortion Without Borders*, звернулися 102 українки, які виїхали з України до Польщі, з вагітністю до 12 тижнів, яку хотіли перервати³¹.

Разом з тим, незважаючи на малу статистику щодо потерпілих дітей, у деяких конфліктах саме проти дітей відбувалося більше 50 % випадків насильства, про які було повідомлено. Яскравим прикладом тому є повідомлення з Афганістану, Демократичної Республіки Конго, С'єрра-Леоне, Колумбії тощо.

Що ж стосується України, то у засобах масової інформації доволі розповсюдженими є публікації, де відзначається, що «повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України не тільки показало міць Збройних сил України, а й проявило справжнє обличчя «другої армії світу». Армія гвалтівників і катів, яка принесла смерті, поранення, каліцтва... І сексуальне насильство. Сексуальне насильство різних форм і способів. Під час полону та окупації. Щодо українських військовослужбовців і цивільних осіб»³². Наведені факти вказують

³¹ Жерти зґвалтування з України та відсутність доступу до абортів у Польщі. «Це викликає у них великий стрес». URL: <https://vpolschi.pl/zhertvi-zgvaltuvannya-z-ukrayini-ta-vidsutnist-dostupu-do-abortiv-u-pol-shi-ce-viklikaye-u-nih-velikij-s-67599-22169232192a>

³² Заворотько І., Дученко К. Сексуальне насильство російських військових як воєнний злочин: виклики кваліфікації за національним законодавством. URL:

лише на окремі випадки вчинення сексуального насильство під час збройного конфлікту, а подібні діяння тривалий час кваліфікували за Розділом IV. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи і лише згодом за ст. 438 КК України.

Стаття 438 КК України встановлює відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Саме у словосполучення «інші порушення законів та звичаїв війни» ми відносимо, наприклад, і сексуальне насильство.

Проте, чи досконала ця норма? З впевненістю можна сказати що ні, оскільки пропозиції щодо внесення змін до законодавства у проекті Закону України «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» (реєстр. від 15.04.2022 № 7290). Так, зокрема, пропонується: 1) внести зміни до ст. ст. 44 («Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності»), 49 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності»), 68 («Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті»), 69 («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»), 74 («Звільнення від покарання та його відбування»), 80 («Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку») КК задля забезпечення запобігання юридичній та фактичній безкарності за вчинення агресії, геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів; 2) виключити з КК ст. ст. 432 («Мародерство»), 433 («Насильство над населенням у районі воєнних дій»), 435 («Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею») у зв'язку з тим, що передбачені у них діяння охоплюватимуться складами злочинів, передбачених ст. ст. 438, 438-1, 438-4 КК (у редакції проекту); 3) передбачити особливості кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX Особливої частини КК у редакції проекту); 4) викласти у новій редакції ч. 2 ст. 216 та ч. 2 ст. 297-1 Кримінального процесуального кодексу

України, а також ч. 2 ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні». Але станом на 10.06.2022 проєкт надано на ознайомлення.

Також в умовах збройного конфлікту в Україні у випадках торгівлі людьми, і як відзначається в міжнародно-правових актах – особливо жінок і дітей, необхідно виробити правоохоронним органам загальні правила кваліфікації таких кримінальних правопорушень за ст. 149. Торгівля людьми КК України чи ст. 438. Порушення законів та звичаїв війни КК України.

Окрім того, оскільки за інформацією офісу Генерального прокурора України, ще у 2015 р. лише в Донецькій області розглянуто 7 кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, які вступили до лав незаконних збройних формувань терористичних організацій ДНР, 5 із них добровільно прийшли до прокуратури, тому підпали під амністію. У 2015 р. за вчинення злочинів проти громадської безпеки в донецькій області засуджено 8 неповнолітніх осіб³³. І це лише один із випадків, які можна зустріти у засобах масової інформації щодо залучення дітей до збройних конфліктів.

У Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах термін «дитина-солдат» означає: 1) будь-яку особу віком до 18 років, яка бере безпосередню участь у бойових діях як член урядових збройних сил; 2) будь-яку особу віком до 18 років, яка була примусово завербована в урядові збройні сили; 3) будь-яку особу віком до 15 років, яка була добровільно завербована в державні збройні сили; 4) будь-яку особу віком до 18 років, яка була завербована або використана у військових діях збройними силами, відмінними від збройних сил держави.

Стаття 304 КК передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. Зокрема, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» зазначено, що за змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатися іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникнення у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії. Але чи можна кваліфікувати такі дії за ст. 304

³³ За інформацією прес-служби прокуратури Донецької області. URL: <http://hi.dn.ua/index.php?option>

КК України? Напевно ні, адже знову має місце порушення норм міжнародного гуманітарного права і кваліфікація таких діянь підпадає під ст. 438 КК України.

ВИСНОВКИ

Питання захисту прав дитини посідає важливе місце як у міжнародній, так і національній системі правового захисту прав людини, де діти, як особлива категорія людей, дуже обмежені в реалізації своїх можливостей щодо захисту власних прав. Це вимагає від держави та світового співтовариства забезпечення та реалізації «різноманітних» заходів, які б сприяли захисту прав дитини.

В умовах збройного конфлікту відповідальність за насильство щодо дітей ґрунтується на положеннях міжнародно-правових актах із захисту прав дитини та положеннях міжнародного гуманітарного права. Разом з тим, без вивчення та узагальнення правозастосовчої практики зарубіжних країн, де мали місце збройні конфлікти, ми ще довго будемо дискутувати щодо кваліфікації того чи іншого кримінального правопорушення, вчиненого комбатантами та некомбатантами щодо дітей.

АНОТАЦІЯ

У статті відзначено, що в умовах сучасного життя насильство проникло у кожную сферу суспільних відносин. Воно властиве будь-якому суспільству, а його форми та рівень проявляються по-різному та мають різні наслідки. Частина 2 ст. 52 Конституція України декларує, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Для забезпечення цього положення законодавець України імплементував у національне законодавство положення міжнародно-правових актів щодо протидії діям стосовно дітей і, зокрема, посягання, обов'язковою ознакою яких є насильство, зокрема передбачив і кримінальну відповідальність. Разом з тим, повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України та численні факти застосування різних форм насильства щодо дітей в умовах збройного конфлікту вказують не тільки про порушення міжнародно-правових актів, а й створюють труднощі у кваліфікації таких посягань за КК України.

Автором наведено статистичні дані Офісу Генерального прокурора України щодо кількості облікованих злочинів агресії та воєнних злочинів та дані щодо кількості постраждалих дітей в Україні та регіонів з найбільшою кількістю таких випадків. На підставі проведеного аналізу щодо тлумачення понять «дитина» та «насильство», а також форм насильства, які мають місце в ході збройного конфлікту, запропоновано визначення насильства щодо дітей під час збройного

конфлікту та виділено фізичне, психологічне, сексуальне та економічне. Запропоновано під насильством щодо дітей під час збройного конфлікту вважати протиправну поведінку осіб, які досягли 16 років, та полягає у вчиненні різних діянь направлених на спричинення психологічного, фізичного, сексуального та економічного насильства всупереч міжнародно-правовим актам, що захищають права дитини та нормам міжнародного гуманітарного права.

Встановлено перелік кримінальних правопорушень, де потерпілими є неповнолітні (особи, які не досягли чотирнадцяти років) та відзначено певні особливості кримінальної відповідальності за протиправні діяння щодо неповнолітніх в умовах збройного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Храмцов, О. М. (2019). Насильство як категорія загальної частини вчення про обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право», (27), 87–94.* DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-27-11>.

2. Ліщук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2020. 232 с.

3. Гумін О. М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.

4. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) (неофіційний переклад). URL: <http://surl.li/bwrvvt>

5. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 210 с.

6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Київ : Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. 40 с. (Сер. «Міжнародні документи ООН з прав людини»)

7. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Київ : Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. 32 с. (Сер. «Міжнародні документи ООН з прав людини»).

8. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

9. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 : Міжнародний документ № 182 від 17.06.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text

10. Конвенція про мінімальні норми соціального URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011/ed20160316#n17.
11. Європейська конвенція про здійснення URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.
12. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Міжнародний документ від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
13. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.
14. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139): Міжнародний документ від 06.11.1990 р. № ETS № 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text.
15. Дітріх О. Поняття та зміст психічного насильства в кримінальному праві України: проблеми визначення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2007. С. 77–79.
16. Гриценко Г. Розбираємося з насильством: соціологія і психологія явища. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/rozbiraemosya-z-nasilstvom-sotsiologiya-i-psihologiya-yavischa-134066.html>.
17. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї. Одеса : Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. 164 с.
18. Методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству». Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>
19. OHCHR. General comment № 13 (2011) The right of the child to freedom from all forms of violence. URL: https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf
20. OHCHR. Status of ratification interactive dashboard. Convention on the Rights of the Child. URL: <http://indicators.ohchr.org/>
21. Резолюція 1852 (2011) від 25 листопада 2011 р. «Психологічне насильство». *Реферативний огляд європейського права* / За заг. ред. В. О. Зайчука. Вип. 24. К., 2011. 84 с.
22. Declaration on the Elimination of Violence against Women. New York, United Nations, 23 February 1994. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf
23. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. URL: chrome-extension://https://ukraine.unfpa.org/efaidnbmnbbnppcajpcglclefin dmkaj/https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Економічні%20наслідки%20насильства_2017_1.pdf

24. Римський статут міжнародного уголовного суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

25. Москаль Д. П. Протидія сексуальному насильству: кримінально-правовий аспект. *Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства України : сучасний стан та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 вересня-1 жовтня 2005 року). Івано-Франківськ, 2005. С. 83–84.

26. Протидія сексуальному та гендерному насильству в умовах конфлікту в Україні. URL: <https://otg.mrada-baranivka.gov.ua/index.php/2018-04-16-21-36-28/3917-protydiia-seksualnomu-ta-hendernomu-nasylstvu-v-umovakh-konfliktu-v-ukraini>

27. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. 2-ге видання. Березень 2017. URL: https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf.

28. Жертви зґвалтування з України та відсутність доступу до абортів у Польщі. «Це викликає у них великий стрес». URL: <https://vpolshchi.pl/zhertvi-zgvaltuvannya-z-ukrayini-ta-vidsutnist-dostupu-do-abortiv-u-pol-shi-ce-viklikaye-u-nih-velikij-s-6759922169232192a>

29. Заворотько І., Дученко К. Сексуальне насильство російських військових як військовий злочин: виклики кваліфікації за національним законодавством. URL: <https://zmina.info/articles/seksualne-nasylstvo-rosijskyh-vijskovykh-yak-voennyj-zlochyn-vyklyky-kvalifikacziyi-za-nacziionalnym-zakonodavstvom/>

30. За інформацією прес-служби прокуратури Донецької області. URL: <http://hi.dn.ua/index.php?option>

Information about the author:

Politova Anna Serhiyivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Legal Disciplines
Mariupol State University
6, Preobrazhenska str., Kyiv, 03037, Ukraine

**EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE FIELD
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION
OF CHILDREN AGAINST VIOLENCE AND THE WAY
OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE**

Sobakar A. O., Nestertsova-Sobakar O. V.

INTRODUCTION

Protection of children's rights is one of the priorities in every country, because the level of their safety and protection, the state of their development is one of the indicators of a civilized and developed society. It is in childhood that the fundamental system of human moral values and personality qualities is formed. The protection of children's rights is not narrowed down to the formation of a normative and legal framework, is not limited to the legislative activity of the state, it is a completely diverse set of measures, among which the conditions of the child's existence, the environment occupy the main places. Moreover, these are also certain criteria for a child's understanding of his rights and awareness of these rights by others. Protection of children's rights is a priority of a developed legal state, which is provided by the Constitution of Ukraine, in Art. 51 of which it is noted that the family, childhood, motherhood and parenthood are understood as food¹.

The above shows the urgent need to find new ways to protect childhood by means of administrative law, including by studying foreign experience in this regard and implementing its positive achievements in the law enforcement practice of Ukraine. This is precisely what Ukrainian legal scholars emphasize in their scientific works, in particular: Opatskyi R. M.², Nalivayko L. R.³, Moroz V. P.⁴, Krestovska N. M.⁵, Maksimenko O. V.⁶, Kolomoets N. V.⁷, Navrotsky O. V.⁸, Khutoryanska T. V.⁹ and other.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. / *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монограф. / Р. М. Опацький ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2020. 520 с.; Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація [Текст] : монографія / Р. М. Опацький ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, засл. Юриста України С. М. Алфьорова ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Запоріжжя : Дике Поле, 2013. 463 с.

³ Наливайко Л. Алгоритм дій працівників поліції під час опитування (допиту) неповнолітнього, що став жертвою насильницьких проявів / Л. Наливайко, В. Мороз. *Концептуальні положення механізму захисту прав дітей: український та зарубіжний контекст* : кол. монограф. / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 64–74.

Ukraine is, in fact, a very young state, so it is too early to talk about the perfect development of normative and legal regulation in the field of protection of children's rights. In this aspect, the negative statistics regarding the increase in the number of cases of crimes against children, bringing people to administrative responsibility for the improper fulfillment of parental rights, as well as the high level of juvenile crime, indicate the need to study and research the positive international experience of the developed countries of the world regarding social, legal, criminal-legal, administrative and legal protection of the rights of the child and, taking into account domestic legislation, the institutional component and cultural and historical development of our country, its introduction into the sphere of law enforcement.

1. The current state of compliance with the rights of children in Ukraine and the prerequisites for the use of foreign practice for the formation of a mechanism for their administrative and legal protection

Violence against children is currently a real threat to the development and formation of Ukrainian society, because cruel treatment of these persons in the future turns them into socially maladjusted people, unable to create a full-fledged family, to be good parents, and is also an impetus for the reproduction of cruelty in towards relatives and friends.

According to statistical data in Ukraine, psychological (48 %) and physical violence (31 %) are the most common forms of violence between parents and children. The lack of an effective system of guarantees for the protection of children's rights in Ukraine is one of the most acute problems, which leads to an increase in legal nihilism and a decrease in the level of indicators of the functioning of public administration entities. The need to provide administrative support for the protection of children's rights in

⁴ Мороз В. П. Деякі питання реагування на випадки булінгу / В. П. Мороз. *Актуальні проблеми ювенальної деликтології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 151–155.

⁵ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження: монографія / Н. М. Крестовська. Одеса : Фенікс, 2008. 328 с.

⁶ Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.

⁷ Коломоєць Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія / Н. В. Коломоєць. Харків : Панов, 2019. 352 с.

⁸ Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 36 с.

⁹ Хуторянська Т. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на нормальний розвиток дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.

accordance with generally recognized international standards necessitates the reform of Ukrainian legislation.

Ukraine is one of the rule-of-law states that pays enough legislative attention to the protection of childhood. Today, there are about fifty normative legal acts on the social and legal protection of childhood, in particular: the Constitution of Ukraine (Articles 24, 27, 51–53), the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine of May 23, 1991 № 1060-XII “On Education”, Law of Ukraine dated June 1, 2000 № 1768-III “On the Protection of Childhood”, Law of Ukraine dated February 28, 1991 № 796-XI “On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster”, Law of Ukraine dated November 21, 1992 № 2811-XII “On state assistance to families with children”, Law of Ukraine dated November 16, 2000 № 2109-III “On state social assistance to disabled children and disabled children”, Law of Ukraine dated June 2, 2005 № 2623-IV “On the Basics of Social Protection of Homeless Citizens and Homeless Children”, Law of Ukraine dated January 13, 2005 № 2342-IV “On Ensuring Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphans and Children Deprived parental care” and others.

However, in the presence of a sufficiently large and developed regulatory framework on childhood protection, the actual implementation of established norms faces serious difficulties. On the one hand, the cause of this state of affairs is negative processes in the sphere of economy, education, health care, culture, etc. On the other hand, we can make sure that the legislation of Ukraine regarding the protection of children’s rights is more declarative than practical in nature. Therefore, there is a need for effective protection of the rights of the child, and a fairly widespread problem that needs to be solved is the questioning of the child regarding the detection of signs and caused consequences of violence, where the child was a witness or became a victim. Such situations are quite traumatic for the children’s psyche, but not in all cases the appropriate attention is paid to it by the relevant institutions.

The Law of Ukraine “On Prevention and Combating Domestic Violence” states that “a child who has suffered from domestic violence is a person who has not reached the age of 18 and has experienced domestic violence in any form or has witnessed such violence”¹⁰. Having studied the decisions of the European Court in which a similar topic is defined, it is necessary to refer to the case “Yeremia against Republic of Moldova”, which states that if a child observes systematic violence against one of his parents from the other side, he himself is a victim of violence from the state

¹⁰ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

and has the right to protection¹¹. The non-governmental organization “La Strada – Ukraine” provides statistical data on the increase in child abuse in recent years. It is noted that 20,000 victims contacted the hotline for children and youth for help in 2019, 100 000 in 2020, and 40 000 in the first quarter of 2021. Thus, the number of appeals regarding cases of violence against children during the quarantine period increased a lot. There are situations when cases of domestic violence occur in the family, where children are witnesses to it, so the victim must be identified as the victim, even if she did not contact the police, but her mother or other persons did. From the point of view of psychology, the actions that were taken with the child in the future can affect his psyche in later life, form a number of emotional and behavioral problems, including anxiety, depression, low self-esteem, disobedience, and a number of other unfavorable factors. A police officer who draws up a report on an offense against another family member must still notify the children’s service about such an incident within 24 hours. And the key issue in this situation should be to obtain information about the committed crime from the victim’s child or witness’s child, to minimize re-traumatization of the child as much as possible.

Therefore, there is a need to acquire special knowledge, skills and communication skills with a child. The basis of effective interaction with a child is compliance with a range of rules related to the presence of a person, who has expertise in psychological, physiological and age-specific features of child development, particularities of age-appropriate communication, and the mastery of skills necessary for effective communication with the child and a safe environment for the child.

In order to implement an effective child protection system, it is necessary to implement certain methods to improve the situation in the sphere of prevention and combating domestic violence. For example, it can be implemented by educational institutions and their employees, who should be more actively involved in detecting facts of domestic violence and necessarily and urgently report the facts to the children’s service and the police station.

Hundreds of thousands of people in the country suffer from domestic violence. According to official data, the police registers more than a hundred thousand complaints of domestic violence per year. But no more than 20 % of victims of violence turn to human rights defenders. Thus, a question arises in the study of international experience.

Each state forms a national system for the protection of children’s rights in accordance with its own socio-cultural, historical, economic, legal, and

¹¹ Чумак Ю. В. Дитина – свідок домашнього насильства – має бути почутою та захищеною. Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1608809322>

organizational standards. Regarding the general typology of systems for the protection of children's rights implemented in different countries, the following models can be distinguished:

1) "child protection" – normative and organizational activity aimed at protecting the rights and interests of the child from circumstances that negatively affect his development, health and life;

2) "support of families in which children are raised" – provision of support and protection of families with children, implementation of various services and mechanisms of interaction with families in order to ensure the conditions of upbringing and development of children in them;

3) "child development" – the system combines both work with families and protection of the rights and interests of the child, at the same time it is "child-oriented" – the child is the center of the system of protection and support. In most European countries, policies on care and protection of children combine elements of family support, protection of rights and child development, but each country has differences regarding the priority directions of policies in this area.

The main provisions of international standards in the field of combating domestic violence are based on a deep awareness of the inadmissibility of such violence, which is a gross violation of human rights. Among the most important international legal documents, we consider it expedient to include the UN Model Law on Domestic Violence, adopted on February 2, 1996 by the UN Commission on Human Rights.

According to the United Nations Special Rapporteur on violence against women, Radhika Kumaraswamy, the purpose of this model legislation is to serve as a drafting guide for legislators and organizations seeking to lobby for their legislative mandate for comprehensive legislation on violence against women.

It is worth noting that the UN Model Law on Domestic Violence aims to ensure that the actions of a law enforcement officer in the event of a report of domestic violence are set out from a technical point of view and require due consideration of each request for assistance and protection. There are clear cases of response upon arrival at the scene, which include the existence of a protective order in the event of its violation, a real danger of violence or its escalation, and the existence of facts of violence in this family in the past. At the same time, the speed of response to the statement must be adequate in those cases when it comes not from the victim of violence, but from another person, who can be anyone (a witness, a friend or relative, medical assistance, a representative or a center for assistance to victims of violence and etc.).

At the same time, the model law recognizes that domestic violence cannot be resolved by legal means alone. This orients the state and society to the adoption of complex social, moral-ethical, psychological, and

pedagogical measures in addition to regulatory and law enforcement measures. It is also important to focus the state authorities on providing victims of domestic violence with both operational and long-term assistance, as well as training specialists on legal issues and services for victims of domestic violence.

The use of the provisions of this law orients states to strengthen the fight against domestic violence and offers various forms, the use of which appears to us to be very effective and promising. We consider it no less promising to study and implement the significant experience of regulatory and organizational measures aimed at preventing domestic violence, developed by countries in Europe and the world.

Therefore, all actions regarding a child who is in difficult life circumstances are aimed at protecting his rights and interests, eliminating the causes of such circumstances and ensuring safe conditions for his maintenance and upbringing, providing him and his parents with a set of necessary services and social assistance. However, in the context of our research, it is worth analyzing the provisions of international legislation, with the help of which it will be possible to modernize and bring domestic legislation closer to European and world standards.

Thus, the provisions of Austrian legislation aimed at preventing and combating domestic violence are contained in the Civil Code, the Law Enforcement Code and the Security Service Act, but a special legal act regulating the prevention and combating of domestic violence in Austria is the Law on Protection from violence in the family (last edition – 2004), which has the force of law. We believe it is extremely important to include the legal protection of the victim of violence by the offender through the procedures of eviction of the offender and the imposition of a restraining order. The right to make appropriate decisions should belong to the powers of the police¹².

Belgian law treats domestic violence as a criminal offence. Domestic violence refers to the scope of Art. 442 of the Criminal Code and is considered an accusation. Domestic violence is now considered an aggravating circumstance, leading to a harsher sentence¹³.

Liability for domestic violence in Germany is established by criminal law and is defined mainly as violence against women.

From the analysis of the legislation of many countries, we see that the phenomenon of domestic violence is a painful issue for the legislator of

¹² Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія, А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка та ін. ; за заг. ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. С. 160.

¹³ Легенька, М. М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості його використання в Україні / М. М. Легенька. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 111–116.

each state. We believe that the issue of domestic violence is quite relevant in our time, because right now we can see the trend of “latency” of crimes, when the victim simply keeps silent about the violence committed against him in the family. The legislation of each country should move in the direction that the victim can safely complain about domestic violence, and it is equally important to establish a stricter punishment system so that before committing domestic violence, a person thinks about the negative consequences that may occur to him.

For example, a special family court has been established in Polish legislation for persons under the age of 13 who have committed a criminal act. He takes into account all the circumstances of the act and chooses the appropriate measure. There is also an institution that helps the court – the District Center for Family Assistance. They help in crisis situations, conduct interviews, cooperating with family curators. There are also such instances as family curators, who may be at the family court and supervise families with difficult family circumstances. They also specialize in children who have not reached the age of criminal responsibility¹⁴.

As for Ukraine, in our opinion, there are not enough centers that provide psychological help, despite the fact that family diagnostic and counseling centers are practiced in Poland. These are centers that conduct psychological research in the field of guardianship on behalf of the court.

It should also be mentioned that in the Netherlands, the care of children who have committed a criminal offense between the ages of 12 and 18 is entrusted to voluntary child care organizations, and the Government performs subsidiary functions. Even in this country there is a voluntary offer – Stop Response, which is used for children under 12 years old. It manifests itself in the fact that the child is told that she had another way out and is given the opportunity to apologize¹⁵.

We fully agree with O. O. Protsenko’s opinion that minors belong to a special legal category, because due to age development and social immaturity, they are not able to fully assess the nature and consequences of their actions, especially serious and especially serious crimes¹⁶.

The significance of juvenile issues is also reflected in the desire for international legal regulation of the most important parameters, the formation of universal principles for working with juvenile offenders for all

¹⁴ Аналіз міжнародного досвіду щодо роботи з дітьми, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. *Міжвідомча Координаційна Рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/11406/file/Аналіз%20міжнародного%20досвіду.pdf%20>

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Проценко О. О. Верифікація показань під час допиту неповнолітнього підозрюваного. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 86.

modern states. It is for this purpose that the general generic concepts of the categories “child”, “minor” and “minor offender” are provided in the UN Convention on the Rights of the Child¹⁷. Despite the fact that these acts do not contain an independent regulation of the administrative responsibility of a minor, we can single out several principled provisions that are basic for the type of legal responsibility under consideration.

It must be said that the functioning of the commissions for the affairs of minors and the protection of their rights as a special separate legal institution is not a purely Ukrainian novel, since there are more or less identical analogues in world practice. For example, a “non-judicial” version of the organization of the system of juvenile rights protection bodies has developed in Scotland, where attempts to create a specialized juvenile court were unsuccessful. This system there is administrative in nature: special commissions conduct “Children’s Hearings” as part of the Collegium, formed of members of the public who have undergone special training. A decision on measures of influence, which can be appealed to the court, is made only after a detailed consideration of the case, discussion of relevant issues with parents, social workers, teachers and the child himself. That is, foreign practice shows that juvenile commissions can function quite effectively in this area, and the preservation of this form in Ukraine, subject to significant modification, can have real advantages over the judicial method of solving tort cases involving minors.

In addition, the described Scottish commission system is recognized by the specialists of the International Center for Child Development of UNICEF as progressive, as it allows to avoid “unnecessary” contacts of a child or teenager with the judicial system. According to experts, such consideration of cases of juvenile delinquency corresponds to the letter and spirit of the Convention on the Rights of the Child. Countries of the world with different judicial systems have specialized courts operating within the framework of juvenile justice, it seems to us that the Commissions operating in Ukraine, provided they are reformed accordingly, can be considered as a fairly successful alternative option. At the same time, one cannot ignore the positive aspects that are inherent in the judicial resolution of tortious relations involving minors by the judicial method of resolving tortious cases involving minors. In addition, the described Scottish commission system is recognized by the specialists of the International Center for Child Development of UNICEF as progressive, as it allows to avoid “unnecessary” contacts of a child or teenager with the judicial system. According to experts, such consideration of cases of juvenile delinquency

¹⁷ Особливості та умови деліктної відповідальності неповнолітніх осіб / Ю. Є. Борисова. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2018_29_16

corresponds to the letter and spirit of the Convention on the Rights of the Child. Countries of the world with different judicial systems have specialized courts operating within the framework of juvenile justice, it seems to us that the Commissions operating in Ukraine, provided they are reformed accordingly, can be considered as a fairly successful alternative option. At the same time, one cannot ignore the positive aspects inherent in the judicial resolution of tortious relations involving minors¹⁸.

As for existing family courts in other countries, we can name the US system, where there are juvenile courts and family courts, and the family courts in France, which exist as an experiment (originated in 1970–1972)¹⁹. Which also use many auxiliary services in their activities.

This practice is very positive, and it seems that Ukraine could “borrow” some of the mentioned institutes, which would operate under the commissions for the affairs of minors and the protection of their rights or guardianship and guardianship bodies. In the light of the above, it should be noted that Ukraine needs further development and is not yet sufficiently coordinated with the activities of juvenile commissions and the functional purpose of such subjects of police law. Separately, it should be said about the possibility of practical implementation of the elements of administrative delictology provided in the legal regulations – certain powers are aimed at the implementation of the general preventive function associated with informing the relevant officials about criminogenic factors that stimulate the illegal behavior of minors. Regarding the problem of minors in tortious relations, it should be noted that often the minor himself has ceased to be a direct offender – he participates in the illegal act only indirectly, with the connivance or illegal action of other (adult) subjects. That is, another feature of the administrative responsibility of minors is that in a significant number of cases, not the minor offenders themselves are involved in administrative responsibility (for example, if they have not reached the age of 16, or if they do not have their own source of income), but their parents (guardians), guardians). That is why the issue of administrative responsibility of minors and parents should be considered interrelated²⁰.

¹⁸ Миронюк Р. В., Добош В. В. Деліктність неповнолітніх: адміністративно-правове регулювання та напрями вдосконалення законодавства на прикладі зарубіжних країн. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 57–59.

¹⁹ Особливості адміністративно-деліктного провадження щодо неповнолітніх / Р. В. Кимлик. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 3. С. 19–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_3_4

²⁰ Миронюк Р. В., Добош В. В. Деліктність неповнолітніх: адміністративно-правове регулювання та напрями вдосконалення законодавства на прикладі зарубіжних країн. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології*: матеріали Всеукр.

2. The experience of the countries of the world in ensuring the safety of children in the information space

Today, the child's right to a safe information environment is ensured by the system of international and national legal regulation. At the international level, first of all, credit should be given to the Convention on the Rights of the Child, which contains several articles on the protection of the right of children and adolescents to information. In particular, in Article 13(1), the child's right to freedom of expression includes the freedom to seek, receive and impart information and ideas of any kind, regardless of frontiers, orally, in writing or in print, in the form of works of art or through any other means of choice child²¹. The exercise of this right may be subject to some restrictions, but they can only be those restrictions that are provided by law and are necessary: a) to respect the rights and reputation of other persons; or b) to protect state security, public order, or public health or morals²².

The Cybercrime Convention of November 23, 2001 (ETS № 185) also plays an important role in protecting the right of children and adolescents to information²³, Additional Protocol to the Convention on Cybercrime relating to the criminalization of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems of 28 January 2003 (ETS № 189)²⁴, Report of the Committee on Children's Rights "Digital media and children's rights" ("Digital media and children's rights")²⁵, Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe CM/Rec(2014)6 of April 16, 2014 "Guide to human rights for Internet users" ("Guide to human rights for Internet users")²⁶, as well as the Strategy of the Council of Europe on the rights of the child for the period

наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 57–59.

²¹ Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in accordance with article 49. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

²² Ibid.

²³ Convention on Cybercrime (ETS № 185). Budapest, 23/11/2001, entry into force 01/07/2004. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185>

²⁴ Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS № 189). Strasbourg, 28/01/2003, entry into force 01/03/2006. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/189>

²⁵ Report of the 2014 day of General discussion "Digital media and children's rights". Committee on the rights of the child. URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/DGD_report.pdf

²⁶ CM/Rec(2014)6 on a Guide to human rights for Internet users. Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/16804d5b31>

2016–2021²⁷. In particular, paragraph 56 of the Strategy states that, in accordance with the recommendations issued by the UN Committee on the Rights of the Child, all children should have the opportunity to have safe access to information and communication technologies and digital media, as well as have the opportunity to fully participate, express their opinion, seek information and enjoy all rights enshrined in the UN Convention on the Rights of the Child and optional protocols to it without any discrimination²⁸.

In developed democracies, norms and prohibitions have been adopted regarding the dissemination of information that can negatively affect the process of forming the moral development of minors. In the Federal Republic of Germany, for example, the limits of the right to freedom of the press and freedom of information disseminated by radio, press, and television have been established. These rights are limited by general laws, in particular, the provisions of the law on youth and the right to protect honor and dignity.

In 1953, the German Bundestag passed the Law “On the Distribution of Materials Harmful to Young People”, which was designed to protect the interests of the younger generation. The law provides for the creation of a corresponding state structure – the Federal Department for the Inspection of Materials Harmful to Youth. The members of this department are considering the issue of adding to a special list materials harmful to the younger generation, namely: books preaching international enmity; video films promoting cruelty and violence; computer games glorifying war or racism.

The Criminal Code of Germany provides punishment for the sale of pornographic materials to persons under 18 years of age, and also prohibits the publication of offers, advertising of pornography and the sale of such materials in places to which minors have access.

In Great Britain, there are also legal acts on the protection of minors and minors from the harmful influence of mass media. To this end, the British Board of Film Classification classifies film and video films according to the age of the audience. The UK Video Recordings Act (1984), which was passed by public demand, requires the British Board of Film Classification to pay particular attention to the likelihood of a product being viewed in the home and to an appropriate age audience and to consider the likelihood of dangerous behavior by viewers after viewing. In most cases, there is concern about harm after viewing products by young children or teenagers.

The policy of the Committee is aimed at limiting the possibility of causing harm by the distribution of motion pictures by means of age classification. In some episodes, materials may be cut, and in some cases

²⁷ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016–2021). Adopted in Sofia in April 2016. URL: <https://www.coe.int/en/web/children/children-s-strategy>

²⁸ Ibid.

the Commission refuses to carry out classification, such films are not shown in cinemas and on television.

Britain's Motion Picture Act (1937) prohibits the showing of animal cruelty, and the Child Protection Act (1978) prohibits the showing of indecent images involving children under the age of 16. For such violations, the court may order a fine or imprisonment, or apply both punishments at the same time.

The UK Office of Communications develops standards to protect the public from illegal and harmful information that encourages offences, etc., and publishes the Broadcasting Code, which contains the following requirements:

- prohibition of showing materials harmful to children until 9:00 p.m. for public television and until 8:00 p.m. for pay TV channels;
- Mandatory warning – programs containing information that may harm children and adolescents must include an audio warning superimposed on the screen before and during the show;
- complete exclusion from programs intended for children: scenes of violence, rude expressions or swearing; demonstrations of actions that are dangerous to the life and health of children, alcohol, drug and smoking use.

Since 2008, the UK Council for Child Internet Safety (UKCCIS) has been operating in the United Kingdom, whose mandate is to develop a strategy for ensuring the safety of children on the Internet, conduct research in this direction, provide recommendations to companies – Internet providers, develop practical guidelines, promoting public awareness of online child safety, etc.

The following internet content filtering mechanisms are in place in Great Britain:

- blocking at the level of the communication operator access to sites that contain indecent images of minors or contain information that incites international enmity;
- established self-regulation standards (network or local filtering of Internet content for minors) by communications operators (Home Office Taskforce on Child Protection on the Internet);
- a mechanism for classifying commercial content by mobile operators (Code of Practice on New Form of Content).

UK law requires internet service providers to publish declarations of whether they are taking steps to block access to internet sites containing indecent images of children. Rejection of voluntary mechanisms of self-regulation of the circulation of illegal information and information undesirable for children entails legal responsibility.

In France, in order to ensure the safety of children in the information space, providers of access to the Internet network are legally obliged to inform their subscribers about the availability and operation of free software

that allows you to set “parental controls” and filter content that can be downloaded via the network Internet. Parental control programs are also offered free of charge for television and mobile phones. Relevant information and educational campaigns are carried out by the state in educational institutions, on radio, television, with the help of social advertising. Since 2001, the state has maintained a website that provides information on cyber risks, advice for parents and youth, and the ability to report, if desired, anonymously, content that may harm minors. Such reports are transmitted to the Central Office for the fight against crime related to information and communication technologies, which is a structural unit of the French police and fights cybercrime. The operation of this site is under the jurisdiction of the French Ministry of the Interior.

In the country, there is criminal responsibility for knowingly providing minors with pornographic, racist content or with scenes of violence. Incitement to suicide, including through the Internet, involves criminal prosecution and punishment. If such inducement concerns minors, it becomes an aggravating factor when choosing the measure of punishment.

The US experience deserves attention. Under President Reagan, there was a policy of “liberalization” of the mass media, which lifted many bans on information harmful to children. The American public paid attention to the fact that mass media provokes an increase in crime, especially among minors, so the Americans returned to their previous positions in the field of information security.

Ensuring the safety of children in the information space and countering television, mobile and computer addiction are part of the general US policy in the fields of cyber security and health care, which is based on the approach of raising public awareness and stimulating relevant social educational programs. The “Stop.Think.Connect” campaign is considered the main integrating program of the federal level in this area, which was developed and implemented in 2010 by the US Department of Homeland Security.

The key goal of the campaign is to comprehensively increase the awareness of different categories of the population about the risks to personal safety of a person when using various means of communication and using the Internet.

The goals of the campaign are defined as:

- making people understand the concept of cyber security and its place in the system of national security and personal security;
- involvement of the American public, the private sector, state and local authorities in joint efforts to strengthen cyber security;
- dissemination among the public of mechanisms and strategies for ensuring the safety of the individual, family, and community when using the Internet.

Since 2000, the United States and Canada have banned the sale of televisions that do not have a special coding tool that allows parents to program the television to receive programs based on their age classification.

In Japan, the National Association of Commercial Broadcasters (NAB) and the Broadcasting Standards Board have developed a document requiring that certain programs are not suitable for minors to be warned by subtitles during the showing of such programs, as well as in pre-comments in print media and on Internet pages. Japanese TV and radio journalists are required to issue such warnings if the program contains scenes of sex and violence²⁹.

3. The experience of the countries of the world in countering bullying by means of an administrative and legal nature

The problem of children's bullying (harassment) increases from year to year, and it is increasingly possible to observe the disappointing consequences of ignoring violence in society³⁰. Children are not immune from bullying even in the most progressive countries of the world. Bullying (harassment) – actions (actions or inaction) of participants in the educational process, consisting of psychological, physical, economic, sexual violence, in particular, with the use of electronic communications, committed against a minor or a minor and (or) by such a person against others participants in the educational process, as a result of which damage to the mental or physical health of the victim could be or was caused³¹.

In contrast to Ukraine, in many countries the phenomenon of bullying is reduced to minimal manifestations. There, the bullying stops at the very beginning. Thus, in 2006, the anti-bullying program KiVa (abbreviation of the Finnish term “against bullying”) was developed at the University of Turku in Finland for students aged 7 to 15 years. The program has three different age-specific versions (7–9, 10–12 and 13–15 years) and consists of two types of activities: universal activities and specific activities. Each school has a KiVa team, which includes teachers and staff, including school counselors and psychologists, who have received special training in the

²⁹ Безпека дитини в інформаційно-комунікаційному просторі. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2016 року / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2017. С. 94–97.

³⁰ Буллінг: детская жестокость URL: [http://www.tagilib.ru/readers/"](http://www.tagilib.ru/readers/)ot_20_and_starshe/meropt/bulling.php

³¹ Опацький Р. М., Кабаненко А. М. Булінг: причини виникнення та протидія. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 73–75; Миролюк Р. В. Ефективність адміністративної відповідальності за булінг. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 143–146.

KiVa program. Such a team investigates cases of bullying or similar events. When a conflict situation arises at school, the adult who first hears about it determines whether it is bullying. If necessary, the KiVa team is involved. A bullied student discusses the situation with other bullies. The team also organizes a discussion with the rest of the children. The teacher meets with several of the victim's classmates and encourages them to support the victimized child. Work is also carried out with the bowler in order to make them aware of their behavior and to change it.

The universal activities of the KiVa program are quite extensive, many people are involved in their implementation. During the academic year, a course of special lessons is held for students at different levels of education for individual age groups. These are 10 lessons lasting 45 minutes each. The lessons cover such topics as: respect for others, recognition of people's differences, recognition and regulation of emotions, identification of bullying, constructive actions if you witness bullying.

A very interesting anti-bullying measure is the special computer game KiVa. Children play it in thematic lessons, during breaks or at home. During the game, schoolchildren become participants in virtual stories that allow them to see the consequences of certain actions or, on the contrary, inaction. The universal or preventive KiVa program also works with parents. In particular, school-wide and class parent meetings devoted to the prevention of bullying are held regularly. A website has been created especially for parents, which contains general information on this topic and information on specific cases. School management and representatives of the KiVa team are in constant contact with parents of children who have already been in bullying situations or are potential participants. Much attention is paid in the program to training coaches and school staff in the skills of handling and responding to bullying situations, as well as countering it³².

The so-called "Farst Method", which consists in creating special "anti-bullying" teams of students and teachers in schools, whose task is to protect other students from the first to the ninth grade, has become a fairly effective way of combating bullying in Sweden. Schoolchildren with leadership qualities are selected for such teams and assigned to them several subordinates from the younger classes. Each "leader" should approach the students entrusted to him at least once a day, find out if everything is okay and make it clear that he is ready to help in solving bullying problems³³.

³² Верховна рада схвалила антибулінговий закон. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/verkhovna-rada-skhvalyla-antybulingovyy-zakon>

³³ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402

The most effective anti-bullying program was recognized as the Norwegian nationwide program by Dan Olweus. The secret of success lies in a systematic approach to the problem of bullying: psychologist and scientist Dan Olweus insists on the importance of working with the whole set of social roles: the so-called “bullying circle” consists not only of the victim and the aggressor, but also supporters and passive observers. This program is based on principles that provide for the creation of a warm and positive school (ideally – and home) environment and emphasizes not on punishment, but on encouraging peaceful coexistence with firm frameworks and restrictions on unacceptable behavior.

The implementation of a complex of informative and advisory, diagnostic, corrective and organizational actions involves three levels: school-wide, group (class level) and individual. According to the decision of the Norwegian government, the D. Olweus program was included in the implementation in all schools as mandatory.

There are a significant number of correctional programs in the world. For example, only in Great Britain there are more than 200 correctional programs, in France – 30, in Germany – 56, in Spain – more than 70, and 40 of them are designed for people who are serving sentences for committing domestic violence. There are 67 programs for offenders in Israel. 2,265 such programs have been implemented in the United States. Each state has an average of 42–45 programs, with the largest number concentrated in the Northeast. A similar situation is observed in many other countries. Almost all programs for working with domestic abusers are designed for men, with the exception of Switzerland, where there are 8 specialized programs for female offenders³⁴.

By the way, in schools in Sweden and Norway, at the beginning of each academic year, a tripartite contract is concluded, which is signed by the student (even a first-grader!), parents and the school administration. The purpose of this agreement is to prevent unacceptable and aggressive behavior at school.

Thus, every student is warned that he has no right to threaten other students with words or deeds, to cause physical or psychological harm to classmates, to damage their property. Otherwise, the school specialist and the school director have the right to report the culprit to the police at the first opportunity, and their parents will be fully responsible for the

³⁴ Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В. М. Бондаровська, О. О. Кочемировська, Г. М. Лактіонова та ін. ; за заг. ред. О. О. Кочемировської. Київ : Клименко Ю. Я., 2010. С. 111.

children's behavior. In addition, parents undertake to solve problems of this kind together with school psychologists³⁵.

Delvin Tatum's program is implemented in Great Britain, similar in many respects to D. Olveus's development, which includes three stages: crisis management, intervention and prevention. Every week in British schools there is a Personal and Social Education lesson, during which, among other things, interpersonal problems in the classroom are discussed. Many schools have developed special maps (most often online maps) on which children mark the places where bullies molested them. As this map is updated, teachers patrol new dangerous locations. Very often, schools themselves organize self-help groups, where older students who have faced bullying tell younger students how to overcome it.

According to the law (Education and Inspections Act), all public schools must have a statute regulating rules and measures to prevent bullying among students. Teachers, students and their parents must be aware of this document. In addition, according to the Equality Act, school employees are obliged to prevent bullying. If a complaint is received, the offender is punished based on the seriousness of his actions – from disciplinary measures to police reports. Each school has clear sanctions against aggressors, up to expulsion from the school. In some elementary schools, a so-called “school court” is organized, where a commission consisting of representatives of schoolchildren and teaching staff examines complaints about bullying and determines the “measure of punishment”.

In Great Britain, the representative of Facebook joined the fight against bullying in cyberspace, organizing the work of “responsible for the Internet” at each secondary school, and in 2014, in cooperation with Yale University, Facebook launched a special online project “Center for the prevention of bullying”. In turn, the Prince William Foundation announced the launch of a project that teaches children aged 11–16 how to combat online bullying³⁶.

In Canada, fines can be imposed even on witnesses of bullying who did not tell about it to the responsible persons or those who can intervene in the situation. Also, in accordance with the federal law “On Educational Institutions” (2011), every school must hold annual Bullying Awareness Week and organize anti-bullying training. In 2015, the Canadian Federal Criminal Code was updated to include cyberbullying as an offence. It is important that in Canada methods of early psychodiagnosis of children's

³⁵ Закон про булінг передбачає чіткі алгоритми дій, – Гриневич. URL: <http://osvita.ua/school/62936/>.

³⁶ Дети, «вооруженные» Конституцией: зачем нужен закон о буллинге. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/deti-s-konstituciey-v-zubah-zachem-nuzhenzakon-o-bullinge-1199390.html>; Издательства в японских школах: пути решения проблемы. URL: <https://www.nippon.com/ru/currents/d00290/>

aggressiveness are widely used, which allow predicting and partially correcting the future behavior of a potentially problematic child³⁷.

Japan took quite a long time to recognize the problem of bullying at the legislative level. The reason for this was the cultural specificity of the country – bullying has always been perceived by the Japanese as a completely acceptable phenomenon in the school environment (first of all, we are talking about boys, since girls have not gone to school for a long time). Yes, it was believed that the bullying of peers should harden the character, and therefore it was humiliating and shameful to complain about such actions from the side of classmates. It was assumed that a person who is unable to cope with bullying on his own will not be able to protect his loved ones or his homeland in the future. The first law on the development of bullying prevention measures was adopted in 2013. Today, current law requires school administration to report serious cases of bullying to the police. At the same time, educational institutions should form an effective organizational structure to combat bullying at school, in particular, the creation of a special commission to investigate the causes and consequences of unfortunate incidents, as well as the development of a school policy on the prevention of bullying, is foreseen. In addition, the authorities order regular monitoring of social networks and other Internet platforms for online bullying of children³⁸.

In the US, no federal law directly addresses bullying, but the issue is partially reflected in the main provisions of “discrimination” laws that prohibit bullying based on race, national origin, color, sex, age, disability, or religion. All states have their own anti-bullying laws, each of which implements local policies to address this problem. Relevant laws and regulations governing various aspects of the issue focus on both individual and school responsibilities for security, giving due consideration to issues of anonymity and confidentiality. The peak period for the development and implementation of anti-bullying laws in the United States was between 1999 and 2010, when state legislatures introduced or amended more than 120 bills addressing bullying and related behaviors. In 2011, the US Department of Education developed a conceptual framework for evaluating anti-bullying laws and policies in 46 states, based on a series of studies and a report analyzing the legal content of practices to present best practices. A key challenge was to identify those states where the implementation of the laws resulted in a significant reduction in bullying in practice. The improvement of the existing legislation continues. Since 2010, the US

³⁷ Буллингу здесь не место: что это за явление, как с ним борются в Великобритании и куда обращаться за помощью. URL: <https://angliya.com/2018/06/06/bullingu-zdes-ne-mesto/>

³⁸ Школьное насилие: буллинг и хейзинг. URL: http://www.academy.edu.by/files/29052013_Scholnoe%20nasikie.pdf

Department of Education has been publishing special “Dear Colleague Letters” – strategies for teachers detailing the responsibilities of public schools in the direction of implementing antibullying policies. All information about relevant state and local laws is available on the federal anti-bullying website at www.StopBullying.gov³⁹.

In 1966, all US states passed laws requiring citizens to report child abuse, confirming that child abuse continued to be a serious social problem. Further steps of the American government in this direction were embodied in the Federal Law “On the Prevention of Violence against Children”, adopted in 1974. In accordance with this law, the US National Center on Child Abuse was established within the Department of Health, Education, and Welfare.

Poland’s experience with the introduction of the “Blue Cards” procedure is noteworthy, according to which a district police officer keeps a collection folder for each family in which violence has occurred, where any documents that shed light on the circumstances of the case are accumulated. Therefore, in case of repeated violence, the Polish police officer has all the necessary information about the situation in the family and better understands how he can help the victim of domestic violence. In addition, the creation of a 24-hour telephone “blue line”, which can be used to immediately notify the police in case of domestic violence, should be considered a positive experience of Poland, as a result of which the police together with the prosecutor’s office immediately take actions to eliminate the threat⁴⁰.

Positive for implementation is the experience of Latvia, which introduced the practice of protective orders that limit the rights of parents: communication with the child, access to places where the child is often⁴¹. In order to improve the response to incidents of domestic violence, the Latvian police cooperates with non-governmental organizations that conduct training for police officers on domestic violence situations. As in most countries of the European Union, in this country, in the case of domestic violence, the approach of removing the person who committed the violence from the family is used, i.e. the offender, who is forcibly placed in so-called social hostels, where he undergoes a correctional course.

³⁹ Буллинг: детская жестокость URL: [http://www.tagilib.ru/readers/"/ot_20_and_starshе/meropr/bulling.php](http://www.tagilib.ru/readers/)

⁴⁰ Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка та ін. Київ : КНТ, 2014. С. 109.

⁴¹ Насильство в сім’ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курс. вищ. навч. закл. МВС України / А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброда та ін. Київ, 2012. С. 108.

CONCLUSION

Thus, the above-mentioned foreign practice of administrative and legal protection of children indicates the multifaceted forms and methods of state-authority influence on the sphere of organization of conditions for the full implementation of the rights provided for by the law. The analysis of the considered forms of administrative and legal protection of the rights of the child, which are used by other states, confirms the clear social orientation of the functioning of all branches of the state apparatus, the focus on the priority of ensuring the rights of the child in the state policy system. The generalization of the foreign experience of administrative and legal protection of the rights of the child proved that the system of ensuring a safe childhood is inextricably linked and complemented by the activities of civil society institutions, which are engaged in monitoring the level of protection of children's rights and formulating proposals for state authorities to improve the state of state protection of the legal status of the child. The use of foreign experience in the administrative and legal protection of children's rights proved the feasibility of: increasing the level of prevention of social orphanhood through the introduction of targeted social services at the level of the territorial community to families with children who need social support; development of family forms of raising orphans and children deprived of parental care; introduction of an effective system of bringing to administrative responsibility parents who improperly perform parental duties; introduction of elements of juvenile justice – specialized judges in family cases in general courts, specializing in handling cases regarding the resolution of disputes between parents about participation in the upbringing of a child, the place of his residence, the appointment of alimony, the establishment of guardianship/care, adoption, deprivation of parental rights or removal of a child without depriving parents of parental rights, etc.

SUMMARY

The scientific work examines the experience of foreign countries in the field of administrative and legal protection of children from violence. The multifaceted forms and methods of state-authority influence on the sphere of organization of conditions for the full realization by children of their rights and legitimate interests provided for by the legislation of other countries are emphasized. The generalization of the foreign experience of administrative and legal protection of the rights of the child proved that the system of ensuring a safe childhood is inextricably linked and complemented by the activities of civil society institutions, which are engaged in monitoring the level of protection of children's rights and formulating proposals for state authorities to improve the state of state protection of the legal status of the child. The use of foreign experience in the administrative and legal protection of children's rights proved the

feasibility of: increasing the level of prevention of social orphanhood through the introduction of targeted social services at the level of the territorial community to families with children who need social support; development of family forms of raising orphans and children deprived of parental care; introduction of an effective system of bringing to administrative responsibility parents who improperly perform parental duties; introduction of elements of juvenile justice – specialized judges in family cases in general courts, specializing in handling cases regarding the resolution of disputes between parents about participation in the upbringing of a child, the place of his residence, the appointment of alimony, the establishment of guardianship/care, adoption, deprivation of parental rights or removal of a child without depriving parents of parental rights, etc.

REFERENCES

1. Аналіз міжнародного досвіду щодо роботи з дітьми, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Міжвідомча Координаційна Рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/11406/file/Аналіз%20міжнародного%20досвіду.pdf%20.pdf>
2. Безпека дитини в інформаційно-комунікаційному просторі. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2016 року / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. К., 2017. 140 с.
3. Буллинг: детская жестокость. URL: [http://www.tagilib.ru/readers/"/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php](http://www.tagilib.ru/readers/)
4. Буллинг: детская жестокость. URL: [http://www.tagilib.ru/readers/"/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php](http://www.tagilib.ru/readers/)
5. Буллингу здесь не место: что это за явление, как с ним борются в Великобритании и куда обращаться за помощью. URL: <https://angliya.com/2018/06/06/bullingu-zdes-ne-mesto/>
6. Верховна рада схвалила антибулінговий закон. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/verkhovna-rada-skhvalyla-antybulingovyy-zakon>
7. Дети, «вооруженные» Конституцией: зачем нужен закон о буллинге. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/deti-s-konstituciey-v-zubah-zachem-nuzhen-zakon-o-bullinge-1199390.html>; Издательства в японских школах: пути решения проблемы. URL: <https://www.nippon.com/ru/currents/d00290/>
8. Закон про булінг передбачає чіткі алгоритми дій, – Гриневич. URL: <http://osvita.ua/school/62936/>
9. Коломоєць Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія Н. В. Коломоєць. Харків : Панов, 2019. 352 с.

10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія / Н. М. Крестовська. Одеса : Фенікс, 2008. 328 с.

12. Легенька М. М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості його використання в Україні. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 111–116.

13. Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2011. 19 с.

14. Миронюк Р. В. Ефективність адміністративної відповідальності за булінг. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 143–146.

15. Миронюк Р. В., Добош В. В. Деліктність неповнолітніх: адміністративно-правове регулювання та напрями вдосконалення законодавства на прикладі зарубіжних країн. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 57–59.

16. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія, А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка та ін. ; за заг. ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.

17. Мороз В. П. Деякі питання реагування на випадки булінгу. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 151–155.

18. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 36 с.

19. Наливайко Л. Алгоритм дій працівників поліції під час опитування (допиту) неповнолітнього, що став жертвою насильницьких проявів. *Концептуальні положення механізму захисту прав дітей: український та зарубіжний контекст* : кол. монограф. / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 64–74.

20. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курс. вищ. навч. закл. МВС України / А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта та ін. Київ, 2012. 246 с.

21. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація : монографія / Р. М. Опацький ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, засл. Юриста України С. М. Алфьорова ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Запоріжжя : Дике Поле, 2013. 463 с.

22. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монограф. / Р. М. Опацький ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2020. 520 с.

23. Опацький Р. М., Кабаненко А. М. Булінг: причини виникнення та протидія. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 73–75.

24. Особливості адміністративно-деліктного провадження щодо неповнолітніх. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 3. С. 19–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_3_4

25. Особливості та умови деліктної відповідальності неповнолітніх осіб. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2018_29_16

26. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

27. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402

28. Проценко О. О. Верифікація показань під час допиту неповнолітнього підозрюваного. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 86–92.

29. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В. М. Бондаровська, О. О. Кочемировська, Г. М. Лактіонова та ін. ; за заг. ред. О. О. Кочемировської. Київ : Клименко Ю. Я., 2010. 372 с.

30. Хуторянська Т. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на нормальний розвиток дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.

31. Чумак Ю. В. Дитина – свідок домашнього насильства – має бути почутою та захищеною. Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні» URL: <https://khpg.org/1608809322>

32. Школьное насилие: буллинг и хейзинг. URL: http://www.academy.edu.by/files/29052013_Scholnoe%20nasikie.pdf

33. Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS № 189). Strasbourg, 28/01/2003, entry into force 01/03/2006. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/189>

34. CM/Rec(2014)6 on a Guide to human rights for Internet users. Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/16804d5b31>

35. Convention on Cybercrime (ETS № 185). Budapest, 23/11/2001, entry into force 01/07/2004. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185>

36. Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in accordance with article 49. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

37. Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016–2021). Adopted in Sofia in April 2016. URL: <https://www.coe.int/en/web/children/children-s-strategy>

38. Report of the 2014 day of General discussion “Digital media and children’s rights”. Committee on the rights of the child. URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/DGD_report.pdf

Information about the authors:

Sobakar Andrii Oleksiovych,

<https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Administrative Law,

Process and Administrative Activities

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Nestertsova-Sobakar Aleksandra Volodimirivna,

<https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of Civil Law

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

НАСИЛЬСТВО ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ДІТЕЙ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ВЧИНЕННЯ ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ

Фоменко А. Є., Сидорова Е. О.

ВСТУП

Згідно з інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я насильство над дітьми є глобальною проблемою з серйозними довічними наслідками. За статистикою, чверть усіх дорослих піддалися фізичному насильству в дитинстві. Кожна п'ята жінка та 1 із 13 чоловіків повідомляли про сексуальне насилля в дитинстві. Наслідки жорстокого поводження з дітьми включають порушення фізичного та психічного здоров'я протягом усього життя, а соціальні та професійні результати можуть врешті-решт уповільнити економічний та соціальний розвиток країни. Щорічно спостерігається понад 41 000 смертей дітей до 15 років. Ця цифра не показує справжній ступінь проблеми, оскільки значна частина смертей через жорстоке поводження з дітьми неправильно трактується до падінь, опіків, утоплення та інших причин¹. Жорстоке поводження з дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідками завжди є серйозний збиток для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю чи навіть є причиною смерті. Тому завданням всіх органів влади, громадських організацій, опікунських центрів, центрів надання допомоги постраждалим дітям та пересічних громадян є недопущення існування в країні взагалі такого явища як насильство до дітей в цілому і особливо сім'ї, вжиття всіх можливих запобіжних заходів недопущення такого негативного явища, виявлення причин та наслідків їх вчинення та їх усунення, застосування ефективних заходів відповідальності за їх вчинення, формування в суспільстві нетерпимості до вчинення будь-яких форм насильства відносно дітей, як майбутнього нашої країни на шляху до перемоги.

У зв'язку з цим нижче в межах підрозділу монографії ми ставимо та плануємо забезпечити реалізації ряду завдань: визначити форми вчинення насильства щодо дітей в сімейному середовищі, з'ясувати причини вчинення насильства по відношенню до дітей та наслідки насильницької поведінки щодо дітей, виокремити шляхи їх усунення або мінімізації впливу; виокремити заходи щодо попередження насильства по відношенню до дітей та напрямки удосконалення їх застосування.

¹ Child maltreatment. www.who.int (англ.). Архів оригіналу за 11 квітня 2020. Процитовано 27 березня 2020.

1. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей в сім'ї

Виявлення причин вчинення насильства по відношенню до дітей в сім'ї є не правовою а соціально-психологічною категорією, тому не можливо законодавчо закріпити фактори, які зумовлюють вчинення такого насильства. Тільки системний аналіз методик виявлення причин вчинення насильства по відношенню до дітей в сім'ї дає можливість їх узагальнення².

Серед причин вчинення насильства по відношенню до дітей в сім'ї можна виділити наступні:

- низький соціальний статус батьків (часткова зайнятість, малий дохід, відсутність постійного життя, неналежні побутові умови існування);
- зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами батьками або одного з батьків;
- особистісні якості батьків (агресивність, авторитарність);
- сприйняття дитини як причіника однієї із сторін конфлікту в сім'ї (частіше матері);
- відсутність у батьків позитивного прикладу поведження з дітьми (замкнутість, відсутність спілкування з іншими сім'ями);
- фізичні чи психічні вади батьків (розумова відсталість, психічні захворювання тощо);
- невміння виховувати дітей (відсутність елементарних педагогічних знань щодо розвитку дитини);
- незнання своїх прав та обов'язків щодо дітей, незнання прав та потреб дітей (сприйняття дітей як особистої власності, ігнорування їх потреб, викликаних віком та особистими характеристиками);
- відсутність почуття відповідальності за них (відсутність зацікавленості в розвитку дитини, відсутність інтересу до розуміння і розвитку їх талантів, навиків, прагнень в житті);
- невміння долати сімейні та життєві кризи;
- відсутність самореалізації (низький рівень задоволення особистого статусу в суспільстві, не можливість належного матеріального забезпечення);
- недостатня соціалізація батьків (низький рівень культури спілкування, низький рівень комунікабельності);

² Лужанська А. І. Насильство в сім'ї як соціальна проблема / А. І. Лужанська, Е. К. Скиба. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 берез. 2019 р.). – Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 189–191.

- нерозуміння цінності дитини (дитина сприймається не як особистість, а як особа яка зобов'язана за те, що батьки привели їх у світ, годують, одягають, навчають та утримують);
- нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дитини;
- неприйняття дорослими дитячої індивідуальності;
- невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей;
- невідповідність виховання в різні вікові періоди;
- непослідовність у взаєминах дорослих і дітей;
- неузгодженість змісту, цілей і засобів виховання між батьками^{3, 4, 5, 6}.

Діти, які зазнають жорстокого поводження, переживають психічну травму, внаслідок якої вони розвиваються з певними особистісними, емоційними та поведінковими особливостями. У дослідників даної проблеми, зокрема Р. Миронюка та М. Репана немає сумніву, що пережите в дитинстві насильство пов'язане з формуванням у майбутньому певних особистісних розладів. Діти, які зазнали будь-якого виду жорстокого поводження, мають більше емоційних та поведінкових проблем, труднощів з навчанням порівняно з дітьми із сімей, де насильство відсутнє, жорстоке поводження перешкоджає здоровій соціалізації дитини. Негативні наслідки жорстокого поводження – прагнення ізолюватися від суспільства, проблеми з навчанням, нездатність контролювати свою поведінку, невпевненість, почуття тривоги, гніву, стійкі дитячі страхи, порушення контактів з дорослими, розвиток депресії та почуття неповноцінності⁷.

Для подолання проблеми домашнього насилля необхідна, зокрема, зміна сформованих стереотипів суспільної свідомості щодо поняття родини й розподілу в ній соціальних ролей. В. Туташинський з цього

³ Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навчально-методичний посібник / В. Л. Андреевкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях, О. А. Калашник та ін. Київ: ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

⁴ Попередження домашнього насильства: навчальний посібник для консультантів «гарячих» ліній / упоряд.: Краснова О. В., Калашник О. А. Київ, 2016. 90 с.

⁵ Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / укладачі: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта, І. В. Басиста, І. В. Дроздова, В. О. Брижик, О. М. Мусієнко. Київ, 2012. 246 с.

⁶ Лист МОН України «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» від ку № 1/11-5480. URL: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view> (дата звернення 30.11.2019).

⁷ Роман Миронюк, Микола Репан. Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації та ефективності відповідальності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 187–192. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/s4_ua_re/31.pdf

приводу зазначає: «Допускаючи факти жорстокості, батьки дозволяють собі розпоряджатися життям іншої людини, як своєю власністю. І будь-то вбивство чи побиття, продаж дітей – усе це злочин проти особистості, порушення прав дітей і зневага нормами моралі одночасно. І як же глибоко вони укоренилися у свідомості людей, якщо випадкам продажу дітей намагаються знайти виправдання і пояснення». Для рішення будь-яких сімейних проблем необхідно насамперед усвідомлення того, що ти, члени твоєї родини і твоя дитина – люди, що прийшли в цей світ з якоюсь метою. Не торкаючись питань духовності, вирішити ці та інші проблеми – неможливо!»

Діти, що зазнали різного роду насильства, самі стають агресивними, що найчастіше виливається на більш слабких: молодших за віком дітей, на тварин. Часто їхня агресивність виявляється в грі, часом спалахи їхнього гніву не мають видимої причини. Деякі з них, навпаки, надмірно пасивні, не можуть себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді виявляється у вигляді зухвалої, ексцентричної поведінки⁸.

Розрізняють наближені та віддалені наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей в сім'ї.

До *наближених наслідків* вчинення насильства по відношенню до дітей в сім'ї належать: фізичні травми; ушкодження; блювота, головний біль, втрата свідомості, характерні для синдрому струсу, що розвивається в маленьких дітей, яких беруть за плечі і сильно трясуть; з'являється крововилив в очні яблука; гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну, які проявляються у прагненні кудись тікати, сховатися або глибокій загальмованості, зовнішній байдужності. У будь-якому випадку, дитина охоплена надзвичайним страхом, тривогою та гнівом; у старшому віці можливий розвиток депресії з почуттям власної нікчемності, неповноцінності.

Віддалені наслідки – це порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні захворювання, особистісні та емоційні порушення, соціальна невлаштованість.

До віддалених наслідків вчинення насильства по відношенню до дітей в сім'ї слід віднести: головний біль; погіршення зору; інвалідність; розлади харчування та сну; депресія та високий рівень тривожності; фобії та панічні розлади; відчуття сорому та провини; низька самооцінка; різноманітні психосоматичні захворювання (хронічні

⁸ Стромилло А. П. Насильство над дітьми та його наслідки / А. П. Стромилло, С. А. Мукомел. *Вісник Черкаського університету*. 2010. № 121. С. 140–143.

захворювання легень, хвороби печінки, ішемічна хвороба серця, ожиріння тощо); вживання алкоголю та інших психоактивних речовин; небезпечна сексуальна поведінка; проблеми репродуктивного здоров'я (сексуальна дисфункція, гінекологічні захворювання, інфекції, що передаються статевим шляхом, в т. ч. ВІЛ/СНІД, безпліддя, ускладнення в період вагітності/випускень, небажана вагітність тощо); передчасна смерть внаслідок: самогубства, СНІДу, вживання алкоголю та інших психоактивних речовин тощо.

Віддалені наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей в сім'ї можна класифікувати та охарактеризувати за наступними групами:

Порушення фізичного і психічного розвитку – у більшості дітей, що живуть у родинах, де застосовуються важкі фізичні покарання, лайка на адресу дитини і є «методами виховання», чи в родинах, де діти позбавлені тепла, уваги, наприклад у родинах батьків-алкоголиків, наявні ознаки затримки фізичного і нервово-психічного розвитку. Закордонні фахівці назвали цей стан дітей «нездатністю до процвітання».

Діти, що зазнавали жорстокого ставлення до себе, часто відстають у рості, масі чи у тому та іншому від своїх однолітків. Вони пізніше починають ходити, говорити, рідше сміються, вони значно гірше встигають у школі, ніж їхні однолітки. У таких дітей часто спостерігаються «дурні звички»: кусання нігтів, розгойдування. Та й зовні діти, що живуть в умовах зневаги їхніх інтересів, фізичних й емоційних потреб, виглядають по-іншому, ніж діти, що живуть у нормальних умовах: у них припухлі, «заспані» очі, бліде обличчя, скуйовжене волосся, неохайність в одязі, інші ознаки гігієнічної занедбаності – педикульоз, висипання, неприємний запах від одягу і тіла.

Різні захворювання як наслідок насильницької поведінки щодо дітей – можуть носити специфічний для окремого виду насильства характер: наприклад, під час фізичного насильства наявні ушкодження частин тіла і внутрішніх органів різного ступеня тяжкості, переломи кісток. Під час сексуального насильства можуть бути захворювання, що передаються статевим шляхом: інфекційно-запальні захворювання геніталій, сифіліс, гонорея, СНІД, гострі і хронічні інфекції сечостатевої системи, травми, кровотечі із статевих органів і прямої кишки, розриви прямої кишки і піхви, випадання прямої кишки. Під час сексуального насильства – непояснений (якщо ніяких захворювань органів черевної порожнини і малого таза не виявляється) біль внизу живота.

Незалежно від виду і характеру насильства у дітей можуть спостерігатися різні захворювання, що належать до психосоматичних: ожиріння чи, навпаки, різка втрата ваги, що обумовлено порушеннями

апетиту. Під час емоційного (психічного) насильства нерідко бувають шкірні висипання, алергічна патологія, виразка шлунку. Часто в дітей розвиваються такі нервово-психічні захворювання, як тики, заїкуватість, енурез (нетримання сечі), енкопрез (нетримання калу), деякі діти повторно потрапляють у відділення невідкладної допомоги з приводу випадкових травм, отруєнь;

Психічні особливості дітей, які постраждали від насильства – практично всі діти, що постраждали від жорстокого поводження і зневажливого ставлення, пережили психічну травму, в результаті чого вони мають визначені особистісні, емоційні і поведінкові особливості, що негативно впливають на їхнє подальше життя.

Діти, що зазнали різного роду насильства, самі стають агресивними, що найчастіше виливається на більш слабких: молодших за віком дітей, на тварин. Часто їхня агресивність виявляється в грі, часом спалахи їхнього гніву не мають видимої причини.

Деякі з них, навпроти, надмірно пасивні, не можуть себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді виявляється у вигляді зухвалої, ексцентричної поведінки.

Діти, що пережили сексуальне насильство, здобувають невластиві віку пізнання про сексуальні стосунки, що проявляю в їхній поведінці, в іграх з іншими дітьми чи іграшками. Навіть маленькі діти, які постраждали від сексуального насильства, згодом самі можуть стати ініціаторами розпусних дій і втягувати в них велику кількість учасників.

Найбільш універсальною і важкою реакцією на будь-яке, а не тільки сексуальне насильство, є низька самооцінка, що сприяє збереженню і закріпленню психологічних порушень, пов'язаних з насильством. Особистість з низькою самооцінкою переживає почуття провини, сорому.

Для неї характерна постійна переконаність у власній неповноцінності, у тому, що «ти гірша за всіх». Внаслідок цього дитині важко домогтися поваги оточуючих, успіху, спілкування її з однолітками ускладнені.

Серед цих дітей, спостерігаються часті депресії, навіть у дорослому віці. Це виявляється в приступках занепокоєння, безпричинної туги, почуття самотності, порушеннях сну. У старшому віці у підлітків, можуть спостерігатися спроби закінчити життя самогубством.

Почуваючи себе нещасливими, знедоленими, пристосовуючись до ненормальних умов існування, намагаючись знайти вихід з ситуації, вони і самі можуть стати маніпуляторами. Це, зокрема, стосується сексуального насильства, коли в обмін на обіцянку зберігати таємницю

і не ламати звичного сімейного життя, діти вимагають у дорослих гвалтівників гроші, солодощі, подарунки;

Соціальні наслідки насильницької поведінки щодо дітей – шкода для жертви і для суспільства (два наслідки, що виявляються одночасно).

Діти, що пережили будь-який вид насильства, відчувають труднощі соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, немає відповідних навичок спілкування з однолітками, вони не мають достатнього рівня знань і ерудиції, щоб завоювати авторитет у школі тощо. Вирішення своїх проблем діти-жертви насильства – часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі, а це часто поєднано з формуванням у них пристрасті до алкоголю, наркотиків, вони починають красти і здійснювати інші протиправні дії.

Дівчата нерідко починають займатися проституцією, у хлопчиків може порушуватися статевая орієнтація. І ті й інші згодом відчувають труднощі у разі створення власної родини, вони не можуть дати своїм дітям досить тепла, оскільки не вирішені їхні власні емоційні проблеми⁹.

Слід виокремлювати наслідки насильницької поведінки щодо дітей в залежності від їхніх вікових особливостей, а саме:

Наслідки насильницької поведінки щодо дітей у ранньому віці – немовлята не реагують на розлуку з батьками, не виявляють ознак страху перед незнайомими людьми; не здатні розрізняти людей, значущих для них, та незнайомих; часто пасивні, апатичні, не реагують на оточуючих. Вони не дивляться в очі, не виявляють емоцій, коли до них хтось розмовляє, не в змозі привертати та утримувати увагу дорослих невербальними засобами; можуть розгойдуватися, битися головою об стіну тощо; постійно плачуть або не плачуть взагалі. Діти раннього віку часто не можуть сформулювати прив'язаність до своїх основних вихователів (батьків) або мають нестійку прив'язаність, що характеризується відчуттям тривоги, плаксивістю. Вони часто не в змозі формувати ігрові навички, відмовляються від участі у грі, що може вплинути на формування їхніх стосунків з іншими дітьми. Вони можуть ставати агресивними та завдавати шкоди іншим дітям; часто вважають себе «поганими»¹⁰.

⁹ Грицай І. О. Запобігання та протидія домашньому насильству / І. О. Грицай, К. С. Петриченко. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування* : матеріали наук. семінару (Дніпро, 10 груд. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 65–66.

¹⁰ Вільхова Є. М. Домашнє насильство як причина самогубства. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції* : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 квітня 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 32–36.

Наслідки насильницької поведінки щодо дітей у дошкільному віці – проблеми щодо фізичного розвитку: недостатній для віку зріст, слабкий м'язовий тонус, погана координація рухів, незграбна хода; хворобливість (особливо захворювання верхніх дихальних шляхів), розлади кишково-шлункового тракту; відсутність інтересу до рухливих ігор.

Когнітивний розвиток: дитина не говорить, або мова недостатньо розвинена та незрозуміла для оточуючих; слабка артикуляція або неправильне використання слів; труднощі в концентрації уваги, відсутність інтересів до оточуючих предметів, нездатність зосередитися.

Соціальний розвиток: нестійкі прив'язаності або їх відсутність; нерозбірливість у стосунках, нав'язливість, легковажність; недостатнє або досить бурхливе реагування на розлуку з батьками (іншими вихователями); емоційне відсторонення, ізольованість або відчуженість від дорослих та однолітків; соціальна незрілість у відносинах з однолітками (невміння взаємодіяти з іншими дітьми під час гри, ділитися, робити щось по черзі або домовлятися про щось, підвищена агресивність, прагнення командувати однолітками або конкурувати з ними); відсутність навичок та інтересу до участі в іграх, які вимагають уявлення та фантазії, утримування від будь-якої діяльності, пов'язаної з експериментуванням та дослідженнями довкілля.

Емоційний розвиток: часте відчуття страхів, нерідко безпричинна або з незначних причин душевна неврівноваженість; ознаки заниженої самооцінки та невпевненості у своїх силах, поганий контроль над своїми імпульсами, майже відсутність емоцій, пасивність та відсторонення; відсутність проявів «здорової» ініціативи, емоційна відчужуваність, ознаки емоційних розладів на кшталт тривожності, депресивного стану, емоційної нестабільності; вірогідність еноурезу, смоктання великого пальця¹¹.

Наслідки насильницької поведінки щодо дітей у молодшому шкільному віці – діти не очікують (не шукають) допомоги дорослих, намагаються своїми діями та словами довести, що вони в змозі самостійно про себе подбати (що є фактично захисною реакцією, яка спричинена недовірою до дорослих); іноді не реагують на похвалу та позитивну увагу; діти намагаються виправдати очікування дорослих та беруть на себе їх зобов'язання. У них виникають проблеми при спілкуванні з однолітками (відчувають себе неповноцінними та не вартими спілкування з іншими, можуть мати низьку самооцінку, гостро реагують на сприйняття їх однолітками, можуть відчувати

¹¹ Руденко А. О. Домашнє насильство відносно дітей: профілактика та протидія. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 193–195.

сором і розгублення, якщо їм здається, що вони не виправдовують очікування однолітків); можуть намагатися контролювати та експлуатувати інших дітей, командувати ними або залякувати. У таких дітей можуть виникати труднощі у навчанні, їх лякає шкільне середовище, в якому необхідно виконувати численні правила, вони часто не здатні концентруватися на виконанні завдань, для них характерні часті емоційні сплески, нездатність спокійно працювати на уроках. Вони схильні до асоціальних проявів – б'ють інших дітей, вживають ненормативну лексику, пошкоджують речі, говорять неправду, крадуть тощо.

Наслідки насильницької поведінки щодо дітей у підлітковому віці – рівень емоційного розвитку не відповідає фізичному (емоційно дитина виявляє високий рівень обізнаності щодо статевих відносин та готовність до них при фізичній незрілості, погано розуміє себе й оточуючих і не може описати, чим відрізняється від інших людей). Дитина соромиться свого тіла, одягається невідповідно до розміру чи обставин – або в занадто великий, яким намагається прикрити свої частини тіла, або в занадто відвертий одяг. Як правило, самооцінка є заниженою чи завищеною (підлітки, які в результаті насилля мали травми, після яких залишилися шрами чи каліцтво, в переважній більшості мають низьку самооцінку, через що нерідко перебільшують значимість дорослої людини). Іноді дитина не ідентифікує себе зі своїми однолітками, однак не має довірливого ставлення до дорослих, є замкнутою. Факт статевого дозрівання сприймається (особливо дівчатками) як наслідок спричиненої раніше фізичної шкоди. Про наявність серйозних психологічних проблем свідчать виникнення розладів шлунку, зокрема такі захворювання як анорексія та булемія. Свідченням сексуального насильства над дитиною може бути її сприйняття себе як «зіпсованої» людини, внаслідок чого вона має сильне відчуття сорому та провини, негативне ставлення до власного тіла. В неї відсутня самоповага. Вона має недовіру до інших, боїться осіб протилежної статі та фізичних контактів, подібних до обіймів чи дотиків. Як захисна реакція на дисфункційну ситуацію в сімейному оточенні для дитини стає характерною проблемна поведінка: вона нерегулярно відвідує школу, порушує дисципліну, буває надмірно агресивною, безпідставно критикує батьків та близьке оточення.

Окремо виділяють різні, залежно від віку дитини, й *психологічні наслідки насильства*:

- у дошкільників, що пережили сексуальне насильство, загальними симптомами є тривога, нічні кошмари, загальний посттравматичний стресовий розлад, «уникаюча поведінка», депресія, боязкість, агресія, антисоціальна і неконтрольована поведінка, невідповідна віку сексуальна поведінка;

- для дітей шкільного віку характерні такі реакції, як страх, невротичні розлади, агресія, нічні кошмари, труднощі у навчанні, гіперактивність (знаходячись у постійній напрузі вдома, дитина не може стримуватися в школі, де немає людей, агресію з боку яких вона боїться) і регресивна поведінка;

- у підлітків частіше спостерігаються депресії, суїцидальна та самоушкоджуюча поведінка, соматичні скарги, протиправні дії, втечі з дому і зловживання наркотичними речовинами¹².

Отже, будь-який вид насильства формує у дітей такі особистісні і поведінкові особливості, які роблять їх малопривабливими і навіть небезпечними для суспільства.

Також слід виокремити *опосередковані наслідки домашнього насильства для дітей* (у випадках коли насильство вчиняється щодо одного із батьків), зокрема:

- Діти скривджених матерів у 6 разів частіше намагаються накласти на себе руки, 50 % їх схильні до зловживань наркотиками та алкоголем.

- Майже 100 % матерів, які зазнавали насильства, народили дітей хворими (переважно з неврозами, заїканням, енурезом, церебральним паралічем, із порушеннями психіки).

- Практично всі бездомні діти – жертви домашнього насильства: психологічного, фізичного та сексуального. Саме від наруги або для припинення насильства діти втікають на вулицю.

- Іноді діти бувають утягнутими в домашнє насильство, коли намагаються захистити своїх матерів від знущання. Намагаючись захистити свою матір підлітки можуть тяжко поранити чи вбити батька. Значна кількість цих дітей потрапляє у виховнотрудові колонії для неповнолітніх.

- У 55 % випадках, коли чоловіки б'ють своїх партнерок, вони також ображають своїх дітей. Крім того, побита мати так морально і фізично страждає, що не може належним чином піклуватись про дітей.

- Жінки – жертви домашнього насильства починають виявляти відчуженість або ворожість у ставленні до дітей¹³.

Внаслідок домашнього насильства у дітей відбуваються не лише серйозні викривлення психосексуального розвитку дитини, а й

¹² Щепіхіна О. М. Вплив насильницьких чинників на психологічний стан дитини. *Вплив рівня дозвілля та відпочинку молоді на зниження рівня злочинності* : матеріали регіонал. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 31 трав. 2019 р.). Дніпро : Видавць Біла К. О., 2019. С. 114–117.

¹³ Наливайко Л. Р. Домашнє насильство як перешкода становленню громадянського суспільства: сучасні тенденції та перспективи подолання в Україні. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 травня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 21–25.

порушується розвиток базового почуття самостійної та здорової ідентичності, адекватного оцінювання реальності. В результаті насильства дитині завдаються тяжкі травми, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я, при чому хлопці страждають не менше за дівчат. Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя. У суспільстві росте потенційний агресор або жертва – людина, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а «за необхідності» й бити. Статистичні дані діяльності Національної поліції за останні 5 років свідчать, що із 100 випадків викликів поліції за фактом домашнього насильства 30 % з них пов'язані з вчиненням насильства щодо дітей, що вказує на досить високий ризик завдання невідвортної шкоди дитині, яка може в подальшому призвести до важких наслідків – вчинення суєцидів, залишення дитиною сім'ї та зайняттям бродяжництвом, втягнення дитини в протиправну (в тому числі злочинну діяльність). У зв'язку з цим на загальнодержавному рівні мають бути розроблені, а більше ефективно впроваджені програми реабілітації дітей, які стали жертвами насильства в сім'ї.

2. Заходи щодо попередження насильства по відношенню до дітей та напрямки удосконалення їх застосування

Відповідно до ст. 1 Закону *запобігання домашньому насильству* (у тому числі щодо дітей) визначається як система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на:

- підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства;
- формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках;
- небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей;
- викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються.

Тоді як *протидія домашньому насильству* (у тому числі щодо дітей) це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та

особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на:

- припинення домашнього насильства;
- надання допомоги та захисту постраждалій особі;
- відшкодування їй завданої шкоди;
- належне розслідування випадків домашнього насильства;
- притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки.

Таким чином запобігання (попередження) домашньому насильству щодо дітей є одним із напрямків (форм) протидії такому явищу¹⁴.

Серед кримінологів домінуючою є точка зору, що під «попередженням злочинів (кримінальних правопорушень)» розуміється встановлення осіб, що намагаються скоїти злочин, та застосування проти них заходів для припинення їхньої діяльності» і воно відмінне від термінів «профілактика», «припинення», але тотожне поняттю «запобігання»¹⁵.

Заходи попередження домашнього насильства щодо дітей в тому числі попередження жорсткого поводження з дітьми не слід ототожнювати з спеціальними заходами щодо протидії домашньому насильству, які застосовуються як наслідок вчинення домашнього насильства, а саме: терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників¹⁶.

До завдань у сфері попередження (запобігання) домашньому насильству щодо дітей слід віднести:

- 1) визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства щодо дітей;
- 2) підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства щодо дітей;
- 3) сприяння розумінню суспільством природи домашнього насильства щодо дітей, його негативного впливу на дітей;

¹⁴ Репан М. І. Домашнє насильство: проблемні питання в застосуванні чинного законодавства. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 березня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. – С. 251–252.

¹⁵ Шендрик В. В., Крепаков І. О. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів». *Форум права*. 2011. № 1. С. 1129–1139. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11svvtzz.pdf>

¹⁶ Цуркаленко Д., Репан М. Профілактика домашнього насильства в Україні: поняття та зміст. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (117). С. 336–343.

4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалої дитини, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав дитини;

5) заохочення всіх членів суспільства, насамперед чоловіків і хлопців, до активного сприяння запобіганню домашньому насильству щодо дітей¹⁷.

Заходами у сфері попередження (запобігання) домашньому насильству щодо дітей є:

1) вивчення ситуації та збір згрупованих за суб'єктом посягання (дитиною) статистичних даних про факти домашнього насильства;

2) організацію і проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства щодо дітей, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей та практики його застосування;

3) організацію і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей, роз'яснення його форм, проявів і наслідків;

4) розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей;

5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству щодо дітей, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки домашнього насильства щодо дітей, зокрема до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей;

6) організацію та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей, а також для працівників правоохоронних органів і суддів¹⁸.

Форми запобіжних заходів проти жорстокого поводження з дітьми та захисту дітей від насильства в сім'ї можна сформувати в три групи: *первинні, вторинні і третинні.*

¹⁷ Юнін О. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. № 4 (114). С. 15–21.

¹⁸ Пісоцька К. О. Суб'єкти, щодо яких здійснюється адміністративна діяльність підрозділами ювенальної превенції. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 247–248.

Первинні заходи запобігання насильства щодо дітей – це дії, спрямовані на інформування громадськості щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми та зміну поведінки стосовно виховання дітей, а саме:

- проведення інформаційних кампаній щодо підвищення громадської свідомості, які проводяться як державними так і недержавними організаціями;
- відвідування працівниками соціальної служби та служби охорони здоров'я сім'ї, в якій були зафіксовані випадки будь-якої форми насильницького впливу щодо дитини;
- проведення навчальних програм з усвідомленого батьківства та розвитку дитини;
- функціонування телефонних ліній допомоги;
- консультування у громадських центрах тощо.

Спеціалісти соціальної сфери (соціальні працівники, соціальні педагоги, представники громадських організацій тощо) виконують важливу роль в організації первинних профілактичних заходів щодо жорстокого поводження з дітьми, особливо у проведенні навчання для батьків. Тема усвідомленого батьківства піднімається багатьма громадськими організаціями, проводяться тренінги/семінари для батьків, щодо основ батьківської компетентності, особливості розвитку дитини раннього віку, реалізації прав дитини в сім'ї, виховання дітей на основі здорового глузду. З метою запобігання жорстокого поводження з дітьми та захисту їх від різних форм насильства на місцевих рівнях створюються та розповсюджуються інформаційні матеріали, що містять список інституцій та організацій, покликаних надавати допомогу дітям, перелік підрозділів поліції, куди можна звернутися з приводу насильства.

Вторинними засобами запобігання насильству щодо дітей є спеціалізовані послуги сім'ям, які потребують додаткової допомоги, шляхом визначення факторів ризику поганого ставлення до дитини. Для соціального працівника у даному випадку необхідно пам'ятати, що не всі сім'ї, які мають фактори ризику, матимуть і випадки поганого ставлення. Підхід відбору це тільки засіб, що дозволяє забезпечити підтримку тим родинам, які мають додаткові потреби. Таким чином, хоч цей підхід може розглядатися як суперечливий, після відбору відбувається позитивне та корисне втручання. Різноманітні дослідження встановили численні фактори ризику. Жорстокість у сім'ї (зазвичай насилля чоловіка чи дружини) є найбільш передбачуваний фактор ризику, який призводить до насильства над дитиною у майбутньому.

При проведенні відбору сім'ї для втручання (у випадку настання ризиків насильства щодо дитини) необхідно враховувати наступні

фактори: батьківське сприйняття дитини; батьківську позицію дитини; індикатори формування прив'язаності; якість батьківства.

Третинні засоби запобігання насильства щодо дітей – це надання послуг дітям та сім'ям, з якими вже трапились випадки насильства чи нехтування. Відповідне (реакційне) стеження та виявлення випадків насильства чи нехтування дітьми призводить до втручання у сім'ю, з метою припинення поганого ставлення та попередження його в майбутньому. Цей вид діяльності є необхідним навіть за наявності проактивних первинних та вторинних запобіжних заходів. В Україні з дітьми, які потерпіли від жорстокого поводження, насильства працюють вже згадані вище центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які створюють притулки для жінок з дітьми, що постраждали від насильства. Будь-яке залучення працівників соціальної сфери до захисту дитини від жорстокого поводження повинно розглядатися в контексті мультидисциплінарного підходу. Всі запобіжні заходи мають проводитися в рамках Конвенції ООН про права дитини та чинного законодавства України.

З метою удосконалення системи захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї суб'єктам такого захисту *необхідно*:

- сприяти ефективній взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, підрозділів поліції ювенальної превенції, органів та закладів освіти, охорони здоров'я у попередженні жорстокого поводження з дітьми, фізичного, сексуального, психологічного, соціального насильства, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від жорстокого поводження;

- активізувати висвітлення у засобах масової інформації питань правового захисту дітей та неповнолітніх, а також профілактики та запобігання будь-яким негативним явищам, злочинності в дитячому та молодіжному середовищі;

- забезпечити дієвий контроль за організацією роботи служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо попередження насильства в сім'ї, захисту дітей від жорстокого поводження;

- Міністерству освіти і науки України спільно з Міністерством соціальної політики України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України доцільно:

- розробити серію пам'яток, буклетів для дітей та неповнолітніх щодо їх прав та обов'язків, механізмів захисту порушених прав та забезпечити розповсюдження у навчальних закладах;

- здійснювати правороз'яснювальну роботу для неповнолітніх у навчальних закладах, а також у школах-інтернатах, у притулках для

дітей, у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, в установах виконання покарань.

- провести аналіз здійснення правового батьківського всеобучу, зокрема з питань насильства в сім'ї, контролю за відвідуванням занять школярами, заходів впливу на батьків за не відвідання дітьми навчальних закладів;

- вдосконалювати правовиховну роботу зі школярами щодо їх захисту від проявів дискримінації, будь-яких форм насильства та вживати необхідних заходів щодо вчасного попередження та недопущення насильства над дітьми в закладах освіти.

- підтримувати шкільне самоврядування, створення учнівських рад, роботу дитячих омбудсменів, молодіжні та дитячі, громадські організації;

- організувати ознайомлення учнів загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів з нормативно-правовими актами з питань соціального та правового захисту дітей шляхом проведення лекцій, бесід, консультацій з метою роз'яснення їх основних прав, свобод та обов'язків, а також відповідальності неповнолітніх за вчинення кримінальних та інших правопорушень¹⁹;

- спільно з відповідними підрозділами місцевих державних адміністрацій організувати проведення нарад, семінарів, консультацій для заступників директорів шкіл з виховної роботи з питань роз'яснення чинного законодавства стосовно захисту прав дитини, зокрема Конвенції ООН про права дитини, Законів України «Про охорону дитинства», «Про освіту», Про загальну середню освіту» та відповідальності за їх порушення²⁰.

ВИСНОВКИ

В результаті узагальнення вітчизняних та зарубіжних практик застосування заходів попередження насильства щодо дітей, слід виокремити ті форми діяльності підрозділів поліції які необхідно активізувати з метою підвищення ефективності діяльності підрозділів поліції (в межах їх компетенції) у цій сфері, зокрема:

- 1) розробити методіку оперативної обробки повідомлень, які надходять кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству від дітей та інших осіб щодо вчинення відносно них

¹⁹ Собакарь А. О. Протидія деліктності неповнолітніх засобами адміністративної профілактики. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 207–210.

²⁰ Бандурка І. О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї. *Форум права*. 2014. № 2. С. 47–57.

насильницьких дій, шляхом системи ідентифікації особи-заявника та визначення рівнів небезпеки (потенційний, реальний, надзвичайний);

2) розробити систему сповіщення служб втручання (поліції, соціальних служб) щодо реагування на повідомлення про здійснення насильства щодо дітей за рівнями небезпеки (потенційний, реальний, надзвичайний) для необхідності їх оперативного виїзду на місце події з урахуванням наближення їх дислокації;

3) здійснювати постійний моніторинг способу життя сім'ї в якій було вчинено домашнє насильство та насильство щодо дітей, інформація про які занесена до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства щодо дітей (доцільно орієнтуватись на дані, які були внесені ЄДР за останній рік), особливо увагу необхідно здійснювати щодо сімей в яких двічі і більше зафіксовані випадки домашнього насильства, особливо тих які стоять на обліку;

4) одним із напрямків діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції доцільно визначити – перевірку закладів виховання дітей (дитячих будинків і загальноосвітніх школи-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усіх типів і форм власності) у тому числі будинків сімейного типу на предмет дотримання прав і свобод дітей а також проведення бесід щодо фактів насильства над дітьми чи умов, які можуть до цього привести;

5) також одним із напрямків діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції доцільно визначити – контроль за виконанням кривдниками (щодо дітей, або коли дитина стала свідком насильства) спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії зокрема – термінового заборонного припису стосовно кривдника та обмежувального припису стосовно кривдника, який застосований за рішенням суду;

6) систематизувати напрямки взаємодії поліції з іншими суб'єктами у сфері запобігання насильству щодо дітей (у відповідному Порядку, затвердженому Постановою КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658) з визначенням конкретних заходів, які спрямовані не на виявлення та фіксацію домашнього насильства, а на координацію щодо застосування заходів профілактики (недопущення) вчинення насильства щодо дітей.

АНОТАЦІЯ

В межах підрозділу монографії ми ставимо та плануємо забезпечити реалізації ряду завдань: визначити форми вчинення насильства щодо дітей в сімейному середовищі, з'ясувати причини вчинення насильства по відношенню до дітей та наслідки насильницької поведінки щодо дітей, виокремити шляхи їх усунення або мінімізації впливу; виокремити заходи щодо попередження насильства по відношенню до дітей та напрямки удосконалення їх застосування.

В результаті узагальнення вітчизняних та зарубіжних практик застосування заходів попередження насильства щодо дітей, слід виокремити ті форми діяльності підрозділів поліції які необхідно активізувати з метою підвищення ефективності діяльності підрозділів поліції (в межах їх компетенції) у цій сфері, зокрема: 1) розробити методику оперативної обробки повідомлень, які надходять кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству від дітей та інших осіб щодо вчинення відносно них насильницьких дій, шляхом системи ідентифікації особи-заявника та визначення рівнів небезпеки (потенційний, реальний, надзвичайний); 2) розробити систему сповіщення служб втручання (поліції, соціальних служб) щодо реагування на повідомлення про здійснення насильства щодо дітей за рівнями небезпеки (потенційний, реальний, надзвичайний) для необхідності їх оперативного виїзду на місце події з урахуванням наближення їх дислокації; 3) здійснювати постійний моніторинг способу життя сім'ї в якій було вчинено домашнє насильство та насильство щодо дітей, інформація про які занесена до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства щодо дітей (доцільно орієнтуватись на дані, які були внесені ЄДР за останній рік), особливу увагу необхідно здійснювати щодо сімей в яких двічі і більше зафіксовані випадки домашнього насильства, особливо тих які стоять на обліку; 4) одним із напрямків діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції доцільно визначити – контроль за виконанням кривдниками (щодо дітей, або коли дитина стала свідком насильства) спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії зокрема – термінового заборонного припису стосовно кривдника та обмежувального припису стосовно кривдника, який застосований за рішенням суду; систематизувати напрямки взаємодії поліції з іншими суб'єктами у сфері запобігання насильству щодо дітей (у відповідному Порядку, затвердженому Постановою КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658) з визначенням конкретних заходів, які спрямовані не на виявлення та фіксацію домашнього насильства, а на координацію щодо застосування заходів профілактики (недопущення) вчинення насильства щодо дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Child maltreatment (англ.). Архів оригіналу за 11 квітня 2020. Прочитовано 27 березня 2020. URL: <https://www.who.int>. (дата звернення 30.10.2022).

2. Лужанська А. І. Насильство в сім'ї як соціальна проблема. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 берез. 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 189–191.

3. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / В. Л. Андрєєнкова,

В. В. Байдик, Т. В. Войцях, О. А. Калашник та ін. Київ : ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

4. Попередження домашнього насильства : навчальний посібник для консультантів «гарячих» ліній / упорядники: О. В. Краснова, О. А. Калашник Київ, 2016. 90 с.

5. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / укладачі: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброда, І. В. Басиста, І. В. Дроздова, В. О. Брижик, О. М. Мусієнко. Київ, 2012. 246 с.

6. Лист МОН України «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» № 1/11-5480. URL: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view> (дата звернення 30.10.2022).

7. Роман Миронюк, Микола Репан. Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації та ефективність відповідальності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 187–192. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/s4_ua_re/31.pdf. (дата звернення 30.10.2022).

8. Стромило А. П. Насильство над дітьми та його наслідки / А. П. Стромило, С. А. Мукомел. *Вісник Черкаського університету. Науковий журнал*. 2010. № 121. С. 140–143.

9. Грицай І. О. Запобігання та протидія домашньому насильству / І. О. Грицай, К. С. Петриченко. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування* : матеріали наук. семінару (Дніпро, 10 груд. 2020 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 65–66.

10. Вільхова Є. М. Домашнє насильство як причина самогубства. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції* : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 квітня 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 32–36.

11. Руденко А. О. Домашнє насильство відносно дітей: профілактика та протидія. Актуальні проблеми ювенальної деліктології : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 193–195.

12. Щепіхіна О. М. Вплив насильницьких чинників на психологічний стан дитини. *Вплив рівня дозвілля та відпочинку молоді на зниження рівня злочинності* : матеріали регіонал. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 31 трав. 2019 р.). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. С. 114–117.

13. Наливайко Л. Р. Домашнє насильство як перешкода становленню громадянського суспільства: сучасні тенденції та перспективи подолання в Україні. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 травня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 21–25.

14. Репан М. І. Домашнє насильство: проблемні питання в застосуванні чинного законодавства. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 березня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 251–252.

15. Шендрик В. В. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів». *Форум права*. 2011. № 1. С. 1129–1139. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11svvtzz.pdf>. (дата звернення 30.10.2022).

16. Цуркаленко Д. Профілактика домашнього насильства в Україні: поняття та зміст / Д. Цуркаленко, М. Репан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (117). С. 336–343.

17. Юнін О. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

18. Пісоцька К. О. Суб'єкти, щодо яких здійснюється адміністративна діяльність підрозділами ювенальної превенції. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 247–248.

19. Собакарь А. О. Протидія деліктності неповнолітніх засобами адміністративної профілактики. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 207–210.

21. Бандурка І. О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї. *Форум права*. 2014. № 2. С. 47–57.

Information about authors:

Fomenko Andriy Yevhenovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Rector Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Sydorova Elvira Oleksandrivna,

Candidate of Legal Sciences, Deputy Director of the Educational and
Scientific Institute of Law and Training
of Specialists for National Police Units
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ І СУТЕНЕРСТВА

Чаплинський К. О., Плетенець В. М.

ВСТУП

Важливою складовою формування й розвитку соціуму є дотримання сформованих для певної спільноти моральних цінностей. Серед проявів порушення моральних засад розвитку та діяльності суспільства можуть бути названі такі як втягнення особи в заняття проституцією та сутенерство. Найбільш незахищеною категорією осіб щодо розглядуваних протиправних діянь можуть бути визначені неповнолітні. Це може бути пояснено відсутністю достатнього для здійснення критичного сприйняття подій, життєвого досвіду, схильності до впливу з боку дорослих осіб.

Судово-слідча практика визначає, що близько 18 % вказаних кримінальних правопорушень вчинюється відносно неповнолітніх. Наведені дані дозволяють стверджувати про поширеність проявів втягнення неповнолітнього у заняття проституцією. Не меншої уваги потребує й те, що статистичні дані не відображують реальної картини досліджуваного кримінального правопорушення, яке здебільшого залишається латентним.

Варто відзначити, що сформовані умови за фактами втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства обумовлені суб'єктивними та об'єктивними чинниками, зокрема: недосконалістю законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за безпосереднє надання інтимних послуг; небажанням потерпілих співпрацювати зі слідством, що досить часто обумовлено різного роду впливом, зокрема й залякуванням, шантажем, катуванням; недостатністю техніко-криміналістичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування; не належним рівнем практичного досвіду уповноважених осіб з розслідування кримінальних проваджень розглядуваної категорії; прийняттям не зацікавленими особами заходів з маскуванню, знищення чи пошкодження матеріальних слідів кримінального правопорушення; відсутністю методичних рекомендацій з використання спеціальних знань за досліджуваними кримінальними правопорушеннями і т. ін.

Варто відмітити, що питанням використання спеціальних знань було приділено значної уваги з боку значної кількості науковців,

зокрема: В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. А. Журавля, А. В. Ішенка, Н. С. Карпова, В. В. Коваленка, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, А. В. Кофанова, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Одерія, І. В. Пирога, Б. В. Романюка, М. В. Салтєвського, З. М. Соколовського, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, О. В. Фролова, П. В. Цимбала, В. В. Циркаля, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та ін.

Водночас поза належної увагою науковців залишились питання використання спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією й сутенерства. Це обумовлює необхідність зосередження нашої уваги на даному питанні. Особливого значення наведені питання набувають в умовах воєнного стану, що запроваджений в Україні, коли способи впливу на неповнолітніх, чинники об'єктивного й суб'єктивного характеру значно впливають на учасників досудового розслідування, а встановлення обставин учинених протиправних діянь дедалі ускладнюються.

Таким чином можемо наголосити на тому, що наведені обставини обумовлюють необхідність приділення належної уваги розглядуваним питанням з боку науковців для розробки дієвого інструментарію, з використанням якого працівники Національної поліції України та інших практичних підрозділів правоохоронних органів досягали б позитивного результату своєї діяльності. Удосконалення слідчої діяльності, з урахуванням сучасних вимог, в цілому та такої її складової як використання існуючих форм спеціальних знань, вбачається нам запорукою боротьби з розглядуваними злочинними проявами. Зазначене обумовлено й необхідністю повноцінного використання досягнень науки й техніки, роль яких на сучасному етапі кримінального судочинства постійно збільшується. Варто відзначити, що криміналістика виступає основним «провідником» науково-технічного прогресу в кримінальній процес для набуття отриманими матеріальними та ідеальними слідами кримінального правопорушення доказового значення.

1. Використання спеціальних знань спеціалістів при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства

Важливим криміналістичним засобом, що забезпечує найбільш ефективно та швидко кримінальне провадження за фактами втягнення неповнолітнього в заняття проституцією, є використання спеціальних знань.

Це, як наголошує П. П. Михайленко, сприяє дотриманню принципу об'єктивності досудового слідства¹. При цьому вирішення завдань кримінального провадження нерідко обумовлює необхідність вивчення методичних рекомендацій з розслідування відповідного кримінального правопорушення, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, залучення до цього інших осіб, які володіють різного роду знаннями, вміннями та навичками і т. ін.

Водночас необхідність використання тих чи інших знань виникає залежно від умов, що сформувались під час розслідування. Тому особливості їх вибору та застосування при виявленні фактів втягнення неповнолітнього в заняття проституцією потребують докладного розгляду. Можемо наголосити, що ефективне використання спеціальних знань є одним із способів підвищення якості розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії.

Так, під спеціальними знаннями З. М. Соколовський розуміє сукупність відомостей, отриманих у результаті професійної спеціальної підготовки, які створюють для особи, котра ними володіє, можливість вирішення питань у будь-якій області². Водночас ми схиляємось до думки, що вірніше стверджувати не про можливість вирішення питань у будь-якій області, як наголошує вчений, а в тій де здійснювалась підготовка та набута відповідна кваліфікація.

На думку Б. В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального виду), якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства³.

Заслуговує на увагу і позиція В. І. Гончаренка, який наголошує, що спеціальні знання відповідають вимогам сучасного розвитку науки і можуть використовуватись у сфері кримінально-процесуальної діяльності з метою доказування окремих обставин кримінального провадження, збирання та закріплення доказів тощо⁴.

¹ Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії). У 3-х томах. Київ : Генеза, 1999. 890 с. С. 202–204.

² Соколовський З. М. Понятія спеціальних знаний. К вопросу об основаниях назначения экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*: Республиканский межведомственный сборник научно-методических работ. Київ : РИО МВД УССР, 1969. Вып. № 6. С. 202–204.

³ Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с. С. 57.

⁴ Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы) : монографія. Київ : Вища школа, 1980. С. 11.

Цілком можна підтримати і позицію М. Г. Щербаковського, який визначає наступне. Якщо говорити про вміння експерта, то, насамперед, слід вказати на те, що він знає, як провести дослідження, тобто володіє знаннями про об'єкт дослідження і способи вилучення з нього необхідної інформації. Тому в поняття вміння необхідно включити знання про об'єкти і методи, методики дослідження. З іншого боку, вміння завжди є застосуванням знань, тобто недостатньо просто знати щось про предмет, необхідно опанувати цілим рядом дій та операцій для того, щоб застосувати ці знання. Таким чином, вміння – це цілеспрямовані дії (операції, дослідження) з об'єктом на основі знання про нього. У цьому сенсі виконання дії на основі навичок стає автоматичним. У свідомості обізнаної особи, наприклад, висувуються на передній план цілі, заради яких виконуються дії, і умови, в яких вони протікають, а також їх можливі результати. На підставі викладеного вважаємо, що включення в поняття «спеціальних знань» вмінь та навичок є зайвим й не відповідає прийнятним у педагогіці та психології положенням. Тому цілком вірним є роз'єднання законодавцем спеціальних знань та навичок їх застосування у спеціаліста у кримінальному провадженні (ст. 71 КПК України)⁵.

Потребує уваги й позиція В. К. Лисиченка й В. В. Циркаля, які наголошують, що при розслідуванні злочинів наукові знання не є єдиною галуззю спеціальних знань, які використовуються при проведенні експертиз. Водночас, на думку вчених, у низці випадків експертами призначаються особи, котрі володіють професійними знаннями та практичними навичками у певній сфері суспільного життя⁶.

Переважає більшість проанкетованих працівників слідчих підрозділів Національної поліції (89 %) визначили використання спеціальних знань способом пошуку, виявлення й фіксації доказової інформації.

При розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства, *можуть застосовуватися різні спеціальні знання*. Звичайно, їх використання потрібно розглядати крізь призму їх оперування ними тими чи іншими суб'єктами при проведенні відповідних слідчих (розшукових) дій. У кримінально-процесуальному законодавстві України як суб'єкти використання спеціальних знань, про що наголошує І. В. Пиріг, чітко визначені їх безпосередні носії – слідчий, спеціаліст, експерт⁷.

⁵ Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / Харьков : Эспада, 2005. 536 с. С. 225–226.

⁶ Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Київ : КГУ, 1987. С. 19–20.

⁷ Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид.

Водночас потребує уваги й думка М. В. Салтевського, який наголошує на необхідності розмежування спеціальних та професійних знань. Так, він вважає, що знання, отримані особою у процесі навчання і практики, є професійними. Для слідчого професійними є всі юридичні знання, у т. ч. у галузі криміналістики. На думку вченого, спеціальними виступають лише ті, які відрізняються від здобутих у процесі професійної підготовки⁸. Таким чином знання набуті слідчим під час підготовки та практичного їх застосування варто оцінювати як професійні. Таким чином спосіб отримання знань, як наголошує В. М. Вальдман, є також критерієм для визначення спеціальних знань⁹. Спеціальними для слідчого будуть ті знання, якими він не володіє, що обумовлює необхідність залучення суб'єктів, котрі є їх носіями.

Щодо цього О. В. Фролов наголошував, що до суб'єктів застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні необхідно відносити наступних осіб: експерта; спеціаліста; педагога; психолога; перекладача; безпосередньо особу, що проводить розслідування¹⁰. Водночас ми схилиємось до думки, що суб'єктом застосування спеціальних знань з наведеного О. В. Фроловим переліку є саме слідчий. Усі інші суб'єкти виступають носіями знань, котрі для них є професійними за освітою, родом діяльності тощо.

Реалізація техніко-криміналістичного забезпечення, на думку Ю. М. Черноус, стосується різних питань, пов'язаних із залученням спеціальних знань, участю спеціалістів (зокрема, інспекторів-криміналістів, судових експертів) при проведенні слідчих (розшукових) дій, вилученням речових доказів, наступним проведенням судових експертиз. Судово-експертна діяльність є предметом дослідження за змістом багатьох наукових робіт, заслуговує особливої уваги у структурі техніко-криміналістичного забезпечення, а згідно іншої точки зору – як самостійна складова криміналістичного забезпечення. Таким чином, основний зміст техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів складають відповідні спеціальні знання і технічні засоби, а також суспільні відносини, що складаються у

наук. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2006. 205 с. С. 37.

⁸ Салтевский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий. *Становление и развитие органов внутренних дел Украинской ССР*. Київ : КВШ МВД СССР, 1973. С. 134–135.

⁹ Вальдман В. М. Компетенция эксперта в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юридич. наук / Ташкентский гос. ун-т. Ташкент, 1965. С. 5–6.

¹⁰ Фролов О. В. Суб'єкти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України*. № 4 (25). 2014. С. 82.

процесі їх застосування. Розвиток суспільних відносин, вплив науково-технічного прогресу, удосконалення засобів та методів злочинної діяльності вимагають постійної уваги до вказаних питань¹¹.

У свою чергу, О. В. Бишевець визначає, що спеціальні знання можуть бути процесуальними та непроцесуальними. До процесуальної форми автор відносить: проведення судових експертиз (ст.ст. 242–245 КПК України); залучення спеціалістів для участі в окремих слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 71, 226, 227, 491 КПК України) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування технічних засобів у кримінальному провадженні як одного з способів виявлення і фіксації (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п.п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч.ч. 1-4 ст. 107 КПК України); письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у процесуальних діях щодо особливостей виявлення і фіксації слідів та інших об'єктів (п. 2, ч. 2 ст. 105 КПК України). Серед непроцесуальних форм використання спеціальних знань були виокремлені наступні: проведення ревізій, здійснення аудиторських перевірок, проведення попереднього дослідження об'єктів, консультації спеціалістів¹².

Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень та даних опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції та інших уповноважених осіб, дозволило дійти висновків, що під час розслідування втягнення неповнолітнього у заняття проституцією та сутенерства здебільшого використовуються наступні форми спеціальних знань¹³:

- призначення та проведення судових експертиз – 100 %;
- участь спеціаліста при проведенні окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій – 73 %.

На наше переконання важливою складовою розслідування досліджуваного кримінального правопорушення є участь спеціаліста при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень доводить, що залучення спеціаліста до проведення оглядів, допитів, обшуків,

¹¹ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 220–222.

¹² Чаплинський К. О. Спеціальні знання як об'єкт криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. 2011. № 2. С. 306–312.

¹³ Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 187–193.

слідчих експериментів та ін. дозволяє отримувати необхідні докази, що підтверджують причетність конкретних осіб до протиправної діяльності.

Так, проведення наведених слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства за відсутності спеціалістів тягне за собою їхню поверхневість та безрезультативність¹⁴. Натомість проведені зі спеціалістами відповідного профілю діяльності слідчі (розшукові) дії дозволяють отримати необхідну інформацію у встановленні обставин кримінального правопорушення з мінімальними витратами часу, сил та засобів¹⁵. Зазначене виступає вагомим показником професійної підготовки як слідчого в організації розслідування, так і залучених спеціалістів у спроможності вирішення поставлених задач.

Відповідно до ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок¹⁶.

Визначення З. М. Соколовським категорії спеціаліст здійснено з позиції розуміння самостійної професії, якою людина фахово займається, того чи іншого виду спеціальної праці, кваліфікований представник будь-якої професії і, головним чином, із поняття «професійної спеціальної освіти»¹⁷. Наведене може бути оцінено в контексті оволодіння відповідною спеціальністю, як окремої галузі науки чи техніки. Застосування наявної у відповідного суб'єкту кваліфікації в якості спеціаліста може здійснюватися як у процесуальній, так і непроцесуальній формах.

Головним завданням цього учасника процесу є консультування працівників правоохоронних органів з різноманітних питань, що виникають під час кримінального провадження. В. В. Коваленко

¹⁴ Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. / Чаплинський К. О. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с., іл.

¹⁵ Чаплинський К. О. Особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях / Коцюба С. А. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. випуск № 1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». 216 с. С. 57–61.

¹⁶ Кримінальний процесуальний Кодекс України від від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁷ Соколовський З. М. Поняття специальных знаний. К вопросу об основаниях назначения экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза: Республиканский межведомственный сборник научно-методических работ*. Київ : РИО МВД УССР, 1969. Вып. 6. С. 202–204.

акцентує увагу на тому, що спеціаліст, надаючи допомогу слідчому у виявленні, фіксації, вилученні та попередньому дослідженні слідів, може надати консультації щодо перспектив майбутнього експертного дослідження тих чи інших об'єктів, а також кількості матеріалів, необхідних для проведення експертизи¹⁸.

Цілком погоджуємося з позицією О. Ю. Бутиріна, який наголошує на тому, що відмінність у характері діяльності спеціаліста по відношенню до експерта, зазначаючи, що спеціаліст надає консультації в усній або письмовій формі, виходячи з професійних знань, без проведення спеціальних досліджень, що призначаються ухвалою суду¹⁹.

Заслуговує на увагу й думка О. А. Никифорової, яка наголошує, що спеціаліст може зробити висновки, засновані на встановлених при проведенні слідчих дій фактах, проте такі висновки на відміну від висновків експерта не мають значення доказів, а носять лише характер консультацій²⁰.

Водночас ми більше схилиємось до твердження, що спеціаліст доходить не до висновку, навіть вірогідного, а до припущення. Останні можуть висуватись як спеціалістом, так і слідчим про обставини способу вчинення злочинного діяння, слідової картини, механізму вчинення, відношення відповідних об'єктів до кримінального правопорушення та ін. Висновок (вірогідний чи категоричний) може бути отриманий за результатами проведення експертного дослідження, а не попереднього дослідження об'єктів слідчим на місці події. Слідчий, навіть маючи відповідну компетентність не має відповідної компетенції. Висловлена нами точка зору не є новою. Так, ще Б. Л. Бразоль наголошував, що слідчі, розпочинаючи той чи інший огляд, не стільки турбуються про те, щоб виявити у даній речі всі, навіть умовні сліди і ознаки злочину, скільки про те, щоб ні під яким виглядом не перетворитися в експертів²¹. Наведене демонструє необхідність піддавати сумніву всі обставини досліджуваного кримінального правопорушення, що обумовлено можливістю штучного

¹⁸ Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2008. 712 с. С. 137.

¹⁹ Бутирин А. Ю. Теория и практика судебной строительно-технической экспертизы / ОАО Издательский Дом «Городец» ; СПС «Консультант Плюс». 2008. 134 с. С. 17.

²⁰ Никифорова О. А. Щодо ролі спеціаліста на етапі досудового розслідування. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 47–49.

²¹ Селиванов Н. А., Леви А. А. Правовая регламентация применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве. *Социалистическая законность*. 1979. № 11. С. 46.

формування його обстановки, помилкових висновків на підставі сприйняття частини інформації про обставини злочинної події і т. ін. Тому діяльність слідчого не має підміняти собою використання професійних знань інших суб'єктів.

Зокрема, під час огляду місця події спеціалісти повинні вивчати його з особливою ретельністю. Як зазначають більшість науковців допомога спеціаліста при проведенні зазначеної процесуальної дії складається у наступному:

- визначення меж території, яка підлягає огляду;
- встановлення способу огляду місць найбільш ймовірного відступу злочинця. Перелік об'єктів пошуку залежить від характеру вчиненого злочину. Тому спеціаліст при проведенні оглядів (обшуків) звертає увагу слідчого на об'єкти, які можуть мати значення для розслідування кримінального провадження;
- вибір і використання технічних засобів відповідно до об'єкта огляду;
- проведення пошукових дій з метою виявлення слідів, у тому числі і мікрооб'єктів (наприклад, у кишенях одягу підозрюваного);
- проведення необхідних найпростіших геометричних, вагових та інших вимірювань (наприклад, встановлення розміру об'єктів, зважування знайдених об'єктів та ін.);
- проведення попередніх досліджень слідів: орієнтуюча інформація, отримана в результаті попередніх досліджень, здебільшого:
 - а) полегшує і прискорює проведення наступних судових експертиз;
 - б) має важливе значення для термінового проведення оперативнорозшукових заходів і слідчих (розшукових) дій;
 - в) є підставою для моделювання події злочину, висування версій та ін.;
- фіксація об'єктів та слідів, що вилучаються, шляхом ретельного опису в протоколі слідчої (розшукової) дії, фотозйомки або відеозапису;
- вилучення та упакування виявлених слідів злочину та об'єктів-носіїв;
- роз'яснення щодо виявлених об'єктів або слідів;
- надання консультацій щодо подальшого експертного дослідження вилучених об'єктів²².

Жоден спеціаліст, незалежно від професії і рівня його кваліфікації, не може підміняти слідчого, оскільки основне призначення спеціаліста

²² Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження: Методичні рекомендації / Міністерство внутрішніх справ України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр; авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова. Харків: ФО-П Чальцев О. В. 2009. 100 с. С. 6.

полягає в наданні слідчому певних консультацій, рекомендацій, технічної допомоги у підготовці та проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, а також у застосуванні науково-технічних засобів для фіксації їх результатів. Таким чином зазначене демонструє переконливу аргументацію розмежування повноважень спеціаліста й слідчого, які водночас виконують спільну задачу – пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Так, в період часу з червня 2013 р. до кінця липня 2013 р. гр. Д., шляхом використання уразливого стану внаслідок тяжких сімейних обставин, тяжкого матеріального становища та переконання у вигідності надання оплатних сексуальних послуг, втягнула неповнолітніх гр. О., гр. Є. та гр. З. у зайняття проституцією та здійснювала сутенерство, а саме забезпечувала їх зайняття проституцією у вказаний період, шляхом надання їм орендованого нею помешкання за адресою м. Берегово, вул. Роздоріжжя Мочолівська, 31 та підшукування замовників оплатних сексуальних послуг²³.

Під час огляду орендованого приміщення спеціаліст зібрав достатню доказову базу, що надало змогу в подальшому призначити та провести низку експертиз, які знівеливали показання затриманих осіб.

Спеціаліст у рамках своєї компетенції, як наголошує І. К. Волкова, є автономним, а слідчий не повинен всю роботу з виявлення, вивчення та вилучення слідів перекладати на спеціалістів²⁴. Водночас, варто наголосити, що автономність спеціаліста перебуває в межах правового поля діяльності слідчого.

Тому пропозиція Е. Я. Лопушного в необхідності складання спеціалістом окремого акту про використання технічних засобів²⁵, потребує, на нашу думку, переконливої аргументації висловленої ним позиції. На нашу думку, оформлення відповідного акту може мати значення для підтвердження використання відповідних засобів, наприклад, магнітних порошоків у пошуку відбитків рук, гіпсу – для вилучення об'ємного сліду низу взуття, для можливості звітування про їх витрати. Водночас обліково-витратне значення наведеного не набуває процесуального характеру результатів діяльності відповідного спеціаліста.

²³ Справа № 325/2089/15-к, Архів Приазовського районного суду Запорізької області 2016 р.

²⁴ Мамолюк М. Л., Волкова И. К. Участие специалиста-биолога в следственных действиях. *Криминалистика и судебная экспертиза: Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ.* Київ : РИО МВД УССР, 1972. Вып. № 9. С. 53.

²⁵ Лопушной Е. Я. Процессуальное оформление участия специалиста в следственных действиях. *Некоторые вопросы борьбы с преступностью.* Сборник научных статей. Алма-Ата : Изд-во Казахстан, 1970. С. 130.

Варто відзначити, що за розглядуваними фактами протиправних діянь в ході огляду місця події спеціаліст повинен проводити пошук різноманітних слідів: слідів крові, плями слини, поту, волосся та ін. Такі сліди можуть залишатися у найрізноманітніших місцях. Наприклад, як зазначають О. І. Юрін та Ю. Д. Федоров, слина може бути виявлена на недопалках, поштових конвертах, посуді, а також у вигляді пльовків. Виявляється вона за допомогою ультрафіолетової лампи, в променях якої вона світиться блакитним кольором. В центральній частині плями на вигляд більш темні, ніж по краях²⁶.

Доречною є позиція К. Ю. Берези, яка зазначає, що в ході огляду необхідно старанно досліджувати піднігтевий вміст осіб, що були задіяні в статевому акті. У зіскобах із-під їх нігтів при мікроскопічному дослідженні можуть бути виявлені волокна одягу, обривки волосся, сліди крові, які можуть бути направлені на експертизу. Особливої уваги вимагає огляд статевих органів. На статевому члені можуть бути виявлені ушкодження, заподіяні особі при вчиненні грубих спробах статевого акту – садна, подряпини, синці, надриви вуздечки, сліди укусів, в препуціальному мішку – волосся, яке належить особі, на статевому члені – кров, елементи вмісту піхви, слина, кал (при збочених формах статевого акту). Всі речові докази надсилаються на біологічне дослідження. Також обов'язково вилучаються використані та невикористані презервативи²⁷.

Не меншої уваги потребують й можливості використання спеціальних знань під час консультації, які М. В. Костицький розглядає як окрему процесуальну форму використання спеціальних знань²⁸.

Варто відзначити, що у наведених позиціях науковців, під час проведення огляду, широкого використання набули знання таких спеціалістів, як інспектор-криміналіст, медик, судово-медичний експерт і т. ін.

Водночас проведення таких слідчих (розшукових) дій, як наприклад допит, обумовлює необхідність залучення спеціалістів інших сфер діяльності. Так, ст. 226 КПК України визначає, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності

²⁶ Юрін А. И. Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекция / А. И. Юрин, Ю. Д. Федоров. Ташкент, 1974. 20 с. С. 8.

²⁷ Береза К. Ю. Організаційно-тактичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. 2015. № 4. С. 303–309.

²⁸ Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. Київ : НМК ВО, 1990. С. 5–6.

законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря²⁹.

В законодавстві відсутня норма, що визначала б якої спеціальності мають бути такі спеціалісти як педагог і лікар, котрі залучаються як спеціалісти, що дозволяє припустити достатність наявності у них відповідних педагогічних і медичних знань, що підтверджуватимуться відповідними дипломами й здійснюваною сферою діяльності.

Таким чином перед уповноваженою особою постає необхідність на власний розсуд підбирати спеціалістів з урахуванням їх професійних якостей й досвіду, котрі обумовлюватимуть можливість здійснення їхнього впливу на свідомість та психіку допитуваних неповнолітніх. Варто відмітити те, що законодавство не обмежує можливості залучення педагога в якості спеціаліста до проведення й інших слідчих (розшукових) дій за розглядуваною категорією осіб.

Як педагог, наголошує О. Р. Михайленко, може виступати і вчений, який розробляє теоретичні проблеми педагогіки³⁰. Водночас без практичного досвіду, діяльність зазначеного спеціаліста може не мати очікуваного слідчим результату з одного боку та завдати психологічної шкоди, наприклад постраждалому неповнолітньому, – з іншого. Уникнути зазначених недоліків можна з використанням спеціальних знань такого спеціаліста як психолог. Його участі у проведенні слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми у юридичній літературі приділено значної уваги, втім це не втрачає своєї актуальності, оскільки за кожним окремим фактом розглядуваних нами протиправних діянь можуть бути свої особливості й специфіка, що потребують врахування та вирішення.

Підбір психолога потребує значної уваги з боку уповноваженої особи, оскільки це визначатиме якість результатів проведення слідчих (розшукових) дій. У цьому контексті необхідно відмітити, що досвідчений психолог повинен мати навички побудови взаємовідносин і встановлення психологічного контакту з дитиною, бути гнучким, чуйним, терплячим та хорошим емпатом. Емпатія полягає у допомозі дитині впоратися зі страхом, пов'язаним із раніше пережитим негативним досвідом. Необхідно висловлювати розуміння певного емоційного стану та проблем дитини, аби пом'якшити напруження й тривогу, які безперечно перешкоджають зосередженню уваги та викладенню основних обставин справи. У той же час необхідно бути і об'єктивним, використовувати дружні та доступні для дитини способи і методи

²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_statya_226/

³⁰ Романюк Б. В. Участь педагога у слідчих діях. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2001. № 4. С. 290–295.

спілкування, спокійно реагувати на різну поведінку дитини чи ставлення до певних подій, яке вона демонструє. Так, діти можуть демонструвати елементи гіперсексуалізованої поведінки, загравання до інтерв'юера. Маленькі діти на прохання інтерв'юера можуть показати як саме насильник доторкався до окремих частин їхнього тіла, буквально демонструвати, що з ними відбулося під час насильницьких дій. Для інтерв'юера важливо зберігати спокій, проте не варто дозволяти таку поведінку або заохочувати її, необхідно вміти вислухати до кінця. Знати, що іноді настає тиша, яку не можна переривати. Дитина може робити перерви в розмові, які дозволяють їй зібратися з думками та зосередитися на певному епізоді або ж справитися з почуттями. Це дозволяє інтерв'юеру отримати більше важливої інформації у кримінальному провадженні. Якщо дитина постійно замовкає після одного й того ж запитання, це означає, що саме те, про що ви запитуєте, має для неї особливе значення чи турбує її найбільше. Але важливо також відчувати, коли необхідно порушити тишу і перервати її. Якщо пауза у розмові значно затяглася, то необхідно ставити інші запитання, які стосуються інших епізодів справи³¹. Усе наведене значно сприятиме підвищенню ефективності отримання вагомої інформації від неповнолітнього у кримінальному провадженні.

2. Особливості призначення судових експертиз при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства

Не меншої уваги заслуговує й така форма використання спеціальних знань як призначення судових експертиз.

Як наголошує Б. В. Романюк, головна відмінність експертизи від інших способів застосування спеціальних знань обізнаних осіб полягає саме в її суті, а не тільки у процесуальній формі та меті, хоч і вони є показниками критерію їх розмежування. Основними ознаками суті змісту експертного дослідження, на думку вченого, є наступне:

- експерт не займається виявленням та фіксацією доказів чи іншої інформації, а досліджує готові матеріали, які йому передав слідчий;
- глибоке та всебічне наукове пізнання об'єктів дослідження, що нерідко супроводжується різними науково-дослідними експериментами, які базуються на комплексному їх вивченні з урахуванням усіх необхідних фактів і джерел інформації, зібраних у кримінальному провадженні;

³¹ Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 140 с. С. 86–87.

– значна, як правило, тривалість у часі проведення експертизи, яка обумовлюється відповідними технологічними процесами дослідження об'єктів та його обсягами і вимагає великих зусиль і концентрації уваги експерта або групи експертів, у тому числі тих, які володіють різними спеціальними знаннями;

– обов'язковий та детальний опис експертом в акті експертизи процесу дослідження, його результатів та проведених експериментів, переліку наукових методик і рекомендацій, нормативних актів, якими він керувався у дослідженні, достатніх аргументів своїх висновків та відповідей на поставлені питання суб'єктом призначення експертизи. Це потрібно з метою створення максимальних можливостей для оцінки експертного висновку слідчим та судом, які безпосередньо не сприймали процес дослідження об'єктів³².

Наведене дозволяє наголосити, що експерт є процесуальною фігурою, висновок якого має доказове в розслідуванні значення, а змістом експертизи виступає вивчення відповідних даних для встановлення нових фактів.

Далі вважаємо за необхідне розглянути окремі особливості використання розглядуваної форми спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства.

Відповідно до чинного КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання³³. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень доводить, що проведення різних видів експертних досліджень надає відповідь на запитання, що цікавлять працівників правоохоронних органів на різних етапах розслідування³⁴.

Можна погодитися з думкою В. М. Глібко, який визначає поняття криміналістичної експертизи як лабораторного дослідження об'єктів з метою встановлення їхнього фактичного стану; можливості проведення певних дій; обставин, за яких були проведені дії; невидимих

³² Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. КИЇВ, 2002. 222 с. С. 162–163.

³³ Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

³⁴ Лазарев В. О. Деякі аспекти обстановки втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29–30 груд. 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 226–228.

слідів зашифрованого змісту; групової належності об'єктів або їх тотожності³⁵.

Криміналістичні експертизи, на думку А. В. Іщенка, призначаються для встановлення факту взаємодії підозрюваного з потерпілим, предметами його одягу, а також обстановки вчинення злочину по слідах-нашаруваннях різного роду мікрочастинок³⁶.

Слід наголосити на тому, що предмет експертиз визначається переліком питань, які підлягають вирішенню експертом. У разі виникнення труднощів при формулюванні запитань на вирішення відповідної експертизи, слідчий може звернутися до спеціаліста відповідного профілю діяльності. В ході спілкування за обставинами кримінального провадження можуть визначатись, наприклад необхідність представлення певних матеріалів (карток амбулаторно та/або стаціонарно хворих осіб, протоколи допитів відповідних осіб, слідчі експерименти, необхідні зразки почерку тощо) для проведення певних досліджень.

Вид експертизи, як наголошує М. Г. Щербаковський, визначається рівнем розвитку тієї чи іншої галузі знань та практичної розробленістю методів встановлення окремих фактів. По-перше, він повинен бути випробуваний експертною практикою та для його встановлення розроблено відповідні методики, по-друге мати значення для розслідування справи. Одночасне врахування обох критеріїв дозволяє точно визначити конкретний предмет експертизи та відповідно – коло питань експерту³⁷.

В іншому разі проведення дослідження може бути ускладнено, або термін виконання значно збільшиться. Це, у свою чергу може ускладнити процес збирання необхідної сукупності доказової інформації, яка стане підґрунтям для подальшого розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства.

Експертиза як форма використання спеціальних знань на думку В. К. Лисиченка і В. В. Циркаля, відрізняється такими основними ознаками: а) за змістом дій експерта вона є самостійним дослідженням об'єктів і вихідних даних, заданих слідчим (судом), що проводиться з метою вирішення певних питань, які вимагають застосування спеціальних знань; б) призначення і проведення експертизи здійснюється за

³⁵ Глібо В., Євтушенко А. Документальна ревізія та використання її результатів у розслідуванні злочинів. *Право України*. 1999. № 8. С. 38–39.

³⁶ Іщенко А. В. Фундаментальні та прикладні криміналістичні категорії. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 05 листоп. 2010 р.) : у 3-х частинах. Запоріжжя, 2010. Ч. 1. С. 180–182.

³⁷ Щербаковський М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / Харків : Еспада, 2005. 536 с. С. 189.

постановою слідчого або ухвалою суду; в) результати дослідження оформляються висновком експерта, який складається з дотриманням вимог Закону; г) висновки експерта гуртуються на особисто ним проведених дослідженнях в межах спеціальних знань, якими він володіє³⁸.

Серед головних цілей використання експертом спеціальних знань під час експертизи визначає сприяння повному і швидкому розкриттю та розслідуванню протиправних дій, встановлення істини у кримінальному провадженні, дослідження певних об'єктів і явищ, отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильного та обґрунтованих рішень у справі; сприяння виявленню, фіксації і вилученню доказів та з'ясуванню спеціальних питань, що виникають при проведенні слідчих (розшукових) дій³⁹.

Тобто при проведенні судової експертизи структура функцій слідчого дещо змінюється.

На нашу думку, доцільно їх поділяти на дві основні групи, які призначаються для:

а) ідентифікації злочинця (сутенера, звідника), знарядь злочину, транспортних засобів;

б) дослідження учасників злочину.

Обов'язкові експертизи проводяться для встановлення обставин, визначених у ч. 1 ст. 91 КПК України або таких, що зумовлені складними технічними, фізичними, хімічними явищами чи їх сукупністю.

Вивченням судово-слідчої практики нами з'ясовано судові експертизи, які найбільш часто призначаються при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства, зокрема: судово-медична – 79 %, судово-біологічна – 73 %, судово-психіатрична – 51 %, дактилоскопічна – 31 %, трасологічна – 29 %, судово-хімічна – 19 %, почеркознача – 5 %, експертиза холодної зброї – 3 %, мистецтвозначна – 3 %, судово-балістична – 3 %, фоноскопічна – 1 %. Водночас, залежно від обставин кримінального правопорушення можуть призначатись й інші види експертиз.

Зазначені експертизи призначаються під час розслідування досліджуваного кримінального правопорушення в різних сукупностях. Це залежить від конкретних предметів, виявлених під час проведення

³⁸ Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Київ : КГУ, 1987. С. 19–20.

³⁹ Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх прав*. Спец. випуск. № 57. 2011. С. 232–238.

різних слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших процесуальних дій. Зокрема, огляду місця події, обшуків приміщень та осіб та ін.

Так, у січні 2015 р. гр. Ж. вирішила зайнятися сутенерством на території м. Краматорська Донецької області. З метою виконання злочинного наміру, спрямованого на отримання неконтрольованого прибутку, ОСОБА_2 розробила злочинний план, що передбачав спільне, із залученими до групи особами, скоєння корисливого злочину, протягом тривалого часу на території Донецької області, а саме, заняття сутенерством, тобто, здійснення дій по забезпеченню заняття проституцією іншими особами з втягненням осіб в заняття проституцією з використанням їх уразливого стану, планування протиправних дій з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Після чого гр. Ж. з метою створення організованої групи, в різний період часу запропонувала своєму чоловіку та раніше знайомим двом особам спільно з нею займатися сутенерством. В ході злочинної діяльності в заняття проституцією було втягнуто багато неповнолітніх дівчат. Під час проведення обшуків за місцем проживання підозрюваних, а також місць надання інтимних послуг були виявлені наступні речі: пістолет «ZORAKI-MOD.914» та магазин з набоями у кількості 7 штук; 6 презервативів; 2 використані презервативи; 182 пачки з презервативами; 66 пачок з гелем-змазкою; сірниковий коробок, скляну банку, об'ємом 1 літр, паперовий згорток, картонну коробку з надписом «Доменик» з особливо небезпечним наркотичним засобом – канабісом, дві пластикові пляшки, пристосовані для куріння⁴⁰.

Вивченням зазначеного кримінального провадження з'ясовано, що уповноваженою особою призначалися наступні види експертизи:

- судово-хімічна, в якій об'єктами досліджень виступали дві пластикові пляшки, пристосовані для куріння, сірниковий коробок, скляну банку, об'ємом 1 літр, паперовий згорток, картонну коробку з надписом «Доменик» з наркотичним засобом канна біс;
- судово-балістична – для проведення якої направлялись пістолет «ZORAKI-MOD.914» та магазин з набоями у кількості 7 штук;
- судово-біологічна, в якій об'єктами досліджень виступали сліди, виявлені на місці події, використані презервативи;
- судово-психіатрична – для проведення якої направлялись підозрювані, а також неповнолітні особи, які надавали інтимні послуги;

⁴⁰ Справа № 234/9901/15-к. Архів Краматорського міського суду Донецької області. 2015 р.

– судово-медична – щодо неповнолітніх осіб, котрі надавали інтимні послуги.

Потребує уваги й момент призначення експертизи відносно до початку досудового розслідування. Так, вивченням судово-слідчої практики нами з'ясовано, що від початку внесення відомостей в ЄРДР експертизи призначались у термін: до 5 діб – за 15 % кримінальних проваджень; до 10 діб – 19 %; до 30 діб – 39 %; понад 30 діб – 27 %.

Наведені дані демонструють недостатнє використання можливостей спеціальних знань на початку розслідування, коли будь-яка отримана інформація може визначати нові напрямки встановлення обставин учиненого кримінального правопорушення. Можемо відзначити, за тими провадженнями, в яких більшість експертиз призначались до 15 діб характеризувались більш високим якісним рівнем розкриття та розслідування.

Результати судово-медичної експертизи є важливим джерелом інформації, яку слідство отримує під час розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. Але для найбільш повного її отримання потрібно дотримуватись певних криміналістичних рекомендацій. Насамперед, перед експертом потрібно поставити вичерпний перелік питань, пов'язаних із встановленням окремих аспектів стану потерпілого.

Стосовно судово-біологічної експертизи, то у випадках дослідження доказів зі слідами, що схожі на кров, перед експертом необхідно ставити наступні питання:

- чи міститься у сліді кров;
- належить кров людині чи тварині;
- чи може кров належати певній особі;
- належить кров чоловіку чи жінці;
- який механізм утворення слідів крові на речових доказах;
- яке регіональне походження крові (з якої вона частини тіла);
- як давно утворився слід;
- яка кількість рідкої крові, що створила сліди на речових доказах тощо⁴¹.

Судово-психіатрична експертиза призначається для визначення психічного стану підозрюваного, потерпілого чи свідків за наявності даних, які викликають сумнів щодо їх осудності. Варто відзначити, що частина розслідуваних кримінальних правопорушень вчинюються у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Так, вивченням

⁴¹ Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 253 с. С. 79.

судово-слідчої практики нами з'ясовано перебування близько 15 % винуватців у стані алкогольного сп'яніння, 17 % – наркотичного.

Тому можна погодитися з А. С. Дмитрієвим, який зазначає, що емоційне збудження виникає на тлі алкогольного сп'яніння і найчастіше є проявом розгальмованості афективних реакцій. У зв'язку з цим експерти-психологи повинні мати в своєму розпорядженні висновок судово-наркологічної експертизи про наявність або відсутність у підозрюваного в момент учинення правопорушення алкогольного сп'яніння, а також його ступінь⁴².

Судово-психологічна експертиза призначається за кримінальними провадженнями неповнолітніх при розслідуванні якого виникає необхідність у встановленні процесу сприйняття подій конкретною особою, специфічних особливостей, пов'язаних з психологічною характеристикою вікових груп неповнолітніх.

Як наголошує З. І. Митрохіна, для вирішення питання про те, чи є сприйняття нормальним, загостреним, відстаючим від нормального, який вид пам'яті найбільше розвинений у даного індивіду, чи може він вірно сприймати оточуючу обстановку, запам'ятовувати та оцінювати фактичні обставини у ланцюгу подій та об'єктивно відтворювати їх⁴³.

На вирішення судово-психологічної експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

- які індивідуально-психологічні особливості підозрюваного;
- які особливості міжособистісних відносин потерпілого та підозрюваного (соціально-психологічна характеристика динаміки їхніх міжособистісних взаємовідносин, їх конфлікту, аналіз способів вирішення конфліктних ситуацій);
- яким чином виявлені особистісні характеристики могли вплинути на особливості поведінки підозрюваного у досліджуваній ситуації;
- чи заходився підозрюваний у момент вчинення злочину в стані фізіологічного афекту.

Заслужують на увагу й підстави для призначення судово-психологічної експертизи. Як правило ними, як стверджує І. Д. Спіріна, слугують сумніви слідчого у розумових здібностях підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, котрі є психічно здоровими людьми, але маючих індивідуальну психологічну характеристику, а також необхідність встановлення індивідуальних психічних

⁴² Дмитрієв А. С. Судебная психиатрия : учебник / А. С. Дмитрієв, Т. В. Клименко. М. : Юристь, 1998. 408 с.

⁴³ Митрохіна З. И. О судебно-психологической экспертизе. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. Вып. 11 Киев, 1975. 460 с. С. 173–174.

особливостей конкретної особи, що впливають на сприйняття, запам'ятовування та відтворення ним обставин події.

Судово-психіатрична експертиза не вирішує питання про осудність, а надає лише свій висновок, що стосується психічного стану особи. Питання про осудність або неосудність вирішується слідчими підрозділами та судом⁴⁴.

Судово-психіатрична експертиза призначається за наявності сумнівів у психічному здоров'ї неповнолітнього правопорушника.

Приводами до виникнення сумнівів та призначення судово-психіатричної експертизи можуть бути: а) заяви підозрюваного або його родичів про те, що він знаходився на лікуванні у психіатричній лікарні або знаходився на обліку у лікаря-психіатра; б) відповіді на запитання слідчого з судово-психіатричного диспансеру або лікаря-психіатра про те, що відповідна особа перебуває на обліку або знаходилась на лікуванні; в) отримання відомостей про наявність у особи травми головного мозку; г) вказівка різних осіб на особливості поведінки підозрюваного або їх встановлення самим слідчим⁴⁵.

Варто зазначити, що досліджувана категорія кримінальних правопорушень вчинюється із використанням різноманітних (електронних, письмових, графічних) документів. Це обумовлює необхідність приділення уваги і почеркознавчій експертизі, яка вирішує питання підробки текстів, підписів тощо.

На думку Г. С. Бідняка, слід звернути увагу на такі загальні риси як уповільнення письма, зниження координації рухів і ступеня виробленості, скорочення або відсутність комбінацій між елементами, нерівний підпис лінія, недиференційований тиск та ін. Серед приватних особливостей на спірному підписі слід зазначити чітко виражені пункти початку і закінчення рухів, хвилястість прямолінійних елементів тощо⁴⁶.

Зазначене необхідно враховувати уповноваженим особам у виявленні факту підробки та вилучати відповідні порівняльні зразки у

⁴⁴ Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник / 2-ге вид., перероб. та доп. Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України, Арт-Пресс, 2000. 148 с. С. 42.

⁴⁵ Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : монограф. / Плетенець Віктор Миколайович. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2012. 248 с. С. 186.

⁴⁶ Бідняк Г. С. On the issue of forensic expert research of election documents. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2021. 209 с. С. 22–24.

повному обсязі. З їх використанням можуть бути встановлені особи, які здійснили зазначену підробку.

Не меншої уваги потребує й призначення дактилоскопічної експертизи.

Дактилоскопія – це розділ трасології, що вивчає будову папілярних візерунків шкіри на долонях, пальцях рук (включаючи підшви ніг), а також різні методи та прийоми їх дослідження з метою встановлення особи під час розслідування злочинів, кримінальної реєстрації та розшуку злочинців⁴⁷.

Проведення даної експертизи дозволяє встановити: особу невідомого трупа, безвісті зниклих осіб, осіб, які залишили сліди на місці події та ін.

На вирішення дактилоскопічної експертизи можуть бути поставлені питання щодо:

- наявності на об'єкті слідів рук;
- придатності даних слідів для ідентифікації особи;
- залишення слідів рук конкретною (однією) особою;
- залишення однією особою слідів рук, вилучених в різних місцях та ін.

Використання експертизи слідів рук є можливою й у разі дещо неповного відбитка пальця, з деякими уривками папілярних ліній. Це, на думку А. О. Логвиненка, можливо за допомогою пороскопії та еджескопії, що означає визначення особливостей будови вихідних протоків потових залоз у папілярних лініях⁴⁸. Не зважаючи на значну історичну поширеність даного виду досліджень, він не втрачає актуальності і в час інформатизації суспільства взагалі, та при розслідуванні кримінальних правопорушень за фактами втягнення неповнолітніх в проституцію та сутенерства зокрема.

Крім визначених експертиз іноді працівники правоохоронних органів призначають специфічні експертизи, зокрема й мистецтвознавчу.

Так, в лютому 2011 р. гр. Є. шляхом умовлянь втягнув неповнолітню гр. Ш. в заняття проституцією. У період з лютого по листопад 2011 р. він з метою забезпечення умов для заняття проституцією і підшукування осіб для надання їм неповнолітньою послуг сексуального характеру за грошову винагороду, використовуючи мобільний телефон, розмістив в меню «Знайомства» телевізійного інтертексту її

⁴⁷ Криміналістика : підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с. С. 348.

⁴⁸ Логвиненко А. О. Проблеми використання дактилоскопічної інформації і розслідуванні злочинів. *Юридичний вісник. Серія: Кримінальне право та кримінологія*. 2017. № 1 (42). С. 174–178.

номер мобільного телефону та на 4 веб-сайтах мережі Інтернет завантажив профілі з її анкетними даними, фотознімками та номером мобільного телефону. Вина підсудного у вчиненні інкримінованих злочинів підтверджується дослідженими в ході судового слідства доказами: протоколом огляду від 16.01.2012 р., згідно якого було оглянуто веб-сайти мережі Інтернет і зображення оголених статевих органів, які були скопійовані на оптичний диск; висновком мистецтвознавчої експертизи № 112 від 17.01.2012 р., згідно з якою представлений на експертизу диск DVD-R містить графічні файли порнографічного характеру в кількості 34 штук⁴⁹.

Оцінка слідчим висновку експерта є вагомою складовою використання спеціальних знань. Варто відзначити, що висновок експерта не має переваги перед іншими доказами та не є обов'язковим для слідчого, однак, незгода його з експертним висновком повинна бути мотивована у відповідному процесуальному документі – постанові про призначення повторної експертизи. У судовому засіданні, як зазначає Н. В. Скорик, суд може розглянути справу і без участі експерта. Для цього вивчається висновок експерта, який він надав на досудовому слідстві. Потім висновок повністю оголошується, обговорюється судом та оцінюється ним⁵⁰.

Водночас Г. І. Садихов наголошує, що суб'єкт оцінки в змозі лише оцінити повноту відповідей на поставлені питання, але ніяк не правильність вибору експертом методу дослідження, його застосування, отриманих результатів⁵¹. Варто відзначити, що труднощі з оцінкою висновку експерта можуть бути вирішені проведенням його допиту із висвітленням необхідних обставин ходу проведення та результатів дослідження.

Експертиза та допит експерта, як наголошує Л. Д. Удалова, це зовсім різні слідчі (розшукові) дії. Вчена аргументує це, говорячи, що свідчення експерта не належать до джерел доказів, вони містять різні фактичні дані, на основі яких слідчий чи суд (суддя) встановлює наявність або відсутність суспільно-небезпечного діяння⁵².

⁴⁹ Справа № 2120/1369/12, Архів Суворовського районного суду м. Херсон. 2013 р.

⁵⁰ Скорик Н. В. Оценка и использование заключения эксперта судом. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1975. Вып. № 11. 1975. С. 160–166.

⁵¹ Садыхов Г. И. Смысловый анализ терминов и понятий судебной экспертизы : методические рекомендации. Баку : Чашыоглы, 1999. С. 21.

⁵² Удалова Л. Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Украинская академия внутренних дел, 1992. 25 с. С. 12.

У той же час, як доречно зазначає Г. А. Абдумаджидов, допит зазначеної особи не повинен підміняти собою експертизу⁵³. Тому не варто нехтувати можливістю застосування відеозапису при проведенні цих заходів. Ці науково-технічні засоби мають бути застосовані по відношенню до осіб, які вчинили злочин або будь-яким чином причетні до вчинення, інакше будуть порушені конституційні гарантії недоторканості особи, що є прямим порушенням законності⁵⁴. Крім того, під час розслідування досліджуваного кримінального правопорушення зазначена дія є одним зі способів оцінки достовірності висновку експерту.

Проведеним анкетуванням працівників слідчих підрозділів Національної поліції з'ясовано, що експертні висновки дозволили їм отримати вагомі дані у з'ясуванні: обставин кримінального правопорушення (73 %), слідчих версій (47 %), кола причетних до кримінального правопорушення осіб (43 %), даних, що спростовують висунуте правопорушеннями алібі (31 %) та ін. Таким чином наведене демонструє широкі можливості використання висновків експертиз в організації розслідування та встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Якщо при розслідуванні застосовувати експертизи, на важливість яких було наголошено вище, то даний показник буде зростати.

Зважаючи на специфічність й неоднорідність об'єктів експертних досліджень у кримінальних провадженнях розглядуваної категорії, доцільним, на нашу думку, є проведення комплексних експертних досліджень, зокрема:

- судово-медичної та судово-біологічної;
- судово-медичної та судово-психіатричної.

Таким чином, наведене дозволяє підтримати позицію А. В. Гриненка, який зазначає, що експертиза має складатися з декількох етапів: 1) підготовки та призначення експертизи; 2) взаємодії слідчого та експерта; 3) отримання висновку та його оцінку⁵⁵. Ці елементи можуть забезпечити повноцінне використання спеціальних знань у кримінальному провадженні за фактами втягнення неповнолітнього у заняття проституцією та сутенерства.

⁵³ Абдумаджидов Г. А. Расследование пре ступлений : процессуально-правовое исследование / Ташкент : Узбекистан, 1986. 191 с. С. 160.

⁵⁴ Паламарчук С. С. Деякі аспекти проведення оперативно-розшукових заходів із застосуванням відеозапису / С. С. Паламарчук, О. І. Ізотов. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Ч. 2. № 1. 2002. С. 112–118.

⁵⁵ Руководство по расследованию преступлений: науч. практ пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников. Харьков : Консум, 2001. 608 с.

ВИСНОВКИ

Однією з причин зростання злочинних проявів проти неповнолітніх є наявність певних прорахунків у реформуванні економічної й соціальної сфер суспільства, кримінального та кримінального процесуального законодавства, нестабільність у сфері безпеки держави.

Пошук більш ефективного ніж застосування лише традиційного кримінального переслідування, покарання з тимчасовою ізоляцією засудженого від суспільства, на сучасному етапі розвитку соціуму не дає очікуваних результатів. При цьому врахування потребують питання забезпечення основних прав, свобод і законних інтересів дітей. Особливого значення це набуває за фактами втягнення неповнолітнього у заняття проституцією та сутенерства. Суспільна небезпека розглядуваних кримінальних правопорушень полягає у цинічному використанні недостатнім життєвим досвідом й довірливістю дітей, нехтуванні законами України, суспільною мораллю, етичними нормами тощо. Це призводить до страждань як самих неповнолітніх, так і їхніх близьких, які досить часто піддаються тиску, шантажу, погрозам, що у свою чергу призводить до латентності кримінальних правопорушень розглядуваної категорії.

Враховуючи поширення бойових дій, дедалі збільшується кількість внутрішньо переміщених жінок і дітей, що обумовлює дедалі більшу вразливість та найменш захищеність даної категорії осіб. Це обумовлює необхідність прийняття Національною поліцією України необхідних дієвих у подоланні розглядуваних нами фактів. Їх реалізація може бути здійснена з використанням спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього у заняття проституцією та сутенерства, що має вагоме значення у встановленні всіх обставин кримінального провадження. Їх використання у процесуальній та непроцесуальній формах дозволяє отримати необхідну й достатню сукупність відомостей для правильної оцінки дій відповідних учасників кримінального правопорушення, та прийняття на цій підставі процесуальних рішень у забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування.

АНОТАЦІЯ

Серед проявів порушення моральних засад розвитку та діяльності суспільства визначаються такі як втягнення таких осіб в заняття проституцією та сутенерство, як неповнолітні, які є найбільш незахищеною категорією осіб. Це пояснюється відсутністю достатнього для здійснення критичного сприйняття подій, життєвого досвіду, схильності до впливу з боку дорослих осіб тощо. Удосконалення слідчої діяльності, з урахуванням сучасних вимог, в цілому та такої її

складової як використання існуючих форм спеціальних знань, вбачається запорукою боротьби із розглядуваними проявами.

Наголошується, що важливою складовою розслідування досліджуваного кримінального правопорушення є участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій. Визначається, що найбільш часто при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства призначаються такі експертизи, як: судово-медична, судово-біологічна, судово-психіатрична, дактилоскопічна, трасо логічна, судово-хімічна, почеркознавча, експертиза холодної зброї, мистецтвознавча, судово-балістична та фоноскопічна. Підкреслюється, що використання спеціальних знань у процесуальній та непроцесуальній формах дозволяє отримати необхідну й достатню сукупність відомостей для правильної оцінки дій відповідних учасників кримінального правопорушення, та прийняття на цій підставі процесуальних рішень у забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдумаджидов Г. А. Расследование преступлений : процессуально-правовое исследование. Ташкент : Узбекистан, 1986. 191 с.
2. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 140 с.
3. Береза К. Ю. Організаційно-тактичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : Збірник наукових праць. 2015. № 4. С. 303–309.
4. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 187–193.
5. Бідняк Г. С. On the issue of forensic expert research of election documents *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 209 с. С. 22–24.
6. Бутырин А. Ю. Теория и практика судебной строительно-технической экспертизы / ОАО Издательский Дом «Городец» ; СПС «Консультант Плюс». 2008. 134 с.
7. Вальдман В. М. Компетенция эксперта в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юридич. наук / Ташкентский гос. ун-т. Ташкент, 1965. С. 5–6.

8. Глібоко В., Євтушенко А. Документальна ревізія та використання її результатів у розслідуванні злочинів. *Право України*. 1999. № 8. С. 38–39.

9. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы) : монография. Київ : Вища школа, 1980. С. 11.

10. Дмитриев А. С. Судебная психиатрия : учебник / А. С. Дмитриев, Т. В. Клименко. М.: Юристъ, 1998. 408 с.

11. Іщенко А. В. Фундаментальні та прикладні криміналістичні категорії. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 05 листоп. 2010 р.): матеріали у 3 частинах. Запоріжжя. 2010. Ч. 1. С. 180–182.

12. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 253 с.

13. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.

14. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. Київ : НМК ВО, 1990. С. 5–6.

15. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

16. Кримінальний процесуальний Кодекс України від від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

17. Кримінальний процесуальний кодекс України URL:https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_statt_ua_226/

18. Лазарєв В. О. Деякі аспекти обстановки втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29–30 груд. 2017 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 226–228.

19. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Київ : КГУ, 1987. С. 19–20.

20. Логвиненко А. О. Проблеми використання дактилоскопічної інформації і розслідуванні злочинів. *Юридичний вісник. Кримінальне право та криминологія*. 2017. № 1 (42). С. 174–178.

21. Лопушной Е. Я. Процессуальное оформление участия специалиста в следственных действиях. *Некоторые вопросы борьбы с преступностью* : сборник научных статей. Алма-Ата : Изд-во Казахстан, 1970. С. 130.

22. Мамотюк М. Л., Волкова И. К. Участие специалиста-биолога в следственных действиях. *Криминалистика и судебная экспертиза*: Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. Київ : РИО МВД УССР, 1972. Вып. 9. С. 53.

23. Митрохина З. И. О судебно-психологической экспертизе. *Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ*. 1975. Вып. № 11. 460 с.

24. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії). У 3-х томах. Київ : Генеза, 1999. С. 890.

25. Никифорова О. А. Щодо ролі спеціаліста на етапі досудового розслідування *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : Матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 209 с. С. 47–49.

26. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : Методичні рекомендації / Міністерство внутрішніх справ України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр ; авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова. Харків : ФО-П Чальцев О. В. 2009. 100 с.

27. Паламарчук С. С. Деякі аспекти проведення оперативно-розшукових заходів із застосуванням відеозапису / С. С. Паламарчук, О. І. Ізотов. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Ч. 2. № 1. 2002. С. 112–118.

28. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2006. 205 с.

29. Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : монограф. / В. М. Плетенець. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 248 с.

30. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с.

31. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2002. 222 с.

32. Романюк Б. В. Участь педагога у слідчих діях. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2001. № 4. С. 290–295.

33. Руководство по расследованию преступлений : науч. практ пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников. Харьков : Консум, 2001. 608 с.

34. Садыхов Г. И. Смысловый анализ терминов и понятий судебной экспертизы : методические рекомендации. Баку: Чашыоглы, 1999. С. 21.

35. Салтевский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий. *Становление и развитие органов внутренних дел Украинской ССР*. Киев : КВШ МВД СССР, 1973. С. 134–135.

36. Селиванов Н. А., Леви А. А. Правовая регламентация применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве. *Социалистическая законность*. 1979. № 11. С. 46.

37. Скорик Н. В. Оценка и использование заключения эксперта судом. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1975. Вып. № 11. 1975. С. 160–166.

38. Соколовский З. М. Понятия специальных знаний. К вопросу об основаниях назначения экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*: Республиканский межведомственный сборник научно-методических работ. Київ : РИО МВД УССР, 1969. Вып. № 6. С. 202–204.

39. Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник / 2-е вид., перероб. та доп. Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України, Арт-Пресс, 2000. 148 с.

40. Справа № 2120/1369/12, Архів Суворовського районного суду м. Херсон, 2013 р.

41. Справа № 234/9901/15-к, Архів Краматорського міського суду Донецької області, 2015 р.

42. Справа № 325/2089/15-к, Архів Приазовського районного суду Запорізької області, 2016 р.

43. Удалова Л. Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Київ : Українська академія внутрішніх дел, 1992. 25 с.

44. Фролов О. В. Суб'єкти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України*. № 4 (25). 2014. С. 77–83.

45. Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Науковий*

вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : Спец. випуск. № 57. 2011. С. 232–238.

46. Чаплинський К. О. Спеціальні знання як об'єкт криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. 2011. № 2. С. 306–312.

47. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

48. Чаплинський К. О. Особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях / Коцюба С. А. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». 216 с. С. 57–61.

49. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 08 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 220–222.

50. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / Харьков : Эспада, 2005. 536 с.

51. Юрин А. И. Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекция / А. И. Юрин, Ю. Д. Федоров. Ташкент, 1974. 20 с.

Information about the authors:

Chaplinsky Kostyantyn Oleksandrovych,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Head of the Department of Forensics and Pre-Medical Training
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine

Pletenets Viktor Mykolayovych,

Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of criminalistics and Pre-Medical Training
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Шевченко С. І., Бобрішова Л. В.

ВСТУП

Демократизація українського суспільства та розбудова сучасної системи державного управління зумовлює необхідність впровадження нових цінностей та принципів публічного менеджменту в діяльність владних інститутів, вимагає підвищення результативності їх функціонування та якості послуг, що надаються населенню. Вирішення цих завдань потребує значного поліпшення організації роботи органів державного управління та місцевого самоврядування, зумовлює зростання вимог до рівня професійної підготовки управлінської еліти. Обґрунтуванню цих заходів мають передувати наукові дослідження понятійного апарату, існуючих моделей децентралізованого управління розвинених країн світу, практики реалізації вимог і принципів публічного адміністрування у зарубіжних країнах та вітчизняними органами влади¹.

Відповідно до політичних трансформацій адміністративне право перебуває у стані системної трансформації, параметри якої визначені Концепцією адміністративної реформи в Україні. Відповідно до її положень формується нова ідеологія взаємовідносин між державою і громадянином. При цьому, за словами А. Т. Комзюка, хоча дослідженню розвитку адміністративного права було присвячено чимало праць учених-адміністративістів, вважати, що всі проблеми вже вирішено, навряд чи можна. Про це свідчить узагальнення останніх публікацій у цій сфері, у яких триває обговорення зазначених проблем. Свідченням потреби в продовженні наукового пошуку в цій сфері є не тільки практично повна незавершеність реалізації Концепції реформи адміністративного права України, а й також розпочате у 2010 р. широкомасштабне реформування системи органів виконавчої влади, діяльність яких регулюється переважно нормами адміністративного права (Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010².

¹ Зарубіжний досвід публічного адміністрування: метод. рек. Н. М. Мельтюхова, В. В. Корженко, Ю. В. Дідок та ін.; за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. Київ, 2010.

² Комзюк А. Т. Напрямки розвитку адміністративного права України в контексті пріоритетного забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. 2011. № 2 (53). Спец. вип. С. 206–215.

Докорінних змін зазнає адміністративно-правова доктрина. Оновлюється адміністративне законодавство. У практичну площину переведені теоретичні доробки щодо адміністративної юстиції. У результаті адміністративне право перетворилося з права державного управління на галузь, яка нормативно визначає і регулює права та обов'язки публічної адміністрації щодо суб'єктів громадянського суспільства. Вона стає обов'язковим чинником формування правової держави. Оновлена сутність адміністративного права віддзеркалена у змісті його предмета. Відповідно до сучасних уявлень, він складається з відносин: а) публічного управління, або публічно-управлінських відносин; б) відносин, що виникають при наданні адміністративних послуг; в) відносин відповідальності публічної адміністрації, або судового і адміністративного оскарження її дій; г) відносин відповідальності за порушення загальнообов'язкових правил, установлених публічною адміністрацією.

Таким чином в межах підрозділу монографії ми ставимо та плануємо забезпечити реалізації ряду завдань: з'ясувати сучасні тенденції щодо тлумачення поняття «публічне адміністрування», визначити сутність публічного адміністрування в механізмі реалізації ювенальної політики, розкрити його форми та методи.

1. Поняття та зміст публічного адміністрування в механізмі реалізації ювенальної політики

Центральне місце у забезпеченості системності предмета адміністративного права належить категоріям «публічне адміністрування», «публічне врядування», «публічна влада», «публічна служба», «публічний менеджмент», «публічні послуги». Неоднозначність трактувань цих термінів викликає науковий інтерес і зумовлює актуальність досліджень, спрямованих на розкриття їх сутності, змісту і взаємозв'язку з усталеними поняттями теорії і практики державного управління.

У сучасних умовах розвитку демократичної держави, де запроваджуються європейські стандарти та в основу державних пріоритетів покладається забезпечення публічно-правових інтересів, змінюються форми реалізації владних повноважень публічної адміністрації. Публічна адміністрація в адміністративному праві європейських країн здебільшого визначається як сукупність органів та установ, які реалізують публічну владу шляхом виконання закону, підзаконних актів та вчинення інших дій у публічних інтересах. Таке її розуміння є актуальним і для української правової системи³.

³ Кузьменко О. В. Правова детермінація поняття «публічне адміністрування». *Юридичний вісник*. 2009. № 3 (12).

На думку В. Б. Авер'янова, до публічної сфери належать відносини, що розвиваються за участю суб'єктів публічної адміністрації: 1) щодо прийняття індивідуальних рішень стосовно реалізації суб'єктивних прав приватних (фізичних і юридичних) осіб; 2) щодо забезпечення умов для належного виконання приватними особами покладених на них законом загальних обов'язків (наприклад, у зв'язку зі справлянням податків; 3) щодо застосування заходів адміністративного примусу, які не зводяться тільки до накладання адміністративних стягнень⁴.

За твердженням Є. В. Курінного, якому належить одне з фундаментальних досліджень предмета та об'єкта адміністративного права України, відносини, що складають предмет адміністративного права, характеризуються значним динамізмом і нестабільністю правової регламентації. Обслуговуючи різноманітні соціальні процеси, окремі групи цих відносин з часом втрачають свою актуальність та суспільне призначення. Постійно змінюючись і коригуючись, система публічних потреб спричиняє зміни і коригування адміністративно-правових норм. Це породжує нові або оновлені суспільні відносини у відносно-управлінській сфері, які можуть мати інші ознаки та властивості⁵.

Втім, на наш погляд, основне наукове завдання полягає у визначенні оптимального структурно-функціонального режиму діяльності у сфері адміністративно-публічного забезпечення захисту прав дітей. Перед нами постає вивчення наукової проблеми, яка полягає у трансформації надбань, що впливають на створення нової доктрини адміністративного права, становлення категорії «публічна адміністрація», яка в узагальненому вигляді може бути репрезентована як обов'язкова складова правової демократичної держави, де нормативно не тільки визнаються її відповідальність перед людиною, а права та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а й існує сталий механізм їх забезпечення, побудований на європейських принципах людино-центристської ідеології.

Насамперед в основі зміни ролі адміністративного права лежить концептуальна зміна характеру відносин між людиною і державою, яка була визнана та закріплена в ст. 3 Конституції України. Визнання того, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності всіх державних і правових інститутів суспільства, то охорона та захист прав людини мають пріоритет перед іншими цінностями, є ознакою демократичної, соціальної, правової держави. Як наслідок, вважає знаний адміністративіст А. Т. Комзюк,

⁴ Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11–17.

⁵ Курінний Є. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: монографія. Дніпропетровськ, 2004. 420 с.

пріоритетом наукового пошуку, зокрема і науки адміністративного права, стали проблеми правозабезпечувальної та правозахисної діяльності державних органів, зокрема органів виконавчої влади, інших державних і недержавних органів, які виконують функції управлінського (внутрішньоорганізаційного) характеру.

Отже, особливість сучасного етапу розвитку і реформування адміністративного права полягає в тому, що воно має бути спрямоване саме на утвердження пріоритету прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб в усіх сферах суспільних відносин⁶.

Аналізуючи роль публічного адміністрування в механізмі реалізації ювенальної політики, слід детально розглянути категорію «публічне адміністрування» та суміжні терміни, котрі використовуються в юриспруденції взагалі та адміністративному праві зокрема.

Термін «публічне управління» (англ. “public management”) часто використовується з терміном «публічне адміністрування» (англ. “public administration”). У 1972 р. його ввів у науковий обіг англійський державний службовець Десмонд Кіплінг, визначивши публічне управління, як «пошук найкращого способу використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики»⁷. Поява нової форми управління у публічній сфері була спричинена потребою модернізувати організаційні структури і процедури, які вони використовують, для того, щоб усі інституції публічної сфери працювали краще. Публічне управління стосується ефективного функціонування всієї системи політичних інституцій.

У літературі можна знайти багато різних визначень публічного адміністрування та публічного управління. У глосарії Програми розвитку ООН знаходимо твердження про те, що термін «публічне адміністрування» має два тісно пов’язаних значення: 1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується за рахунок державного бюджету і відповідає за управління і координацію роботи виконавчої гілки влади та її взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі; 2) управління та реалізація різних урядових заходів з виконання законів, постанов та рішень уряду та управління, що пов’язане з наданням публічних послуг⁸. Щодо терміну «публічне управління», то Програма розвитку ООН використовує визначення, запропоноване американським ученим

⁶ Комзюк А. Т. Напрямки розвитку адміністративного права України в контексті пріоритетного забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ.* 2011. № 2 (53). Спец. вип. С. 206–215.

⁷ Keeling D. *Management in Government.* London, 1972. P. 15.

⁸ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. М., 1999. Т. 3: П. 1999. С. 535.

Дж. М. Шавріцем у Міжнародній енциклопедії державної політики та адміністрування: «Публічне управління – це галузь практики та теорії, яка є ключовою для публічного адміністрування та зосереджена на внутрішній діяльності державних установ, зокрема на вирішенні таких управлінських питань, як контроль, керівництво, планування, організаційне забезпечення, забезпечення інформаційними технологіями, управління персоналом, та оцінка ефективності»⁹. Відповідно до теорії публічного управління діяльність уряду і неприбуткових організацій в деяких важливих питаннях є подібною до діяльності установ приватного сектору.

Таким чином, одні й ті самі управлінські інструменти, що максимізують ефективність та результативність роботи, можуть використовуватись як у приватному, так і у публічному секторі. Дж. М. Шавріц наголошує на тому, що належне публічне управління має бути сфокусоване на забезпечення спроможності задля досягнення результатів. Роль менеджерів у публічному секторі полягає у тому, щоб заохочувати працівників, а також представників широкої громадськості та окремих організацій працювати разом для досягнення результатів, на які вони, можливо, мають незначний безпосередній вплив, зважаючи на децентралізацію влади.

К. Поллітт, професор з публічного управління Лювєнського католицького університету, стверджує, що термін «публічне управління» може вживатися у щонайменше трьох основних значеннях: діяльність державних службовців і політиків (1), структури і процедури органів державної влади (2), системне вивчення чи то діяльності, чи то структур та процедур (3)¹⁰. Публічне управління включає, зокрема, ту діяльність, яка забезпечує ефективне функціонування всієї системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування і передбачає широке залучення різних зацікавлених сторін до розробки та реалізації державної політики.

У юридичних енциклопедіях і словниках термін «публічний» розкривається у таких словосполученнях, як «публічна влада» (суспільно-політична влада, народовладдя) та «публічне право» (система правових норм, якими регулюються суспільні відносини у сфері публічної влади)¹¹. У Конституції України (ст. 5) чітко зазначено, що «народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади

⁹ Глосарій Програми розвитку ООН. URL: <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/>

¹⁰ Pollitt C. Public Management Reform: A Comparative Analysis. Oxford, 2004. P. 12–13.

¹¹ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ, 2003. Т. 5: П–С. С. 196–198.

та органи місцевого самоврядування»¹². Отже, коли ми говоримо про публічну владу, то маємо на увазі владу, джерелом якої є народ. Коли ми говоримо про публічне управління, то, відповідно, маємо на увазі управління, участь у якому бере народ.

Етимологія слова «управління» чи його синоніма «менеджмент», запозиченого з англійської мови, вказує на те, що в обох випадках йдеться про вміння управляти. Англійське слово “to manage” (управляти) походить від латинського слова “manus” (рука). У «Новому тлумачному словнику української мови» слово «управляти» має таке тлумачення: 1) спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати; 2) користуючись кермом та іншими регулюючими пристроями, спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь; спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь¹³.

Термін «публічне адміністрування» походить від англ. “public administration”. У вузькому розумінні публічне адміністрування пов’язане із виконавчою гілкою влади і розглядається як:

- професійна діяльність державних службовців, яка включає всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду¹⁴;
- вивчення, розробка та впровадження напрямів урядової політики;
- міждисциплінарна академічна сфера, що базується на теорії та концепціях економіки, політичних наук, соціології, адміністративного права, менеджменту¹⁵.

У широкому сенсі під публічним адмініструванням розуміють всю систему адміністративних інститутів із ієрархією влади, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень спускається зверху донизу.

Тобто публічне адміністрування пов’язане із трьома сферами влади – законодавчою, виконавчою і судовою. Так, Ф. Нігро та Л. Нігро визначають це поняття, як «скоординовані групові дії в державних справах, що: 1) пов’язані із трьома гілками влади – законодавчою, виконавчою і судовою – та їх взаємодією; 2) мають важливе значення у формуванні державної політики та є частиною політичного процесу; 3) значно відрізняються від адміністрування у

¹² Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004; з подальшими змінами). *Верховна Рада України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹³ Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ, 2000. Т. 3 (О–Р). С. 642.

¹⁴ Купряшин Г. Л. Государственный менеджмент: возможности и ограничения. Государственное управление. *Электронный вестник*. 2003. № 1. URL: <http://www.spa.msu.ru>

¹⁵ Public Administration Review. Vol. 56. № 3 (May – Jun., 1996). P. 247–255.

приватному секторі; 4) пов'язані із численними приватними групами та індивідами, які працюють у різних компаніях та громадах»¹⁶. Широке розуміння поняття «публічне адміністрування» в сучасній вітчизняній науковій літературі відповідає поняттю «державне управління»¹⁷.

Публічне адміністрування реалізується публічними службовцями, які працюють у публічних організаціях і виконують широке коло завдань.

Відповідно до Концепції реформування публічної адміністрації в Україні компетенція публічних службовців обмежується виконанням організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій: «публічними службовцями є особи, що обіймають адміністративні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій». Наведене визначення не враховує контрольних та інших управлінських функцій, а також надання адміністративних і публічних послуг.

У зв'язку з цим виникає потреба визначення понять публічної та державної служби та її співвідношення. У Концепції реформування публічної адміністрації публічна служба розглядається, як професійна, політично нейтральна цивільна служба в органах державної влади та органах місцевого самоврядування¹⁸.

Реформування публічної адміністрації є виконанням суспільного замовлення на ефективні, відповідальні та відкриті інститути виконавчої влади і місцевого самоврядування, а відтак і на належне урядування.

Метою реформування є формування ефективної системи публічної адміністрації, що надаватиме якісні публічні послуги громадянам на рівні, що відповідає європейським стандартам, забезпечуватиме оптимальне використання коштів та буде здатна вчасно і адекватно реагувати на соціально-економічні, зовнішньополітичні та інші виклики.

Для досягнення мети реформування публічної адміністрації в ході її проведення повинна впроваджуватись ідеологія «служіння суспільству», як принципу функціонування публічної адміністрації, та мають бути вирішені завдання щодо:

¹⁶ Рейни Х. Дж. Анализ и управление в государственных организациях. 2-е изд. М., 2002.

¹⁷ *Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування*: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю / ред.: В. С. Загорський, А. В. Ліпенцев. Львів, 2008.

¹⁸ Реформа публічної адміністрації в Україні: проекти концепції та законів / упоряд. І. Коліушко, В. Тимошук. Київ, 2006.

1) формування стабільної та ефективної організації та діяльності виконавчої влади насамперед шляхом інституційного розмежування політичних та адміністративних функцій в системі виконавчої влади;

2) організації професійної, політично нейтральної та відкритої публічної служби шляхом відокремлення політичних посад від посад публічної служби, встановлення правових механізмів захисту публічних службовців від незаконних політичних впливів, запровадження відкритого конкурсу при прийнятті на публічну службу та службовому просуванні тощо;

3) створення системи спроможного місцевого самоврядування шляхом децентралізації публічних завдань (повноважень) та ресурсів, створення економічно самодостатніх суб'єктів місцевого самоврядування у сільській місцевості;

4) зміцнення статусу приватних осіб у відносинах з органами публічної адміністрації шляхом справедливого правового регулювання адміністративної процедури, впровадження нових організаційних форм та стандартів якості адміністративних послуг, удосконалення механізму правового захисту приватних осіб у відносинах з публічною адміністрацією;

5) гарантування підконтрольності публічної адміністрації політичній владі та суспільству шляхом удосконалення і посилення контрольних функцій Верховної Ради України, місцевих рад та фінансового контролю, розвитку системи адміністративного судочинства, залучення громадськості до участі в управлінні публічними справами.

З метою досягнення європейських стандартів належного урядування організація та діяльність органів публічної адміністрації має будуватися на таких принципах:

– верховенства права, зокрема, як пріоритету прав та свобод людини і громадянина, гуманізму та справедливості в діяльності публічної адміністрації;

– законності як діяльності публічної адміністрації на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

– відкритості, як оприлюднення та доступності для громадян інформації про діяльність та рішення публічної адміністрації, а також надання публічної інформації на вимогу громадян;

– неупередженості, як обов'язку публічної адміністрації та її посадових осіб безсторонньо ставитися до всіх учасників правовідносин, заявляти про конфлікт інтересів, у разі його наявності, та вживати заходів для його подолання;

– пропорційності, як вимоги щодо обмеження рішень публічної адміністрації метою, якої необхідно досягти, умовами її досягнення, а

також обов'язку публічної адміністрації зважати на негативні наслідки своїх рішень, дій та бездіяльності;

- ефективності, як обов'язку публічної адміністрації забезпечувати досягнення необхідних результатів у розв'язанні покладених на неї завдань при оптимальному використанні публічних ресурсів;

- підконтрольності, як обов'язкового внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю публічної адміністрації, в тому числі судового;

- відповідальності, як обов'язку публічної адміністрації нести юридичну відповідальність за прийняті рішення, дії та бездіяльність.

2. Формування ефективних заходів публічного адміністрування у сфері ювенальної політики

З огляду на сучасний розвиток адміністративно-правової доктрини вважаємо за доцільне актуалізувати проблему публічного адміністрування сфери ювенальної політики в Україні, тому що з визнанням пріоритетності утвердження та забезпечення прав людини в адміністративно-правовій науці цілком обгрунтовано здобула поширення позиція щодо запровадження сервісної його концепції, відповідно до якої суб'єкти публічного управління мають якнайповніше забезпечувати права, свободи і законні інтереси фізичних та юридичних осіб. Саме крізь призму оновленого розуміння ролі адміністративного права постає завдання дослідження. Актуальність проблеми забезпечення прав дітей не викликає сумніву; у цьому питанні існує відповідність поглядів влади та громадянина щодо необхідності такої діяльності, як важливої складової успіху трансформації відносин у цій сфері.

Щорічно в Україні неповнолітні вчиняють понад 500 000 злочинів та понад 100 000 неповнолітніх стають жертвами кримінальних посягань (і це тільки офіційні дані)¹⁹. Україна за рівнем дитячої злочинності посідає п'яте місце в Європі. 27 % дітей підтвердили, що до них зверталися незнайомі особи через мережу Інтернет, 30 % дітей контактували із незнайомцями, 28 % відсилали свої фото та 17 % відсилали інформацію про свої родини. За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України, за 2011 р. в Україні зафіксовано 303 випадки розбещення неповнолітніх (у 2010 р. – 251). Також зареєстровано 851 злочин, всі вони стосувалися ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічної продукції, у тому числі за участю дітей (811 – у 2009 р.)²⁰.

Стає очевидним, що фундаментальні наукові дослідження в цій сфері мають спиратися як на теоретичні правові концепції, погляди,

¹⁹ Опацький Р. М. Стан підліткової злочинності в Україні (в таблицях, діаграмах, схемах): 2010–2012 роки : довідник. Дніпропетровськ, 2012.

²⁰ Ibid.

сформовані українськими вченими у сфері захисту прав дітей, так і на оновлене розуміння сучасної доктрини адміністративного права.

Комплексний характер проблеми забезпечення прав дітей потребує розглядати цю проблему у взаємозв'язку з іншими галузями права та звернутися до дослідження її онтологічного і гносеологічного базису. Теоретико-правовий аналіз правової природи, сутності і змісту формування публічних засад забезпечення прав дітей має спиратися на методологічний фундамент теоретичних досліджень і здобутків вчених, які досліджували та продовжують досліджувати складові цих відносин. Дослідження генезису наукового пошуку дозволяє сформулювати цілісне уявлення про ступінь опрацювання проблеми, яка передбачає використання загальнонаукового підходу і дає можливість розглянути обрану проблему в динаміці, тим самим з'ясувавши її наукову цінність та суспільну значущість.

З іншого боку, ми маємо спиратися на критичний підхід до традиційного ставлення і висвітлення питань забезпечення прав дітей в межах і форматі, що були окреслені доктриною радянського адміністративного права, яке знайшло своє втілення у практичній площині. Про це може свідчити продовження панування провідної ролі МВС України в цьому питанні, а також наявність подібних статистичних традицій у більшості досліджень з цієї проблематики. Актуальність нашого дослідження полягає у тому, що з позицій людиноцентристської ідеології, згідно з якою держава має «служити» інтересам громадян шляхом всебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод та законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації. З позицій оновленої доктрини вітчизняного адміністративного права діяльність публічної адміністрації у сфері забезпечення прав дітей не досліджувалась, хоча в цьому існує потреба як у теоретичному аспекті, так і з позицій формування ефективних заходів публічного адміністрування ювенальної політики.

Розглядаючи механізм реалізації ювенальної політики, зазначимо, що державне управління виступає особливим типом соціального управління, за яким державні інститути як ієрархізований суб'єкт володіють універсальним комплексом державно-владних повноважень; офіційно застосовують сукупність методів управління, зокрема примусові механізми; використовують легітимні форми соціального спілкування і засоби взаємодії з групами й індивідами; цілеспрямовано регулюють колективні ресурси соціуму.

Відомі такі моделі формування механізму ювенальної політики: елітистський, корпоративістський, плюралістський, партисипаторний, котрі практично охоплюють увесь системотворчий спектр управління, починаючи з гіперконцентрації державної волі в руках однієї чи декількох осіб і до плєбісцитарних механізмів чи партисипаторних засобів формування суб'єктів суспільного волевиявлення.

Прихильники концепції елітаризму вважають, що ювенальну політику розробляють і визначають аспекти її впровадження, обрані чи призначені професіонали. Вони добре підготовлені, поінформовані і через те компетентні, а надмірне розширення соціального представництва і кордонів політичної участі призводить до кризи та зниження ефективності дії усєї системи державного управління. Суб'єктом ювенальної політики виступає еліта, котрій делегуються основні повноваження з прийняття стратегічних для країни рішень і котра акумулює колективну волю нації.

Корпоративісти виходять з інших передумов: із моделі узгодження в рамках ювенальної політики різнорідних групових, корпоративних інтересів, як через парламентські механізми, так і засобом спеціальних функціональних структур («тристоронні комісії»), до яких входять роботодавці і профспілки, і де урядові органи, які виробляють певну стратегію, формуються на підставі вільного, рівного і пропорційного представництва.

Що стосується прихильників партисипаторної системи управління, то вони виступають за кардинальне розширення сфери впливу народних мас на процес формування державної стратегії, а також за здійснення децентралізації владних повноважень владних суб'єктів, зміщення центру ваги в бік регіонального рівня прийняття рішень і порядку самоуправління локальних товариств громадян.

Спосіб формування носіїв суспільної волі, порядок представництва та участі мас в державному управлінні єднає це з макрополітичним процесом через його складову – виборчий процес. Через вибори і зміну вищих посадових осіб чи правлячих партій може змінюватися чи виникати зовсім нова державна стратегія. У демократичному суспільстві вибори вищих посадових осіб і представницьких органів влади (від президента і парламенту до муніципалітетів) і є засобом формування інтегральної ролі, вираження суспільних інтересів. На референдумах і плебісцитах усі виборці на короткий термін безпосередньо виступають, як «колективний суб'єкт» державної політики.

Наступною ланкою в механізмі здійснення ювенальної політики є розробка загальної стратегії та прийняття управлінських рішень, пов'язаних із законодавчим процесом і оперативним управлінням з боку органів виконавчої влади. Активну участь у виробленні ювенальної політики беруть як законодавчі, так і виконавчі інститути влади. Залежно від співвідношення владних повноважень між ними виділяють дві основні моделі розробки державної стратегії та прийняття рішень: активну і представницьку. Що стосується активної моделі, то для неї є характерним, що законодавчі інститути формулюють базові принципи і конституційні норми, виробляється стратегія загальнодержавної політики. Одночасно практична реалізація

стратегічних рішень і сама технологія оперативного управління закріплена за виконавчими органами.

Згідно з іншою, представницькою моделлю, парламентські органи обмежуються лише формуванням найбільш загальних орієнтирів і правил гри, а прийняття багатьох важливих оперативно-стратегічних рішень делеговано у структури виконавчої влади.

Третьою складовою частиною механізму здійснення ювенальної політики є застосування технологічних прийомів і методів оперативного управління, зумовлених необхідністю реалізації стратегічних цілей і рішень та орієнтованих, в першу чергу, на практичний управлінський вплив. Цей етап управлінського циклу безпосередньо пов'язаний з політичними режимами, котрі відображають особливості інституційної взаємодії державних органів з громадянами.

Аналіз механізму здійснення ювенальної політики за характерною ієрархії функціональних блоків вказує на проблеми субординації між носіями державних повноважень і координації суб'єкта і об'єкта в системі управління. Держава розглядається як система субінститутів, які поділяються за своїми повноваженнями і функціями на горизонтальні (галузі влади) і вертикальні (рівні влади) ряди. Процес державного управління (за А. Бентлі) поділяється на групову активність людей, котрі діють у межах трьох гілок влади та мають вплив на три горизонтальні субпроцеси: законодавчий, адміністративний і судовий. Подібну ієрархізовану структуру має і сам об'єкт державної політики й управлінської взаємодії – суспільство. Виходячи з цього визначення, громадянське суспільство можна розглядати, як об'єкт державного регулювання; у ньому виділяють сфери суспільного життя, окремі види наявних у суспільстві ресурсів і відповідні їм напрями ювенальної політики: економічний, соціальний, культурний, освітній, інформаційний та інші.

Говорячи про публічне адміністрування в механізмі реалізації ювенальної політики, не можна оминати проблему планування. Планування є важливою функцією усіх управлінських процесів як у суспільстві, так і в органах внутрішніх справ. Саме від правильності, обґрунтованості та науковості планування на початковому етапі залежить подальший успіх всієї роботи²¹.

Будучи властивими державному плануванню взагалі, окреслені вади виявляються на всіх його напрямках. Не стало винятком і стратегічне планування у сфері реалізації ювенальної політики. Підготовку, прийняття та реалізацію цільових програм і концепцій (основних

²¹ Приймаченко Д. В. *Правова природа актів планування: сучасний аналіз. Публічне право.* 2013. № 1. С. 52–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_1_7

різновидів інституціональних планів) супроводжує значна кількість проблем, які суттєво послаблюють ефект їх корисної дії.

Ось уже протягом двох десятиліть стратегічні документи з питань захисту прав дітей розробляються без чітко визначеної системи. Прийняті концепції рідко знаходять продовження в цільових програмах, натомість останні не мають єдиної концептуальної основи. Як наслідок, планування на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях є стихійним і неузгодженим. Сьогодні лише менше, ніж у половині областей України діють програми (довгострокові плани заходів) забезпечення захисту прав дітей та розвитку сімейних форм виховання на 2011–2015 роки. Причому всі вони були прийняті на виконання закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року». Одна її частина уже прийнята, інша тільки перебуває на стадії обговорення, що суттєво погіршує перспективи подальшої синхронізації регіонального планування.

Зовсім розбалансованою виглядає система місцевих (районних, міських, селищних) програм захисту прав дітей. Структура та зміст цих програм будуються за «індивідуальними» шаблонами, часто з порушенням елементарних правил складання планових документів (у багатьох програмах не вказані завдання, очікувані результати, виконавці робіт, обсяги фінансування та інші обов'язкові дані). Строки їхньої дії варіюються від 2 до 8 років і майже ніколи не співпадають з тривалістю кореспондуючих регіональних планів.

Періодичні спроби держави гармонізувати планову діяльність у сфері формування та реалізації ювенальної політики не приносять відчутних результатів. Власне, це й не дивно, ураховуючи, що відповідним управлінським рішенням самим бракує узгодженості.

Так, Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» зобов'язав Кабінет Міністрів України: протягом трьох місяців з дня набрання чинності цього Закону розробити та затвердити заходи щодо виконання Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р. та при підготовці проекту Закону про Державний бюджет України на відповідний рік передбачити видатки на забезпечення виконання заходів Програми; Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування при підготовці проектів відповідних бюджетів передбачити видатки для фінансування заходів Програми щодо реалізації Конвенції

ООН про права дитини на період до 2016 року²². І лише 21 жовтня 2009 р. уряд видав Розпорядження «Про затвердження плану заходів з виконання у 2010 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року»²³, який, за всіма канонами теорії планування, мав би не слідувати Закону, а, навпаки, безпосередньо визначати його зміст і спрямованість. Проте стратегічне планування заходів з виконання у 2011 р. Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р. пішло ще далі, воно просто скопіювало план за 2010 р. без урахування будь-яких помилок минулих років²⁴.

Серйозним недоліком стратегічного планування у сфері формування та реалізації ювенальної юстиції є його «спонтанне» та непогоджене здійснення органами місцевого самоврядування різних рівнів та, в абсолютній більшості випадків, заформалізованість. Відповідно до чинного законодавства, розробка державних цільових програм та їх концепцій здійснюється за ініціативою публічної влади у міру актуалізації тих або інших проблем суспільної життєдіяльності²⁵. На практиці це означає, що цільові програми органами місцевого самоврядування приймаються не згідно із заздалегідь зумовленою періодичністю, а залежно від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, як правило, перед перевіркою чи звітом. Автори програм заздалегідь передбачають неможливість виконання запланованих заходів та готуються до так званого «відписування» про виконану роботу.

Причинами такого стану речей слід назвати: 1) відсутність на законодавчому рівні зобов'язання органів місцевого самоврядування всіх рівнів (обласна, районна, міська, селищна ради) прийняти відповідну комплексну програму на своєму рівні; 2) відсутність типового зразка відповідної комплексної програми, що значно полегшило б її підготовку, реалізацію та контроль за виконанням; 3) недостатньо дієвий контроль за прийняттям, виконанням та звітністю комплексної

²² Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 5 березня 2009 року. ВВР. 2009. № 29. Ст. 395.

²³ Про затвердження плану заходів з виконання у 2010 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1263-р від 21 жовтня 2009 року. URL: <http://osvita.ua/legislation/other/5373>

²⁴ Про затвердження плану заходів з виконання у 2011 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 330-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/330-2011-p>

²⁵ Про державні цільові програми : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1621-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 14. Ст. 956.

програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року».

Як показує практика, основна маса стратегічних планів реалізації заходів щодо захисту прав дітей є нереальними (середній відсоток реалізації державних і регіональних цільових програм становить 40–45 %). Таку доволі низьку результативність прийнято пояснювати поганим фінансуванням. І справді, обсяги бюджетних асигнувань, які виділяються, зазвичай не покривають планових витрат. Природно, за цих умов про стовідсоткову реалізацію інституціональних планів (концепцій, програм) можна тільки мріяти.

Водночас брак ресурсного забезпечення не повинен слугувати виправданням усіх без винятку невдач. Слід зазначити, що чимало перспективних заходів потребують мінімальних фінансових вливань, однак це анітрохи не сприяє їх реалізації. Окрім того, аналіз джерел матеріально-технічного забезпечення плану – це обов'язковий елемент його розробки.

Перелік недоліків стратегічного планування у сфері захисту прав дітей можна було б продовжувати й далі. Проте з огляду на невичерпність фактичного матеріалу (в чинному механізмі формування інституціональних планів дуже складно віднайти бодай одну надійну ланку) обмежимося сказаним. Зауважимо лише, що більшість наявних проблем зумовлена дисфункцією всієї системи державного планування, тож і вирішувати їх потрібно на загальному (міжгалузевому та міжінституціональному) рівні.

Діяльність органів публічної адміністрації відбувається у відповідних формах. На думку переважної більшості вчених-адміністративістів, слід використовувати поняття, які були притаманні державному управлінню, з урахуванням сучасних змін, що відбуваються при оновленні змісту доктрини адміністративного права. Тому через вдосконалення форм діяльності публічної адміністрації спробуємо виділити такі завдання:

– *прогнозування та мінімізація загроз правам дітей.* Ключові аспекти захисту прав дітей детерміновані не стільки політично, скільки технологічно. Це зумовлює їх сталість, прогнозованість, зручність для математичного аналізу. Як наслідок, основні загрози правам дітей здебільшого добре визначені, а плин часу мало позначається на їх актуальності. Сьогодні негативний вплив на означену сферу здійснюють практично ті ж чинники, що й десятки років тому, зокрема: застосування насильства щодо дітей; незаконне використання дитячої праці; дитяча безпритульність та безнаглядність і т.п. Отже, у даному випадку важлива не так ідентифікація нових загроз для дітей (хоча і в цьому напрямі, безумовно, має здійснюватись кропітка робота), як прогнозування та запобігання розвитку перманентних, хронічних

проблем. А таких проблем сьогодні багато і навряд чи їх поменшає в майбутньому;

– *гарантування особистої безпеки дітей*, в першу чергу охорони від викрадень з метою отримання викупу (кіднепінг). Однак, крім цього, дитині може загрожувати небезпека з боку людей з неврівноваженою психікою і сексуальними збоченнями. Дитина може стикатися з непередбаченими проблемами в школі, на вулиці, на прогулянці. Вуличні хулігани-вимагачі зараз не рідкість, і об'єктом їхньої уваги все частіше стають найбільш беззахисні – діти. Відсутність у дитини грошей лише ускладнить ситуацію – розсерджені вимагачі можуть вдаватися до фізичних методів насильства;

– *забезпечення захисту та реалізації прав і свобод дітей*. Існуючий рівень забезпечення законних прав і свобод дітей важко визнати задовільним. Хоча офіційна статистика в цьому напрямі не ведеться, аналіз соціологічних даних, судової практики та інформаційних повідомлень у ЗМІ не дає підстав для іншого висновку. Порушення прав дітей, визначених Законом України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», мають масовий і системний характер. З огляду на відсутність механізму реалізації, утопічним залишається право на відшкодування збитків, заподіяних дитині. Як і в багатьох інших сферах, в сімейному житті трапляються випадки жорстокого поводження з дітьми, приниження їх гідності, інші утиски²⁶. Зважаючи на це, забезпечення захисту та реалізації прав і свобод дітей є стратегічним завданням інституціональної політики, її визначальним принципом і пріоритетом;

– *удосконалення системи управління гарантування прав дитини*. Уже багато років однією з головних проблем гарантування прав дитини в Україні залишається неефективність інституціональної системи управління. Ця система наразі нездатна забезпечити створення нормальних (за європейськими стандартами) умов розвитку дитини, здійснення ефективного контролю та нагляду за її розвитком, належним рівнем виховання, правової культури та правосвідомості. Серед її симптоматичних вад такі: відсутність дієвої координуючої ланки, яка б забезпечила формування та узгоджене здійснення відповідного напрямку державної політики; дублювання повноважень різних суб'єктів публічної адміністрації, виконання ними невластивих функцій; відсутність єдиної управлінської структури, цілком і повністю зосередженої на питаннях гарантування безпеки дорожнього руху, та

²⁶ Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 5 березня 2009 року. ВВР. 2009. № 29. Ст. 395.

ін. Періодичні намагання держави зарадити ситуації, як правило, завершуються невдачею. І це не дивно, з огляду на відсутність чітко окреслених цілей та пріоритетів державної ювенальної політики. 13 червня набрав чинності Указ Президента від 24 травня 2011 р. № 597/2011, яким схвалена Концепція розвитку кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх. Концепція визначає основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Реалізація цих напрямів повинна посилити відповідальність сім'ї, суспільства і держави за процес виховання дітей, забезпечити дотримання прав і свобод дітей, що попали в конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня правового і соціального захисту, зменшити рівень дитячої злочинності. Проте через численні бюрократичні зволікання, брак матеріального забезпечення та відсутність політичної волі майже всі важливі організаційні заходи спіткала невдача: за час свого існування Концепція розвитку кримінальної юстиції відносно неповнолітніх так і не розпочала повноцінної роботи;

– *зміцнення законності та правопорядку у сфері захисту прав дітей*. Законність, як «оптимальний режим суспільного життя та метод державного управління, втілений в організації суспільних відносин шляхом видання та неухильного додержання законів, інших нормативно-правових актів»²⁷ та правопорядок як «стан упорядкованості суспільних відносин на основі права, законності»²⁸ – це два стовпи, на яких тримаються демократичне суспільство та його інститути. У сфері захисту прав дітей законність і правопорядок виступають як детермінанти та одночасно як соціально-правові індикатори безпеки. З одного боку, рівень законності та правопорядку прямо визначає практично всі аспекти ролі держави у зазначеній сфері (правовий, деліктологічний тощо), а з іншого – дозволяє сформулювати об'єктивне уявлення про тенденції та процеси. Названа мета інституціональної політики зумовлює низку похідних завдань, як-то: створення досконалої нормативної бази; забезпечення безперервності механізму правореалізації, зокрема правозастосування; формування режиму точного й неухильного дотримання вимог законодавства; втілення принципів верховенства права та рівності громадян перед законом; ефективна правоохоронна система тощо;

– *підтримання соціально-політичної стабільності*. Ще донедавна питання про взаємозв'язок правового становища дітей із соціально-політичною ситуацією у країні всерйоз не ставилося і не розглядалося.

²⁷ Кудрявцев В. Н. Законность: содержание и современное состояние. *Журнал российской права*. 1998. № 1. С. 4.

²⁸ Скакун О. Ф. Право, законність, правопорядок: їх взаємозалежність і тенденції розвитку. *Практична філософія та правовий порядок*: зб. наук. ст. Харків, 2000. С. 54.

Однак подальше загострення економічної кризи та політична нестабільність зумовили його перехід з площини гіпотетичної у площину реальну;

– *інтеграція вітчизняного законодавства до європейської правової системи*. Задекларований курс на членство в Європейському Союзі передбачає поступове злиття національної правової системи з пан'європейськими галузевими формаціями²⁹. Це дуже складний і тривалий процес, пов'язаний із розробленням та реалізацією масштабних програм і проєктів, значним обсягом фінансових інвестицій, здійсненням широкого спектру правотворчих, організаційних, матеріально-технічних та інших заходів. Головними умовами галузевої євроінтеграції є: гармонізація вітчизняного та міжнародного законодавства; перехід на міжнародні стандарти захисту прав дітей; оптимізація системи публічного адміністрування у сфері реалізації ювенальної юстиції з урахуванням передового європейського досвіду. Слід визнати, що створення цих умов в Україні здійснюється досить повільно;

– *запобігання шкідливого впливу ДТП та їх наслідків на дітей*. Дитячий травматизм є однією з головних причин смертності дітей в Україні. За офіційною статистикою, у кожній п'ятій дорожньо-транспортній пригоді страждають діти. 15 % із них гине, 33 % отримують травми різного ступеня важкості. Ці цифри змушують нас, дорослих, задуматись і зробити все можливе, щоб знизити травматизм і загибель дітей на вітчизняних дорогах. Адже країна, яка не дбає про дітей, не має майбутнього³⁰;

– *підтримання обороноздатності країни*. Збройні сили – невід'ємна складова національної системи оборони. Підготовка громадян України до військової служби (зокрема юнаків) включає патріотичне виховання, допризовну підготовку, підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей, підготовку у військових оркестрах, військових ліцях та ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою, підготовку до вступу у вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів, військову підготовку у вищих навчальних закладах за програмою підготовки офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови³¹.

²⁹ Про програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 14 серпня 2000 р. № 1072/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 39. Ст. 1648.

³⁰ Тиждень безпеки дорожнього руху «Час і діти». URL: <http://main.roadsafety.org.ua/index.php?id=126>

³¹ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України. ВВР. 1992. № 27. Ст. 385.

Крім того, ювенальна політика впливає на збереження військового кадрового потенціалу. За даними статистики, вік порушників значно зменшився, що, у свою чергу, відповідно до чинного законодавства (ч. 1 ст. 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»), автоматично тягне за собою їх виключення з лав Збройних сил України. Як наслідок, армія втрачає досвідчених солдатів, майбутніх прапорщиків та офіцерів, а держава – багатотисячні суми. І це ще одне свідчення безпосереднього взаємозв'язку актуальних питань захисту прав дітей та обороноздатності країни³².

ВИСНОВКИ

Таким чином, багатофункціональний, комплексний характер проблем адміністрування в механізмі реалізації ювенальної політики вимагає відповідного підходу до забезпечення прав дітей. Нові економічні, соціальні, політичні, міжнародні умови розвитку потребують вирішення цих завдань на принципово іншому підґрунті, в основу якого повинна бути покладена теорія публічної адміністрації, публічного адміністрування, яка втілена у розвинутих країнах Європи та світу, уособлює сучасну форму публічної влади. Наведені обставини зумовлюють актуальність зазначеної теми, її важливе теоретичне та практичне значення для подальшого розвитку адміністративного права, теорії та практики публічного адміністрування відповідно до сучасного етапу українського державотворення.

АНОТАЦІЯ

В межах підрозділу монографії ми ставимо та плануємо забезпечити реалізації ряду завдань: з'ясувати сучасні тенденції щодо тлумачення поняття «публічне адміністрування», визначити сутність публічного адміністрування в механізмі реалізації ювенальної політики, розкрити його форми та методи.

Встановлено, що під публічним адмініструванням у сфері ювенальної політики України слід розуміти регламентовану законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів, у тому числі шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг у сфері захисту прав і свобод дитини, в тому числі застосування заходів запобігання, виявлення та притягнення до адміністративної відповідальності осіб за порушення прав і свобод дітей.

³² Опацький Р. М. Цілеформування державної ювенальної політики: вихідні засади. *Науковий вісник ДДУВС*. 2012. № 2; Опацький Р. М. Актуалізація публічного адміністрування ювенальною політикою в Україні. *Вісник Луганського ДУВС*. 2012. № 4.

Виокремлено ознаки, які зумовлюють необхідність та доцільність регулювання публічного адміністрування у сфері ювенальної політики України нормами адміністративного права, а саме: 1) публічне адміністрування у сфері ювенальної політики України є правовою та організаційною формою діяльності відповідних суб'єктів владних повноважень (Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства молоді та спорту України, місцевих державних адміністрацій та місцевих рад), як засобу реалізації їх адміністративно-правового статусу; 2) публічне адміністрування у сфері ювенальної політики є адміністративною діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється шляхом надання публічною адміністрацією адміністративних послуг (основний вид діяльності) і здійснення виконавчо-розпорядчої (управлінської) та контрольної діяльності (додаткові види діяльності), містить сприяльне публічне адміністрування та забезпечувальне адміністративне провадження, що пов'язане із забезпеченням нормального виховання молоді, забезпеченням реалізації прав і свобод дітей.

Ключові слова: ювенальна політика, механізм реалізації ювенальної політики, публічне адміністрування, публічне адміністрування у сфері ювенальної політики, форми, методи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25. Ст.131.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради*. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).
5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 142.
6. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. Ст. 35.
7. Конвенція ООН про права дитини 20 листопада 1989 року, ратифікована Постановою Верховної Ради України 27.02.1991 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990–1990 р. № 1. С. 205.
8. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей : Закон України від 3 серпня 2006 року № 69-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 41. Ст.354.

9. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07 / Ін-т права ім. князя Володимира Великого МАУП. Київ, 2019. 489 с.

10. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01. / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2017. 524 с.

11. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні : теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 473 с.

12. Ткаленко О. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї відносно дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одес. держ. ун-т. внутр. справ. Одеса, 2016. 237 с.

13. Опацький Р. М. Поняття і принципи ювенальної юстиції. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 4. С. 70–74.

14. Зеленський Є. С., Кравченко І. С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. 124 с.

15. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Держ. НДІ МВС України. Київ, 2020. 381 с.

16. Ольхова А. В. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини у міжнародному гуманітарному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 348–352.

17. Могілевська Л. Форми діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 128–132.

18. Ювенальна юстиція : навч. посібник / Крестовська Н. М. та ін. ; за ред. Крестовської Н. М. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.

19. Дрозд О. Ю., Хуторянська Т. В. Міжнародні стандарти забезпечення прав і законних інтересів дитини та їх імплементація в законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 255–261.

20. Опацький Р. М. Ювенальна політика як складова національної безпеки. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 240–242.

21. Пісоцька К. О. Поняття методу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 165–168.

22. Oratsky R. M. Identifying priorities in the formulation and implementation of a national doctrine of juvenile policy in Ukraine. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1 (110). С. 143–147.

23. Опацький Р. М. Принципи формування та реалізації Національної доктрини ювенальної політики. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 82–85.

24. Бахчев К. Міжнародний досвід реалізації ювенальної політики / К. Бахчев, А. Собакар, Р. Опацький. *Концептуальні положення механізму захисту прав дітей: український та зарубіжний контекст* : кол. монограф. / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 75–103.

Informatio about authors:

Shevchenko Sergey Ivanovich,

Candidate of Law, Docent, Director of the Educational and Scientific Institute of Distance Learning and Advanced Training
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Bobrishova Liliia Volodymyrivna,

Doctor of Philosophy in the Field of Law,
Head of the Department of Quality Assurance of Educational Activities
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

CRIMINAL ANALYSIS OF THE LEGAL SUPPORT OF JUVENILE PREVENTION: NATIONAL, INTERNATIONAL AND FOREIGN DIMENSIONS

Yuzikova N. S., Khomiachenko S. I.

INTRODUCTION

The formation of approaches to the prevention of juvenile delinquency (juvenile prevention) is in the activity's sphere of the state, and its social institutes, aimed at creating favorable environment for children, in which decent development and protection of their rights is ensured by observing the principles of democracy, equality, social justice, considering moral principles and traditional values of the Ukrainian society aimed at strengthening the family and moral health of children in Ukraine.

The attitude and reaction of the state and society to the criminally active behavior of minors and offenses since ancient times has been distinguished by a special approach. The main argument for the difference between legislative norms and peculiarities of the preventive practice regarding minors was the need to protect a child from negative consequences by using general methods of punishment, which, unlike educational measures, are more strict but less effective.

The necessity to reform the system, methods and means on preventing juvenile delinquency in Ukraine was put on the agenda already when, at the end of the 80s of the 20th century, democratic transformations in all spheres of life became irreversible in the Soviet society. In the course of lively discussions among lawyers, sociologists, political scientists, and among the general public, ideas about the role of juvenile prevention, the need to change the vectors from a predominantly punitive direction to the human rights' protection, and the restorative system have gradually changed.

After declaring the Ukraine's independence, a course to build a democratic country was adopted, which is designed to establish such a character of the government that will allow people's power to develop freely, stimulate the self-organization of economic, political, and other forces of people, and create the conditions for historical and cultural development of the country. Therefore, a new democratic system of juvenile prevention is being built and developed on the grounds of democratic transformations.

Today, the attempts to introduce a more human system of justice for minors who have committed crimes, improve the system of preventive and corrective measures aimed at stabilizing the crime rate, create a safe environment and reduce criminal offenses committed by minors do not stop.

At the same time, Ukraine can unite with other countries in the field of juvenile justice by providing an appropriate program for international cooperation.

The international policy of the treatment of minors who have committed crimes covers ensuring compliance with the rights of minors in the administration of justice to them, preferential use of measures of the educational, rather than criminal, legal nature, application of alternative measures to deprivation of liberty, imposition of punishment in the form of deprivation of liberty as a last resort and for a short period of time, refusal to impose punishment on minors in the form of the death penalty or life imprisonment.

Adherence to international norms and principles in the field of the children's rights protection requires appropriate political will and readiness to update national legislation, reform social institutions, which ensure stable development of the state, modernization of the crime prevention system and the system of the minors' rights protection in the field of criminal justice.

The main provisions laid down in international legal rules and principles make it possible to form a national system on protecting interests of the child, taking into account relevant international approaches to humane, constructive and adequate response to juvenile delinquency.

1. Peculiarities and trends of the indicators of juvenile delinquency

The change of eras, laws, transformation of power structures, does not change the essence of the phenomenon of juvenile delinquency, but only modifies its manifestations, singles out the features and corresponding trends under the influence of political, legal, customary and economic conditions, according to which the attitude towards this phenomenon has also changed. Juvenile delinquency, as a social-legal phenomenon, developed cyclically, according to the law of wave-like changes, and its manifestations had different intensity, indicators, trends, and, accordingly, the attitude and reaction of the state and society in different historical eras.

The study of juvenile delinquency should take place in relation to the effectiveness and reality of the functioning of social institutions at the regional level, which create the conditions for socially-acceptable development of a minor's personality and form motivation for its acceptable behavior. Peculiarities of the criminal behavior of minors are determined by social environment, household environment, economic factors, the level of culture, the indicator of religious consciousness and political factors, which make it possible to identify and predict uneven state and dynamics of juvenile delinquency in relevant areas.

The level of juvenile delinquency during reforming social institutions of society, state formation and European integration processes is a reflection of

positive and negative trends in the development of social institutions, which should be taken into account when forming and transforming the system of crime prevention and counteraction in general and juveniles in particular. After all, recently there have been significant changes in trends and dynamics of juvenile delinquency as a result of political, economic, ideological and other processes taking place in the Ukrainian society.

The peculiarities of juvenile delinquency are directly related to the status of a minor, which differs from the status of an adult. The feature of the status of a minor has international recognition and appropriate consolidation in the national legislation in accordance with the functioning of social institutions of society.

In Ukraine, during last decade, there has been a steady trend towards a gradual decrease in the number of crimes committed by minors and, accordingly, the number of persons who committed them and are convicted of it. The State Statistics data indicate a gradual decrease in the number of population, correspondingly, the number of people who commit criminal offenses or are convicted of them, but this decrease is not only due to the decrease in the crime level. The socio-political and economic crisis of 2014, a radical reform of the law enforcement system, the lack of clear control over migration processes and proper systematic state support for forced migrants, only deepened the problem in maintaining the rule of law.

In addition, one should take into account the demographic decline, death rate and, accordingly, the number of minors that, according to official statistics, naturally affects the decline in the level of juvenile crime. Thus, the dynamic decline in the number of detected minors who committed criminal offenses in 2020 compared to 2002 is 81,2 %, and 2010 – 64,5 %, and by the previous year – 15 %. At the same time, the decline of population aged 14–17 in 2021 till 2002 is 54,9 %, till 2010 – 46,5 %, and by the previous year – 11,3 %. Over the past year, the dynamic decline in the number of permanently resident registered population in Ukraine aged 14–17 is twice as high as the number of identified minors aged 14–17 who committed criminal offenses in 2020.

The relative stability of the proportion of juvenile delinquents in relation to overall crime can be considered a feature of juvenile delinquency, which is a persistent trend. The indicator of the number of minors who commit criminal offenses in the general structure of crime is 2.95 % in 2020 (in 2019, this indicator made 3, 18 %). As well, the indicator of the criminal activity of the 16–17 age group remains unchanged. Thus, according to the Prosecutor General Office, in 2020 the number of crimes who committed criminal offenses (criminal misdemeanors, crimes) under the age of 14 was 193 persons (6,4 %), 14–15 years old – 899 persons (29,8 %), aged 16–17 – 1921 persons (63,8 %). At the same time, it is necessary to note the difference in distinguishing the age groups of persons who have committed

criminal offenses and convicted persons. Thus, in the Report of the State Judicial Administration of Ukraine on the composition of convicts, 7 age categories are defined, namely: 14–16 years old, 16–18 years old, 18–25 years old, 25–30 years old, 30–50 years old, 50–65 years old, 65 years old and older. According to the General Prosecutor Office of Ukraine, the age structure of persons who have committed criminal offenses is divided into 4 types of persons: till 14 years old, 14–15 years old, 16–17 years old, 18–28 years old, 29–39 years old, 40–54 years old, 55–59 years old, 60 years old and older.

The rate of committing serious crimes by minors is serious. In 2020, the number of minors who committed particularly serious crimes was 3,5 %, serious crimes – 84, 2 %, and not serious crimes – 12, 3 %¹.

Despite stable showing of the absolute level of juvenile delinquency, certain types of juvenile offenses and various types of deviant deviations in the juvenile environment have a threatening tendency to spread. Thus, during the meeting on June 1, 2021, I. Venediktova noted that since the beginning of 2021, the number of crimes in the field of illegal drug trafficking, which are committed by minors, has increased by 30 %, compared to the same period last year. Also, she drew attention to the complicity of adults and minors in committing criminal offenses, of which only the minors were responsible for 2/3 of the recorded acts².

The analysis of structural indicators of the main statistical array and the location of the quantitative indicators of minors who have committed separate criminal offenses (criminal misdemeanors and crimes) allows us to determine the following. In prevalence indicators of the criminal offenses committed by minors, the ratio stability of individual elements is observed. Criminal offenses against property traditionally predominate, which have been ranked first for decades. Thus, in 2020, 2080 minors were found to have committed criminal misdemeanors and property crimes (69 % in the overall structure of juvenile crime, of which theft is 54,4 %). Next is illegal possession of a vehicle, Art. 289 of the Criminal Code of Ukraine – 272 minors (9 %) were caught. The third rank in this structure is occupied by the following offenses: hooliganism, Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, 106 minors were identified with the 3,5 % indicator, and criminal offenses in the field of illegal drug trafficking, 100 persons were identified, that makes 3,3 %. Intentionally bodily harm of moderate severity, Art. 122 of the Criminal Code of Ukraine – 72 persons were identified, which makes

¹ *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України.* URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

² *Нарада керівників правоохоронних органів та інших державних органів.* URL: <https://strana.ua/news/336330-seksualnoe-nasilie-nad-detmi-v-ukraine-i-vovlechenie-v-prestupnost-dannye-za-2021-hod.html>

2,6 %³. The last rank is occupied by socially dangerous acts with the same indicators: intentional murders, Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine – 21 (0,7 %) persons were identified, and rape, Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine – 21 (0,7 %) persons were identified.

The risk that an adolescent will become involved in violent offending and/or be a victim of violence varies based on a variety of factors, including individual characteristics, family characteristics, peer and school influences, neighborhood environment, and daily activities⁴.

The juvenile justice field has spent much time and energy attempting to understand the causes of delinquency. Different theoretical models describe the relationship between variables and outcomes. Researchers have concluded that there is no single path to delinquency and note that the presence of several risk factors often increases a youth's chance of offending. Studies also point to the interaction of risk factors, the multiplicative effect when several risk factors are present, and how certain protective factors may work to offset risk factors⁵.

The peculiarity of juvenile delinquency with a relatively high percentage of self-interested crimes requires further clarification. *First*, minors' socialization is a process of the formation of the needs and interests, assimilation by minors of a certain system of social-legal norms, values and knowledge that enable the child to act as a full-fledged member of society. Socialization process is directly related to child's needs to identify himself and learn the values that correspond to society. The higher the level of functioning of social institutions of society, which form the conditions for socially acceptable development of the child, the lower the level of deformation of their development, and, correspondingly, the destructive activity of teenagers. The needs and interests of juvenile delinquents are mainly material in nature, due to insufficient formation of the value system regarding the acceptable satisfaction of the child's needs.

Second, the minors who have committed the crime, more than adults, are under strong influence of the criminologic factor of material independence. That is why there is a rather low rate of the imposition of this type of punishment on minors, such as a fine. And this is explained not only by the

³ Звіт про неповнолітніх засуджених (Форма 8 (річна) : затверджена Наказом Державної судової адміністрації України від 22.08.2007 № 88 за погодженням з Держкомстатом України та Верховним Судом України). URL: <http://www.court.gov.ua>

⁴ Characteristics and Patterns of At-Risk Juveniles and Factors That Contribute to Violence Committed by or against Juveniles. *School Intervention Report*, v. 13, n. 1 Fall 1999. URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED436610>

⁵ Michael Shader. Risk Factors for Delinquency: An Overview. URL: https://www.researchgate.net/publication/253512065_Risk_Factors_for_Delinquency_An_Overview

fact that it can be assigned only from the age of 15, but also by the fact that it assigned to a person who has independent earnings or a source of income.

A *peculiarity* of juvenile delinquency can be considered to be a *small variety of the types of crimes* committed by minors in the total array of crimes for which criminal responsibility can be imposed (49 crimes for which criminal responsibility arises from the age of 14 and over one hundred crimes from the age of 16).

Mainly, the structure of juvenile delinquency (the main statistical array) includes more than a dozen types of crimes, the share of which is almost 92 %, namely: violent crimes, selfish crimes, hooliganism, rape, crimes in the field of illegal drug trafficking, illegal vehicle.

Another *peculiarity* of juvenile delinquency is its *group nature*. According to official data, every third to fifth crime is committed by minors in a group. This indicator does not change for a long period of time.

The group nature of offenses is explained as follows. Increased conflict, especially in relationships with adults, which often manifests itself in adolescence, is caused not only by organic changes, but also by the fact that the entire system of relationships of a teenager with an adult and peers changes. Trying to get rid of the influence of adults, a teenager becomes critical of his parents and teachers, begins to react sharply to their shortcomings and remarks about himself. Thus, active process of learning the skills of social behavior continues.

The teenager's need for communication and self-affirmation must be realized in a favorable environment. If, for some reason, this does not happen, self-assertion is carried out in informal teenage groups, street and yard companies in the form of antisocial manifestations (drinking, smoking, obscene swearing, vandalism, hooliganism), and can become a dangerous factor, leading to illegal, including criminal behavior.

Sources of the group crime are carelessness of the members of street companies, which leaders are more experienced self-confident teenagers of adult offenders. In this situation, the desire of minors to collectivity transforms into dangerous group egoism, inability and unwillingness to consciously weigh and evaluate private group norms and values in the light of more general social and moral criteria, irresponsible and superior attitude towards other members of society. Psychologists claim that "obeying the laws of the group, teenagers commit incredibly violent crimes to, as they think, "restore the connection between their own self and the group, which is vital for them"⁶.

The desire of minors to join groups is explained by the need for protection, communication, understanding and the opportunity to assert

⁶ Кон И. С. Психология юношеского возраста: Проблемы формирования личности : учеб. пособ. для пед. ин-тов / И. С. Кон. М. : Просвещение, 1979. 175 с.

themselves. Along with meeting the above-mentioned life needs of minors within the criminal environment, the adaptation to life in the modern world is formed by planning a perspective strategy for the future. One should agree with the opinion of the British researcher S. A. Stevenson, who, based on the results of interviews with homeless minors (only children who understand Russian language were interviewed, that is, exclusively migrants, refugees from Central Asia, Moldova, Transcaucasia, etc.) notes that “for groups of teenagers, a criminal career stands out one of the reliable and affordable ways of further life”. Criminal environment attracts teenagers both with the opportunity to get rich, get dangerous sensations and adventures, and with the presence of the established society with its own rules and order⁷.

A peculiarity of juvenile delinquency in recent years can be considered its *virtualization*. Minors spend a lot of time playing computer games, sometimes uncontrollably using Internet resources, including those that are not recommended for viewing and use by minors. Excessive cruelty, visualization of the scenes of cruelty and violent behavior online provokes similar behavior in reality. Thus, expressing themselves in computer language, minors transfer the seen and learned information and images from the “long-term” memory to the “operational” memory, assuming their readiness for its immediate use. Along with this, some minors, who previously found solace in aggressive behavior and hooligan actions in real life, are now compensating for aggression in the virtual world.

The UNICEF estimates that a third of Internet users worldwide are children, with the proportion of Internet users likely to be higher in low-income countries where the Internet is rapidly penetrating all spheres of social life⁸.

Indeed, the modern generation of children and teenagers is surrounded by a digital environment, and social networks occupy a special place among the most visited Internet resources by teenagers. Today, traditional media, such as television, radio, and periodicals have been supplemented by new digital technologies that facilitate interactive and social engagement, and provide children and adolescents with instant access to entertainment, information and knowledge. Traditional media, also called broadcast media, were generally created outside of the established source of production, such as a film studio, television network, or newsroom, and made available to individuals or a wider audience for passive viewing or reading. In contrast,

⁷ Стивенсон С. А. Уличные дети и теньевые городские сообщества. URL: <http://kiev-security.org.ua/box/13/140.shtml>

⁸ Byrne, J., D. Kardefelt-Winther, S. Livingstone, and M. Stoilova. 2016. *Global Kids Online Research Synthesis, 2015–2016*. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti and London School of Economics and Political Science. URL: <https://www.unicef-irc.org/publications/869/>

new digital media, which includes social and interactive media, is a form in which the users can both consume and actively create content. For young people today, this emerging integration of passive viewing and interactive media is seamless and natural; distinctions and boundaries between traditional/linguistic and interactive/social media have become blurred or indiscernible.

It should be noted that a decisive role in the protection of the right of children and adolescents to information is played by international norms, namely the Convention on the Child's Rights, which contains separate articles on the protection of the rights of children and adolescents to information. In particular, in Article 13(1) of this Convention, the child's right to freedom of expression includes the freedom to seek, receive and impart information and ideas of any kind regardless of frontiers in oral, written or printed form, in the form of works of art, or by any other means at the choice of the child. The exercise of this right may be subject to some restrictions, but they can only be those restrictions that are provided by law and are required to: a) respect the rights and reputation of other persons; or b) protect state security, public order, or health or morals of the population (Art. 13(1), 13(2)⁹.

The issues of ensuring the rights of minors and youth in the creation, preparation and distribution of television and radio programs is also regulated by a number of domestic legislative acts. In particular, these are a Profile Law "On Television and Radio Broadcasting" (Article 62), the Law of Ukraine "On Protection of Public Moral", the Law of Ukraine "On Protection of Childhood". Provisions of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Advertising" regarding the need of the person's consent to photograph, film, television or videotape, and the use of their names are applied, including children. Also, Article 11 of the Law of Ukraine "On Information" states that collection, storage, use and distribution of confidential information about a person without its consent is possible only in the interests of the national security, economic well-being and protection of human rights. The Ministry of Social Policy notes that the consent of children's legal representatives to the disclosure of personal information or children's participation in filming is often nominal and violates children's rights, in particular to the protection of confidential information. There are quite a few cases when the mother of a child -victim of sexual violence gives her consent to the child's participation in the filming of a television program in which the circumstances of the case are

⁹ Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in accordance with article 49. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

made public, the child's face is highlighted, while trials or investigations are ongoing in judicial authorities, and the release of such a program may violate the child's right to justice.

Article 9 of the Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" stipulates that every child has the right to freely express his personal opinion, form his own views, develop his own social activity, and receive information appropriate to his age. This right includes the freedom to seek, receive, use, disseminate and preserve information in oral, written or other form, by means of works of art, literature, mass media, communication (computer, telephone network, etc.) or other means of the child's choice. It is provided with the access to information and materials from various national and international sources, especially those that contribute to healthy physical and mental development, social, spiritual, and moral well-being¹⁰.

Article 156-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses provides for administrative liability for violation of the requirements established by law regarding the prohibition of advertising and sponsorship of tobacco products (Art. 156-3)¹¹. And the criminal Code of Ukraine establishes criminal responsibility for violating the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic or other correspondence transmitted by communication means via a computer, as well as for illegal collection, storage, use, destruction, distribution of confidential information about a person or illegal change of such information (Art.163, Art.182)¹².

However, at this stage of the society development, there is an obvious problem related to the regulation of the spread of harmful information on the Internet. National legislation related to the Internet is still developing.

The growth of sexual violence against children, including the actualization of child's pornography, is the problem that has become acute in recent years in Ukraine, due to the deformation of sexual education, pseudo-democracy in sexual relations. I. Venedyktova (in Report dated 01.06.21), referring to the data from the Internet Watch Foundation, emphasized that Ukraine is one of top three suppliers of child's pornography. According to the General Prosecutor Office, the number of offenses against sexual freedom and integrity increased by 21 % in 2021. Of these, every fourth case is sexual violence against a child, in 60 % of cases, the victims are children younger than 14 years old.

All of the above requires the formation of modern effective approaches to the system of combating offenses and protecting the rights of a child. In

¹⁰ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

¹¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

¹² Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

developed countries, the task of prevention and protection of children's rights is entrusted to a special system of state and non-state bodies – juvenile justice, which is the most effective mechanism for counteracting the specified phenomena in the juvenile environment.

2. Legal regulation in the juvenile prevention field at the national level

Let's analyze a number of normative legal acts and structural changes that form the basis of the state policy in the juvenile prevention field.

The Nationwide Program "National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child for the Period up to 2016" (2009) serves as the legal basis for ensuring the optimal functioning of the system of the child's rights protection in Ukraine. The prevention of children's offenses, a significant reduction in the number of crimes committed by children, bringing the conditions of their detention in special institutions for children in accordance with the requirements of international standards are highlighted as a separate direction. The adoption of the State Social Program "*National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child*" for the period up to 2021 became a logical continuation of the juvenile policy¹³. Within the program, gradual formation of the criminal justice system and the implementation of fair and responsible justice for minors continued.

Modern juvenile justice is a complex system that encompasses various spheres of the legal activity aimed at protecting the rights of children: a special circle of persons (children and young people) who are affected by this system; special measures of social and legal influence on them, as well as the measures of criminal and legal response; special procedural norms regulating the process of proceedings in the cases involving children and youth; specialized juvenile courts; institutions for execution of punishments and non-punitive coercive measures; state institutions and institutions of local self-government, as well as public organizations that carry out prevention of juvenile delinquency, contribute to the protection of children's rights and reintegration of children who are in conflict with the law; restorative procedures.

Today, the search for new approaches to juvenile justice and sentencing of minors is due to the crisis of the penal system. Juvenile justice requires new, effective and socially acceptable form of the influence on juvenile delinquency. That is why the doctrine of restorative justice is an alternative to punitive justice for juveniles. The priority is not punishment of

¹³ Постанова Кабінету Міністрів України. Від від 30 травня 2018 р. № 45. Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text>

application of criminal-legal measures against the minor, but the involvement in the process of social rehabilitation and corrective measures of influence.

According to the Ministry of Justice, since 2019, the pilot project “Rehabilitation Program for Minors who are Suspected of Committing a Crime” has been implemented in Ukraine. As practice shows, it is a successful completion of the restorative justice for minors that is a real basis for releasing them from responsibility. At the end of 2020, a court decision was made to release 84 minors from criminal responsibility. The program gives the teenagers an opportunity to be separated from their parents, relatives and loved ones, not to fall under the negative influence of persons serving sentences in prisons, continue studying in schools and other educational institutions of all levels, play sports, work and strive to become conscious and responsible citizens of Ukraine.

The UN supports the development of specialised systems for managing children in conflict with the law.

Programs on restorative justice are an effective component of juvenile justice, i.e.: they have an educational impact on a juvenile delinquent, prevention of repeated offenses, and promotion of social adaptation and reintegration of such juveniles into society.

The basic principle of restorative justice is that it promotes the concepts of reparation and rehabilitation over those of retribution and punishment. Restorative justice aims to resolve conflict and repair harm in a number of situations by encouraging those who have caused harm to acknowledge the impact of what they have done and give them an opportunity to make reparations. It also offers those who have been the victim of harm the opportunity to have harm acknowledged and amends made.

Changes in socio-political, economic and ideological conditions of the society’s life in Ukraine, as well as the adoption of a number of normative acts, created the prerequisites for reforming the criminal justice system in the direction of further democratization, humanization, strengthening the protection of the rights and interests of the child in accordance with the requirements of international agreements and obligations that Ukraine took upon itself in connection with their acceptance.

In the *Concept of Criminal Justice Reform of Ukraine*¹⁴ it is emphasized the need to develop special procedures of juvenile justice, which will allow taking account the rights and interests of minors, and criminal proceedings in which the accused is a minor, must be considered by a court collectively,

¹⁴ Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>

with the participation of people's assessors or juries. The goal of reforming the criminal justice system is to build it according to the principles of humanizing legislation in the criminal justice sphere, the task is to determine the content of the directions on reforming the criminal justice system, such as the humanization of criminal legislation, creation of the conditions to humanize the execution of criminal punishments sphere, development of the probation institute, and expansion of the scope of restorative procedures and reconciliation.

With the Concept adoption, the main measures were aimed at strengthening the responsibility of the family, society and state for education and development (socialization) of children, ensuring the conditions for the implementation of rights and freedoms of children who have committed offenses (crimes), by increasing the level of their legal and social protection, reducing the level of juvenile crime. The basic measures for the development of criminal justice for minors are aimed at: 1) improvement of preventive and preventative work; 2) during the administration of justice for minors who committed a crime, ensuring the observance of their rights, taking into account the age, social-psychological, psychological and other development features; 3) promoting the development of restorative justice programs for minors; 4) creating an effective system of the minors' rehabilitation for the purpose of their re-education and re-socialization.

Experts usually interpret restorative justice as a process in which all parties – participants in a specific offense – meet to collectively resolve the issue of what to do with the consequences of the offense and what conclusions should be drawn for the future¹⁵.

UN Resolution of Economic and Social Council 2002/12 The main principles of the application of restorative justice programs in criminal justice¹⁶ is a response to the discussion at the international level of the issues of restorative justice during the 10th UN Congress on Crime Prevention and Treatment of Offenders within the agenda “Offenders and Victims: Accountability and Justice in the Administration of Justice”, and in accordance with the UN General Assembly Resolution 56/261 of January 31, 2002 “Action Plans for the Implementation of the Venice Declaration on Crime and Justice: Responses to Challenges of the 21st Century”.

¹⁵ Marshall T. Restorative Justice: an overview. L. : Home Office Research Development and Statistics Directorate, 1999. 36 p. URL: <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/occ-resjus.pdf>

¹⁶ ECOSOC Resolution 2002/12 Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. URL: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>

The measures of restorative justice provide an opportunity for victims to receive compensation, feel more protected; allow offenders to realize the causes and consequences of their actions, and bear real responsibility, as well as create conditions that allow the community to understand the factors that determine a crime, contribute to the improvement of the well-being of the community, and the prevention of crime.

According to the provisions of Resolution p. 12. Member States should consider establishing guidelines and standards, with legislative authority when necessary, that govern the use of restorative justice programmes. Such guidelines and standards should respect the basic principles set forth in the present instrument and should address, inter alia: (a) The conditions for the referral of cases to restorative justice programmes; (b) The handling of cases following a restorative process; (c) The qualifications, training and assessment of facilitators; (d) The administration of restorative justice programmes; (e) Standards of competence and rules of conduct governing the operation of restorative justice programmes. p. 13. Fundamental procedural safeguards guaranteeing fairness to the offender and the victim should be applied to restorative justice programmes and in particular to restorative processes: (a) Subject to national law, the victim and the offender should have the right to consult with legal counsel concerning the restorative process and, where necessary, to translation and/or interpretation. Minors should, in addition, have the right to the assistance of a parent or guardian; (b) Before agreeing to participate in restorative processes, the parties should be fully informed of their rights, the nature of the process and the possible consequences of their decision; (c) Neither the victim nor the offender should be coerced, or induced by unfair means, to participate in restorative processes or to accept restorative outcomes.

The success of restitution programs and, accordingly, the stabilization of the criminogenic situation in the country depends on a comprehensive approach involving all social institutions of society. Therefore, the Resolution emphasizes that states need to consider the possibility of developing national strategies and policies aimed at the development of restorative justice, and the formation of a culture that will facilitate its enforcement by the judiciary, social bodies, and the local community.

The reform of the criminal justice system is aimed at transforming the law enforcement system from a mechanism of persecution and repression (of the past), as was emphasized in the Concept of the Criminal Justice Reform of Ukraine, to an institution of the protection and restoration of violated rights and interests of individuals (present and future). To a large extent, the protection of rights and interests of minors who have committed a crime is facilitated by an institution of the probation for minors.

According to the Law of Ukraine “*On the Probation*”¹⁷, the purpose of the probation is a complex system of supervisory and social-educational measures aimed at ensuring the society’s safety by correcting convicts, preventing them from committing repeated criminal offenses, and providing the court with information that characterize the accused, in order for the court to make a decision about an extent of their responsibility. The probation for persons aged 14–18 is carried out taking into account their age and psychological characteristics, and is aimed at ensuring their normal physical and mental development, prevention of aggressive behavior, motivation for positive personality changes and improvement of social relations.

The provisions of Art. 91, 485 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which specifies the circumstances to be ascertained during the pre-trial investigation and trial of criminal offenses committed by minors should be considered.

By implementing the right to a fair and professional trial, the specifics of the protection of the minors’ rights in the administration of justice at all stages of the criminal process, as well as the determination of the procedural status of a minor, play an important role in the Criminal Procedural Code of Ukraine. The specificity of the legal status of a minor consists in a special approach to his interrogation with the participation of a legal representative, a teacher, a psychologist, and, if necessary, a doctor (Article 491 of the Criminal Procedural Code of Ukraine); the exceptional nature of detention, with mandatory notification of this to parents or persons who replace them; the transfer under supervision to parents, guardians, custodians or the administration of the children’s institution, who undertake to ensure proper behavior and arrival of the minor suspect or accused before the investigator, prosecutor, investigating judge.

It is worth paying attention to the order of criminal proceedings against minors by applying criminal legal measures or coercive measures of an educational nature, which refers to the involvement of an investigator, prosecutor, investigating judge, who are obliged to carry out procedural actions in an order that least disturbs the usual way of life of a minor and corresponds to his age and psychological characteristics.

According to Art. 18 of the Law of Ukraine “*On the Judiciary and the Status of Judges*”¹⁸, relating to juvenile specialization of judges provides the specialization in conducting criminal procedures against minors in local and appeal general courts. A judge with at least 10 years of experience as a

¹⁷ Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

¹⁸ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

judge, having experience in conducting criminal proceedings in the court, being highly moral, having business and professional qualities, can be elected as a judge authorized to conduct criminal proceedings in the cases of minors.

The problem of creating specially equipped premises for justice administration for minors remains unresolved. Normative declaration of juvenile specialization and the emphasis on forming the conditions that least disturb the usual way of the minor's life and correspond to his age and psychological characteristics requires a certain isolation of the child from the general system of criminal justice, including within the premises of the court, the prosecutor's office, and the internal affairs office.

In general, procedural norms are aimed at a humane approach to the personality of the minor accused or suspect, and are associated with maximum protection from negative influence in the investigation process. Thus, there are some reasons to assert that the reformed legislation lays the foundations for criminal justice for minors based on humane, responsible and adequate justice, which correspond to international principles and standards introduced in developed and civilized countries.

According to the Order of the General Prosecutor Office of Ukraine "On the Peculiarities of the Performance of the Functions of the Prosecutor's Office in the Matters of Protecting the Interests of Children and Combating Violence", the direct performance of the functions of the Prosecutor's Office in protecting the interests of children and combating violence by juvenile prosecutors is provided for. The activities of juvenile prosecutors are based on the following principles: children receive information about their rights, ensuring children's free access to justice and the opportunity to report facts of the violation of their rights; ensuring the best interests of the child; respect for the child's dignity and protection against discrimination; protection of the child from all forms of violence, abuse, including sexual, especially by parents (guardians), or other persons who are concerned about the child, as well as its exploitation¹⁹.

Juvenile prevention in accordance with the Instructions on organizing the work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine²⁰ is performed by specially authorized bodies-departments, namely: Juvenile Prevention of the Central Police Administration Body; departments of Juvenile Prevention of Head Administrations of the National Police in the ARC and the city of Sevastopol, regions and the city of Kyiv; departments

¹⁹ Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: Наказ Офісу Генерального прокурора України від 04.11.2020 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>

²⁰ Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

of Juvenile Prevention of territorial (separated) departments of Head Administrations of the National Policy.

Now the public's attention is focused on judicial and law enforcement agencies. There are many complaints to their activities, and sometimes direct accusations are made, and the public's trust to them is low. In this situation, it would be appropriate to pay attention to those trends of a general nature that directly and significantly affect the implementation of juvenile prevention by law enforcement agencies, and largely determine its content.

First, this is a growing role of the law enforcement agencies, particularly, the police, in public and state life. Today, effective activities to prevent juvenile delinquency can affect political, economic, legal, social, and other processes. This trend is objective and natural for a state that claims to be legal and democratic. This is confirmed, in particular, a constant increase in the number of applications, complaints and appeals to the police. On the one hand, this may indicate the growth of the citizens' trust in the police, in which activities they see an effective mechanism for protecting their rights and freedoms; on the other hand – about negative processes, which are characterized by a constant increase in the number of systematic problems in various spheres of social relations. At the same time, law enforcement agencies find themselves in a very difficult situation, since not in all cases the current legislation provides them with appropriate legal means to resolve these issues.

Second, this is an attempt to involve law enforcement agencies in a political confrontation, which negatively affects the system effectiveness of crime prevention measures.

Third, inappropriate material and technical, informational, and personnel support of the activities, insufficient objective coverage of the activities in the mass media make the Ukrainian law enforcement system very vulnerable. Overcoming negative processes occurring in various spheres of the state power, stabilization of economic and political relations will contribute to gradual implementation of the state's criminal policy in the juvenile prevention sphere.

3. International rules and standards of the formation of appropriate approaches, principles of humane, constructive and adequate responses of juvenile crime

Analyzing international principles, rules, and recommendations, it is important to note that the Constitution, which has the highest legal force, has the priority in Ukraine. According to Art. 9 of the Constitution, the general priority of international law is not provided, but the priority of international treaty norms, the binding consent of which is given by the

Verkhovna Rada of Ukraine, after which international norms can be considered part of national legislation, is provided²¹.

The main thing by implementing international norms and standards, is the preservation of the national interests of Ukraine, which is possible under the condition of preserving the originality of the means on the protection of children's rights and freedoms in Ukraine; the measures to combat and prevent juvenile delinquency; own system of juvenile criminal justice, which reflect economic, political, ideological, religious, cultural and educational features and identity of Ukraine.

The development of norms that determine the specifics of the treatment and protection of minors who have committed a socially dangerous act is one of the global issues of our times. No state in the world can claim the role of a model by determining the rules for dealing with minors having socially unacceptable behavior.

Even the most democratic and economically developed states are characterized by an increase in juvenile delinquency, the presence of families with low standard of living, and an increase in the number of homeless children.

The need for international legal regulation of the children's treatment who broke the law arose relatively recently. The disastrous consequences of the First World war on the civilian population and the growing interest in the problem of the child's protection in most countries of Europe and North America caused the creation by the League of Nations in 1919 of the *Child's Welfare Committee*, which activities are aimed at combating the spread of the child's homelessness and child's trafficking. In the interwar period, non-governmental organizations played a significant role in the development of norms for the protection of children's rights. Thus, the International Union for Saving Children was founded, within it, a declaration was developed that contained the basic conditions that society must adhere to in order to ensure the protection of children. Geneva *Declaration on the Child's Rights* dated 1924 for the first time on the international level established the need for special protection of children as the most important population group²². However, at that time the world society did not have effective organizational structures to implement the goals declared by this document.

In 1959, the UN General Assembly adopted the *Declaration of the Children's Rights*, which became the basis for the development and opening

²¹ Конституція України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text>

²² Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. URL: <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/>

for signing by states of the *Convention of the Child's Rights* as of 1989²³. The Convention obliges to facilitate the adoption of laws, development of procedures, creation of bodies and institutions that directly affect the minors who have violated criminal law, are accused of, or are found guilty of violating it. The Convention recommends providing an extensive system of non-punitive measures to influence the minors who have violated criminal legislation (guardianship, supervision, advisory services, appointment of a probationary period of education, training programs, professional training). The recognition of the rights of every child in conflict with law to humane and responsible treatment, which contributes to their reintegration and fulfilling a useful role in society, is enshrined.

The UN Convention on the Child's Rights emphasizes that the child must be fully prepared for independent life in society and brought up in the spirit of the ideals proclaimed in the UN Charter. It is not clear why a child preparing for life in Ukraine should be brought up in the spirit of UN ideals, without taking into account moral principles and traditional values of the Ukrainian society. Therefore, we consider it correct that the National Program "National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Child's Rights for the Period until 2016" begins with the words: "Ukraine, as a member of the international community, participates in the creation of the environment favorable to children, in which decent development and protection of their rights is ensured in compliance with the principles of democracy, equality, peace, social justice, taking into account moral principles and traditional values of the Ukrainian society aimed at strengthening the family and moral health of the children of Ukraine"²⁴.

The Committee on the Child's Rights was established within the framework of the UN to ensure the main directives of the Convention. Each participating country is obliged to submit a report to the Committee on the implementation progress of the Convention once every five years. Problems of the children's rights protection are in the field of the view of the United Nations Children's Fund (UNICEF).

Within the framework of general principles, the Committee, taking into account the information presented about xenophobic and racist orientation in the activities of radical youth groups and skinhead groups, expresses concern about the increase in the number of crimes committed with the motives of racial hatred. At the same time, the Committee is concerned about the fact that, given the priority of financing state measures to support

²³ Convention on the rights of the child 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#text

²⁴ Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 05.03.2009р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17#Text>

children's and youth organizations, the issue of the "patriotic education" is a priority.

The Committee recommends as follows: replace the old penal system with the restorative juvenile justice system that encourages alternatives to imprisonment, mediation, commutation, probation, counselling, community service, and suspended sentences where possible; establish at the legislative and practical level a single minimum age of criminal responsibility, which corresponds to the observance Committee's Order № 10 (2007) on the rights of children in the administration of juvenile justice; based on the previous recommendations, consider the possibility of liquidating social rehabilitation schools, where children aged 11–14 can be kept in isolation, after finding them guilty of committing a crime, and develop alternative measures of the educational nature; request technical assistance from the United Nations, including the National Children's Fund (UNICEF), and the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), and implement the above recommendations.

The international community, given importance to children's rights, their survival, protection and development, directing its actions in the highest interests of humanity, tries to ensure the well-being of children in the world. But efforts to ensure a socially acceptable space for the child's development and well-being have not been fully implemented. General achievements do not correspond to the national and international obligations. Based on this, the *World Declaration and Action Plan "A World Fit for Children"* (hereinafter – the Declaration and Action Plan), adopted by the Resolution S-27/2 of the UN General Assembly on May 10, 2002, is one of the important international commitments of the 90s of the last century²⁵. The main provisions are implemented in legislation and law enforcement practice, and the implementation progress is constantly monitored. Annual reviews are conducted at the national level and progress reports are presented to the General Assembly.

In the Declaration and the Action Plan it is noted that the world fit for children is the world in which children receive the best conditions at the beginning of life, and have access to the quality basic education, including primary education, which is compulsory and free; and in which all children, including adolescents, have ample opportunities to develop their individual abilities in a safe and supportive environment. The Declaration is aimed at ensuring favorable physical, mental, spiritual, social, economic, cognitive and cultural development of the child as a priority direction of the national and global actions.

²⁵ World Declaration and Plan of Action "A World Fit for Children". URL: <https://digitallibrary.un.org/record/464538>

The Optional Protocol to the Convention on the Child's Rights concerning the child's trafficking, child's prostitution and child's pornography (hereinafter referred to as the Optional Protocol) is aimed at the protection and harmonious development of the child and the implementation of modern measures that must be taken by participating states in order to guarantee the protection of the child from the practice of the child's trafficking, child's prostitution and child's pornography²⁶.

The implementation of the main provisions of the Optional Protocol will contribute to the adoption of the optimal and universal approach that will consider the factors that determine the development of the child's trafficking, child's prostitution and child's pornography, including underdevelopment, poverty, economic disparities, unequal social-economic structure, low level of education, dysfunctional families, migration, gender discrimination, irresponsible adults' sexual behavior, armed conflicts and child's trafficking.

International norms that determine the legal status of a minor in criminal proceedings are enshrined in the *UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice* (Beijing Rules) (hereinafter – the Beijing Rules)²⁷.

The Beijing Rules take into account different national conditions and legal systems, reflect the purpose and content of juvenile justice, and recommend principles and practical measures for the administration of juvenile justice. The Beijing Rules are a reflection of the minimum conditions acceptable in the international context for the treatment of minors who have committed a crime or offense and are involved in the field of criminal justice.

The guiding idea of the Beijing Rules is to protect the rights of minors in the criminal process and take actions aimed at ensuring the well-being of a child, the adequacy of measures to influence the offender, taking into account the characteristics of a person, the nature and degree of social danger of the committed act. The emphasis is placed on the exclusive application of the minors placement in correctional institutions and for the minimum necessary term. Research of juvenile justice research, planning,

²⁶ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : ратифіковано Законом від 03.04.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09?lang=en#Text

²⁷ Minimalnyie standartnyie pravila Organizatsii Ob'edinennyih Natsiy, kasayuschiesya upravleniya pravosudiya v otnoshenii nesovershennoletnih (Pekinskie pravila) : Rezolyutsiya 40/33 Generalnoy Assamblei OON ot 29 noyabrya 1985 g. [United Nations Minimum Standard Rules on the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules): United Nations General Assembly Resolution 40/33 of 29 November 1985], [online]. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml

development and evaluation of the preventive policy should be give significant importance.

UN Guidelines for the Prevention of Juvenile Crime (hereinafter: the Riyadh Principles) harmoniously combine the components on which the national policy for the prevention of crime among minors should be built: basic principles of policy-making, general directions of the prevention, institutions of the child's socialization, social policy, legal framework for the administration of juvenile justice, research direction and coordination. Standards for the prevention of juvenile delinquency have been established covering the measures to protect minors who are left without parental care, have become victims of abuse, or who are in dangerous conditions in the "risk group"²⁸.

The Riyadh Principles define the need to eliminate the factors that negatively affect the child's development, and create appropriate conditions for their socialization. For this purpose, complex interdisciplinary measures for the motivation formation for behavior free from crimes and offenses are proposed. The emphasis is also placed on the application of early preventive measures; development of joint efforts and a positive role of social institutions of society, such as a family, education system, mass media, community and young people themselves. At the same time, the priority by the prevention of juvenile crime is determined by focusing on the needs of children.

The Riyadh Guidelines affirm the importance reducing juvenile delinquency plays on reducing crime, the necessity of implementing the guidelines according to a child-centred approach, and the communal responsibility for children's well-being from the earliest ages onward.

The purpose of the *UN Regulations for the Protection of Juveniles Deprived of Liberty*, 1990 (hereinafter – the Regulations) is to establish minimum standards for the protection of juveniles deprived of their liberty in accordance with human rights and counter the adverse effects of all forms of imprisonment²⁹. The main idea of this document is that every child deprived of its freedom *should be guaranteed humane, respectful treatment*. All children who have committed an offense and are serving a sentence for it are equal in their rights, with the exceptions of the limitations caused by the fact of the free will restriction. The Regulations formulate the goal of

²⁸ Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Ріядські керівні принципи). *Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту прав дитини*. Г. Янова. Київ : ПП «Видавництво «Сучасний письменник». 2015. 704 с.

²⁹ Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишённых свободы. Приняты резолюцией 45/113 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_liberty.shtml

the correction and social re-education, which contribute to the development of a child's sense of dignity and significance, strengthens in him respect for human rights and basic freedoms. The Regulations state that imprisonment should be used as at a last resort, for a minimum period of time and in exceptional case; deprivation of liberty should be carried out under the conditions and circumstances that ensure compliance with the rights of minors.

Particular attention should be paid to Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of April 5, 2011 on preventing and combating trafficking of human beings and struggle against it and its victims³⁰, and also on the replacement of the Council's Framework Decision 2002/629/JHA(8) in which it is noted that "Children are more vulnerable than adults and, therefore, at greater risk of becoming victims of trafficking in human beings. In the application of this Directive, the child's best interests must be a primary consideration, in accordance with the Charter of Fundamental Rights of the European Union and the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child".

The Directive, in particular, establishes minimum standards regarding the definition of criminal offenses and sanctions in the field of human trafficking. In accordance with the provisions of Article 2 of this Directive, Member States shall take the necessary measures to ensure the criminalization of such intentional acts as the recruitment, transportation, transfer, harboring or receipt of persons, including the exchange or transfer of control over such persons, for the purpose of further exploitation. Such acts may be committed through the threat or use of force or other forms of coercion, kidnapping, fraud, deception, abuse of power, helplessness, or by bribing a person who has control over the abducted person.

The next international legal act related to the topic of the study is the Directive 2011/92/EU of the European Parliament and Council of December 13, 2011 on combating sexual violence and sexual exploitation of children, and the child's pornography and amendment of the Council's Framework Decision 2004/68/JHA(3)³¹. The Directive lays down minimum rules regarding the definition of criminal offenses and sanctions for sexual abuse and sexual exploitation of children, the child's pornography and the

³⁰ Директива 2011/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 05.04.2011 р. про попередження й боротьбу з торгівлею людьми та захист жертв, що замінює Рамкове рішення Ради 2002/629/JHA. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/31840>

³¹ Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011L0093&from=EN>

attraction of children for sexual purposes. The document also contains provisions on strengthening measures to protect victims and prevent these crimes.

The Council's Framework Decision 2004/68/JHA of December 22, 2003 on combating sexual exploitation of children and the child's pornography (5) approximates the laws of member-states to criminalize the most serious forms of the child's sexual abuse and sexual exploitation, extend domestic jurisdiction and provide a minimum level of the assistance to victims. The Council's Framework Decision 2001/220/JHA of March 15, 2001 on the status of victims in criminal proceedings (6) sets out a set of rights for victims in criminal proceedings, including the right to defense and for the compensation. In addition, the coordination of prosecutions in cases of sexual violence, sexual exploitation of children and the child's pornography will contribute to the implementation of the Council's Framework Decision 2009/948/JHA of November 30, 2009 on the prevention and resolution of conflicts regarding the exercise of jurisdiction in criminal matters, proceedings (7) (4). In accordance with Art. 34 of the UN Convention on the Child's Rights, member-states undertake to protect children from all forms of sexual exploitation and sexual violence.

The UN Optional Protocol of 2000 to the Convention on the Child's Rights concerning the Children's Trafficking, the Child's Prostitution and the Child's Pornography and, in particular, the Convention of the EU Council of 2007 on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Violence are extremely important steps in the strengthening international cooperation in this area (5) Serious criminal offenses, such as the child's sexual exploitation and the child's pornography require a comprehensive approach that includes prosecution of offenders, protection of a child-victim and prevention in this area of this phenomenon. The best interest of the child must be a primary consideration when taking any measures to combat these offenses in accordance with the Charter of Fundamental Rights of the European Union and the UN Convention on the Child's Rights. The Framework Decision 2004/68/JHA should be replaced by a new instrument that would provide such a comprehensive legal framework to achieve this goal.

The provisions contained in international documents are useful in the development of individual approaches to solving specific problems in the field of prevention and response to juvenile delinquency, and in accessing the effectiveness and compliance of law enforcement practices in this field.

4. Foreign experience in the formation of program measures for the correction and prevention of criminal behavior of minors

The content of program measures for the correction and prevention of criminal behavior of minors is represented by various activities of state bodies, public organizations, volunteer groups, teachers, the parents' community and individual citizens aimed at the formation of socially useful skills in adolescents of different age groups, elimination of the causes and conditions that determine the socially unacceptable behavior of the child, and prevention of the commission of a crime at various stages of the child's development.

In case of deviant deviations in the minors' behavior, program measures contribute, first, to the formation of positive, socially useful skills in children, second, to the correction of unacceptable, including socially dangerous behavior of some minors, and, third, to the elimination of the factors that determine negative activity of the child, and prevention of relapse.

Preventive programs of long-term intervention are actively used in Great Britain, Canada, Lithuania, Norway, Germany, Poland, the USA and other countries, which contributes to reducing the crime level among minors. Thus, for example, after introducing the Canadian Leadership and Resiliency Program, the number of arrests among its participants decreased by 47 %³².

Long-term intervention programs for the correction and prevention of criminal behavior of minors accumulate the activities of state bodies, public organizations, volunteer groups, teachers, the parents' community and individual citizens aimed at the formation of socially useful skills in adolescents of different age groups; elimination of the causes and conditions that determine the socially unacceptable behavior of the child, and prevention of the crime commission at various stages of the child's socialization.

Prevention programs on early intervention are aimed at timely prevention of the criminogenic phenomena in the formation of the socially acceptable space for the child's development. In addition, at this stage of prevention, significant importance is attached to the formation and training of children in the necessary skills, and the assistance in solving vital problems.

The "Fast Track" school program has become widespread in Great Britain, Australia, Canada, and the USA. The purpose of program measures is to prevent negative deviations, which were formed at home, in school environment, and in peers' environment in the children's behavior in 1–6 grades.

³² Public Safety Canada [Електронний ресурс]. *Офіційний веб-сайт Public Safety Canada*. URL: <http://www.publicsafety.gc.ca/>

The main component of the “Fast Track” is the combination of the work with parents, children and school, which contributes to the improvement of social and cognitive competence of the child; increasing the effectiveness of the parents’ educational influence; increasing connections and positive school-related experience, which is reflected in the complex on the criminological situation.

The intervention prevention focuses on the socialization agents closes to minors (family, school, recreational sphere), which shape his behavior, attitude to social norms, and the ability to observe them.

The Olweus Bullying Prevention Program (BPP) School Program is aimed at reducing and preventing violence. The BPP Program was developed and introduced in Norway, after successful testing it was distributed in Great Britain, Germany, the USA, and other countries.

For the program implementation, the state allocates approximately 200\$ per school, and additionally 65\$ per teacher, a coordinator of the program. Funds are allocated separately for compensation of individual training of the coordinator of the BPP project.

A coordinating committee of teachers, students, parents, consultants, and a local coordinator is formed for the implementation of the program course for large schools, and is partially involved fro small schools. The goal of the Program is to reduce the number of incidents of bullying and violence in school environment; prevention of the development of new cases of violence and aggression, and improvement of relations between peers at school.

According to the results of studying the effectiveness of the BPP program, which was carried out in Norway with the participation of 2500 students of 4–7 grades from 42 elementary and secondary schools, a reduction of cases of violence and hooliganism, decrease in the rates of theft, vandalism and consumption of alcoholic beverages among the students participating in BPP Program was observed. A subsequent study showed not only a reduction in violence from 30 % to 70 %, but also a significant improvement in the attitude of the Program’s participants towards learning and discipline.

The restrictions on leisure time of minors who commit offenses or crimes are widely used in Ireland. These measures are implemented by special institutions and schools, where persons who have committed an offense, a crime or have antisocial behavior spend spend their free time from studying. In addition, the parents of minors with socially unacceptable behavior are also involved in the educational process. Parents together with children and teachers take part in special thematic conferences. According to this scheme, a number of Garda Juvenile Diversion Programs have been operating in Ireland since the 1960s³³.

³³ Children and the criminal justice system in Ireland. URL: <http://www.citformation.ie/en>

For the Ukrainian law enforcement practice, a number of early intervention programs are of interest, they are widely used in Ireland and are implemented within the scope of the NIACRO Association, which is a voluntary organization where more than 180 volunteers carry out a variety of work with at-risk juvenile offenders, families, and the population. Three most acceptable programs for the Ukrainian legal system will be presented within the scope of the scientific work. The Child and Parent Support (CAPS) Program aims to provide intensive support services to families with children aged 8–13 who are prone to antisocial or criminal behavior.

The Independence Visiting Program consists of providing friendly, independent support to minors who are under the guardianship and deprived of parental attention.

The Youth Employment Assistance Program covers youth between the ages of 15 till 18 who are registered in the juvenile correction system. The main goal of the program is to provide support by receiving education, professional skills, and employment.

At the same time, the NIACRO Association works with prisoners, their families and children through the Advice Centre (“Consultation Center”) – a one-stop service that provides advice and support to families of prisoners, and juveniles serving sentences and Family Links³⁴.

Along with the programs with of long-term and early intervention in the system of preventing and combating juvenile delinquency, a significant place is occupied by national programs that are part of the national policy of stability and development of the country. They are directly aimed at preventing and countering crime, including among children and youth.

In order to ensure general prevention of crimes, The Strategy of the National Security (2002), was developed and implemented in Lithuania, which provides for the implementation of both specialized measures of legal response to any facts of the law violation, as well as the implementation of state-wide measures to protect the national security of Lithuania³⁵.

The Lithuanian National Program “Del nacionalines nusikaltimu prevencijos ir kontroles programas patvirtinimo” (National program for the prevention and control of crimes)³⁶, approved by the Seimas of the Republic of Lithuania was developed in accordance with the provisions of the Vienna Declaration on Crime and Justice: Responses and Challenges of the 21st century.

³⁴ Evaluation of the Early Intervention Programme. *NIACRO*. URL: <http://www.niacro.co.uk>

³⁵ Lietuvos Respublikos Seimas. nutarimas. dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo. Strategija nacionalinio saugumo. 2002 m. gegužės 28 d. Nr. IX-907. 32 p.

³⁶ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas “Del nacionalines nusikaltimu prevencijos ir kontroles programas patvirtinimo”. URL: www.vrm.lt

As indicated in the National Program, the number of juvenile delinquents is increasing and accounts 11–12 % from the total number of persons who have committed crimes. Although, according to Statistics Department of the Republic of Lithuania, the specific weight of crimes committed by minors is 4–5 %³⁷. The number of crimes who commit serious crimes is increasing, and incidents of violence in schools and at home are becoming more frequent.

Considering that the National Program is aimed at achieving positive strategic and tactical goals, it is worth saying that the expected result of the implementation of social, cultural, material and financial measures will be as follows: stabilization of the crime balance; creation of a safe environment for human habitation; increasing crime prevention and improving the management system; improving the crime prevention and combat programs; increasing the level of public trust in law enforcement agencies, the government, and penitentiary institutions; introducing a balance between the crime prevention and crime investigation systems, and the responsibility for implementing the principle of inevitability of criminal punishment.

The Polish National Program “Program Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przestępczości wśród Dzieci i Młodzieży” is a response to the state of social maladjustment and crime among children and youth in Poland³⁸. The Polish society, being concerned about the indicators of crime among children and youth, and low effectiveness of existing programs and projects, requires the coordination of all subjects that carry out preventive activities with the introduction of self-government, involvement of non-governmental organizations and all those who are concerned about the well-being of the young generation.

The Polish National Program envisages a system of complex measures aimed at preventing socially unacceptable development of the child, in particular, attention is focused on the following: proper living conditions of the child; regularity of the processes of education and upbringing of the child; respecting children’s rights, providing children with a sense of security, accepting and expanding children’s rights and opportunities; active participation of children in cultural life, and creation of opportunities for proper leisure management; development of social security, assistance to children and families in a difficult financial situation; security measures and public order.

³⁷ Статистичний департамент Литовської Республіки. URL: www.stat.gov.lt.

³⁸ Program Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przestępczości wśród Dzieci i Młodzieży. Ministerstwo spraw wewnętrznych i administracji Warszawa, 2003. 100 p.

The Project OASIS (PO) Program was tested in Canada³⁹. The Program was implemented in June 2008 for a period of two years in the city of Winnipeg (the capital of Manitoba Province). The financial balance of the Program made USD 185,000.

The Program covered minors between ages 12 till 19 who were members or would become members of criminal gangs. The goal of the Program is to create a society with all people having well-being, nobility and know how to dream.

The following measures were aimed at realizing the goal of the Program: academic support to improve educational achievement; family support; assessment of mental health and treatment (both at the expense of own and public funds); learning computer skills, improving English; entertainment measures; teaching life skills; assistance in employment. An individual completion plan within the Program has been developed for each Program participant (a special plan for each family). It is based on the assessment of the participant's personality by Program staff, and on the evaluation given by members of the participant's family. These plans typically include group counseling and educational services.

According to official results, 39 % of the Program participants started attending school regularly. Most participants reported that OASIS helped them find work and gave them the support they needed to stay in school or meet basic life needs.

The Multisystemic Therapy (MST) Program of influence focuses on working with all agents of socialization that affect juvenile offenders – their families, schools and teachers, neighborhoods and families. The MST recognizes that each system plays an important role in the world of youth, and that each system requires attention when effective change is needed to improve the quality of life for youth and their families. The MST is aimed at correcting violent behavior and persons who have committed violent offenses (age category of the Program action – persons aged 12–17)⁴⁰.

The MST Program is built on the following principles: search for communication; focusing attention on positive and strong levers of the program participants; increasing responsibility for one's own actions in all family members; purposefulness, specific actions and clear determination; adjustment to the consequences (changes in the participant's behavior and, as a result, changes in the consequences of the participants' interaction within the Program with various systems of social life – family, teachers, friends, etc.); setting for development; continuity of work; evaluation and accountability; generalizations.

³⁹ *Офіційний сайт програми Project Oasis*. URL: <http://newdirections.mb.ca/missionvision/>

⁴⁰ *Офіційний сайт програми Multisystemic Therapy*. URL: <http://mstservices.com>

The activities of the MST team are focused on the following: increasing the parenting skills of the Program participants; improving relations between family members and of the Program participant; involvement of Program participants in communication with peers with law-abiding behavior; providing assistance to the Program participant in improving his performance and finding his abilities; involvement of the participants in sports or interest clubs; creating a support network for the participant, which consists of his family, neighbors and friends.

The results of the Program were: a 25–70 %, reduction in re-arrests; a 47–64 % reduction in runaways; and a 57–68 % reduction in drugs use. The results depend on the age of the participant – the earlier the person became the participant in the Program, the greater the probability of a positive result.

The experimental crime prevention Program among teenagers with visits to correctional institutions, which was tested on the basis of Los Angeles Police Department (USA), is of practical interest. The purpose of the Program was to have a psychological impact on the minors who had a propensity for delinquency, drug abuse, and were registered in police. That is, the influence was carried out in the pre-criminal period.

The task by implementing the Program, first of all, was the selection of police officers (on a voluntary basis, taking into account special knowledge of the adolescent psychology, the ability to establish the contact with wards). Second, the accuracy of the teenagers' selection (17 teenagers were recommended by parents, school management and local police authorities) to participate in this experiment. The Program included: a) a visit to the Police Department, where the teenager directly observed the work with criminals, a meeting with peers who were arrested for various crimes, including drug abuse; b) visiting the Center for the Treatment of the Minors' Drug Addicts to get acquainted with treatment methods, as well as the strict regime of keeping patients; c) visiting "excursion" to a correctional center for teenagers, where criminals between the ages of 14 till 20, and who are waiting for a court decision, are held; d) visiting cells for pre-trial detention, prison yard, prison for juvenile criminals, and a morgue; e) acquaintance with living conditions and rules of behavior of detained and imprisoned persons⁴¹.

CONCLUSIONS

The domestic criminal justice system for minors needs improvement and innovation of program measures for the correction of socially dangerous behavior, prevention and countermeasures against juvenile delinquency. That is why it useful to study and implement foreign experience in this field.

⁴¹ Офіційний сайт програми Multisystemic Therapy. URL: <http://mstservices.com>

Overcoming negative processes occurring in various spheres of state power, stabilization of economic and political relations will contribute to gradual implementation of the state's criminal policy in juvenile justice sphere. This is objective and necessary for the state that claims legal and democratic status.

Modern threatening trends regarding juvenile delinquency and solving the problem of protecting their rights and interests require the development of a new strategy in the juvenile justice construction.

Summing up, it should be noted that the provisions contained in the international rules and principles direct the efforts of states to create conditions that allow for a dignified life of a child in society; paying special attention to the personality development during the period when a teenager is most prone to socially unacceptable behavior by providing education, forming vital socially useful skills in a space as free as possible from the possibility of committing a crime or offense.

In addition, it is important to implement measures of intervention, correction and influence on the negative, criminally active behavior of minors under the conditions of the maximum mobilization of all resources, including the family, educational institutions, communities, volunteers and other public institutions, with the aim of promoting the well-being of the child, and reducing the intervention of by the law, and the effective, fair and humane treatment of juveniles in conflict with law.

When forming the domestic juvenile system of corrective and preventive program measures, one should take into account positive foreign experience regarding the adaptability of various components of long-term and early intervention programs to different age groups, rural and urban environments of minors, as well as the possibility of their application to children of various ethnicities, social classes, and family members.

In addition, we consider the development of early intervention programs and long-term programs of correction and prevention of criminal activities of minors to be a component of the national juvenile preventive policy, which provides for the involvement of both the state and public structures, and a wide range of volunteers, teachers, parents, and teenagers in the implementation of preventive and correction measures.

SUMMARY

Within the Section, the peculiarities of juvenile delinquency, among which the following is presented, in particular: a constant indicator of the number of minors who have committed criminal offenses, and their small variety; the dominance of self-interested crime in the general structure of juvenile crime of the group character; "virtualization" of juvenile delinquency, etc., are highlighted.

The legal analysis of the valid legislation, the reform of institutions that are designed to protect the rights and interests of the child testify to the European integration vector of the formation of juvenile justice in accordance with the EU *acquis communautaire*. The importance of the probation institution in the implementation of functions on protecting the rights and interests of the minors who have committed criminal offenses is revealed. The study of international rules and principles, directives and framework decisions of a juvenile nature indicates the preservation of the national interests of the state when implementing the relevant norms and standards in the domestic legal field.

The content analysis of foreign programs of early and long-term intervention, measures of correction and prevention of criminal behavior of minors gave grounds for a conclusion regarding the feasibility of forming a domestic juvenile system of program measures of correction and prevention, taking into account the gender, age, social, psychological and other characteristics of the child who has committed the offense. At the same time, the program measures should be reflected in the national program, and form the basis of the national policy of the stability and development of the country. The state policy of juvenile prevention should be built taking into account the priority of educational, teaching, social measures over punitive ones with forced isolation from society; implementation of probation rules in the field of juvenile justice (control, management, consultations, assistance); systematic introduction of restorative and testing practices in the development of strategies to reduce the level of crime; mobilization of the resources of a family, educational institutions, community, volunteers in the field of juvenile prevention, etc. The domestic system of criminal justice for minors needs further European integration and improvement of the systematic, structural and targeted nature.

REFERENCES

1. *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України*. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
2. *Нарада керівників правоохоронних органів та інших державних органів*. URL: <https://strana.ua/news/336330-seksualnoe-nasilie-nad-detmi-v-ukraine-i-vovlechenie-v-prestupnost-dannye-za-2021-hod.html>
3. *Звіт про неповнолітніх засуджених (Форма 8 (річна) : затверджена Наказом Державної судової адміністрації України від 22.08.2007 № 88 за погодженням з Держкомстатом України та Верховним Судом України)*. URL: <http://www.court.gov.ua>
4. *Characteristics and Patterns of At-Risk Juveniles and Factors That Contribute to Violence Committed by or against Juveniles. School Intervention Report*, v13 n1 Fall 1999. <https://eric.ed.gov/?id=ED436610>

5. Michael Shader. Risk Factors for Delinquency: An Overview. URL: https://www.researchgate.net/publication/253512065_Risk_Factors_for_Delinquency_An_Overview

6. Кон И. С. Психология юношеского возраста: Проблемы формирования личности : учеб. пособ. для пед. ин-тов / И. С. Кон. М. : Просвещение, 1979. 175 с.

7. Стивенсон С. А. Уличные дети и теневые городские сообщества URL: <http://kiev-security.org.ua/box/13/140.shtml>

8. Byrne J., Kardefelt-Winther D., Livingstone S., Stoilova M. 2016. *Global Kids Online Research Synthesis, 2015–2016*. Florence : UNICEF Office of Research – Innocenti and London School of Economics and Political Science. <https://www.unicef-irc.org/publications/869/>

9. Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in accordance with article 49. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

10. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

12. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

13. Постанова Кабінету Міністрів України. Від від 30 травня 2018 р. № 45. Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text>

14. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>

15. Marshall T. Restorative Justice: an overview. L. : Home Office Research Development and Statistics Directorate, 1999. 36 p. URL: <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/occ-resjus.pdf>

16. ECOSOC Resolution 2002/12 Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. URL: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>. 17. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

18. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

19. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : Наказ Офісу Генерального прокурора України від 04.11.2020 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>

20. Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

21. Конституція України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

22. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. URL: <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/>

23. Convention on the Rights of the Child 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

24. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 05.03.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17#Text>

25. World Declaration and Plan of Action “A World Fit for Children”. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/464538>

26. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : ратифіковано Законом від 03.04.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09?lang=en#Text.

27. Minimalnyie standartnyie pravila Organizatsii Ob`edinennyih Natsiy, kasayushchiesya otpravleniya pravosudiya v otnoshenii nesovershennoletnih (Pekinskie pravila): Rezolyutsiya 40/33 Generalnoy Assamblei OON ot 29 noyabrya 1985 g. [United Nations Minimum Standard Rules on the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules): United Nations General Assembly Resolution 40/33 of 29 November 1985], [online]. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml

28. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські керівні принципи). Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту прав дитини. Г. Янова. Київ : ПП «Видавництво «Сучасний письменник». 2015. 704 с.

29. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы. Приняты резолюцией 45/113 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_liberty.shtml

30. Директива 2011/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 05.04.2011 р. про попередження й боротьбу з торгівлею людьми та захист жертв, що замінює Рамкове рішення Ради 2002/629/ЈНА. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/31840>

31. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011L0093&from=EN>

32. Public Safety Canada [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт *Public Safety Canada*. URL: <http://www.publicsafety.gc.ca/>

33. Children and the criminal justice system in Ireland. URL: <http://www.citformation.ie/en>

34. Evaluation of the Early Intervention Programme. *NIACRO*. URL: <http://www.niacro.co.uk>

35. Lietuvos Respublikos Seimas. *nutarimas*. dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo. Стратегія національної безпеки. 2002 m. gegužės 28 d. Nr. IX-907. 32 p.

36. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas “Del nacionalines nusikaltimeu prevencijos ir kontroles programos patvirtinimo”. URL: www.vrm.lt

37. *Статистичний департамент Литовської Республіки*. URL: www.stat.gov.lt

38. Program Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przestępczosci wśród Dzieci i Młodzieży. Ministerstwo spraw wewnetrznych i administracji Warszawa, 2003. 100 p.

39. *Офіційний сайт програми Project Oasis*. URL: <http://newdirections.mb.ca/missionvision/>

40. Офіційний сайт програми Multisystemic Therapy. URL: <http://mstservices.com>

41. *Офіційний сайт програми Multisystemic*. URL: <http://mstservices.com>

Information about the authors:

Yuzikova Nataliia Semenivna,

Doctor of Law Sciences, Professor,

Professor of the Department of Administrative and Criminal Law

Oles Honchar Dnipro National University,

72, Gagarin Ave, Dnipro, 49010, Ukraine

Khomiachenko Svitlana Ivanivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Law of Vinnytsia Trade and

Economic Institute / State University of Trade and Economics

87, Soborna Str., Vinnytsia, 21050, Ukraine

НАСИЛЬСТВО ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ (БУЛІНГ): ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ВЧИНЕННЯ, ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Юнін О. С., Юніна М. П., Резворович К. Р.

ВСТУП

Насильство в закладах освіти має різну природу і характер, проявляється як у формі одноразових насильницьких дій, так і у вигляді постійних знущань, принижень і систематичного цькування (булінг). Особливу небезпеку становить систематичне насильство – цькування або булінг. Попри те, що проблема булінгу є актуальною для всього світу в Україні на неї почали звертати увагу особливою увагою протягом останніх 5 років. При цьому слід зауважити, що за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) у 2016 році із 42 досліджуваних країн Україна посіла 9 місце за кількістю постраждалих від цькування. Опитування ВООЗ показало, що випадків цькування серед 11-річних більше, ніж серед 15-річних. В Українському інституті дослідження екстремізму вважають, що в старшому віці розповсюдженим стає психологічне насильство. За даними UNICEF20 на сьогоднішній день ситуація в Україні щодо насильства серед учнівської молоді така: 67 % дітей стикалися з випадками боулінгу за останні 2–3 місяці; 44 % школярів-спостерігачів ігнорували боулінг, тому що їм було страшно за себе; 24 % українських школярів зараховують себе до числа жертв боулінгу; 40 % жертв боулінгу ні з ким не діляться проблемою; більшість дітей булять за те, що вони виглядають, говорять, думають не так, як більшість оточуючих їх дітей; сором'язливі та закриті до спілкування діти стають жертвами булінгу в 2 рази частіше за інших¹.

1. Поняття, ознаки, форми, види та учасники булінгу

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу,

¹ Запобігання та протидія домашньому насильству : Інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с. (Сер. «Бібліотека «Молодіжного працівника». Кн. 5). С. 20.

внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого².

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого»;

Форми булінгу:

- словесні образи, глузування, обзивання;
- образливі дії, жести;
- залякування та погрози за допомогою слів;
- ігнорування, бойкот, відмова від спілкування, виключення з гри;
- вимагання грошей, їжі, речей;
- навмисне пошкодження особистих речей;
- фізичне насильство (удари, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження);
- розпускання чуток і пліток;
- приниження за допомогою мобільних телефонів та Інтернету (СМСповідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі в чатах, образливі або принизливі фото, відео тощо).

Мотивацією до булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба підпорядкування лідерові, нейтралізації суперника, самоствердження тощо.

Види булінгу. *Фізичне насильство* найбільш помітне, однак складає менше третини випадків булінгу (штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, ляпаси, пошкодження та знищення одягу та особистих речей жертви, а також погляди, жести, образливі рухи тіла та міміки обличчя).

Економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Сексуальний булінг – принизливі погляди, жести, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти тощо.

² Законом України 18 грудня 2018 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».

Кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі)³.

Останнім часом спостерігається тенденція до проявів агресії та насильства серед учнівської молоді, які вони знімають на фото- та відеокамери, мобільні телефони. Така небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили через Інтернет, мобільні телефони та інші електронні пристрої має назву кібербулінг. До кібербулінгу відноситься розповсюдження чуток та образливих коментарів з використанням електронної пошти, мобільних телефонів (наприклад, надсилання СМС), пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу Інтернет, цькування через соціальні мережі і сайтів соціальних мереж. До кібербулінгу можна віднести імітування чужих профілів у соціальних мережах, що завдає шкоди іншій дитині та шкодить її соціальному статусу. Цей вид цькування досить часто розповсюдженій у шкільному середовищі.

Учасники булінгу:

- 1) жертва булінгу;
- 2) учасники, які здійснюють насилля, ініціюють та відіграють лідерські ролі у процесі булінгу – «буллери» або переслідувачі, агресори;
- 3) наслідувачі – учасники, які позитивно ставляться до знущань над іншими і приймають активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- 4) пасивні «буллери» – учасники, які відкрито підтримують булінг, наприклад шляхом сміху чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- 5) потенційні «буллери» – учасники, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) «спостерігачі» – учасники, які відкрито не беруть участі у булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;

³ Булінг: види, відповідальність, протидія: Юридична газета: професійне юридичне онлайн видання. Публікація 21 вересня 2021 року. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/buling-vidi-vidpovidalnist-protidiya.html#:~:text>

7) «потенційні захисники» – ці учасники негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;

8) «захисники» – учасники, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти.

Типові риси булера:

- потреба панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі;
- вони імпульсивні й легко шаленіють;
- зухвалість та агресивність у ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів);
- відсутність співчуття до своїх жертв;

Булерами ж найчастіше стають ті, хто ростуть без заборон та авторитету батьків, але в той же час їм не вистачає уваги і поваги дорослих. У більшості таких дітей – яскраво виражені нарцисові риси характеру. Їм весь час доводиться самостверджуватися за рахунок інших людей, доводити власну перевагу.

Характерні риси жертв булінгу:

- полохливість, вразливість, замкнутість й сором'язливість;
- тривожність, невпевненість в собі, низька самооцінка;
- схильність до депресії, думки про самогубство;
- відсутність близького друга серед однолітків;
- можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників.

Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу. Разом з тим, відтворити типовий портрет жертви неможливо, жертвою цькування може стати абсолютно будь-яка дитина. Однак найчастіше жертвами стають ті, хто найбільше виділяється (дивно одягнений, дивно поводить, неохайний). Також потенційними жертвами є ті, хто швидко втрачає самовладання, легко піддається емоціям.

2. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти

Причини (підстави) вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти можна виокремити в чотири групи:

- особистісні;
- сімейні;
- соціальні;
- викликані оточенням (середовищем).

Особистісні чинники вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти – це фізичні чи психологічні особливості дитини (індивідуальні особливості фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, зовнішності тощо), а саме:

- розлади та порушення в розвитку дитини (так, ініціаторами булінгу (цькування) можуть бути діти, які мають певні індивідуальні психологічні особливості і, як наслідок, агресивну поведінку (синдром дефіциту уваги, гіперактивності, розлади поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад та інші);

- будь-яка інакшість – відмінність дитини від інших дітей, наприклад, зовнішній вигляд, стан здоров'я, національність тощо;

- іноді діти вважають булінг (цькування) прийнятним способом самоствердження та завоювання авторитету в очах друзів та однолітків: стати популярними, керувати, мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших їх боятися та поважати (ця причина має більшу вірогідність у період переходу з початкових до середніх та з середніх до старших класів, а також, коли у класі з'являються нові учні/учениці);

- спосіб поведінки дитини – коли дитина проявляє або не проявляє активність, на яку від неї очікує більша частина групи (класу) (відмінник(-ця), двієчник(-ця), занадто активний(-а)/пасивний(-а), експресійний(-а)/закритий(-а));

- намагання компенсувати невдачі в навчанні, суспільному житті тощо (так, деякі діти булять через заздрість успішнішим учням/ученицям, через кращі або крутіші речі, одяг, гаджети).

Сімейні чинники вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти:

- брак близьких стосунків у батьків з дитиною та відсутність їхньої уваги до неї позбавляє дитину можливості ділитись з рідними своїми проблемами та труднощами у спілкуванні;

- слабкий або занадто сильний (авторитарний стиль спілкування) контроль над дитиною (наприклад, якщо батьки не дають дитині спокою через оцінки, кричать на неї, позбавляють прогулянок і спілкування, не залишаючи час для відпочинку, то дитина поводитиметься в школі так само);

- гіперопіка над дитиною (наприклад, коли дитина виходить із сімейного оточення у зовнішній світ, вона не здатна самостійно вирішувати проблеми, не розуміє важливості прийняття інших людей тощо);

- тиск або жорстоке поводження батьків, що призводить до сприйняття дитиною навколишнього світу як постійного джерела загрози (наприклад, якщо дитина в родині засвоює, що сварки, бійки, образи, критика та приниження іншого є єдиним засобом висловити своє невдоволення, то в подібній ситуації в школі дитина починає діяти за звичною для неї схемою);

- домашнє насильство (дитина, що потерпає від домашнього насильства, є не тільки постраждалою, а може стати і кривдником(-цею)).

Чинники насильства по відношенню до дітей в закладах освіти, викликані оточенням (середовищем):

- ігнорування проблеми на рівні закладу освіти (іноді педагогічний персонал закладу освіти відмовляється визнавати випадки булінгу (цькування) в групі (класі) або закладі освіти в цілому, просто ігнорує це явище);

- відсутність цілісної системи щодо створення безпечного освітнього середовища: сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі освіти; комплексних заходів щодо протидії насильству щодо дітей; впровадження відновного підходу та відновних практик в освітній процес закладу освіти; створення безпечних умов під час освітнього процесу;

- відсутність розроблених алгоритмів, механізмів, політик виявлення та реагування на ситуації насильства, булінгу в закладі освіти;

- низький рівень знань учасників освітнього процесу з питань протидії та запобігання насильству, булінгу (низький рівень ідентифікації та самоідентифікації постраждалих від насильства, булінгу);

- пріоритетність у роботі з дітьми, постраждалими від насильства, булінгу (як наслідок, приділення недостатньої уваги роботі із дітьми-спостерігачами/свідками та кривдниками(-цями);

- використання статево-рольового підходу в освітньому процесі замість гендерного підходу;

- авторитарний стиль навчання (іноді вчителі самі можуть бути ініціаторами булінгу (цькування), коли учень/учениця розглядається як об'єкт педагогічного впливу, а не рівноправний партнер(-ка). Вчитель(-ка) особисто приймає рішення, без урахування думок учнів/учениць, встановлює жорсткий контроль за виконанням своїх вимог, внаслідок чого учні/учениці втрачають активність, характеризуються низькою самооцінкою та агресивністю);

- виокремлення вчителем(-кою) будь-якого(-ої) учня/учениці як позитивного або негативного прикладу для інших часто призводить до нездорового суперництва, яке у майбутньому переростає у булінг (цькування) цієї дитини.

Соціальні чинники вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти (це стереотипи, культурні норми, соціальна та економічна нерівність, вплив інформаційних технологій (ЗМІ, інтернет, ігри, фільми тощо):

- гендерні стереотипи;

- сексуальна орієнтація (про поширення булінгу (цькування) за ознакою сексуальної орієнтації свідчать результати дослідження, проведеного ВБО «Точка опори» у 2018 році, згідно з яким 48,7 %

опитаних ЛГБТ-учнів та учениць почувають себе у небезпеці в закладі освіти через свою сексуальну орієнтацію⁴;

- соціальна та економічна нерівність є досить розповсюдженою причиною булінгу (цькування) в закладі освіти (учні/учениці із забезпечених сімей або з сімей з високим соціальним статусом можуть зневажливо ставитися до учнів/учениць із малозабезпечених сімей);

- представники етнічних меншин, вимушено переміщені особи, мігранти частіше за інших підпадають під булінг (цькування) в закладі освіти навіть з боку вчителів;

- діти, які стають об'єктами зневажливого ставлення інших, можуть проявляти насильницькі дії проти своїх кривдників(-иць), що стає способом відновлення справедливості та самоствердження;

- популяризація насильницьких моделей поведінки на телебаченні, в кінематографі, в мережі інтернет тощо.

Наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти проявляються в наступному:

- Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість.

- Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприймання себе – занижене самооцінювання, комплекс неповноцінності, беззахисність;

- негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, прогули у школі;

- неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози;

- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Через різні причини багато дітей не повідомляють про пережите насильство або булінг. Тому важливу роль у виявленні фактів насильства відіграє спостережливість педагогів та інших працівників закладу освіти, їх уважне ставлення до учнів і здатність вчасно помітити симптоми неблагополуччя в їх поведінці і настрої.

3. Відмежування булінгу від домашнього насильства

З моменту прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу» від 18 грудня 2018 року

⁴ Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О. 2020. С. 49.

№ 2657-VIII (далі – Закон про булінг) та встановлення відповідальності за булінг в правозастосовчій практиці повсякчас виникають проблеми відмежування булінгу від домашнього насильства, відповідальність за вчинення якого передбачена Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року (далі – Закон про домашнє насильство)⁵, адже законодавче тлумачення цих двох понять вказує на ряд схожих ознак цих діянь – фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства та відмінних ознак – місця вчинення, кола суб'єктів вчинення, способів вчинення. З урахуванням вищезазначеного актуальним дослідницьким завданням є з'ясування спільних та відмінних ознак булінгу та домашнього насильства з метою вірної кваліфікації цих діянь та встановлення ефективних мір відповідальності за їх вчинення.

Порівняльний аналіз нормативного визначення цих діянь та наслідків їх настання, як було зазначено вище, дає можливість визначення схожих та відмінних ознак цих діянь, що викликає проблеми їх розмежування, а відповідно кваліфікації цих діянь та встановлення ефективних заходів адміністративної відповідальності за їх вчинення. Зокрема Миронюк Р. В. і Репан М. І., здійснивши порівняльне дослідження цих двох праввих явищ, виявили в них спільні та відмінні риси⁶, їх наукову позицію наведемо нижче.

Спільність протиправних діянь. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», *домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї.* Відповідно до Закону про булінг булінгом визнаються діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві. Тлумачення цих діянь наведено в ст. 1 Закону про домашнє насильство, так проявом психологічного насильства є словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Проявом сексуального насильства є будь-які дії сексуального

⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5, ст. 35.

⁶ Миронюк Р. В. Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації та ефективність відповідальності / Р. В. Миронюк, М. І. Репан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 187–192.

характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності. Проявом фізичного насильства є ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Не вдаючись в детальний поглиблений аналіз цих діянь, все ж таки слід відмітити необхідність відмежування фізичного та сексуального насильства чи булінгу як адміністративно-караних так як кримінально-караних діянь. Очевидним є те, що кримінальна відповідальність за домашнє насильство буде наступати у випадку вчинення умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що *призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи*. Основними законодавчо визначеними ознаки криміналізації цього діяння є системність та ступінь негативних наслідків, з якими погоджуються більшість кримінологів, відмінність їх позиції зводиться до різного тлумачення лише додаткових ознак^{7,8,9}.

Спільність суб'єктів вчинення. Суб'єктами домашнього насильства є близькі родичі та за умови спільного проживання – інші родичі, інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, які визначені в Закону про домашнє насильство.

Суб'єктами булінгу (цькування) є учасники освітнього процесу, які поділяються на учасників які вчиняють булінг і відносно яких він вчиняється (потерпілі особи). Обов'язковою ознакою булінгу є

⁷ Вознюк, А. А. (2019). Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. Форум Права, 55(2). 6–14. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635559>. С. 6–8; Запорожець А. А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.

⁸ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с. С. 288.

⁹ Запорожець А. А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.

потерпіла сторона, якою може бути виключно малолітня чи неповнолітня особа. Суб'єктами, які вчиняють булінг є всі учасники освітнього процесу. Таким чином постає ряд питань: хто є учасником навчального процесу? Чи є учасниками навчального процесу батьки, опікуну, піклувальники та інші особи, які проживають з малолітньою чи неповнолітньою особою та приймають участь у її вихованні та навчанні? Чи будуть їх дії, пов'язані з психологічним та фізичним насильством кваліфікуватись як домашнє насильство чи як булінг?

Ці питання недаремно постають, оскільки часткове переведення учнів загальноосвітніх закладів на дистанційну форму навчання в період введення анти карантинних заходів, викликаних, наприклад, сьогодні з поширенням SARS-CoV-2 вірусу зумовлює те, що значну частину освітнього (навчального) процесу діти проводять дома і на батьків або осіб, що їх замінюють лягає велике психологічне навантаження, пов'язане з необхідністю самостійного навчання дітей, що як показує правозастосовча практика останнім часом часто призводить до психічного зриву батьків та вчиненням по-суті відносно дітей психологічного а іноді незначного фізичного насилля, викликаного примушуванням до отримання знань, які іноді батьки в силу суспільного прогресу та підвищення рівня оволодіння новими знаннями не в силах дати дитині.

В ст. 1 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII наведено досить широке визначення освітнього процесу як системи науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей. В ст. 9 цього Закону визначено, що однією із форм здобуття освіти є сімейна (домашня) форма здобуття освіти, як спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти; відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки». Аналіз цих норм дає можливість стверджувати, що батьки та особи, що їх замінюють теж є учасниками освітнього процесу і їх психологічне та фізичне насильство над дітьми теж є правопорушенням.

Відмінність за місцем вчинення діяння. У випадку коли батьки або особи що їх замінюють здійснюють психологічне або мінімально допустиме насильство над дітьми в межах сім'ї (домашнього побуту) за межами навчального закладу це діяння слід кваліфікувати як домашнє насильство. У випадку коли таке насильство над своєю дитиною чи над іншою дитиною здійснюється в межах навчального (освітнього) закладу це діяння буде кваліфікуватись як булінг, аналогічно таке діяння слід кваліфікувати як булінг коли воно буде вчинятись поза

межами освітнього закладу (школи) в під час перебування дитини в спортивній, музичній, образотворчій секції чи школі незалежно від форми її власності, наприклад у випадку булінгу тренера відносно дитини, якій не вдається виконувати програму навчання (тренування). Таким чином однією із юридичних ознак діянь, які кваліфікуються як домашнє насильство чи булінг є місце його вчинення: при домашньому насильстві – місце проживання дитини та інші місця її постійного, тимчасового чи разового перебування; при булінгу – освітній заклад та прирівняні до нього інші заклади освіти в яких основним контингентом є малолітні та неповнолітні особи.

Відмінність за способами вчинення діяння. Домашнє насильство здійснюється у спосіб завдання фізичного, психологічного чи економічного застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Відмінною (додатковою) ознакою булінгу є вчинення психологічного насильства у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій (соціальних мереж, телефонних дзвінків, надіслання SMS-повідомлень), що на сьогодні з розвитком інформаційних технологій та комунікаційного спілкування є досить поширеним явищем особливо коли відбувається систематичне а іноді і масове цькування дитини, наприклад на соціальній сторінці навчальної групи, коли така інформація відома всім її учасникам, що принижує людську гідність цієї дитини, призводить до нервових її зривів, поганого харчування, поганого фізичного відчуття а гірше коли провокує формування в дитини суїцидальних наслідків, що переростає в кримінально-каране діяння – доведення особи до саоубства (ст. 120 ККУ)¹⁰.

Відмінність заходів відповідальності. Домашнє насильство вважається як правопорушенням так і злочином і для його запобігання та припинення законодавець ще передбачив спеціальні заходи.

Так, за скоєння домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (ст. 173-2 КУпАП) передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу від десяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб¹¹.

¹⁰ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

¹¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

Як було зазначено вище, відповідно до ст. 126-1 КК України за вчинення кримінального порушення домашнього насильства, тобто умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи встановлена відповідальність у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років. Законом встановлено, що до кривдника (особи що вчинила домашнє насильство у будь-якій формі) суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству можуть бути встановлено спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, до яких віднесено: терміновий заборонний припис стосовно кривдника (вноситься уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України); обмежувальний припис стосовно кривдника (вноситься судом); взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи (здійснюється уповноваженими підрозділами органу Національної поліції України); направлення кривдника на проходження програми для кривдників (приймається рішення судом).

4. Заходи запобігання булінгу та ефективність заходів адміністративної відповідальності за вчення булінгу

Важливим чинником, що впливає на зниження насильства серед дітей, є профілактична робота працівників ювенальної превенції. Під профілактикою насильства серед дітей слід розуміти діяльність підрозділів ювенальної превенції у межах визначеної компетенції, яка спрямована на виявлення й усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми насильства, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в окремому регіоні, у сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання¹². При цьому особливого значення набуває індивідуально-профілактична робота з дітьми, які мають антисоціальну поведінку та схильні до насильства. Працівники ювенальної превенції визначають характер і зміст заходів індивідуальної профілактики залежно від особливостей особистості дитини, соціального клімату

¹² Березняк В., Хашев В. Ю. Ювенальна превенція : курс лекцій. Київ : Алерта, 2021. 134 с., с.48

тощо. Обов'язковою умовою при проведенні індивідуально-профілактичної роботи працівниками ювенальної превенції є повага до особистості дитини, уважне ставлення до неї, її недоліків, прояв зацікавленості в її долі. У ході індивідуальної профілактики вплив на дитину може здійснюватися як безпосередньо працівником ювенальної превенції, так і через інших осіб (батьків, вчителів, вихователів тощо). Основними заходами індивідуальної профілактики є: 1) виявлення дітей, які мають антисоціальну поведінку та схильні до насильства; 2) попереджувальна бесіда (включаючи ознайомчу та виховну бесіди), під час якої з'ясовуються наміри дитини, коло її інтересів, умови життя, плани на майбутнє тощо; 3) бесіда (ознайомча, попереджувальна) з особами, які негативно впливають на дитину; 4) складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини; 5) використання осіб і факторів, що позитивно впливають на дитину, яка має антисоціальну поведінку та схильна до насильства. У даному випадку під виявленням розуміється комплекс заходів аналітичного та пошукового характеру зі збору та перевірки інформації щодо дітей, схильних до насильства, проведення роз'яснювальної роботи з ними. Під час виявлення дітей, схильних до насильства, працівник ювенальної превенції має можливість визначити коло осіб, які потребують додаткової уваги та профілактичного впливу в першочерговому порядку. Одним із джерел отримання інформації про дітей, схильних до насильства, можуть бути повідомлення від фізичних осіб, а саме: сусіди або знайомі дітей, особи, яким за родом діяльності стала відома така інформація, наприклад, адміністрація або працівники навчально-виховальних закладів (директор або заступник з виховної роботи закладу, вчителі, психологи), працівники служб у справах дітей, працівники житлово-комунального господарства, дільничні лікарі, які обслуговують осіб за місцем проживання, працівники служб соціального захисту населення, органи опіки та піклування, представники громадських організацій, волонтери тощо. Інформацію щодо дітей, схильних до насильства, працівникам ювенальної превенції можуть надавати представники органів та установ, на які покладено здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а саме: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; органи опіки та піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї (кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї). Крім того, джерелом отримання інформації є служби «гарячої лінії», які утворюються з метою надання на безоплатній основі психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та

інформаційних послуг особам, що опинилися у складних життєвих обставинах і звернулися до служби. При виявленні дітей, схильних до насильства, важливою є також взаємодія з суб'єктами, які здійснюють соціальну профілактику серед дітей і молоді (органи, які здійснюють соціальну роботу з дітьми та молоддю, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей). Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001, соціальна профілактика серед дітей і молоді передбачає здійснення: 1) системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки; 2) інформаційно-просвітницької, пропагандистської й агітаційної роботи серед дітей і молоді за місцем проживання, навчання або роботи. Також джерелом отримання інформації є скарги потерпілих дітей і їх батьків на насильницькі дії з боку інших дітей, інформація, отримана з публікацій у засобах масової інформації та мережі Інтернет. Під час виявлення, дітей схильних до насильства, важливою є взаємодія працівника ювенальної превенції з дільничними інспекторами поліції, з оперативними, слідчими й іншими підрозділами поліції, а також судами та прокуратурою, які безпосередньо можуть отримати інформацію під час охорони громадського порядку, розкриття кримінальних правопорушень і під час кримінального провадження. У більшості випадків постраждали діти та свідки мовчать про те, що трапилося, тому співробітникам необхідно також уміти візуально зовні та по поведінці визначати чи відбувалося насильство стосовно дитини. Спостереження за поведінкою та зовнішнім виглядом осіб, з урахуванням певних ознак, може свідчити про те, що стосовно дитини здійснювалося насильство. Так, розрізняють найближчі та віддалені наслідки насильства над дитиною. До найближчих наслідків належать фізичні травми, пошкодження, а також гострі психічні порушення, які виникають у відповідь на будь-який вид агресії. Ці порушення можуть проявлятися або у вигляді збудження, прагнення втекти, сховатися або у вигляді глибокої загальмованості, зовнішньої байдужності. Однак в обох випадках дитина охоплена найгострішим переживанням страху, тривоги та гніву. У дітей старшого віку можливий розвиток важкої депресії, почуття власної неповноцінності. Віддалені наслідки насильства – це порушення фізичного та психічного розвитку дитини, різні соматичні захворювання, особистісні й емоційні порушення, соціальні наслідки. За такими зовнішніми ознаками можна розпізнати чи піддавалася дитина фізичному насильству: 1) синці, садна, рани, сліди від ударів, укусів, припікання гарячими предметами, сигаретами на шії, тілі, кінцівках; 2) ушкодження та переломи кісток, припухлість і хворобливість суглобів; 3) вибиті та розхитані зуби, розриви або порізи в роті, на

губах; 4) ділянки облісіння, синці на голові; 5) пошкодження внутрішніх органів. Що стосується емоційного (психологічного) насильства, то це може бути: 1) затримка в психічному розвитку; 2) труднощі концентрації, погана успішність; 3) низька самооцінка; 4) емоційні порушення у вигляді агресії, гніву, пригнічений стан; 5) збільшена потреба в увазі; 6) депресія, спроба суїциду; 7) невміння спілкуватися з однолітками (занадто увічливе поведіння, надмірна поступливість або агресивність); 8) обман, крадіжка, девіації в поведінці (вживання алкоголю, наркотиків); 9) насильство стосовно більш слабкого; 10) нервово-психічні, психосоматичні захворювання: неврози, розлади сну, порушення апетиту, ожиріння, шкірні захворювання, астма. Виявити жертв насильства й агресорів можна за допомогою анонімного анкетування в навчально-виховних закладах. Одним із шляхів виявлення схильних до насильства дітей є обліки неповнолітніх правопорушників або дітей з антисоціальною поведінкою. Комплексний облік таких дітей дозволяє більш дієво застосовувати профілактичні заходи, а також виявляти додатковий контингент, що потребує спостереження з боку працівника ювенальної превенції та психологів. Крім того, стає можливим визначення кола осіб, які потребують профілактичного впливу в першочерговому порядку. Наступним індивідуально-профілактичним заходом є попереджувальна бесіда (відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044, можуть також проводитися ознайомчі та виховні бесіди), головними завданнями якої є здійснення безпосереднього виховного впливу на дитину, контроль за її поведінкою, а також інформаційне забезпечення індивідуальної профілактики злочинної поведінки. Дитина, з якою проводиться профілактична бесіда, попереджається про необхідність припинення протиправних дій. У ході індивідуальної профілактики працівник ювенальної превенції дітей складає план індивідуальної профілактики (в плані необхідно уникати загальних декларативних закликів, необхідно чітко вказувати терміни, місце проведення та відповідальних виконавців), який включає в себе такі заходи залежно від особливостей дитини: 1) порядок отримання повної інформації про дитину, виявлення всебічних даних про середовище, у якому проживає дитина; 2) порядок реалізації заходів індивідуальної профілактики, а саме: проведення ознайомлювальних, попереджувальних, виховних бесід з дитиною, яка перебуває на профілактичному обліку, здійснення контролю за її поведінкою; 3) порядок проведення заходів щодо попередження адміністративних і кримінальних правопорушень (направлення дитини на проходження програм корекції поведінки, застосування примусових заходів виховного характеру, зокрема таких,

як обмеження перебування на вулиці у вечірній і нічний час, обов'язковість відвідування лікаря-нарколога тощо); 4) заходи профілактики кримінальних правопорушень на стадії висловлення намірів чи їх підготовки шляхом схиляння до добровільної відмови від їх кримінального учинення, ізоляції дитини від організаторів, допомоги у вирішенні проблеми, яка є причиною, що штовхає дитину на вчинення кримінального правопорушення, тощо; 5) порядок здійснення контролю за ефективністю індивідуальної профілактики шляхом надси- лання запитів про поведінку дітей за місцем проживання, навчання та роботи, опитування оточуючих дитину осіб тощо; 6) порядок підго- товки матеріалів для зміни статусу дитини (зняття з профілактичного обліку, надсилення подання для вирішення питання щодо зміни покарання тощо)¹³.

Законом визначено, що булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Так, вчинення булінгу тягне за собою накладення штрафу від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20-ти до 40-ка годин. Водночас за булінг, вчинений групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, законом встановлено штраф від 1700 до 3400 грн або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин. Булінг, вчинений дітьми від 14-ти до 16-ти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють. Його розмір, відповідно до ухваленого закону, становить від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Водночас законом визначено покарання за приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти. Так, неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу тягне за собою накладення штрафу від 850 до 1700 грн або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20 % заробітку.

Процесуальні особливості застосування адміністративної відпо- відальності. Після того, як повідомлення про вчинення булінгу надійшло до органів правопорядку, підрозділи ювенальної превенції

¹³ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE3

відділів та відділень поліції проводять перевірку і за наявності підстав притягають до адміністративної відповідальності або кривдника, або батьків, тобто складають протокол про адміністративні правопорушення за статтею 173-4 Кодексу про адміністративні правопорушення. Після цього справа стосовно неповнолітнього передається на розгляд до відповідного суду або судді за місцем учинення правопорушення для розгляду справи по суті. Судді місцевих судів розглядають справи про адміністративні правопорушення та призначають вид і розмір покарання. Строк розгляду справи судом – 15 днів для отримання ним протоколу про адміністративне правопорушення та матеріалів справи. Доказами у справах про факти цькування можуть бути: пояснення особи, яку притягують до відповідальності, пояснення потерпілого та свідків, висновок експерта (якщо в результаті вчинення правопорушення була завдана фізична чи психологічна шкода), речові докази у вигляді зіпсованих особистих речей постраждалого, письмові документи, матеріали листування, у тому числі – переписки в соціальних мережах, відеоматеріали, на яких зафіксовано процес цькування. Притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування) без рішення суду неможливе. Кожна дитина або її законний представник мають право звернутись і отримати безоплатну консультацію юриста, а в разі потреби представляти інтереси в суді – усі без виключення діти мають право на призначення адвоката (юриста) за рахунок держави. Це стосується як дитини, визнаної потерпілою, так і стосовно кривдника.

Приклади правозастосування.

Прикладом практичного застосування цієї норми є рішення Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 5 лютого 2019 року у справі № 359/933/19¹⁴. Рішенням суду визнано винною мати неповнолітньої в скоєні правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП України, та накладено стягнення у виді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 (вісімсот п'ятдесят) гривень. У судовому рішенні вказується, що неповнолітня, знаходячись у приміщенні школи вчинила булінг, тобто дії психологічного та сексуального насильства із застосуванням засобів електронних комунікацій, щодо іншої неповнолітньої, що проявилось у висвітленні непристойних фото у мережі «інстаграм», у результаті чого могло бути завдано шкоди психічному здоров'ю потерпілої. Відповідальність за вказане діяння несе мати неповнолітньої за ознаками правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП. Суддя, заслухавши особу, яка притягується до відповідальності, покази

¹⁴ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

неповнолітньої, ознайомившись із матеріалами справи, дійшов висновку, що вина особи у вчиненні вищевказаного правопорушення підтверджується дослідженими в судовому засіданні письмовими доказами: даними, що містяться в протоколі про адміністративне правопорушення; письмовими поясненнями осіб; наданими фото тощо. Під час прийняття рішення судом враховано шире каяття винної особи. Отже, слід зазначити, що незначна правозастосовна практика застосування заходів адміністративної відповідальності за булінг не дає на сьогодні можливість вести мову про ефективність таких заходів. Але сподіваємось, що з часом випадків вчинення булінгу поменшає, а відповідальність буде ефективною. Також слід урахувати, що тільки каральними санкціями (штрафами, громадськими роботами та ін.) проблему булінгу не може бути вирішено, адже основною метою адміністративної відповідальності є не покарання, а вжиття заходів, що в подальшому виключать або принаймні зменшать рівень вчинення зазначених протиправних діянь, і не останнє місце в їх системі має бути шире вибачення та прийняття його жертвою булінгу (примирення сторін)¹⁵.

До того ж, як вірно зазначають окремі автори визначені законодавством заходи відповідальності за вчинення булінгу є досить ефективними коли булером є доросла особа, яка потенційно спроможна сплатити штраф чи краще може бути залучена до громадських робіт. Однак інша проблема коли булером є неповнолітня особа, яка не досягла віку настання адміністративної відповідальності, тоді у відповідності до ч. 3 та 4 ст. 173-4 КУпАП за вчинення булінгу малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, у тому числі вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють або громадські роботи. Таким чином за вчинення протиправного діяння сама малолітня особа та особа віком від 14-16 років (досить свідомого віку) ніякої відповідальності не несе, що є очевидним не доопрацюванням нормотворців. Для виправлення цієї ситуації, пропонується, нормативно необхідно урегулювати скоріше не як вид покарання а як вид соціального впливу на неповнолітнього булера зобов'язання публічно та особисто вибачитись перед потерпілим та прийняття такого вибачення потерпілим в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій якщо булінг здійснювався їх засобом, що матиме більш моральний та психологічний ефект, та зумовить досягнення

¹⁵ Миронюк Р. В. Ефективність адміністративної відповідальності за булінг. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 143–146.

основної мети адміністративного як і будь-якого іншого покарання – вжиття ефективних мір впливу які зумовлять виключення або мінімізацію протиправної поведінки особи в майбутньому¹⁶.

ВИСНОВКИ

Таким чином в результаті дослідження встановлено, що до заходів, спрямованих на попередження та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, належать заходи щодо: організації належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереження за місцями загального користування тощо); організації безпечного користування мережею інтернет під час освітнього процесу; контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу; розв'язок соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, зокрема (розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших, розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки; здатності попереджувати та розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом; відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільному житті; здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи інші, відмінні від власних, думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб; здатності критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення; здатності до комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо); підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо; створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, зокрема булінгу (цькування).

АНОТАЦІЯ

В межах підрозділу монографії ми ставимо та плануємо забезпечити реалізації ряду завдань: визначити форми вчинення насильства щодо дітей в закладах освіти (булінгу), з'ясувати причини вчинення булінгу

¹⁶ Миронюк Р. В. Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації та ефективність відповідальності / Р. В. Миронюк, М. І. Репан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 187–192.

та його наслідки, виокремити шляхи їх усунення або мінімізації впливу; виокремити заходи щодо попередження булінгу та встановлення ефективних заходів адміністративної відповідальності за його вчинення.

Встановлено, що до заходів, спрямованих на попередження та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, належать заходи щодо: організації належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереження за місцями загального користування тощо); організації безпечного користування мережею інтернет під час освітнього процесу; контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу; розв'язок соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, зокрема (розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших, розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки; здатності попереджувати та розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом; відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільному житті; здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи інші, відмінні від власних, думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб; здатності критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення; здатності до комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо); підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо; створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, зокрема булінгу (цькування).

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання та протидія домашньому насильству : Інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с. (Сер. «Бібліотека «Молодіжного працівника». Кн. 5).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 5. Ст. 33.

3. Булінг: види, відповідальність, протидія. *Юридична газета*: професійне юридичне онлайн видання. Публікація 21 вересня 2021 року.

URL: [https://yur-gazeta.com/golovna/buling-vidi-vidpovidalnist-protidiya.html#:~:text=\(дата звернення: 02.11.2022\)..](https://yur-gazeta.com/golovna/buling-vidi-vidpovidalnist-protidiya.html#:~:text=(дата звернення: 02.11.2022)..)

4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст.35.

6. Миронюк Р. В. Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації та ефективність відповідальності / Р. В. Миронюк, М. І. Репан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 187–192.

7. Вознюк, А. А. (2019). Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум Права*. № 55(2). С. 6–14. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635559> (дата звернення: 02.11.2022)..

8. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі : науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

9. Запорожець А. А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.

10. Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.

12. Березняк В., Хашев В. Ю. Ювенальна превенція : курс лекцій. Київ : Алерта, 2021. 134 с.

13. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE3 (дата звернення: 02.11.2022)..

14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.

15. Миронюк Р. В. Ефективність адміністративної відповідальності за булінг. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 143–146.

16. Запобігання підрозділами ювенальної превенції вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних

засобів : наук.-практ. рек. / А. Є. Фоменко, В. А. Глуховеря, Л. Р. Наливайко та ін. Дніпро : ДДУВС, 2021. 184 с.

17. Концептуальні положення механізму захисту прав дітей: український та зарубіжний контекст : кол. монограф. / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2021. 130 с.

18. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : метод. рек. Дніпро : ДДУВС, 2020. 136 с.

19. Грицай І. О. Запобігання та протидія домашньому насильству / І. О. Грицай, К. С. Петриченко. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування* : матеріали наук. семінару (Дніпро, 10 груд. 2020 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 65–66.

20. Наливайко Л. Р. Домашнє насильство як перешкода становленню громадянського суспільства: сучасні тенденції та перспективи подолання в Україні. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 травня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 21–25.

21. Юнін О. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

22. Пісоцька К. О. Суб'єкти, щодо яких здійснюється адміністративна діяльність підрозділами ювенальної превенції. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 247–248.

23. Собакарь А. О. Протидія деліктності неповнолітніх засобами адміністративної профілактики. *Актуальні проблеми ювенальної деліктології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 207–210.

Information about authors:

Yunin Alexander Sergeevich,

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology
of Ukraine, First Vice-Rector
of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Yunina Maryna Petrivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Civil Law and Procedure
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Rezvorovych Kristina Ruslanivna,
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Civil Law and Procedure
of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

NOTES

**JUVENILE POLICY AS A COMPONENT OF SUPPORTING
UKRAINE'S NATIONAL SECURITY AND DEFENSE**

*(dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption
of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary
of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)*

Scientific monograph

Izdevniecība «Baltija Publishing»
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA «Izdevniecība «Baltija Publishing»
Parakstīts iespiešanai: 2023. gada 31. janvāris
Tirāža 150 eks.